భారతీయ తత్త్వశాస్త్రము

*

[డాక్టరు సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణుని
'ఇండియన్ ఫిలాసఫీ' అను నాంగ్లగ్రంథమునకు
ఆంధ్రానువాదము]

*

ద్వితీయ భాగము

*

బులుసు వేంకటేశ్వరులు, ఎం. ఏ.,
ఆంధ్రోపన్యాసకుఁడు,
పి. ఆర్. కాలేజీ, కాకినాడ.

గ్రంథకర్త:
శ్రీ వివేకానందస్వామి జీవితము
శ్రీ రామతీర్థస్వామి జీవితము
హిందూమతము మున్నగునవి.

తొలికూర్పు 1953 : * విజయ ఆశ్వయుజము

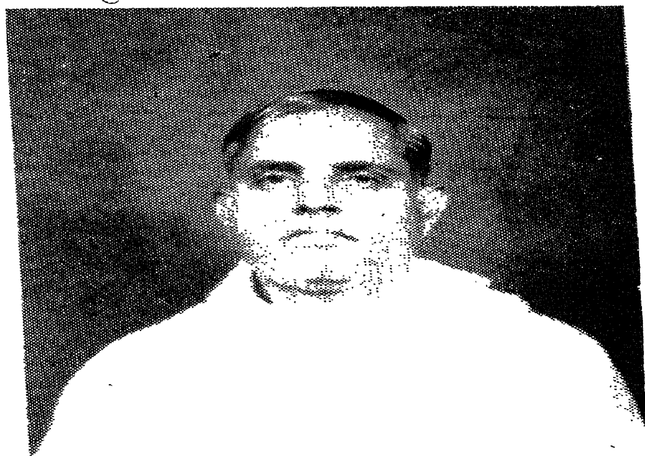
సర్వస్వామ్య సంకలితము : * : వెల ఐదురూపాయలు

కాకినాడ :

శ్రీ పట్టమట్ట శేషగిరిరావుగారి శార్దా ప్రెస్సున ముద్రితము.

డాక్టరు సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణుఁగారు.

బులుసు వేంకటేశ్వరులు ఎం. ఏ.

విషయసూచిక

7. సప్తమాధ్యాయము

ప్రాచీన బౌద్ధమతధర్మతత్త్వము

8. అష్టమాధ్యాయము.

9. నవమాధ్యాయము

10. దశమాధ్యాయము

బౌద్ధమతస్వరూపము

అంకితము

నీవలె బ్రహ్మతత్త్వమును
నిర్మల నిశ్చయ దివ్యవాక్య సం
భావితలీలఁ బల్కఁగల
వాఁ డెవఁడుం గురుదేవ! లేఁడు నీ
పావనపూర్ణ నిష్ఠయుఁ ద
పంబును గానము లోకమందు నీ
సేవకుఁడన్ గృపాభరిత
చిత్తత నీకృతి స్వీకరింపవే.

అనువాదకుని భూమిక

శ్రీ సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణపండితుని గ్రంథరాజమైన భారతీయతత్త్వశాస్త్రము పంచఖండవిద్వత్ప్రపంచమున నొక నూత్నతేజోరాశియై ప్రకాశించినది. ప్రాక్ప్రతీచీతత్త్వసాగరమును మథించి, సారవత్తమ భారతీయ దివ్యతత్త్వోపదేశామృతభాండము నత్యంతనైపుణ్యసాహసములతో రాధాకృష్ణుఁడు భుజస్కంధములపై నిడుకొని సహృదయకోటికిఁ బంచి యిచ్చి తాపోపశాంతిని జేకూర్చినాఁడు. రాధాకృష్ణుఁ డీవిధముగా భారతధర్మదీప్తిహేతుభూతుఁడై స్థిరకీర్తి నార్జించినాఁడు.

వైదికయుగమును గూర్చినభాగమును మేము ప్రథమభాగముగా ముద్రించి యుంటిమి. ఆంధ్రదేశము దాని నత్యంత ప్రేమతో నందుకొని మా కమితప్రోత్సాహము నిచ్చియున్నది. బౌద్ధమతధర్మతత్త్వమును గూర్చిన దీనిని ద్వితీయభాగముగాఁ బ్రకటించుచుంటిమి. బౌద్ధమతము భరతభూమిలోఁ బుట్టి, ప్రపంచమతమై వ్యాపించినది. బౌద్ధమతవాఙ్మయ మనంతగ్రంథసంకలితమై యున్నది. దానిని సమగ్రముగాఁ జదివి గ్రహించుట మహామేధావులకైన నసాధ్య మగుకార్యము. కాని రాధాకృష్ణుఁడు భారతీయతత్త్వరహస్యసంవేది యగుటచే దాని స్వరూపస్వభావములను సంపూర్ణముగా, సవివరముగా సమీక్షించి, యిందుఁ బొందుపఱిచినాఁడు.

బౌద్ధయుగ భారతదేశచరిత్ర పెక్కుకారణములచే శంతోషవిషాదసమ్మిశ్రిత మైన దని చెప్పనగును. అది పుట్టిన

భూమిలోఁ జచ్చి, దేశాంతరముల జీవించి నిలిచినది. దీనికిఁ గారణములను రాధాకృష్ణుఁ డద్భుతముగా వివరించి, సమన్వయింప యత్నించి, సత్యమును మిక్కిలి నేర్పుతోఁ బ్రకటించినాఁడు.

సంప్రదాయముననుసరించి, బౌద్ధమతము నాస్తికమతముగాఁ బరిగణింపఁబడినది. కాని, కొన్ని శతాబ్దములపర్యంతమది భరతభూమిలో నఖండవిజయము నందినది. ఈవిజయమునకుఁ బ్రధానకారణము బుద్ధుని జగన్మోహనవ్యక్తిత్వమే. బుద్ధుఁడు సర్వభోగములు గలిగి, సర్వసంగత్యాగ మొనర్చిన సన్న్యాసిచక్రవర్తియై, సర్వప్రాణికోటిని బూర్ణహృదయముతోఁ బ్రేమించిన శుద్ధకృపారాశియై, ప్రజాకోటి హృదయముల నాకర్షించి జయించినాఁడు. కాని, మూలములో నేదియో ప్రబలలోప మున్నఁ గాని, పతనము సంభవింపదు. బుద్ధుఁడు పారమార్థికసత్యమునుగూర్చి మౌనము వహించినాఁడు. ఈమౌనమున కర్థ మేమి? దీనికిఁ బ్రశ్నోత్తరమాలికారూపము నిచ్చి రాధాకృష్ణపండితుఁడు బుద్ధునిమౌనము గంభీరార్థసమన్విత మని మెప్పింప యత్నించి విఫలుఁడై, చివరిభాగములోఁ దానే ఖండించినాఁడు. బుద్ధుఁడు పరమసత్యము నెఱిఁగియు, దేశకాలపాత్రముల ననుసరించి, దానినిగూర్చి చెప్పకుండుటే ప్రజలకెక్కు డుపయోగకర మని భావించినాఁ డని రాధాకృష్ణపండితునివాదమై యున్నది. బుద్ధునివంటిమహాత్ముఁడు తనకుసత్యము తెలిసియుఁ జెప్ప జంకె ననుట సమంజసముగా లేదు. సత్య మనంతబలప్రభావములు గలది. అట్టి సత్యానుభూతి గలవ్యక్తి, ముఖ్యముగా బుద్ధునివలెఁ గరుణారసపూర్ణుఁడైన వ్యక్తి, ప్రజాభిప్రా

యములకు వెఱచి మౌనము వహించినాఁ డనుభావ మర్థవంత
ముగ లేదు. మనకుఁ దెలియనిదానిని గూర్చి మన మేల ప్రసం
గింపవలె నని యూరకుండె ననియే యాతనిమౌనభావ మనుటా
యుక్తముగాఁ దోఁచును. సత్యమునుగూర్చి పలికిన నపార్థమగు
నని భయపడినచోఁ బలుకకుండుటవలన నెక్కు డపార్థములు
తేకెత్తినవి. మానవజాతిలోఁ బరమార్థము నెఱుఁగుకోరిక,
సత్యమునుగూర్చి పలుకనంతమాత్రమున నశింపదు. బుద్ధుఁడు
కేవలపరమార్థమును విడిచి, నీత్యుపదేశముతోఁ దృప్తిపొందు
టచే బౌద్ధమతము భారతదేశములో నామరూపములు లేకుండఁ
బోయినది. పరమార్థజ్ఞానవిరహిత నీత్యుపదేశము (Non-spiri-
tual if not unspiritual, moral teaching) వేఱూనని వృక్షము
వలె మొదటిగాలితాఁకుడునకే భూపతితమైనది. మఱియు
భారతభూమిలోఁ దత్త్వజిజ్ఞాసకు వేదప్రామాణ్యమే మూలా
ధారము. పరతత్త్వమునుగూర్చి యాతఁడు మౌనము వహించు
టచే వేదప్రామాణ్యమును గూర్చియు మౌనము వహింపక
తప్పనిసరి యయ్యెను. ఏలన, వేదప్రామాణ్య మంగీకరించినచోఁ
బరబ్రహ్మతత్త్వము నంగీకరింపక తప్పనిసరి యగును. మూఁడవది
బుద్ధు నహింసాప్రచారము. దేశకాలపాత్రలతో నిమిత్తము
లేకుండ సర్వజనుల కహింసాధర్మ మాచరణసాధ్య మని తలఁ
చుట మానవ మానసతత్త్వానభిజ్ఞతనే సూచించును. మఱియు
ధర్మసంరక్షణార్థము హింస నంగీకరించిన శ్రుతిప్రమాణజ్ఞానా
నభిజ్ఞతయు నిట సూచితము.

వేదమతమైన మహర్షిమతము సర్వతోముఖసామరస్య
సమన్వయపరిపూర్ణత గలది. బుద్ధునుపదేశ మేకదేశమాత్రము,

పాక్షికము, శ్రుతిప్రమాణవిరుద్ధము నగుటచే భారతదేశమున నిలిచి మనలేకపోయినది. బౌద్ధమతములో ముఖ్యధర్మము లన్నియు భారతజాతిజీవితములోఁ గలిసి, సజీవములై నేఁటికి నిలిచియున్న వనువాదము రాజకీయప్రచారవాదమే యని స్పష్టమగును. మఱియు బుద్ధునివంటి యెంతటిమహోజ్జ్వల త్యాగమూర్తియైనను, పరమార్థసిద్ధి లేకుండఁ జేయునెంతపరి శుద్ధధర్మోపదేశమైనను స్థిరమై నిలువఁజాల దని బౌద్ధమత పరిణామము వెల్లడించుచున్నది. ఏలన ధర్మోపదేశమంతయు సాధనము; ఈ సాధనమువలనఁ జిత్తశుద్ధియుఁ, దన్మూలమున బ్రహ్మజ్ఞానసిద్ధియుఁ బరమలక్ష్యము. అట్టిబ్రహ్మజ్ఞానముపై నాధారపడి దానిని జేర్చుశక్తి కలిగి, తదనుగుణముగాఁ గల్పింపఁబడి, బోధింపఁబడునప్పుడే నీతిధర్మము లర్థవంతము లగును. సిద్ధితో సంబంధములేనిసాధనము సాధన మగునా ? ధర్మార్థకామమోక్షచతుర్విధపురుషార్థములలో ధర్మము మోక్షజ్ఞానములపై నాధారపడి, తత్సాధన మైనప్పుడే ధర్మమగును. బుద్ధునియుపదేశమునకు బ్రహ్మజ్ఞానము కాని, శ్రుతివాక్యము కాని యాధారములు కాకుండుటచే నది నిసర్గమరణము నందిన దని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పనొప్పును. ఇది మాకుఁ దోఁచినయభిప్రాయము.

ఈభాగమును బరిశీలించి తమయమూల్యాభిప్రాయము లొసఁగి యాదరించినపెద్దల కెల్లప్పుడు కృతజ్ఞుఁడను. మిగిలిన గ్రంథ మింకను రెండుభాగములలో బ్రకటింప యత్నింతుము.

విధేయుఁడు

బులుసు వేంకటేశ్వర్లు.

పీఠిక

౧

బెజవాడ గోపాలరెడ్డి

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయ సహోపాధ్యక్షులు.

సృష్టి రహస్యాన్వేషణమే తత్త్వశాస్త్రము. ఆదినుండియు నెందఱో విజ్ఞానవేత్తలు సృష్టిని గుఱించి విస్మయపడి ఈ బాహ్య ప్రకృతి అంతరమున గలశక్తి ప్రభావమును తెలిసికొన వలయు నని ప్రయత్నించినారు. వారి వారి ఆంతరప్రకృతుల బట్టి ఈ శక్తిని గ్రహించుచు వచ్చిరి. దేవుఁడు కలఁడా? లేఁడా! ఉన్న ఆతని శక్తి ఎట్టిది? అను మీమాంస వేదములనుండి మాత్రమే గాక వేదములకు పూర్వమును జరిగి యుండవలయును. కాని అది లిఖితమైలేదు గాన అది మనకు శాశ్వతముగా లుప్తమై పోయినది.

ప్రపంచమున జీవము(Life) ప్రారంభమై కొన్ని లక్షల సంవత్సరములైనదనియు, మానవుఁడు ప్రపంచమున కాలిడి దాదాపు మూఁడు లక్షల సంవత్సరములైనదనియు శాస్త్రజ్ఞులు నుడువు చున్నారు. కొన్ని వేల సంవత్సరములు మానవుఁడు కేవలము పశుప్రాయుఁడుగనే ఉండియుండవలయును. అతని శక్తి వికసించి, ఆతఁడు కనిపించని విషయముల గుఱించి తలపోయుట కొన్ని వేల సంవత్సరముల క్రిందట జరిగి యుండును. వేదములు వ్రాయబడి ఆఱువేల సంవత్సరములైనదనియు, అప్పటికే ప్రకృతికి వెనుకనున్న మహత్తర శక్తి విషయమై మానవుఁడు ప్రశ్నించుకొనుచు, తలపోయు చుండెననియు, మనకు తెలియుచున్నది.

సూర్యబింబమంత పెద్దవైన నక్షత్రములు పదివేల కోట్ల వఱకు కలవని, ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞులు ప్రకటించుచున్నారు. ఒక లిప్తకు ౧,౮౬,౦౦౦ మైళ్ళ చొప్పున కాంతిని ప్రసరించుచు ఒక లక్షవత్సరములకుకూడ ఆకాంతి భూమినిస్పృశింపని దూరమున గల నక్షత్రములు కూడ గలవు. అవి గణితమునకు, ఊహకు అందని దూరము. సూర్య మండలము చుట్టును భూమి పరిభ్రమణము కావించుచు ఒక వత్సరములో కొన్ని కోట్ల మైళ్ళు ప్రయాణము కావించి, ఒక క్షణము కూడ ఆలస్యము లేక తన నిర్దిష్ట స్థానమును చేరుచున్నది. అణువులలో, పరమాణువులలో గల వైచిత్ర్యమును శాస్త్రజ్ఞులు మనకు చెప్పుచున్నారు. అణు ప్రభావము ప్రళయ ప్రదీప్తి యగుచున్నది. ఈఅనంతములగు వైచిత్ర్యముల వెనుక ఏదో ప్రబలమైన శక్తి ఉన్నదా? లేదా? ఉన్న దాని ప్రధానమేమి? దాని పరిమితి ఏమి? మానవుని లక్ష్యమేమి? పాప పుణ్యములననేమి? పూర్వజన్మ ఫలితములు గలవా? లేవా? పుట్టుక అననేమి? మరణించిన పిదప ఆ ప్రాణము ఏమాయె? మున్నగునవి మానవునికి పలుమారు స్ఫురించి యుండ నచ్చును. ఆ ప్రశ్నలకు సమాధానము ఇంతవఱకును ఇదమిద్ధమని తేలలేదు. ఎవరి బుద్ధి చమత్కారములనుబట్టి వారు తర్క యుక్తులతో సిద్ధాంతీకరించుచున్నారు తప్ప అంత్య పరిణామము తేలలేదు.భరత ఖండమున ఈ సత్యాన్వేషణము ఋషులు, మునులు, సన్న్యాసులు, వేదాంతులు ఏ మార్గమును వేయుచు వచ్చిరో దాని ఇతిహాసమే "భారతీయ తత్వ శాస్త్రము". డా. సర్వేపల్లి రాధాకృష్ణగారు దాదాపు 30 సంవత్సరముల క్రితము (Indian

Philosophy) అను గ్రంథమును ఆంగ్లమున రచించిరి. అది యొక ఉత్కృష్ట గ్రంథరాజముగ తత్త్వశాస్త్రవేత్తలు పరిగణించిరి. అది ప్రపంచమున విపుల ప్రచారము వడసెను. అట్టి గ్రంథరాజము తెలుగున లేకుండుట పెద్ద లోటుగనే యుండినది.అట్టి కొఱతను తీర్చుటకై ఈనాఁడు శ్రీబులుసు వెంకటేశ్వర్లుగారు పూనుకొని ఆంధ్రులకు అపార సేవ చేయుచున్నారు. వచో నైపుణ్యముతో వేదాంతసారము చిందునటుల ఆంగ్లమున రచింపఁ బడిన గ్రంథమునకు సరియైన అనువాదము తెలుగున కష్టమైనను వీరిపనిఁ బూని మిగుల నేర్పుతో తెలుగు నుడికారము కుంటువడకుండునటుల అనూదితమొనర్చు చున్నందులకు శ్రీవెంకటేశ్వర్లుగారికి నాహృదయపూర్వక వందనములు.ఇందు తత్త్వమును, సాహిత్యమును గలవు. దేనికొఱకైనను ఈ గ్రంథమును పఠించుట ఉచితము. ఈద్వితీయభాగమున పురాణేతిహాస యుగము, ప్రాచీన బౌద్ధ మతతత్త్వమును గూర్చి విపులముగ చర్చింపబడినది.ఏ విషయమున బుద్ధుఁడు భారత సనాతన ధర్మమును వ్యతిరేకించెను? ఏమహాదుదాత్త ఆశయములతో బుద్ధభగవానుఁడు అహింస, సత్య మతమును బూనెనో, అవి క్రమముగా జీర్ణించి తిరిగి సనాతన ధర్మము ఎటుల భరత వర్షమున వ్యాపించెనో తెలిసికొన కౌతుకము ప్రతి భారతీయునకును జనించును. దీనిని రాధాకృష్ణపండితుఁడు ఎటుల వివరించెనో ఈగ్రంథమున తెలియగలదు. ఈనాటికైనను తెనుగున ఈగ్రంథము వచ్చుచున్నందులకు సంతసము. మిగిలిన రెండు భాగములును త్వరలో రాగలవని ఆశించుచు శ్రీ వెంకటేశ్వర్లు గారి కృషిని మిక్కిలి ప్రశంసించుచున్నాను.

—

౨

డాక్టరు ఏ. యల్. నారాయణగారు

ఎం. ఏ; డి. యస్. సి. యఫ్. ఐ. సి.

విజయనగర మహారాజా కళాశాలాధ్యక్షులు విజయనగరం.

ప్రాక్పశ్చిమసంస్కృతులను సమన్వయదృష్టితో చూచిన మహానుభావుఁడు శ్రీరాధాకృష్ణపండితుఁడు. శ్రీవివేకానంద స్వామి తరువాత, అంతసమర్థతతోడను భారతీయవిజ్ఞానమును పాశ్చాత్యులకు అందించినప్రఖ్యాతి వీరిదే. వారు రచించిన ఉద్గ్రంథములలో, ఎన్నికగన్నది భారతీయతత్త్వశాస్త్రము. మతమునకును, భగవంతునకును ప్రశస్తి తగ్గి; భౌతికవిజ్ఞానము తోడనే తృప్తిపొంది, శాంతిని సంపాదింపలేక కలతపడుచున్న ఆధునికప్రపంచమునకు, శ్రీరాధాకృష్ణ పండితుని సందేశము అమృతోపమానమైనది. ఈసందేశమును పూర్ణరూపమున ప్రసాదించిన దీగ్రంథరాజమే. ఇది ఇంచుమించుగ ముప్పది ప్రాక్పశ్చిమభాషలలోని కనువదింపబడినది. అట్టిగొప్పగ్రంథము ఏనాఁడో తెలుఁగులోనికి రావలసినది! దానిని తెలుఁగులోనికి తెచ్చిన శ్రీబులుసు వేంకటేశ్వర్లుగారు ధన్యులు.

విశ్వకవి యైన రవీంద్రుని కవితాదివిజాపగను తెలుఁగు నాట ప్రవహింపజేసిన శ్రీ బెజవాడగోపాలరెడ్డి గారివలెనే అంతర్జాతీయప్రఖ్యాతిగన్న శ్రీరాధాకృష్ణపండితుని ఉద్గ్రంథమును తెలుఁగులోనికి తెచ్చిన శ్రీ బులుసు వేంకటేశ్వర్లుగారును మనకృతజ్ఞతకును, మన్ననకును మిక్కిలి పాత్రులు.

శ్రీబులుసు వేంకటేశ్వర్లుగారు ఇట్టికృషియే ఇంకనధికముగ చేయగలుగుటకు, పరమేశ్వరుఁడు వారికి ఆయురారోగ్యైశ్వర్యములను ప్రసాదించుఁగాక!

3

శ్రీమాన్ విద్వాన్ దువ్వూరి వేంకటరమణశాస్త్రిగారు, పండితులు, ఆంధ్రవిశ్వకళాపరిషత్తు వాల్తేరు.

ఆధ్యాత్మికదృష్టి గలప్రాచీనహైందవమహర్షులు చిత్రవిచిత్ర కార్యకలాపములతో నిండియున్నప్రకృతిని, తదంతర్గతము లైనపంచభూతములను, వాని నాధారముగాఁ గొని జీవయాత్ర సాగించుమానవునిగూర్చి తత్త్వజిజ్ఞాసతో వివిధము లైనపరిశీలనము లొనర్చిరి. ఆపరిశీలనములో మానవస్వరూప మెట్టిది? ఆతనియందలిజీవాత్మ శరీరముకంటె భిన్నమా? అభిన్నమా? పరమాత్మస్వరూపస్వభావము లెట్టివి? జీవాత్మకును పరమాత్మకును గలసంబంధ మెట్టిది? దేహికి జననమరణాదు లెట్లు గలుగుచున్నవి? కర్మస్వరూప మెట్టిది? ఈచరాచరప్రపంచముయొక్క సృష్టిస్థితిలయములు సహజముగా సంభవించుచున్నవా? లేక వానికి వేఱుకారణ మేదైనఁ గలదా? మున్నగుభావములు గలిగినవి.

ఈవిధములగు నూహలతో ఆర్యమహర్షులు అంతర్దృష్టి గలవారై, కామక్రోధాదుల నుజ్జగించి, నియమితచిత్తులయి, మానవతత్త్వమునుగూర్చియు, జగద్రహస్యములనుగూర్చియు నొనర్చిన పరిశోధనలఫలితముగా వేదములు, బ్రాహ్మణములు, ఆరణ్యకములు, ఉపనిషత్తులు, సూత్రములు, పురాణేతిహాసములు మున్నగు ఆధ్యాత్మతత్త్వగ్రంథములు వెలసినవి.

ప్రవర్తకులయందును, తదనుయాయులయందును, సంఘములందును స్థిరపడిన పైభావములే కాలక్రమమున మతము లై నెలకొన్నవి. వాదబలము, ప్రజాభిరుచి, ప్రభుతాప్రాబల్యము,

మున్నగువానిననుసరించి యీమతములును భిన్నభిన్నములై శాఖోపశాఖలుగా ప్రబలినవి. వీని నన్నిటిని స్థూలనిర్దేశముచేసి ఆస్తికము లనియు, నాస్తికము లనియు రెండువర్గములుగా విభజింపవచ్చును. వేదమును ప్రమాణముగా నంగీకరించుచు యజ్ఞాదికర్మలను సమర్థించునవి-ద్వైతాద్వైత విశిష్టాద్వైతాదులు ఆస్తికమతములుగను, శ్రుతిప్రామాణ్యమును సమ్మతింపక, యాగాదులను నిషేధించునవి-బౌద్ధ జైన పాషండాదులు నాస్తిక మతములుగను పరిగణింపఁబడుచున్నవి.

ఈమతముల నాధారముగఁ జేసికొని కావింపఁబడిన ఆధ్యాత్మతత్త్వపరిశీలనమును, తాత్త్వికగ్రంథరచనయు ప్రపంచములో భారతజాతి కొకప్రత్యేక నాగరకతను, వ్యక్తిత్వమును విశిష్టతను చేకూర్చినవి. బహుముఖములుగా బయల్వెడలిన యీ తత్త్వగ్రంథములనుగూర్చి ప్రాచ్యపాశ్చాత్యవిద్వాంసు లెందఱో అపూర్వపరిశ్రమలొనర్చి వానిస్వరూపస్వభావములను ప్రత్యేకముగా నమూల్యములగు విమర్శన గ్రంథములలో వెలువరించిరి.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రనిష్ణాతులలో అగ్రగణ్యులును, మహామేధావులును, సుప్రసిద్ధులును, ప్రస్తుతము భారతదేశ రాజ్యాంగ పరిషదుపాధ్యక్షులు నగు డాక్టర్, సర్వేపల్లి రాధా కృష్ణపండితులు ప్రాచీనభారతీయ తత్త్వగ్రంథములను, వానిపై బయల్వెడలిన వివిధవిమర్శనములను సమగ్రముగా పరిశోధించి, వానిసారాంశమునంతను అనుస్యూతముగను ఏకముఖముగను Indian Philosophy అనుపేరిట నొకమహాగ్రంథమును రచిం

చిరి. వేదములు మొదలు భాష్యములవఱకుఁ గల విషయమంతయు కాలక్రమమునను సరించి నాల్గుయుగములుగా విభజించి ఆఅధ్యాయములలో వర్ణింపఁబడినది. మొదటిది వేదయుగము. ఇందు, వేదములు బ్రాహ్మణములు అరణ్యకములు నుపనిషత్తులు మున్నగువానియందలి తత్త్వము పరిశీలింపఁబడినది. రెండవది పురాణేతిహాసయుగము. ఉపనిషత్తుల కాలము మొదలు దర్శనములకాలమువఱకును వ్యాప్తినందిన యీయుగములోని పురాణములయు నితిహాసములయు అవి నిర్వచించిన తాత్త్వికాంశములయు స్వరూపస్వభావము లిందు చర్చింపఁబడినవి. మూఁడవది సూత్రయుగము. ఇందు సూత్రగ్రంథములను గూర్చియు, అవి ప్రతిపాదించు ఆధ్యాత్మికతత్త్వమును గూర్చియు వివరింపఁబడినది. నాల్గవది భాష్యయుగము. భాష్యకర్తలగు కుమారిల శంకర భాస్కర శ్రీధర రామానుజ మాధవోదయన జయంతవిజ్ఞానభిక్షు రఘునాథులు ప్రాచీన తాత్త్వికగ్రంథములకు రచించిన భాష్యములను గూర్చియు, తన్మూలమున భారతీయాధ్యాత్మికవిద్యకుఁ గల్గిన పెంపును గూర్చియు, ఇందు ప్రపంచింపఁబడినది. 7,8,9 అధ్యాయములలో ప్రాచీనబౌద్ధమతధర్మతత్త్వము, పదవయధ్యాయములో బౌద్ధమతస్వరూపమును విపులముగా నిర్వచింపఁబడినవి.

ఏవంవిధగుణమహితమగు అమూల్యగ్రంథమును ఆంధ్రీకరించి శ్రీయుత బులుసు వేంకటేశ్వర్లు ఎం. ఏ. గారు తెనుఁగువారి కెంతయు మేలొనర్చిరి. ఇందలి తొలుతటి నాల్గధ్యాయములును ప్రథమభాగముగా నీవఱకే ప్రకటింపఁబడినవి. ఆఱ

ధ్యాయములు గలయిది రెండవభాగము. నిశితమగు ఆంగ్లభాషా జ్ఞానముతోపాటు భారతతత్త్వశాస్త్రపరిచయమును, నిరర్గళ మగు సంస్కృతాంధ్రపాండిత్యముతోపాటు పటిష్ఠమగురచనా కౌశలమును గలిగినఁగాని, ఆంగ్లమునందలి యిట్టి శాస్త్రీయ గ్రంథమును అనువదించుట సుకర మగునని గాదు. అంతియ గాక తత్త్వశాస్త్రగ్రంథరచనమునను నియతప్రవర్తనము తోడి అధ్యాత్మదృష్టియు, నిర్మల హృదయము తోడి దైవచింతయు కూడ నుండవలెను.

గౌతమీతీరవాసులలో బులుసువారివంశము తరతరముల నుండియు వేదశాస్త్రముల నభ్యసించి యాగాదికర్మలొనర్చుచు పుణ్యజీవితము నెఱపుటలో పేరెన్నిక గన్నది. ఆవంగడమువా రగు (శ్రీ) వెంకటేశ్వర్లు ఎం.ఏ. గారును, వారి సోదరులును, తాతతండ్రులవలె ఆస్తిక దృష్టియు కర్మనిష్ఠయుఁ గల ఆధ్యాత్మికహృదయులు కనుకనే వారిట్టితత్త్వశాస్త్ర గ్రంథానువాదమును చేపట్టుటయు, చేపట్టిన కార్యమును సాంతముగా సమర్థతతో నిర్వహించుటయు సంభవించినది.

రచన ఏవిధమగులోపమును లేక, భాష సుబోధమై, అడ్డమాఁకలులేని–మూలభావములను సుబోధముసేయు–ప్రసన్న మగు శైలిలో నడచినది. అనువాద మని చెప్పిననే కాఁబోలు ననుకొనవలయునుగాని, గ్రంథ మంతయు స్వతంత్రరచనమా యనిపించు నిరర్గళధారలో నున్నది. అనువాదకు లగు వెంకటేశ్వర్లుగారు సంస్కృతాంధ్రము లభిమానభాషలుగా, ఎం. ఏ. పట్టభద్రులై, కాకినాడ పి. ఆర్. కాలేజీలో ఆంధ్రోపన్యాసకు

లుగా పనిచేయుచు, అధ్యాపనమాత్రమునే పరమలక్ష్యముగ భావింపక దైవచింతయు కర్మనిష్ఠయుఁ గలవారై నిరంతర మేదోయొక యుపహారమును ఆంధ్రసరస్వతి కర్పించుచు భాషాసేవ యొనర్చు స్వభావముగల సారస్వతజీవులు.

వీ రింకను అమూల్యము లగు గ్రంథములను రచించి యిత్రోధిక భాషాసేవ యొనర్తు రనియు, విశేషపరిశ్రమ చేసి సుప్రసన్న మగు శైలిలో అనువదింపఁబడిన వీరి యీభారతీయ తత్త్వశాస్త్రమును ఆంధ్రులెల్లరు చదివి, రాధాకృష్ణపండితుల తత్త్వశాస్త్రబోధామృతమును తనివారఁ గ్రోలి యానందింతు రనియు ఆశించుచున్నాను.

౪

శ్రీ జటావల్లభుల పురుషోత్తముగారు ఎం. ఏ;

సంస్కృతోపన్యాసకులు, కళాశాల. విజయవాడ.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రముల లక్ష్యము నిత్యనిరతిశయా నందప్రాప్తి. ఆనందస్వరూపమును నిర్వచించుటలోను, తన్మార్గములను నిర్ణయించుటలోను దార్శనికుల దృక్పథములలో భిన్నత్వము కన్పట్టుచున్నంతమాత్రమున భిన్నదర్శనములు భిన్న కాలములయం దుత్పన్నములైన వనికాని, యీదర్శనములలోని పరిణామము తత్త్వాన్వేషకుల పరిశోధనల క్రమవికాసముమీఁద నాధారపడిన దని కాని నుడువుటకు వీలులేదు. ఒకే కాలమున జీవించు బుద్ధిమంతులలో వారివారి మనస్సంస్కారములను బట్టియు, అధికారతారతమ్యమును బట్టియు భిన్నదర్శనములు సమాశ్రయణీయములు కావచ్చును.

భిన్నదర్శనములలో నేది సమంజసము ? ఏది 'దోష యుతము' అనువిచారమునకు తావే లేదు. ఆయావ్యక్తుల చిత్త సంస్కారసంపత్తినిబట్టి యాయాదర్శనములు రుచించును. అందు బాటులో నుండును. అద్వైతము సత్యంతాభినివేశముతో బోధించిన శంకరులుగూడ అద్వైత మందుబాటులో లేనివారు బహుసంఖ్యాకు లుందు రనియు, వారు తాత్కాలికముగా తద్భావము నాశ్రయింపక తప్పదనియు,నంగీకరించియున్నారు. సాధనసామర్థ్యము నను సరించియు, లక్ష్యావధి ననుసరించియు ప్రాప్యానందము యొక్క ప్రమాణము నిర్ణీతమగును కావున దర్శనములలో నెల్లరకును వర్తించురీతిగా నిది తప్పనికాని యిది యొప్పనికాని చెప్పదగిన పరిస్థితులు సాధారణముగా నుండవు.

మానవుని ప్రవర్తనముపట్లను, ధర్మనిర్వచనముపట్లను కఠోరనియమములు పరిపాల్యము లని భావించిన మనప్రాచీనులు ఆత్మవిచారముపట్ల మానవునకు విశేషస్వాతంత్ర్యము నొసగుట కిదియే కారణము. శంకరభాష్యవ్యాఖ్యాతయు పరమ మాన్యుడును ఆయన శ్రీమధుసూదనసరస్వతి యంతటి వాడును గూడ షడ్దర్శనములను సమన్వయ దృష్టితో చూడవలయునని చెప్పుట గమనింపదగిన విషయము.

వేదవాఙ్మయములోకాని, అర్వాచీనార్ష వాఙ్మయ ములోకాని యొకేగ్రంథములో భిన్నభిన్న దర్శనములఛాయలు గన్పట్టుటకు కారణము మానవకల్యాణమున కుద్దేశింపబడిన యాగ్రంథములు మానవప్రకృతి నానాత్వమును, అధికార తారతమ్యమును పురస్కరించుకొని యెల్లరకును ఆనందప్రా

మును చూపదలంచుటయే కాని వేరు కాదు. ప్రకృత్యధికార నానాత్వ సామరస్యముతో మనము చూచినను చివరకు నిలచు సిద్ధాంత మేది యనుశంక నిలచియే యుండును. మానవుడు సాధనభూమికలను క్రమముగా నతిక్రమించుచో చివరకు చేరు నది యద్వైతమే యని విశ్వసించు శ్రీ రాధాకృష్ణగారివంటి విద్వాంసులు సర్వదర్శనములను సమాసనసరణిని పరామర్శిం చుటలో నేమియు విప్రతిపత్తి లేదు.

ఈ గ్రంథములో భారతీయదర్శనము లన్నియు పరామ ర్శింపబడినవి. ఏదర్శనముపట్లను విరోధము కాని, వైరస్యమును గాని చూపక, సానుభూతితో నెల్లదర్శనములను ప్రదర్శించుట యిందలి ప్రస్ఫుటగుణవిశేషము. గ్రంథకర్త మధురహృదయము గ్రంథస్థాంశములకు మాధుర్యమును కూర్చినది. గ్రంథవస్తూ దాత్తత కుచితమైన మధురగంభీరభాషలో వారు తమరచనను సాగించినారు. ఆంగ్లపాఠకప్రపంచమును భారతీయతత్త్వశాస్త్ర మువైపునకు త్రిప్పగలిగినారు. పిమ్మట యూరపీయభాషల లోనికికూడ నీగ్రంథము పరివర్తితమైనది.

ఏతద్గ్రంథపాశస్త్యమునకు ముగ్ధులై తమయానందమును స్వదేశీయులకు పంచిపెట్టవలయు ననుసుదారభావముతో దీనిని తమ మాతృభాషలోనికి పరివర్తింపజేసి స్వీయభాష కొక నూతనభూషను, భారతీయతత్త్వశాస్త్రమునకొక నూతనవిహార రంగమును కల్పించినవారు శ్రీ బులుసు వెంకటేశ్వరులుగారు. గ్రంథకర్తగాను వక్తగాను లబ్ధప్రతిష్ఠులైన శ్రీ వెంకటేశ్వరులు గారి వేదాన్తభావవివరణశక్తి నైసర్గికము.

ఆంగ్లభాష చిరకాలము భారతదేశములో నిలచిపోవలయు ననియు, సూక్ష్మభావబోధకశక్తి భారతీయభాషలకు లేదనియు చెప్పువారి దుర్వాదమును శ్రీ వెంకటేశ్వరులుగారి తెలుగుసేత పరాస్తము చేయుచున్నది ఎట్టికఠినభావము నైనను, అర్థచ్ఛాయాభేదముల నైనను హృదయాకర్షకమైన పదములలో తెలుపగలశక్తి తెలుగునకు గలదని శ్రీ వెంకటేశ్వరులుగారి యనువాదము చాటుచున్నది. ఆంధ్రరాష్ట్రమవతరించి రాష్ట్రాంతరంగికవ్యవహారము లన్నియు తెలుగులోనే జరుగుటకు కారణముగా నున్నయీసమయములో శ్రీ వెంకటేశ్వరులుగారి యీయనువాదము వెలువడుట సకలవిధముల శ్రేయస్సూచకము.

శా॥ రాధాకృష్ణమహామునీషికృతశా
స్త్రం బద్వితీయంబు, త
ద్గాధార్థంబు నగాధమై పరఁగు, న
ద్దానిన్ రసోపేతగం
గాధారాసమశైలి నిట్లు తెనుఁగుం
గావింప నీకే తగున్,
నీధీయుక్తికి నీదుశక్తి కభినం
దింతున్ నినున్ మిత్రమా!

ఇట్లు
విద్వాన్ దర్భా వేంకటకృష్ణమూర్తి, ఎం.ఏ.
వి. ఆర్. కాలేజీ, నెల్లూరు.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రము

ద్వితీయ భాగము

పురాణేతిహాస యుగము

పంచమాధ్యాయము

నాస్తికవాదము

౧—పురాణయుగము

మద్రామాయణ మహాభారతములలోని విషయములు వేదకాలమునకుఁ జెందినవే. వేదకాలమున నార్యులు వలసవచ్చి గంగానదీతీర ప్రాంతములందు స్థిరనివాస మేర్పఱచుకొన్నప్పుడు, కురుకులము హస్తినాపురమందును, పాంచాలురు కనూజునందును, కోసలు లయోధ్యయందును, కాశ్యజాతులు కాశీక్షేత్రమందును, నివసించిరి. ఈ పురాణములు క్రీస్తుపూర్వ మాఱవ శతాబ్దమునకంటెఁ బూర్వము రచింపఁబడినట్లు తెలుప నాధారము లేమియును లేవు. గంగాతీరమున నార్యులు వ్యాపించి, దేశము నాక్రమించిన కాలముననే వారు వేదవిభాగ సంకలనముల నొనర్చియుండిరి. మహాభారత విషయమైన కురుపాండవయుద్ధ మాకాలముననే జరిగి యుండవచ్చును. భారతీయ

సంప్రదాయము ననుసరించియుఁ, బురాణాంతర్గత విషయము ననుసరించియు, వేదసంకలన కర్తయగు వ్యాసుఁడు మహాభారత యుద్ధ సమకాలికుఁడని తెలియుచున్నది. రామాయణము, ఆర్యులకును, ఆర్యమతమును స్వీకరించిననాఁటి దేశీయానార్య జాతులకును జరిగినయుద్ధమును వర్ణించును. వేదమంత్రములు పస చెడి, కర్మమతము ప్రజాదరణ పాత్రమై, వర్ణవిభాగ ముచ్ఛ్రస్థితి లోనున్న కాలమది. కావునఁ బురాణారంభ యుగము నించుమించుగా మనము క్రీ. పూ. షష్ఠశతాబ్ద మధ్యభాగముగా నెంచి, అనంతరకాలోచితములైన మార్పులెప్పటికప్పుడు జరిగి పురాణయుగము పూర్తియగునప్పటికి క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్ద మారంభించినదని నిర్ణయింపవచ్చును.

విజ్ఞానకాంక్ష, తత్త్వజిజ్ఞాస, బహుముఖ వికాసముల కాలవాలమైన దీయుగమని చెప్పుట కనేకాధారములు గలవు. నాఁటి క్లిష్టతరములైన ఆరంభోత్సాహములనుగూర్చి సంపూర్ణ వర్ణన మొసగుట సులభమైన పనికాదు. బాహ్యప్రపంచము నందుగల వైరుధ్యములు, మనోగతములైన వికల్పములు ప్రజా జీవితమునఁ బ్రతిఫలించినవి. విచిత్ర విరుద్ధభావసంపుటమైనది ఈయుగము, బుద్ధివికాసోద్వేగము, ధర్మదీక్షలతోఁ బాటు మనశ్చాంచల్యము, నుద్రేకములు కలిసినవి. చార్వాకులయొక్కయు బౌద్ధులయొక్కయు యుగమది. నీచమంత్రోపాసనము, శాస్త్రము; సంశయము, విశ్వాసము, స్వైరవృత్తి, తపోనిరతి మిశ్రమమైన యుగమది. ఉద్రిక్తములైన మానవశక్తులు తమ స్వత్వముల నుద్ఘాటించినప్పుడు కళ్లెములులేని యూహాప్రవా

రము లసహజములు కావు. అయినను, భావక్లిష్టత, కల్పనాశక్తి జీవిత వైశాల్యమును పెంపొందించినవి. జిజ్ఞాసాధికార మందఱకుఁగలదను భావోద్రేకపూరితమైన ప్రకటనము, సంప్రదాయ దాస్యశృంఖలములను గొంతసడలించి, ప్రజాజీవితమును సత్యోన్ముఖమొనర్చెను. సంశయించుట ఘోరదోషము కాదని తెలిపెను.

అంతర్దృష్టి, పరిశీలనమునకును, మతవిశ్వాసము తత్త్వజిజ్ఞాసకును, స్థానమిచ్చెను. జీవితము యొక్క అగమ్యము, అద్భుత సంశయావహము నైన సమస్యయుఁ బ్రపంచమును గూర్చిన భిన్నాభిప్రాయసమన్వయ ప్రయత్నమును, దుఃఖమగ్నమై యున్న మానవకోటి, తాత్కాలిక చిత్తశాంతి నాసించి, కల్పించుకొనిన మధ్యేమార్గములు, ప్రక్కసందులు, విశ్రాంతిస్థానములతోఁ గీకారణ్యాకృతిదాల్చిన భావప్రపంచము, అవిశ్వాసపుటెడారి, అలసత, మాంద్యములతోఁ గూడిన మహావనసాహస శక్తి సమంచితపరిస్థితి, భారతీయ విజ్ఞానచరిత్రములో నొక సుప్రసిద్ధమైన శకారంభమునకు వాతావరణమును నిర్మించినవి. రోగగ్రస్తమైన మానసికప్రవృత్తి, పటుత్వము సడలి, నీరసించిన నరములుగలిగిన ప్రజ లెచ్చటివారైనను దమ రోగనివారణోపాయమున కై, శాంతిని, ముక్తిని, నిర్వాణమును, కళావిజ్ఞానధర్మములం దైనఁ గొందురు; లేదా, ప్రమత్తత, తన్మయత, ఉన్మాదము మున్నగువానికి వశులై నశింతురు. తత్త్వపరిశోధనమునకు నిలయమైన యీయుగమున నూత్నతత్త్వములెన్నియో తలలెత్తినవి. ఒకరిభావము నింకొకరు విమర్శిం

చుట, పరస్పరనిర్ణయములు డీకొనుట జరిగినది. సమాలోచన విధానములలో మార్పున కొకటికాక యనేకములగు కారణములున్నవి. ఋగ్వేదమునందు స్వతంత్రాలోచనమునకును, సంశయించుటకును నధికారమున్నదను సూచనలు కలవు.౧. బ్రాహ్మణముల కాలమందైనను, నుపాసనవిధానములోని బాహ్య విధిజాలమున కమితగౌరవ మిచ్చియున్నను, దత్త్వజిజ్ఞాసనుగూర్చి సమీక్షచేయు కాంక్ష తొంగిచూచుచునేయున్నది. ప్రజాసామాన్యముయొక్క విజ్ఞానాన్వేషణశీల మణఁచివేయుటకుఁ బ్రయత్నించినపుడు, మానవ మానసము తీవ్రప్రతిఘటనముచేసి. తత్ఫలితముగాఁ గ్రతు కలాప మతశిక్షణముచేఁ జిరకాలము త్రొక్కివేయఁబడిన భావోద్వేగము, బాహ్యశాసనాధికారముల నన్నిటిని శీఘ్రముగాఁ దృణీకరించి, యుద్రేకవశమై, సరిహద్దులఁ బెరికివేసి, స్వేచ్ఛావిహారమును సల్పును. తామెంత వేదవిశ్వాసముపై నాధారపడియుంటిమని చెప్పుకొన్నను, నుపనిషత్తులు సత్యపరిశోధనమును వృద్ధియొనర్చినవి. సమాలోచన స్వత్వముల నుద్ఘాటించునపుడు హద్దులు నిలువవు. నూతనాన్వేషణవిధానములను, నవ్యమనోగమనపద్ధతిని, ఉపనిషత్తు లభివృద్ధిచేసి, నూతనయుగ జీవప్రవాహమునకు జీవములిచ్చినవి. ఉపనిషత్తులు తాము నెఱుఁగకుండ జరిపిన తత్త్వచర్చాప్రదర్శనములు, గంభీరార్థమార్గ సంయుతమైన మనఃపరివర్తనమునకుఁ గారణములైనవి. ఉపనిషద్విజ్ఞానము గంగాతీరమునకుఁ బశ్చిమదేశమున నుదయించి పెంపొందినను, ప్రాగ్

౧. రా. వే. భా. ౭౮. ౮౯, ౩-౪

శావాసులు దాని నార్జించిరేకాని యనుభవమునకుఁ దేలేక పోయిరి.

రాజ్యాంగమునఁ గూడ నరాజకపరిస్థితులు ప్రజాదృష్టిని సంచలింపఁజేసినవి, చిన్న సామంత రాజ్యముల మధ్యమునఁగలఁత లేర్పడినవి. విదేశీయములైన దాడులు దేశశాంతినిఁ గొంత చెడకొట్టినవి. ప్రభువుల భోగలాలసత్వము, ప్రజల దురాశా దౌర్బల్యములచే యుగము క్షీణదశలో నున్నదను నినాదములం ఘోషింపఁబడినవి. ఒకబౌద్ధసూక్తమిట్లు పలికినది; "లోకములో ధనికులను జూచుచున్నాను; అన్యాయార్జితమైన తమ విత్తము నెవరికి దానము చేయరు. ధనాశాపరవశులై, ధనరాసుల నార్జించి, ఆద్యంతములు లేని భోగముల ననుభవింప యత్నించుచున్నారు. చక్రవర్తి, భూమండలములోని రాజ్యములనన్నిటి నాతఁడుజయించి యుండవచ్చును. సముద్రపర్యంత భూమండలము నాతఁడు పరిపాలించు చుండవచ్చును. కాని, యాతని కింకను దృప్తితీరలేదు; ఇంకను సాగరముల కవ్వలిభాగమునమన్న వానినిఁ గూడ నార్జింపఁగోరుచున్నాఁడు. రాజు నతనితో ననేకులు, తృప్తిగనని కాంక్షలతో యమునికతిథులుం గాఁబోవుచున్నారు...బంధువులు కాని, మిత్రులుకాని, పరిచయులుకాని మృత్యుముఖమునఁ బడిన వానినిఁ గాపాడలేరు. దౌరసులు వాని యాస్తిని గ్రసింతురు; కాని వాఁడు తనకర్మ ఫలమును బొందును; భార్యాసుత ధనరాజ్యాదు లెవ్వియును వాని ననుగమింపవు"౧. సంఘము, రాజ్యము భ్రష్టమైపనను

౧. ఓల్డెన్ బెర్గు: బుద్ధ పుట ౬౫.

తలంపు, నష్టమైన యాశ, ఉపాయాంతరము గోచరింపని మనో దైన్యము, నివి మానవుని స్వకీయాత్మావేశములపై నిలువుమని యుద్బోధించినవి. ఏదోయొక స్థిరమైన స్వప్నప్రపంచము, పాపములు దుఃఖములు లేనిది, త్రికాలాబాధ్యమైనది కనుఁగొని, యందు సుఖింతమను కాంక్షతో, వైరాగ్యతపో సాధనముల నెడతెగక యాచరించుచు,నసంగతమైన యీలోకమును, నశాశ్వతమైన యీజీవితసమస్యలను నుదాసీన భావముతో నిర్లక్ష్య మొనర్చినవారు కొలఁదిమందికలరు. ప్రజలందరును జీవితరంగమునుండి, మాంద్యజుగుప్సా నిరాశోపహతులై, తొలగిరి. సంశయాస్పదమైన స్వర్గమునకు బదులు ప్రత్యక్షముగానున్న యాకర్షణములు వారిని వశమొనర్చుకొనెను. మోక్షమునకు సూక్ష్మోపాయములపై నాత్రత జూపనారంభించిరి. లోకమున నిగూఢమైన యొక అపజయావమానము దుస్సహమై నూతనావేశ బీజమైనది. ప్రపంచము ధర్మబద్ధమై పాలింపఁబడు చున్నదను భావముతోఁ గల్యాణగుణపూర్ణుఁడైన దేవుఁడున్నాఁడను భావమన్వయించును. ఇహలోక జీవితస్వభావమును గూర్చి సంశయముదయించినపుడు, దైవవిశ్వాసము నశించును. ప్రతివ్యక్తియు జీవితము దుఃఖమయమని తలచుచుండగా, లేక సుఖము సంశయాస్పదమని భావించుచుండగాఁ, బూర్వమతము నందుఁ విశ్వాసము నిలిచియుండుట సులభసాధ్యముకాదు. అనేకశతాబ్దములవిచ్ఛిన్నముగా వచ్చిన మతవిశ్వాస మొకస్వప్నదృశ్యమువలె హరించి పోవుచున్నది. వేదప్రమాణము, సంప్రదాయబంధము తెగిపోయినది. మతవిశ్వాసము నీరసించుటతో

బయలుదేరిన ప్రబలభావాందోళనమునందు, మానవునిస్వాతంత్ర్యము ప్రకటింపఁబడినప్పుడు, విచిత్రములైన తత్త్వనిర్ణయములు, వ్యర్థములైన పరమార్థప్రసంగములు తలెత్తినవి. నైతికదౌర్బల్యముచే హతమైన యుగము దొరికిన యేతత్త్వమునకైన స్వాగతమిచ్చును. ప్రత్యక్షప్రమాణముపై నాధారపడిన నాస్తికవాదులు, సమున్నత ధర్మప్రచారము, నమూల్యమనస్తత్త్వనిర్ణయములనిచ్చిన బౌద్ధులు, బయలుదేరిరి. నీటమునిఁగి పోవుచున్న వాని యాత్రముతో వేదముల నంటిపట్టుకొనియున్న వారు కొందరుకలరు; సంస్కర్తలు, స్వచ్ఛమైన ధర్మానుష్ఠాన జీవనము ప్రధానమని నమ్మి, సత్కార్యాచరణమునకుఁ గడఁగిరి; వారు మరణానంతరసమస్యలను గూర్చి యాలోచించుట నిరర్థకమని తలఁచి మానివేసిరి. సన్యాసులు, తీర్థంకరులు నూతనమత శాఖాస్థాపకులమని చెప్పికొనిరి. గౌతముఁడు, వర్ధమానుఁడు ప్రముఖసంస్కర్తలు. బౌద్ధగ్రంథము, లవైదికోపదేశికులను గొందరను బేర్కొనెను. సంశయవాదియైన సంజయుఁడు 'ఆత్మజ్ఞానావకాశమును ఖండించి, శాంతిసాధన మార్గాన్వేషణమునకే తనశక్తి నంతను వినియోగించెను. అజితకేశకంబళియను నాస్తికుఁడు తపస్సాధ్యమైన జ్ఞాన మసత్యమని నిరసించి, మానవుఁడు చతుర్భూతకల్పితుఁడనియు మరణమున నాభూతములు విడిపోవుననియు వాదించెను; పురాణకాశ్యపుఁడనువాఁడు 'ఔదాసీన్యమతస్థుఁడు.' ధర్మభేదముల నంగీకరింపక, ఆత్మక్రియాహీనమైనదనియు నది కారణములేని జన్మ

ములకలదనియు నిశ్చయించెను. ౧. మస్కరిగోగోశాలియను వాఁడు విధివాది. (Fatalist) జీవితము, మరణము మానవుని యధీనములో లేవనియు, వస్తువులన్నియుఁ దమలోనిహితమై యున్నశక్తిచే నిత్యపరివర్తమానములగుచు మోక్షముపొందు వరకు జీవించుచుండుననియు, నాతనివాదము; ౧. కకుదకాత్యాయనుఁడనువాఁడు పంచభూతములైన జలవాయు భూమ్యాకాశములకు, ఆత్మకునున్న భేదము గుణాత్మకమనియు, భిన్నరూపములను గల్పించుచు, నశింపఁజేయుచున్నశక్తులు ఖేదమోదములనియు, నిర్ణయించినాఁడు. ౨. దేశమున వివిధప్రాంతములలో నసంఖ్యాకులైన ప్రబోధకులు బయలుదేరి తామొక ముక్తిమార్గమును జూపఁగలమని ప్రజలకు శుభలేఖలనంపుచుండిరి.

అనంతర యుగమును జ్ఞానసంపన్నమొనర్చిన పునర్నిర్మాణోద్యమముల ప్రారంభదశ లీయుగముననే గోచరించును. ఇవి యీయుగముననే యారంభించినను, పురాణయుగాంతమువఱకును పూర్ణపరిణతి నందియుండలేదు. ప్రైనస్పష్టి మహాత్వమెట్టిదనగా, రోగము, రోగనివారణోపాయము నొకేసారి ప్రత్యక్షమగును; దోష విషజలప్రవాహము లెచటఁ బ్రవహించునో, యచటనే యారోగ నిర్మూలనమొనర్పఁగల

౧. అహేతువాదము. సామఞ్ఞఫలసుత్త. దీఘనికాయ. ౧.

౧. మజ్ఝిమనికాయ ౧. చూడు సూత్రకృతాంగము.

౨. పోల్చు ఎంపిడోకిల్సుతత్త్వము. చతుర్భూతములు; పరివర్తన సూత్రద్వయము. సంయోగ కారణము ప్రేమ; వియోగ కారణము ద్వేషము.

యోషధియు నుద్భవించి పెంపొందుచుండును. వేదద్రష్టల యొక్కయు నుపనిషత్తులయొక్కయు నుపదేశము, సూత్రములుగా రచింపఁబడెను. స్వచ్ఛ తర్కప్రతిష్ఠితములు, మహోన్నతభక్తినిధానములునైన విజ్ఞానశాస్త్రములు పరిచరింపఁబడెను. చార్వాకులు, బౌద్ధులు, జైనులు మొదటివారు. వెనువెంటనే, తత్ప్రతిఫలముగా నుపనిషదుపదేశమందలి ఆస్తికతత్త్వ ముద్ఘాటింపఁబడెను. బౌద్ధ జైనమతములు, తమ ప్రత్యేక ధర్మాభిమానముతోఁ బ్రజల నిగూఢ తాత్త్విక జిజ్ఞాసాదాహమును దీర్పఁజాలవయ్యెను. ఉపనిషత్తులయొక్క ఊహకందని తత్త్వభావములును, వేదములయొక్క జాజ్వల్యమాన బహుదేవతావర్గమును, జైన బౌద్ధుల సంశయాస్పద నైతికతత్త్వ ప్రచారములును, జనసామాన్యమునకుఁ గలిగిన పరమార్థజిజ్ఞాసను దృప్తిపఱుపలేనప్పుడు, నాటిప్రజల కర్థమగు రీతి నుపనిషన్మతముకంటెఁ గొంచెమూహాకాఠిన్యము తగ్గినదియు, నెక్కువతృప్తి నొసఁగునదియుఁ, దెలియుటకశక్యమైన అస్పష్ట నిర్గుణ నిరాకారబ్రహ్మముకంటెఁ దేలికగా బోధపడు సగుణ సాకార దైవమును బ్రకటించు తత్త్వవిధానములు పునర్నిర్మితములైనవి. ఒక్కఁడే విష్ణ్వవతారమనియు, నిర్గుణబ్రహ్మమనియుఁ బ్రదర్శింపఁబడిన కృష్ణుఁడుగల్గిన భగవద్గీతయుఁ, పాంచరాత్రసిద్ధాంతమును, శ్వేతాశ్వతరము తదనంతరోపనిషత్తులలోనుండి పెంపుచేయఁబడిన శైవమతమును, బుద్ధుఁడు శాశ్వతదైవమని నమ్మిన మహాయానబౌద్ధశాఖయు నీయుగాందోళనఫలితముగా నుదయించినవి. ఈ యుగమునందింకను,

గొందరు తీవ్రజిజ్ఞాసువులు నూత్నజ్ఞానకాంతినిచ్చు తాత్త్విక మార్గములఁ గనుఁగొనఁజొచ్చిరి. తర్కసుప్రతిష్ఠితమైన తత్త్వమున కవసరమగు బీజములు మొలకెత్తనారంభించినవి. తమ పూర్వరూపములలోనున్న సాంఖ్యయోగవిధానములు, స్వతంత్రభావోల్లసితములైన న్యాయవైశేషికములు, బయలుదేరి. తమయధికారమును స్థిరముచేసికొనుటకై, వేదముల ప్రమాణము నంగీకరించినవి. మీమాంసాద్వయము నితరములకంటె వేద గ్రంథములకుఁ బ్రత్యక్షప్రతిబింబములైయున్నవి. ఈభిన్నమత శాఖలన్నియుఁ బురాణయుగాంత్యదశలోఁ బూర్ణప్రకటనమందినవి. నాటి పరస్పరవైరుధ్యములన్నియు నీ మతశాఖలలోఁ బ్రతిబింబించినవి; ఒక్కొక్క మతశాఖ యొక్కొక్క తత్త్వమును బోషించి ప్రతిపాదించినది. ఈయుగమున బయల్వెడలిన తత్త్వములను, చారిత్రకముగాను, దార్కికముగాను మూఁడుగా విభాగింపవచ్చును. (౧) ప్రతిఘటన తత్త్వము లైన చార్వాక జైన బౌద్ధములు (క్రీ. పూ. ౬౦౦). (౨) ఆస్తికవాద నిర్మాణమొనర్చిన భగవద్గీత; అనంతరోపనిషత్తులు (క్రీ. పూ. 500.) (3) ఇంచుమించుగా (క్రీ. వె. 200) కాలమునకు సుస్థిరములైనిలిచిన షడ్దర్శనములు. (క్రీ.పూ. 300)

౨. యుగసామాన్యభావములు

చార్వాక జైన బౌద్ధతత్త్వములను బరిశీలించుటకు ముందు, యుగసామాన్యభావములను క్లుప్తముగాబరిశీలింతము. జీవిత మశాశ్వతమనియుఁ, బునర్జన్మ తప్పదనియుఁ దలఁపఁబడెను. జీవితము దుఃఖమయము; వస్తువాహనములు మోహ

దుఃఖజనకములే కాని సత్యములుకావనియెడి యుపనిషద్భావములుగలవు. నచికేతుఁడు యమునడిగిన ప్రశ్నచూడుఁడు: "ఓయమా ! అప్సరసలు, హయములు, ధనము, రాజ్యము నీదర్శనమైనతరువాత నుండునా?" ౧. జీవితము దుఃఖాత్మకమను సిద్ధాంతమునుండియే, పునర్జన్మచక్రసిద్ధాంత ముదయించినది. పుట్టుట, తిరిగి పుట్టుట, యీవిధముగా ననంతజన్మములు పౌనఃపున్యముగా నడచుట, జీవితము నర్థరహితముగను, సంతోషహీనముగను జేసివేసెను. "జీవి, తనకుఁదటస్థింపఁబోవు పరిస్థితినిఁగూర్చి యొకేసారి శాశ్వతముగానిర్ణయింపఁబడినచో నట్టినిర్ణయమును భరించుట సులభము; ఒక్కసారినిర్ణయమైన వెనుక నిఁకబాధలేదు. కాని, ఒకలోకమునుండి యింకొకలోకమునకును, నొకజన్మమునుండి యింకొకజన్మమునకు ననంతముగా యాత్రలుచేయుచుండుట, నిత్యము తిరిగితిరిగి సంభవించుచుండు మృత్యువును జయించు ప్రయత్నములన్నియు నిష్ప్రయోజనములగుట, యీ భావము, దురంత శ్రమాన్వితమైన యీ అశాంతి, యెంతటి ధీరునైనను దీనునిఁ జేయఁగలదు." ౧. ఈయుగమున బయల్వెడలినమతము లన్నిటికి నీజీవితము క్షణికమనుభావము సామాన్యమైయున్నది. అశాశ్వతజీవితమునకు జగద్వ్యాపారమనియు, సంసారమనియు, వ్యవహారమనియుఁ బ్రపంచమనియు నామములీయఁబడెను. దీనికంగమైనదే కర్మసిద్ధాంతము. ఈసంసారచక్రమునుండి, యీమృత్యువునుండి బయటపడు నుపాయమేదైన నున్నదా

౧. కఠోపనిషత్తు.

యను ప్రశ్న బయలుదేరకతప్పదు. ఆశ్రమములలో నథర్వవేదమునఁ జెప్పిన మంత్రవిధానములు, నుపాసనలు, ప్రకృత్యతీత శక్తిసంపాదనమునకై చేయఁబడుచున్నవి. తపస్సు వలన బాహ్యాభ్యంతరశుద్ధి లభించునను దృఢమైనవిశ్వాసమున్నది. ఉపనిషత్తులలోఁ జెప్పిన ధ్యానసమాధులకుఁబదులు తపమున కాధిక్యమీయఁబడెను. యోగసిద్ధిలో నీశ్వరసాక్షాత్కారము సిద్ధించుటకే, మనస్సును శిక్షించి, నిశ్చలమొనర్పవలెనని నమ్మఁబడెను. దేహక్లేశసాధనములుచేయు సాధుసమూహములు దేశములో నాయాప్రాంతముల సంచరించుచునేయున్నారు. వర్ణవిభాగము క్రమక్రమముగా గుర్తింపఁబడెను.

3—నాస్తికవాదము—చార్వాకవాదము

తత్త్వశాస్త్రముతోఁబాటు నాస్తికవాదమును సనాతనమైనదే. ఇది విశేషముగా బుద్ధపూర్వదినములందుఁ బ్రబలియున్నది. దీనికి బీజములు ఋగ్వేదమునందుఁగలవు. "ఋషిపూర్వకాలమునందుఁ గొన్ని సాక్ష్యములవలనఁ గేవల నాస్తిక సిద్ధాంతములను బ్రకటించినవారు గలరని చెప్పవచ్చును. అటు వాత, నన్నికాలములందును, నేటివలెనే, నాస్తికవాదము ననుసరించు రహస్యానుచరులు నున్నారు."—౧. ప్రాచీన గ్రంథములు నాస్తికవాదము నుదాహరించినవి. "చతుర్భూతములచే మానవుఁడు కల్పింపఁబడెను. మానవుఁడు నశించునప్పుడు,

౧ ఓల్డెన్‌బెర్గ్. బుద్ధుఁడు. పుట ౪౯

౨. గార్బె దిఫిలాసఫీ ఆఫ్ ఏన్షెంటు ఇండియా పుట ౨౯

భూమిభాగము భూమియందును, జలభాగము జలమందును, అగ్ని భాగమగ్నియందును, వాయుభాగము వాయువునందును బ్రవేశించి కలిసిపోవును. ఇంద్రియములవకాశమునందుఁ గలియును. జ్ఞానియుమూర్ఖుఁడు, దేహము చెడిపోవునప్పుడు సమానముగానే నశించిపోదురు. ఆపైనేమియు మిగులదు."౧. ఈవాదమును పురాతన బౌద్ధగ్రంథములుదాహరించినవి గనుక, నిది బుద్ధుని పూర్వమందే యున్నదని చెప్పనగును. ౨ ఈవాదమును బురాణములుదాహరించినవి 3 మనువు నాస్తికులను పాషండులనుగూర్చి ప్రసంగించి యున్నాఁడు. ౪ ఈనాస్తికవాదమునకు మూలగ్రంథము బృహస్పతి విరచిత సూత్రములు. అవినశించినవి. వీనిని నిరసించిన యితర మతగ్రంథములే మనకాధారములు. సర్వదర్శన సంగ్రహము మొదటి అధ్యాయమున నీ వాదముయొక్క ఉపదేశము వర్ణింపఁబడినది.

౪—సిద్ధాంతములు.

పురోహిత వర్గాధికారమును నిర్మూలించుటకును, మత విశ్వాసవిషయమునఁ బూర్ణవిశృంఖల స్వాతంత్ర్యమును బ్రక

౧. రైస్ డేవిడ్సు, డయలాగ్సు ఆఫ్ బుద్ధ ౨అ. పుట ౪౬

౨. రైస్ డేవిడ్సు. అమెరికన్ లెక్చర్సు పుట ౨౪

3. చూడు శాంతిపర్వము శ్లోకములు ౧౪.౧౪, ౧౪౩౦-౪౨;

శల్యపర్వము. ౩౪౧౬: చూడు విష్ణుపురాణము ౩అ. ౧౮.౧౪-౨౬

(౪) మనువు ౨అ. ౧౧; ౩అ, ౧౫౦, ౧౬౧; ౪అ. ౩౦, ౬౧, ౧౬౩; ౫అ. ౭౯; ౭అ. ౨౨. ౩౦౯; ౯అ. ౬౫. ౬౬; ౧౨అ. ౩౩, ౯౫, ౯౬.

టించుటకును గలిగిన అభినివేశములో నీనాస్తికవాదు లింకొక ప్రమాదకరమార్గమును బట్టిరి. వారు ప్రకటించిన భావముల వలన విశృంఖల భావవిహారమెచ్చటికిఁ దోడ్కొని పోవునో మనము చెప్పవచ్చును. ప్రబోధచంద్రోదయ నాటకమందొక పాత్రచే నీసిద్ధాంతమిట్లు చెప్పఁబడెను;” లోకాయత శాస్త్రమొక్కటే నిజమైనశాస్త్రము. ఇందుఁ బ్రత్యక్ష మొక్కటే ప్రమాణము, భూమి జలాగ్నివాయువులు నాలుగు భూతములు; మానవజీవితమునకు ధనము భోగము రెండే వస్తువులు. జడ పదార్థమున కాలోచన శక్తి కలదు. ఇంకొక లోకము లేదు. చావుతోనన్నియుఁ బోవును.”౧ లోకాయత శాస్త్రమనుటకు గారణమది యీలోకమొక్కటే యున్నదని చెప్పును. వారినిఁ జార్వాకులనియుఁ బిలుతురు. చార్వాకుఁడు మతస్థాపకుఁడు.

ప్రత్యక్షముగా గోచరించునదొక్కటే సత్యము. అది యొక్కటే యున్నది. ప్రక్షత్యము కానిది లేనిదే; ఏలననుండినఁ గనపడెడిది. అను మానమసలే లేదు. మనము పొగను జూచి నప్పుడు, నిప్పుజ్ఞాపకమువచ్చును; కారణము రెండును గలిసి యుండునని మనమిదివఱ కెఱుగుదుము. అందుచే ననుమాన మనుమానింపఁదగినదే; ఏలన నది యొకప్పుడు నిజమగును; మఱొకప్పుడు కాదు. తరువాతవచ్చిన చార్వాకులు దీనికితర కారణములనిచ్చిరి. సర్వవస్తుసంబంధ జ్ఞానమున్నకాని మనకను మానము లేదు. ప్రత్యక్షప్రమాణ మట్టిజ్ఞానమును మనకీయదు;

౧. ప్రబోధచంద్రోదయము ద్వితీయాంకము.

౨. లోకమువైపు త్రిప్పినదృష్టి.

అనుమానమునీయదు; ఏలన నొకయనుమాన మింకొక యను మానమునుగోరును; దాని కంతముండదు. ఇతరుల సాక్ష్య మంగీకార యోగ్యముకాదు. సామ్యము అనుమానమును ఋజువుచేయదు. అందుచే ననుమానము ప్రమాణము కాఁజా లదు. అనుమానము కేవలవ్యక్తిగత భావములపొందిక; అం దుచే నెప్పుడైన నదినిజమై తటస్థింపవచ్చును.

ఇంద్రియానుభవమొకటే జ్ఞానము కావున జడపదార్థ మొకటే పరమసత్యము. ఇంద్రియములు తెలియునదదొక్కటే. భూమిజలాగ్ని వాయువులే మనకుఁగల భూతములు. ఇవిశాశ్వ తమైనవి. జీవాణువు మొదలు తత్త్వవేత్తవఱకుఁ గల సర్వప్రా ణికోటియు జడపదార్థకల్పితములు, నాలుగు భూతముల సమ్మి శనముచే నుదయించునదే బుద్ధి, బుద్ధి వేనినుండి వచ్చినదో ఆ భూతములు విడిపోయినపు డదృశ్యమగును. బుద్ధి, జడపదార్థము లైన భూతములనుండి వచ్చిన భూతరూపమే. తములపాకులు, సున్నము, పోకముక్క-కలిసిన నెఱుపురంగు వచ్చునట్లే, భూత ముల కలయికచే బుద్ధివచ్చును." ౧. కొన్ని వస్తువుల కలయి కచే మత్తుకలిగించుశక్తి యెట్లుపుట్టునో, నాలుగుభూతముల కలయికచేఁ జైతన్య ముదయించును. నాలుగుభూతముల సమ్మి శనముచే, నట్లే జ్ఞానముదయించును. జడపదార్థమున కాలో చనశక్తి యొకలక్షణము. కెబెనీస్ యొక్క సుప్రసిద్ధవాక్యము ననుసరించి, కాలేయము (Liver) నుండి 'ఆమ్ల' రసమెట్లు ద్రవించునో, అట్లే మేధస్సునుండి ఆలోచన ద్రవించును. ఆత్మ,

---

౧. సర్వసిద్ధాంతసార సంగ్రహము.

దేహమునుండి వేరని తలపనవసరము లేదు. ఆత్మ, చైతన్యముతోఁగూడిన దేహమే. "బుద్ధితోఁగూడిన దేహమే ఆత్మ; "నేను లావుగానున్నాను" "నేను యువకుఁడను" 'నేను వృద్ధుఁడను' 'నేను పెద్దవాఁడను' మున్నగువాక్యములలో స్ఫురించునదే ఆత్మ" ౨. ఆత్మయు దేహమును విడిగానున్నట్లు మనకు సాక్ష్యము లేదు. దేహము లేక ఆత్మయే లేదు. "దేహమునుండి విడిగానున్న యాత్మనెవరు చూచినారు? ప్రాణము పదార్థముయొక్క రూపాంతరము కాదా ?"3. చైతన్యము శరీరముతో సంబంధించి యుండునదే. అందుచే నదియు శరీరమే. మానవుఁడేది తినునో అట్టిరూపమే. నాస్తికవాదములు నాలుగురకములని సదానందుఁడు చెప్పినాఁడు. వారికిఁ బరస్పరభేదము 'ఆత్మ'ను గూర్చిన భావములలో భేదమే. ఒకవర్గము స్థూలదేహమే ఆత్మయనును; ఇంకొకటింద్రియ వర్గమాత్మయనును; మఱొకటి శ్వాసయే ఆత్మయనియు, వేఱొకటి బుద్ధియే ఆత్మయనియుఁ జెప్పను.౪. అందరు నాత్మజడపదార్థ రూపాంతరమే యని యంగీకరింతురు. తమసిద్ధాంతమును సమర్థించుటకీ చార్వాకు లుపనిషత్తు నుదాహరింతురు; "ఈభూతములనుండి యుదయించి అది నశించును. వారు నశించిన వెనుక, అనగా మరణానంతరము, బుద్ధియు మిగులదు"౫. దీని ననుసరించి, యింకొకజన్మములోఁ

---

౨. సర్వసిద్ధాంతసార సంగ్రహము.

3. ప్రబోధ చంద్రోదయము అంకము ౨

౪. వేదాంతసారము.

౫. బృహదారణ్యకము. ౨౪. ౪.౧౨.

జనకర్మల ఫలితము ననుభవించు 'ఆత్మ' యొక టున్న దని యూహించుట మౌర్ఖ్యము. ఇంకొక లోక మున్నదనుటయే వివేకశూన్యప్రసంగము. దీనికంటె వేఱైన స్వర్గముకాని నరకముకానిలేదు. స్వర్గనరకములు దుర్బుద్ధులచేఁ గల్పితములు. మతమొక మానసికదోషము లేక రోగము. లోకమునకుఁ గర్తగా నొక దేవుఁ డవసరములేదు. మతమం దవితర్క్యాదరణముచే, మానవులు వేఱొకలోకము దేవుఁడు నుండెనని నమ్మి, అట్టి విశ్వాసము నిర్మూలింపఁబడినపుడు, వారేదో లోపము తటస్థించినదని భావించి, దానివలన నష్టమున్నదనియుఁ, గష్టముగలుగుననియు నూహింతురు. మనుష్యులు కల్పించుకొనిన విలువలు ప్రకృతివిరుద్ధములు. మంచిచెడ్డలు ప్రకృతిలో లేవు. సూర్యుఁడు మంచివానికిని, చెడ్డవానికిని సమానముగాఁ బ్రకాశించుచున్నాఁడు. ప్రకృతికొక గుణమున్నది; అదియే అతీతమైన శాశ్వతత్వము. మానవులలో బహుసంఖ్యాకులు, దుర్బలహృదయులగుటచేఁ దమ్ముస్తోత్రముచేయు నమాయికులను గాపాడుచు, నిరసించువారిని నాశమొనర్చుచుండు దేవత లున్నా రని నమ్ముదురు. ఇట్టి నమ్మకమునకుఁ గారణ మవివేకమే. ప్రపంచమున నెచటఁగాని దేవతలువచ్చి దర్శనమిచ్చిన సందర్భమేమియును లేదు. ప్రకృతిశక్తులను జూచి, దేవతలనియు, దయ్యములనియు మనమూహాకల్పన మొనర్చుచున్నారము. దేవతలు లేరని నమ్మువారు, దయాసముద్రుఁడగు దేవుఁడున్నాడని ప్రకృతిసాక్ష్యమిచ్చుచున్నదని కాని లోకచరిత్రము దేవునిప్రతిభను జూపు

౧. బృహదారణ్యకము. ౨ అ. ౪. ౧౨.

చున్నదని కాని మనవ్యక్తిగతానుభవములు దేవుని సంకల్ప సూచనములని కాని, విశ్వసింపఁజాలరు. చరిత్రమందు ధర్మము జయముగాంచుట దేవుని యుద్దేశమును సూచించు ననియుఁ, గాలగతి ననుసరించి లోకమునఁ దటస్థించిన వివిధసందర్భములు నాత్మమోక్షమునకై, దైవముచే నేర్పాటుచేయఁబడినవనియుఁ దలచుట కేవలమాత్మ వంచనమే యగును. ఏ దేవతల ప్రమేయము లేకుండఁగనే ప్రకృతితనకార్యములను నెఱవేర్చుచున్నది. ప్రపంచములోని నానాత్వము ప్రకృతి సంజాతము. అగ్ని వేడిగా నుండుట, జలము చల్లగానుండుటయుఁ బ్రకృతి స్వభావలక్షణములు. "నెమలి పింఛములోని రంగుల నద్భుతముగా నెవఁడు చేసినాఁడు? కోకిల కంఠములో మాధుర్యము నెవఁడు కల్పించెను? దీనికిఁ బ్రకృతితప్ప వేఱొక కారణములేదు."[౧] సాహసాంచితమైన యీపిడివాదము, లోకములోని విలువలన్నిటినిఁ[౨] దుడిచిపెట్టినది; దేవునియందుఁ బరలోకమునందు విశ్వాసము పిఱికితనము, దౌర్బల్యము, పురుషకారహీనత్వము, మోసము మున్నగు లక్షణములను సూచించునని వాదించినది.

ఈసిద్ధాంతము ననుసరించి, కష్టసుఖములే జీవిత కేంద్ర సత్యములు; విశృంఖల భోగానుభవమే నాస్తికవాదుల నీతికిఁ

౧. సర్వదర్శనసార సంగ్రహము. ౨ అ. ౫;

౨. బెనర్జిపండితు నభిప్రాయములో న్యాయవైశేషికములు మొదట నాస్తికములుగానుండి, తరువాత ననుచరుల హస్తములలో ఆస్తికములుగా మారినవి. కుమారిలభట్టు, పూర్వమీమాంసావాదులందఱకు నాస్తికభావములు గలవని చెప్పెను.

బరమలక్ష్యము, తిని, త్రాగి, సుఖింపుము; ఏలనఁ జావుతో నన్నియుఁ బోవును.

> " బ్రతికియున్నంతకాలము హాయిగా సుఖింపుముః;
> యముని చూపునుండి తప్పించుకొనువాఁడు లేఁడు;
> మనశరీరము కాల్చి వేయఁబడిన వెనుక
> అదితిరిగి యెట్లురాఁగలదు ?" 3.

ధర్మమనునది కేవల భ్రాంతి; భోగమే నిజమైనది. జీవితమనఁగా జీవించుటే. ఉన్నతము; పవిత్రము, యోగ్యము, దయాన్వితమైనదెల్ల నవిశ్వాసమునకుఁ బాత్రమైనది. నాస్తిక వాదమునకు ప్రధానసిద్ధాంతములు ఇంద్రియసుఖము, స్వార్థ సంతుష్టి, స్వేచ్ఛావిహారమునై యున్నవి. కామములను పశు కాంక్షలను నిగ్రహింప నవసరములేదు; ఏలన నవి మానవు నకుఁ బ్రకృతియిచ్చిన వరప్రసాదములు. ఉపనిషత్తులు, నిస్సంగ త్వము, నిగ్రహనిష్ఠ, సర్వజీవదయాళుత్వము, ప్రేమ, ముఖ్య ములనిచెప్పఁగా, నాస్తికులు విశృంఖలపశుబలసంపాదనము, అహంభావసమృద్ధి,లజ్జాహీనముగాఁ బ్రమాణములనునిరసించుట మున్నగువాని నుపదేశించిరి. మనుష్యులందఱును సమానులే కావున, నొకఁడు ప్రభువు నొకఁడు దాసుఁడు కానవసరము లేదు. నీతి నియమములు మానవునికట్టుబాట్లు. తపోపవాస విధానముల నంగీకరించుటచే, జీవితమునకుఁ బ్రధానాశయ మైన భోగమును మఱచిపోవుచున్నాము. "జీవహింసయు, నింద్రియసుఖముల ననుభవించుటయుఁ బరధనమును దస్క—

3. సర్వదర్శన సంగ్రహము—పుట ౨.

రించుటయు న్యాయ్యమా, అన్యాయమా యని విచారణ చేయువారు, జీవితమూలసూత్రమైన సుఖానుభవమునకు విరుద్ధముగాఁ బ్రవర్తించుచున్నారు.” ౧. సుఖములు దుఃఖసమ్మిశ్రితములని చెప్పిన బౌద్ధసిద్ధాంతమునకుఁ జార్వాకులిట్లు జవాబుచెప్పుదురు; “దుఃఖములతోఁగూడియున్న కారణమున సుఖములను వారు విడిచిపెట్టుమందురు; కాని దంపి బియ్యము చేయని ధాన్యమును బుద్ధిమంతుఁడెవఁడైనఁ బారబోయునా? దంపి, ఊకవేఱుచేసినచోఁ బరిశుద్ధమైన బియ్యము లభించును గదా.”౨. “ఎల్లప్పుడు నేదోయొక బాధతోఁగూడినవికనుక నింద్రియసుఖములు విడిచిపెట్టవలెనని చెప్పఁగలవా? సాధ్యమైనంతగా బాధలను త్రోసివేసి, సుఖమును జేపట్టి యనుభవింపవలెను. అందుచే బాధలుకలుగునని భయపడక, మానవప్రకృతికి సుఖముగాఁ దోచినవాని నన్నిటి ననుభవింపవలెను.౧.

వేదప్రమాణము తీవ్రనిరసనమునకు గురియయ్యెను. అనృతము, స్వవాగ్వైరుద్ధ్యము, పునరుక్తిదోషములు వేదములకుఁ బట్టినవి.

“స్వర్గమోక్షములుగాని, ఆత్మకాని, పరలోకముగాని లేదు; చతుర్వర్ణాశ్రమ ధర్మకర్మలు నిజముగా ఫలము నీయవు; అగ్నిహోత్రము, వేదత్రయము, సన్న్యాసిదండకమండలా

౧. ప్రబోధచంద్రోదయము. అంకము ౨.
౨ ప్రబోధచంద్రోదయము – ,, ,,
౧. సర్వదర్శన సంగ్రహము. పుట. ౮.

ములు, విభూతిధారణము నివియన్నియుఁ, బురుషకారముకాని, జ్ఞానముకాని లేని అసమర్థుల కుదరపోషణోపాయములుగాఁ బ్రకృతి కల్పించినవి.

“జ్యోతిష్టోమమందలి యాగపశువు స్వర్గమునకుఁబోవుచో, యజమాని, తనతండ్రినేల యాగపశువుగాఁ జేయరాదు? చచ్చినవారికి శ్రాద్ధకర్మవలన సంతృప్తి కలుగుమాట నిజమైనచో, నీలోకమునఁ బ్రయాణముచేయు యాత్రికులు త్రోవలో భుజించుటకే యాహారములను బట్టుకొని పోనవసరము లేదు.

“ఊర్ధ్వలోకస్థులకు మనమిచ్చుటనిచ్చు శ్రాద్ధము ముట్టినచో. నీలోకమున నొక మందిరోపరిభాగమున నున్నవారికిఁ గ్రిందియంతస్థులో వడ్డించి ముట్టినదని యూరకొనరాదా?

“ప్రాణమున్నంతకాలము, ఋణముచేసియైనను సమృద్ధిగా ఘృతాదులు తెచ్చుకొని, తిని సుఖింపుము; దేహము దహనమై బూడిదలోఁ గలిసిపోయిన వెనుక నది యింకఁ దిరిగి యెట్లువచ్చును?

“మరణానంతర మెవఁడైన నింకొకలోకమునకుఁ బోవునేని, నీలోకమునఁ దనకై యేడ్చుచున్న బంధువులను జూడ నొక్కసారియైన నేలరాఁడు?”

“కావున బ్రాహ్మణు లుదరపోషణనిమిత్త మీకర్మల నన్నిటిని గల్పించిరి; అంతే—మఱొక ఫలితము లేదు; “వేదత్రయము కర్తలు; నీచులు, చోరులు, రాక్షసులును: “జర్ఫరి, తుర్ఫరి మున్నగు పండితుల ప్రసిద్ధమాతావళి యంతయును, అశ్వమే

ధమున రాణికిఁ జేయు అవాచ్యకర్మలన్నియు; పురోహితబృందమున కేర్పాటు చేసిన దానధర్మ కలాపమంతయు, మూర్ఖాగ్రేసరుల అద్భుతకల్పనలు.

“నిశాచరులిట్లే మాంసభక్షణమును బోధించిరి” (సర్వదర్శన సంగ్రహము.) చార్వాకుల పద్ధతియెట్టిదో దీనివలనఁ గొంతస్పష్టమైనది. అనేకయుగములం దంగీకరింపఁబడిన తత్త్వశాస్త్ర మీనాస్తికులు వర్ణించిన నీచకల్పనము కాఁజాలదు.౧

౫—సామాన్యపరిశీలనములు

పూర్వమతాచారములు, ఐంద్రజాలికవిద్యలు, నాస్తికవాదప్రచారమునకుఁ గొంతకారణములైనవి. చార్వాకసిద్ధాంతమువంటి విప్లవాందోళన మనేకశతాబ్దవ్యాప్తమై యున్న మూఢవిశ్వాస మాంద్యముల నొక్కపరి కదల్చి వైచినఁగాని, నాఁటికి సజీవములై, కాలము, జనము, నాదరించిన యభ్యాసములను, సాంఘికవ్యవస్థలను, విశాలభావముతోఁ బునర్నిర్మాణమొనర్చు ప్రయత్నమంతగా జయప్రదము కాఁజాలదు. మానవవ్యక్తిగతమైన ఆధ్యాత్మికస్వాతంత్ర్యమును, బాహ్యప్రమాణ శాసనతిరస్కారమును నాస్తికవాదము ప్రకటించిన ముఖ్యభావములు. సహేతుకముగాని దాని నెవఁడును బ్రమాణముగా నంగీకరింప నవసరములేదు. మానవుఁ డాత్మశక్తియందలి విశ్వాసమునకు మఱలఁ దిరిగివచ్చి, పరాధారబాహ్యశాసనములను తిరస్కరించుటయే జరిగినది. యుగమునకు దుర్భర

౧. చూడు రైస్ డేవిడ్సు, డయలాగ్సు ఆఫ్ బుద్ధ ౧. అ. పుటలు (౧౬౬–౧౭౨)

మైన గత సంప్రదాయాచారమునుండి లోకమును గాపాడు టకై చేయఁబడిన ఉగ్రప్రయత్నమే చార్వాకపరిచారము. మూర్ఖసిద్ధాంత విశ్వాసముల నున్మూలింపనిదే, విజ్ఞానవికాస ముతోఁగూడిన పునర్నిర్మాణ కార్యక్రమమున కవకాశము లేకుండెడిది.

అనంతర భారతీయవిజ్ఞానమందు, చార్వాకవాదము తీవ్రమైన నిందకు నిరసనమునకుఁ బాలైనది. మొదట దృష్టి లేనిదే దృశ్యములేదు కావున, దృశ్యమునుండియే దృష్టి జనించెననుట సంగతమను సుప్రసిద్ధశాస్త్రీయ వాదము తఱచుగాఁ బరికటింపఁబడెను. జడప్రకృతిశక్తులనుండి, జీవ ముదయింపఁ జాలదు. దేహసంబంధములేని ఆత్మయుండఁజాలదనువాదమున కీవిధముగా సమాధాన మొసఁగఁబడెను; (౧) దేహసంబంధములేని జీవమును మనము చూడలేనంత మాత్రమున, జీవము దేహరహితమై యుండఁజాలదని చెప్పుటకు మనకధికారము లేదు; ఏలన జీవవికాసమునకు శరీర మొక సాధనమై యుండ వచ్చును. కాంతిని కాంతిలేనిదే చూడఁజాలము; అంతమాత్ర ముచే మనచూపే కాంతియని కాని, చూపునకుఁ గాంతిలక్షణ మనికాని నిర్ణయించుట తగదు. (౨) జీవము శరీరలక్షణమైనచో జీవముండఁజాలదు; ఏలన, దృష్టి దేనినిఁ దెలియుచున్నదో దాని లక్షణము కాఁజాలదు. అనగా దృష్టి, దృశ్యముకాని, దృశ్యలక్షణముగాని కాదు. (౩) జీవము దేహగుణమైనచో,

జడపదార్థగుణము లితరులకు గోచరించునట్లే, ఒకని జీవమింకొ కనికి గోచరింపవలెను; కాని మన యనుభవములో నెవని జీవము వానికి స్వగతానుభవమేకాని, యితరులకు విలోకింప సాధ్యమగుటలేదు. (౮) ఒక ఉపకరణస్వభావముగల శరీర వాహన మొకవాహనాధిపతి యధీనములోనున్నదని సూచించు చున్నది. జీవ మావాహనాధిపతికిఁ జెందినది. నాస్తికవాద మా త్మవిచ్ఛేదకము. జడప్రకృతి సంభూతుఁడు మాత్రమే మానవుఁ డైనచో, ధర్మసిద్ధాంతనిర్మాణము నాతఁడు చేయుట కవకాశమే లేదు. ప్రత్యక్షమొకటే ప్రమాణమను విషయము నన్నిమత శాఖలు ఖండించినవి. సాంఖ్యతత్త్వకౌముదినుండి యొకశ్లోకము నిట నుదాహరింతుము; "చార్వాకుఁడు జ్ఞానసాధనముగా నను మానప్రమాణము పనికిరాదని చెప్పినప్పుడు, ఒకవ్యక్తి అజ్ఞాని యనికాని, సంశయాత్మకుఁడనికాని, దోషియనికాని యెట్లు నిర్ణ యింపవచ్చును? అన్యులలోనున్న అజ్ఞానసంశయ దోషము లను బ్రత్యక్షప్రమాణము చూపఁజాలదు. కావున, చార్వా కుఁడైనను తనకంటె నితరులగు వారిలోని యజ్ఞానాదికమును, వారి ప్రవర్తనమునుండి, సంభాషణమునుండి అనుమానించి గ్రహింపవలసియున్నది; అందుచే నతని కిష్టములేకున్నను, నాతఁ డనుమాన ప్రమాణము నంగీకరించియున్నాఁడు." ప్రత్యక్షప్ర మాణాంగీకారమునుండి వచ్చిన ఫలితములే నాస్తికసంశయ వాదములు. మానవప్రపంచమును కదలించుభావము లీసిద్ధాం తమునకు వ్యతిరేకములు; ఏలన నవి బాహ్యముగాఁ బరిగణిం చుటకు సాధ్యములుగావు. ఇన్నిలోపములున్నను, నవి యధి

తముగా నుపరిభాగముననే యున్నవి. ఈవాదము గతమును గూర్చిన మితిమీఱు గౌరవభావమును బెకలించి, యాచరణములలోని విశ్వాసములపై నఖండపరిభావము చూపినది. మూఢమతవిశ్వాసములను, నవితర్క్యముతో నంగీకరించిన సిద్ధాంతములను మనమునఁ జొరనీని స్వాతంత్ర్యముతో నాలోచించుటకుఁ బ్రజ లారంభించునప్పుడు నాస్తికవాదసీమకే చేరుదురు; కాని యింకను సమ్యగాలోచన మట్టి ప్రమాదమునుండి రక్షించును. తత్త్వసమస్యలలోని క్లిష్టతలను దీర్చుటకుఁ గేవలతర్కశక్తి యెంతవఱకుఁ బ్రయోజనకారియను ప్రశ్నకు మొదటి సమాధానము నాస్తికవాదము.

ఉపయోగించిన గ్రంథములు

౧. సర్వదర్శనసంగ్రహము, భాషాంతరీకృతము. కవల్ అండుగ ఫ్.ఎ. ఆ

౨. సర్వసిద్ధాంతసారసంగ్రహము. శంకరకృత మేమో. యమ్. రంగాచార్యులచే సాంగ్లీకృతము. ౨.అ.

౩. ప్రబోధచంద్రోదయము. ద్వితీయాంకము.

౪. కోల్‌బ్రూక్. మిసెల్లెనియస్ ఎస్సేస్. ౧. అ. పుటలు. ౪౦౨.

౫. మూయిర్. జర్నల్ రాయల్ ఏషియాటిక్ సొసైటీ. ౧౮౬౨. వాల్యూము ౫. పుట ౨౯౯.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రము

షష్ఠాధ్యాయము

జైనుల బహుజీవసిద్ధాంతము.

౧. జైనమతము.

బౌద్ధులు బుద్ధుని (మేల్కొన్నవాఁడు) కొల్చుచుండిరి. జైనులు జినుని (జయించినవాఁడు) కొలుచుదురు. జైనులకుఁ దుది ప్రవక్తయైన వర్ధమానునే జినుఁడని పిలిచిరి. ఇంద్రియ ప్రకృతిని జయించి, ఉన్నతజీవితమును గాంచిన వారందఱికీ నామము చెల్లును. జైనమతనామము ధర్మమార్గమున కత్యధిక ప్రాముఖ్యమిచ్చిన మతమని సూచించును.

౨. వర్ధమానుఁడు.

నేఁటి బీహారైన మగధరాజ్యమునకుఁ బ్రభువైన యొక క్షత్రియుని ద్వితీయకుమారుఁడైన వర్ధమానుఁడు బుద్ధుని సమకాలికుఁడు, వయస్సున బుద్ధునికంటెఁ బెద్దవాఁడు. సంప్రదాయము ననుసరించి, యాతఁడు క్రీ.పూ. ౫౯౯ లో జన్మించి, క్రీ.పూ. ౫౨౭ లో దివంగతుఁడయ్యెను. వర్ధమానుఁడు పెండ్లియాడెను. కాశ్యపుఁడు, ఈతఁడు తల్లిదండ్రు లున్నంతకాల మింటనుండెను. అనంతర మన్నయగు నందివర్ధనుఁడు రాజయ్యెను. కుటుంబము

లోని పెద్దలయనుమతితో నిరువదియెనిమిదవ యేట నాధ్యాత్మిక జీవితానుష్ఠానమునకుఁ బ్రారంభించెను. పదిరెండు సంవత్సరము లాతఁడు తపోపవాసాదికము లొనర్చెను, ఆసమయమున రాఢ దేశస్థులైన యనాగరిక జాతులనుగూడఁ జూచెను. ఒక యేఁడైన వెనుక నాతఁడు దిగంబరుఁడయ్యెను. ఈద్వాదశవర్షముల ఆత్మ నిగ్రహనిష్ఠానంతర మాతఁడు 'కేవలి' యయ్యెను. అనంతర మాతఁడు సర్వజ్ఞుఁడనియు, జైనప్రవక్తయనియు, (తీర్థంకారుఁ డనియు) నంగీకరింపఁబడి, జిన మహావీర గౌరవనామములచే సుప్రసిద్ధుఁడయ్యెను, ఈబిరుదనామములు బుద్ధునికిఁ గలవు. తన యవసానదశకుఁ బూర్వము ముప్పదిసంవత్సరములకాలమాతఁడు తన మతప్రచారమునందును, సన్న్యాసవర్గ నిర్మాణమందును గాలముఁగడపెను. అతనిమతమును, ప్రచారమును నంగీకరించి, పోషించిన వారాతిని మాతృసంబంధులగు సామంతరాజులు."

వర్ధమానుఁడు తానుబోధించుచున్న మతము వరుసగా నిరువది ముగ్గురు తీర్థంకారుల ద్వారమున నవిచ్ఛిన్నముగా వచ్చినదని చెప్పుకొనెను. ఆ తీర్థంకారులచరిత్ర కాధారములు సరియైనవి లేవు. తానొకనూతన మతస్థాపకుఁడు కాననియు, క్రీ. పూ. ౭౭౬ లో మరణించిన పార్శ్వనాథుని మతమునే తానుబోధించు చున్నాననియు నాతఁడు చెప్పెను. అనేకశతాబ్దముల పూర్వము జీవించిన ఋషభుఁడను నాతఁడీ మతజనకుఁడని జైనసంప్రదాయము. క్రీ. పూ. జైనులు ఒకటవశతాబ్దివఱకు ప్రథమతీర్థం కారుఁడైన ఋషభదేవు నారాధించి చెప్పు నాధారములున్నవి. జైనమతము వర్ధమానునికిఁ, బార్శ్వనాథునికిఁగూడఁ బూర్వ

ముండెననియే చెప్పవచ్చును. యజుర్వేదము, ఋషభుఁడు, అజితనాథుఁడు, అరిష్టనేమి యనుమువ్వురు తీర్థంకారులను పేర్కొనియున్నది. ఋషభుఁడే జైనమతజనకుఁడని భాగవత పురాణ మంగీకరించుచున్నది. ఏది యెంతనిజమైనను, దమ మతము యుగయుగములనుండియు గురుపరంపరాగతమైనదని జైనులు విశ్వసింతురు.

వర్ధమానుని యనుచరులందఱు చాలవఱకు రాజకుటుంబ ములనుండియేవచ్చిరి. వారిలో స్త్రీపురుషులకు వేఱుగా గృహస్థ సన్న్యాసి వర్గముల నేర్పాటుచేసి, జైనసంఘము నాతఁడు నిర్మించి నాఁడు. వర్ధమానుని ప్రభావముచే నాకృష్టులై, భిన్నమతశా ఖలవా రిందుఁజేరిరి. ఒకవర్గమువారు వర్ధమానునివలె సర్వ త్యాగముతోఁబాటుఁ బూర్ణదిగంబరత్వము నంగీకరించినవారు; రెండవవర్గమువారు పార్శ్వనాథునను సరించి, వస్త్రధారణ మన సరమని యంతటితో నాగినవారు. కేశిగౌతము లమైక్యవర్ణన మొనర్చిన 'ఉత్తరాధ్యయన' గ్రంథమీవిషయమును బేర్కొ న్నది. ఈసవస్త్ర వివస్త్రవిభాగమువలన జైనులు శ్వేతాంబరు లనియు దిగంబరులనియు రెండుశాఖలుగా క్రీ. వె. ౭౯ లేక ౮౨ వ సంవత్సరమున నేర్పడినవి.

ఈ శాఖాద్వయమునకు భేదము తత్త్వసిద్ధాంతములలోఁ గాక, నీతిసూత్రములందే కలదు. కేవలులు లేక పూర్ణసిద్ధులు భుక్తియవసరము లేకుండ జీవింపఁగలరనియు, లేశమాత్రమైనను 'నాది' యనునాస్తి,(వస్త్రముతోఁగూడ) యున్నచో 'నిర్వాణ' ము లభింపదనియు, స్త్రీలకు మోక్షము లేదనియు దిగంబరుల

విశ్వాసము. వస్త్రహీనుఁడు, నిరలంకృతుఁడు, అధోముఖుఁడుగా నుండుటే తీర్థంకారుని లక్షణమనియు, వర్ధమానుఁ డవివాహితుఁడనియు వారు చెప్పుదురు. వా రేపవిత్ర గ్రంథముల నంగీకరింపరు. శ్వేతాంబరుల మతధర్మగ్రంథములను వారు గౌరవింపరు.

3—సారస్వతము

ప్రజల మనఃఫలకములపై మతవిశ్వాసము యథాపూర్వ కారమే ముద్రితమైయున్నది. మతగ్రంథవిజ్ఞానము క్రమముగా క్షీణింపఁజొచ్చెను. క్రీ.పూ. నాల్గవశతాబ్దమునాఁటికే మతగ్రంథనిర్ణయము చేయవలసివచ్చెను. ఈయుద్దేశముతో నొక మతసభ నాల్గవశతాబ్దాంతమునఁ బాటలీపుత్రమున నేర్పాటైనది. ఈయుద్దేశము క్రీ. వె. ౪౫౪ వ సంవత్సరమున వలభినగరమున జరిగినసభలో నెఱవేఱినది; సభాధిపతి దేవార్థి. ఎనుబదినాలుగు మతగ్రంథములుగా నంగీకరింపఁబడెను. వానిలో ౪౪ సూత్రగ్రంథములు, పెక్కుప్రకీర్ణకములు, ౧౨ నిర్యుక్తులు లేక వ్యాఖ్యానములు, ఒక మహాభాష్యము. ౪౪ సూత్రగ్రంథములలో ౧౧ అంగములు, ౧౨ ఉపాంగములు, ౫ భేదములు, ౫ మూలములు, ౮ ప్రకీర్ణకములు, గలవు. ప్రకీర్ణకములలో భద్రబాహుని కల్పసూత్ర మొకటి. ౧. ఈగ్రంథభాష అర్ధమాగధి. క్రీస్తుశకారంభమునుండి జైనమతము సంస్కృతభాష నెక్కువగా నాదరించెను. పవిత్ర మతగ్రంథరచనము క్రీ. వె. ౫౬౭ వ సంవత్సరమున జరిగినదనియు, మతవిద్వాంసులసంఖ్య క్షీణించినదనియు

నందుచే వర్ధమానుఁడు, నితర కేవలులు చేసిన యుపదేశము లెవరెట్లు జ్ఞాపకముంచుకొనిరో, యట్లే లిఖించిరనియు దిగంబరులు చెప్పుదురు. వీని నాధారముగాఁ జేసికొనియే, ౭ తత్త్వములు, ౯ పదార్థములు, ౬ ద్రవ్యములు ౫ అస్తికాయములు గల ప్రమాణగ్రంథములు రచింపఁబడెనని చెప్పుదురు.

౪—ఇతరమత సంబంధము.

బౌద్ధజైనములు సృష్టిప్రథమకారణమైన సగుణమూర్తి యొకఁడు లేఁడనును, యతిశేఖరులనే దైవసమానులని పూజించును; బ్రహ్మచర్యానుష్ఠానము గల సన్న్యాసిబృందము నంగీకరించును; ఏకారణముచేనైన జీవహింస నంగీకరింపవు. మతస్థాపకులు స్వయంకృషివలనఁ బరిపూర్ణులగుటకు యత్నించిరి; ఎల్లప్పుడుమాత్ర మట్లుండఁ జాలకపోయిరి. ఉభయమతములు కూడ వేదప్రమాణమునెడ నౌదాసీన్యమునో వ్యతిరేకభావమునో కలిగియుండెను. బుద్ధవర్ధమానుల జీవితములలోని తుల్యతచేతను, వారి యుపదేశము లించుమించుగా సమానములగుటచేతను, రెండునొకటే యనియు, జైనమతము బౌద్ధమతశాఖయే యనియుఁ దలంపఁబడెను. బార్తుపండితుఁడిట్లు వ్రాసెను; "వర్ధమానుఁడు లేక మహావీరుఁడనియు, నీయుగమునకు జినుఁడనియుఁ బ్రఖ్యాతిగాంచిన యాతని జీవితగాథ, గౌతమబుద్ధుని జీవితగాథతో ననేకవిషయములలోఁ బోలికగలిగి యుండుటచే రెండు నామములు నొకేవ్యక్తికిఁ జెందినవనుభావము సహజముగా మనకుఁ గలుగును. ఇరువురు రాజకుమారులే; వారి యిరువుర బంధువులకు, అనుచరులకు సమాననామములే యు

న్నవి. ఒకే దేశమున నొకే కాలములో వారిరువురును జన్మించి, ది సంగతులైరి. అందఱిచే నంగీకరింపఁబడిన యాధారముల నను సరించి, జినుఁడు క్రీ.పూ. ౫౨౭ నందును, బుద్ధుఁడు క్రీ.పూ. ౫౪౩ నందును నిర్వాణమును బొందిరి; ఈ తేదీలలోని భేదము నకుఁ గారణము నిర్ణయ విధానములోని లోపముమట కవకాశ మున్నది కావున నిర్వాణకాల మొకటేయని నిర్ణయింపవచ్చు ను. రెండు సంప్రదాయములలోను దుల్యవిషయములే తట స్థించినవి. బౌద్ధులవలెనే, జైనులును పూర్వులు తమ మత పోషకులని చెప్పుకొనియుండిరి. ఏ మండలము పవిత్రపుణ్యభూమి యని యొకరుతలఁచిరో దానినే రెండవవారు నట్లే తలఁచిరి; బీహారునందును, గుజరాతు ప్రాంతమందును, రాజస్థానమందలి ఆబూపర్వత శిఖరమునను, వారి పుణ్యతీర్థములు సమానము లో లేక, ఒకదానికొకటి సమీపముగనో యున్నవి. ఈవిధ ముగా సిద్ధాంత, నిర్వాణ, మతాచార సంప్రదాయములందలి తుల్యవిషయముల నొకచో మేళవించి చూచినయెడల, రెం టిలో నేదో యొకటి మతశాఖయనియు, రెండవదాని ప్రతిబింబ మనియు నిస్సందేహముగాఁ దెలియఁగలదు. కాని బుద్ధజీవిత గాథలకు, బ్రాహ్మణముల మతసంప్రదాయములతో నున్నంత విశేషసంబంధసామ్యము మహావీరుని జీవితగాథలతో లేదు; మఱియు బౌద్ధమతమునకు, అశోకశిలాశాసన సాక్ష్యమున్నది; క్రీ.పూ. మూఁడవశతాబ్దమునాఁటికే, బౌద్ధసారస్వతము సుస్థిర మైనది; జైనమతమునకు సాక్ష్యమిచ్చు నత్యంత ప్రాచీనవిషయ ములైనను క్రీ. వె. ఐదవశతాబ్దమునకుఁ బూర్వమునకుఁబోవు;

ఇంతను బౌద్ధుల పూజ్యభాష పాళీభాష; అది అశోకశాసనముల నాఁటిదని స్పష్టముగాఁ జెప్పవచ్చును; జైనులభాష అర్ధమాగధి; యిది ప్రాకృతజన్యము, నిస్సందేహముగా ననంతరకాలమునకుఁ జెందినదియు నైయున్నది; మఱియు మనకు నేఁడు తెలిసిన చరిత్రమంతయు నింకను సందేహావస్థను దాటిపోకయున్నను, జైనగ్రంథాంతర్గత విషయములు—అనగా, నెక్కువ పరిణతిగల సంకలన విధానము, నందలి తర్కాభిరుచి, తనప్రాచీనతను ఋజువుచేసికొనవలె నను నిరంతర ప్రయత్నము, మున్నగు లక్షణములు, పైసకలవిషయములతోఁ గలిపి పరామర్శించినచో నిస్సందేహముగా నొక్కనిర్ణయమును మనముచేయవచ్చును. బౌద్ధ జైనముల రెంటిలో బౌద్ధమతమే స్వతంత్రజన్మముగల మూలమతమని నిర్ణయింపచ్చును."[౧] ప్రతివస్తువునకొక యాత్మగలదను సిద్ధాంతము నంగీకరించినకారణమున జైనమే ప్రాచీనతరమైనదని కోల్‌బ్రూక్ పండితుఁడు వ్రాసినాఁడు.[౨] రెండును వేఱు వేఱు మతములని చెప్పు భారతీయసంప్రదాయమున కీయిరువుర పండితుల యభిప్రాయములును వ్యతిరేకములైయున్నవి. హిందూశాస్త్రములు వీనిప్రత్యేకత్వము నెన్నఁడును సంశయించియుండలేదు. గూరినాట్, జాకొబీ, బూలర్ పండితుల పరిశోధనములు దానినే బలపఱచియున్నవి. నేఁడు వర్ధమానుఁడొక చరిత్రాత్మకవ్యక్తియనియు, జైనమతము బౌద్ధముతో

౧. బార్తు: ది రెలిజియన్సు ఆఫ్ ఇండియా. పుటలు. ౧౪౮–౧౫౦.
౨. కోల్‌బ్రూక్: మిసెలేనియస్ ఎస్సేస్. ౨౪. పుట ౨౭౬.

సంబంధము లేనియొక స్వతంత్రమతమనియు నిశ్చయమైనది. వర్ధమాన గౌతమబుద్ధుల జన్మము, వారి మాతృమరణము, వారి సన్న్యాసము, వారి సిద్ధి, నిర్వాణములైన పంచవిషయములలో భేదములున్నవని గోరినాట్ నిరూపించినాఁడు. వర్ధమానుఁడు వైశాలీనగరమున క్రీ. పూ. ౫౯౯ లోఁ బుట్టినాఁడు. గౌతముఁడు కపిలవస్తునగరమున క్రీ. పూ. ౫౬౩ లో జన్మించెను. వర్ధమానుని తల్లిదండ్రులు చిరకాలము జీవించిరి; గౌతముని జనని గౌతముఁడు జన్మించినవెంటనే మరణించినది. వర్ధమానుఁడు తనబంధువుల యనుజ్ఞపొంది, సన్న్యసింపఁగా, గౌతముఁడు జనకునికోరికకు వ్యతిరేకముగాఁబోయి సన్న్యసించెను. ద్వాదశవర్ష దీక్షానంతరమున వర్ధమానునికిని, షడ్వర్షానంతరముననే గౌతమునికి జ్ఞానసిద్ధి గలిగెను. వర్ధమానుఁడు 'పవా' పట్టణమున క్రీ. పూ. ౫౨౭నందును, గౌతమబుద్ధుఁడు కుశీనగరమున క్రీ. పూ. ౪౮౩ యందును నిర్వాణముపొందిరి. జైనమతమే బౌద్ధమునకుఁ బూర్వమతమనియు, స్వతంత్రమైనదనియు ననేకప్రబల సాక్ష్యములను జూపినాఁడు. ఆతనివాదములలోని సారాంశమిటఁ బొందుపఱచు చున్నాము.[౧] బౌద్ధగ్రంథములలోఁ జేర్కొనిన నిగ్గ్రంథములు(నిర్గ్రంథులు) బంధరహితులు వర్ధమానానుచరులు; వీరు క్రీ.పూ. నాల్గవశతాబ్దికె ననుజెందుదురు. బౌద్ధపాళీవాఙ్మయములోని 'నాటపుత్తుఁడు' వర్ధమానుఁడే. బౌద్ధమతగ్రంథములలోఁగల నిగ్గ్రంథ సిద్ధాంత వివరణమునుబట్టి

౧. చూడు : సేక్రెడ్ బుక్స్ ఆఫ్ ది ఈస్టు వాల్యూములు ౨౨, ౪౫ ఉపోద్ఘాతము. (జాకోబి)

నిర్గ్రంథులనగా జైనులేయని స్పష్టమగుచున్నది. "నిర్గ్రంథనాట పుత్త్రుఁడు సర్వము నెఱుఁగును, సర్వమును జూచును; తనకుఁ బూర్ణజ్ఞాన విశ్వాసములున్నవని చెప్పును. తపోవిధానముచేఁ బ్రారబ్ధకర్మ నాశనమును, నిష్క్రియత్వముచే నూత్నకర్మవిరతిని జేయనగునని యాతఁడు బోధించెను. కర్మలేనిదే దుఃఖమును లేదు,"౨. అశోకుని శాసనములు జైనమతశాఖను స్మరించియున్నవి.౩. బౌద్ధగ్రంథములు, జైనులు తమవిరోధులనుగాఁ బేర్కొన్నవి. గ్రంథవిషయ సాక్ష్యము జైనమతము స్వతంత్రమైనదని చెప్పుచున్నది. జ్ఞానము, ఆత్మనుగూర్చిన జైనసిద్ధాంతములు బౌద్ధసిద్ధాంతములకుఁ జాలభిన్నములైనవి. అందుచే నవి బౌద్ధమతమునుండి గ్రహింపఁబడియుండుట కవకాశములేదు. కర్మ, పునర్జన్మమును గూర్చిన భావములు రెంటికిని సమానములైనంత మాత్రమున నేమియు ఋజువుకాదు;ఏలన నీభావములు భారతమతములన్నిటికిని సర్వసామాన్యములైనవి. ఈకారణముల వలన జైనమతమే బౌద్ధమతముకంటెఁ బురాతనమైనదని మేము భావించుచున్నాము. యమ్. పోసిన్ పండితుఁడు శాక్యమునికిఁ గొన్ని సంవత్సరములకుఁబూర్వమే బలసంయుతమైన జైనసన్న్యాసివర్గ ముదయించెను; లేదా నిర్మింపఁబడెనని చెప్పినాఁడు".౪. జైనమతమునకు సాంఖ్యతత్త్వమునకుఁ గొన్ని సామ్యములు గలవని కోల్బ్రూక్ భావము. జడపదార్థము, ప్రపంచము, శా

---

౨. సేక్రిడ్ బుక్సు ఆఫ్ ది ఈస్టు వాల్యుము ౨౨; పుట ౧౯

౩. చూడు. విన్సెంటు స్మిత్, అశోక. పుటలు. ౧౯౨—౧౯౩.

౪. ది వే టు నిర్వాణ. పుట ౬౭.

శ్వైతమని రెండును జెప్పెను. ద్వైతము రెంటికి సమానమే. సాంఖ్యమునందుఁ బ్రపంచము, జీవరాసియును బురుషుఁడు, ప్రకృతియను రెంటివలన నుదయించెనని చెప్పఁగా, జైనులు మూలకారణమున్నిటికి నవ్యక్త ప్రకృతియందురు.౧ సామ్యము స్పష్టముగ లేదు. ఆత్మక్రియాలక్షణమును గూర్చిన జైనభావము, న్యాయవైశేషిక సిద్ధాంతములతో సామ్యమును గలిగియున్నది. ఆత్మలేక పురుషుఁడు సాంఖ్యమందు నిశ్చలుఁడు నిష్క్రియుఁడు నైయున్నాఁడు. నిమిత్తము వంటి యేపరిభాషావిషయమందును జైనసాంఖ్యములకుఁ బోలిక లేదు.

సన్న్యాసార్హత తన కేకాని యేయితర కులములకు, లేదనియు, యజ్ఞాదికర్మలన్నిటిని నడపు నధికారము తన దేయనియు నున్నతినొందియున్న బ్రాహ్మణుల యాధిపత్యమును బ్రతిఘటించుటకే, సమదృష్టి, విమర్శజ్ఞానమునుగలిగిన క్షత్రియకులాలంకారుఁడగు మహావీరుఁడు జైనమతమును స్థాపించెననియుఁ గొందఱు జైనమతవిద్వాంసులు సమర్థింపయత్నించిరి. ఇది నిరాధారమైన వాదమని స్పష్టముగాఁ దెలియును. బ్రాహ్మణకుల మొక్కదాని కేకాక, ద్విజకులములన్నిటికి నీయధికారమున్నది. బ్రాహ్మణుని స్వార్థమే యిట్టి ప్రతిఘటనమునకుఁ గారణమైనచో, నట్టి ప్రతిఘటనము క్షత్రియులనుండిరాదు; కారణమిా విషయమున బ్రాహ్మణ క్షత్రియుల కిరువురకును సమానదోషములే పట్టినవి. అట్టి ప్రతిఘటనము ద్విజేతరులనుండి వచ్చియుండిన యెడల నప్పుడు పైకారణము నిజమైయుండెడిది. ప్రజ

౧. తత్త్వార్థాధిగమ సూత్రము. వ్యాఖ్యానము ౩౮. ౬

లనుభవించిన దుఃస్థితి జైనమతజన్మమునకుఁ గారణమను వాదమును మేము సమర్థింపఁజాలము. పురాణ యుగారంభమున విజ్ఞానరంగమునఁ గలిగిన అశాంతి జైనమతరూపమునఁ బ్రత్యక్షమైనది. దీనికి బ్రాహ్మణద్వేషాది కారణములను మనము కల్పింపనవసరములేదు. భిన్నసిద్ధాంతములను విశ్వసించు భిన్న పరిజానసమూహములు సాహచర్యము పొందినపుడు, సహజముగా నద్భుతనూత్నసిద్ధాంత విశ్వాసములుతలలెత్తుట జరుగుచుండును. నాఁటి యశాంతిసంభూతమైన తత్త్వములలో జైనమతమొకటై యున్నదని చెప్పనొప్పును.

ఉపనిషత్తులలోఁ బునర్జన్మసిద్ధాంతమును గొన్ని తావులం దధికప్రసంగముగాఁ జెప్పియుండుటచే లోకములోని సర్వవస్తువుల 'కాత్మ' యున్నదను నమ్మకము ప్రబలెను. సహజముగా జైనమతస్థులు, జడపదార్థములైన అగ్ని, వాయువు, వృక్షలతాదుల కొకయాత్మకూడ నున్నదని తలఁచిరి. అట్టిభావము, యజ్ఞములచే సుఖముగాఁ గాలము గడపిన పూర్వులు పొందిన సంతృప్తి నొసఁగఁజాలదు. కాలగర్భమునందుఁ బ్రతిఘటన మగ్నివలె నివురుగప్పియున్నది. అన్నివస్తువులు, పశుపక్ష్యాదులు, క్రిమికీటకములు, లతాపత్రములు 'ఆత్మ'లను గలిగియుండి, పునర్జన్మమును బొందుసను భావమువలన నెట్టి జీవహింసచేయుటకును ప్రజలు ఘోరభయోపహతులైరి. యజ్ఞములందుఁగాని, వినోదమునకైనను జీవహింసచేయరాదని వర్ధమానుఁ డుపదేశించెను. తమప్రతిఘటనమునకు బలము చేకూర్చుకొనుటకై, యేదేవత నుద్దేశించి ప్రాణులను బలియొసఁగు

మున్నారో యా దేవతయే లేదనువాదమునుగూడఁ బ్రకటించిరి. జీవితదుఃఖములకు దేవుఁడు బాధ్యుఁడు కాఁడు. బాహ్యాభ్యంతర తపోదీక్షచే దుఃఖనివారణోపాయమును జైనమతము చూపినది. మనము పరిపూర్ణులమై, నిర్వాణము పొందునపుడు, నిర్వాణ మనగా శూన్యావస్థగాదు; నిర్గుణము, సంబంధశూన్యము, పునరావృత్తి రహితమునైన జీవస్వరూపమును బొందుదుము.

వేదప్రమాణము నంగీకరింపదు గావున, జైనమత మవైదికమని పరిగణింపఁబడెను. అందుచేఁ దనతత్త్వము జినదేవ ప్రసాదమని చెప్పుకొనుటకు వీలైనదికాదు. తనతత్త్వము సత్య మునే బోధించునది కావున నంగీకారార్హమైనదని జైనమతము చెప్పినది. తాము నిర్మించిన జగత్సిద్ధాంతము, తర్కానుభవ ములపై నాధారపడినదని జైనులు చెప్పుదురు. తమతత్త్వ నిర్ణ యములలో జైనులు వేదములుచెప్పిన జగత్సత్యత్వ మంగీక రించిరి; కాని యుపనిషత్తులవలె వారుదానికొక సమగ్రరూపము నీయఁజాలక పోయిరి. ప్రకృతి యణువులచేఁ గల్పింపఁబడిన దనిరి. పురుషులు నిష్క్రియులుగాక, క్రియాదక్షులైరి. జైన తత్త్వములోని ముఖ్యవిషయములు; బహుపురుషత్వము, జ్ఞాన సిద్ధాంతము, స్యాద్వాదము, సప్తభంగి, సన్యాసి నియమ సంపుటియునైయున్నవి. ఇచట నితర హైందవతత్త్వములందు వలెనే, ధర్మసూత్రములాధ్యాత్మిక సత్యముపై నాధారపడినవి. జగత్సత్య తత్త్వమును, సన్యాసి నియమావళియు వర్ధమానునికిఁ బూర్వగురుపరంపరాగతమై యుండవచ్చును గాని, జ్ఞానసిద్ధాంత మున కాతఁడే కర్తయని తోఁచును; ఇది తత్త్వశాస్త్రచరిత్ర

యందభిమానముగల విద్వాంసునికిఁ గొంతయభిలాషను గల్పింప వచ్చును.

౫—జ్ఞాన సిద్ధాంతము.

జ్ఞానము పంచవిధమని జైనులంగీకరింతురు; మతి, శ్రుతి, అవధి, మనఃపర్యాయము, కేవలము[౧]. (౧) ఇంద్రియములచేఁ దెలియు సామాన్యజ్ఞానము మతి, దీనిలో స్మృతిలేక జ్ఞాపకము, సంజ్ఞలేక ప్రత్యభిజ్ఞలేక గుర్తించుట; పరిశీలనమువలన లభించు తర్కము; అభినిబోధములేక అనుమానము.[౨] మతిజ్ఞానమొకచో మూఁడువిధముల భాగింపఁబడెను. ఉపలబ్ధి, భావన, ఉపయోగము.[3] ఇంద్రియ మనస్సులవలనఁ దెలియునదే మతిజ్ఞానము, మనస్సునకు అనింద్రియమని పేరిడిరి. మతి జ్ఞానమునకు ముందు దర్శనమున్నది. (౨) శ్రుతి; అనగా సాక్ష్యము, సంజ్ఞ, శబ్ద ములనుండి గ్రహింపఁబడునది. మతిజ్ఞానము దర్శనముచేతను, శ్రుతిజ్ఞానము వర్ణనముచేతను లభించును. ఇది చతుర్విధము; లబ్ధిలేక సహవాసము, భావన లేక శ్రద్ధ, ఉపయోగము లేక విషయగ్రహణము, నయము లేక వస్తుజ్ఞానవిశేషార్థములు.[౧] మతగ్రంథముల భావములకు నానార్థనిర్ణయములుండును గాన నయముకూడఁ జేర్పఁబడినది. (3) దేశకాలములందు దూరమై

౧. ఉమాస్వాతి తత్త్వార్థసూత్రములు. ౧ అ. ౯; దర్శనసంగ్రహము. ౫.

౨. పుట ౪౧. జైనతర్కసూత్రమునకు న్యాయశాస్త్రము ౨వ వాల్యూమ మూఁడు.

3. పుట ౪౨.

౧. పుట ౪3.

గానున్నను వస్తువుల, ప్రత్యక్షజ్ఞానము 'అవధి'. అనగా దూర దర్శన శ్రవణాదికశక్తివలని జ్ఞానము. (౪) అన్యులభావములను దెలిసికొనుట మనఃపర్యాయము. (౫) సర్వవస్తు గుణరూప జ్ఞానము, పూర్ణమైనది. కేవలము౨, ఇది దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛిన్నము కానిసర్వజ్ఞత్వము;సర్వజ్ఞుని కంతయుఁ గరతలామలకము. ఇంద్రియాతీతము, ననుభవైకవేద్యమునైన యీసర్వజ్ఞానము బంధరహితులై, పూర్ణశుద్ధాత్ములైన వారికేఁగాని లభింపదు.

మొదటి మూఁడురకముల జ్ఞానము దోషసహితము గావచ్చును; తుదిరెండును నిర్దోషములే. 3. జ్ఞానముయొక్క సత్యాసత్యములు దాని యాచరణార్థతపై నాధారపడును; మంచినెఱిఁగి, చెడుగును విసర్జించునట్లు చేయుశక్తి దానికుండ వలెను. వస్తువుల యథాస్థితిని దెలుపునది సరియైనజ్ఞానము గనుక నది యనుష్ఠానమునకుఁ బనికివచ్చును. వస్తువులకు లేని సంబంధజ్ఞానము నిచ్చునది దోషసహితమైన జ్ఞానము. మన మొకత్రాడును పాముగాఁ జూచునప్పుడు, లేనిపామునుజూచిన దోషముపట్టినది. సరియైన జ్ఞానమున వైరుధ్యములుండవు; దోషపూరితమగు జ్ఞానమాత్ర విరుద్ధమయము. దోషజ్ఞానము నందు, మతిశ్రుతుల నపార్థమొనరించు సంశయము; విపర్యయములేక అసత్యము; అనధ్యవసాయములేక ఔదాసీన్యములచేఁ గలుగుదోషము, నిందుఁజేరును. అయిదుయోగ్యములు,

౨. ఉ. త. సూ. ౧ అ. ౨౯.

3. ఉ. త. సూ. ౧ అ. 3౧. పుట ౪౨.

మూఁడయోగ్యములునైన యెనిమిదివిధముల జ్ఞానమున్నది. ఒకే సారి యొకేవిధమైన జ్ఞానమే యుండును.౧.

జ్ఞానము ప్రత్యక్ష పరోక్షములని రెండువిధములు. పంచవిధ జ్ఞానములలో మతి, శ్రుతి, పరోక్షములు; మిగిలినవి ప్రత్యక్షములు.౨. ఇంద్రియములపై నాధారపడవలసియున్నది. కావున, నింద్రియ మనములవలన లభించు మతిజ్ఞానము పరోక్షము.3. ఇంద్రియజ్ఞానము ప్రత్యక్షజ్ఞానమని తలంచువారు కొందఱుగలరు. "దర్శనము నాలుగువిధములు. ఇంద్రియగోచరము, ఇంద్రియాఽగోచరము, దూరదర్శనాదికమైన అవధిజ్ఞానము, సర్వము నెఱిఁగిన అనంతజ్ఞానమైన కేవలజ్ఞానము.౪"

౧. తా. త. సూ. ౧ అ. ౧౧, ౧౨. ౨. తా. త. సూ. ౧ అ. ౧౪.
3. పుట ౪౮; చూడుము సిద్ధసేనదివాకరుని న్యాయావతారము ౪. ప్రత్యక్షమనగా సాంవ్యవహారికము. పారమార్థికమునని రెండువిధములఁజెప్పిరి. రెండవదానిలో 'అవధి, మనఃపర్యాయము, కేవలమునున్నవి. మొదటిదానిలో నింద్రియాకృతమనగా నింద్రియ నిబంధనము, రెండుఅనింద్రియ నిబంధనముఃకూడనున్నవి. మననిత్యజీవితానుభవములో దర్శనజ్ఞాపకములపై నాధారపడునదంతయు సాంవ్యావహారిక ప్రత్యక్షము. ఒకవస్తువెలుఁగుకోరక తీసుకేయుని దానిని ప్రమాణ మీమాంసవృత్తి నిర్ణయించెను. (సమీచీనః ప్రవృత్తినివృత్తిరూపోవ్యవహారః సంవ్యవహారః; కేవలునికిఁ బ్రత్యక్షము సకలజ్ఞానము; ఇతరుల విషయములో వికలజ్ఞానము.) పరోక్షము పంచవిధములు. (౧) స్మృతము (౨) ప్రత్యభిజ్ఞము — సామ్యములచే లభించినజ్ఞానము — (3) తర్కము (౪) అనుమానము (౫) ఆగమములేక ఆప్తవాక్యము. ప్రమాణనయతత్త్వాలోకాలంకార గ్రంథమునఁ బ్రత్యక్ష పరోక్ష జ్ఞానములకు స్పష్టతలోమాత్రము భేదమున్నదనిచెప్పఁబడెను చూడుము౨, 3అ. దీనికిఁగారణము;ప్రత్యక్షజ్ఞానమున కింద్రియవ్యాపారము పరోక్షముగామాత్రమే పాయపడునను జైనులవాదమే. ౪. దర్శనసంగ్రహము ౪. (౫) దర్శనసంగ్రహము. ౪3.

జీవుని ముఖ్యలక్షణము చైతన్యము. దర్శన జ్ఞానములు రెండును చైతన్యరూపములు.౫. దర్శనమునందు వివరములు దెలియవు. జ్ఞానమున వివరములు తెలియును. మొదటిది లఘుజ్ఞానము; రెండవది బుద్ధి సంజాతము. "వస్తువుల విశేషగుణములతో సంబంధములేని సామాన్య లక్షణములు దెలియుట దర్శనము."౬. ఇం దనేకదశాంతరము లున్నవి. (౧) వ్యంజనావగ్రహము. ఇందు వస్తురూప మింద్రియ ములకుఁ దగిలి, ద్రష్టకు దృశ్యముతో నొకవిధమైన సంబంధ మేర్పడును. (౨) అర్థావగ్రహము. ఇందు ద్రష్టయొక్క చైత న్యము స్పృశింపఁబడును; ఇచట ద్రష్ట దృశ్యము సరుదుగా నెఱుఁగును. (౩) ఈహా. వస్తువిశేష వివరములను, నితరవస్తు వులతోఁడి సామ్యభేదములను మనస్సు తెలియఁగోరును. (౪) అవాయము. ఇచట భూత వర్తమానజ్ఞానము మేళవించి, వస్తు స్వరూపమిది, అదికాదను గుర్తుతెలియును. (౫) ధారణము. ఇచట నింద్రియములను మేల్కొలిపినవి వస్తుగుణములని తెలి యును; దీనివలన మనస్సులో వస్తుముద్రియొక టేర్పడీ, దాని వలన నట్టివస్తువును మనము జ్ఞాపకముంచుకొని తిరిగి గుర్తింపఁగలుగుచున్నాము. ౧. ఇట్టి విషయవిభాగమువలన, దర్శ నము పరోక్షమనియు, వస్తువులునిజముగా మానసాతీత సత్య ములనియుఁ దేలుచున్నది. చైతన్యమునకు వేఱుగాను, అతీత ముగను, నొక సత్యవస్తుజాలమున్నదనియు, నది దర్శనముచేఁ జూచి, జ్ఞానముచేఁ దెలియుచున్నదనియు జైనులుచెప్పుచుం

---

౧. ఉ-త-సూ. ౧౫. ౩౦

దురు. వస్తుగుణసంబంధములు మనయనుభవములోఁ బ్రత్యక్ష ప్రకాశములగుచున్న వేకాని, మానసికాలోచనాదికములనుండి జనించుటలేదు. దృశ్యముయొక్క స్వభావము, ద్రష్ట దర్శనవిధానముచే మార్పునొందదు. భౌతికవస్తువులవిషయములో, జ్ఞానమునకు జ్ఞేయమునకుఁ గలసంబంధము బాహ్యమైనది; ఆత్మ జ్ఞానవిషయము వేఱు. జీవుని చైతన్యము నిత్యక్రియాత్మకము; దానివలన, జీవస్వభావమును, జీవిచూచు వస్తుస్వభావమును, రెండునుగోచరించును. జ్ఞేయమునం దాత్మయు ననాత్మయును గలవు. దీపము తనస్వరూపమును వస్తుస్వరూపమునుగూడఁ దెలియఁజేయునట్లు,జ్ఞానము తనరూపము జ్ఞేయవస్తురూపమును గూడఁజూపును. జ్ఞానము బాహ్యసంబంధములనేకాని, తనస్వరూపమును దెలుపదను న్యాయవైశేషిక సిద్ధాంతమును జైనులంగీకరింపరు. ఒకవస్తువును దెలియునప్పుడాత్మ తన్నుఁగూడ నేక కాలముననే తెలిసికొనుచున్నది. అట్లు తన్నుఁదాను దెలిసి కొనకున్నచో నీజ్ఞాన మాత్మకెన్నఁడును గలుగదు, ప్రత్యక్ష కార్యము, ప్రతిజ్ఞానకార్యమును, "దానిని నేనీవిధముగ నెఱుగుదున"ను భావమునుగలిగియుండును. జీవము, జ్ఞానము నెల్లప్పుడాత్మవికాసమున కుపయోగించుచుండును. చైతన్యము జడపదార్థస్వభావము నెట్లెఱుఁగునను ప్రశ్న మప్రస్తావ్యమని తిరస్కరింపఁబడెను; ఏలన వస్తువులఁ దెలుపుటే జ్ఞానలక్షణము.

ఆత్మజ్ఞాన (Self-consciousness) విషయములో జ్ఞాన జ్ఞేయసంబంధ మాత్యంతికమైనది. జ్ఞాని, జ్ఞానములను విడిగాఁ దెలియనగునుగాని రెండును విడదీయరానివి. ఆత్మజ్ఞానమునందు

జ్ఞాని జ్ఞానము, జ్ఞేయమునొకేవ్యక్తిత్వముయొక్క రూపములు, జ్ఞానములేని జీవులులేవు; ఏలన జ్ఞానములేనిజీవి అచేతనమగును. అచేతనముల జీవద్రవ్యములు, జీవములేనిజ్ఞానము పునాదిలేని గగనసౌధనిర్మాణమగును.

ఆత్మ, పరిపూర్ణస్థితిలో, శుద్ధజ్ఞాన, దర్శనస్వరూపము. ౧. ఇవిరెండు నేకకాలికములు. అజ్ఞానజీవులందు ముందు దర్శనము తరువాత జానమునుండును. ౨. పూర్ణజ్ఞానమునందు సంశయము, విమోహము, విభ్రమము నుండవు. ౩. వివిధములైన దర్శనములకాటంకముకల్గించు కర్మలు దర్శనావరణీయకర్మలని పిలువఁబడెను; జ్ఞానాటంకములైనకర్మలు జ్ఞానావరణీయకర్మలు. ౪. జానమంతయు నాత్మయందున్నది; అవరోధములన్నిటిని దొలఁగించినచో జ్ఞానము బహిర్ముఖమగును. కామమోహాదికము లవరోధములు. ఇవి జడపదార్థము నాత్మలోనికిఁ బ్రసరింపఁజేసి, ఆత్మశక్తిపూర్ణముగాఁ దన ధర్మమును నెఱవేర్పనీయవు; తాత్కాలికప్రయోజనములందు వ్యవహరించు మోహమును గలిగించును. అందుచే, వివేకమువలన నేవిమన కనర్థములో వానికాత్మలోఁ బ్రవేశములేకుండ నెట్టివేయవచ్చును. జ్ఞానావరణ కారణములగు నవరోధము లడ్డులేనియెడల, నప్పుడాత్మ స్వేచ్ఛగలిగి, త్రికాలపూర్ణ జ్ఞానమునొందుట కవకాశముగలదు. మనఅజ్ఞాన జీవితమునఁదు, జడపదార్థ సంస్ప

౧. దర్శనసంగ్రహము. ౬. ౪. వీనివర్గీకరణమునకు చూడు
౨. ,, ౪౪. జైని: ఔట్లైన్సు ఆఫ్ జైని
౩. ,, ౪౨. జమ్. పుటలు. ౩౦-౩౧.

ర్మచే నాత్మకలుషితమగుచున్నది. ఈ యన్యపదార్థమునుజీల్చి ధూళిగొనర్చినయెడల, మనజ్ఞానము పరిణతినందును. అవరోధ శక్తులను బూర్తిగా మనము నిర్జించినపుడు, ఆత్మ స్వీయశక్తి విజృంభణముగలిగి, అనంతజ్ఞాన వికాసమందును, జ్ఞానసహిత పదార్థరూపములే ఆత్మలు, జడపదార్థమునకు నాత్మకుభేద, మాత్మకుఁగల జడపదార్థసంబంధముపై నాధారపడియుండును.

జ్ఞానము రెండురూపములు; ప్రమాణమనగా వస్తుస్వస్వరూప జ్ఞానము; నయమనగా వస్తుసంబంధజ్ఞానము, నయసిద్ధాంతము జైనతర్కమున నొకయపూర్వ విశేషము. ఒకవస్తువును గూర్చి, మనము తెలుపు నభిప్రాయ దృక్పథమునయము. మన దృక్పథములను మనము నిర్వచనముచేసి, భావనాశక్తిచే వేఱు చేయుదుము, మనకోరికల ననుసరించి, మనభావము లాయా దృక్పథములకుఁ జెందినవై, పాక్షికములగును ఈవిధముగా మనము గొన్నిపాక్షికభావములను గ్రహించి, కొన్నికాంక్షలపై లగ్నమొనర్చుటచే మనకు సంబంధ జ్ఞానమే కలుగుచున్నది. ఒకసారి యొకదృక్పథమున నుండుటవలన నితరదృక్పథముల నిరాసించుట కాఁజాలదు. కొన్నిసందర్భములయందు, సూర్యుఁడు భూమిచుట్టును దిరుగుచున్నాఁడను భావము, భూమి సూర్యుని చుట్టును దిరుగుచున్నదను భావమంత ప్రయోజనకరమైనదే. మనమున్న జ్ఞానదశల ననుసరించి యొకేసత్యము భిన్నరూపములలో గోచరించు ననుభావబీజము లుపనిషత్తులందే కలవు. తాత్కాలిక సత్యమైన పరిణామ ప్రవాహమును నిత్యసత్యవస్తులక్షణముగా భావించుటచేతనే బౌద్ధమతములోని భావసాంకర్య

మునకు ముఖ్యకారణమైనది. ఒకయవస్థలో సత్యముగాఁదోఁచిన దింకొక యవస్థలోఁ గాకపోవచ్చును. ప్రత్యేకదృక్పథములు పూర్ణసత్య సంగ్రహణ సమర్థములుగావు. మనతాత్కాలికా వస్థలలోని నిర్ణయములు సత్యసంబంధములే కావచ్చును గాని, సత్యమును స్వస్వరూపములోఁ బ్రదర్శింపఁ జాలవు. మనదృక్ప థముల ననుసరించి సత్యస్వరూపముండునను విషయమును జైనమతము మూలసిద్ధాంతముగాఁ జేసినది. సత్యముయొక్క సామాన్య స్వరూపము భిన్నపాక్షిక దృశ్యములుగా లభించును.

నయముల ననేకవిధములుగా విభజించిరి. అందుముఖ్య మైన వానినిఁబరిశీలింతము. ఒకపద్ధతిననుసరించి సప్తనయము లున్నవి. అందునాలుగువస్తువులకు లేక అర్థములకు సంబంధించి నవి; మూఁడు శబ్దములకు సంబంధించినవి. వీనిని ప్రమాణము లుగా భావించినచో నాభాసహేతువులగును. అర్థనయములీ విధముగాఁ జెప్పఁబడినవి:—

(౧) నైగమనయము, దీనిభావము ద్వివిధము. ఇది ఒక కార్యముయొక్క లక్ష్యము లేక పరమావధి. ఈ లక్ష్యము కార్యారంభమునుండి యంతమువఱకు నవిచ్ఛిన్నముగాఁ గార్య మందుండును. జలాగ్నిపాత్రాదికమును దీసికొని పోవుచున్న యొకమానవుని, 'నీ వేమిచేయుచున్నావ'ని యడిగినచో "నేను వంటచేసి కొనుచున్నా"నని యాతఁడు బదులు చెప్పును. ఇదినైగమనయమున కుదాహరణము. కార్యపరంపర లోని ప్రధానోద్దేశమునిది చెప్పును; మఱియు నుద్దేశపూరిత

మైనదే జీవితమని వక్కాణించును.౧. పూజ్యపాదుఁడీ భావము నంగీకరించినాఁడు. సిద్ధసేనుఁ డింకొకవిధమునఁ జెప్పినాఁడు, ఒకవస్తువును మనము ప్రత్యేకసామాన్య లక్షణములను విడఁదీయకుండ గ్రహించినపుడు మనకు నైగమనయమున్నదని చెప్పెను, (౨) సంగ్రహనయము, ఇదిసామాన్యగుణములను జెప్పును. ఇదివర్గభావము. వర్గములోని ప్రత్యేకవ్యక్తుల భావములు ముఖ్యములేవైనను నొకప్పుడు వర్గసామాన్య గుణముల నెఱుఁగుటవసరమే. సంగ్రహనయము రెండు తెఱఁగులు. అన్ని వస్తువులు సత్యస్వరూప సంబంధములని చెప్పు నున్నతవర్గదృష్టి పరసంగ్రహనయము, నీచవర్గదృష్టి అపరసంగ్రహము, పూర్ణ నిర్గుణ దృక్పథము ఆభాసరూపమైన సంగ్రహనయము; వస్తు సామాన్య విశేషగుణ భేదమును జైనవాద మంగీకరించదు గాని, యీభేదము సాంబంధికమని తలఁచును. సాంఖ్యము స[illegible]ము విశేషముల నంగీకరింపదు;బౌద్ధము సామాన్యములనంగీకరింపదు. బౌద్ధము న్యాయవైశేషికములు రెంటి నంగీకరించి,వస్తువు విశేష సామాన్య గుణసంకీర్ణరూపమని తలఁచును కాని విశేషసామాన్య గుణభేదము తాత్కాలికమని జైనమతము, శాశ్వతమని న్యాయవైశేషికమతము భావించినవి.(౩)వ్యవహారనయము;అనగా,వ్యవహార జ్ఞానముపై నాధారపడిన ప్రజాసామాన్యాభిప్రాయము. వస్తు స్వరూపమును మనముపూర్తిగా నెఱిఁగియుండి, స్పష్టముగా గోచరించు ప్రత్యేకలక్షణముల నుగ్గడింతుము. ప్రత్యేక విశిష్టలక్షణములు మనదృష్టి నరికట్టును. నాస్తికమతము యొక్క,—

౧. తత్త్వార్థసూత్రములు ౧ అ 33 పైవ్యాఖ్యానము.

లేక అనేకత్వముయొక్క మూలతత్త్వములగు 'ఆభాసములు' ఈ నయమునకుఁ జెందినవి. (4) ఋజుసూత్రనయము, ఇది వ్యవహారనయముకంటె సంకుచితమైనది. ఒకానొక ముహూర్తముననున్న వస్తుస్థితి నిది గ్రహించును. ఏకత్వము నవిచ్ఛిన్నత్వము నిది గర్హించును. దీనిలో క్షణికమైనదే సత్యమైనది. వర్తమానక్షణములోనున్న రూపమే యొకవస్తువు. ఇది బౌద్ధవాద సారాంశమని జైనులు తలంచిరి. సత్పదార్థమునుగూర్చిన కేవలకల్పనములను ఖండించుట కీసిద్ధాంతము పనికివచ్చును గాని, దాని పరమసత్య స్వరూపనిర్ణయమున కిది పనికిరాదు. మిగిలినమూడును శబ్దనయములు. (5) ఒకనామముచే నొక వస్తువు గుణము, సంబంధము, లేక క్రియ మనమనస్సునకు దాని స్వరూపమును ప్రదర్శించును. ప్రతినామమునకొక నిశ్చితార్థమున్నది; ఒకేయర్థమునకు వివిధనామములున్నవి. నామములకు నర్థములకుఁ గలసంబంధము నిత్యమైనదిని కాదు. దీనిని మఱచుటచే దోషములు సంభవించుచున్నవి. (6) సమభిరూఢనయము. శబ్దభేదములను ధాతురూపములవలనఁ దెలియఁజేయును; ఇదియే శబ్దనయప్రయోగము. (7) ఏవం భూతనయము. ఇది ఆఱవదాని ప్రత్యేకరూపము. ఒక శబ్దాకారమునకుఁగల వివిధదశారూపములలో ధాతువొకే ప్రత్యేకార్థమును సూచించును. అదియే వాడుకలోని నిశ్చితార్థము. అదేయర్థమింకొక సందర్భములో నింకొకశబ్దమును గోరును. ఈసప్తనయములు, నారంభనయమునుండి వరుసగా నధికవైశాల్యమును గలిగియున్నవి. నైగమనయ మగ్రస్థానమును, ఏవం

భూతము తుదిపదవిని నాక్రమించును. ప్రతినయ మనేకదృక్పథములనుండి జూచుటకవకాశముగల వస్తువునొక దృష్టిలోఁ జూచును. ఒకేదృక్పథమునుండిచూచిన వస్తుస్వరూపమే పూర్ణమైనదని తలచినచో నయాభాసముసిద్ధించును. న్యాయవైశేషికములు, సాంఖ్యము, అద్వైతవేదాంతము, బౌద్ధమతశాఖలును మొదటి నాలుగునయములును వరుసగా నంగీకరించి, పూర్ణవస్తుస్వరూపము తెలిసినదని భ్రాంతిపొందినవని జైనులుచెప్పుదురు.

నయములు తిరిగి ద్వివిధముగాఁ జెప్పఁబడినవి. ద్రవ్యార్థికములు, పర్యాయార్థికములు. మొదటిది వస్తుసంబంధము, రెండవది గుణసంబంధము. ఇవి మఱలఁ బెక్కువిభాగములు చేయఁబడినవి. వస్తుస్థిరస్వభావమునుగూర్చి ద్రవ్యార్థికనయమును, అస్థిరస్వరూపమునుగూర్చి పర్యాయార్థికమును జెప్పెను.

ఇవన్నియు ననిత్యములైన దృక్పథములగుటచేఁ బూర్ణదృక్పథమును నయనిశ్చయమనిరి. ఇది ద్వివిధము; శుద్ధనిశ్చయము, అశుద్ధనిశ్చయము. మొదటిది నిర్గుణశుద్ధవస్తుస్వరూపమును, రెండవది గుణనిష్ఠిత వస్తులక్షణమును దెలుపును.

ప్రమాణ విమర్శనపూర్వకమైన తత్త్వపద్ధతి నెఱిఁగినవారి కీనయసిద్ధాంతము సహేతుకమని తెలియఁగలదు.

ఒకే యేనుఁగు నాలుగురు గ్రుడ్డివారు వర్ణింపఁబూనిన పూర్వగాథను జైను లభిమానముతో నుదాహరింతురు. ఒక్కొక్కఁడే యేనుఁగును స్పృశించి, దాని పూర్ణస్వరూపమును వర్ణింపఁబూనెను. ఏనుఁగుచెవిని పట్టుకొనినవాఁ డేనుఁగుచేటవలె

నున్న దనియుఁ, బాదమును స్పృశించినవాఁడది యొకస్తంభము వలె నున్నదనియు, నిట్లే యితరులు వర్ణించిరి. గజమునంతను జూచినవాఁడు వారిలో నొక్కొక్కరు చూచిన దంశామాత్రమే యని యెఱుఁగును. దృక్పథములందలి భేదములను గ్రహింపలేకపోవుటచేతనే, తాత్త్వికస్పర్ధలన్నియుఁ గలుగుచున్నవి. కార్యము కారణము నొకటియా, లేక రెంటికి భేదమున్నదా యను ప్రశ్న గలదు. కారణము కార్యపూర్వముననే యున్నదనియుఁ, గార్యపరిణామముతోఁ బరిణామమందుచున్నదనియుఁ జెప్పు సీసత్కార్యవాదమును వేదాంతసాంఖ్యతత్త్వములు గ్రహించినవి. కార్యము కారణేతరమైన నూత్నరూపమను నసత్కార్యవాదమును వైశేషికులు చెప్పిరి. రెండును భిన్నదృక్పథములనుండి చెప్పినభావములని జైనతత్త్వము సమన్వయించినది. కార్యమైన యొక స్వర్ణహారము, సువర్ణమే యని తలఁచినచో రెంటికి భేదములేదు; కారణమైన సువర్ణమునందుకంటె స్వర్ణహారమున నొక నూత్నకార్యసృష్టియున్నదని తలఁచినచో రెంటికిని భేదమున్నది. రెండుదృక్పథములనుండి చెప్పిన యీ రెండుభావములు, భావనముచేఁ గల్పితములగుటచే నసంపూర్ణములే యగును.

ఈదృక్పథ వైవిధ్యము, స్యాద్వాదము లేక, సప్తభంగి యందత్యధిక ప్రయోజనముకలదైనది. విడిగాను, గలిసియు నొకవస్తువుయొక్క భిన్నగుణముల నవిరోధముగా నిర్ణయించు నేడువిధముల యుపయోగ మిందుఁ గలదు. వస్తుదృక్పథము నుండి, కర్తయుఁ గ్రియయు నొకటే యనియు, వస్తుగుణము

యొక్క దృక్పథమునుండి, యీ రెండును వేఱగుననిచెప్పి, జైన వాదము వస్తుగుణనిర్ణయకష్టమును నిర్మూలించెను.

అనుభవ జ్ఞానమంతయు సంశయాస్పదమని తలంచిన యీ దృష్టిని స్యాద్వాదమనిరి. ప్రతినిర్ణయము మనకొక సంశయాత్మకమైన 'బహుశః' 'కావచ్చును' అను 'స్యాత్' నిచ్చును. ఒక వస్తువునుగూర్చి, నిస్సందేహముగాను, నిత్యముగాను నిదమిత్థమని చెప్పఁజాలము. వస్తువులయొక్క అనంతసాంకర్యముచే నేదియు నిశ్చయముగాఁ జెప్పనొప్పదు. సత్స్వభావమత్యంత క్లిష్టమునస్పష్టమునైనదని యీసిద్ధాంతము చెప్పును. వస్తుస్వభావమును మనకు నిర్ణయించుట కసలే యధికారములేదని చెప్పదు కాని, స్థిరమైన నిర్ణయమున కధికారము లేదనును. పరిణామస్వభావముగల సత్పదార్థము, తాత్కాలికము నసంపూర్ణము నగు నిర్ణయమునకే యవకాశమున్నదని చెప్పును. ప్రతినిర్ణయమును సత్యమే; అనగాఁ గొన్నిపరిస్థితులలోనే సత్యము; అనగాఁ దాత్కాలిక సత్యము.

ఒకవస్తువునుగూర్చి కాని, వస్తులక్షణమునుగూర్చి కాని నిర్వచించు విధానము లేడు గలవు. వస్తువుకాని, వస్తుగుణము కాని యొకదృక్పథమునుండి (౧) ఉన్నది (౨) లేదు (౩) ఉండను నున్నది లేను లేదు, (౪) అనిర్వచనీయము (౫) ఉన్నది కాని యనిర్వచనీయము (౬) నిర్వచనీయము ననిర్వచనీయమును (౭) ఉన్నది, నిర్వచనీయము ననిర్వచనీయమును.

౧. స్యాదస్తి:—దానియందలిపదార్థము, స్థలము, కాలము, స్వభావము వీనిదృక్పథములో వస్తువున్నది; స్వస్థితిలోనున్నది. ఒకపాత్రము; మృణ్మయము, నాగదిలో నిప్పు డొకరూపము కొలత గలిగియున్నది.

౨. స్యాత్ నాస్తి :—ఇంకొక వస్తుపదార్థ దేశకాల స్వభావ దృక్పథమునుండి ఒకవస్తువులేదు; అనగా నది లేని వస్తువుకాదు; నాగదిలోనిపాత్ర లోహమయముకాదు, వేఱొకచోట లేదు, మఱొకకాలమున లేదు; యింకొకరూపము కొలతను గలిగి యుండ లేదు.

(3) స్యాదస్తినాస్తి:—పైచతుర్విధలక్షణ దృక్పథమునుండి, యింకొకవస్తు దృక్పథమునుండియు నొకవస్తువున్నదనియు లేద నియుఁగూడఁ జెప్పవచ్చును. ఒకవిధముగా నొకదృష్టిలోఁబాత్ర మున్నది; మఱొకదృష్టిలో లేదు, ఒకవస్తు వేదియో యేదికాదో చెప్పఁబడినది.

(౪) స్యాదవక్తవ్య:—మూఁడవదానిలో మన మొకవస్తువు తనకుఁ దానున్నదనియు నింకొకరీతిని లేదనియుఁజెప్పియున్నాము. కాని ఈవిధముగా నేకకాలముననే చెప్పుట సాధ్యముకాదు. అనగా నవక్తవ్యము. పాత్రమునందు, తనస్వభావము, తన స్వభావ విరుద్ధాభావము నొకేకాలమునం దున్నను, నట్లు చెప్పుట సాధ్యముకాదు.

౫. స్యాదస్తి అవక్తవ్యా:—ఒకవస్తువు యొక్క చతుర్విధ లక్షణ దృక్పథమునుండియు, నాకాలముననే, ఆవస్తువు యొక్కయు, ఆవస్తువుకాని దానియొక్కయు సమ్మిళితదృక్పథముల

నుండియు, ఒకవస్తువున్నది; కాని అవక్తవ్యము. ఇచట వస్తువు యొక్క-స్థితి; అనిర్వాచనీయత్వము రెండు నున్నవి.

౬. స్యాన్నాస్త్యవక్తవ్యాః—తానుగాని వస్తుచతుర్విధ లక్షణదృక్పథమునుండియు, నా కాలమునసే, తనయొక్క-యుఁ దాను గానిదానియొక్క-యు నుభయదృక్పథములనుండియు నొకవస్తువులేదు; అవక్తవ్యము. ఇచట వస్తువుయొక్క- అభావము, తదవక్తవ్యము చెప్పఁబడినవి.

౭. స్యాదస్తినాస్తి అవక్తవ్యాః—ఒకవస్తువు చతుర్విధగుణదృక్పథమునుండియు, నదికాని దానిదృక్పథమునుండియు, నొకక్షణమందు, ఉభయ దృక్పథములనుండియు నొకేవస్తువున్నదనియు, లేదనియు, నవక్తవ్యమనియుఁ జెప్పఁబడినది. ఇచట నొక వస్తుస్వరూప మవక్తవ్యమనియుఁ, దానిస్వరూపము, అది కానిదిగ చెప్పఁబడెను.

ఒకవస్తువునుగాని,వస్తుగుణములనుగాని గూర్చిచెప్పు నీ సప్తవిధానములలో మొదటిరెండును ముఖ్యములైనవి. ఒకటి అక్లిష్టమైననిర్ణయము. ఒకవస్తువు తనస్వరూపమునందు,స్వద్రవ్య స్వక్షేత్ర స్వకాలములందున్నదని చెప్పును. రెండవదక్లిష్టమగు నభావనిర్ణయము: ఒకవస్తువు, పరరూప ద్రవ్యక్షేత్రకాలములందు లేదనిచెప్పును. భావాభావ పరస్పరసంబంధము నీ సిద్ధాంతము ప్రకటించుచున్నది, నిర్ణయములన్నియు ద్విముఖములు అన్నివస్తువులు నున్నవి లేకున్నవి; అనగా సదసదాత్మకములు [౨]

౧. తత్త్వార్థసూత్రములు. పుట. ౧౮; ౧౬.

౨. స్వరూపేణ సత్త్వాత్, పరరూపేణ చ అసత్త్వాత్.

ఒకవస్తువు తానైనదియుఁ దానుగానిది కానిదియునైయున్నది. దీనిననుసరించి అభావము భావాశ్రియమైయున్నది. ఊహాకల్పనమైన గగనకుసుమమునకుఁగూడ, గగనము, కుసుమము అను భావము లాశ్రియములై యున్నవి; గగనము, కుసుమము సత్యములే; రెండును గలిసిన నసత్యమగును. దీనివలన జ్ఞానమునకు భిన్నత్వ మవసరమను మూలసత్య ముద్ఘాటింపఁబడినది. అన్యవస్తువులనుండి వేఱుగాఁజూచుట కుపయోగించు లక్షణములేని వస్తువులేనిదే. పైని, లోపల నెట్టి, భిన్నత్వమునకుఁ దావులేని పూర్ణవ్యక్తిత్వము నిజముగా శూన్యమే. జ్ఞేయములగు వస్తువులన్నియు నొకభావములో నున్నవి; యింకొక భావములో లేవు.

శంకరరామానుజులు౧ సప్తభంగితత్త్వమును నిరసించిరి. పరస్పరవిరుద్ధగుణము లొకేవస్తువునందుండుట దుస్సాధ్యమని వారు తలఁచిరి. రామానుజుఁ డిట్లువ్రాసెను; "భావము, అభావము మున్నగు పరస్పరవిరుద్ధధర్మము లొకేవస్తువునం దొకేకాలమున నుండఁజాలవు; వెలుతురు చీకటి కలిసియుండవు." ఒకేవిధముగా ఒకేకాలమునఁ బరస్పర విరుద్ధధర్మము లొకేవస్తువునందుండ వని జైనులు నంగీకరింతురు. వారు చెప్పున దేమనఁ బ్రతివస్తువు స్వభావవైవిధ్యముకలదనియు, ననేకత్వములో నేకత్వమనియుమాత్రమే. సత్స్వరూపము భిన్నతత్త్వములనుగలిగి, వానినిఁ దనలో సమన్వయించును. విజ్ఞానము పరస్పరవిరుద్ధములుగా గోచరించు వస్తుగుణములు, జీవితము

౧. శంకరభాష్యము. ౨అ. ౨.౩౩; రామానుజభాష్యము. ౨అ. ౨.౩౧.

నందు ననుభవమునందు నిజముగాఁ గలిసియున్నవి. చెట్టు కొమ్మలు కదలుచున్నవి కనుక చెట్టును గదలుచున్నట్లే చెప్ప వచ్చును; కాని స్థావరమైన కారణమున నది కదలుటలేదు, ఒక వస్తువుయొక్క స్వతఃస్థితిని, దాని కన్యవస్తుసంబంధస్థితిని స్పష్టముగాను వేఱుగాను దెలిసికొనవలెను. సప్తభంగిసిద్ధాంతము జీవితములో నిరుపయోగమైనదని వేదాంతవాదులుచెప్పిన విషయము వ్యక్తిభావముగనుక మనమిచట దానిని విమర్శింప నవసరములేదు. సప్తభంగిసిద్ధాంత మితరజైనసిద్ధాంతములకు విరోధమని చెప్పుటకును వీలులేదు. ఇది అనేకాంతవాదమున కుపాంగమువంటిది. సత్స్వరూపము బహుముఖములుగలది, నిత్యపరివర్తమానము నగుటచే నేవస్తువు నెల్లప్పు డన్నిచోటులందు నన్నివిధములుగా నుండునని చెప్పుటకు సాధ్యముకాదు; మఱియు నట్టి భిన్నతత్త్వములేని స్థాణురూపసిద్ధాంతమును మేమును సమర్థింపఁజాలము.

౬—జైనతర్కము విలువ.

మన మనంతరాధ్యాయమునకుఁ బోవుటకుముందు జైనతర్కమువలనఁ గలిగిన కొన్నిపరిశీలనముల నిచట వివరించుటవసరము. జైనజ్ఞానసిద్ధాంతమునందలి పుష్టిగలవిషయములను బ్రదర్శించి, వేదాంతుల విమర్శనములనుండి పోషించితిమి. ఐనను, జైనతర్కమద్వైతమును సూచించునని మాయభిప్రాయము; జైను లద్వైతనిర్ణయమునకు వచ్చుటకు భయపడు నెడల నంతవఱకు వారితర్కమును వారే యనుసరింపనివా రగుదురు. ఇంకొకసందర్భములో నీవాదము నాధ్యాత్మికముగా

మేము పరిదర్శింతుము. ఇచట జైనతర్కములోని యర్థమును నిర్ణయింతము.

అనిత్యసంబంధ సత్యసిద్ధాంతము, తదతీతమైన పరమ సత్యము నొకదాని నంగీకరింపనిదే, పోషించుటసాధ్యముకాదు. జైనతర్కములోని పరస్పర వైరుధ్యసూత్రము జ్ఞానమున కవసరమేకాని, ఒకవస్తు వితరములనుండి సంపూర్ణముగా భేదించినచో నది, యితరములతో సంపూర్ణసమత్వముగలిగిన వస్తువువలెనే అసత్యమైనదగును. జ్ఞానము కేవలము భిన్నత్వమేకాక సంబంధలక్షణము కలది. ప్రతివస్తు వితరములనుండి వేరైనను సంబంధశూన్యముగాదు. పరస్పర వైరుధ్యసూత్రము పరస్పరైకత్వసూత్రమునకు వేఱురూపమే. భిన్నత్వ మేకత్వమూలము. జైనులకు సత్యమునుజ్ఞానము సూచించునుగావున, సర్వవస్తుస్థితికారణభూతమైన పరమసత్యస్వరూప మొకసగుణాద్వైతము కావలసియున్నది. అది యనేకమునకు సంబంధములేని ఏకపదార్థముకాని, ఏకత్వములేని యనేకపదార్థ సముచ్చయముకాని కాదు. సత్యస్థితిలేనికల్పనములన్నియు, నిదికాని యదికాని, ఒకటిగాని, యనేకముగాని కలవనుభావములయెడ జైనతర్కము సుముఖతచూపదు. జాతి లేక కారణము ననుసరించి, వస్తువులన్నియు నొకటేయనియు, వ్యక్తి లేక కార్యము ననుసరించి, యనేకమనియు జైను లంగీకరింతురు. రెండును వారిదృష్టిలోఁ దాత్కాలికదృక్పథములు. సత్య మనేకరూపమైయుండుట, నిత్యసత్యముకాదు. మనము సంపూర్ణదృక్పథమున నిలిచి, సర్వగుణసంపత్పూర్ణమైన సత్యమును సందర్శింపవలెను. తాత్కాలిక

పాక్షికసత్యమైన యనేకత్వసిద్ధాంతముతో జైనులు తృప్తిపొంది పరస్పరము సన్నిహితము, దృఢతరము, సహజములైనరీతి సంబంధముగలిగి తనయేకత్వము ననేకముగాఁ బ్రదర్శించుచున్న యొక అద్వైతవస్తుభావము సమున్నతమైయుండుట కవకాశము న్నదా యనుప్రశ్నము నడుగ సాహసింపకున్నచోఁ, దమతర్కమును దామే నిర్మూలించి, ఒకసామాన్యసత్యమును బూర్ణసత్యముగా విశ్వసించుదోషమునకుఁ బాల్పడుదురు.

స్థిరములు నవిభాజ్యములును గాని సంబంధములుగల జైనసిద్ధాంత మద్వైతసిద్ధాంతముతో సామ్యముగలిగియున్నది. సత్యమర్థవంతమై, ద్రష్టకు దృశ్యమునకు సత్యాంతసన్నిహిత సంబంధముండును. మానసికసీమయందు, మనస్సుబాహ్యజగత్తు నను ద్వైతభావమున కేతసత్యమున్నను, తార్కికజ్ఞానసిద్ధాంత దృక్పథమునుండి చూచినచో నది యదృశ్యమగును. ద్రష్ట, దృశ్యమననఁగా, వ్యక్తియొక్కమానసము, దానితో నేసంబంధములేని స్వతంత్రజగత్తునుండుటే నిజమైనచో జ్ఞానమునకే యవకాశమును లేదు, జ్ఞానము సంశయాస్పదము. నిరాధారము నైనఁగావలెను లేదా, ద్వైతమే యసత్యముగావలెను. ద్రష్ట యు దృశ్యమును, బాహ్యానుబంధముమాత్రమేగల వేర్వేఱు స్థితిగల విషయములుకావు. అవి ద్వైతములో నేకత్వము, నేకత్వములో ద్వైతమును, ఈరెంటిలో నేది తొలఁగించినను రెండును లేవు. ద్రష్ట, దృశ్యమును రెండు స్వతంత్రస్థితిగలవి కావు. జ్ఞానావసరనిమిత్తమై వానిని రెండుగా విభజించి చెప్పు కొనుచున్నాము. జైనతర్కమీసిద్ధాంతముయొక్క అవసర

మును గుర్తింపకున్నచో, ననఁగా నద్వైతమునందే ద్రిష్ట, దృశ్య ము నున్నవని గ్రహింపనిచోఁ, బూర్ణసత్యమనగా నసంపూర్ణ సత్యంమని తలంచినదోషమేకారణము.

మనము జైనసిద్ధాంతము నంగీకరించినచో, వివిధదృక్ప థములలో సంచరించుచుండు జీవి, మన మనుకొనిన వ్యావ హారిక జీవికాక, యింకను గంభీరమైన యర్థముకలవాఁడగును. జ్ఞానము కేవలము వ్యక్తిగతముకాదు. సత్యపరిశీలనము కేవ లము వ్యక్తిగతముకాకున్నచో మనము వ్యవహారప్రపంచమునఁ జూచుచున్నజీవు లందఱిలోఁ బనిచేయుచున్న యేకైకాత్మయొక టున్నదని గ్రిహింపవలసియున్నది. జ్ఞానవిషయము నిర్ణయించు టకుముందు, సర్వవస్తువులలోనుండి బాహ్యాభిన్నత్వమునకుఁ గారణభూతమైన యేకాత్మ యొకటున్నదని మనమూహింపక తీరదు. అట్టి యేకాత్మ అనిత్యజీవికాని, తాత్కాలిక చైతన్య స్వరూపముకాని కాఁజాలదు.

మన మనిత్యవస్తు సంబంధమును జూచుచుంటి మనఁగా నిత్యపూర్ణమైన దొకటున్నదని గుర్తింపవలసియున్నది. అట్టి నిత్యపూర్ణైక పదార్థమునుండియే మనముచూచు తాత్కాలిక వస్తుసంబంధములన్నియు నేర్పడునని చెప్పవచ్చును. సంపూ ర్ణమునుండి యసంపూర్ణమునకే మనవిచారణ గమనము చేయ వలెను.

ఈ నిత్యపూర్ణ పదార్థమునుండియే, అనిత్యవస్తు సంబం ధముల విలువను నిర్ణయించు కొలతబద్ద మనకు లభించును. పరమసత్యముతోఁబోల్చినచో లోకసంబంధ సత్యములన్నియుఁ

సాపేక్షికములు. మనజ్ఞానమంతయు నతీతమైన సత్యమును
సూచించుచున్నది. దృశ్యముయొక్క జ్ఞానము క్రమముగా
వృద్ధినొంది పరిపూర్ణమగుచుండఁగా, దృశ్యముయొక్క స్వరూ
పమే మాఱిపోవును. మనజ్ఞానము పరిపూర్ణమైనప్పుడనే, ద్రష్ట
కును దృశ్యమునకును భేదమంతరించును. ఈవిధముగా నేకమైన
పరమ సత్యభావమువలననే మనఅజ్ఞానసంబంధములలోని లోప
ములన్నిటిని సవరణచేయఁ గల్గుదుము. అప్పుడుమాత్రమే మన
సాక్షికానుభవసంబంధములన్నియు, ఆత్మపరిపూర్ణ స్వాతంత్ర్య
మును సాధించు మార్గములోని దశాంతరములని మనము దెలి
యఁగలము. మనమానసిక జ్ఞానకల్పిత సంబంధములన్నియుఁ
సాపేక్షికములనియు, నసంపూర్ణములనియు గుర్తించినచో, వీని
కన్నిటికినర్థమిచ్చి, పూర్ణసంతములగుట కవకాశమును గల్పించు
నొక్క నిత్యసత్పదార్థస్థితిని మనమంగీకరించి తీరవలసియుండును.

కాని యీపరమ సత్పదార్థ స్వరూపమును దెలియు
మార్గమేదైన నున్నదా యను విషయము నిర్ణయింపవలసి
యున్నది. మనయసంపూర్ణ సత్యభావము లన్నిటినొకచోఁ
జేర్చుటవలన నాపరమసత్యాకృతి లభింపదు. భిన్నదృక్పథముల
నుండి చూచిన దృశ్యములన్నిటి నొకచోఁ గూర్చుటవలన
పరమపూర్ణ సత్యము స్వస్థితిలో నిర్ణయింపఁబడదు. మనము కేవల
తర్కము ననుసరించినచో, జ్ఞానమంతయు ననిత్యసంబంధ కల్పిత
మగుటచే నతీతమైన పూర్ణసత్యము నొసఁగఁజాలదు. మనమాన
సిక జ్ఞానము సత్యమును దర్శింపఁజాలనిచో; నింకేశక్తి యైన
నాపనిచేయఁగలదా ? ఈప్రశ్న ప్రత్యక్షముగా వానినుగడుచున్నను.

దానికి సమాధానమును పరోక్షముగా వారిచ్చియుండిరి. జైనుల కేవల జ్ఞానార్థమిదియే ముక్తసంగులైనవారి కట్టి జ్ఞానముండు ననగానదియే ధ్యానసిద్ధియనియు, నందే యద్వైత బ్రహ్మ సాక్షాత్కారము లభించుననియు స్పష్టమగుచున్నది.

జైనసిద్ధాంతము ననుసరించి, ముక్తపురుషుఁడైన కేవలుఁడు, మనయనుభవములోని సర్వవిషయములను తనయత్యున్నత పూర్ణజ్ఞానమందు సమన్వయముచేసి కొన్నవాఁడని తెలియుచున్నది. ఆత్మ, తనపరిశుద్ధమైన స్వచ్ఛదశలోఁ బరిపూర్ణమైన జ్ఞానమును గలిగియుండును. ఈపూర్ణజ్ఞాన మాత్మయొక్క స్వతఃసిద్ధమైనస్థితి. జడపదార్థసాహచర్యముచే నాత్మజ్ఞానప్రకాశము మఱుగుపడి,భిన్నజీవులలో భిన్నరూపములుగా నసంపూర్ణ ప్రదర్శనము చేసికొనుచున్నది. ఈజడపదార్థ మాత్మయందుఁ బ్రవేశించి, ఆత్మయందుఁ దానాక్రమించిన స్థానముననుసరించి ఆత్మశక్తుల నధికముగానో అల్పముగానో యాచ్ఛాదించుచున్నది. తృణబ్రహ్మపర్యంతముగల జీవులలో నీయాత్మశక్తికిని, జడపదార్థమునకును బోరాటము జరుగుచున్నది. జడపదార్థశక్తు లత్యధికబలసముపేతములైనప్పు డాత్మశక్తియొక్క స్పర్శేంద్రియవ్యాపారమునే ప్రదర్శించు లోహశిలాదిరూపము ను, సంపూర్ణజ్ఞానాగ్ని, ప్రబలతమవిజృంభణరూపసిద్ధావస్థ గలిగిన పుణ్యమూర్తియందు జడపదార్థశక్తు లంతరించి నశించుటయును జరుగుచున్నది. మధ్యమదశలలోని యనేకవర్గములకుఁజెందిన జీవులలో నే శక్తి యెంత విస్తృతిగలిగియున్నదో దానినిబట్టి వారిజ్ఞానదశ నిర్ణయమగుచున్నది. జ్ఞానము ప్రకా-

శించుటో, మఱుఁగుపడుటో, జీవుల యాత్మశక్తి నాచ్ఛాదించు జడపదార్థ ప్రమాణమునుబట్టియుండును. ఆత్మయందు జ్ఞాన మంతర్నిహితమైయున్నది. దానిప్రకాశమున కడ్డునిలచినకారణములను దొలఁగించిన, దానికాంతి నలుదెసలఁ బ్రసరించును. అవరోధములు పూర్తిగాఁ దొలఁగింపఁబడినపుడు, ఆత్మయే, దేశకాలానవచ్ఛిన్నమైన పూర్ణజ్ఞానరాశియగును. అపుడు శుద్ధచైతన్య సారమూర్తియైన ఆత్మయొక్క దివ్యకాంతి నణచివేయు కాంక్షలుకాని యావేశములుకాని దరికిఁజేరవు. అట్టి పూర్ణావస్థలో భేదస్వరూపదర్శనమునకవకాశముండదు. జ్ఞేయము పూర్ణసత్యము; జ్ఞాత, భిన్నత్వము లేని పూర్ణవివేకము; అందుచే నచట వ్యవహారప్రపంచమునందలి అనిత్యభేదములకుఁ దావులేదు. భేదకారణమైనదేదో అది నమసిపోయినది; ఉన్నది భేదరహితమైన శుద్ధాత్మచైతన్యము. అందుచే ననేకజీవత్వము పరమసత్యమని జైనులు సమర్థింపఁజాలరు.

౭—మనస్తత్త్వము.

మనము జైనులతత్త్వభావములను బరిశీలించుచుంటిమి కావున వారి మనస్తత్త్వభావముల పరిచయముగలిగియుండుటవసరము. మనశ్శరీరముల ద్వైతమును వారంగీకరించిరి. వారు పంచేంద్రియములను రెండువర్గములుగా విభజించిరి: (౧) ద్రవ్యేంద్రియములు (౨) భావేంద్రియములు. ౧. వస్తు

౧. తత్త్వార్థసూత్రములు. ౨అ. ౧౮. ఆత్మ మూర్తమగుటచే భావనికభాగము, ద్రవ్యభాగమున్నదనియు, ఆత్మ దేహమంతట నిండియున్నదగుటచే, రెండునులక్షణములు కలసియున్నవని యుమాస్వామి చెప్పెను. దీనివలన సమస్యాపరిష్కారము కాఁజాలదు.

రూపమునకు నేత్రమునకు సంధానకర్త రంగు. రంగు వస్తుగుణములలో నొకటి. దానిని గ్రహించురీతిని నేత్రనిర్మాణము చేయఁబడినది. ఇంద్రియము లీవిధముగా జీవునియొక్క ఉపకరణములు. వానిద్వారమున నాత్మ వస్తువులరూపము నెఱిఁగి యనుభవించుచున్నది. ఈయనుభవశక్తి ఆత్మకుఁ జెందినదై యున్నది. బాహ్యముననున్న వస్తుగుణములు భోగ్యములు; ఇంద్రియము లాత్మయొక్క భోగోపకరణశక్తులు. స్పర్శయొక్కటే యెనిమిదివిధములుగా విభజింపఁబడుటఁ జూచినచో విశేషమైనమనస్తత్త్వజ్ఞానము వీరికిఁగలదనిబోధపడును. శీతము, ఉష్ణము; కఠినము, మార్దవము; పలుచనిది, గట్టిది; తేలికయైనది, బరువైనది. రుచి పంచాత్మకము; కారము, పులుపు, చేదు, తీపి, ఉప్పు. వాసన రెండురకములు; సువాసన, దుర్వాసన. పంచవర్ణములు; నలుపు. నీలిమ, పసుపు, తెలుపు, ఎఱుపు. ధ్వనులేడు విధములు; షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, ధైవతము, నిషాదము. ఇంద్రియమునకు వస్తువునకుఁగలుగు సంపర్కముచే నింద్రియదర్శనము గలుగును. మానసిక దర్శన మింతమాత్రముచే లభింపదు. ఇది కేవలమాత్మ జ్ఞానప్రకాశమున కడ్డువచ్చు తెరనుదొలఁగించును. కర్త, భోక్త, జ్ఞానియునొకఁడే. అనుభవము మూఁడువిధములు; తెలియుట, భావించుట లేక కర్మఫలముల ననుభవించుట,[౧] సంకల్పించుట[౨]. సంకల్పమునకు భావనకుదగ్గఱిసంబంధమున్నది.

---

౧. కర్మఫలచేతనా. ౨. పంచాస్తికాయసమయసారము. పుట ౩౮.

సాధారణముగా మొదటభావన, తరువాత సంకల్పము, తరువాత జ్ఞానము 3 కలుగును. జీవికిని పుద్గలమునకు సంబంధము, ద్రష్టకు దృశ్యమునకుఁగల సంబంధమే. వానిని రెంటినిఁగలుపు శక్తి జ్ఞానముకాదు; ఏలన నొకవిషయమును మన మెఱుఁగవచ్చును గాని, దానిననుసరించి మనము నడువకపోవచ్చును. సృష్టియంతయును జ్ఞానమున ప్రతిబింబించుటచే సిద్ధాత్మని పూర్ణప్రజ్ఞారూపమై, యున్నది. వానియందాత్మ బంధములే లేకపోవచ్చును. జీవునికోరికల ననుసరించి, లోకానుబంధముండును. వాంఛాదాసత్వముచే బంధమునఁ బడియుండుట జీవుని కవసరములేదు; ఏలన వాంఛ నున్మూలింప వచ్చును.

ప్రతిజీవియు దేహాత్మకల్పితము; అందాత్మ కర్తృత్వముగల భాగస్వామి; దేహము నిష్క్రియాత్మకమైన భాగము. కేవల మనస్సత్యత్వ సిద్ధాంతమునకు, దేహమేసత్యమను సిద్ధాంతమునకుఁ గలలోపములను, రెంటికనోన్య సంబంధ సహకారములున్నవనిగుర్తించి, జైనతత్త్వము పరిహారించెను. కాని ఆత్మానాత్మభేదము కేవలమనః కల్పిత మను విషయమును జైన తత్త్వము గ్రహింపలేదు. శాశ్వతములైన రెండువస్తువులున్నవనియు, వానిమధ్యమందు జరుగు వ్యాపారమే వానినుండి వేఱైన జ్ఞానమనియు జైనతత్త్వము. మఱియు దేహము, పరిణామమందిన యున్నతదశాస్వరూపములలో నూతన గుణములను బ్రదర్శించునను విషయమును జైనతత్త్వము గుర్తింపలేదు. మనశ్శరీర ద్వైతసిద్ధాంతమును నమ్మి మానసిక దశా

3. పంచాస్తికాయసమయ సారము పుట 3౮.

జ్ఞానముతో జైనసిద్ధాంత మాగిపోయినది. రెంటికిఁగల పరస్పర సంబంధబాంధవ్యము నది యంగీకరింపక, అనేకలోపములతోఁగూడిన సంబంధశూన్యమైన ద్వైతము నంగీకరించినది. "కర్మపదార్థము, దానియొక్క సహజస్వభావము ననుసరించి, కావలసినమార్పులను దానే చేసికొనును. జీవుఁడునట్లే, కర్మనియతి ననుసరించి, వచ్చు అపరిశుద్ధజ్ఞాన దశలనుండి, తన జ్ఞానమునందలి మార్పులను దానే కల్పించు కొనుచుండును."[1] రెండును సర్వస్వతంత్రములైన రెండు శక్తులైయున్నవి. రెండు సంపూర్ణ స్వతంత్రశక్తులై యుండఁగా జీవుఁడేల కర్మానుభవము ననుభవింప వలెనను ప్రశ్నమునకు సమాధానముగాఁ దత్పూర్వ స్థాపితమైన సామరస్యమేన[2]. కారణమని చెప్పఁబడెను. ప్రపంచములో భౌతిక పదార్థములు, పెద్దవి, చిన్నవి గలవు. ఇందుఁగొన్ని కర్మపదార్థములగుటచే జీవుల నాకర్షించును. వాని సాహచర్యముచే జీవి, కర్మపదార్థాణువులు కలియును. ఈ యేకస్థల సాహచర్యమే కర్మపదార్థము జీవునందుఁ బ్రవేశించుటకుఁగారణము, మనస్సునకిందు క్రియాసంబంధములేదు. పంచాస్తికాయ సమయసారగ్రంథ భాష్యకారుఁడు కాటుకపొడికి సమీపముననున్న పాత్రము నలుపెక్కు నను నుదాహరణముచే నీసంబంధమును దెల్పెను. స్వతంత్రములైన యీరెండుశక్తులెట్లో సమన్వయముపొందినవి. రెంటికిని ప్రత్యక్ష కారణసంబంధములేదని చెప్పఁ

౧. పంచాస్తికాయ సమయసారము. పుట. ౬౮.

౨. ,, ,, ,, ౭౦-౭౭.

బడెను గాన, వీనిసంబంధము మిక్కిలిగోప్య మైన దని చెప్పుటకు మాత్రమే వీలగును.

దీనినిబట్టి జ్ఞానముకూడ గోప్యమయినవస్తువే. దాని యంతరమునకుఁబోయి మనము చూడఁజాలని పరమసత్యమది గాదు. మన మొక సంకుచితభావమునకుఁ దెలిసి కట్టువడి, మనస్సునన దొకటియు దానికెదురై స్వతంత్రమైన జగమును పరస్పరము సంబంధము లేనివైయున్నవనియూహించుచుంటిమి. మనము మనకెదుటనున్న వస్తువులను జూచుట లేదు; వస్తువుల ప్రతిమలను ప్రతిబింబములనుమాత్రమే చూచి, నిజప్రపంచము నవి తెల్పునని తలఁచుచుంటిమి. మనస్సునకు జగత్తునకు సమాన ధర్మ మొకటియున్నఁగాని, మనోభావమునకు, జగత్తునకు సామ్యమున్నదని చెప్పఁజాలము. అందుచే మనస్సు తనమందిర మునఁ గూర్చుండి, తనకు బాహ్యముగానున్న ప్రపంచమును దిలకించుచున్నదను సిద్ధాంత మర్థరహితమగును.

ఆత్మకుఁ గొలతలున్నవనియుఁ, బెరుగుటకుఁ దరుగుటకు నవకాశములున్నవనియుఁ జెప్పఁబడెను. ఆత్మస్థూల దేహమున కంటెఁ జిన్నది కాఁజాలదు; ఏలనఁ జిన్నదైనచో శరీరానుభవ ములనది తనవిగా గ్రహింపలేకుండును. అదిగర్భమునఁ బ్రవే శించినపుడు చిన్నదై, శరీరముతోఁబాటు క్రమాభివృద్ధినంది తుదకున్నత రూపమును పొందును, ప్రతిజీవితాంతమున నది మఱల సూక్ష్మమై యింకొకజన్మమును బొందుచుండును. శరీ రమునందాత్మ వ్యాపించిన పద్ధతి యింకొక ప్రకృతివస్తువు వ్యాపించు పద్ధతికాదు; ఏలన నాత్మ భాగములు లేనిది, "పద్మ

రాగమణి క్షీరపాత్రములో నుంచినపుడు, మణికాంతి క్షీరమునకుఁగూడఁ గల్గినట్లే, ఆత్మతనశరీరములో౧నుండి శరీరమునకుఁ గూడఁ జైతన్యము నిచ్చుచున్నది". అనంతసంఖ్యగల యాత్మలు, మధ్యమాకృతిగల్గి, లోకాకాశమునంతను నిండియున్నవి.౨.శంకరాచార్యు ౧. నభిప్రాయములో దేహముతో సమానవ్యాప్తి గల యాత్మలుండుట, సాధ్యముగా దేలన, దేహముచే నాత్మ పరిమితమై, దేహమువలెనే అనిత్యవస్తువగుటయు ననిత్యవస్తువగుటచే మోక్షము లేనిదియునగును. మఱియు నాత్మ ఒక కొలతగలశరీరమును విడిచిపోవునపుడు, మఱల నింకొక పెద్ద దేహములో పునర్జన్మమందుఁ బ్రవేశింపవచ్చునెడఁ గష్టపడ వలసివచ్చును. ఆత్మ అవసరోచితముగఁ బెద్దదిగాఁ బెరుగుటయుఁ జిన్నదిగా కృశించుటయు, జరుగునని స్థూలముగాఁ జెప్ప వచ్చును. కర్మపదార్థాణుజాల మాత్మయందుఁ గొన్నిప్రవేశించుచు, నదివరకున్నవి గొన్ని బయటికిఁ బోవుచునుండుటచే నాత్మ రూపము మార్పులేకుండ నుండునని చెప్పుటకు వీలులేదు. కాని కొన్ని యణువులు నిత్యములై మార్పులేకుండనుండునని చెప్పినచో, మార్పుచెందు నణువులేవో మార్పుచెందని వేవో నిర్ణయించుట తిరిగి యింకొకకష్టమును దెచ్చిపెట్టినవి. ఉపమానములచే జైనులీ

౧. పంచాస్తికాయసమయసారము పుట 33. మాహార్ తనసైకాలజీ గ్రంథమున నిట్లుచెప్పెను. "ఒకనిర్గుణరూపముగాఁగాక, ఆత్మ శరీరమంతటను వ్యాపించియున్నది; మఱియునది సర్వత్రవ్యాపించియున్నది; కాని తన శక్తులనన్నిటిని ప్రదర్శించుట కవకాశము లేకున్నది."

౨. మధ్యమపరిమాణము.

ప్రశ్నలకు సమాధానములీయఁజాలుదురు. ఒకదీపమును జిన్న పాత్రలోనుంచినను, పెద్దగదిలో నుంచినను నచటఁగల ప్రదేశమును సమానముగానే కాంతిమంతమొనర్చును. అట్లే జీవి తాను ప్రవేశించుశరీరముల విస్తృతినిబట్టి పెరుగుటో, కృశించుటో జరుగును.

౮—తత్త్వశాస్త్రము.

నైతికబాధ్యత నంగీకరింపని తత్త్వములన్నిటికి జైన తత్త్వము వ్యతిరేకమైయున్నది. మానవుని నైతికపరివర్తనమునఁ గర్మస్వాతంత్ర్యము ముఖ్యమైన భావముగా గ్రహింపఁబడెను. దేవుఁడు జగమును సృజించెనను సిద్ధాంతముగాని, లేక జగము ప్రకృతినుండి జనించినదనుభావముకాని, లేక జగన్మిథ్యావాదముకాని జైనతత్త్వమునకు రుచింపవు; ఏలన, నవి దుఃఖకారణమునుగాని, దుఃఖనివారణోపాయమునుగాని చెప్పఁజాలవు. ౨. జ్ఞానముగల జీవి పంచభూతకల్పితుఁడనుట, నైతికదృక్పథమునుండి యెంత నిరర్థకవాదమో, జగములోని భిన్నత్వమొకేశక్తియొక్క రూపవైవిధ్యమనుటయు నట్టిదే. ౩ ఆత్మ కర్తగాదను సిద్ధాంతమువలన నైతికనియమావళియు నిరర్థకమగును. ౪. తనపూర్ణత్వమునందాత్మ సురక్షితముగా నున్నదనియు, జగద్వ్యాపారములన్నియు వస్తుగుణ సంయోగ

౧. శంకరభాష్యము ౨అ. ౨. ౩౩-౩౬.
౨. సూత్రకృతాంగము. ౧అ. ౧. ౩, ౫-౯
౩. ,, ౧అ. ౧. ౧,౭-౧౦; ౨అ. ౧. ౧౬,౧౭
౪. సూత్రకృతాంగము ౧ అ. ౧. ౧. ౧౩.

నియోగములచే నేర్పడుచున్నవనియుఁ జెప్పుటవలన నాత్మయొక్క కర్తృత్వము నిర్మూలించి, నైతికబాధ్యత నర్థశూన్యమొనరించుచున్నాము. ౨. స్వభావముచే వస్తుజాలమంతయు యథాస్థానముల నాక్రమించియున్నదను విధివాదము, వ్యక్తి స్వయంకృషి కవకాశమును లేకుండఁ జేయుచున్నది. 3. వ్యక్తులు తమభావిదశను బాగుచేసికొనుటకుఁ బాడుచేసికొనుటకును స్వతంత్రులైనఁగాని నీతినియమములకు విలువయుండదు; అదే విధముగా నాత్మ తనపూర్ణత్వము నేకత్వము నుత్తమస్థితియందైనఁ గలిగియుండుటవసరము. ౪. ద్రవ్యస్వభావమును, బర్యాయలక్షణమును మొదట మనము చర్చించి, జగత్తత్త్వసిద్ధాంతము నావెనుక పరిశీలింపవలసియున్నది.

పరిణామము, పొందవలసిన లక్ష్యములేని శాశ్వతస్వభావముగల సత్పదార్థమున్నదని జైనులంగీకరింపరు. ప్రతివస్తువు, జన్మస్థితిలయములు గలిగియున్నది. వస్తునిర్వచనము మనదృక్పథము ననుసరించియుండును. జగద్రూపమున నున్నదే ఆద్యంతములు లేకుండ నెల్లప్పుడున్నది. దానికి గుణములు మార్పులు గలవు. జన్మస్థితిలయములు గలదేదియైనను ద్రవ్యమే. దానికిఁ గొన్ని క్రియాశక్తులున్నవి. స్థితిగలపదార్థములలో నున్న మూలద్రవ్యము స్థిరమైనదనియుఁ బ్రతిద్రవ్యమునందు మార్పుగలగుణము లున్నవనియుఁ గూడఁ జెప్పఁబడెను. భౌతికరూపములు

---

౨. ,, ,, ౧౭ ౧.౧౧౫.౨౮.౧.౨౨-౨౪

3. ,, ,, ౧౮. ౧.౨౧-౫; ౧౮. ౧.౪. తా-గ్నా ౨౮. ౧.౩౨.

౪. ,, ,, ౧౮. ౧.౩.౧౧.

యథాస్థితిలో జడాత్మకములైయుండును; ప్రత్యేకద్రవ్యములు మారుచుండును. జీవిమార్పు లేని స్వభావముగలదికాదు. జైనుల దృష్టిలో మనయనుభవములోనున్న జీవియేయున్నది; తదతీత జీవలక్షణ ప్రశంసవారు పెట్టుకొనలేదు. లోకములోని ద్రవ్యములు కొన్ని క్రొత్తగుణముల నార్జించుచు నదివరకున్న కొన్నిటిని విడుచుచు, నిత్యము మార్పు పొందుచుండును. మార్పులేని కొన్నిసామాన్యలక్షణములు గల వ్యక్తియున్నచో గతలక్షణములు, నవీనలక్షణములు నావ్యక్తికిఁ జెందినవని చెప్పుటకు వీలుండును. భిన్నత్వములోనున్న యేకత్వమేవారి సత్య జగత్తు, తదతీతమైనదేదియును లేదు. వారు చెప్పునది భేదాభేద వాదము. తన భిన్నగుణపరివర్తనము లందవిచ్ఛిన్నమై యున్నదే వారిదృష్టిలో వస్తుస్వరూపము. వస్తువు, గుణము విడఁదీయరానివి. అనేకగుణములు గలది వస్తువనివారు నిర్వచించిరి. ౧, అది నిత్యపరిణామశీలముగల యేకవస్తువు. ౨. "సర్వవస్తుసారరూపమగు ద్రవ్యమొకటే; అది అనేకరూపములను బ్రదర్శించును; జన్మస్థితిలయములు దాని స్వభావములు; ద్వంద్వవైరుధ్యములచే దానిని వర్ణింపవచ్చును."3.

ద్రవ్యమణువులలోనున్నట్లు, గుణములు వస్తువులకుఁ జెందియుండునే కాని యేయాశ్రయములేకుండ నుండఁజాలవు. ముఖ్యములగు గుణములివి; (౧) స్థితి, (౨) అనుభవయోగ్య

౧. పంచాస్తికాయ సమయసారము ౮; ౯; ౧౧.

౨. ,, ,, ,, ౬.

3. "అనంతధర్మాత్మకమ్‌వస్తు" హరిభద్రుని షడ్దర్శనసముచ్చయము ౫౭

ము (౩) ద్రవ్యత్వముగలది (౪) జ్ఞానయోగ్యము (౫) విశిష్ట శీలముగలది. (౬) ఏదో యొక రూపమును గలిగియుండు లక్షణముగలది. ఇవి ద్రవ్యములకు సామాన్యగుణములు; స్వతంత్రములైన ప్రత్యేకగుణములు కూడ వీనికిఁ గొన్ని కలవు. ఇందే దేనొకగుణమును దీసికొని, దానినే వస్తువనుటకు వీలులేదు. "కానివస్తువులేని గుణముకాని, గుణములేని వస్తువుకాని లేదు."౪. వస్తువునకు గుణమునకు నేమియు సంబంధములేదను న్యాయ సిద్ధాంతము వీరిచేఁదిరస్కృతమైనది. ఒకవస్తువు తనగుణములందే యున్నది; గుణములే వస్తువునకు రూపమునిచ్చుచున్నవి. ఇది బాంధవ్యమేకాని స్థితికాదు. "వస్తువు తన గుణములనుండి పూర్తిగా వేరైనదైనచో, నప్పుడొక వస్తువే అనంతవస్తువులుగా మారవచ్చును; లేదా గుణములు తమ వస్తువునకుఁ బూర్తిగా వేరైనవైనచో, నొకవస్తువుండుట కవసరమే లేదు" ౫. నిర్గుణ బ్రహ్మవాదమును, క్షణికవాదమును రెంటినిగూడ జైనులు తృణీకరించిరి. ౧. వస్తువు, గుణమును, 'దేవదత్తునిగోవు' వలె బాహ్యసంబంధమును గలిగి యుండవచ్చును; లేక 'ఉన్నతమైన గోవు' వలె నాంతర్యసంబంధమును గలిగియుండనగును. "ధనము, జ్ఞానము, కలిగియున్నవారు, ధనికుఁడు, జ్ఞానియు నెట్లగు

---

౪. పం. ష.సా. ౧౩

౫. ,, ,, ౫౦

౧. విశేషములేని సామాన్యము, సామాన్యములేని విశేషమును లేవు. హరిభద్రుని షడ్దర్శనసముచ్చయము. ౪౬ పైఁ దన వృత్తియందు మణిభద్రుఁడొక శ్లోకము నుదాహరించినాఁడు. "ద్రవ్యమ్ పర్యాయవియుతమ్, పర్యాయా ద్రవ్యవర్జితాః క్వకదా కేన కిం రూప దృష్టమానేన కేనచేతి."

చున్నారో, అట్లే, ఏకత్వము ననేకత్వము సంబంధించియున్నవి రెండు రూపములలోనే వస్తువునకున్నవి."౨. "వస్తుగుణసంబంధము, ఏకకాలమందున్న సమానత్వము, నేకత్వము, విభాగింప శక్యముగానిది, సహజమైన యేకరూపముగలది; వస్తుగుణైక్య భావము, ఏకత్వమువలనఁగాని సంయోగమువలనఁగాని జనించినదికాదు."3.

గుణసహితమైన ద్రవ్యమొక రూపమునుగాని, యొక యవస్థనుగాని, కలిగియుండవలెను. దీనినే మార్పునకులోనైన పర్యాయమందురు. సాగఁగొట్టఁబడుగుణము, పసిమి బంగారము గుణములు. ఇవి మారవు; పర్యాయములు లేక రూపములు మారును. పర్యాయములు రెండురకములు:(౧)ఒకవస్తువుయొక్క ముఖ్యగుణములరూపములు. రంగు నిత్యగుణమైనను, నీటిరంగు మారవచ్చును.౪. తాత్కాలికగుణములైన కలుషము (బురద మున్నగునవి మారవచ్చును. జలమెల్లప్పుడు బురదఁగోనుండదు. ౫. అజములు, సహచరులు, స్వతంత్రములునైన 'జీవము' 'అజీవము' నను రెండునుండి విశ్వమంతయుఁ బుట్టినది. జీవముభోక్త; అజీవము లేక జడముభుక్తి; సచ్చైతన్యము జీవము జడ మచేతనము. కాని జడమును మనము, దర్శన స్పర్శనా ఘ్రాణాదికముచే నెఱుఁగవచ్చును. జడమునకు త్రివిధాత్మకమైన చైతన్యములేదు. అందుచేనది దృశ్యము. ౬. "ఏది వివిధ పదార్థములను జూచునో, తెలియునో, సుఖమునుగోరి దుఃఖ

---

౨. పం. స. సా. ౫3 (3) పం.స సా. ౫౬ (౪) సహభావిన్ పర్యాయా (౫) క్రమభావిన్ పర్యాయా (౬) పం. స. సా. ౧3౨

మునకు భయపడునో,పరోపకారాపకారాది కర్మఫలములననుభవించునో, అదియేజీవము." ౧. జీవము, అజీవము– 'నేను' 'నేను–కానిది' తోఁబోల్పరాదు. దృశ్యమునందలి భేదకల్పనముచేఁ జేసిన వర్గీకరణమేయిది. చేతనములైన జీవులు శరీరాత్మలను గలిగియుండి, ఆత్మలు పదార్థమునుండి వేరైనవికావున నిత్యములు. అజీవములు రెండురకములు. ధర్మము, అధర్మము, ఆకాశకాలములు మున్నగునవి రూపములులేనివి; సరూపములు పుద్గలము లేక పదార్థమువంటివి.

మొదటి అజీవద్రవ్యము ఆకాశము. దానిని, లోకవస్తుజాలమంతయునున్న లోకాకాశమనియు, నూర్ధ్వమున శూన్యమైయున్న అలోకాకాశమనియు రెండుగావిభజించిరి. ౨ ప్రదేశమిట్లు నిర్వచింపఁబడెను : " పుద్గలముయొక్క ఒక అవిభాజ్యమైన అణువుచే నడ్డుకొనఁబడినదై, సర్వపదార్థాంశములకు స్థలమిచ్చునదే ప్రదేశము." 3. అట్టి ప్రదేశములో, ఒక ధర్మాంశము, ఒక అధర్మాంశము, ఒక కాలాంశము, పెక్కు పదార్థాణువులు సూక్ష్మరూపమున నుండవచ్చును. ప్రదేశము చలనమునకుఁగాని, నైశ్చల్యమునకుఁగాని యవస్థారూపము కాదు. ౪. చలననియమము ధర్మము. "రుచి, వర్ణ, పరిమిత, శబ్దస్పర్శములు ధర్మమునకు లేవు.అది లోకమునంతను వ్యాపించియుండి, అవినాభావసంబంధముచే నవిచ్ఛిన్నమై యున్నది;

౧. పం. స. సా. ౧౨౯. (౨) పం. స. సా. ౯౭ చూడు దర్శనసంగ్రహము. ౧౯.౧౦ (3) దర్శనసంగ్రహము. ౨౭. (౪) పం. స. సా. ౯౯; ౧౦౦.

ఆకాశమంతయు వ్యాపించియున్నది. కావున దానికివ్యాప్తి యునున్నది. నిజమున కేకప్రదేశమునందున్నను, స్థానవహార ములోఁ బెక్కుప్రదేశముల నాక్రమించి యుండును.'' ౫. అది అమూర్తము, అవిచ్ఛిన్నము, నిరవధికము. "అది రూపములేని స్వభావముచే ననంతరూపములుగలిగి, అగురులఘురూపమై దృశ్యాదృశ్యములందుండు శక్తి కలది కావున, నిత్యమై యున్నది. చలనముచేనది చలించదుకావునఁ జలించు స్వభావముగల జీవములకు, పదార్థములకు నవకాశ మిచ్చుచున్నది." ౬. "ఎట్లన నీరు తానుగదలకున్నను, చలించుచున్న చేఁపలకవకాశ మిచ్చుచున్నది." ౧. ద్రవ్యమునకుఁ గల ప్రత్యేకగుణములెవ్వియు ధర్మమునకు లేకున్నను, నది స్వయంసమర్థమైన యునికి గలది. అది చలనమునకుఁ గారణము కాకున్నను, చలనముని కవకాశమిచ్చునది. అధర్మము నైశ్చల్యనియతి. దాని కింద్రియ గుణములులేవు; రూపములేదు; లోకాకాశమంతయు నది నిండి యున్నది. ౨. ధర్మాధర్మములు రెండును, క్రియారహితములు, రూపరహితములు, అణురహితములు, అవిభాజ్యములు, చాంచల్యనైశ్చల్యముల కవి ఉదాసీనహేతువులు. నిజహేతువులు వేరుగానున్నవి. లేకున్నచో వస్తువులు నిత్యచలనములో నిత్యస్థాణువులో యగును. ఇవి చాంచల్యనైశ్చల్యముల ననుసరించి

(౫) పం. స. సా. ౮౦. (౬) పం.స.సా ౮౧.

౧. పం. స. సా. ౭౫; ౮౫ చూడు దర్శనసంగ్రహము ౧౭ వర్ధమాన పురాణము. ౧౬అ. ౭౮.

౨. పం. స. సా. ౮౪.

యుండునవికాక, చలించునట్టియుఁ జలింపనట్టియు సర్వవస్తుజాలములయొక్క ఆధారభూతములైయున్న శక్తులు, చెల్లాచెదరై, సాంకర్యము నొందియున్నవస్తుజాలమున కొకక్రమమును స్థానమును జేకూర్చునవే ధర్మాధర్మములు. జైనతత్త్వమున ధర్మాధర్మములనఁగా బుణ్యపాపములు గావని తెలియవలెను. చలన విశ్రాంతులను గలుగఁజేయు శక్తులవి. ఆకాశము, ధర్మాధర్మములతోఁగూడి, జీవులు, ద్రవ్యములు స్థితికలిగియుండుటకవకాశమిచ్చుచున్నది. ఉండుటకాకాశము స్థానమీయఁగా, ధర్మముచే నవి చలించుటలేక చలింపఁబడుటయు, నధర్మముచేనిశ్చలములగుటయు జరుగుచున్నది. ఉనికి, చలనము, విరతి, యివి యాకాశలక్షణములని నవీనతత్త్వశాస్త్రము చెప్పుచున్నది. ఈ మూడును పరస్పరము నొండొరులలోఁ బ్రవేశింపఁగలవు. ఏకదేశస్థలయినచో, నవి సమానపరిమాణరూపములు గలిగి, అవిభాజ్యమైన యేకత్వమును గలిగియున్నవి. వానికి వేరువేరు వ్యాపారములుండుటచే వానిని వేరుగాఁ జెప్పుకొనుచున్నాము.

కాల మొకవిధమైన ద్రవ్యముగా నప్పుడప్పుడు చెప్పబడెను. ప్రపంచమంతయు నిండియున్న యీకాలసూత్రమునందు విశ్వగతిపరంపరలన్నియుఁ గూర్పఁబడినవి. అప్పుడప్పుడు తటస్థించుమార్పుల మొత్తముయొక్క రూపము మాత్రమే కాదు కాలము; అదియొక నిరవధికమైన గమనము, భూతమునుండి భవిష్యత్తులోనికిఁబోవు నవిచ్ఛిన్నస్వరూపము. కాలమున కస్తిత్వమున్నదికాని, కాయత్వమనగాఁ బరిణతిలేదు. దానికి వ్యాప్తి

లేదేలన నది యేకముఖమైనది. ౧. ఆద్యంత, రూపములు లేని శాశ్వతకాలమునకును, ఆద్యంతములును, గంటలు, నిమేషములు మున్నగు వైవిధ్యములును గల తాత్కాలిక కాలమునకు భేదము చెప్పఁబడినది. మొదటి దానినిఁ గాలమనియు, రెండవదానిని సమయమనియుఁ బిలిచిరి. కాలము సమయమునకుఁ బ్రధానకారణము. పరిణామమువలన వర్తనము లేక మార్పులలో నునికియు గ్రహింపఁబడెను. ౨. "అనిత్యకాలము మార్పులవలనఁగాని, వస్తువులలోని చలనము వలనఁగాని తెలియుచున్నది." ౩. కాలమును జక్రమనియుఁ జెప్పిరి. కొంతకాలమునకు రూపములన్నియు నశించును గాన నాశనరూపమనియుఁ జెప్పఁబడెను. ౪.

పదార్థము లేక పుద్గలమును ప్రమాణమునుగూర్చి మనమిపుడు చర్చింపవలెను. "ఏవింద్రియములచేఁ జూడఁబడుచున్నవో, యట్టి దేహములు, మనస్సు, కర్మలు, మున్నగునవి మూర్తములు లేక మూర్తిగలవి. ఇవన్నియుఁ బుద్గలము."౫. "శబ్దము, సంయోగము, సూక్ష్మత్వము, స్థూలత్వము, ఆకారము, విభాగము, అంధకారము, ప్రతిమ, కాంతి, ఉష్ణములతోఁ గూడిన యీగుణము లన్నియును పుద్గలమునకుఁ జెందినవి."౬. పరిమాణము, గుణము, గణించుటకు శక్యముకాని, నిత్యమైన వస్తువే పదార్థము. అణువుల సంఖ్యతగ్గుటకాని పెరుగుట కాని

౧. చూడు దర్శనసంగ్రహము. ౨౫ (౨) పం. స. సా. ౨౩-౨౬. (౩) పం.స.సా ౧౦౭, ౧౦౮. (౪) పోల్చు; 'కాలోఽస్మి' భగవద్గీత ౧౧అ. ౩౨. (౫) పం.స.సా. ౭౯ (౬) దర్శనసంగ్రహము. ౧౬.

లేకుండ, బదార్థము పెరుగుట తరుగుటగలదు. అది యేరూపమునైనను బొంది యేగుణములనైనను కలిగియుండఁగలదు. పదార్థము చలనస్వభావముగల శక్తి యొక్క వాహనమది. పుద్గలమునకీ చలనశక్తి యున్నది. ఇది రెండువిధములు, ఒకటిపరిస్పందము, రెండవది పరిణామము, పుద్గలము ప్రపంచమునకు భౌతికమైన మూలాధారము. పదార్థమారువిధములు. ఇవి స్పష్టత, స్వచ్ఛతలపై నాధారపడియుండుట, శబ్దస్పర్శరూప రసగంధములు పుద్గల లక్షణములు, ఆకాశము, ఆత్మలుతప్ప, తక్కిన సర్వము పదార్థజన్యములు, మనము చూచు వస్తువులు స్థూల పదార్థరూపములు. ఇంద్రియగోచరము కాని సూక్ష్మపదార్థముకూడ నున్నది. అదియే భిన్నవర్గములకుఁ జెందిన కర్మరూపములుగామారును.

జైనద్రవ్యశాస్త్రమునకుఁ బ్రధానసిద్ధాంతము, ప్రపంచమణుకల్పితమనియెడు భావము. ఇంద్రియగోచరములగుచున్న వస్తువులు పరమాణుకల్పితములు, సంపూర్ణ సమానలక్షణములుగల పుద్గలము ఛిన్నమై, గుణభేదములుగల అణువులుగామారుచున్నది. అణువున కాదిమధ్యాంతములు లేవు. అణువు సూక్ష్మము, నిత్యము, అతీతము, అదిదేనినుండి జనింపలేదు; నాశనముకాదు. సర్వమూర్తముల కాధారమైనను నది యమూర్తము. కేవలుఁడొక్కడే తన దివ్యదృష్టిలోఁజూచు నొకరూపము దానికున్నదని యొకప్పుడు చెప్పఁబడెను. అణువులకు బరువుగలదు. ఎక్కువబరువైన పదార్థములు క్రిందకును, తేలికయైనవి పైననుండును. అణువొక్క ప్రదేశము నాక్రమిం

చును, ౧. ఒకస్థూలమైన అణుస్థానమును సూక్ష్మములైన గణనాతీతసంఖ్యలుగల అణువు లాక్రమించును. ప్రత్యణువు నొకవిధమైనరుచి, రంగు, వాసన, స్పర్శయుఁ గలిగియుండును. ౨ ఈగుణములు స్థిరములు, నిత్యములునుగావు. పరస్పరాకర్షణములుగల యణువుల సంయోగముచే ద్రవ్యములుదయించును. ద్రవమైనదొకటి, అనార్ద్రమైనదొకటి రెండణువులు గలిసినపుడు సంయుక్తాణువొక టేర్పడును. ఈయార్ద్రతానార్ద్రతలు పెక్కుదశలలో నుండవచ్చును. వ్యతిరేకస్వభావములుగల యణువులే మేళవించుచుండును. అణువుల పరస్పరాకర్షణాపకర్షణములను జైనులంగీకరింతురు. అణువుల చలనము, నాకాశము, ధర్మాధర్మములను గలిగించును. సంయుక్తాణువులు లేక స్కంధము లితరస్కంధములతోఁ గలియుచుండును. పుద్గలము, అణువులందును, స్కంధములందును నుండును. స్కంధములు రెండు మొదలుగా ననంతసంఖ్యలలోఁ గలియుచుండును. దృశ్యమానమగు ప్రతివస్తువొక స్కంధము, విశ్వమంతయు నొక మహాస్కంధము. భౌతికప్రపంచపరివర్తనములన్నియు నణుసంయోగ వియోగములచే జనుగుచున్నవి. ౧ అణువులు స్థిరస్వభావములుగలవి కావనియుఁ, బరిణామమునుబొంది నూతనలక్షణముల నావిష్కరించుచుండునని యు నిదివఱకే చెప్పియుంటిమి. భూమి జలాగ్ని వాయువుల కనుగుణముగా భిన్నలక్షణములుగల యణువులు లేవనియుఁ

౧ పం ౫. సా. ౭౮.
౧. పం. స. సా. ౫౭.

తెలియుచున్నది. భిన్నభూతముల కనుగుణములైన లక్షణముల నుదయింపఁజేసి, వానివలన నణువులు భూతరూపములఁ గల్పించుచున్నవి. భూతము లెన్నియున్నవో అన్నివిధముల యణువులున్నవని న్యాయవైశేషికసిద్ధాంతము. ఒకేలక్షణములుగల యణువులు వివిధరూపసంయోగములచే వివిధభూతములను గల్పించుచున్నవని జైనవాదము. మూలాణువులలో గుణభేదములను జైనులంగీకరింపరు. ౨. ఈవిషయములో జైనులు లెన్సిప్పస్, డెమాక్రిటస్సులతో నేకీభవించుచున్నారు. అణువర్గీకరణముచేఁ గలిగినరూపము లనేకములు. ఒకయణువొకప్పుడతివేగమైన చలనమునుబొంది క్షణమాత్రములో విశ్వమంతయును జుట్టివచ్చు శక్తినిగలిగియున్నదని చెప్పఁబడెను.

జైనుల మతములోఁ గర్మ ద్రవ్యరూపమైనది. ఈభావము ననుసరించియే, భావములు, నూహలు మనశీలము పైఁ బ్రభావమును గలిగి, మనఆత్మ సంస్కారములను గల్పించి, మార్చుచుండునని చెప్పవీలైనది. కర్మ ద్రవ్యాత్మకశక్తి; పదార్థము సూక్ష్మరూపము. కర్మరూపమునుబొందనర్హమగు సూక్ష్మపదార్థము జగమంతయు నిండియున్నది. పుణ్యాపాపఫలములను గల్పించు విశిష్టమైనశక్తి యీ సూక్ష్మపదార్థమునకుఁగలదు. బాహ్యప్రపంచసాంగత్యమువలన, నాత్మయందీ సూక్ష్మపదార్థము ప్రవేశముగాంచును. దీనివలన కర్మ శరీరమేర్పడును. ఈ కర్మ శరీర మాత్మ మోక్షముపొందువరకు విడువదు. ఈకర్మపదార్థ మాత్మయొక్క తేజస్సునకవరోధమై యుండును. జీవుల

(౨) షం. స. సా. ౧౦-౧౩, ౧౫.

కాత్యంతికమైనది భావకర్మయును, దేహములకాత్యంతికమైనది ద్రవ్యకర్మయునని చెప్పఁబడినది. ఈరెండు నొకటేయైనను; చేతనాచేతనముల సంబంధమున ననుసరించి యీభేదమేర్పడినది. ప్రతి కర్మయుఁ తనసంస్కారమును జీవునియందు ముద్రించి, భావికర్మకుఁ బునాదిగానుండునట్లు చేయును. జీవులలోనుండి పనిచేయుచున్న సహజమైనశక్తి. కర్మావస్థ వైకారికములుగా నుండి, ప్రతికర్మయు మానసికసంస్కార హేతువగును. "ఉదయము ఉపశమ, క్షయ, క్షయోపశమ, పరిణామములను నైదవస్థలలో జీవిభావములు నడచుచుండును." ౧. పరిణామముమాత్రము కర్మబద్ధముకాదు; మిగిలిననాలుగును ఘాతికావస్థల ననుసరించి మార్పులుపొందుచుండును. సాధారణముగాఁ, గర్మబంధములు దమకుచితములైన ఫలితముల నిచ్చుచుండును. ఆత్మ ఔదయికావస్థలోనున్నట్లు చెప్పఁబడెను. తగినప్రయత్నముచేఁ, గర్మ ఫలితావస్థకురాకుండఁ గొంతకాలమాపుచేయవచ్చును. కర్మ నణఁచియుంచినను, నివురుగప్పిన నిప్పువలె నది నశింపకయుండును. అప్పుడాత్మ ఔపశమికస్థితిలో నున్నదందురు. కర్మ నణఁచిపెట్టుటేకాక, నశింపఁజేసినచో నాత్మ క్షాయికావస్థయందుండి, తరువాత మోక్షమును బొందును. నాల్గవయవస్థ క్షయోపశమికావస్థ; ఇందు మిగిలిన యవస్థలలోని యనుభవము లన్నియు నుండును. ఈస్థితిలోఁ గొంతకర్మ నాశనమై కొంత యణఁగిపోయి, కొంత పనిచేయుచుండును. ఈ యవస

౧. పం. ష. సా. ౬౨.

యోగ్యులఁజెందినది; క్షాయికావస్థయు, నౌపశామికావస్థయు యోగులకుఁ జెందినది. ౧.

జీవికీ విధముగాఁ, బంచకోశములున్నవి. మొదటి నాలుగు నాకాశకాలములు, ధర్మాధర్మములు నమూర్తములు; ఐదవది పుద్గలము మూర్తమైనది. ఈయైదు కోశములును లోక నిర్మాణముచేసినవి; వీనిపైనున్నది అనంతము నప్రమేయమునైన 'అలోకము.” ౨.

౧. కర్మ జీవునిలోఁ జేరునపుడది యెనిమిదిరకముల ప్రకృతినిస్పజించి కర్మణ శరీరమును నిర్మించును. జ్ఞానావరణీయకర్మలు; ఇవి అజ్ఞానాసంపూర్ణ జ్ఞానదశలను గలుగఁజేయును: రెండు దర్శనావరణీయములు; ఇవి సమ్యగ్దృష్టిని మఱుగుపఱచును; మూడవరకము వేదనీయములు; ఇవి జీవిసహజానంద సుఖములను మఱపింపఁజేసి, దుఃఖమును బాధను గలిగించును; నాలుగవ రకము మోహనీయములు; దైవవిశ్వాస, ప్రవర్తన, భావావేశములను సక్రమవిధానమునఁ జూడనీయక, సందేహాదోషాదులను గలుగఁజేయును. మిగిలిననాలుగు వ్యక్తిగతములు;

(౧) ఆయుష్కములు. ఒకజీవితాయుర్దాయమును నిర్ణయించును;

(౨) నామములు. ఒకవ్యక్తియొక్క స్థితికిఁ గారణభూతములైన పరిస్థితులను, దశలను గల్పించి, దేహసామాన్య విశేషలక్షణములను కలిగించును. (3) గోత్రములు. వ్యక్తికి సంఘమునఁ గలస్థానమునిచ్చిన జాతికుల వంశములను నిర్ణయించును. (౪) అంతరాయములు. ఇవి జీవియొక్క స్వతస్సిద్ధమైన శక్తి కవరోధములై, సత్కర్మాచరణ కాంక్షలను నెరవేరకుండఁజేయును.

కర్మసిద్ధాంతముతో సంబంధించిన లేశ్యసిద్ధాంతమొకటియున్నది. ఇది యారువిధములు: జీవియొక్క కర్మల మొత్తమంతయుఁగలిసి, మానవచక్షువుల కగోచరమైన యొకదైవసంబంధమైన తేజస్సు లేక వర్ణమును గలిగించును. ఈ లేశ్యములు నైతికనియమాధారములైనవి. జీవముయొక్క స్వరూపమును, జన్మస్వభావము; చేసినకర్మయుఁ గలిసి నిర్ణయించును. ప్రతికర్మయు నొకపరిమితకాల నియతిని గలిగియుండును. ఆదశలోనే దానిని నాశమొనర్పవలెను.

పదార్థమునకుఁ బదార్థవస్తురూపములకు వేఱైజీవులు న్నవి. జైనులు జీవశబ్దమును నానార్థములలో నుపయోగించిరి. జీవమనగాఁ బ్రాణము, శక్తి, ఆత్మ, చైతన్యము, బాహ్యప్రపంచమునకుఁ బూర్తిగా వేరురూపమైనచేత నానుభవమే జీవము. జీవులసంఖ్య అనంతము; అందనేక జాతులున్నవి. (౧) నిత్యసిద్ధజీవులు (౨) ముక్తులు (౩) బద్ధజీవులు. ముక్తజీవులకు దేహములుండవు. ప్రపంచవ్యాపారములతో నేసంబంధమును లేకుండ, సర్వబంధములనుండి విడివడి, వారు లోకాతీతమైన స్థితిగలిగి సుఖించుచుందురు. బద్ధజీవులు మోహములకుఁ బలియై పదార్థపాశబద్ధులై, అంతములేని పునర్జన్మపరంపరలలోఁ దగుల్కొనియుందురు. నిత్యసిద్ధులు పూర్ణపావనమూర్తులై, పదార్థదోష మింపన్మాత్రమంటకయుందురు. వీరియందు ఆత్మ. పదార్థసంబంధపాశము తెగిపోయినది. వీరు నిరుపాధిక జీవులు; అనంతచైతన్యము, పూర్ణపావనస్థితియుఁ గలిగి, అనంతజ్ఞాన, అనంతదర్శన, అనంతవీర్య, అనంతసుఖములు పొందుదురు. సంసారచక్రమునందుఁ బరిభ్రమించుచున్న సోపాధికజీవులను తుచ్ఛపదార్థముతరిమి బాధించుచుండును. అజ్ఞానమువలన జీవుఁడు తాను బదార్థమని భ్రాంతిచెందును. ముక్తజీవియనగా దోషాతీతుఁడైన పవిత్రుఁడగు ద్రష్టయని స్పష్టము. ఈ జీవియే ఉపనిషత్తులుచెప్పిన 'ఆత్మ'. ఆత్మస్వయంస్థితి, యప్రమేయత్వము, గలిగి, సర్వసంకల్ప భావవికల్పములకుఁ బూర్వమై, యాధారమైనదని చెప్పఁబడెను. సంసారబద్ధమైన జీవియనగా లోకానుభవప్రమాణ నిశ్చితమైనజీవి. ఈ రెంటి

స్వరూప స్వభావముల నిశ్చయించుటలోనే జైనతత్త్వము వ్యాకులతఁ బొందినది. తుదిసిద్ధావస్థలోఁ దప్ప, నాత్మ యెల్లప్పుడు పదార్థసంబంధమును గలిగియున్నది. కర్మ యీసంబంధకారణము. ఆత్మ సర్వావస్థలలో నవిచ్ఛిన్నమై, యుండుటేకాక దేహమునుండి జనించినది కాకయున్నది. ఒకనవీన పదార్థ ముద్భవించుట కాని, ఉన్నపదార్థమునకు నాశనము కాని లేదని జైను లంగీకరింతురు. అణువుల సంయోగమే నూత్నరూపములకుఁ గారణము. జీవు లనేకము లేకాక, సమానముగా నన్నియు నిత్యములే. బాహ్యకారణము లెన్ని యడ్డు దగిలినను,జీవుల మూలరూపమగు చేతనత్వము నశింపదు. జీవులకుఁ బరిమాణముగలదు; అది వైవిధ్యము గలది. నాఁటి కేదేహములందుండవలెనో యాదేహపరిమాణముల ననుసరించి జీవపరిమాణములు పెరుగుట తరుగుట జరుగుచుండును. జీవులలోని భేదవాదము జైనుల అహింసాసిద్ధాంతమున కవసరమైనది. ఇంద్రియములసంఖ్యనుబట్టి జీవజాతివిభాగ మేర్పడెను. త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్ర జిహ్వాఘ్రాణములగు పంచేంద్రియములు గలజీవు లుత్తమములు. త్వగింద్రియము మాత్రమే గలజీవు లధమములు. మిగిలినవి మధ్యమములు. ఉత్తమజీవులైన మనుష్యులకు, దేవతలకును షష్ఠేంద్రియ మొకటి మనస్సనున దున్నది. దానిచే వారు వివేకజీవులు.౧. ఇంద్రియములు, దేహములు కలిసి జీవుఁడు కాఁడు; వీని కంతర్భూతాధారమైయున్న చేతనత్వము జీవుని ప్రధానలక్షణము.౨. జీవలక్షణమైన జ్ఞానము జీవునికి వేఱుకాదు. జ్ఞాన

---

౧. పం. స. సా. ౧౧౭-౧౨౬. (౨) పం. స. సా. ౧౨౭.

మార్గము లనేకములు గావున లోకము లనేకములై యున్న వని జ్ఞానులు చెప్పుచున్నారు.3. జీవము, జ్ఞానము నభిన్నములు. బద్ధజీవులలో జ్ఞానము ఆనందము మఱుఁగుపడియున్నవి. తృణాగ్రజలబిందువు మొదలు, గ్రహమండలమువఱకుఁ గల సర్వము, మనుష్యులు, జంతువులేకాక, జీవములనుగలిగి యున్నవి. భూతాత్మలుగూడ నున్నవి. భూమిజీవులు, అగ్నిజీవులు మున్నగునవి, పుట్టి మరణించి, తిరిగిపుట్టుచు నాయా సమాన భూతశరీరములనో అన్యభూతశరీరములనో పొందుచుండును. ఇవియు స్థూలములు కొన్నియుఁ గొన్ని సూక్ష్మములును. సూక్ష్మములగోచరములు. ఏకేంద్రియములు లతాదులు. ప్రతిలతయు నొక జీవి దేహము కావచ్చును, లేక, అనేక దేహములుగల జీవులనుగలిగి యుండనగును. భారతీయ తత్త్వజ్ఞులుకొందఱు లతాదులు జీవులని చెప్పియున్నను, జైనులీ సిద్ధాంతము నద్భుతముగా నభివృద్ధిచేసిరి. ఒకేజీవముగల లతాదులు స్థూలరూపములుగలిగి, జననివాస యోగ్యప్రదేశములందుండును. అనేక జీవవర్గములు గల లతాదులు, సూక్ష్మములు నదృశ్యములునై, ప్రపంచములో నన్ని ప్రదేశములందు వ్యాపించియుండును. ఇట్టి లతలు నిగోదములని పిలువఁబడును. అనంత జీవవర్గదేహములె యీలతలు గుల్మములుగాఁ బెరిగి, అన్నిటి కేకశ్వాస జీర్ణకోశములుగలిగి యుండును. అనంతసంఖ్యగల నిగోదములుకలిసి గోళకగోళ రూపమగును. ప్రపంచమిట్టి గోళకోటితోఁ గ్రిక్కిరిసియున్నది. నిర్వాణముచెందిన జీవులస్థానములకు గోళములందలి జీవులు

3. పం. స. సా. ౪౯; ౫౦.

వచ్చి చేరుచుండును. ఒక్క నిగోదములోని యత్యల్పాంశ మునందలి జీవులు, మొదలులేని కాలమునుండి నేటివఱకు మోక్షముపొందిన జీవుల కాళీస్థలముల నాక్రమించుటకు సరి పోయినవి. అందుచేఁ బ్రపంచమెప్పుడైన జీవులులేనిదగునని భయపడ నవసరములేదు. ౧. లోహ శిలాది జడపదార్థములం దుఁగూడ జీవు లున్నవనెడు జైనసిద్ధాంత మతి విచిత్రమైనది.

జీవిదశ దేహదశ ననుసరించి యుండును. జడపదార్థ మందు జీవచైతన్యము నిగూఢమైయున్నది; చేతన దేహమందది చలించుట కారంభించినది. చేతనత్వము మనుష్యదేహము లలోఁ బ్రవృత్తిగలిగియున్నది. "అన్ని మాంసము లొకరక మునకుఁ జెందవు. మనుష్యులలోని మాంస మొకరకము, జంతు మాంస మింకొకరకము, మత్స్యమాంసము వేఱొక రకము, పక్షి మాంస మింకొకరకము"నను వాక్యార్థముతో నీభావమును బోల్చి చూడుము.

జీవమునకు రూపములేకున్నను, జ్ఞానలక్షణముగలిగి, కర్మఫలభోక్తయగుచు, దేహ పరిమాణముకలిగి యుండును. ౨. జీవి మార్పులను నిజముగాఁ బొందుచుండును; లేకున్నచో నది కారణకర్త కాఁజాలదు. ౩. జీవి భావముల కుపాదాన కర్త; కర్మ పదార్థము నిమిత్తమాత్రకారణము. ౪. కుమ్మరి జీవములోఁ గుంభభావ మున్నది; తరువాత నది మృణ్మయ కుం

౧. చూడు. లోకప్రకాశము. ౬౫. ౩౧.
౨. దర్శనసంగ్రహము. ౨. (3) పం. స. సా. ౬౫.
౪. పం. స. సా. ౬౪.

భముగా బహిర్ముఖమై తయారగుచున్నది. అయినను, అనంత రూపపరిణామమున్నను, జీవి తన సహజస్వభావము నవిచ్ఛిన్నముగా నిలుపుకొనును. జన్మమరణములు జీవికిఁ బర్యాయములు మాత్రమే. ముక్తజీవి సంసారబద్ధ జీవితో నేకమైయుండును. ౧. జీవి పరిణామజాలగ్రంథులలోఁ దగుల్కొని యెల్లప్పు డుండ ననసరములేదు. అనఁగా, శరీరముతో నిమిత్తములేకుండ నది యుండఁగలదు. చైతన్యము పదార్థముతో సంబంధములేని స్వాతంత్రశక్తి. అది యాద్యంతములు లేని శాశ్వతశక్తి. అణు సముదాయములు ఛిద్రమై నాశమగుచుండును.

అజీవద్రవ్యము లైదింటిని, షడ్జీవమును గూర్చి క్లుప్తముగాఁ బ్రసంగించియున్నాము. ఈయాఱింటిలోఁ, గాలము తప్ప మిగిలిన వస్తికాయములు; ౨ రూపసంబంధములుగలవని కూడ నూహింపవచ్చును. కాలము సత్యమైనదే; కాని దానికి రూపములేదు. కావునఁ గాలమొక స్వాతంత్రస్థితిగల ద్రవ్యము. కాని దీని క స్తికాయము లేదు. అనేకద్రవ్యము లొక్కస్థలమం దుండి, తమ స్వభావమున మార్పులేకుండఁ బరస్పర ప్రవేశశక్తి గలిగియు నున్నవి. జైనుల షడ్ద్రవ్యములు, వైశేషికుల నవభూతములనుండి వేఱైనవి. వైశేషికసిద్ధాంతము ననుసరించి, భూజలాగ్ని వాయ్వాకాశములు, కాలము, దిక్కు, మనస్సు, ఆత్మలు తొమ్మిది యున్నవి. మొదటినాలుగు పదార్థములని జైనులమతము. ఇంద్రియముల కనురూపములైన పదార్థలక్షణము లవి. అంశములు కలియుట, నొకదానిలో నొకటి

---

౧. పం.స.సా.౨౦. ౨. అస్తి=స్థితి; కాయము=స్థలము నాక్రమించునది.

ప్రవేశించి మాఱుటవలనఁ బదార్థ మొకద్రవ్యమైనది. శబ్ద మాకాశ సంభవమని వైశేషికులు చెప్పఁగా, జైనులు పదార్థాంశ సంభ్రమణముచే శబ్ద ముత్పన్న మని చెప్పుదురు. ౨.

జీవాజీవములు రెండును ప్రపంచమున కంతకును సరిపడు ప్రమాణములు. ఆఱుద్రవ్యములలో జీవము, పుద్గలము ముఖ్యములైనవి. మిగిలిన వారెంటిప్రవృత్తి ఫలితములు. జీవి పదార్థబద్ధుఁడగుటే సంసారము. జీవపుద్గలములు సక్రియాద్రవ్యములు లేక యొకచోటనుండి యింకొకచోటికిఁ జలించుచుండు ముఖ్యకారణములు. ధర్మాధర్మములు చలనముల కవకాశమిచ్చునుగాని, మార్పులకుఁ బ్రత్యక్షపరోక్షకారణములుగావు. అందుచే వానిని సక్రియానిష్క్రియాద్రవ్యము లనిరి. జీవాజీవానుబంధహేతువు కర్మ. కర్మోత్పత్తి, ఫలితము, నాశనము, జీవాజీవములు జైనతత్త్వసిద్ధాంతములు. ౧. జీవాజీవములు ముఖ్యనియమములు; రెండును గలిసియుండును. అజీవబంధవిముక్తియే జీవునికి మోక్షము. మోక్షమే సర్వకర్మలక్ష్యము. కర్మచేయుట మాని, కర్మనాశనముచే నీలక్ష్యసిద్ధి చేకూరును. సంవర మవరోధము. దీనివలననే కర్మ జీవియందుఁ బ్రవేశింపకుండ నడ్డుపెట్టఁగలము. పూర్వకృతపాపముల నన్నిటిని సమూలనాశనమొనర్చునది నిర్జరము. ఆశ్రివము అనఁగా లోనికిఁబ్రవహించుట, బంధముల మూలమున సంవరనిర్జరము లవసరములైనవి. అన్యపదా

---

౨. పం.స.సా.౭

౧. జీవ, అజీవ, ఆశ్రివ, బంధ, సంవర. నిర్జర, మోక్షములు సప్త తత్త్వములు (తత్త్వసూత్రములు ౪.) పాపపుణ్యములనుజేర్చి యొకప్పుడు నవపదార్థములనిరి, (పం.స సా.౧.౧౬; దర్శనసూత్రము ౨౦)

ర్థము జీవునిలోనికిఁ బ్రవహించుటే ఆశ్రవము. దేహమునకు జీవునిబంధించునది బంధము. బంధకారణములు మిథ్యాదర్శనము, అవిరతి, ప్రమాదము, కషాయము (కల్మషము), వాఙ్మనో దేహములచే జీవిలో నుత్పన్నములగు పరిభ్రమణములు లేక యోగములు. ౨. ఒకవస్తువేదికాదో యదే యని భ్రమించుట మిథ్యాత్వము. 3. ఆశ్రవబంధములు దుష్కర్మఫలితములగు చుండఁగా, సత్ప్రవర్తనముచేఁ గర్మనిర్మూలమగును. తత్త్వమంతటిలో మనకు భావద్రవ్యపరివర్తనభేదములు చూపఁబడినవి. భావములు కర్మను నిర్ణయించును.౪

జీవములోఁగల కర్మపదార్థమే జీవిజన్మకారణము. జీవికి సహజముగాఁ గలజ్ఞానము దివ్యదృష్టి, కలుషితములగుట కిదియే కారణము. మోక్షసిద్ధిచేకూఱువఱకు జీవియెన్నఁడు పూర్తిగాఁ బదార్థమునుండి బయటపడదు. జీవికాలుష్యమిట్లేర్పడును. సూక్ష్మపదార్థము కర్మగామారుటకు ముందు జీవిలోనికిఁ బ్రవాహమై ప్రసరించును. సదసద్రూపములైన కర్మ సుఖదుఃఖఫలితముల నిచ్చుచుండును. ఒక కర్మ తనఫలితమునిచ్చునపుడు, జీవమునుండి దానిని తుడిచివేయుచు నెన్నఁడు కర్మఫలప్రవేశమునకు జీవునియందుఁ జోటులేకుండఁజేసి, పదార్థకలుషమంతయు బూర్తిగాఁ దుడిచివేయఁబడి, జీవిశుద్ధమగును. దురదృష్టవశముచేఁ గలుషప్రవేశక్షాళనము లేకకాలమందు జరుగుచునే

౨. ఉమాస్వాతితత్త్వార్థసూత్రములు ౭౮.౧.

3. అసతిసద్బుద్ధి అద్వైతములోని ఆవరణవిక్షేపములకుఁ బోలిక యున్నవి.

౪. దర్శనసంగ్రహము ౨౯.

యుండుటచే సంసారచక్రమునందు జీవిబంధింపఁబడియే యుండును. మరణకాలమున, జీవి తనకర్మశరీరము ధరించి,పునర్జన్మ మెత్తవలసినచోటి కచిరకాలమునఁ బోయి,తాను నూత్న దేహమునందుఁజేరి, దానిపరిమాణము ననుసరించి, వృద్ధిక్షీణతల నొందుచుండును. జన్మస్థానముల ననుసరించి బద్ధజీవులు నాలుగువర్గములుగా విభజింపఁబడినవి. (౧) నరకములోఁబుట్టినవి (౨) జంతువులలోఁబుట్టినవి (3) మనుజసంభవములు (౪) స్వర్గమున జనంచినవి.౧.

౯—ధర్మశాస్త్రము.

ముక్తిఁగోరువారు, హీనపదార్థము నున్నతమైన యాత్మశక్తి కధీనము చేయవలెను. అణఁచియుంచుభారము దొలఁగిన ఆత్మమహోన్నతపదవిఁబొంది, సిద్ధాత్ములు చరించుపదవికిఁ బోవును. అంతరాత్మ శుద్ధమగుటే మోక్షసంపాదనమార్గము. మానవజీవితమును సంస్కరించి, కర్మపాశములు తగులోకున కుండఁజేయుటకు ధర్మనియమాచరణమే మార్గము. త్రిరత్న రూపమైన, జినునియందు విశ్వాసము, యాతఁడుపదేశించిన జ్ఞానసముపార్జనము, పూర్ణశుద్ధప్రవర్తనము నిర్వాణమార్గము నిజస్థితియం దనఁగాఁ దత్త్వములందు విశ్వాసము సక్రమమైనది; సత్యస్వభావమునుగూర్చి నిస్సంశయము, నిర్దుష్టమునగు జ్ఞానము సక్రమజ్ఞానము; బాహ్యప్రపంచవస్తువులయెడ రాగద్వేష రహితమైన యుదాసీనభావము సక్రమప్రవర్తనము.''౨. పై

౧ పం. స. సా. ౧౬.

౨ పం. స. సా.౧౧౫ చూడు తత్త్వార్థసూత్రములు ౧ ఆ ౧.

మూఁడునుగలిసి యొకటేమార్గమగును గాన, మూఁటినేక కాలమందే సంపాదింపవలెను. జ్ఞానభక్తులు గలవాఁడు పంచవిధ ప్రవర్తనమును గలిగియుండుటే ధర్మము. (౧) అహింస; అనఁగా హింసమానుటే కాక సర్వభూతములయెడ దయఁజూపుట. (౨) దానము, సత్యవచనము. (౩) చౌర్యాదులు లేని మర్యాదజీవనము, (౪) మనోవాక్కాయములందు శౌచము. (౫) ప్రపంచవిషయాభిమానత్యాగము. ఈలక్షణములుగల వ్యక్తి యోగ్యుఁడనఁబడును. పంచమలక్షణమైన త్యాగమనఁగా దిగంబరుఁడైపోవు సన్న్యాసమని కొందఱర్థముచెప్పిరి. కాని దాని భావము, మనము భేదములను జూచుచు, లజ్జాదికములకు వశులమై యున్నంతకాలము మోక్షార్హులము కామనియే. జైన ధర్మశాస్త్రములు భక్తికర్మలకు రెంటికిఁ బ్రాధాన్యమిచ్చినవి. సంసారులకు సన్న్యాసులకును వేఱుధర్మనియమములు కల్పింపఁబడెను. ౧. మనశ్శాంతినిగూర్చు కర్మలన్నియుఁ బుణ్యకర్మలే. అన్నార్తులైనవారికన్నము, దాహబాధితులకుదకము, దరిద్రులకు వస్త్రాదికము, యతులకు వసతి మున్నగు నవవిధదానములిచ్చుటచేఁ బుణ్యము లభించును. హింస ఘోరపాపకర్మ, అనృతము, మోసము, జారత్వము, పరద్రవ్యకాంక్షమున్నగు నితరపాపములున్నవి. క్రోధగర్వమదరాగాదికము మనల నీలోకమునకు బంధించును. వినయము, అదాంభికత్వము, సహనశీలము, తృప్తి మున్నగునవి ఆత్మాభ్యున్నతికిఁ గారణములు. ద్వేషము, వైరము, దూషణము, పరద్రోహము, నిగ్రహములేకుండుట, క్రి

౧. తత్త్వార్థసూత్రములు. ౭. అ. ౨౦.

త్రిమము,, దోషపూరితభక్తి మున్నగునవికూడఁ జెప్పఁబడెను. పాపము దైవమునెడఁగాక మానవునెడ నపరాధము.

"ఎవఁడు మనుజ పశు పక్ష్యాదులను బాగుగాఁ బ్రేమించునో వాఁడే బాగుగాఁ బ్రార్థించినవాఁడు; ఎవఁడు క్రిమి బ్రహ్మపర్యంత జీవరాశి నత్యంత ప్రేమతోఁ జూచునో యాతఁడే ఉత్తమప్రార్థనము చేసినవాఁడగును." కోల్‌రిడ్జికవి. బౌద్ధుల ధర్మనియమావళికంటె జైనుల ధర్మసూత్రసముచ్చయము కఠినతరమైనది. వారిదృష్టిలో క్షమాశీల మత్యుత్తమమైనధర్మము; భోగాభిలాష పాపహేతువు. ౧. మోదఖేదములయెడ మానవుఁ డుదాసీనుఁడు కావలెను. బాహ్యవస్తువుల యాకర్షణములకు లోఁబడకుండుటదే నిజమగుస్వాతంత్ర్యము. "బాహ్యవస్తువ్యామోహముచే నేజీవి, సంతోషక్లేశముల ననుభవించుచుండునో, యాజీవి స్వేచ్ఛను గోల్పోయి, విభ్రాంతచేతస్కుఁడై, బాహ్యవస్తువులకు వశుఁడై పరాధీనుఁడగును. ౨. ఏజీవి అన్యసంబంధశూన్యుఁడై, యితరభావములకు వశుఁడు కాక, తనకు సహజములైన ధర్మజ్ఞానములవలనఁ దన శాశ్వత స్వభావములను జూచి, తెలిసికొనునో, యట్టిజీవి పూర్ణ స్వాధీననిశ్చయుఁడగును." 3. "మానవుఁడా! నీకు నీవే మిత్రుఁడవు. నీకంటె వేఱైన మిత్రునికొఱకేల కోరెదవు ?" ౪. ఇచటఁ బూర్తియైన విధివాదము లేదు. కర్మయే అన్నిటికిని

౧. ఆచారాంగసూత్రములు యస్.బి.ఇ. ౨౨ అ. పుట ౪౫ చూడుము. పం.స.సా. ౭౬-౭౭.

౨ పం.స సా.౧౬3 (3) పం.స.సా. ౧౬౫

(౪) యస్.బి.ఇ. ౨౨అ. పుట 33.

కారణమైనను, వర్తమానజీవితము మనచేత నున్నది. కనుక, గత కర్మఫలమును మార్చుకొనవచ్చును. బ్రహ్మాండమైన కృషిచే గత కర్మఫలమునుండి మనము తప్పించుకొనవచ్చును. దేవునిజోక్యమిందుండదు. యతివరేణ్యులు ధన్యాత్ములగుటకుఁ గారణము, దేవుని నిర్హేతుక సందిగ్ధకటాక్షము గాదు; ప్రపంచముయొక్క క్రమగతిలోఁ దామును భాగస్వాములగుటయే. మనముచేయు వ్రతనిర్వహణము నిర్విఘ్నముగాఁ గొనసాగుటకు బలముచేకూర్చును గాన ధ్యానము ముఖ్యమైనది.* గృహస్థ జీవితమునకుఁ బదునొకండుదశలు, ఆత్మవికాసమునకుఁ బదినాలుగుదశలు నిర్ణయింపఁబడుటచే జైననియమ కఠోరత్వము తెలియఁగలదు. ఇట్టి యుగ్రశిక్షానియమముల ననేక భక్తపుంగవు లభ్యసించి, తన్నిర్వహణమునం దసువులుగోల్పోయిరి.

జైనధర్మమునకుఁ బ్రధానమహింస యనఁగా జీవముగల ప్రతిదానియెడ గౌరవము చూపుట. అపచారమునకు వెఱచుట ఈనియమమతిదీక్షలో శాసించుటవలన బయలుదేరిన కొన్నియాచారములు, దీని నభిమానాదరములతోఁ దిలకింపని కొందఱిచే నపహాస్యమునకుఁ బాత్రమైనవి. ఏజీవికైనఁ గష్టము కలుగునేమో యని, కొందఱు జైనులు తాము నడచుత్రోవను దుడుచుచుఁబోవుట, ఊపిరిపీల్చునపు డేదైనజీవి యాఘ్రాణింపఁబడి మరణించునను భయముచే ముఖావరణములు గప్పుకొని నడచుట, నీటిని వడియఁగట్టుట, తేనెను విసర్జించుట మున్నగు నభ్యాసములను జేసిరి. అహింస పూర్తియైన భావములో నాచరణసాధ్యముగాని

* తత్త్వార్థసూత్రములు. ౭అ. ౮-౧౦.

మాటనిజమే. మహాభారతమిట్లు నుడివెను; "జ్ఞానమువలననే కాని, నేత్రములకు గోచరింపని జీవకోటిచే లోకమంతయు నిండి యున్నది. మనము మనకంటిఱెప్ప లల్లార్చునప్పుడు వానియవ యములు నలిగి నశించును." ౧. భాగవతపురాణమిట్లుచెప్పినది: "జీవులకు జీవములే యాహారములు" ౨. ఈసూక్ష్మసత్యము లను మఱచినయెడల జీవించుటే కష్టమగును. తెలియక, మన మప్రయత్నముగ నేజీవిని బాధింతుమో యనునొక విధమైన అమాయికభయముతో శ్రోత్రియులగు జైనులు జీవింతురు.

ఆత్మహత్యాదోషమని బౌద్ధమతము నిరసించును; కాని జైనమతము దానివలన జీవిత మున్నతమగు నని తలంచును. తపోవృత్తి క్లేశకరమనియుఁ, గామనిరోధము దుస్సాధ్యమనియుఁ దలంచువ్యక్తికి ఆత్మహత్యచేసికొనుట కధికారమీయఁబడెను. ద్వాదశ వర్షతపోదీక్షానంతరము. నిర్వాణము తప్పక లభించునుగాన, నట్టి సాధకుఁ డాత్మహత్యచేసికొన్నట్లే యని భావింపఁబడెను. నాఁటితత్త్వములకు సహజముగానున్న పద్ధతిననుసరించి, స్త్రీలు మోహకారణములని తలఁపఁబడెను. 3, ఇతర భారతీయమత ములు తలఁచినరీతిని, జైనమతమును, అజైనమతస్థులకు ధర్మని యమముల ననుష్ఠించినచో మోక్షావకాశమున్నదని చెప్పెను. తనసంబోధస త్తరిగ్రంథమున కారంభవాక్యములలో రత్నశేఖరుఁ డిట్లువ్రాసెను; "వాఁడు శ్వేంతాంబరుఁడైనను, దిగంబరుఁడైనను,

౧. శాంతిపర్వము. ౧౫; ౨౬.
౨ భాగవతమ్. ౧౮. ౧౩. ౪౬. "జీవోజీవస్య జీవనమ్."
3. యస్. బి. ఇ. ౨౨౮. పుట ౪౭.

గారణమైనను, వర్తమానజీవితము మనచేత నున్నది. కనుక, గత కర్మఫలమును మార్చుకొనవచ్చును. బ్రహ్మాండమైన కృషిచే గత కర్మఫలమునుండి మనము తప్పించుకొనవచ్చును. దేవునిజోక్య మిం దుండదు. యతివరేణ్యులు ధన్యాత్ములగుటకుఁ గారణము, దేవుని నిర్హేతుక సందిగ్ధకటాక్షము గాదు; ప్రపంచముయొక్క క్రమగతిలోఁ దామును భాగస్వాములగుటయే. మనముచేయు వ్రతనిర్వహణము నిర్విఘ్నముగాఁ గొనసాగుటకు బలముచేకూర్చును గాన ధ్యానము ముఖ్యమైనది.* గృహస్థ జీవితమునకుఁ బదునొకండుదశలు, ఆత్మవికాసమునకుఁ బదినాలుగుదశలు నిర్ణయింపఁబడుటచే జైననియమ కఠోరత్వము తెలియఁగలదు. ఇట్టి యుగ్రశిక్షా నియమముల ననేక భక్త పుంగవు లభ్యసించి, తన్నిర్వహణమునం దసువులు గోల్పోయిరి.

జైనధర్మమునకుఁ బ్రధానమహింస యనఁగా జీవముగల ప్రతిదానియెడ గౌరవము చూపుట. అపచారమునకు వెఱచుట ఈనియమమతిదీక్షలో శాసించుటవలన బయలు దేరిన కొన్ని యాచారములు, దీని నభిమానాదరములతోఁ దిలకింపని కొందఱచే నపహాస్యమునకుఁ బాలైనవి. ఏజీవికైనఁ గష్టము కలుగునేమో యని, కొందఱు జైనులు తాము నడచుత్రోవను దుడుచుచుఁబోవుట, ఊపిరిపీల్చునపు డేదైనజీవి యాఘ్రాణింపఁబడి మరణించునను భయముచే ముఖావరణములు గప్పుకొని నడచుట, నీటిని వడియఁగట్టుట, తేనెను విసర్జించుట మున్నగు నభ్యాసములను జేసిరి. అహింస పూర్తియైన భావములో నాచరణసాధ్యముగాని

*తత్త్వార్థసూత్రములు. ౭అ. ౮-౧౦.

మాటనిజమే. మహాభారతమిట్లు నుడివెను; "జ్ఞానమువలననే కాని, నేత్రములకు గోచరింపని జీవకోటిచే లోకమంతయు నిండి యున్నది. మనము మనకంటిరెప్ప లల్లార్చునప్పుడు వానియవ యవములు నలిగి నశించును." ౧. భాగవతపురాణమిట్లుచెప్పినది: "జీవులకు జీవములే యాహారములు" ౨. ఈసూక్ష్మసత్యము లను మఱచినయెడల జీవించుటే కష్టమగును. తెలియక, మన మప్రియత్నముగ నేజీవిని బాధింతుమో యనునొక విధమైన అమాయికభయముతో శ్రోత్రియులగు జైనులు జీవింతురు.

ఆత్మహత్యాదోషమని బౌద్ధమతము నిరసించును; కాని జైనమతము దానివలన జీవిత మున్నతమగు నని తలఁచును. తపో వృత్తి క్లేశకరమనియుఁ, గామనిరోధము దుస్సాధ్యమనియుఁ దలఁ చువ్యక్తికి ఆత్మహత్యచేసికొనుట కధికారమీయఁబడెను. ద్వాదశ వర్షతపోదీక్షానంతరము. నిర్వాణము తప్పక లభించునుగాన, నట్టి సాధకుఁ డాత్మహత్యచేసికొన్నట్లే యని భావింపఁబడెను. నాఁటితత్త్వములకు సహజముగానున్న పద్ధతిననుసరించి, స్త్రీలు మోహకారణములని తలఁపఁబడెను. 3, ఇతర భారతీయమత ములు తలఁచినరీతిని, జైనమతమును, అజైనమతస్థులకు ధర్మని యమముల ననుష్ఠించినచో మోక్షావకాశమున్నదని చెప్పెను. తనసంబోధసత్తరిగ్రంథమున కారంభవాక్యములలో రత్నశేఖరుఁ డిట్లువ్రాసెను; "వాఁడు శ్వేంతాంబరుఁడైనను, దిగంబరుఁడైనను,

౧. శాంతిపర్వము. ౧౫; ౨౬.

౨ భాగవతమ్. ౧౦. ౧3. ౪౬. "జీవోజీవస్య జీవనమ్."

3. యస్. బి. ఇ. ౨౨౦. పుట ౪౭.

బౌద్ధుఁడైనను, మఱేయితరమతశాఖకుఁ జెందినవాఁడైనను, సర్వజీవరాశియుఁ దనయాత్మస్వరూపమే యని నమ్మినచో మోక్షమును బొందును."

వర్ణవిభాగమును జైనులు నిరసింపరు; శీలమునుబట్టియే వర్ణమును గ్రహింతురు. "తాను జేయు కర్మలవలన నొకఁడు బ్రాహ్మణుఁడో, క్షత్త్రియుఁడో, వైశ్యుఁడో శూద్రుఁడో యగును...ఎవ్వని నేకర్మ లంటవో వానిని మేము బ్రాహ్మణుఁ డందుము."౧. "జైనులు బౌద్ధులును బ్రాహ్మణశబ్దము నొకగౌరవశబ్దముగా నుపయోగింతురు. అందుచే బ్రాహ్మణవర్ణమునకుఁ జెందనివారికి నది యుపయోగింపఁబడును"౨. కులగర్వము, ప్రత్యేకత్వము జైనులు గర్హింతురు. మనుష్యుఁడు పాపములు చేయుటకుఁ గారణములైన అష్టగర్వములలోఁ గులగర్వ మొకటి యని సూత్రకృతాంగగ్రంథము నిరసించినది.౩

జైనసంఘము నాలుగువర్గములు గలది. సన్న్యాసులు, సన్న్యాసినులు, గృహస్థులు, గృహిణులు. బౌద్ధమతమున గృహస్థులకు సన్న్యాసివర్గముతో నంతసన్నిహిత సంబంధము లేదు. బౌద్ధజనసంఖ్యకంటెఁ దక్కువసంఖ్యగల్గియు, బౌద్ధమునకువలెఁ బ్రచారకమతముగాకున్నను, జైనమతము నేఁటికిని జీవించియున్నది; బౌద్ధమతము దేశమం దదృశ్యమైనది. శ్రీమతి

౧. యస్. బి. ఇ. ౧౪ అ పుట ౧౪౦. (౨) యస్. బి. ఇ. ౨౨. పుట ౩౦. ౩. జైనులు కొన్ని ప్రత్యేకకుటుంబములనుండియే తమయతిసన్న్యాసివర్గసభ్యులఁజేరి తీసికొందురు. తమసంఘములోఁ దామును వర్ణవిభాగమును పాటింతురు.

స్టీవెన్సన్ దీనికిఁ గారణమిట్లు చెప్పియున్నది; అవసరోచితసందర్భములలో జైనమతము తనపదవిని నిల్పుకొను నుపాయములను గలిగియున్నది. బౌద్ధమతమువలెఁ బరిసరసంఘసంబంధము నది తెగఁద్రెంపుకొనలేదు; జైనులు తమశుభాశుభకర్మలన్నిటికిని, దేవాలయార్చనాదికమునకును బ్రాహ్మణులనే పురోహితులుగాఁ బెట్టుకొనిరి. తమపూజ్యములైన వీరగణములో హిందువు లారాధించు రామకృష్ణాదినామములఁ జేర్చిరి. మహావీరుని సంఘనిర్మాణకౌశలముకూడ జైనమతస్థైర్యమునకుఁ గారణమైనది. ఆతఁడు గృహస్థులనుగూడ సంఘములోఁ జేర్చి, వారి కుచితస్థానముల నిచ్చి నిలఁబెట్టెను. బౌద్ధమతసంఘమున సన్న్యాసులకే కాని గృహస్థులకుఁ దావులేకపోయెను. దేశమున నవైదికమత నిర్మూలనప్రచారము తుపానువలె వీచినపుడు, జైనులు హిందూసంఘమునఁ గలిసిపోయి హైందవసహజౌదార్యరక్షణములఁ బడయఁగల్గిరి. జైనతత్త్వముకూడ హిందూమతమున నేక్రొత్తదనములేని యొక ముఖ్యతత్త్వాంశముగాఁ బరిగణింపఁబడినది."౧

కర్మపదార్థజనితమగుటచే జైనులదృష్టి ననుసరించి, బాహ్యకర్మకు, బౌద్ధులు ప్రాముఖ్యమిచ్చిన కర్మోద్దేశమునకంటె నధికప్రాముఖ్య మొసఁగఁబడినది. బౌద్ధ జైనములు రెండును జీవిత, వ్యక్తిత్వముల నర్థములనియే తలఁచినవి. జన్మమొక ఘోరవిపద్దశయనియు దానినెట్లైన నిర్మూలింపవలెననియు నిశ్చయించినవి. ప్రకృతికి మనలను బంధించి, సర్వ

౧. ది హార్ట్ ఆఫ్ జైనిజమ్. పుటలు ౧౮-౧౯.

దుఃఖములకుఁ గారణములైన బంధముల నన్నిటిని ఛేదించి మనము స్వతంత్రులము కావలెనని రెండును బోధించినవి; దారిద్ర్యశౌచములు, శాంతిసహనములు నుత్కృష్టగుణవిశేషములని కొనియాడినవి. హాప్కిన్సుపండితుఁ డిట్లు జైనవాదమును జమత్కారముగఁ జిత్రించినాఁడు; జైనమతముఖ్యభావము లేవనఁగా, దేవుఁడు నాస్తియని నమ్ముట, మానవు నారాధించుట, క్రిమికులమును బోషించుటయునైయున్నవి."౨ బౌద్ధజైనములకుఁగల విశేషసామ్యము ధర్మనియమములందే గలదు; కారణము రెండును తమభావములను బ్రాహ్మణముల నుండియే గ్రహించినవి." బ్రాహ్మణ సన్న్యాసియొక్కవిశిష్టమూర్తి, వాని నాదర్శముగాఁగొని, బౌద్ధజైనులు తమ యాత్మశ్రమాచారములను విశేషముగాఁ గల్పించుకొనిరి.౩.

౧౦—ఆస్తికదృష్టివైఖరి.

జీవముయొక్క అనిశ్చయస్థితిచేతను, పదార్థముల పరస్పర సంరక్షణమువలనను జగదుత్పత్తి జరుగుట కవకాశము గలిగినది. సృష్టిలయముల కొక దేవుని యవసరము లేదు. "స్థితిగల వస్తువులకు నాశనము లేదు; శూన్యమునుండి పదార్థసృష్టి జరుగనేరదు. వానికి సహజముగానున్న గుణరీతులచేతనే వస్తువు లుద్భవించి, అదృశ్యములగుచున్నవి." ౧. పదార్థములు పరస్పర సంయోగములచే నూతనగుణకల్పనము చేయుచున్నవి.

౨ ది రిలిజియన్స్ ఆఫ్ ఇండియా. పుట ౨౯౭.

3. యస్. బి. ఇ. ౨౨—పుట ౨౪.

౧. షం. ష. సా. ౧౫.

శూన్యమునుండి కాని, తాటస్థ్యపరంపరలనుండికాని సృష్టి యుదయించెనను సిద్ధాంతమును జైను లంగీకరింపరు. సక్రమ పద్ధతిననుసరించు ప్రకృతిసూత్రములు విచిత్రతాటస్థ్యములచేఁ గలుగవు. ఆస్తికుఁడు తలఁచునట్లొక ప్రథమకారణము నూహింప నవసరము లేదు. సృష్టిక్రియాహీనుఁడగు నొక దేవుఁడెట్లు తటాలున సృష్టిక్రియనారంభించునో యూహించుట సాధ్యము కాదు. అట్లే దేవుఁడు సృజించెనని యంగీరించినచో నాతఁ డే పదార్థము నూతగాఁగొని సృజించెనను క్లిష్టసమస్య యేర్ప డును. ఆపదార్థము సృష్టికిఁ బూర్వమేదో యొకరూపమున నున్నదా? లేదా? అది దేవుని యవేద్యసంకల్పమున్నచో, మన మప్పుడు శాస్త్రచర్చలన్నిటిని గట్టివేయుటే మంచిదగును. దేవునిసంకల్పమున కనుకూలముగానే సృష్టిలోని పదార్థము లన్నియు వర్తించుచున్నవన్నచో, వానికి దేవుఁడు భిన్నగుణ ములనేల యిచ్చెను ? మార్చుకొనుటకు వీలులేని ప్రత్యేకలక్ష ణముల నేల భిన్నపదార్థములు కలిగియున్నవి ? దేవుని సంకల్ప మైనచో జలమేకాల్చి, అగ్నియే చల్లదనమునీయరాదా ? నిజ ముగా, భిన్నపదార్థములు తమ స్వభావముల కనుగుణముగాఁ గొన్నిప్రత్యేక లక్షణములనుగలిగి, యీలక్షణములు నశించి నచో, నాపదార్థములును, నాశమగురీతి నున్నవి. లోకమం దున్న ప్రతివస్తువున కొక కారకుఁడుండు టవసరమని చెప్పుచో కారకున కింకొక కారకుఁడు నాతనికి మఱొక కారకుఁడు నిట్లు నంతకారకత్వము వ్యర్థవాదమునకుఁ దీసికొనిపోవును. ఈ వ్యర్థ వాదమునుండి బయల్పడు మార్గమొక స్వయంస్థితిగల దేవుఁ

డున్నాఁడనియు,సర్వము నాతనివలననే వచ్చినవనియు నమ్మినచో నిత్యమై, స్వయంప్రకాశముగల యొక సత్పదార్థ మున్నదనుటకు వీలైనచో, నట్టి సత్పదార్థములనేకము లున్నవనుట కేమి యభ్యంతరమున్నదని జైనతత్త్వవేత్త ప్రశ్నించును. నిత్యవస్తువులనేకములను సిద్ధాంతముతో నాతఁడు బయలుదేఱి, యావస్తువుల యాత్మప్రదర్శనావసరముచే లోకప్రదర్శన మేర్పడినది. మానసికములు, పదార్థజాతములునయిన రెండువస్తువులతో జగమంతయు తన స్వభావముచేతనే అనంతసంఖ్యాకములైన పరిభ్రమణములతో నిత్యమై ఆద్యంతరహితమై వర్తించుచున్నదని చెప్పెను; ఇట్టి ప్రపంచ వ్యాపారమునకే భగవంతుని సహాయసంపత్తియు జోక్యము నవసరములేదు. కాల, స్వభావ, నియతి, కర్మ, ఉద్యమములను బంచావస్థల సహకారముచే విశ్వమందలి వైవిధ్యములు, భేదములు నేర్పడినవి. విత్తులో మహావృక్షమగుటకు వలయు శక్తులన్నియు నుండునుగాని, యట్టి వృక్షముగాఁ బెరుగుట కనుకూల ఋతుసాహాయ్యము, ప్రకృతి వాతావరణము, సుక్షేత్రమందు నాటుట మున్నగునవి ముఖ్యావసరములు. ఎట్టివృక్ష ముదయించి పెరుగవలెనో విత్తే నిర్ణయించును.

ప్రపంచమునుండి వేఱైన యొకయీశ్వరుఁడు లేఁడుగాని, లోకములోని కొన్నిపదార్థములే సక్రమాభివృద్ధిగాంచినచో దైవత్వమందఁగలవు. వారే అర్హతులు: అనగా సర్వదోషములను బరిహరించి, సర్వజ్ఞులైన జ్ఞానచక్రవర్తులు. సృష్టిశక్తిగల దేవుఁడొకఁడు లేకున్నను, ప్రతిజీవియుఁ బరిపూర్ణజ్ఞానసిద్ధుఁడై

నప్పుడు పరమాత్మయగును.౧ మానవాత్మయందు నిగూఢమై యున్న పూర్ణశక్తియొక్క యత్యుత్తమము, నున్నతము పూర్ణము నైన ప్రదర్శనమే భగవంతుఁడు. పరిపూర్ణసిద్ధులందఱు దైవతుల్యులే, సములే, వారిలో భేదములు లేవు.

సరిగా నాలోచించినచో జైనమతములో భక్తికి స్థానము లేదు. సర్వముతో నిస్సంగత్వమే వలయునది. తపోగ్నిలో మమకారమోహము దహింపఁబడవలెను. తర్కమంగీకరింపకున్నను, దుర్బలమానసులు, తీర్థంకారులను దైవభావముతో నారాధింప వలసివచ్చినది. గృహస్థులైనవారు, వారి నైతికమతావసరముల కనుగుణమైన తత్త్వమును,మతానుష్ఠానపద్ధతిఁ గోరిరి. జైనమతము జన్మదేశమునుదాటి, యితరప్రదేశములకు వ్యాపించినపు డచటి ప్రజానీకముయొక్క మతాభిరుచుల కనుగుణమైన సంతృప్తికర విశ్వాసముల నిర్మింపవలసిన యవసర మతిత్వరితముగా వచ్చినది. లేకున్న నితరదేవతోపాసకులను జైనమతములోనికిఁ జేర్చుటకు సాధ్యముకాదు. కృష్ణుని దైవముగానమ్మిన శాఖవారు జైనమతావలంబకులైనప్పు డిరువదిరెండవ తీర్థంకారుఁడగు 'అరిష్టనేమి'కిని కృష్ణునికిని సంబంధముకలిపిరి. హిందువుల దేవతలు పెక్కుమంది జైనమతమునఁ బ్రవేశమును గాంచినారు. నేఁడు జైనమతము శాఖలుగాఁ జీలిపోయి, జైనవైష్ణవులు, జైనశైవులు మున్నగువర్గము లేర్పడియున్నవి.

---

౧. పోల్బు అలెగ్జాండరు పండితుని దేవతాసిద్ధాంతము : దేశము కాలము, దేవత వాల్యూము ౨. పుటలు. ౩౪౬, ౩౬౫.

ఆర్జించినపుణ్యరాశి విశేషముచే స్వర్గలోకమున మానవాత్మ యొక దేవతాస్వరూపమును దాల్చియుండుటొక ఫలితము. పుణ్యక్షీణమైన వెంటనే ఆరూపముపోవును. దేవతలును మనుష్యులు, పశువులవలెనే సదేహులు; తారతమ్య మవస్థామాత్రభేదమే, దేవతాశరీరము విశేషలావణ్యము, శక్తి గలిగియుండుటకుఁ గారణ మాయాత్మపూర్వజన్మమున నొనర్చిన సుకృతఫలమే. ముక్తజీవులు దేవతల కతీతులు. వారికిఁ బునరావృత్తి లేదు. వారికి లోకముతో నెట్టిసంబంధమును లేదు;లోకము వారి నాకర్షింపఁజాలదు. తాము బహుప్రయాసలకోర్చినిర్వాణశిఖరమున కెక్కి వచ్చిన క్లేశతమము దుర్గమమునైన మార్గమునఁ బయనింపలేక చీకాకుపడుచున్న యాత్రికులను వారు జూడరు; వారికే సాయము నొనర్పరు. సుప్రసిద్ధులైన జైన తీర్థంకారులకుఁ బ్రార్థనలర్పించినచో, వారు దుఃఖపరివర్తనములతోఁగూడిన ప్రపంచమును విసర్జించి, పూర్ణసిద్ధిపొంది యుండుటచేతను, లోకములోజరుగు విషయములయెడ వారు పూర్ణోదాసీన్యమును వహించి, లేశమాత్రము వికారము పొందనివారగుటచేతను, మనప్రార్థనములకు వారినుండి సమాధానము లెన్నఁడునురావు. కాని మనకు వలయు శిక్షణమునుగల్పించి, కాపాడుటకు దేవతలున్నారు. ౧. వారు మనమొఱలాలకించి, వరములు ప్రసాదింతురు. జినులైనవారికి మనము చేయవలసిన ఉత్తమప్రార్థనము వారుచెప్పినరీతిని నడచుకొనుటే. తీర్థంకారులయెడ భక్తి కాదు వలయునది; ఆత్మజ్ఞానసంపాదనముచే

౧. శాసనాధిష్ఠాయదేవతాః

మోక్షమును బొందవలెను. ౧. జినునిగూర్చి చేయుధ్యానస్తోత్రములవలన మనయాత్మను జారవిడిచిన వారమగుదుము. జైనుల మత మతి ప్రసన్నమైనదగుటచే నందు దేవుని అవ్యాజకటాక్షమునకుఁగాని, తప్పులనుమన్నించు విధానమునకుఁగాని తావులేనిదగుటచేఁ బ్రజాసామాన్యమున కీమతమం దాదరము కలుగ లేదు. అందుచే ననేకవిషయములలో జనాభిరుచి ననుసరించి నియమములు మార్పుచేయవలసివచ్చెను.

౧౧—నిర్వాణము.

నిర్వాణమనగా నాత్మ శూన్యప్రవేశముచే నాశమగుట కాదు; తుదిలేని యానందరాజ్యప్రవేశముచే నిత్యత్వము గాంచుట. అది విదేహస్థితిగాని, స్థితిరాహిత్యము గాదు. ముక్తజీవి, వికారశూన్యుఁడై, నిర్లిప్తుఁడై, లోకమునఁ బరిభ్రమించుచున్న తోడిజీవులయెడ దయచూపుట కాని వారికి సాయమొసఁగుట కాని చేయుట కిచ్ఛగింపరని యిదివఱకే చెప్పియున్నాము. "ముక్తజీవి, పొడుగు కాదు, పొట్టి కాదు;......నలుపు, నీలము, కాదు; చేదుకాదు, కారముకాదు; శీతము నుష్ణముకాదు... అశరీరియై, జన్మరహితుఁడై,...... అతఁడు చూచును, దెలియును—ఆస్థితిని వర్ణించుట కుపమానములు లేవు; అట్టిజీవికి రూపములేదు;సర్వావస్థాతీతుని యవస్థ నేమనిచెప్పవచ్చును."3 సిద్ధావస్థ, సంసారపరంపరల కారణముకాని ఫలితముగాని కాదు, అది సర్వకారణాతీతము.౨ కారణనియమమున కాతఁడువశుఁడు

౧. పం.సా.సా.౧౭౬ 3. యస్.బి.ఇ. ౨౨-పుట౧౭౨

౨. పం. స. సా. ౩౬.

గాఁడు. "సామాన్యదృష్టిలోఁ బూర్ణవిశ్వాసజ్ఞానప్రవర్తనములు మోక్షకారణములని యెఱుఁగుము; కాని నిజముగా నీమూఁడు గుణములుగల యాత్మయే మోక్షకారణము."౧. ముక్తజీవిని గూర్చి మనమేమియు నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁజాలము; మఱియు సరిగాఁ జెప్పవలయుచో, ముక్తజీవులనేకములనియు మనమెఱుఁ గఁజాలము. సిద్ధావస్థ నిష్క్రియాత్మకముగా వర్ణింపఁబడినది. ముక్తజీవికిఁ గర్మలు కాంక్షలును లేవనియు, నచట శుద్ధనైశ్చల్యముండుననియు, అది పరివర్తనముకాని, అంతముకాని లేని విశ్రాంతియనియు, వచింపఁబడినది. గతకర్మశక్తి యంతయు నశించినది; జీవియున్నదికాని, పునర్జన్మము మాత్రము లేదు. అనుచితమైనను. ముక్తస్థితి అనంతచైతన్యమనియు, శుద్ధజ్ఞానమనియు, పూర్ణస్వాతంత్ర్యమనియు, శాశ్వతానందమనియుఁ గూడ వర్ణింపఁబడినది. ౨. దర్శనజ్ఞానము లింద్రియలక్షణములు గాక, జీవలక్షణములగుటచే సిద్ధావస్థలో జీవిదర్శించుట, తెలియుటఁ గలిగియుండును. ముక్తజీవికారంభమున్నది కాని యంతము లేదు; బద్ధజీవికారంభము లేదు, కాని యంతమున్నది. సిద్ధావస్థ ముక్తజీవులందఱకు సమానపదవియగుటచే వారన్యోన్యప్రవేశసంబంధములచే నానందింతురు. ముక్తజీవి యాత్మ పదార్థమునకొక వైలక్షణ్యమున్నది; దానిశక్తిచే నొకేయాత్మ యంతనంత జీవకోటి స్థలాభావము లేకుండ నుండవచ్చును. కాని ముక్తజీవి కానవాలుగా రెండులక్షణములున్నవి; తుదిజన్మరూప వాస

౧. దర్శనసంగ్రహము. ౩౮; ౪౦. ౨. పం. స. సా. ౨౮.

నయు,ఁ బూర్వజ్ఞానమును. ఇరువదినల్గురు తీర్థంకారులలో నీ సిద్ధలక్షణములు పూర్ణతమపరిమాణములో గోచరించును.

లోక మలోక మధ్యభాగమున మానవుని యుదరమువలె నున్నది; ఊర్ధ్వమున సిద్ధశీలమున్నది; అనగా శీర్షముండుచోటు. ఈసిద్ధశీలము సిద్ధులనివాసము. ఇది విశ్వజ్ఞానచక్షువు. అందుచే మోక్షమనఁగా ననంతమగునూర్ధ్వగమనము[౧], ముక్తిలభింపఁగానేజీవి, యూర్ధ్వముఖమై పయనించుటకుఁ గారణము పూర్వకర్మఫలవేగము[౨], లోకమునకు బంధించియుంచిన విషయ[3] పాశములు తెగిపోవుట[౪]యు, నూర్ధ్వగమనమే సహజాత్మ లక్షణమగుటయునై యున్నవి.[౫]

౧౨—తుదినుడువు.

ప్రపంచవస్తువుల వ్యావహారికవర్గీకరణములనుండి, జీవుల యనేకత్వమును జైనతత్త్వము నిర్ణయింపఁజూచును. తర్కమునందు, మనమిదివఱలోఁ జూచినట్లుగా, జ్ఞానముయొక్క సంబంధావస్థపై నాధారపడినది, కాని, లోకవస్తుసంబంధములు స్థిరములు, స్వతంత్రములుకావు. ఏలన, నవి మనభావముల ఫలిత

౧. నిశ్శోర్ధ్వగమనముక్తి. ౨. పూర్వప్రయోగాత్.
3. అసంగత్వాత్. ౪. బంధాచ్ఛేదాత్.
౫. తథాగతి పరిణామాత్, చూడు ఉమాస్వాతితత్త్వార్థ సూత్రములు, ౧౦ అ ౮. సిద్ధజీవులైదురకములు. (౧) సశరీరులైయుండి జైనమతము బోధించిన తీర్థంకారులు. (౨) సిద్ధజీవులు, మోక్షమును బొందుటకుఁ గర్మణా తేనాపతనమున కెదురుచూచుచుండువారు. (3) ఆచార్యులు లేక మఠాధిపతులు. (౪) ఉపాధ్యాయులు లేక పరిచారకులు (౫) మిగిలినవారు సాధువులు; పైవారందరిరొంచుదురు. (దర్శనసంగ్రహము...౫౦-౫౪).

ములు. మఱియు, సత్యము జ్ఞానము నొకచేయఁగుటవలన లభించున దద్వైతముకాని ద్వైతము కాని యనేకత్వము కాని కాదు. నిజమునకు, జైనతత్త్వము నిర్ణయించిన యనేకత్వముతోఁగూడిన లోకమొక తాత్కాలిక దృక్పథదర్శనమే కాని, సత్యజగతు కాఁజాలదు.

లైబ్నిజ్ తత్త్వవేత్త లోకమంతయును మోనాడ్లతో నిండియున్నదని చెప్పినరీతినే, జైనులు లోకమంతయు జీవులతోఁ గిక్కిరిసియున్నదని చెప్పుదురు. "అతి సూక్ష్మాణువునం దనంత జీవకోటి యిమిడియున్నది. ప్రత్యణువును లతాసమూహముతో నిండియున్నవనమనియో, మీనకోటితో నిండియున్న కాసారమనియో చెప్పవచ్చును. అంతేకాదు; ప్రతివృక్షశాఖయుఁ బ్రతిజంతువర్గములోని ప్రాణియుఁ బ్రతిద్రవపదార్థబిందువును, తిరిగి జీవపూర్ణమైన ప్రాదమనియో,వనమనియో చెప్పవచ్చును. వనమునకు వృక్షములకును మధ్యభాగమందును, మీనములకు నీటికిని మధ్యమందునుగల భూమి, వాయువులలో వృక్షములు కాని మీనములుకాని లేకున్నను, నిజముగాఁ గంటికి గోచరింపనంత సూక్ష్మాకారములలో వృక్షమత్స్యము లంతట నిండియున్నవి. ఈవిధముగా లోకములలో నిస్సారమైనది, నిరుపయోగమైనది, మృతప్రాయమైనది, అప్రకమమైనదియు నేదియు లేదు; దూరమునుండి మన మొక మత్స్యములతో నుండిన కూపమును జూచినచో నం దస్పష్టమైన నీటికదలికయే కనిపించి, మీనముల స్పష్టాకృతులు గోచరింపని విధమున నే. లోకమంతయు బాహ్యదృష్టికి స్పష్టముగా గాన్పించునే కాని, నిజముగా లేక

మాత్రమైన జీవరహిత ప్రదేశమందు లేదు." జైనతత్త్వమునకు, లైబ్నిన్ మొనాడ్సిసిద్ధాంతము, బెర్గ్సన్ సృజనాత్మక పరిణామ సిద్ధాంతములతో నధికసామ్యము లున్నవి.౧.

చైతన్యముగల ప్రతివస్తువు జీవమే. బెర్గ్సన్ యొక్క చేతన పదార్థమున కిది సరిపోవును. అది అనుభవముతోఁ గూడిన యొక కర్తయైనకారణమున లైబ్నిజు మొనాడువంటిదే. ఏజడ పదార్థవాదము జీవకారణమును నిరూపింపఁజాలదు. జైన మతము పరిణతిలేని తాత్త్వికనిర్ణయములుచేయు యుగమునకుఁ జెందినదగుటచే, జీవునికి ఆత్మకును, అజీవునికి జడపదార్థము నకునుగల భేదముల స్పష్టజ్ఞానమును గలిగియుండలేదు. స్థితిగల వస్తువులలో జీవమొకవిధమైన వస్తువు. పదార్థసాంగత్యము నుండి విడివడిన జీవాత్మయని చెప్పఁబడెను. పదార్థదోషరహిత మైన శుద్ధచేతనత్వమే ఆత్మ. దానికి బాహ్యరూపము లేదు. అత్యుత్తమాత్మ పదవి నాక్రమించిన పరిశుద్ధజీవము రూప రహితచైతన్యము. పుద్గలము చైతన్యస్పర్శలేని కేవల జడపదా ర్థముగాదు. అదియు స్వచైతన్యమే. ఆత్మ చేతనాత్మక జీవము; పదార్థము చేతనమగు ననాత్మ. ఇది బెర్గ్సన్ చెప్పిన అవకా శము, లైబ్నిన్ చెప్పిన ప్రాతిపదిక పదార్థము. అమిశ్రమైన పుద్గలము శుద్ధాత్మభావ వ్యతిరేక వస్తువు. అది కేవల భిన్న రూపమే; అందుచే జైనతర్కము ననుసరించి, యసత్యమైనది.

---

౧. ఆదిలో జైన మతమెంత సామాన్యమైన భౌతికశాస్త్రముగా నుండినను, దరువాతవచ్చిన జైనతత్త్వజ్ఞులు, దానిని సమర్థించ వీలైనపరిమా ణాములతోఁగూడిన తత్త్వముగా వృద్ధిచేయబడెను.

జీవము, రెంటియొక్క మిశ్రమరూపము. అది ఆత్మద్రవ్యము కూడను. ౧. పదార్థముతో నిండిన యాత్మయే బద్ధమైయున్న జీవి. సంసారమునఁ బడియున్న జీవులన్నియు నీవ్యతిరేక పదార్థాంశమునుగలిగి యున్నవి. ఆత్మ లేక శుద్ధచైతన్యము, కేవల జడపదార్థము, నీరెంటి మిశ్రమమైన జీవము నీ మూఁడును మూలపదార్థములని నమ్మను; మొదటిరెండును దృష్టిగోచరములుకావు. పుద్గల స్కందమునకుఁగూడఁ జేతనాంశ కలదు. కావున, నితరజీవులవలె నదియు నొక జీవమే. జైనుల జీవాజీవములు, ఆత్మయొక్కయుఁ, బదార్థముయొక్కయు వ్యావహారిక రూపములుగావు; రెంటియొక్క సంయోగముచే జనించినవి. పుద్గలమునం దాత్మస్పర్శయున్నది; జీవమందు ద్రవ్యము ప్రవేశించియే యున్నది. జీవాజీవములు, ఆత్మానాత్మలని చెప్పుటకు పదముల నపార్థములో నుపయోగించిన విభ్రాంతియే కారణము. నిజమున కాత్మానాత్మలు మూలరూపములు; అవి పరస్పరసంబంధ సామరస్యము లేనివి. జీవములో ననాత్మ యధికముగా నున్నది; అజీవములో ననాత్మ యధికముగానున్నది. పూర్ణసత్పదార్థములో నీరెండును రెండుక్రమములుగల రూపములు.

బాహ్యదృష్టికిఁ బ్రపంచము జీవసముదాయము; ప్రతిజీవియు రూపముగల వ్యక్తియు, సముచ్చయరూపమునైయున్నది; అనేకములో నేకము నొకటిలో ననేకము నైనది. రెంటిసంబంధ మనాదియైనది. సంసారజగమున నీరెండు విడిగా

౧. చూడు అవుట్లైన్సు ఆఫ్ జైనిజము పుట ౭౭.

చుండవు. తమ కంటిపట్టుకొనియున్న పదార్థవిదళనమే సర్వజీవులకుఁ బరమలక్ష్యము. చైతన్యముగల కేంద్రములన్నియు జీవములే. ప్రపంచమునం దాత్మయుఁ, బదార్థమును, ద్రష్టయు దృశ్యము, నెల్లప్పుడు కలిసియేయుండునని చెప్పఁబడెను. మానవానుభవమంతయు నీరెంటిలో నొకదానినొకటి లోఁబఱచుకొనవలెనని చేయుచున్న పోరాటముతో నిండియున్నది. జీవునందుఁగల ఆత్మాంశ కూర్ధ్వగతియుఁ, బదార్థాంశ కధోగతియు సహజములని చెప్పుట విచిత్రమైన భావము. మనుష్యదేహములోనున్న జీవి, పదార్థభావ మధికమగుటచే నీ భూలోక జన్మమునే పొందుచుండును.

అనాత్మపదార్థ మాత్మపదార్థముపైఁ బొందు నధికార తారతమ్యముల ననుసరించి,జీవతారతమ్యము లేర్పడినవి. అత్యుత్తమములైన దైవదశలలో, దేవతలనుండి, స్థితాత్ములవఱకును గలవారిలో ననాత్మపై నాత్మపొందిన అధికారశక్తి యధికతరమై యుండుటయు, ననాత్మప్రభావ మధమస్థితిలోనుండుటయు గుర్తింపఁదగినవి. అత్యంతాధమ దశలలో ననాత్మప్రభావమత్యధికమై యుండుటచే వస్తుసంబంధములు కేవల బాహ్యములైయుండును. జడపదార్థదశనుండి వృక్షపశ్వాదులవఱకున్నతిచెందిన దశలో నాత్మశక్తి యధికముగాను, అనాత్మశక్తి యల్పముగాను బ్రదర్శితగుచుండును. ఈజీవులకొక యేకత్వము, నసాంకర్యస్థితి యుండుటచే వ్యక్తిత్వములను గలిగియున్నవి. గతమును వర్తమానవర్తనములోఁ గలుపుకొని జీవులు వర్తించును. దేవతాస్థితి మనకు లభించునపుడు మనలో ననాత్మశక్తి యత్యల్పమైపో

వును. జీవితానందము దేవతాసదృశౌన్నత్యము గలిగియుండును. లోహములకు దేవతలకు మధ్యమందుండు జీవదశలన్నిటిలో నాత్మానాత్మసంఘర్షణముతప్పదు. శుద్ధాత్మయందును, శుద్ధ పదార్థమందును, ఆత్మయు ననాత్మయు నిస్సంకరముగ నుం డును. మనవ్యవహారములో నట్టి దదృశ్యము. ఈపద్ధతి ననుస రించి జీవానేకత్వము, తత్త్వము నిర్ణయింపఁగలపరమసత్యమని యంగీకరింపఁగలమా ? జీవులలో రెండువేఱైన లక్షణములు పనిచేయుచున్నవని చెప్పఁబడెను. మనము చూచుచున్న జగము ఆత్మానాత్మలయొక్కయు, సదసత్తులయొక్కయు ద్వయము, సత్, సత్యమైనది; అదియే యాత్మ; సర్వజ్ఞత్వము గలది; ఈ సర్వజ్ఞత్వమును మఱుఁగుపఱచి జీవునిబద్ధునిగాఁ జేయుచున్న దే అసత్తు. స్వస్వభావముచే, ననంతజ్ఞానప్రసారముచే నాత్మలోక మంతయు వ్యాపించియున్నది. కాని, జీవియొక దేశమున కేబద్ధుఁ డై, లోకమొక కేంద్రమునఁ బ్రతిఫలించునట్లుండుఁ బ్రతిబింబిం చుచున్నది. ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వమున కాధారభూతమైనదసత్తు. మమకారకాంక్షలు గలయొక ప్రత్యేకవ్యక్తినని జీవి తలపోయు నట్లు చేయునొక అనాత్మశక్తి, జ్ఞానసమృద్ధమైన ఆత్మయొక్క బాహ్యరూపము, మానసిక ప్రపంచమునందొకస్థితి, అసద్రూ పములు. శరీరము జీవియొక్క అసంపూర్ణతను నిర్ణయించి ఆత్మ నొకదృశ్యపథములో నుంచును. వివిధజీవులైనలోహ, వృక్ష, పశు, మనుజ, దేవతలలో భేదములు వానివాని శరీరభేదముల చేతనే కలిగినవి. అనగా నీశరీరములలోని యాత్మయొక్కటేయై నను, వ్యతిరేకరూపమైన పదార్థము భిన్నవ్యక్తిత్వభ్రాంతినిఁ.

గలుగఁజేయుచున్నది. "జీవునియొక్క ప్రత్యేకత్వము, వ్యక్తిత్వము మనవ్యవహారదృష్టిమాత్ర స్థితి గలవి. నిజమునకు సర్వజీవరూప మేకైక చైతన్యమే"౧. వ్యావహారికానుభవములో మన మింద్రియదర్శనమునకు జ్ఞానమునకు, ప్రాముఖ్యమిచ్చుటచే, ఏకమైన సత్పదార్థమనేకత్వముగా గోచరించి యదియే సత్యమనిభ్రాంతిని జనింపఁజేయును. జైనజ్ఞానసిద్ధాంతమునందు మనము వ్యవహారజీవ దశాతీతమైన తార్కికదృష్టి యొసఁగు ద్రష్టస్థితికిఁ బోవలెను. ద్రష్ట అవిచ్ఛిన్నమైనస్థితిగలది; విశ్వమంతయు దానికొఱకేయున్నది. ౧; అట్టి ద్రష్టనే మనము మన సమాలోచనముచే నొకమానసిక జీవిగాఁదలఁచి, దానికొక దేహము, దేశము, కాలమును గల్పించి, మనవ్యవహారజ్ఞానము ననుసరించి, యదివేఱైన ప్రత్యేకజీవియనియు, నట్టివనేకములనియుఁ దలఁచుచున్నాము. దీనినే సుప్రసిద్ధములైన శంకరునిమాటలలోఁ జెప్పుకొన్నచో, జీవానేకత్వమెంతవఱకు సత్యముగా గోచరించుననఁగా, మనము ద్రష్టనొక దృశ్యముగాఁజేసి దాని లక్షణములను మనము వితర్కించుటకు వీలగునని తలఁచినంత సేపు నని చెప్పవచ్చును. సక్రమజ్ఞానమార్గము ననుసరించి, ద్రష్టకు మనవ్యవహారానుభవములోని భావములు, నూహలచేఁ గల్పించిన దేహాదిరూపములను దొలఁగించి, దృశ్యముతోడి సర్వసంబంధమును నిర్మూలించి, చూచినచో నిజముగా నొకేద్రష్ట యుండెనని తెలియఁగలదు. ఇట్టి భావశిఖరమున కధిరోహింప జైనమత మిచ్చగింపలేదు; ఇట్టి యాదర్శమువంక నదిచూడ

౧. ద్రవ్యసంగ్రహము ౩.౭.౮.

లేదు. ఈమహోన్నతభావతత్త్వము సామాన్యదృష్టికి లభించుట కష్టమైనమాట నిజమని చెప్పవచ్చును. మానవవిజ్ఞానమున వ్యావహారిక పారమార్థికసత్యముల మధ్యమందొక యడ్డుగోడ నిలిచియున్నది. మనసహజాల్పత్వముచే సత్యము నెఱుఁగుటకై ప్రత్యేకవిషయముల పరిశీలనముతో బయలుదేఱి. వానియందలి మమకార పాశములనుండి విడివడఁజాలని వారమగుచున్నాము.

జైనమతమైనను బూర్ణసత్పదార్థమొకటియను సిద్ధాంతమునుగూర్చి యాలోచించి దానికి వ్యతిరేకముగా వాదించెను. "అందఱకు నొకటేయాత్మ యుండుటయే సత్యమైనచో నొకరికొకరినుండి భేదము తెలియకుండఁ బోవలసివచ్చుటేకాక భిన్నానుభవములను గలిగియుండుట కవకాశమే లేకుండును. బ్రాహ్మణ క్షత్త్రియ వైశ్య శూద్ర భేదముకాని, క్రిములకుఁ బక్షులకు సర్పములకు భేదముకాని లేకుండెడిది; అందఱును మానవులు, దేవతలునునై యుందురు; లోకములో దురాత్ములు, సదాచారపరులు నొక్కటే యగుదురు." ౧. మానసిక దశలోఁగాని, వ్యవహారరంగమునఁగాని యనేకత్వమును దిరస్కరింప నవసరము లేదు; వ్యవహారప్రపంచముననే కర్మఫలానుభవము సంభవించును. మనస్సు దేహాద్యుపాధి బద్ధమైయు

---

౧. హాల్డు బోశాంకే: "జ్ఞానవ్యాపారములలో నాత్మ సర్వవ్యాపి యని నిస్సంశయముగా నంగీకరింపఁబడెను. ఆత్మ తన శరీరపరిమితిని దాటి లోకమంతయును వ్యాపించి, యితరాత్మానుభవములను గ్రహించి, తనప్రత్యేకతను, పరిమితవ్యక్తిత్వమును విసర్జించును."

(గిఫర్డులెక్చర్సు; సెకండుసీరస్. అధ్యాయము ౨.)

౧. సూత్రకృతాంగము. ౨ అ. ౭. ౨౯, ౫౧. చూడు. ౧౮. ౧.౧.

న్నప్పుడు జీవానేకత్వవాదమున కర్థమున్నది. కాని మా ప్రశ్న యేమనగా, నీ యుపాధిబద్ధమైన యల్పజీవియే పరమసత్యస్వరూపమా యని? జీవియొక్క పరిమితత్వమే శాశ్వతసత్యమై, నిర్మూలింపరానిదైనచో, నప్పుడు జీవ నానాత్వము సత్యమే. కాని, జైనులు బాహ్యబంధనములు జీవముయొక్క మూలతత్త్వమున లేని కారణమునఁ దాత్కాలికము లనియు, సిద్ధాత్మునియందవి పూర్ణముగా నశించుననియు నంగీకరింతురు. అట్టి సందర్భములోఁ దాత్కాలిక జీవానేకత్వము సత్యమనుట హేతువిరుద్ధము. తత్త్వవిచారణమున నందఱేకగ్రీవముగా నంగీకరించిన ప్రమాణమేమనగా, మొదటఁ జివర నేది లేదో యది వర్తమానము నందుటయు నబద్ధమనునది. ౨. అనేకత్వము తాత్కాలిమును, వ్యావహారికస్థితిగలదే కాని, పరమసత్యము కాదు.

ఇంద్రియాతీతమైన సిద్ధావస్థయందు భేదమున్నదో లేదో తెలియుటకు మనకవకాశము లేని కారణమున, వ్యవహారజగమున మనకు గోచరించు జీవానేకత్వ సిద్ధాంతమును సమర్థించుటకు మేము సుముఖులముగాము. ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వము గలిగి, దేహాద్యుపాధులచేతను, ప్రకృతిగుణములచేతను బద్ధమైయున్న జీవమునకు మోక్షావకాశముండుట సమర్థింపదగిన విషయముగాదు. జీవ ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వము పాపమునకు దోషమునకు దారిచూపును; ఈప్రత్యేకత్వము నశించుటే మోక్షము.

౨. ఆదౌ అంతేచ యన్నాస్తి వర్తమానేఽపి తత్తథా.

తాత్త్వికముగా లోకమునఁ బ్రవర్తించుచున్న రెండు శక్తులయొక్క సంబంధస్వభావముపైఁ దాత్త్వికముగా నద్వైతమో ద్వైతమో యాధారపడియుండును. జైనులు పదార్థముల కారణనిర్ణయమునకు యత్నింపరు. ప్రమాణనిర్ణయముకాని వాని పరమ సత్యలక్షణములను బుజువుచేయుటకుఁగాని వారుపూనుకొనలేదు. తనవిలాసము ననుసరించి ప్రవర్తించు విశృంఖలనేతగా లోకాతీతుఁడైన దేవుఁడొకఁడున్నాఁడని జైనులంగీకరింపరు. ప్రకృతి, ఆత్మ, దేవుఁడు నొకేవస్తువుయొక్క భిన్నరూపములని జైనుల యభిప్రాయముగాఁ జెప్పుకొన్నచో వారిసిద్ధాంతము నపార్థముచేసిన వారముకాము. పరిపూర్ణసిద్ధి పొందిన యాత్మగాక వేఱుదేవుఁడు లేఁడు, ఇంకొక విధముగా దేవుఁడున్నాఁడని యూహించుటాతని నొక పరిమితవ్యక్తి నొనర్చుటే యగును. మానవునిమానస మితరులనుండి తన్ను వేఱుగాఁ జూచుకొని, పరిమితమైనదగును! పరిమితులులేని మానసమొకదానిని మనముచేకూర్చుకొనఁ గలిగినచోఁ, దనస్వరూపమును సమగ్రముగాఁ దానే దర్శింపఁగల మానస మదియైనప్పుడు, మానవానుభవములోని లోపములన్నియు నప్పుడు తొలఁగి పోవును. బాహ్యజ్ఞానము మానవుని యనుభవము లోపలనే యున్నది. పరిమితాకృతులకతీతమైన స్థితికిఁబొమ్మని చెప్పునదే యాశక్తి. సర్వమానసములకు నేకత్వమును ఘటించు జ్ఞానము మనల నతిమితములైన పరిస్థితులలో నున్న జీవమునకతీతమైన స్థితికిఁ దోడ్కొని పోఁగలదు. దేశకాలముల చేసంకుచితమైన మానసము నుండి, దేశకాలములకుఁగారణ భూతమైన యున్నత

మానసము నొద్దకు మనము గమనింతుము, నిత్యత్వము సాంతి పదార్థమున గర్భీభూతమై యున్నది. అందుచేతనే, పరిమితజీవి అపరిమితత్వము నందుకొనుటకు నిత్యము పోరాటము సలుపుచు నట్టిస్థితి నెప్పుడందుకొనునో యప్పు డాపోరాటముచు ముగించును. అట్టియాత్మశక్తికి వేరై యేజీవములు నుండుట కవకాశము లేదు.

మన యనుభవములోనున్న వ్యవహారప్రపంచమున నిత్యము పరస్పరసంఘర్షణము కలిగియున్న పదార్థద్వయమునకుఁ గల సంబంధమెట్టిది? అవి యొకేపూర్ణత్వములోని భేదములా? అవి పరస్పరమైత్రిగలిగి, పూర్ణత్వముయొక్క యభ్యుదయమునకే కృషిచేయుచున్నట్లు తోఁచుచున్నవి. బాహ్యదృష్టి కవి వైరుధ్యముకలవానివలె గోచరించుచున్నను, నిజముగా నవి స్వచ్ఛమైన యొకపూర్ణైకత్వమునందలి యంశములుగా సమన్వయమును జూపుచున్నవి. ఇట్టిసత్యముల నుద్ఘాటించుటచే జైనతత్త్వమొకే ముహూర్తములో సత్యము నానాత్వము కలదనియు నేకత్వము గలదనియుఁగూడఁ జెప్పుచున్నది. అట్టిదృష్టికిఁ గేవలాత్మగాని, కేవలపదార్థముగాని లేదు. ఈరెండును మనకు కల్పిత తర్క రూపములే. సత్యమేకమైన యొకపూర్ణత్వము: శుద్ధాత్మయు, శుద్ధపదార్థము దానినిగూర్చిన భావకల్పనములు, అవి సత్పదార్థముయొక్క ద్వివిధరూపములు, వ్యావహారికముగా వ్యతిరేకములు. నిజముగా విడఁదీయరాని పూర్ణత్వాంశములు, సర్వస్వరూపమైన యేకాత్మశక్తి, లోకమున భిన్నరూపముల గోచరించుచున్నది. ద్వంద్వములయొక్క పోరా

టము భిన్నదశలలోఁ బ్రవర్తించుచుఁ, బూర్ణత్వదర్శనముతో నది యదృశ్యమై పోవుచున్నది. జైనతర్కము, మనోవ్యాపారమునే పరమప్రమాణముగా నంగీకరించినచో నట్టిమనస్సునకు దృశ్యమైన జగత్స్వరూపమే పరమసత్యమని నిర్ణయించిన యెడల నప్పుడు సగుణబ్రహ్మైకతత్త్వము దానిఫలితముగాలభించును. ఒకశుద్ధచైతన్యము, పూర్ణత్వము. తనకు వ్యతిరేకమేమియును లేని నిష్క్రియాత్మకమైన శక్తిస్వరూపము. స్థాణురూపమైన యీశ్వరత్వము శూన్యత్వతుల్యమైనదే. తద్విరుద్ధముగా. జైనమతమాత్మ తనపదార్థబంధముల నన్నిటిని దెగద్రెంపుకొని పూర్ణస్వాతంత్ర్యముతో నూర్ధ్వగమనము చేయుశక్తి కలిగి. యున్నదని చెప్పుచున్నది. సిద్ధాత్ముల పూర్ణానస్థ తర్కబుద్ధికగోచరమని కుమారిలుఁడు ఖండించియున్నాఁడు. "పూర్ణజ్ఞానమూర్తి మనయింద్రియదృష్టి కిచటఁ గనిపింపఁడు. ఆతని సత్యస్వరూప మనుమానముచే నైనఁ దెలియశక్యముగానిది." ౧. జైనులు 'ఆత్మ' యొక్క సహజపూర్ణత్వము నంగీకరించి, ఆవరోధములను దొలఁగించినచో నది దర్శింపఁబడునని చెప్పిరి. ఆత్మకు స్వతస్సిద్ధమైన సర్వమును గ్రహింపఁగలశక్తియున్నదనియు, నట్టి శక్తినావిష్కరించుసాధనోపాయములున్నవనియుఁ గుమారిలుఁడు నంగీకరించును. జైనమతమందలి యీభావమును మన ముద్ఘాటించి, మఱియు "కేవలి"యొక్క అతీంద్రియజ్ఞానమున్నదను మాటమఱవక, యట్టి జ్ఞానము మానసికజ్ఞానమున కతీతమైనదని యెఱిఁగినచో, నప్పుడు పూర్ణమై,అప

---

౧. సర్వదర్శన సంగ్రహము. పుటలు, ౪౧-౪౧.

మేయమైన 'అద్వైతతత్త్వము' మనకు లభించుటయే కాక, సత్త్వమునకు శూన్యమునకును మధ్యేమార్గమున సంచారము చేయుచున్న తాత్కాలిక వస్తుపరిదర్శనమంతయు నసత్యమని భావింపవలసివచ్చును. ఆత్మయొక్క పరమసత్యస్వరూపస్థితిని మనము విడిచిపెట్టినయెడల, నప్పుడు ప్రపంచమే సత్యమని చెప్పకొనవచ్చును. లేదా, ఆత్మస్వస్వరూపమును మనము గుర్తింతుమా ఆప్పు డనాత్మరూపమైన దంతయుఁ బూర్ణసత్యముగాదనియు, నది సత్స్వరూపముయొక్క ఛాయామాత్రమే యనియు నది జ్ఞానదృష్టితోఁజూచి తెలిసికొనఁదగినదనియు మనకు బోధపడును. అప్పుడు ప్రపంచ మనాత్మశక్తిచే దృశ్యమానమగుచున్న తాత్కాలిక స్వరూపమని తెలియును. ఈపద్ధతిలో శంకరుఁడు చెప్పిన స్వచ్ఛాద్వైతము మనకు సిద్ధించును. తత్త్వయానమున మధ్యేమార్గమున నాగిపోవుటవలననే జైనుల జీవనానాత్వసత్యసిద్ధాంతమున కవకాశము కలిగినదని మాత్రము చెప్పవచ్చును.

పరిశీలిత గ్రంథములు

౧. యస్. బి. ఇ. వాల్యుములు ౨౨; ౪౫.

౨. జాకోబి:—ఇ. ఆర్. ఇ. వాల్యుము ౭ నందు జైనమతమునుగూర్చియు, జైనుల అనువాదమునుగూర్చియు రచించినవ్యాసములు.

3. ఉమాస్వాతి:—తత్త్వార్థసూత్రములు. (జైనుల పవిత్రగ్రంథములు.)

४. నేమిచంద్రుడు:—ద్రవ్యసంగ్రహము. (జైనులపవిత్రగ్రంథములు)

౫. కుందకుందాచార్యుడు. పంచాస్తికాయ సమయసారము: (జైనుల పవిత్రగ్రంథములు)

౬. జైని:—ఔట్లైన్సు ఆఫ్ జైనిజమ్.

౭. స్టీవెన్సన్‌సతి:—ది హార్టు ఆఫ్ జైనిజమ్.

౮. బరోడియా:—జైనసారస్వత చరిత్ర.

౯. యస్. డి. యన్. యము 3.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రము

సప్తమాధ్యాయము

ప్రాచీనబౌద్ధమత ధర్మతత్త్వము.

౧–ప్రాచీన బౌద్ధమతము.

తత్త్వచరిత్రయందు, ప్రాచీనబౌద్ధమతము ప్రదర్శించిన తత్త్వము పూర్ణస్వతంత్రములైన తత్త్వములలో నొకటైయున్న దని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. మూలభావములందుఁ, బ్రధానదృష్టియందు నీబౌద్ధతత్త్వము పందొమ్మిదవ శతాబ్దమం దుచ్ఛదశనందిన ప్రకృతిశాస్త్రీయ విజ్ఞానముతోఁ జెప్పఁ దగిన సామ్యములను గలిగియున్నది. జర్మనీలోని సోపెన్హోయల్, హార్ట్మనుల అభినవనిరాశావాదము (Pessimism) ప్రాచీన బౌద్ధమతముయొక్క సంస్కరింపఁబడిన నూత్నరూపమే. కొన్నిసమయములందు, జర్మనుల నిరాశాతత్త్వము, "కలుషితమైనబౌద్ధమతమే' యని చెప్పఁబడెను. సత్పదార్థముయొక్క అనవరత క్రియాశీలసిద్ధాంతమును దీసికొన్నచో బెర్గ్సన్ తత్త్వజ్ఞుని 'సృజనాత్మక పరిణామతత్త్వము' (Creative Evolutionism) యొక్క ఉదయమున కత్యద్భుతమైన యరుణోదయమని చెప్పవలెను. నేఁటికాలమునఁ గర్మరంగమునఁ గల యువ

సరములకు సముచితమును, విశ్వాసమునకు శాస్త్రమునకుఁగల పరస్పర వైరుధ్యములఁ దొలగింపసమర్థమును నైన తత్త్వశాస్త్రమును పురాతన బౌద్ధమతము మనకిచ్చియున్నది అనంతరకాలమున భిన్నదశలలో బౌద్ధమతము పెంపొందిన భిన్నరూపములను, బౌద్ధమతస్థాపకాచార్యుఁడైన బుద్ధునిగూర్చి బయలుదేరిన పుక్కిటపురాణములను గాథలను విడిచిపెట్టి, ప్రాచీనబౌద్ధతత్త్వ ప్రధానసూత్రములనే మనము పరికించినచోఁ బైని మనము చెప్పినభావము స్పష్టమగును.

౨. బౌద్ధ విజ్ఞానవికాసము.

భరతభూమియందే బౌద్ధమతమునకు సహస్రాబ్దపరిణామముగలదు. రైస్ డేవిడ్సు చెప్పినట్లు, "బౌద్ధమతమునకుఁ జెందిన ప్రతిగ్రంథమునందును. శతాబ్దములు గడచినకొలఁదియు, బౌద్ధతత్త్వము కొలఁది భేదముల నెల్లప్పుడును బొందుచునే యున్నది." బుద్ధనిర్యాణానంతరము రెండవశతాబ్దము నాఁటికే పందొమ్మిదిరకముల బౌద్ధసిద్ధాంతములు లభించినవి. ౧. భావముల సీమలో, జీవితమనఁగాఁ బరివర్తనము. వికాసమంతయు నీ యొక్కశకమునకే చెందినదని వక్కాణించుట సాధ్యముకాదు. ప్రాచీనబౌద్ధము, హీనయాన మహాయానములు నీయుగమునకుఁ జెందినవైనను, బౌద్ధచతుశ్శాఖలు మనలను యుగాంతరమునకుఁ దోడ్కొనిపోవును. ఈయుగమునాఁటి బౌద్ధమునుగూర్చి మేము రచించునప్పుడు వివిధశాఖలను గూర్చియు స్మరింతుము; ఏలన నీయుగాంతమునాఁటి కీశాఖలును బూర్ణపరిణతినందినవి.

---

౧. రైస్ డేవిడ్సు. జె.ఆర్.ఏ.యస్. ౧౮౯౧ 'బౌద్ధమతశాఖలు'

3—సారస్వతము.

ప్రాచీనబౌద్ధమతాంశములకు మనము పీఠకములపై నాధారపడవలసియున్నది. పీఠకములలోని భావములు పూర్తిగా బుద్ధుఁడుపదేశించినవైనను గాకున్నను, మనకు లభించిన సారస్వతములో నవియే బుద్ధోపదేశమున కత్యంత సన్నిహితములు. భారతీయ ప్రాచీనబౌద్ధులు తమ మూలాచార్యుని యుపదేశములు, చేతలు నందు రచింపఁబడినవని నమ్మెదరు. పీఠకముల సంకలనము, రచనము జరిగిన నాఁటికి వ్యవహారము నందున్న బుద్ధోపదేశములు, బుద్ధునిఁగూర్చిన విశ్వాసములు నందుఁ గలవు. మూఁడవ బౌద్ధసంఘ మహాసభ జరిగిన క్రీ.పూ. ౨౪౧.సంవత్సరము నాఁటికీగ్రంథ సంకలనము పూర్తియై యుండ వచ్చును. ప్రస్తుతము మనకు లభించిన బుద్ధోపదేశములలో నివియే నిస్సంశయముగా నత్యంతప్రాచీన ప్రమాణగ్రంథములు.

అనంతరబౌద్ధసంప్రదాయముల ననుసరించి, గౌతముని నిర్వాణానంతరము కొలఁదికాలమునకే, అనఁగా 'జ్ఞానదీప మనిత్యత్వమను మారుతాఘాతముచే నారిపోయినపుడు', బుద్ధునియుపదేశ సిద్ధాంతములనుగూర్చి, అనుచరులలో భిన్నభావము లేర్పడినవి. ఇట్టి భిన్నవాదములను సమన్వయమొనర్చుటకై, మగధకు సమీపముననున్న రాజగృహమందొక మహాసభ జరిగినది. అనుచరవర్గమంతయు సభలో నాసీనమైయుండఁగా నందఱిలో నుత్తమపండితుఁడగు కాశ్యపుని, అభిధమ్మ పీఠకములోని తత్త్వభావము చదువుమని కోరిరి. నాఁటికిని బుద్ధుని శిష్యులలో నగ్రగణ్యుఁడు సజీవుఁడునైన "ఉపాలి"ని

వినయపిటకములోఁగల శిక్షాసూత్రములను శాసనములను జదువుమనిరి. బుద్ధుఁడు తనప్రచారనిమిత్తము సంచారముచేసిన దినములలోఁ జెప్పినకథలు, నుపాఖ్యానములు గల సుత్తాపిటకమును జదువుమని, బుద్ధుని ప్రియశిష్యుఁడైన ఆనందుని జదువుమని కోరిరి. చిరకాలమువఱకు బుద్ధుని యుపదేశము గురుశిష్యపారంపర్యముగా వచ్చినది; సిలోనులోని వట్టగామణి రాజ్యకాలమున క్రీ.పూ.౮౦-వ సంవత్సరము నాఁటికే అవి రచింపఁబడెను. "త్రిపిటకమూలగ్రంథము, దానిపై భాష్యము, పూర్వము జ్ఞానశేఖరులగు బౌద్ధభిక్షువులు జిహ్వామూలముననే అందఁజేయుచువచ్చిరి; కాని తరువాతఁ బ్రజలు పరిశుద్ధమతమునుండి పతితు లగుచున్నా రని తెలిసి, బుద్ధుని పరిశుద్ధోపదేశములు నిలిచి యుండవలె నను నుద్దేశముతో భిక్షువులుగలిసి గ్రంథరూపమున లిఖించిరి" ౧. పాలీభాషలో

---

౧. మహావంశము అ. 33.

౧. (439) పంచవిభాగములు నిట్లున్నది :—

(అ) దీఘనికాయము. 3౪ సుత్తములు గల దీర్ఘోపన్యాసములు. ఒక్కొక్క సూత్రి మొక్కొక్క సిద్ధాంతమును దెల్పును. మొదటిది బ్రహ్మజాలసుత్తము, రెండవది సామఞ్ఞఫలసుత్తము (తపస్సు ఫలితములు చెప్పును.) అంబట్ఠసుత్తము వర్ణవిభాగమును గూర్చి బుద్ధుని భావమును దెల్పును. కూటదంతసుత్తము బ్రాహ్మణ బౌద్ధమతముల భేదములను దెల్పును. తేవిజ్జసుత్తము నట్టిదే. మహానిదానసుత్తము కారణధర్మమును నిర్వచించును. బౌద్ధగృహస్థుల ధర్మములను దెల్పునది సిగాలోవాదసుత్తము. బుద్ధునియవసానదశా విశేషములను మహాపరినిబ్బాణసుత్తము వచించును.

(ఆ) మజ్ఝిమనికాయము. మధ్యమపరిమాణముగల ౧౫౨ ప్రసంగములు, నుపన్యాసములు, బౌద్ధమత విషయములన్నిటిని గూర్చియుఁ దెల్పును.

పరిమాణగ్రంథములు మూడు వర్గములుగా నున్నవి. (౧) సుత్తా లేక కథలు (౨) వినయములు లేక శిక్షణములు (౩) అభిధమ్మ లేక సిద్ధాంతములు. మొదటిసుత్తాపీఠక మైదుభాగములుగా నికాయములని చెప్పుదురు. మొదటినాలుగు ప్రధానముగా బుద్ధుఁడు చెప్పిన ఉపన్యాసములు, లేక ప్రసంగములు, లేక సంభాషణములు. అవి ప్రకటించుసిద్ధాంతములలో భేదములు లేవు.౧ఈసుత్తాపీఠకమునంతనుగూర్చి రైస్ డేవిడ్సు యిట్లు వ్రాసినాఁడు. "సూక్ష్మమైన తాత్త్వికదృష్టియందు, సోక్రటీసు చేసినట్టి సంభాషణవిధానమునందు, దీక్షతోఁగూడిన సమున్నత భావమునందు, నాటిమహోన్నత విజ్ఞానప్రదర్శనసాక్ష్యము

(ఇ) సంయుత్తనికాయము. సంయుక్తోపదేశములు. సుప్రసిద్ధమైన ధమ్మచక్క పవత్తనసుత్తమిందున్నది. దీనినే వారణాసి సూత్రమందురు. ఇది వినయపీఠకమునందును గలదు.

(ఈ) అంగుత్తరనికాయము. ౧౧ ఆశ్వాసములలో ౨౩౦౦ సూత్రములు.

(ఉ) ఖుద్దకనికాయము. లఘూపదేశసంపుటి. ౧౫ భాగములు గలది.

(౧) ఖుద్దకపాఠము (౨)ధమ్మపదము (౩) ఉదానము (౪ ఇతివృత్తకమ్ము (౫) సుత్తనిపాతము (౬) విమానవత్తు (౭) పేతవత్తు (౮) థేరగాథ(౯)థేరీగాథ (౧౦) జాతకము (౧౧) నిద్దేశము (౧౨) పటిసంభిదామగ్గము(౧౩) అపదానము (౧౪) బుద్ధవంశము (౧౫) చరియాపీఠకము థేరగాథ, థేరీగాథలు కవితామాధుర్యము, నభిరుచిజనింపఁజేయునది. గౌతముని కాలములో నర్హత పదవినందిన సిద్ధులు తాముపొందిన యానందమునుగూర్చి పాడినగీతములుగలవు బుద్ధుని పూర్వజన్మములు గాథలే జాతకములు. ధమ్మపదము (యస్. బి. ఇ. వాల్యూము ౧౦) బౌద్ధమతప్రధానసిద్ధాంతములను గలిగియున్నది. త్రిపీఠక విషయములను పఠించుట కోరిక శ్రద్ధయులేనివారు ధమ్మపదమును మాత్రమే చదివి తృప్తిపొందుదురు.

నిచ్చు లక్షణమునందు, నీయుపదేశములు ప్లేటోతత్త్వవేత్త సంభాషణగ్రంథముల నెల్లప్పుడు జ్ఞాపకముచేయుచుండును... ఈగ్రంథము లాంగ్లములోని కనువాదమై బోధపడినవెనుక, మానచరిత్ర; తత్త్వశాస్త్రపాఠశాలలో గౌతమబుద్ధుని సంభాషణములు ప్లేటోసంభాషణముల కిచ్చినసమానస్థానమును బొందఁ గలవని నిరాఘాటముగాఁ జెప్పవచ్చును." మతసంస్థావిషయములనుగూర్చియు నందలి సన్న్యాసివర్గమునకు వలయు శిక్షణాసూత్రములనుగూర్చియుఁ జెప్పు వినయపిటకము మూఁడుముఖ్యభాగములైనది. అందు రెంటికిఁ బునర్విభాగము జరిగినది. (౧) సుత్తవిభంగము (అ) పారాజికము (ఆ) పాచిత్తియమునని రెండుగా విభజింపఁబడెను. (౨) ఖండకము (అ) మహావగ్గము (ఆ) బుల్లవగ్గమునని రెండయ్యెను. (౩) పరివారము. మూఁడవది అభిదమ్మపిటకము: నీతిధర్మములను, సమయోచితముగా తత్త్వవిషయములనుగూర్చి చెప్పును. ఇది యేడుభాగములైనది. (౧) ధమ్మసంగణి, క్రీ.పూ. నాల్గవశతాబ్దమునందు మొదటియర్థమునకో, మధ్యభాగమునకో చెందినదని చెప్పుదురు. (౨) విభంగము (౩) కథావత్తు (౪) పుగ్గలపణ్ణత్తి (౫) ధాతు (౬) యమకము (౭) పట్ఠానము. ఇది పాళీభాషలోని ధర్మగ్రంథవిధానము. ఇందలి సిద్ధాంతములను థేరవాదములందురు. కారణము మొదటిబౌద్ధసభలో థేరులు లేక పెద్దలచే నివి సంకలనము చేయఁబడినవి.౩

౧. (చూడు పుట 488) (౨) అభిదమ్మనగా సిద్ధాంతము.
3. చూడు. ఓల్డెన్‌బెర్గ్. దీపవంశము. పుట 32.

మిళింద పఞ్హా అనగా మిళిందరాజు ప్రశ్నములు [౪] సయాము దేశమునందువలె నీ పాళీ ధర్మగ్రంథములఁ జేర్పఁబడెను. ఒక బౌద్ధదేశికుఁడు, నిశిత తార్కికుఁడునైన నాగసేనుఁనకును, నించుమించుగా క్రీ. పూ. ౧౬౫- ౧౩౦ సంవత్సరములలోఁ సింధుతీరము నేలిన, గ్రీకురాజగు మిలానందరునకును జరిగిన సంభాషణము లివి యైయున్నవి. ఇది సిలోను దేశములోఁ బరమ ప్రమాణగ్రంథముగా నుపయోగింపఁబడుచున్నది. క్రీస్తుశకారంభ కాలమున నొకప్పుడిది లిఖితమైనది. ఈ గ్రంథమే బుద్ధోపదేశమునకు సరియైన సంగ్రహరూపమని నిశ్చయింపనక్కఱలేదు. ఈ సంభాషణము బుద్ధనిర్వాణానంతరము 800 సంవత్సరములకు జరిగి, యనంతర కాలమున నెప్పుడో బౌద్ధమతశాఖగాఁ బ్రవర్తిల్లినది. రైన్ డేవిడ్సు ననుసరించి మిలిందరాజ ప్రశ్నములు, "భారతీయ సాహిత్యమున నుత్తమ గద్యరచనమనియు, భాషాసౌష్ఠవము ననుసరించి యే దేశమందైనను నట్టి జాతిగ్రంథములలో నుత్తమమైనదనియుఁ జెప్పవచ్చును." పాలీపిఠకముల తరువాత నిదియే పూర్ణప్రమాణ గ్రంథరాజమని బుద్ధఘోషు నభిప్రాయమై యున్నది. [౧] పాలీపిఠకముల భావములన్నియు బుద్ధునియుపదేశములతో సరిపడినను, మిళిందరాజ ప్రశ్నములందు బౌద్ధధర్మభావము కొంతవిపర్యాంతరత్వమును బొందినట్లు తోఁచును. నాగసేనుఁడు, బుద్ధుఁడొక నాస్తికతత్త్వము నుపదేశించి

౪. యస్. బి. ఇ. వాల్యూమ్సు. 3౫, 3౬.

౧. యస్. బి. ఇ. 3౫ వా పుట. ౧౬.

నట్లుగా, నాత్మ యీశ్వరుఁడు ముక్తులకు భావిదశయు లేవని వాదించినాఁడు. నాగసేనుఁడు పూర్తిగా నుగ్రహేతువాదియై తార్కిక శాస్త్రవిధానము ననుసరించి,సత్యస్వరూపము మఱుఁగునఁజేరి విశ్వాసపరులచేఁ గల్పితములై యున్న కొన్ని దోషముల నాతఁడు చీల్చి తుత్తునియలొనర్చినాఁడు. సత్యాన్వేషకుఁడైన వాఁడధమము సత్యవాదియైనఁ గావలయునని తలఁచి, మానవకోటి యనుభవించుచున్న కష్టదుఃఖ సాగరమును తరించుట కంధమత విశ్వాసము నిరర్థకమని నిరసించినాఁడు. మనకుఁగల సాక్ష్యము లసంపూర్ణములగుటచే దైవవాది విషయములనుగూర్చి బుద్ధుఁడు తీర్పులు చెప్పి యుండఁడనియే యూహింపనగును. బుద్ధుని మౌనము నపార్థముచేసి నాగసేనుఁడు పూర్ణనాస్తికతను బట్టినాఁడు. అతని దృష్టిలో నొక యభిప్రాయమునకు సాక్ష్యము చూపట్టకున్నచో నందు విశ్వాసమును, గౌరవమును విడిచిపెట్టుటకది తగినహేతువే. అసంపూర్ణ సాక్ష్యమువలన నొక విషయమును నమ్మకుండుట దోషమే కాక, దండింపఁదగిన యపరాధము. బుద్ధుని దృష్టి నిశ్చయింప సాధ్యము కాని దానినిఁగూర్చి యేనిర్ణయము చేయకుండుటే. అవివేకసాహసముతో ఖండించుట నాగసేనుని తత్త్వము. బుద్ధుని భావములను, నిరంకుశ తర్కవాదముచేఁ బెంపొందించి బోధింప యత్నించిన నాగసేనుఁ డందలి లోపముల నప్రయత్నముగాఁ బ్రదర్శించిన ఫలితమును బొందెను.

బుద్ధఘోషుని విశుద్ధమగ్గము బౌద్ధమతమునఁ జేరిన యొక బ్రాహ్మణునిచే క్రీ. శ. ౪౦౦ సంవత్సరమున రచింపఁ

బడిన యనంతరగ్రంథము. ఇది పూర్వ బౌద్ధసిద్ధాంతమును వర్ణించి, హీనయానమందలి అర్హతాదర్శమునుగూర్చి చెప్పును. బుద్ధఘోషుఁడు మొదటి బౌద్ధభాష్యకారుఁడు. ఈతని 'అత్త సాలిని' ధమ్మసంగిణి పై నమూల్యమైన భాష్యము. బుద్ధఘోషునసంతరమున థేరవాదము విశేషముగా వ్యాప్తినొందలేదు. తాత్త్వికముగాఁ గాకున్నను, చారిత్రకముగా సుప్రసిద్ధిగాంచిన యితర పాళీగ్రంథములలో ముఖ్యములైనవి దీపవంశము (క్రీ. వె. ౪ వ. శతాబ్దము) మహావంశము (క్రీ. వె. ౫ వ. శతాబ్దము). ఈ యధ్యాయమున మనము రచింపఁబోవు ప్రాచీన బౌద్ధమత విషయము ముఖ్యముగాఁ బీఠకములకు వానిపై సంప్రదాయ భాష్యములకుఁ జెందినదై యుండును. మిళిందరాజ ప్రశ్నముల గ్రంథము కొంతవఱకు నుపయోగింపఁబడునుగాని పూర్ణప్రమాణముగాఁ గాదు. అనంతర గ్రంథ భావముల నుదాహరించినను, పూర్వ బౌద్ధ భావముల కనుగుణములైనవానినే గ్రహించుటలో మెలఁకువ చూపెదము.

౪—బుద్ధుని జీవితవ్యక్తిత్వములు.

ఉపనిషత్తులనుండి పూర్వబౌద్ధమునకుఁ బోవుటయనఁగా అనేకుల మానసికకృషినుండి, యేకైకవ్యక్తియొక్క భావముల కడకుఁ బోవుచుంటిమన్న మాట. ఉపనిషత్తులలో మన మొక వాతావరణమునుగూర్చి యత్యద్భుతమైనజ్ఞానము నభ్యసించితిమి; బౌద్ధమతములో మనము సర్వవిజ్ఞాన మొకవ్యక్తిలో మూర్తీభవించుటఁ జూతుము. జ్ఞానము జీవితము కలిసిన యీ తత్త్వ మానాఁటిప్రపంచముపై నద్భుతప్రభావమును జూపినది.

బుద్ధుని అపూర్వమహత్తరమైన జీవితము, వ్యక్తిత్వము, పూర్వ బౌద్ధవిజయమునకుఁ బ్రధానకారణములైనవి. క్రీస్తున కాఱు శతాబ్దములపూర్వము, భారతవర్షములో, నాధ్యాత్మిక నిస్సంగత్వమునందును, మహోన్నతలక్ష్యమునందును, మహోదార జీవితమునందును, మానవకోటియెడ నఖండప్రేమయందును, తనకుఁ బూర్వాపరచక్రవర్తులలో నెవ్వనికిని దీసిపోవని శీలసంపదగలిగి,జీవించినరాజొకఁ డుండెనని తెలిసినచో నెవ్వఁడైనను ననల్పాశ్చర్యచకితుఁడు గాకుండ నుండఁజాలఁడు. బుద్ధుఁడు, అనగా జ్ఞానసిద్ధుఁడనునామమున మతప్రచారకుఁడైన గౌతముఁడు తనశిష్యులకును దన్మూలమున లోకమునకును సువిదితుఁడైనాఁడు. ౧ ఆతఁడు క్రీ.పూ. ౫౬౭ న జన్మించెను. అతని పేరు సిద్ధార్థుడనఁగా, లక్ష్యమును సాధించినవాఁడు. వంశనామమున గౌతముఁడు; తండ్రి శుద్ధోదనుఁడు, తల్లి మాయాదేవి, శాక్యరాజ్యమున కాతఁ డౌరసుఁడు; గౌతముఁడుపుట్టిన సప్తమదివసముననే తల్లి పరమపదించుటచే నాతనిని, శుద్ధోదనుని రెండవభార్యయగు మహాయాపతీదేవి, రాజధానీనగరమైన కపిలవస్తునందుఁ బెంచినది. ఆతఁడు సన్నిహితబంధువైన యశోధరను వివాహమాడి, రాహులుఁడను కుమారుని గనెను. కుమారుఁడు తరువాత తండ్రికి శిష్యుఁడయ్యెను. బాల్యదశలోనే లోకముయొక్క తెలియుటకు సాధ్యముకాని, రహస్యము, భారము నాతనిపైఁ దమప్రభావమును జూపినవి. జీవితముయొక్క క్షణభంగురత్వము, అనిత్యత్వము నాతని నధికముగా

౧. బుద్ధపదమున కర్థము జ్ఞానమూర్తియని గౌరవపదము క్రీస్తువంటిదే.

బాధించినవి. అజ్ఞానవశులై, పాపకర్మపరులై, దుఃఖాంధకూపములఁ గుమిలిపోవుచున్న మానవజాతిదుర్దశ నాతఁడు గ్రహించినాఁడు. గౌతముఁడు బాటలోఁజూచిన నాలుగుదృశ్యముల గాథ; నడుమువంగిపోయిన ముదుసలి; జ్వరార్తుఁడైన రోగి; శిరోజములఁ బీకుకొని యేడ్చుచు జనులు మోయుచున్న శవము; బిచ్చమెత్తుకొనుచున్న సాధువు-యీనాలుగు దృశ్యములు నాతనికోమలహృదయమున గ్రుచ్చుకొనిపోయి, లోకము దుఃఖమయమను పాఠము నుపదేశించినవి.౧ అమాయికులైన వారికి ఘోరకఠోరతనుజూపి, ఉత్తమసాధకులైన వారినైనను, విఫలప్రయత్నులనొనర్చునట్టి, సృష్ట్యారంభమునుండి ప్రాణుల హింసించుచున్న జన్మసమస్యాభారమాతని మృదుహృదయముపై వాల్తుకొని, మేల్కొల్పుటకుఁ దానుజూచిన దుఃఖమయ ప్రదర్శనములు సరిపోయెను. అతనిలో నేయనుమానమును లేని భావములన్నియు మూలములలోనికిఁ గదలిపోయి, యాతఁడు దిగ్భ్రాంతి జెందెను.

---

౧. దుర్విధిపరిపాకమే 'జాగ్రిశాంశు'నకుఁగూడ లోకదుఃఖములను గూర్చి విషాదముజనించి, ధ్యానింపఁజేసినది. "మానవజాతి యనుభవించుచున్న దుఃఖము, నిరాశ, దుర్దశ, నన్నుఁగంపింపఁజేసి, నాయాత్మోద్ధరణ కర్తవ్యమును మరపింపఁజేసినవి. లోకములోఁ బోల్చిచూచినచో నాజీవిత మణుమాత్రమని తెలిపి, లోకముతోఁ దాదాత్మ్యముపొంది, దుర్భరమైన మానవకోటియొక్క దుర్దశావస్థయొక్క అనుల్లంఘనీయత నూహించి, స్తబ్ధుఁడనై, వివేకమును గోల్పోయితిని."

డబ్లియు. యస్. లిల్లీ "మెనీమాన్షన్సు"లో నుదాహరించెను. చూడుము మహాదానవృత్తాంతము. రైస్ డేవిడ్స్. బుద్ధ-సంభాషణములు. వా.౨

ఇంద్రియవిషయముల వ్యర్థత్వమును స్పష్టముగా నెఱిఁగి, దేహాభిమానముతోఁగూడిన జీవితముయొక్క నైచ్యమునుండి మానవకోటికిఁ దరణోపాయమునుజూపు కరుణాంతరంగముతో నాతఁడు తనరాజప్రాసాదసుఖమును,పదవిని,భోగభాగ్యములను దృణప్రాయముగా విసర్జించి, నిత్యవస్తుతత్త్వమును దెలియుటకై తపోనిరతుఁడయ్యెను. ఆదినములలో, సత్యాన్వేషణపరాయణు లైనవా రశాంత్యసంతృప్తులకు గుఱియై, నిత్యసంచారముచేయు సన్న్యాసులై యుండెడివారు. జ్ఞానకాంక్షగలవాఁడు, తనయన్వేషణమున కారంభసూచకముగాఁ బ్రపంచభోగభాగ్యములను మొదట విడిచిపెట్టవలెను.పురాతన సంప్రదాయాభ్యాసము ననుసరించి, గౌతముఁడు నిజగృహమునువిడిచి, సన్న్యాలజీవితమును స్వీకరించెను. తనరాజపదవి నవలఁద్రోసి, కాషాయవస్త్రమును ధరించి,శాంతిసౌఖ్యములకై యెదురుచూచుచున్నప్రపంచములో వీధులవెంబడి నుదరపోషణమునకై బిచ్చమెత్తుచుఁ దిరుగాడెను. బుద్ధుఁ డిట్టిసంసారత్యాగము నిరువదితొమ్మిదవయేటఁ జేసెను. కొంతకాల మేకాంతవాసమున, నతివిచిత్రములైన భావప్రపంచముల విశృంఖలవిహార మొనర్చి, కొన్నిస్వయముగాఁ గల్పించుకొనిన తత్త్వనిర్ణయములచే నాత్మశాంతి బొందయత్నించెను; కాని యెట్టిశాంతియు లభింపలేదు. నిశితతరోహాపతర్కములు చిత్తశాంతినొసఁగఁజాలవు. శరీరమును గృశింపఁజేయు నుగ్రతపోపవాసములు రెండవపద్ధతి. ఉరువేలపర్వతములలోనికి గౌతముఁ డేవురుసన్నిహితమిత్రులతోఁబోయి,యేకాంతమున నచట ఉపవాసాదికముతోఁగూడిన ఘోరతపశ్చర్యకుఁ బూనుకొనెను.

కాని యెట్టిశాంతిలేశము నాతఁడు చవిచూడఁజాలఁ డయ్యెను. తానుజూడఁబోయినసత్యము పూర్వమెంతదూరమున నుండెనో యిప్పుడు నంతేదూరమున నుండెను. ఉపవాసక్లేశ మధికమై, నిరాశ తీవ్రమై,నీరసము శ్రుతిమించి,యొక రాత్రమున నాతఁడు మరణోన్ముఖుఁడయ్యెను. సత్యసమస్య యెప్పటియట్లేయున్నది; జీవితరహస్యము ప్రశ్నారూపముననే మిగిలియున్నది.

ఆఱుసంవత్సరముల ఘోరతపోనిరతివలన, నీ పద్ధతి నిరర్థకమైనదని బుద్ధుఁడు నిశ్చయించెను, ఐశ్వర్యముయొక్క వ్యర్థత్వము, మతగ్రంథములిచ్చు ననుభవశూన్య జ్ఞానము, యతిజీవితములోని దుర్భరదీక్ష వీనినన్నిటి నొక త్రాసునఁదూఁచి నిరర్థకములని నిశ్చయించుకొనెను. భోగవిసర్జనముచేఁ బవిత్రమైన దేహముతో, వినయముచే శుద్ధమైన మానసముతో ఏకాంతమున కలవడిన హృదయముతో, వనగుహాంతరమున నాతఁడు శాంతి నార్జింపఁజూచెను. ఈశ్వరసృష్టిలోని ప్రకృతిసౌందర్యములఁ దిలకించుచో నదృష్టవశమున సత్యము స్ఫురించునేమోయని, అరుణకాంతిలోని లావణ్యమును,బాలసూర్యుని తేజస్సౌందర్యమును, ప్రకృతియొక్కయు జీవరాశియొక్కయు

---

౧. ప్రజలీతని సంసారత్యాగము నతివిచిత్రముగాఁ జెప్పుకొందురు. అర్ధరాత్రిమున నాతఁడు భార్య పరుండిన మందిరమునకుఁబోయెను. అచట నామె కుమారుని తలపైఁ జేయివైచుకొని నిద్రించుచుండెను. బాలు నొకసారి ముద్దిడుకొనవలెనని తలఁచెను గాని తల్లి మెలఁకువగాంచునను భయముచే మాని, తుదిసారి వారి నవలోకించి, రహస్యముగాఁ బర్వతసీమకుఁ బాఱి పోయెను.

వనంత వైవిధ్యసంపదను దిలకించెను. ధ్యానప్రార్థనములను జేసెను. ఆతనిని దీక్షనుండి విరమింపఁజేయు నుద్దేశముతో, మన్మథుఁ డొక్కొక్కసారి, యాతనిపై దాడివెడలుట, మోహ దృశ్యములఁ జూపుట మున్నగు నాటంకములఁ గల్పించెనని బుద్ధగాథలు తెల్పుచున్నవి. మన్మథుఁడే అపజయమందెను. తృణకల్పితాసనముపై నొక వటవృక్షచ్ఛాయఁ గూర్చుండి, ప్రాఙ్ముఖుఁడై, అచంచల నిష్ఠాగరిష్ఠుఁడై, తన పరమలక్ష్యమునకు మానసమును బంధించి, "పరిపూర్ణ జ్ఞానజ్యోతి నాయెదుటఁ బ్రకాశించువఱకు నీ యాసనమునుండి చలింపన'ని ఘోరప్రతిజ్ఞబూనెను. ఏడువారము లట్లాతఁడా చెట్టుక్రింద నుండెను. "ఒకగొప్ప క్లిష్టమైన సమస్య నెదుర్కొన్నప్పుడు మానవమానసము, ముందుకుఁబోవుచు, నూతనస్థానముల నొక్కొక్క పదముగా గెల్చుచు, గెల్చినపదములను గణింపక హఠాత్తుగా నొక్కముహూర్తమున గోచరించిన జ్ఞానకాంతిచే జయమును సాధించును. గౌతమునికట్టి విజయమే తటస్థించినది." ౧. వటవృక్షచ్ఛాయనున్న యాసనమునందు— దానికి బోధినందమని శిష్యులు పేరిడిరి. బోధిపంద మనఁగా జ్ఞానపీఠము నిగూఢసమాధ్యవస్థలో విశ్రాంతుఁడై యున్నతఱి, నొక దివ్య జ్ఞానజ్యోతి యాతని మానసాగారమునఁ బ్రకాశించెను. వెదకిన సత్యమాతనికిఁ గరతలామలకమైనది.

పెక్కేండ్ల అనవరతాన్వేషణము వలనను, ధ్యానము వలనను గలిగిన జ్ఞానముచే నాతఁడు దుఃఖపంకమగ్నమైయున్న

౧. వెల్సుజౌట్లైన్ ఆఫ్ హిస్టరీ పుట ౨౦౭.

మానవకోటికి నిత్యానందప్రదమగు మార్గమును చూపుటకై తనకొక దివ్యకర్తవ్య మున్నదని తెలిసికొనెను. చతుస్సత్యకలితమైన ఆర్యధర్మమును, అష్టవిధమోక్షపద్ధతి నాతఁడు పతితలోకమునకు చక్కఁగ బోధించెను. తత్త్వసిద్ధాంతప్రజ్ఞాప్రాగల్భ్యముల పొంతఁబోక, పాపపరీతాపమానకరజీవితములను గడపుచున్న ప్రజాసామాన్య ముద్ధరింపఁబడు నను నుద్దేశముతో నాతఁడు తన ధర్మసందేశమును వ్యాప్తి యొనర్చెను. స్వచ్ఛప్రసన్నమైన యాతనివదనారవిందము, నిస్తులౌదార్యసౌందర్యము గల యాతని జీవితము, దీక్షాప్రోత్సాహములతోఁ గూడిన యాతని ప్రేమ, శుద్ధజ్ఞానప్రవచనముతో సమ్మిశ్రితమైన యాతనిసందేశము స్త్రీపురుషహృదయముల నప్రయత్నముగ జయించెను. తనతోఁగూడ నుండిన పంచమిత్రసన్న్యాసుల నాతఁ డాదిశిష్యులనుగా నంగీకరించెను. వారికే మొట్టమొదట నాతని ధర్మచక్రప్రవర్తనము నుపదేశించెను. అనఁగా ధర్మమను చక్రమునకుఁ జలనశక్తి నిచ్చుట. వారు దాని నంగీకరించి, బౌద్ధసంఘ ప్రథమసభ్యులైరి. శిష్యులసంఖ్య క్రమముగాఁ బెరిగినది. నూత్నధర్మమును నలుదెసల బోధించుటకుఁ బ్రచారకులు పంపఁబడిరి. మొదటిదశలో నీమతస్వీకార మొనర్చి, విశ్వవిఖ్యాతి గాంచినవారు, సారిపుత్తుఁడు, మొగల్లానుఁడు, రాజగృహసన్న్యాసులు. ప్రథమ పంచశిష్యులలో నొకఁడైన అస్సజీవద్ద నుపదేశమందిరి. బుద్ధుఁడే స్వయముగా వారిని సంఘసభ్యుల నొనర్చెను. ప్రాచీన బౌద్ధగ్రంథములయందు ప్రముఖస్థానముల నాక్రమించినవారు, బుద్ధుని మరణానంతరము జరిగిన మొదటి బౌద్ధమహా

సభాముఖమున వినయపిటకమును బఠించిన ఉపాలియుఁ, గాశ్యపుఁడు పరిషదధ్యక్షుఁడును, నాఁటి బౌద్ధులలో నగ్రేసరుఁడును, మఱియు బుద్ధుని శవసంస్కారము వానిరాకకొఱకే ఆపుచేసిరని చెప్పఁబడినది; బుద్ధునిబంధువు, ప్రియశిష్యుఁడునగు ఆనందుఁడును; ఇతఁడు బుద్ధు నతిజాగరూకతతోడను శ్రద్ధాభక్తులతోడను సేవించినవాఁడును, నతనినిర్వాణకాలమునఁ జెంతనున్న బంధువర్గములో నత్యంత సన్నిహితుఁడును; ముఖ్యులు. తరువాత వేలకొలఁదిమంది శిష్యులైరి. అనేక బ్రాహ్మణ పండితులును శిష్యులుగాఁ జేరిరి. తాను విసర్జించిన పండ్రెండేండ్లకుఁ దిరిగి బుద్ధుఁడు తండ్రి యాస్థానమునకుఁబోయి, తల్లిదండ్రులను, భార్యాసుతులను దనమతమునఁ జేర్చుకొనెను. గృహస్థులనేకులుకూడ సామాన్యశిష్యులుకాఁగాఁ గొందఱుస్త్రీలును మతస్వీకారమొనర్చి ప్రత్యేక స్త్రీసంఘమును స్థాపించుకొనుటకనుమతిని బొందిరి.

నలుబది సంవత్సరముల ప్రచారక జీవితానంతరమునఁ దనకు దేహత్యాగముచేయు సమయ మాసన్నమైనదనియుఁ బరినిర్వాణము[౧], పొందఁ దరుణ మేతెంచె ననియుఁ దెలిసికొని, బుద్ధుఁడు తనయనంతరము చేయవలయు కార్యకలాపమును గూర్చి, ఆనందునకు శిష్యకోటియెదుట, ఉపదేశములు, చేసినాఁడు. అవసానదశలో నాతని యుపదేశవాక్యములను విని

౧. నిర్వాణమనఁగా బ్రతికియుండఁగా బొందు యానందము; శరీరపతనమైన వెనుక లభించునది పరినిర్వాణము. (చూడు. పరినిబ్బాణసుత్తము యస్. బి. ఇ. ౧౧.)

బౌద్ధుఁడైన సుభద్రుఁడను పరివ్రాజకుఁడు బుద్ధునిచే స్వయముగా నంగీకరింపఁబడిన తుదిశిష్యుఁ డయ్యెను. తమకుఁగల సంశయముల నుగ్గడింపుఁడని శిష్యుల నడిగెను. వారుమౌనము వహించిరి. అప్పుడు బుద్ధుఁడు వారి కిట్లుపదేశించెను; "ప్రియులారా ! నేను మిమ్మిపుడు విడిచిపోవనైయున్నాను. జీవియొక్క ఉపాధివర్గమంతయు నశించునదే. బుద్ధిమంతులై, మోక్షము నార్జించుకొనుఁడు."[౨]. ఎనుబదవయేట నాతఁడు మరణించెనని చెప్పుదురు. పూర్వదిశయొక్క ప్రసన్నగాంభీర్యము, లోకాతీత సౌజన్యము, కోమల నైశ్చల్యము; అగాధదయాంతరంగములను బుద్ధునిమూర్తి లోకములకు శాశ్వతప్రదానము. శాక్యముని, తథాగతనామము లాతనికిఁ గలవు.

పైవిషయములన్నియు ఋజువునకు నిలిచిన సత్యాంశములే. లలితవిస్తారము,[3] జాతకకథలలో నింకను విశేషములు పేర్కొనఁబడెను. అవి కేవల జనకల్పితవాక్యములే.[౪] బుద్ధుని నిర్వాణానంతరము ౨౦౦ సంవత్సరముల తరువాతనే గ్రంథ

---

౨. మహాపరినిబ్బాణ సుత్తము. ౬౫.౧. తత్త్వమనఁగా ప్లేటోఫీడోడో గ్రంథమునను సరించి, మృత్యువును ధ్యానించుట. పోల్చు, మార్కస్, అరీలియస్. "అంతయుఁ దుదకుఁ గుల్లి నశించునదే......అన్నియు సమానముగా క్షణికములు చంచలములు, నశ్వరములును.........చివరకు మట్టిలోఁ గలిసి పోదుము; మట్టియు మారును; ఈమార్పు లనంతములు. ఈపరివర్తనములుఁగల వస్తువులనుజూచి జుగుప్సపొందని వివేకవంతుఁ డుండఁడు. బుద్ధిమంతుఁడీ నశ్వరవస్తువుల నాసింపఁడు."

3. ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డ్సు లైట్ ఆఫ్ ఏషియా.

౪. నిదానకథ. జాతకములు ౧-వ భాగము; అశ్వఘోషుని బుద్ధచరితము.

సంకలనము చేయఁబడినదని మనమెఱిఁగియున్నప్పుడు, నిరాధార కల్పనములు సత్యాంశములతోఁ గలిపి యల్లఁబడినవని యూహించుటలో నాశ్చర్యము లేదు.౧. బుద్ధానుచరుల కల్పనాకౌశలము బుద్ధునిజీవితగాథల నతిచమత్కార మొనరించు విచిత్రకథలతో మేళవించినది. ఇవి బుద్ధుని జీవితవర్ణనము చేయుటమాని తమకాతనిగూర్చి తెలిసినగాథల నన్నిటిని వర్ణించినవి.౨

౫—కాలపరిస్థితులు

ప్రతి మతతత్త్వమును బయలుదేఱిన కాలమున లోకములోనున్న భావములను, లక్షణములను ప్రకటించి, ప్రతి

౧. దీఘనికాయములోని ౧౪వ ప్రసంగము మహాపదాన సుద్ధాంతములోనిది బుద్ధునిగూర్చిన ప్రాచీనతమచరిత్రమిందున్నది. ఇదిబుద్ధుని ఆత్మకథాప్రసంగమే యందురు.

౨. బుద్ధుని జీవితమునుగూర్చిన జన గాథలన్నియుఁ జాలవరకుఁ గల్పితములను మే మంగీకరింతుము గాని, యంతయుఁ బుక్కిటిపురాణమే యను నభినవభావమును మే మంగీకరింపము. సహజముగానుదయించి, పెంపొందిన యీ కతమునుగూర్చి మతాభిమానులు చేసిన కేవల కల్పితగాథలే యీ బౌద్ధగాథలన్నియు నని యం. సెనార్టులు, మరికొందరును దలచి, ప్రచారము చేయుచున్నారు. బుద్ధుని చరిత్రములో నొక సూర్యునిగాథ, సంబంధములేని యితర సంకరగాథలతోఁ గలిసియుండుటచే, నిదంతయు నసత్యమని సెనార్టు వాదించినాఁడు. అతనివాదము మా కంగీకారముకాదు. బుద్ధుని జీవితమును గూర్చిన కథలు సహజములైనవియు, నిజమైన సంప్రదాయమునుండి జనించినవియునైయున్నవి. గ్రంథములు ప్రాచీనదశలో నున్నట్లు సాక్ష్యమున్నవి. బౌద్ధమతము బుద్ధునివంటి యొక అతిలోకప్రజ్ఞాన్వితమై, ఆధ్యాత్మికావేశజ్వాలామయమై శాసించు శక్తిగల వ్యక్తిత్వములేనిచో పెంపొందియుండదు. బుద్ధుఁడొకగొప్ప మతప్రవక్తయని సెనార్టు నంగీకరించునుగాని సూర్యగాథ యాతనిని బాధించుచున్నది. బుద్ధుని జీవితములోని ప్రధానాంశములు కల్పితములు గాఁజాలవు.

ఫలింపఁజేయును. నాఁటి ప్రజల భావములు, వాని నెట్లాతత్త్వము గ్రహించినదో మున్నగుసందర్భములు తెలిసినఁగాని యే తత్త్వము నర్థముకాదు. తరువాత రచనముచేయఁబడినట్టియు, నంతకుఁ బూర్వ మలిఖితసంప్రదాయపూర్వకముగా నున్నట్టియు సారస్వతమునుండి బుద్ధుఁడు జన్మించిన కాలపరిస్థితుల నూహింపవచ్చును. దేశమంతయు నేకచ్ఛత్రాధిపత్యముక్రింద లేదు. వివిధ వంశములకుఁ జెందినరాజులు స్వతంత్రరాజ్యములను స్థాపించుకొనుచుండిరి. సంస్కృత మందఱకును మాతృభాషయైనను, దేశభాష లనేకము వాడుకలో నున్నవి. వేదములకొక యతి లోకప్రమాణ గౌరవ మేర్పడియున్నది. సంఘవిధినిషేధాత్మకములైన మనుధర్మశాస్త్రము మున్నగునవి వాడుకలో నున్నవి; తరువాతఁ బెంపొందిన శాసన కాఠిన్యమప్పు డంతగా లేకుండెను. షడ్దర్శనము లింకను నిర్మితములు కాలేదు. కాని, వానిని నిర్మించుటకువలయు తత్త్వవిచారము విశేషవ్యాప్తి నందియున్నది. ప్రజలశక్తి యంతయుఁ దత్త్వగోష్ఠి, చర్చలకొఱకే వినియోగమగుటచే, నైతికదృష్టి క్షీణించినది.

పరస్పరవిరుద్ధములైన యనేకసిద్ధాంతములు, కల్పనములు, కొందఱంగీకరించి, కొందఱు నిరసించుటయుఁగలిగి, యభిప్రాయప్రకటన మొనర్చిన ప్రజల తాత్కాలిక భావోల్లాసవైఖరులఁ దెల్పుచు, వాతావరణమంతయు విచిత్రవాదసంకీర్ణమై యున్నది. అందఱంగీకరించిన సత్యాంశములు లేవు; దినదినము మాఱుచుండు వాదములు, విశ్వాసప్రకటనములు విశేషముగాఁ

గలవు. ప్రపంచము, ఆత్మ పరిమితములా నిత్యములా, రెండునా? రెండునుగావా ?, సత్యమిథ్యాభేదసంబంధము, పరలోక మున్న దా లేదా, పునర్జన్మము, కర్మస్వాతంత్ర్యములు గలవా లేవా మున్నగువిషయములనుగూర్చి పరిణతప్రసంగములు విశృంఖల ముగాఁ జెలరేగిసంచరించుచున్న దినములవి. కొందఱు మనస్సే ఆత్మ యనియుఁ, గాదు వేఱని కొందఱు, దేవుఁడే సర్వకర్త యని కొందఱు, కాదు మానవుఁడేయని కొందఱు, నిశ్చయముగాఁ దెలియుట సాధ్యముకాదని మఱికొందఱు, మాతత్త్వము నంగీక రించిన మోక్షము సులభసాధ్యమని ప్రచారముచేయు వారు కొందఱు; అతిదీర్ఘములైన తత్త్వగ్రంథరచనా నిమగ్నులైకొం దఱు, వారు చేయుచున్న రచనములనప్పుడే విమర్శనాయుధ ప్రహారములకు గుఱిచేయుచున్న వారు కొందఱు గలిగి, కాలము మహాకోలాహలముగా నున్నది. వేదసంప్రదాయ విరుద్ధసిద్ధాం తములు పెక్కు బయలుదేఱినవి. నిర్గ్రంథము (బంధములులేనివి) లున్నవి; బ్రాహ్మణమతమునకుఁ జెందని శమనులు) యతీశ్వ రులు) కొందఱున్నారు; సన్న్యాసముచే మోక్షము గోరువారు కొందఱు, తపఃకార్శ్యములచే ముక్తిబడయ యత్నించువారు కొందఱు, కేవల తార్కికయుక్తిప్రయుక్తులచే జ్ఞానులమైతిమని తలచుతార్కికులు, వాదభీష్ములు, ప్రతివాద భయంకరులు, నాస్తికులు, సంశయాస్తికులు, గలరు. గర్వదంభాహంకార కాలరుద్రులు కొందఱుండి యిట్లు పలుకువారు, "నాతో వాదింపఁ గల శమనుఁడుగాని, బ్రాహ్మణుఁడుకాని, ఆచార్యుఁడుగాని, దార్శనికుఁడుగాని, లేఁడు. తానొక పూర్ణజ్ఞాని నని దర్పములు

చెప్పఁగొను ప్రబుద్ధుఁడు కాని నన్నెదుర్కొని వాదింపఁజాలఁడు. నావాదముతో నేనొకనిర్జీవమైన స్తంభము నెదుర్కొన్నను, నది చలించి,యూగిసలాడి, భూపతితమగును. సజీవుఁడైనమానవుఁడే నన్నెదిర్చినచో, నాతఁడు వెంటనే చెమటలుగ్రమ్మి,నురువులుగ్రక్కి. పారిపోవలసినదే"౧. పరస్పరవిరుద్ధసిద్ధాంత విశ్వాసముల కొట్లాటలతో భానసాంకర్యము ప్రళయ తాండవమాడిన కాలమది.౨

తత్త్వాభిమానుల విశృంఖలభావవిహారము, దేశకాల, నిత్యత్వములనుగూర్చిన భావములను దేలికగాఁజూచి, మహోన్నతతత్త్వశాస్త్రకళను హీనపఱచిరి. సాంకర్యమందిన సందిగ్ధభావ మేఘజాలమునకు స్వచ్ఛాత్మసత్య రవికిరణములు మఱుఁగునఁ బడిపోయినవి. సత్యదర్శనము లేనివారే కల్పనా చాతుర్యముఁజూపి మాఱుబాటలుపట్టుట సహజము. ఉత్సాహావాహిను లెదురై ప్రవహించుట, పరస్పరము ఢీకొనుతత్త్వసిద్ధాంతములు, పాటుపోటుగల విశ్వాసపరంపర, వీనినన్నిటిని దిలకించి, కేవల తత్త్వవిచారముయొక్క వ్యర్థత్వమును బుద్ధుఁడు గ్రహించి గుణపాఠమును నేర్చుకొనెను. యుక్తిప్రయుక్తులతోఁ గూడిన తత్త్వసిద్ధాంతవాదోపవాద గర్వములపైఁగాని, తుదమొదలులేని వెఱ్ఱి ప్రశ్నాపరంపరల ప్రయోగములపైఁగాని సునిశితమేధావిత్వము నార్జించు సిద్ధాంతరాద్ధాంత చర్చాప్రసం

౧. గోల్డెన్‌బెర్గ్ బుద్ధ పుట ౭౦.

౨. గౌతమబుద్ధుని కాలమున బ్రహ్మజాలసుత్తముచెప్పిన ౬౨ సిద్ధాంతములున్నవని రైస్ డేవిడ్సు, బుద్ధునిమతమును గూర్చిన తన అమెరికా ఉపన్యాసములలో విమర్శవిభాగ మొనర్చి చెప్పియున్నాఁడు.

కములపైఁగాని ఆత్మయొక్క మోక్ష మాధారపడి యుండలేదని బుద్ధుఁడుగ్రహించెను. సుస్థిరనిశ్చయము లేని విజ్ఞానము, బుద్ధికి శ్రమాన్వితము కాకపోవచ్చును గాని, నైతికప్రవర్తనమునకుఁ బ్రమాదమే. జ్ఞానములో సాంకర్యము నీతిసాంకర్యమునకుఁ దారిచూపినది. కాబట్టి బుద్ధుఁడు నిరర్థలతత్వవాదములను దూరముగా విడిచిపెట్ట నిశ్చయించుకొనెను. బౌద్ధమతమునను్న తత్వవిధానము మూలధర్మమునకుఁ జెందినదికాదు; తరువాతఁ జేరిన అభిధమ్మములోనిదే. ౨. బౌద్ధమతము ప్రధానముగాఁ మనస్తత్వము, తర్కము, ధర్మమేకాని తత్వోపదేశముకాదు.

విశాలభారతభూమిలో దేవతాగణమును సృజించుమానవునత్యద్భుతశక్తి, బహుదేవతారాధనదృష్టి, పూర్ణస్వాతంత్ర్యమును గలిగియుండెను. దేవతలు, దయ్యములు, శపించుటకు శాసించుటకును, గరుణించుటకుఁ గాపాడుటకుఁగూడ సమర్థులై, ప్రజాజీవితమును స్వాధీనపఱచుకొనెను. భిన్నశాఖలతోఁ గర్మకలాపముతోఁ గూడిన వేదమతమే జనసామాన్యాదరణమును బొందియున్నది. దేవతలను సంతృప్తియొనర్చుటే ప్రజల నిత్యకర్మమైనది. ఏకేశ్వరవాదుల యేకైక దైవమైనను, విశేషమానవలక్షణములను గలిగి, కొంత ధీరత్వము ప్రదర్శించువాఁడై తన యిష్టప్రవర్తనమున కడ్డులేనపుడు దయాంతరంగుఁడై, అడ్డు కలిగినపు డాగ్రహపరవశుఁడై, క్రోధము చల్లారిన వెనుక కరుణామూర్తియై యుండెను. ఏకైకమూర్తి యగుదేవునకు, తన భక్తునకుఁ గలసంబంధము స్వామిభృత్యసంబంధము. పామ

౨. అభి=అతీతము; ధమ్మము=భౌతికశాస్త్రము.

వగవంటిగుణముగల యుద్ధనాయకుఁడైన యాభగవంతుఁడు తన స్వేచ్ఛననుసరించి మనయదృష్టమును నిర్మించి, కోపగించి నప్పుడు శత్రువుకేమరుగా నిలువుమని మనలను శాసించును. ఆతఁడు లోకముతో ననుచితమైన జోక్యము కల్పించుకొనును. పాపమొనర్చిన లోకమును నాశమొనర్చుటకు సూచనగా నాతఁడు శోకచుక్కలను బ్రదర్శించువాఁడు. ప్రజలు దానిని గ్రహింపకున్నచో, నమూయిక జనసమూహముల నశింపఁజేయు మహాజాడ్యములను బంపుచుండువాఁడు. అభూతవైచిత్ర్యములు దినదినము జరుగుచుండెను. విశ్వసమానమగు ధర్మము నుపనిషత్తులు బోధించినను, నది జనవిశ్వాసము కాలేదు. నిరాఘాటమైన యేకేశ్వరవాదము మానవుని బాధ్యతను దేవునిపైఁ బడవేయు మాంద్యముగాఁ బరిణమించెను. అతఁడే యేకైకకర్త యనుక, మన మంచిచెడ్డలకు బాధ్యుఁ డతఁడే. కేవల విలాసము నకుఁగాని, మానవకుటుంబములోని యేపూర్వపురుషు నపచారమును దండించు నుద్దేశముచేఁగాని యాతఁడు లోకమునంతను దుఃఖనిరాశావశ మొనర్చెను.

ప్రతిపాపము దేవుని శాసనాతిక్రమణమే. దానికిఁ బరిహారము పశ్చాత్తాపమంది, ధూళిలోఁ దలమోదుకొని, దేవుని సంతోషింపఁజేయుటే. దేవునిప్రీతియే పుణ్యము, అన్యమంతయు దైవద్రోహమైనపాపమే. పాపఫలితములయెడ లోకులుదాసీనులైరి; కర్మసిద్ధాంతము మాత్రము వారి జిహ్వాగ్రమున నున్నది. మానవవ్యాపారము లన్నిటికిఁ గ్రోధపరవశుఁడైన దేవుని వజ్రాయుధమే శరణ్యమైనది. ఫలితము మతమునకు

జీవితమునకు, దేవునకు లోకమునకు సామరస్యము లేకుండఁ బోయినది.

కర్మ కలాపమునందు జరుగుచున్న క్రూరచర్యలు బుద్ధుని హృదయమును కలవరపఱచెను. దేవునియందలి మూఢ విశ్వాసము మానవనీతి ధర్మమును గలుషితమొనర్చెను. దైవ ప్రీతి గలుగునని యోగ్యులగు జనులు చాలమంది తుచ్ఛ కార్యము లొనర్తురు. మతము ధర్మములమధ్యమందు గలఁ సంబంధవిషయములలో సంకరభావములవలన లోకమునకుఁ గలిగిన హాని వర్ణనాతీతము. తన కుమారుని బలియొసఁగ నబ్రాహామును దేవుఁ డాజ్ఞాపించెను; సాల్, తన కారాగారమున నున్న దోషులను జితవధచేయుటకు దైవాజ్ఞఁబడసెను. మతము పేర సంఘమున జరిగిన, జరుగుచున్న ఘోరములు బుద్ధుని హృదయకంపమునకుఁ గారణములయ్యెను.

దేవుఁడే సర్వము నను సిద్ధాంతమువలన నాస్తికులు, సంశయాత్ములు సత్ప్రవర్తనమును గలిగియుండనవసరము లేదు; ఏలన ధర్మము దైవము రహస్యముగా నెవరికో తెల్పినదే కావున, నితరులకది తెలియఁజాలదు. నూతనసత్యములు, శాస్త్రములు నీతితో సంబంధములేనివి కావచ్చును. విశ్వాసహీనులు, నైతిక విధులను నిరసింపవచ్చును.

బుద్ధుఁడును, లుక్రిషియస్‌వలెనే,మానవాతీత ధర్మమున కంటె మానవధర్మమువలననే లోకము బాగుపడునని తలఁచి నాఁడు. పురోహితులతోఁగాని దేవతలతోఁగాని సంబంధము లేకఁడ, మానవుఁడు తనమోక్షమునకు దానే కర్త,

బాధ్యుఁడునని చెప్పినచో మానవత్వమందు గౌరవము, నీతిధర్మమం దాదరము కలుగునని యాతఁ డూహించినాఁడు. "ఇంకొకఁడు మన సుఖదుఃఖములకుఁ గారకుఁడున్నాఁడని తలచుటకంటె మూర్ఖతలేదు." ౧. బుద్ధుఁడు తన యుపదేశమును బ్రచురించి, వెడలినవెనుక మానవసహజమైన నీతిధర్మము విశ్వజనీనమైనదని భారతీయహృదయమున నాఁటి, జన్మసిద్ధమైన యభ్యాసముగా మాఱిపోయినది.

వ్యవహారప్రపంచము యొక్క కారణమును దెలిసికొనుట కొక దేవుని యస్తిత్వ మూహింపనక్కరలేదు. బుద్ధుని యుపదేశమును దరువాతఁ జూచెదము. కర్మనియమమే చాలును. లోకాతీతమైన సత్పదార్థ మొకటి యున్నదనుసూచన నిగూఢమై యున్నది కాని, యది తర్కబుద్ధికిఁ గనఁబడునది కాదు. ఉపనిషత్సిద్ధాంతమును బుద్ధుఁ డంగీకరించి, సెయింటుపాల్ నిర్ణయమును దానే చెప్పఁ గలిగినాఁడు; "దేవునిజ్ఞానమహిమాసంపదయొక్క అనంతత్త్వము నేమనిచెప్పఁగలను! దైవనిర్ణయవిధానములు, పద్ధతులు వాఙ్మనోఽతీతములు." ౨.

ప్రజాసామాన్యమున కుపనిషత్తులు లభింపని గ్రంథములు. వానియుపదేశము మూర్ఖవిశ్వాస పంకమగ్నమై యదృశ్యమైనది. 3. తమస్వాధీనములో దేవతల నుంచుకొనుటకై

౧. బోధిచర్యావతారము.

౨. రోమన్సు. ౧౧ అ. 33.

3. బుద్ధుని కాలమున దేశపరిస్థితిని లలితవిస్తారమిట్లు వర్ణించినది: "ఉరువేల పర్వతమున నున్నపుడు గౌతముఁడానాఁడు మనోనిగ్రహమునకుఁ బ్రజలలో వ్యాపించియున్న సాధనములన్నిటిని గుర్తునందుంచుకొనెను. అతఁడిట్లా

కొందఱుపాసనలు ముఖ్యమనిరి. బుద్ధునికి నొకసన్న్యాసికిని జరిగిన సంభాషణమునందు, ఆహారనియమముచే శరీరశోషణముచేయుటకు ౨-౨ పద్ధతులును, వస్త్రధారణ నియమములు పదమూఁడును బేర్కొనఁబడినవి. సర్వసంగత్యాగ సౌందర్యము పశుప్రాయాంధ విశ్వాసముచే వికారాకృతిం బొందెను. ఆత్మోద్ధరణము పొందయత్నించువారు పశుత్వములోనికి జారిపోవు ప్రమాదములుండెను. సామాన్యప్రజాకోటి మూర్ఖకర్మాభ్యాసములకలవాటుపడెను. బుద్ధుఁడు చెప్పినచొప్పునఁ "బ్రజల సామ్మతిని, వారికీకర్మకలాపములను గల్పించి, శవములను బీకుకొని తినుగ్రద్దలు, రాబందులవలె, నెల్లప్పుడు లాభము పైలాభమును జేర్పయత్నించుచుండు పురోహితబృందము

లోచించెను; "నేనుబుట్టిన యీజంబూద్వీప ప్రజలకు జ్ఞానముచే మోక్షము వచ్చు నవకాశములేదు భిన్నకాంక్షలతోఁగూడిన తైర్థికులు క్షుద్రకామమును మొసలి నోటఁబడి కొట్టుకొనుచున్నారు. వీరితో దేశమునిండియున్నది. మూర్ఖబుద్ధులు వివిధతపోపవాసాది క్లేశములచే నాత్మశుద్ధి నార్జింపయత్నించుచున్నదియే లోకమున బోధించుచున్నారు. కొందరు వారుజపించుచున్న మంత్రము తెలుగరు; కొందఱు తమకరములనే నాఁకుచుందురు; కొందఱుభూశీతమున సరితాంగులు; కొందఱకు మంత్రములులేవు; కొందరు పెద్దచోట్లకుఁ దిరుగుదురు; కొందరు, గోవులను, హరిణములను, గుఱ్ఱములను, పందులను, కోఁతులను, నేనుఁగులను బూజించుచున్నారు. కొందరువిచిత్రాసనములవలన శాన్తత్వము బొందఁజూతురు. మఱికొంద రగ్నిధూమములను బీల్చుట, సూర్యున కెదురై నిలచుట, పంచాగ్నిమధ్యమునందుండుట, ఒంటికాలిపై నిలచుట, ఒకచేయి యెల్లప్పుడు పైకెత్తినిలచుట, లేక మోకాళ్లపైనుండుట, బ్రహ్మేంద్రరుద్రవిష్ణుకుమారుల నారాధించుట, దేవీపూజలొనర్చుట మున్నగునవిగలవు.

మాయలోఁబడి లోకులు మూల్గుచుండిరి."3. దైవశక్తి ప్రవహించుకాలువలే పురోహితులని తలఁపఁబడియుండెను. వారే మతప్రతినిధులు. ఆత్మసందేశ ప్రవక్తయగు బ్రాహ్మణునియెడ బుద్ధునకు నిజమైన గౌరవముకలదు. అట్టిబ్రాహ్మణుఁడు, "వెండి బంగారములతో నాకు నిమిత్తములేదని" చెప్పును. అట్టి సందేశాధికారియగు బ్రాహ్మణుఁడు పురోహితుఁడై తన నిజజ్ఞానదానముచేఁ బొందిన గౌరవప్రతిష్ఠలను బోఁగొట్టుకొని, కుంటివానినిజూచి 'లేచి నడువు' మని దీవింపలేని వాఁడయ్యెను, ఆత్మజ్ఞానబోధచే రోగి కుపశాంతిగూర్చుటకు బదులు, దేవతలు తనస్వాధీనములో నున్నారని దంభములుపలికి, విశేషధనసంగ్రహమొనర్చి, దీనులనిట్లు సంబోధింప మొదలిడెను; "పుత్రా! దేవునికొక బలియొసఁగుము; నాకు దక్షిణనిమ్ము; నీపాపములు బ్రద్దలైపోవును." పాపపరిహారము రూప్యములనిచ్చి కొనుటచే మానవహృదయమున బయల్వెడలు నశాంతిపోఁజాలదు. ప్రజాసామాన్యమునకు మతమనగాఁ గర్మ, ప్రార్థన, ఉపవాసము, విధినిషేధాత్మకములైన శుద్ధికర్మకలాపము, సర్వమానవ సంబంధములలో నుండవలెను. ఇట్టిరీతిని మూర్ఖాచారములే పరమప్రమాణములని నమ్మిన ప్రజాజీవితముయొక్క వ్యర్థత్వమును బుద్ధుఁడు గ్రహించెను. ప్రజలుస్వార్థపరుల కొఱకాత్మద్రోహము చేసికొనుట నాతఁడు సహింపఁజాలకుండెను. మూర్ఖవిశ్వాసములయెడ, హేతుశూన్యాచారములయెడ బుద్ధుఁడు తననిశిత ప్రతిఘటనా బాణపరంపరల గురియ ధనుష్టంకార మొనర్చెను.

3. రైస్‌డేవిడ్సు బుద్ధిష్టు ఇండియా. పుట ౨౧౫.

తనశిష్యులనట్టి కుత్రిమముల పొంతఁబోక, ధర్మసూత్రాచరణ మొనర్పుమని శాసించెను. దేవతల దైవత్వమును, వేదముల ప్రామాణ్యము నాతఁడొక్క దెబ్బతోఁ గొట్టివేసెను.

ప్రాచీన భక్తివిశ్వాసములు సడలి, దైవభావములు స్వప్నప్రపంచ దృశ్యములవలె నడుగంటిపోవుచు, విపర్యాసత్యాంశ మిళితమైనయుగములోఁ దలలెత్తులోపములను బుద్ధుఁడెఱుఁగును. మానవహృదయము లశాంతినిలయములై, తీవ్రసంతృప్తిగలిగి, నూత్నసందేశమున కెదురుచూచుచున్నవి. పూర్వ బౌద్ధమతము, యుగాన్వేషణ ప్రతిబింబమైయున్నది. మానవాత్మయొక్క నిజకాంక్షయైన సత్యము, శివము, సుందరము నైన సందేశమును బుద్ధుఁడు సరిగాఁజేపట్టెను.

మతశాఖా పతనము, తత్త్వముల క్షీణదశ, గలిగినసందర్భములో బుద్ధుఁడొక ధర్మసంస్థాపనమునకు దృఢమైన పునాదిని గట్టవలసివచ్చెను. గ్రీసు దేశములో నతివిశాలములైన ప్లేటో, ఆరిస్టోటలుల తత్త్వముల యనంతరమున, స్టాయిక్కులయు, ఎపిక్యూరియనులయొక్కయు నీతి ధర్మప్రచారము ప్రబలినట్లే, భారతదేశమునను దటస్థించెను. తత్త్వశాస్త్రాధారములు చలించి జంకినపుడు, విజ్ఞానవేత్తలు ధర్మప్రశస్తసూత్రములపై దృష్టి కేంద్రీకరించిరి. నిత్యము మాఱుచున్న తత్త్వములపైని, ఆస్తికభావములపైని ధర్మ మాధారపడినచోఁ జిరస్థాయిగానుండుట కవకాశములేదు. బుద్ధుఁడు తన ధర్మమందిరమును సత్యాంశము లను దృఢశిలలపైఁ గట్టనుంకించెను. ప్రాచీనబౌద్ధము మానవునిదృష్టిని దేవునిసేవనుండి

మానవసేవ కాకర్షింపఁదలఁచిన నిర్మాణోద్దేశపూర్వకమైనది. నూత్నమైన యొక జగత్సిద్ధాంతమునుగాక, కర్తవ్యనిర్వాహణా మునెడ నూతనోత్సాహమును నిర్మింప నాతఁడు యత్నించి నాఁడు. ప్రత్యేకసిద్ధాంతవిశ్వాసము, పురోహితత్వము, యజ్ఞము, కర్మకాండ, మున్నగునవేమియు లేనట్టియు, హృదయపరివర్తనము, నంతశ్శిక్షణనిగ్రహములనుగోరు నొకమతమును సృజించు నవకాశము నదృష్టము బుద్ధునికి లభించినది. సంశయాస్పదము లైన తత్త్వసిద్ధాంతములందలి విశ్వాసముకాని, ఆగ్రహపరవశుఁడైన దేవునిప్రీతికొఱకుఁ గ్రూరకర్మలొనర్చుటగాని, ఆత్మముక్తి నొసఁగఁజాలవని యాతఁడు ప్రకటించెను. ఆత్మమోక్షము సంపూర్ణ సచ్ఛీలముపైని, సత్కార్యాచరణముపైని ఆధారముపడియున్నదని యాతఁడు వచించెను. ధర్మసూత్రమొక ప్రజ్ఞాదురంధరుని మానసికకల్పనముగాని, సందేహాస్పదమగు దైవప్రోక్తలక్షణముగాని, కాదు; అది వస్తుసత్యసహజస్వరూపము. సత్యము నెఱుఁగని అజ్ఞానమే సర్వదుఃఖములకుఁ గారణమని బుద్ధునభిప్రాయము. పవిత్రమైన తపోదీక్షకు విలువలేదనుట, జనసామాన్యమాదరించుమతము కాదనుట; వైదికకలాపమును దెగనాడుట, నొకమాటలోఁ దత్త్వమునే మతమొనర్చుటయు నీపని, యెంతటి అసాధారణప్రజ్ఞాసాహసాంచితమో సరిగానిర్ణయించుట సాధ్యముకాదు. పూర్వబౌద్ధములో మూఁడుప్రధానలక్షణములు గోచరించును. (౧) ధర్మదీక్షాపరత (౨) దైవతత్త్వప్రశంస లేకపోవుట (3) తత్త్వవిచారమునందు అరుచి.

పరమార్థచింత, విశ్వాసభావములు సన్నగిల్లిన సందర్భ మును బుద్ధుఁడు గణింపవలసివచ్చెను. ఆత్మపరీక్షాత్మపరిశోధన ములకుఁ దినములైననాఁడు, పూర్వము తర్కింపకుండ నంగీక రించిన సత్యముల నిప్పుడు విమర్శించు నభ్యాసముగలిగిన ప్రజ లున్నప్పుడు, మతమును విమర్శాతీతమై నిలువఁజాలదు. బుద్ధి మంతులైనవారే, ఆత్మ యసత్యమనియు, నమరత్వము స్వప్న దృశ్యమనియుఁ దృణీకరించుచుండ, వాని నిత్యసత్యత్వమును గూర్చి ప్రజలకు విశ్వాసమునుదయింపఁజేయుట సుసాధ్యము గాదు. బుద్ధుఁడు విమర్శదృష్టి నంగీకరించెనుగాని, కొన్ని మిన హాయింపులుచేసెను. నాస్తికవాదుల లక్షణములైన సంశ యము, ఔదాసీన్యము, అవహేళనములకు బుద్ధుఁడు పూర్ణ ముగా వ్యతిరేకవ్యక్తి; కాని యుగములోఁగల వివేకకిరణముల నాతఁడు సంగ్రహించి, సంప్రదాయాచార వ్యవహారముల నతి నిశితవిమర్శాముస్త్రనకు గుఱిచేసెను. కాని నిజమునకు జ్ఞానసిద్ధాంతములు, నాచరణవిధానములు, నొకవిధముగాఁ దాత్కాలికములే; ఒక్కొకతరము గడచినకొలఁది, నూతన తరమువా రాసిద్ధాంతాచరణ విధానములను స్వీకరించి, తమ జిజ్ఞాసను దృప్తిపఱచుకొనఁజాలరు; మఱియు గ్రమ వికా సమందుచున్న జ్ఞానమును, బరిణతినందుచున్న అంతర్దృష్టిని బరి శీలించినవాని ఫలితములను సమన్వయము చేసికొనుచుందురు. వాతావరణము మాఱినది; జ్ఞానము పురోభివృద్ధి పొందినది. సంశయాసక్తి హెచ్చినది; సంప్రదాయమతమునం దవిశ్వా సము ప్రబలినది. విజ్ఞానవేత్తలు,అనుభవాంశములను, మానవు

వాంతర్య జిజ్ఞాసతో సమన్వయమొనర్చి, నూత్నములైన విశాలతరతత్త్వ నిర్మాణమొనర్చి, జీవితమును దృప్తికరముగా నడప యత్నించుచుండిరి. బుద్ధుఁడు యుగప్రతినిధియై నిలిచెను. సంప్రదాయ విశ్వాసములయెడ రేకెత్తుచున్న సందేహవాతావరణ మాతనికి బోధపడినది. కాలగర్భములైయున్న విషయప్రవాహములు సహజముగా ముందున కురకలిడుచునే యున్నవి; బుద్ధుఁడా ప్రవాహవేగమునకుఁ దోడ్పడెను. యుగశక్తి నాతఁడు కేంద్రీకరించి, విజ్ఞానవేత్తలు రూపమీయఁజాలక బాధపడుచున్న భావములకు బుద్ధుఁడొక రూపమును కల్పించి ప్రాణప్రతిష్ఠచేసెను. యుగభావప్రకటనకర్తయు భావియుగారంభకుఁడు నొక్కముహూర్తమున బుద్ధుఁడై ప్రకాశించెను. యుగమునకుఁ బ్రతిభావంతునకుఁగలసంబంధమును జెప్పుచు హెగెల్ పండితుఁడు, యుగములో నిర్మింపఁబడుచున్న స్వాగతకుడ్యములోఁ దుదిఱాయినే ప్రతిభావంతుఁ డమర్చునని చెప్పి యున్నాఁడు. నూత్నయుగాదర్శ భవనమును జాలమంది కట్టుదురు; కాని తద్యుగపురుషుఁడువచ్చి, దానినిఁబూర్తిచేసిన కాని భవననిర్మాణము ముగియదు, ఆభవనము స్థిరముగా నిలువదు. అట్టిమహాశిల్పిహస్తము బుద్ధునిది; భారతీయ మహోన్నత ప్రతిభామూర్తులలో నాతఁ డొకఁడై యున్నాఁడు. సోక్రటీసునకు సోఫిస్టులతోఁగల సంబంధమే బుద్ధునికిఁ దనపూర్వ మహాపురుషులతోఁ గలదు. ఒకవిధముగా నాతఁడు నాఁటియుగ విమర్శకదృష్టికి మూర్తిమంతుఁడయ్యెను. నాస్తికవాదము పెచ్చుపెరుగకుండ నడ్డుకట్టయై ఆత్మధర్మమును

గాపాడిన వాఁడాతఁడే. మోక్షము లభించుట విశ్వసింపదగినది కాకపోవచ్చును: భగవంతుఁడుండు టూహాకతీతముకావచ్చును, కాని యిచటఁ గర్తవ్యనిర్వహణ మమోఘమైనదే.

బుద్ధుఁడు శుద్ధహేతువాదియని మేమూహింపము. హేతువాదనిర్వచన మిట్లు చేయఁబడెను; "హేతువు నుపయోగించి, మతవిశ్వాసముల మట్టిఁబెట్టునభ్యాసమది" ౧. నాశన లక్ష్యముతో బుద్ధుఁడు బయలుదేరియుండలేదు. నిష్పక్షపాతముగా సత్యమును దెలియవలెనని బయలుదేరిన యాతఁడు తన మనమున నేపాక్షికభావముల నుంచుకొనలేదు. ఒకవిధముగా నాతఁడు హేతువాదియే; ఏలన, దైవప్రోక్తములతో సంబంధములేకుండ మానవసహజమైన పద్ధతిచే నాతఁడు సత్యమును బరిశీలింపఁబూనుకొనెను. ప్రకృతిపరిదర్శనముల కర్థవివేచనము చేయుటలోఁ బ్రకృత్యతీతవిషయములను సాక్ష్యముగా దీసికొనరాదని చెప్పు ప్రకృతిశాస్త్రవేత్తల భావములలో నాతఁ డేకీభవించును. తాను జెప్పఁబోవు సందేశాంశముల విషయమున నాతఁడు విస్పష్టజ్ఞానము గలవాఁడగుటచే, నైదైవిక తాటస్థ్యములు కాని, అద్భుతవైచిత్ర్యములు కాని, తనకార్యక్రమము నుండి మార్గము తప్పుట కవకాశమును గల్పింపలేకపోయినవి.

భక్తిమార్గమున విశ్వాసమడుగంటిన యుగమునందుఁ దిరిగి దానినే పునరుద్ధరించుట నిరర్థకమని నిశ్చయించి, యాతఁడు తర్కానుభవములపై నాధారపడి, కేవలహేతువాదముచేఁ బ్రతిపక్షులను జయింపఁగోరెను. పరిశుద్ధహేతుబలముపై నాధారి

౧. బెక్ ౧౯-వ శతాబ్దపు హేతువాదచరిత్ర, వాల్యము ౧.

పడిన మతము నుపదేశింప నిశ్చయించుటచే నాతఁడు మూఢవిశ్వాసములకును సంశయవాదములకు నవకాశము లేకుండఁ జేయఁ గల్గెను. ఆతఁడెన్నఁడు నూతనప్రవక్త ననుభావమును జూపలేదు. ఆతఁడొక హేతువాది; అట్టి వాదముచే నితరులను మోక్షమార్గమునకుఁ దోడ్కొని పోఁజూచెను. తన తపస్సుయొక్క అనుభవమును శిష్యులయెదుటఁ బెట్టి, తననిర్ణయములను వారు నటులే కృషిచేసి పరీక్షించుకొనుఁడని శిష్యులకుఁ జెప్పెను. ఆతని సిద్ధాంత మన్యులనుండి విన్నదికాక, "వచ్చిచూడు" మను పద్ధతిలోనిది. ౧. "బుద్ధుఁడు మానవుల నుద్ధరింపఁడు; తన్నుఁ దా నెట్లుద్ధరించుకొనెనో, వారును దమ్ముఁదామే యుద్ధరించుకొను నుపాయములఁ జెప్పెను. ప్రజ లాతని యుపదేశము నంగీకరించుటకుఁ గారణ మాతఁడు చెప్పినాఁడని కాదు; అతఁడిచ్చిన ప్రోత్సాహముచే యత్నించినవారి మనస్సులం దతని యుపదేశజ్ఞానము సమానమై స్ఫురించినది." ౨. ఆతనిపద్ధతి మనస్తత్త్వవిభాగము: అసమంజసములగు తత్త్వభాగములకుఁ జోటీయక, తాము స్వయముగా ననుభవములోఁ జూచినవిషయములను సమన్వయించి, యథార్థములని తనకుఁ దోఁచిననిర్ణయములచే దుఃఖమయమగు లోకము నుద్ధరింపఁబూనుకొనెను. "వస్తుస్వస్వరూపములను జూచునాతఁడు, మిథ్యాభావములను, ఛాయలను నమ్ముటమాని, శివస్వరూపమైన సత్యమును దర్శించు"నని యాతనిభావము. తత్త్వభావ వీథీవిహారములను విడిచి, జగత్సత్యక్రమధర్మము నాతఁడు నిరూపించెను. జ్ఞాన మనుభవ

---

౧. సంయుత్తనికాయము 3 అ. ౨. ఓల్డెన్‌బెర్గు. బుద్ధ.

సీమావధులను దాటిపోరాదనియు, తత్సూత్రములను నాగసేను
పరీక్షింపవచ్చుననియు నాతనిభావము.

౬—బుద్ధుఁడు; ఉపనిషత్తులు.

ఆత్మాన్వేషణానుభవముల ఫలితములను జూడఁగోరిన బుద్ధుని కుపనిషత్తులే మహనీయజ్ఞాననిధిగా గోచరించెను. ప్రాచీనబౌద్ధము కేవల స్వతంత్రసృష్టి కాదు. బుద్ధుఁడు తన దేశము, తనయుగభావములనుండి పూర్తిగా వేఱుపడినవాఁడు లేదు. నాఁటి సంప్రదాయసిద్ధ మతమాత్ర విశ్వాసములను బోని నిలుపుటకేఁ; తత్సంప్రదాయములలో నున్న సజీవమై యున్నదానిని త్యజించుటకే కాదు. తానే స్వయముగా కృషిచేఁ గాంచినధర్మము, సనాతనమైన ఆర్యధర్మమే యని యాతఁ డంగీకరించెను. బుద్ధుఁడు నూత్నధర్మము నేగాక పూర్వ ధర్మమునే పునర్నిర్మాణము చేసెను. పురాతన సంప్రదాయసిద్ధ మైన ధర్మమునే యుగానుసారముగా సవ్యపరిచి యాతఁడు ప్రకటించెను. బుద్ధుఁడు తనసిద్ధాంత నిర్మాణమున కుపనిషత్తులను గ్రహించి వైదిక బహుదేవతారాధనముతో నవి చేసిన సంధిని దిగవిడుచుట; ఉపనిషత్తుల యందలి ప్రమాణ పరిమాణములు ఋజువుచేయుటకు వీలు లేనివి, నీతిప్రాధాన్యమున కనవసరములైనవియు నగుటచేఁ దిరస్కరించెను; ఉపనిషత్తు లుపదేశించిన విశ్వజనీన ధర్మము నంగీకరించుటయుఁ జేయవలసివచ్చెను. ప్రాచీనబౌద్ధము సనాతనధర్మమును నూత్నదృక్పథమునుండి పునర్నిర్మాణము చేయుటయే యైయున్నదని మే మూహింప సాహసించెదము. ప్రాచీన...

చెప్పినాఁడు; "గౌతముఁడు హిందువైపుట్టి పెరిగి, హిందువైజీవించి హిందువై మరణించెను. గౌతముఁడుచెప్పిన తత్త్వము, సిద్ధాంతములును, హిందువుల వైదికమతశాస్త్రములలో నెచటనో యొకచోటనున్నవే; బుద్ధుని నీతినియమములునట్టివే. ఇతరు లిదివఱకే బాగుగా నిర్వచించిన విషయములనే సంస్కరించి, కుదించియుఁ బెంచియు, గ్రమరూపమిచ్చియు నాతఁడు సమన్వయించెను. అదివఱకే సుప్రసిద్ధులైన భారతీయవైజ్ఞానిక శిఖామణులు ప్రచురించిన ధర్మసూత్రములను బరిశీలించి వాని నుండి విశాలనియమములను నిర్ణయముల నాతఁడొక నూతన దృక్పథములో నిర్మించినాఁడు. ఇతర హిందూధర్మప్రవక్తలకు నితనికి భేదమంతయు, నితనికిఁ గలయపూర్వనిష్ఠ, విశ్వవిశాలకృపాంతరంగములోనే యున్నది."౧. "బౌద్ధమతము బ్రాహ్మణమతములోని వివిధమతసిద్ధాంతములనేగాకుండ, చారిత్రకుని దృష్టిలోఁ దక్కువ విలువకాని, ఆత్మదృష్టి. ఆస్తికవైఖరితత్త్వమును ముఖ్యముగా గ్రహించెను. ఈయాత్మదృష్టి గ్రహింపవలసినదేకాని వర్ణింపసాధ్యమైనదికాదు." ౨. కర్మకలాపమందసహ్యభావముపనిషత్తులకు బౌద్ధమునకు సమానమైనదే. ఇతర భారతీయార్య ప్రపంచముతోఁబాటు బౌద్ధమతమును గర్మసిద్ధాంతమును తన్మూలమున నిర్వాణమును లభించునని విశ్వసించెను. ఉపనిషత్తులలోఁగూడ నితరహిందూమతశాఖలన్నియుఁగూడ దుఃఖము, క్లేశమయజీవితము నిహాలోకప్రధానసత్యము లని యంగీకరించియేయున్నవి. బుద్ధుఁడు తనధర్మమునకు నుపనిషద్ధ

౧. బుద్ధిజమ్ పుటలు. ౭౩-౭౪. ౨. ఓల్డెన్‌బెర్గ బుద్ధుడు పుట ౫౩

ర్మమునకును భేదమున్నదని తలఁచి యుండలేదు. ఉపనిషత్తుల యొక్కయుఁ దదనుచరులయొక్కయు సానుభూతి తనకుఁగల దని యాతఁడు నమ్మెను. తనమతమందుగల అర్హతులను, జ్ఞానులనుగూర్చి యెంతగౌరవ భావమాతనికుండెనో, బ్రాహ్మణుల నంత గౌరవభావముతోఁ జూచెను. జన్మచేతను బుద్ధమతము హిందూమతశాఖయే. "హిందూమతమునందే, హిందూమతమునఁ బుట్టి, పెంపొంది, వ్యాపించెను."[1] మేము రచింపఁబోవు భాగములలో, నుపనిషత్తత్త్వమెట్లు బౌద్ధమతమునందిమిడియున్నదో చూపుటకుఁ బ్రయత్నింతుము.

౭—దుఃఖము.

తన యాత్మానుభవముచే బుద్ధుఁడు నాలుగువిషయములు సత్యములని నిశ్చయించెను. ఒకటి దుఃఖము,[2] రెండు దుఃఖకారణము,[3] మూఁడు దుఃఖము నివార్యము,[4] నాలుగు దుఃఖ నివారణోపాయము.[5]

మొదటి మహాసత్యవిషయము సర్వసామాన్యము. సకలము దుఃఖానుభవము. "ఇది దుఃఖమునుగూర్చిన పరమసత్యము. జన్మము దుఃఖము. జర దుఃఖము, రోగము దుఃఖము. మరణము దుఃఖము, అనిష్టప్రాప్తి దుఃఖము. ఇష్టవియోగము దుఃఖము, తృప్తిచెందని యేయభిలాషయైనను దుఃఖమే, ఒక మాటలో, మోహాసంగములనుండి జనించిన పంచరాసులును దుఃఖమే."[6] బుద్ధునియుగమందు సునిశిత మేధావులు, గంభీ

౧. రీస్ డేవిడ్సు. బుద్ధిజమ్. పు. ౮౫. ౨ దుఃఖము; ౩ సముదయము. ౪. నిరోధము; ౫. మార్గము. ౬. హిందూ, భారత, దర్శన, సంగ్రహ సాహిత్యము. ౭. ధర్మరాజ్యస్థాపనము. పుట ౫.

భావసమన్వితులు, నిత్యసంభ్రమణశీలమైన యీజీవితమున కర్థమేమియని యడుగుచుండఁగా దుర్మార్గులు బాధించుటకు శక్యముగా నట్టిది, ఆయాస ముడిగి శాంతినిచ్చునదియు నగు నిర్వాణము ననఁగా, దుఃఖతరణోపాయమును గోరుచున్న జనులకు బుద్ధుఁడు తనసందేశమును వినిపించెను. జీవితము దుఃఖమయమను విషయములో బౌద్ధమతము ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పినదేదియుఁగాను; బుద్ధుఁడీవిషయము ననవసరముగా నతిశయోక్తితోఁ జెప్పెను. మానవ విజ్ఞానచరిత్రమునందు, జీవితదుఃఖలక్షణములను బుద్ధుఁడు వర్ణించినంత ఘోరస్వరూపములో, విషాదకరపదజాలములో నెవ్వఁడు వర్ణించియుండలేదు. ఉపనిషత్తులలో సూచింపఁబడిన విషాదభావము బౌద్ధమతములోఁ గేంద్రస్థానము నాక్రమించినది. స్వయముగాఁ గోరి వరించిన దారిద్ర్యజీవితాదర్శము, ఆత్మార్పణమహత్త్వము, సర్వసంగత్యాగము బుద్ధుని మానసమును మంత్రమువలె బంధించెను. ఈ లోకమునుండి తరణోపాయమునకై, ప్రజలను యత్నింపఁజేయుటకై, లోకదుఃఖ మతిశయముగాఁ జిత్రింపఁబడెను. ఇహలోకమునందుఁ బ్రజలసుఖమునకై సర్వయత్నములు చేయవచ్చును. సంఘములో సధర్మమును నిర్మూలింపవచ్చును గాని, మానవునికిఁ దృప్తి లభింపదు. బుద్ధుఁడు బ్రతుకే దుఃఖమనియు, వ్యక్తిత్వమును బోషించుకొనుటకుఁ జేయు కృషియే దుఃఖమనియు, చంచలలక్ష్మీకటాక్షము భయంకరమనియు నిర్ణయించెను.౧

౧. బుద్ధుఁడు చెప్పెను; "జీవుల సంసారమున కాదిలేదు. అజ్ఞానపంకమగ్నములై, తృష్ణాశృంఖలాబద్ధములైన జీవులు స్వేచ్ఛనొంది విహరించుటకు దారిలేదు. వత్సలారా! మీరెంతయో ప్రేమతోఁ గోరినది లభింపక, హా

ధమ్మపద మిట్లు వచ్చియున్నది: "ఆకాశమందుఁగాని, సాగర గర్భమునఁగాని, పర్వతగుహాంతరములందుఁగాని, మృత్యువు లేకుండనుండదు. మృత్యువు ప్రవేశింపఁజాలని స్థలమెచ్చటను లేదు." ఎంతటి మహోన్నత ధర్మగ్రంథమైనను, నెంతటి యత్యద్భుత శిల్పరచనమైనను గాలవాహినిలో, మృత్యువునకు లొంగి పోవలసినదే, సర్వము నశించును. మానవులు, జాతులు, మనభయములు, సమూహాలు నన్నియు కాల ప్రవాహములోఁ బడి, నశించి, యొన్నఁడునవి పుట్టకుండునట్లు గతించును. మహా యుగములు, తరములు క్షణములో గతించిపోవును. యమశాసనము నతిక్రమించువారెవరు లేరు. మానవుని సహజీవ ధర్మము. మానవలోక కష్టముల క్షణభంగురతను గుఱించిన విచారగ్రస్తుల నొనర్చెను. అనుగామిస్త్రీపురుషులు మరణమును గ్రహింపఁజాలము; మనము తెలివితేటలు [illegible] మనము శీలకింపఁజాలము, [illegible] సందేహము సంపాదించి యనుభవించుటకు [illegible] కాలము వ్యయించి, యంతులేని వాంఛలతో జనించు దుఃఖమును [illegible] చిన

మని నీ వెంచెదవు, శిష్యులారా, [illegible] మీరు విడిచిన దుఃఖజలబిందువులు పెద్దవా? చతుస్సముద్రములు పెద్దవా? ఆలోచింపుఁడు. తల్లి చావో, సోదరుని చావో, బంధువియోగమో, [illegible] శమో, కలిగి కొన్ని జన్మములనుండి మీరనుభవించుచు, నశ్రువులు విడిచి సంసారయాత్రచేయుచుఁ గోరఁదగని కోరికలచేతను, కోరఁదగినవి లోభించుటచేతను, మీరు దుఃఖమున మునిగి, విడిచిన యశ్రుజలరాశియే పెద్దదో చతుస్సాగరములే పెద్దవో బాగుగా నాలోచింపుఁడు."

సంయుత్తనికాయము. ఓల్డెన్బర్గ్: బుద్ధుఁడు. పు° ౨౧౬–౨౧౮

మానవజీవితము శాపగ్రస్తమని తోఁచును. ఊహచే బాధింపఁబడి, అదృష్టముచే మోసగింపఁబడి, ప్రకృతిశక్తులచేఁ బరాజయమంది, అనంతమైన కర్తవ్యభారముచేఁ గ్రుంగి, మరణభీతిచే స్థైర్యముచెడి, రాఁబోవుజన్మములలో నిట్టిదుఃఖపరంపరయే తిరిగి ప్రాప్తించుననువిషాదము చుట్టుముట్టి, మానవుఁడు, "ఇచట నుండి పారిపోవుదును; మరణమే శరణ్యమ"ని మొఱపెట్టును. ఇహలోక దుఃఖజాలమునకు మందు దానినుండి తొలఁగిపోవుటయే.

అనిత్యత్వమునుగూర్చి వర్ణింపనలవిగాని విచారము, సత్ప్రవర్తనముయొక్క విషాదకరమైన వ్యర్థత్వము, బుద్ధిమంతులను జలింపఁజేయు సత్యములు. థియోడిసీపత్రికలో(౧౭౯౧) "తత్త్వనిర్మాణప్రయత్న వైఫల్య"మను శీర్షికతో వ్రాసిన వ్యాసమందు, క్యాంటుతత్త్వవేత్త, లైబ్నిజ్ ప్రకటించిన జీవితమునందలి ఆశోత్సాహవాదమునకు సమాధానముగా నిట్లు వ్రాసినాఁడు; "సమ్యక్పరిశీలనముగలిగి, వయస్సుగడచిన వ్యక్తియెవఁడైనను, మానవజీవితముయొక్కవిలువనుగూర్చి పరిశీలించినచోఁ, దానిది వఱకు జీవించిన పరిస్థితులలోనే కాక, యేయితరపరిస్థితులలో నైనను, మఱల నీదరిద్రమానవజీవిత నాటకరంగమునఁ బ్రవేశింప నిష్టపడునా ?" మహాతత్త్వవేత్తల విషాదదుఃఖములు వారిజ్ఞానముచేఁ గలిగినవై యుండవచ్చును. ఊహయేకాని ఆలోచనలేనివారికింత విషాదముండదు.

బుద్ధుఁడు లోకజీవితముయొక్క దుఃఖపక్షము నెక్కువచేసి వర్ణించినమాట సత్యము. జీవితమునుగూర్చిన బౌద్ధుల

దృష్టిలో ధైర్యసాహసములు లోపించినవి. సుఖము సృష్టి ంచుట, కేవలమసత్యమైనను గానున్నది. నిజము కాదు. సుఖముకంటె దుఃఖమధికమయినదను కల్పితభావము. బుద్ధుని మనమున నుంచుకొనియో నీట్షే యిట్లు వచించినాడు: "నాకొక అంగహీనునో, వృద్ధునో, శవమునో చూచి, జీవితము వ్యర్థమని నిర్ణయింతును." నిజముగా ననిత్యత్వముచే జీవితము విలువ హెచ్చును. యౌవనసౌందర్యము, హృదయానిర్వ్యాజస్నేహము మరియు, ననిత్యములైనచో, నట్టివి జన్మమునకు మాధుర్యము యునై యున్నవి. సంతోషకరమైన దానిని [illegible]ముగాను, క్లేశకరమైనదాని నింకను క్లేశకరమైనదానిగాను సృష్టించు శక్తి గాము బౌద్ధమతలక్షణమై యున్నది. నాకు జీవితములో నేమాత్రము క్లేశకరము, విషాదపూరితము, సుఖజనకము నైన దాని గన సృష్టి యతిశయోక్తిగా సృష్టించెను. మానవుని దౌర్బ లత్వము పారిశోధించిన వారు సుఖదుఃఖములనుండి [illegible] కావున, బ్రతిమనిషియును దుఃఖము ననుభవించుటకై సృష్టించబడి యున్నదనియు నందుచే బౌద్ధమతమును కిని ప్రత్యక్షగోచరము గాదనియు బౌద్ధులు వాదించిరి. లోకము సుఖముగానుండిన మతమే యవసరము లేదు. మనోహరమైన యీలోకమునుండి మన మెట్లు బయటపడుదుము? అని ప్రశ్న నుపనిషత్తులడిగినదే; వానినే బుద్ధుడు ద్విగుణీకృతమగు నావేశముతో నడిగినాడు. బ్రాహ్మణుడైన నచికేతుడు కఠోపనిషత్తులో యముని నిట్లడిగినాడు: "నీవు నాకీదలచిన మందిరములను, నృత్యగానములను నీకే యుంచుకొనుము. నీదర్శనమైనచో నివి మాకేల? సుఖము

నిచ్చునా ?" ౧. బౌద్ధుఁడిట్లనుగును: "లోకము దుఃఖాగ్నిcబడి దహనమగుచుండఁగా, నవ్వులాట సంతోషము నెట్లున్నవో ! అంతయుఁ జీఁకటిమైయుండఁగా, గాంతికొఱ కేలయత్నింపరు ? జరాదౌర్బల్యములచే నీదేహము క్షీణించిపోవును; పాపరాశియైన శరీరము భస్మము కాక తప్పదు. పుట్టినవానికిఁ జావు తప్పదు." ౨.

పావనత్వము, నిస్సంగత్వములేని యిహలోకజీవితము జీవనయోగ్యముకాదనుట నిరాశావాదమైనచో బౌద్ధమత మట్టిదే పరలోకమునందున్న యానందముకొఱ కిహలోకజీవితమును బలియొసగుమనుటే నిరాశాతత్త్వమైనచో బౌద్ధమట్టిదే. కాని యిది సక్రమమైన నిరాశాతత్త్వము కాదు. ఆశ కవకాశమే లేదని, "ఇహలోక జీవన మాయాసాస్పదము; పరసుఖము నులేద"ని వచించునది నిరాశావాదము. కొన్ని బౌద్ధశాఖలిట్లే చెప్పుటచే నవి నిరాశాతత్త్వములుగా నెన్నఁబడెను. కాని పూర్వబౌద్ధధర్మ మట్టిదిగాదు. జీవితమొక యనంతదుఃఖ పరంపరయని యది చెప్పునుగాని, మానవస్వభావము పరిపూర్ణత నొందఁగలదనియు, నైతికశిక్షణము ముక్తి నీయఁగలశక్తి యనియు నది వచించును. బుద్ధునిమానసము సృష్టివిషాదభారముచేఁ గ్రుంగినను, నదియొక మహోద్దేశశూన్యమైకాదు. కామము, సర్వకామములను జయించుశక్తిగలదై యున్నది. ప్రతిమానవుఁడు తన భారమును వహింపవలసియున్నాఁడు; ప్రతిహృదయము తనక్లేశచరిత్ర నెఱుగును; వినును. దీనిద్వార

౧. కథము. ౧౫. ౧౫౬. (౨) ధమ్మపదము. ౧౧౫. ౧౪౬,౧౪౮.

మునమే శ్రేయ మభివృద్ధిచెంది, తుదకుఁ బరిపూర్ణత లభింపను. లోకము దుఃఖభరితమైనను, శ్రేయఃప్రాప్తి సాధ్యమై యున్నది. కేవలము జీవితవ్యర్థతను, మర్త్యాత్మ్యమైనవిధికి దాసోహమ్మను తత్త్వమును, నిరాశాభావము నాతఁడు బోధించియుండలేదు. లోకదుఃఖములను బరిత్యజించి, శుద్ధసత్త్వపూర్ణమైన ఆత్మ సిద్ధినిఁ బడయుమని యాతని నియమము.

౨—దుఃఖకారణములు

దుఃఖకారణములను నిర్వచించు నీరెండవ విషయములో బౌద్ధమతము, మానసికశాస్త్రవిభాగము, తత్త్వశాస్త్రవిభాగమును జేరియున్నది. "ఇప్పుడిది దుఃఖకారణమునుగూర్చిన మహాసత్యము. కామదాహమే యుత్పత్తులను పునరుత్పత్తి చేయుచున్నది. దీనివలన సంతృప్తియనిన గుణములు జనించుచున్నవి; ఇచట నొకచోట సుఖసంతోషమునకై తృప్తినిచ్చునది వెదకుచున్నది. ఇంద్రియసంతృప్తికై, కాంక్షాభిలాషయు జనించుచున్నది."[1] దుఃఖకారణము ననసరించియే చెప్పినవి. నాశనరహిత నిత్యమనునది సుఖము, అనిత్యమైనది దుఃఖమును. 'యోవై భూమా తదమృతమ్, అథ యదల్పం తన్మర్త్యమ్.' నిత్యమై మార్పులేనిది సత్యము, మోక్షము, నానందము; కాని జన్మ జరామరణశీలమైనలోకము దుఃఖాత్మకము. జనన మరణములు గల అనాత్మయందు సత్యము లేదు. అవి లేనిచో నది నిత్యానందయము. దుఃఖమునకుఁ గారణమున్నయు సర్వాంశము లే; కనుకడి వంతనే అన్నియు మాయముగుచున్నవి. నిత్య జనన మరణ

౧. ధర్మచక్రప్రవర్తనము. పుట ౬.

పరివాహాత్మకమైన జీవి నిమిత్తసూత్రిబద్ధమైనది. "ఓరాజా ! మూఁడువిషయములు లోకమున దుర్లభములు. తెలిసికాని, తెలియకగాని, జరామరణములకు లొంగని దీ లోకమునలేదు. అశాశ్వతముకాని గుణముగలదేదియు నీలోకమున దొరకదు. పరమసత్యస్వరూపమైన వస్తువిచట లేదు." ౧. "అనిత్యమైనది, ఓమునులారా ! సుఖమా, దుఃఖమా ?" "గురువరా ! దుఃఖమే." ౨. అనిత్యత, దుఃఖము నొకటే. కోరిక దుఃఖ కారణము; ఏలన మన మనిత్యము, పరివర్తనశీలము, నశ్వరము లైనవానినే కోరుదుము. మనము కోరినవస్తువుయొక్క అనిత్యతయే మనకాశాభంగమును విచారమును గలుగఁజేయుచున్నది. సుఖములన్నియు క్షణికములు. జీవితము దుఃఖాత్మకమను మూలసిద్ధాంత ముపనిషత్తులనుండియే గ్రహింపఁబడినది.

బుద్ధుఁడు లోకములో సర్వ మశాశ్వతమని నిర్ణయించి, శాశ్వతమైనదొక్క ఆత్మయే యనఁదగినచో నది యీలోక వస్తువుకాదని వాదించినాఁడు. ప్రతివస్తువు అనాత్తా (అనాత్మ.) "దేహము, ఇంద్రియ వ్యాపారము, దర్శనము, సంఖరములు, చేతసత్వము నన్నియు నశ్వరములు, దుఃఖహేతువులు. అన్నియు ననాత్మస్వరూపములే." ఇందేదియు సత్యము గాదు; కేవలసత్యాభాసములు. మనము జీవమనుకొనునది శుష్కక్రియాసంపుటి, దానికొఱకు బాధపడవలసినంత వస్తువు

౧. మిళింద. ౪ అ. ౭. ౧౨. చూడు. భిక్కునీసంయుత్తము; ధమ్మపదము. ౫ అ. ౪౬-౪౭; ఓల్డెన్బర్గ్ బుద్ధుఁడు. పుటలు. ౨౧౭-౨౧౯.

౨. వ...మసికాయము. 3 అ. ౧౯; బుద్ధఘోషుఁడు. అత్థసాలిని

గాదు. మానవులు కలహించుటకుఁగారణ మజ్ఞానము. "జరా మరణములు, దేనినుండి దేనిపై నాధారపడి వచ్చుచున్నవి? అవి జన్మముపై నాధారపడి జన్మించుటవలన వచ్చుచున్నవి. అజ్ఞానమణఁగినచో, భావములణఁగును; భావములుపోయినచో దుఃఖానుభవము నశించును.[3] తుచ్ఛకాంక్షలజ్ఞాన జములు. అజ్ఞానోదయముతో దుఃఖాంధకారము పటాపంచలగును. అజ్ఞానము, దుష్కామము నొకేసత్యముయొక్క భావకర్మములై యున్నవి. నిరర్థక మూర్ఖసంకల్పము తుచ్ఛకామ సంజాతము; తుచ్ఛకామము వ్యర్థసంకల్పజాతము. అనుభవములో రెండు నొకటే. బౌద్ధులకు, హిందూతత్త్వవేత్తలకు జ్ఞానము, సంకల్పము నొకటే: వానికి భేదము లేదు. చేతనమను శబ్దములో నాలోచన, సంకల్పముగూడఁ గలవు. ఆలోచనా పరిశ్రమ, బుద్ధిసంకల్పశుద్ధి మార్గములు. జీవితమున కజ్ఞానము మూల కారణము. స్పష్టమై, సునిశితమై, పరిశీలనాత్మకమైనయొక్క చూపునకే, లోకమందన్నియు, భార్యాసుతులు, కీర్తిగౌరవములు, ప్రేమభాగ్యములు క్షణికములని, వ్యర్థములని తెలియఁ గలదు. "దేనిని మనమునమ్మి బ్రతుకఁజూచిన నది మన కసంతృప్తినేయిచ్చును."[౧]

౨౫,౦౦ సంవత్సరముల వెనుక, బుద్ధుఁడు మనకొక అనుష్ఠానతత్త్వమును నిర్మించి యిచ్చినాఁడు. నేఁటి భౌతిక శాస్త్రము, విజ్ఞానము నట్టితత్త్వమునే నిర్మింప యత్నించుచున్నది. భౌతికవస్తు స్వభావమునుగూర్చిన విద్యుదాకర్షణ

3. లలిత విస్తారము.

౧. మజ్ఝిమనికాయము. ౩౨.

సిద్ధాంతము (Electro-Magnetic theory) భావప్రపంచమున విప్లవము కలుఁగఁజేసినది. పదార్థము జడముకాదు; నిత్యస్పందమైన యణుశక్తి గర్భితము. యమ్. బెర్గ్సన్ చేరచితమైన 'మనశ్శక్తి గ్రంథమువలన, మనస్తత్త్వమునఁగూడ నొకవిప్లవము సంభవించినది. వస్త్వనిత్యత్వము, తెంపులేని పరివర్తనములనుండి, బుద్ధుఁడొక పరిణామసిద్ధాంతమును నిర్మించెను. ఆత్మలు, జీవనములు, నిత్యముమార్పునొందుచున్న సంచలనశక్తులు, ప్రవాహరూపములునని బుద్ధుఁడు నిరూపించెను. దృశ్యాదృశ్యరూప పరంపరల సముచ్చయమే జీవితమని యాతనిభావము.౨. అది యొక పరుగిడుచున్నప్రవాహము.3. ఇంద్రియములకు, శాస్త్రమునకు గోచరించు లోకము క్షణక్షణము మాఱుచున్నది. పౌనఃపున్యముగా సంభవించు జననమరణచక్ర పరిభ్రమణమే జీవితము. జీవితము విద్యుచ్చంచలమైనను, శతవర్ష పరిమితమైనను,పరివర్తనాత్మకమే. సర్వము మార్పే. మానవదైవ సంబంధములన్నియు మార్పునకులోనైనవేయని బౌద్ధశాఖలన్నియు నంగీకరించును. బుద్ధుఁడు మన కనలోదాహరణమిచ్చి, పెక్కుపరివర్తనముల సముచ్చయరూపమే లోకమని ఋజువుచేసినాఁడు.౫

---

౨. పాతుభావో శాశ్వాదో. 3. "వస్తువులన్నియు మారుచున్నవి." "అస్థిరస్థితియే సత్యము". (హెరాక్లిటస్, ఫ్రాగ్మెంట్సు. ౪౬, ౨౪). ౪. పోల్చు. హెరాక్లిటస్ : "నిత్యము మారుచున్న అగ్నియే జగము". బుద్ధుఁడు, హెరాక్లిటస్, ఇరువురు నతిక్షణికమగు నగ్నినే, ప్రపంచక్షణికత్వసిద్ధాంతమును ఋజువుచేయుటకుఁదీసికొనిరి. (౫) మహావగ్గము. ౧ అ.౧౨౧.

"లోకపరంపరలు, సృష్టిలయముల మధ్యమందు
నిత్యము పరిభ్రమించుచున్నవి; నదీప్రవాహము
పైనీటిబుడగలవలె నవిపుట్టుచు, బ్రకాశించుచు,
జితికిపోయి నీటఁగలిసి కొట్టుకొనిపోవుచున్నవి"౧.

అగ్నిజ్వాలయెడతెగనిదై కన్పట్టుచున్నను, బ్రతిక్షణము నదొ నూత్నజ్వాలయే. ప్రవాహము నిత్యము నూత్నజలముచేఁ బోషింపఁబడుచున్నది. సర్వమెడతెగనిమార్పులోనున్న దనునదే బౌద్ధతత్త్వకేంద్రసత్యము. లోకములోనున్న దేదియుఁ బరిపూర్ణ సత్యలక్షణమును గలిగియుండలేదు.

"జన్మించిన దేదియు మరణింపకుండ నుండనేరదు" ౧.

"పుట్టుక కేదివశమైనదో, అదినాశమునకు బలియగును." ౨ జన్మించినసర్వము మరణించుట దురతిక్రమణీయము. జీవించు కాలపరిమితిలోనే భేదముకలదు. కొలఁదిమంది కొన్ని సంవత్సరములు, మిగిలినవారు మిక్కిలి స్వల్పకాలముమాత్రమే జీవింతురు. పరివర్తనమే సత్యగర్భము. ప్రపంచమునకు నిత్యతగాని యేకత్వముగాని లేదు. అదియొక శక్తిప్రసరణమే. ప్రకృతివస్తువులు ప్రదర్శించుమార్పులు, నాశనములవలన నీభావ ముదయించియుండనగును. మన మెఱిగిన జీవిత మవిచ్ఛిన్నపరివర్తనమే. సజీవప్రపంచము మన మనఃప్రతిబింబము. ప్రతిస్వరూపము పరిణామదశలో నొకతాత్కాలికావస్థయై. యట్టిదశాపరంపరల సముచ్చయమే 'ధర్మదాతువు' లేక లోకమగుచున్నది. "ఓ కచ్చానా! ఈప్రపంచము ద్వైతభావమునుండి జనించుచున్నది;

౧ షెల్లీ: హెల్లాస్.

‘అది ఉన్నది,’ ‘అది లేదు’ అనునవి రెండుభావములు. కాని సత్యము జ్ఞానము నెఱిఁగినవారు లోకములోనివస్తువులన్నియుఁ దమకన్నుల యెదుటనే పుట్టుచున్నవని తెలిసి, “అదిలేద’నుటకు నవకాశములేదని గ్రహింతురు. సత్యజ్ఞానములుగలవారు వస్తువులెట్లు రూపరహితములై పోవుచున్నవో చూచినచో “అది యున్నది” అనిచెప్పఁజాలరు. “సర్వము నున్నద’ను నదొక భావము. ఓకచ్చానా! ఏదియును లేదనునదొక విపరీత భావము. సత్య మీరెంటికి మధ్యమస్థితి[౩]. అనాద్యనంతమైన పరివర్తనమే యున్నది. ఈపరివర్తన మొక్కముహూర్తకాలమాగి యొకవ్యక్తి యేర్పడుకాలమెన్నఁడును దటస్థింపదు. నామరూపములచే నొకవస్తువును గుర్తించులోపుననే యది మాఱిపోయి యింకొక వస్తువగుచున్నది.[౪]

ఇట్టి మహాపరివర్తన ప్రవాహములోఁ జలనములను గూర్చి కాక, వస్తువులఁగూర్చి యెట్లూహించుట? ఒకదాని వెనుక నొకటివచ్చు మార్పుల కంధులమై యూహింపవచ్చును. పరివర్తన ప్రవాహములోఁ గొన్నిచోటులందు గుర్తులు పెట్టుకొని, యాగుర్తులమధ్యమందున్నవి వస్తువులని తలఁచుచున్నాము. వస్తుసమానత్వము నిజముకాదు. వివిధదశాసంబంధములచే నిలకడ గలలోకమును మనము నిర్మించుకొనుచున్నాము. ప్రపంచ మనఁగాఁ బరస్పరసంబంధముగల, కారణకార్యములయొక్కయు

౧. అభిధమ్మకోశ వ్యాఖ్య. ౨. మహావగ్గము. ౧–౨౩. ౩. సంయుత్త నికాయము. ఓల్డెన్‌బెర్గు: బుద్ధుఁడు. పుట ౨౪౯. ౪. చూడు. సంయుత్త నికాయము. ౨౦ అ. ౯౦.౧౬

పూర్ణత్వాంశముల యొక్కయు, వస్తుగుణములయొక్కయు శాంభవ్యములు కావలసియున్నవి. స్థిరములైనవని మనము తలఁచునవెనిమిదిసంబంధభావములు; సృష్టిలయములు, ఆరంభవిఘ్నములు, ఏకత్వము ననేకత్వము, రాకపోకలు, వస్తుస్థిత్యస్థితులస్వభావములైన నన్యోన్యసంబంధములు లేనిదే యుండఁజాలవు. ఈసంబంధములన్నియు ముఖ్యావసరములుగావు. అవి కాంటు పండితుఁడు చెప్పినట్లు, వస్తువుల స్వస్వరూపములైన సత్యములుగావు. ౧. అవి వ్యవహారప్రపంచముననే వర్తించును. మన మెంతకాలమీ తాత్కాలికపరిమిత సంబంధములు సుస్థిరములని తలపోయుదుమో, అంతవఱకు సర్వదుఃఖములకుఁ గారణమైన అజ్ఞానమున నుంటిమని యర్థము. జీవిత మొక వస్తువుగాని, వస్తుదశగాని కాదు; అదియొక అనవరతపరిణామము. బెర్గ్సన్ తత్త్వమిందు బీజప్రాయముగ నున్నది.

పరివర్తనముయొక్క అవిచ్ఛిన్నత్వమునకే మనము వస్తునామకరణము చేయుచున్నాము. బిడ్డఁడు—పిన్నవాఁడు యువకుఁడు—మధ్యమవయస్కుఁడు—వృద్ధుఁడు నొకఁడే. బీజము వృక్షము నొకటే. వేయేండ్ల మనుగడగల వటవృక్షము, నొక చిన్నబీజమునుండి యుత్పన్నమైన అంకురమే. ఎడతెఱపిలేని చలనమే వస్తువునకు రూపము నిచ్చుచున్నది. మన దేహకారణమైనపదార్థము, ఆత్మకారణమైన చేతనశక్తి. క్షణక్షణము మాఱుచున్నను, దేహము, ఆత్మ పూర్వరూపము లేమని భ్ర

౧ బుద్ధఘోషు నభిప్రాయములోఁ గాలమనునది వివిధదశలను జూచి మనమభ్యాసముగాఁ బెట్టుకొన్న నియమమే.

మించుచున్నాము. కొన్ని దశాపరంపరల నొకవస్తు వని చెప్పుదుము: అందు మొదటిదశ రెండవదశకుఁ గారణమందుము; ఏలన, మొదటిది రెండవది సమానముగానే యున్నట్లు గోచరించును. భ్రాంతిమాత్రమైన యేకవస్తుసమానత్వము, అనేకక్షణికదృశ్యసముచ్చయము; దాని అవిచ్ఛిన్నత, నిత్యపరివర్తనశీలమైన ఏకత్వమని చెప్పవచ్చును. అనేకతాటస్థ్యముల సంఖ్యయే ప్రపంచము. అనుక్షణము నవి దృశ్యమగుచు, నదృశ్యమగుచు, నూతనదృశ్యము లేర్పడుచు నిట్లే నడచుచుండును. వేగముగాఁ ద్రిప్పుచున్న యొకనిప్పుగల కట్టె, పూర్ణమైన జ్వాలాచక్రమను భ్రాంతిని జనింపఁజేసినట్లే పరివర్తనవేగాతిశయముచేత, విశ్వ మొకస్థిరమైన రూపమనుభ్రాంతి జనించుచున్నది. భ్రాంతిజాతమైన యట్టివస్తువున నొకరూపము, నామము నొసఁగుట మనకు వ్యావహారికముగా నవసరమైనపని. నామరూపముల సమానత్వము నామరూపముల వెనుకనున్న వస్తుసమానత్వమును సూచింపదు. మఱియు, నట్టివస్తువున కొకనిత్యత్వ మాపాదింప యత్నించుట కేవల మానసికవ్యాపారము. మనమది వర్షించుచున్నదందుము. వర్షమున్నదికాని 'అది' యేదియును లేదు. చలనముతప్ప వేఱేమియును లేదు. కర్తలేనికర్మ. వస్తువులేని చలనమున్నది.

మార్పుల కన్నిటికాధారభూతమైన యొకమార్పులేని వస్తువునకు బదులుగా బుద్ధుఁడు కారణధర్మమును బ్రకటించి, దానివలనఁ బరివర్తనముయొక్క అవిచ్ఛిన్నతను నిరూపించెను. విశ్వవ్యాప్తమైన కారణధర్మము, తదంగమైన యనంతావిచ్ఛి

న్న తానూత్రిము నివియే బుద్ధమతము భారతీయ విజ్ఞాననిధి కొసగిన రత్నములు. స్థితి మార్పే; అది మార్పులపరంపర అన్నిటికి "ఉత్పాద, స్థితి, జరానిరోధములు" గలవు. "లోకములోనేదియున్నను నది, కారణావస్థాసంజాతము, పూర్ణముగా ననిత్యము." కారణభవమెల్ల నశించును."ఏదేదిపుట్టి, రూపము కలిగి, గోచరించునో, ఆయావస్తుగర్భమునందే దానినాశన బీజములున్నవి. "సముచ్చయపదార్థము వార్ధకము నొంది తీరును." ప్రతివస్తువు కల్పితము; దానిస్థితి అవిచ్ఛిన్నపరివర్తనములసంపుటి; ప్రతిపరివర్తనమునకుఁ బూర్వపరివర్తనమే కారణము. ఒకవస్తువనఁగా, నొకశక్తి, ఒకకారణము, ఒకయవస్థ. దానినే ధర్మమందురు. బుద్ధుఁడు చెప్పినాఁడు; "నేనొక ధర్మమును జెప్పుచున్నాను. ఉన్నది మాఱును. దాని యుత్పత్తిచేనిదియు వచ్చినది. అదిలేకున్న నిదియును లేదు"౧. బుద్ధునికి నుపనిషత్తులకు వలెనే, ప్రపంచమంతయుఁ గారణబద్ధమైనది. వస్తువులకు స్వయంస్థితిలేదనియు, నవి కారణజాతమైన కార్యపరంపరయనియు నుపనిషత్తులుచెప్పగా, వస్తువులవస్థాసంజాతములని బుద్ధుఁడు చెప్పెను. పూర్వబౌద్ధమువలెనే, ఉపనిషత్తులును విరతిలేనిమార్పు, అనవరత పరివర్తనక్రమముగల యీలోకములో మానవునకు శాంతినిచ్చు స్థానములేదని స్పష్టముగాఁ జెప్పినవి.

వ్యవహార ప్రపంచమునఁ బరస్పరాధారభూతమైన సంబంధముచే "పతిచ్చసముప్పాదము"చే వస్తుస్థితి యేర్పడును.

---

౧. మజ్ఝిమనికాయము. ౨౪. ౩౨

కారణవిధానము స్వయముగాఁ బరివర్తనముగలది. ఒకవస్తువు యొక్క స్వస్వరూపము, లేకధర్మమా వస్తువునందు గర్భితమై యున్న సంబంధన్యాయమే. మార్పుపొందువ్యక్తి యొకఁడు లేఁడు, మార్పు స్వయంపరివర్తనముగలది. న్యాయసిద్ధాంతము చెప్పు నట్లొకవస్తువున కింకొకటి కారణమని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ప్రపంచపరిణామము స్వశక్తిపై నాధారపడినదని యెట్లు చెప్పవచ్చునో యట్లే, కారణసూత్రమును స్వయంప్రభావము గలదని చెప్పవచ్చును. సర్వపరివర్తనములకుఁ గారణసంబంధము వర్తించును. గతమంతయు ముందుకుఁబోవుచున్న పరివర్తన ప్రవాహములోఁ గొట్టుకొనిపోవుచుండును. బాహ్య ప్రపంచమున సంబంధములే మనకుఁ దెలియుటచేఁ గారణసంబంధమును జెప్పఁజాలము. కాని యాంతర్యప్రపంచమున, మన సంకల్పము స్పష్టమైనకారణమని మన మెఱుఁగుదుము. కాని యన్నిటిలోఁ బనిచేయున దొకేశక్తి. దానినే షోపెన్హోయరు సంకల్పమనెను; బుద్ధుఁడు కర్మయని చెప్పెను. ఇదియే మూల సత్యము; జగత్కారణము. బాహ్యప్రపంచమునఁ గారణ కార్యసంబంధము స్పష్టము. అధునాతన తత్త్వము లెంతకృషి చేసినను, కారణవాదము నింతకంటె స్పష్టముగాఁ జెప్పలేక పోయినవి. కారల్ పియర్సన్ మున్నగు ప్రకృతిశాస్త్రవేత్తలు కారణవాదమును సంబంధవాదముగా మార్చుట మంచిదని చెప్పుచున్నారు. కారణకార్యములు, ఒకే ప్రవాహముయొక్క పూర్వాపరదశలను దెల్పును. నడచుచున్న విషయములను, కారణసూత్రముచేఁ జెప్పుదుముకాని, యావిషయముల న్నియు

యున్నవో చెప్పఁజాలము. మూలకారణముల సమస్య తత్త్వశాస్త్రములోనిది; మనయనుభవములోఁ జేరునవి ద్వితీయకారణములు. బౌద్ధమతాశయము, తత్త్వమును నిర్మించుటగాదు; భౌతికపరిస్థితి వర్ణనము మాత్రమే. అందుచే నొకవస్తుదశకుఁ గారణమడిగినచో బుద్ధుఁడు ఆదశకున్న పూర్వదశను వర్ణించి ప్రకృతిశాస్త్రవేత్తల ననుకరించినాఁడు.

కారణాత్మక పరిణామ మొక చలనపరంపరగలిగిన జడప్రకృతిగాదు. అట్లయినచోఁ బ్రతి దశాపరంపరయు నశించుట, తిరిగి నూతన దశాపరంపర లుదయించుచుండుటయు జరుగవలసియుండును. ఒకేదశాపరంపర, స్వయంశక్తిగలిగి, యింకొక దశావరంపరగా నదియే మాఱుచున్నది. గతదశయే భావిదశారూపమగుచున్నది. శక్తిని పరంపరాను గతముగా నొసగు పరిణామ తత్త్వమును బౌద్ధమతము నమ్మెను. ఒకదశ, నూతనదశాబీజమునకుఁ దన శక్తినొసగుచుండును. బౌద్ధకారణవాదము బీజము వృక్షముగామాఱుపద్ధతి; ఇందు బీజవృక్షము లొకదానికొకటి యవసరము.జీవితమంతయు నొకశక్తి; అదిమనకుఁ జూపట్టదుకాని, యున్నది; దానిశక్తి మనకాంతరంగికముగా ననుభూతము. ప్రపంచపరిణామము స్వయంవికాసశీలము గలది, అది ఒకదానివెనుక నొకటిగా నుదయించుచున్న యెడతెగని రూపపరంపరగా గోచరించును; కాని యదొక అవిచ్ఛిన్నవికాసము; ఒక అవిభాజ్యమైన రాగమువంటిది. గతము వర్తమానానుగతమై, బాహ్యదృష్టి కనేకము లగుముందువెనుకలు గలవిషయపరంపరవలె గోచరిం

చును. అప్పుడు జీవితమనఁగా నొకదానివెనుక నొకటిగా వచ్చు దృశ్యపరంపరయే. కారణవాదమనఁగా, నాగసేనుఁడు చెప్పిన ట్లొక దశాపరంపరయే.

పూర్వబౌద్ధము, నుపనిషత్తులు ప్రకటించిన జగదనిత్యత్వసిద్ధాంతమునే, అనంతరబౌద్ధతత్త్వవేత్తలు క్షణికవాదముగాఁ బెంపొందించిరి. వస్తువు లనిత్యములని చెప్పుటకును, క్షణికములని చెప్పుటకును భేదమున్నది. వస్తువులుగాక, వస్తుజ్ఞానమే క్షణికమని బుద్ధునభిప్రాయము; ఏలన నాతఁడిట్లు చెప్పెను "శరీరమొక యేఁడు, లేక నూరేండ్లు నుండును: లేక నధికముగా నుండును. కాని, మనస్సు, బుద్ధి, చిత్తము నన:బడున దహోరాత్రములందు నిత్యము మాఱుచు నొకక్షణములో నశించుచు, నింకొకక్షణములో నుదయించుచున్నది." ౧. శరీరము, మనస్సు,చిత్తము మున్నగునవి 'ఆత్మ' కాదని ఋజువుచేయుటే బుద్ధునియాశయము. ఇవి నిత్యములుగావు. వస్తువుల అనిత్యతను జెప్పినప్పుడు క్షణికత్వమని భావముగాదు. మనస్సునుగూర్చి చెప్పునపుడే బుద్ధుఁ డనలము నుదాహరణముగానిచ్చెను. ఒక దీపజ్వాల, అనేక క్షణికజ్వాలలపరంపర; ప్రతిజ్వాలయు నొక క్షణమే యుండును. చిత్తపరిణామమట్టిదేనని భావము. చిత్తవికారములక్షణికత్వమునకు,వస్తువుల అనిత్యత్వమునకు భేదమును బుద్ధుఁడు స్పష్టముగా గుర్తించినాఁడు. ఈక్షణికత్వములన్నిటికిఁ జెప్పినచో నదియే క్షణికవాదము. అనంతర బౌద్ధవాదులం సర్వము క్షణికమని నమ్మెదురు. నిత్యస్థితి ఆత్మవిరుద్ధభావమని

౧. సంయుత్తనికాయము. ౨౺.౯౬.

వారు చెప్పుదురు. సత్త్వ మర్థక్రియాకారిత్వము. అంకురము లా నుదయింపఁజేయునదిగా బీజమున్నది. నిత్యవస్తువులిట్టి క్రియా శక్తిని గలిగియుండవు. మూడుకాలములలోను మార్పులేని వస్తువులున్నచో, భిన్నకాలములలో భిన్నరూపముల నవి యేల ప్రదర్శించుచున్నవి? వస్తుమూలప్రకృతి మార్పులేనిదనియుఁ, గొన్ని యితరపరిస్థితులలో నదియు బహిర్గతమగుననియుఁ జెప్పుచో, దానికి సమాధానముగా వారిట్లు చెప్పిరి. ఒకపనిని చేయుట కొకవస్తువునకు శక్తియున్నచో, నాపని నదిచేయును; చేయకున్నచో నాశక్తి దానికిలేనట్లే. కొన్నిపరిస్థితు లట్టిమా ర్పును, గలిగియున్నచో. నాపరిస్థితులే యున్నవి కాని, నిత్య వస్తుశక్తిగాదు. స్థితియనఁగాఁ గారణసామగ్ర్యమైనచో, వస్తువు లన్నియు ననిత్యములు. "ఒకజీవియొక్క జీవితదశాకాలము, సరిగాఁ జెప్పుచో, నతిస్వల్పము, నొకభావముండునంతకాలమే యుండునదియునని చెప్పవలెను. ఒకరథచక్రము కదలుచున్నప్పు డొకచక్రభాగముపైఁ దిరుగును; ఒకచక్రభాగముపై నాగును; అట్లే, జీవితమొక 'భావ'కాలపరిమితి గలది. ఆభావము పూర్తి కాఁగానే, యాజీవితమును బూర్తియగును." ౧. బౌద్ధమతము తరుణవయస్సునందే ప్రదర్శించిన యీ క్షణికవాదము ననుస రించినచో. చలనస్వభావము బోధపడుటకష్టము. ఒకవస్తువు కదలుచున్నట్లు కనబడినచో దానిచలన మనుక్షణము నుదయిం చుచున్నది; ఒక అగ్నిజ్వాలవలె నది క్షణక్షణము పుట్టుచునే యున్నది; ఏయొకక్షణములోను అదియొకేజ్వాల కాదు.

౧. విశుద్ధిమగ్గము ౮౫.

ప్రకృతి యొక అవిచ్ఛిన్నపరిభ్రమణము. కఠినకారణ సూత్రబద్ధమైన యొక అనంతపరిణామము. అది యెడ తెగని యొక పూర్ణము, అవిభాజ్యమునైన ఏకత్వము. ఏమిజరిగినను సర్వప్రకృతిచక్రమందు నొకచలనము బయలుదేఱి వ్యాపించును. కేవల జడాత్మకప్రపంచమందైనను, బౌద్ధమత మొక విశ్వవిశాలనియమముండి, విశ్వక్రమ కారణమైనదని చెప్పును. "అదియొక బ్రహ్మాండస్వరూపమే కాని, దానికొక నిర్ణీతక్రమము లేదు." ౧. విశ్వరూపచక్ర మొకకర్తగాని, విదితమైన యారంభముగాని లేనిదై, కారణకార్యకేంద్రీకరణస్వభావముచే దొరలిపోవుచున్నది." ౨.

లోకక్రమమును పాళీభాషలో నియమ మందురు. క్రీ. వె. ౫వ శతాబ్దమునకుఁజెందిన బుద్ధఘోషునకుఁ గొంతపూర్వమును, పీఠకముల రచనానంతరమునను, పంచక్రమములు పేర్కొనఁబడినవి, కర్మనియమము లేక కారణకార్యక్రమము; ఉతునియమము లేక జడపదార్థక్రమము; బీజనియమము; చిత్తనియమము; ధర్మనియమము. సదసత్కర్మలు. శుభాశుభఫలితములనిచ్చునని చెప్పునది కర్మనియమము; ఒకవ్యక్తి చేయు శారీరక, మానసికాది కర్మలుకొన్ని, ఆవ్యక్తికిని, తత్సంబంధులకు దుఃఖమునుగలుగఁజేసి, మఱికొన్ని సుఖములనిచ్చును. ఇది విశ్వవ్యాప్తమైన నియమము. కర్మ, ఫలములవరుస నిది తెల్పును.

---

౧. పోపువాక్యములు.

౨. బుద్ధఘోషుఁడు. విశుద్ధమగ్గము. ౧౭.అ.

జీవ చలనపూరితమైన యీవిశ్వ మెడతెగని ప్రవాహమై, మాఱుచుఁ, బెరుగుచు, యత్నించుచుఁ, బోవుచున్నను నిందొక నియమమున్నది. పూర్వబౌద్ధమునకు బెర్గసన్ తత్త్వమునకు నిదియే భేదము. జీవితము నియమశూన్యమని, బెర్గ్సన్ మతము; బుద్ధుననుసరించి, జీవితమంతయు నొక సామాన్య నియమమున కుదాహరణము, జీవితమునుగూర్చియు, నియమమునుగూర్చియు బౌద్ధతత్త్వ మొక దివ్యకాంతియై, ప్రకృతిశాస్త్ర సిద్ధాంతములను బ్రకాశింపఁజేసి, వానికొకయర్థమిచ్చి, మానవుని నిగూఢస్వభావలక్షణములను దృష్టిపఱచును. నియమమున్నదను విశ్వాసము, మానవజీవితముపైనున్న దుఃఖభారమును దేలికపఱచి, ధైర్యమొసఁగి, యత్నమునలన, నీజీవితలంపటము నతిక్రమించి పోవచ్చునని ప్రకటించినది.

బౌద్ధమతమునకు నుపనిషత్తులకుఁగల ప్రధానభేదము, తాత్త్వికసత్యమైన నాశరహితనిత్యసత్పదార్థము, మానవునాత్మస్వరూపమై యున్నదనువిషయమునుగూర్చియే. విశ్వక్రమగతినిగూర్చి బుద్ధుఁ డంగీకరించియున్నాఁడు. అది శూన్యమునుండి జనించి, తిరిగి శూన్యమునకే పోవుచున్నదేమో చూడవలెను. బుద్ధుఁడొక సత్యమగు కేంద్రముగాని, ఒకనిత్యత్వనియమముగాని నిరంతరపరిభ్రమణాత్మకమైన లోకమున నున్నట్లు చెప్పియుండలేదుకాని, దానియర్థము, చలనశక్తులసంచారము తప్ప లోకమున నేదియు సత్యస్వరూపము లేదని కాఁజాలదు. దొరలుచున్న యీజగచ్చక్రమును మొదటఁ గదలించిన ప్రథమకారణమేది యనునదే ముఖ్యమైనప్రశ్న. దానికిఁ గదలిక

నెవఁడిచ్చెను ? మనస్సొకచలనము, లోక మింకొకచలనము నైనచో నీరెంటికి నేకస్థానమేదైన నున్నదా ? ఇంద్రియగోచర మైన ప్రపంచమునుగూర్చియే మనము తలఁచినచో నది దేనిపై నాధారపడినదో మనకుఁదెలియదు. తాఁబేలుపై నేనుఁగున్నదా యేనుఁగుపైఁ దాఁబేలున్నదా యనునట్లు, ప్రపంచకారణసూత్రమునకుఁ గర్తయీశ్వరుఁడో, లేక యొకపదార్థమో, లేక ప్రపంచము స్వయంసహాయశక్తిచే నిట్లుపరిణామమునొందుచున్నదో చెప్పఁజాలము. అనుభవాంశములనే బుద్ధుఁడంగీకరించును. వస్తువులు మాఱుచున్నవి. లోకమున మార్పేకాని, మార్పుల కాధారమైనయొకవస్తువు లేదు. అందుచే నిచటఁ బరమసత్యమైనది పరివర్తనసూత్రము లేక, కారణసూత్రమే. మూలకారణమునుగూర్చి బుద్ధుఁడేమియుఁజెప్పఁడు. లోకము తనయవసరముచే నడచుచున్నది. ఇందరాజకముగాని,అన్యులజోక్యముగాని లేదు. బ్రాహ్మణబౌద్ధముల భేదములను ఓల్డెన్‌బెర్గు యిట్లునుడివినాఁడు; "పరివర్తనము వెనుక నొకవ్యక్తియున్నదని బ్రాహ్మణములతత్త్వము, వ్యక్తిగా గోచరించునది పరివర్తనమేయని బౌద్ధులవాదమునైయున్నది. మొదటిభావ మొకే కారణబద్ధము కానిసత్పదార్థము; రెండవది పదార్థములేని కారణధర్మమును."౧. ఈవర్ణనము రెండుసిద్ధాంతములకుఁగల ముఖ్యభావమునే స్వీకరించినది; భేదములను విడిచిపెట్టినది. ఉపనిషత్తులు, బుద్ధునివలెనే, సృష్టియొకపూర్ణవస్తువనియు, మరణాదికదోషభూయిష్ఠమైనను, భిన్నస్పష్టపదార్థములుగా విభ

౧. బుద్ధుఁడు. పుట ౨౫౧.

జింపశక్యముగాని"దనియుఁ జెప్పియున్నవి.[౨] అదియొక అవిభాజ్యమైనచలనము, మార్పుతో సంబంధములేని కేవలపురుషు నొక్కని నుపనిషత్తు లూహించియుండలేదు. పరివర్తనాత్మకమైనజగము మిథ్యయని యవి చెప్పలేదు. జగత్పరివర్తనములో నీశ్వరశక్తియున్నదని యుపనిషత్తులభావముగా ఓల్డెన్‌బెర్గు కూడఁ జెప్పియున్నాఁడు. పరివర్తనాత్మకజగత్తు, పరస్పరసంబంధములేని భిన్నదశలసంపుటియని యుపనిషత్తులభావముకాదు. అదియొక ప్రదర్శనమే కావచ్చుఁ, గాని, సత్యముయొక్క ప్రదర్శనము. పరివర్తనమే సత్యమని యుపనిషత్తు లంగీకరింపవు; పరివర్తనములవెనుక మార్పులేని యొకసత్పదార్థమున్నదని యవిచెప్పును. మార్పులన్నియు నొకనిత్యవస్తు ప్రత్యేకలక్షణములు. ఈలక్షణములేమార్పును బ్రదర్శించుచున్నవి. మార్పులన్నిటికి వెనుక నొకవస్తువున్నదనికాని, ఆతనియనుచరులు భావించినరీతిని, పరివర్తనమే నిత్యమైనదనికాని బుద్ధుఁడు చెప్పియుండలేదు. రూపములవెనుకనున్న సద్వస్తువిషయమాతఁడు స్మరింపక, మనయభ్యుదయమున కవసరమైన వ్యవహారప్రపంచస్వభావము నాతఁడు చెప్పెను. కాని, నాగసేనుఁ డూహించినట్లు లోకమునఁ గాఁగారణపరంపరయే యైనచోఁ, గారణబద్ధముగాని దేదైన నున్నదా లేదాయని యడుగవలసివచ్చును. లేకున్నచోఁ, గారణ ధర్మమాత్మవిరుద్ధమగును. ప్రతిదృశ్యమునకింకొకదృశ్య మకారణమగుచోఁ, దేనికిని సరియగుకారణమును మనము చెప్పఁజాలము. మనము కారణధర్మమునెట్లో యతి

౨. బ్రాడ్లే.

క్రమించి, ఆత్మకారణశక్తిగల యొకసత్పదార్థము, కారణధర్మబద్ధమైన పరివర్తనమునకు మూలమైనది, స్వయముగా నది స్వతంత్రమైనదియునని నిర్ణయింపవలెను. ఒక అనిత్యమైన దనిత్యముగా గోచరించుచున్నదని మనముచెప్పినపుడది నిత్యమైనదానికి వ్యతిరేకమైనదని భావము; అపుడా నిత్యమైన దేది యను ప్రశ్నముదయించును. అట్టి శాశ్వతవస్తువింకను వికాసమందుచున్నదనికాని, లేక, సర్వపరివర్తన రూపముల నది ప్రదర్శించుచు, స్వయముగాఁ దననిత్యతను, బూర్ణతను నిలుపుకొనుచున్నదనికాని చెప్పవలసియున్నది. ఎట్లైన నొకసత్పదార్థమంగీకరింపఁబడక తప్పదు.

ఆరిస్టోటలుననుసరించి, మార్పులకొక సమానవస్తువుండవలెను. మార్పులు దేనివో ఆవస్తు వుండకతీరదు. అట్టి నిత్యవస్తుహీనముగా మార్పులులేవు. ఇది క్యాంటుతత్త్వజ్ఞుని 'ఎనాలజీ ఆఫ్ సెకండు ఎక్స్పీరియన్సు' నందలి సత్యాంశము. "నిత్యవస్తువులేనిదే, కాలగతములైన సంబంధములుండవు. ఈపరివర్తనములో, 'అ' తరువాత 'ఆ' వచ్చినదనగా, 'అ' పూర్తియైనవెనుక, 'ఆ' ప్రారంభించినదన్నమాట. 'అ' 'ఆ'లకు సంబంధమే లేదు. ఈ రెంటెనిఁ గలుపునదొకటి. రెంటికిసామాన్యమైయున్నచో నపుడు సంబంధమేర్పడుమ. అట్టి, సంయోగకర్తయింకొకటిలేనిచో, 'ఆ'అదృశ్యమైనఁగాని, 'ఇ' ఆరంభింపదు; మిగిలినదిట్లేయుండును. పూర్వాపరదశాసామాన్యలక్షణమొకటియుండితీరవలెను. దానినిత్యత్వము మూలముననే పూర్వదశయనంతరదశానుగతమై. పరంపరాక్రమ మేర్పడును. ఈ సం

భానలక్షణము తాత్కాలికముగా నిత్యమైనదని యన్నచో, నిట్టి తాత్కాలికలక్షణములకు శాశ్వతవస్తువొకటి మూలరూపమై యుండవలసివచ్చును. విశ్వమంతయు నొకసంబంధముల యల్లికయనిచెప్పి, యూరకున్నచో, నీసంబంధ సంయోగశక్తి లేని యల్లిక నిలువఁజాలదు. అది పక్షి లేనిగతి పరంపరవలె నుండును. పరస్పరసంబంధములచే, వస్తుత్వము జనింపదు. బుద్ధుఁడు వ్యవహారప్రపంచముపై దృష్టి లగ్నముచేసి, సత్పదార్థ, మవిచ్ఛిన్న పరివర్తనపరంపరయే యనినాఁడు. జగన్మాయాపసత్యము, పరివర్తనపరంపరలో నున్నదని నేఁడుప్రచురించిన బెర్గ్సన్ తత్త్వమిదియే. అచలవస్తువుల మిథ్యారూపములే అజ్ఞానదృష్టికి గోచరించును. జ్ఞాన మీ మిథ్యారూపము లనిత్యములని తెలియఁజేసి, వీనియం దంతర్వర్తియై యొక కారణధర్మమున్నదని బోధించును.

మనము క్షణికవాదమున నంగీకరించినచో, నిత్యత్వముతోఁగూడిన కారణధర్మము, సమానవ్యక్తిత్వముతోఁగూడిన అవిచ్ఛిన్నత్వము నంగీకరింపవలెను; లేదా, ప్రపంచమొక కొన్ని నిరంకుశశక్తుల రాక్షసికనృత్యమనియెంచి, దానికర్థము చెప్పుకృషిని విరమింపవలెను. నిత్యత్వముతోఁగూడిన కారణధర్మమునకును, క్షణికవాదమునకును భేదమిట్లు శంకరుఁడు నిర్వచించెను; "బౌద్ధులదృష్టిలో నంతయు క్షణికము. రెండవ క్షణము వచ్చునప్పటికి మొదటిక్షణములోనున్న వస్తువు లేదు; పూర్తిగాఁ గ్రొత్తదైన యింకొకవస్తువుదయించును. అందుచే మొదటిది రెండవదానికిఁ గారణమని నీవుచెప్పఁజాలవు; రెండ

వది మొదటిదానికార్యమనియుఁ జెప్పవీలులేదు. క్షణిక వాదమునను సరించి, రెండవక్షణ మారంభించునప్పటికి మొదటిది పూర్తియైనది; అనగా ఉత్తరవస్తుజన్మమునకుఁ బూర్వమే పూర్వవస్తువదృశ్యమైనది. అందువలన నుత్తరవస్తువు పూర్వవస్తుకారణముచే నుత్పన్నముకాలేదు; శూన్యమునుండి స్థితి జనింపదు."౧ కొందఱనంతర బౌద్ధులుగశంకరుని విమర్శ సరియైనదని గ్రహించి, మార్పులన్నిటికి వెనుక నొకనిత్యవస్తువు లక్షణమున్నదని వాదించిరి. సోజెన్ చెప్పినాఁడు: అన్నిటికి మూలాధారము నిత్యమైనది. మాఱుచున్నది వస్తువుయొక్క గుణవిశేషము; అందుచే బౌద్ధము మొదటిక్షణములోని వస్తువుత్తరక్షణములో నుండదని చెప్పుచున్నదనుట తప్పు."౨.

వ్యావహారిక జగత్తుపై దృష్టి కేంద్రీకరించి, బుద్ధుఁడు ఉపనిషత్తత్త్వవేత్తలవలె సృష్టికేంద్రమును, సర్వజీవహృన్నివాసియునైన యొకనిత్యసర్వపోషకశక్తి యున్నదని నిర్ణయింపలేదు. మనకు జ్ఞానగమ్యము కానంతమాత్రమున, నిత్యపదార్థము లేదనుట పొసగదు. ఉన్నదంతయు నవస్థాపరంపరయే యైనచో నిరవస్థాకాల మేతెంచినపుడు మిగులునది శూన్యావస్థయే. ఓల్డెన్ బెర్గు చెప్పినాఁడు; "ఒకయవస్థ, యవస్థాంతరమును గోరును. ఈసిద్ధాంతముననుసరించి, తర్కింపనారంభించినచో నొకయవస్థాపరంపర, పూర్తియై, నశించునపుడిఁక మిగులునది శూన్యము కాక వేఱేమున్నదని చెప్పవీలగును?"౩. మనబుద్ధిగమ్యమైన జగద్రూపమున కనిత్యస్థితియే గలదని బుద్ధుఁడుప

౧. వేదాంతసూత్రభాష్యము. ౨ అ. ౨.

విపత్తులతో నేకీభవించుచున్నాఁడు. వ్యవహారదృశ్యపరంపరకు వెనుకనొక శాశ్వతస్థితి యున్నదని మనబుద్ధి సూచించితీరును. ఈనిత్యపదార్థమనిత్య పరంపరలోనిది కాదు. కారణధర్మపాశములనుండి స్వతంత్రమైనదగుచో, నది యతీంద్రియస్థితిగలది కావలెను; కాని, దృశ్యమగు లోకముతో దానికేసంబంధము లేదనుటయు దోషమే; ఏలన, అప్పుడీ దృశ్యప్రపంచ మాభాసమగును. ప్రతివస్తువునున్నట్లు గోచరించునుగాని, నిజముగా నట్లులేదు. ఏకకాలమునఁ బ్రతివస్తువు నిత్యము ననిత్యమును గూడనైయున్నది. ప్రతిదశనుండియు నుత్తరదశకుఁ బోవుచు నుత్తరదశకుఁ గారణభూతమైన పూర్వదశయొక్క ప్రధానవ్యక్తిత్వమును వెంటఁబెట్టుకొనిపోవును. ఉన్న ప్రతివస్తువు నున్నది, లేదు, నిత్యము, ననిత్యముననుసీసిద్ధాంతముపరివర్తన పరమార్థమునుజూపి, సత్పదార్థమే పరివర్తనము లన్నిటికి మూలభూతమని ప్రకటించును. బుద్ధోపదేశస్వరూపమిది. రెండువ్యతిరేకదశలమధ్యవర్తిత్వమే స్థితి; దృశ్యప్రపంచ పరిశీలనము వలన మనము వస్తువుయొక్క నిత్యానిత్యలక్షణ విభాగము చేయఁజాలము. రెంటిని విడఁదీసి, ఒకొక్కదానినే విడిగాఁ బరిశీలించినచో మనశ్రమకు శూన్యమేఫలితమై మిగులును. వ్యవహారస్థితియొక్క నిత్యత, తాత్కాలికమధ్యమ స్వరూపము; అది అనాత్మనుండి యాత్మకుఁ బయనము; అదియే పరిణామము. ఇంద్రియ మనోగోచరమగు ప్రపంచవస్తువులు నిత్యములను

౧. సర్వాస్తివాదులు. ౨. సిస్టమ్సు అఫ్ బుద్ధిస్టిక్ థాట్. పుట౧౩౮
౩. ఓల్డెన్‌బెర్గు బుద్ధుఁడు పుట ౨౭౭

భావమును స్థాపించుటకై యత్నించుతర్కము నిరర్థకమైనదనియు నవి యొక లక్ష్యసిద్ధికై పయనించుచున్న యాత్రిక స్వరూపము లనియు బుద్ధుఁడు నిశ్చయించెను. సత్పదార్థవిషయమున నాతేఁడు మౌనముద్రవహించి యుదాసీనుఁడగుటకుఁ గారణ మూసదూప్రము, మనస్సునకతీతమగుట, లోకమున కర్థము చెప్పుటకుఁ దానుజూడని విషయము నుదాహరించుట కిచ్చగింపక యే యని తోఁచుచున్నది. లోకానుభవమే మనకుఁగల సాధనము. సద్వస్తువు అనుభవాతీతము.మన కతీతమైన విషయస్వభావనిర్ణయమునకై వ్యర్థప్రయత్నములు చేయుట కాతఁ డిష్టపడలేదు. నిష్పాక్షికముగాఁ జెప్పినచోఁ, బరిమితమగు మానవజ్ఞానమును బట్టి, పరమసత్యమైన సత్పదార్థముయొక్క అస్తిత్వనాస్తిత్వము లను నిశ్చయముగాఁ జెప్పి ఋజువుచేయు నవకాశములు లేవని యొప్పుకొనక తప్పదు. నిత్యపరివర్తమాన శీలమైన జగత్తులో నిత్యవస్తువును దర్శించుటసంభవమని బౌద్ధము, నుపనిష్మతము నంగీకరించినను, నుపనిషత్తు లాసత్పదార్థమున్నదని యుద్ఘాటించియుండగా, బౌద్ధమత మావిషయమున మౌనము వహించెను. ఇదమిత్థమని నిర్ణయింపని యీమౌనభావమును, నాస్తిక వాదముగాఁ బరిగణించుట కవకాశము లేదు. పరుగిడుచున్న యీపరిణామ ప్రవాహములో,నిత్యమైనది లేదనికాని, అశాంతి నిలయమైన లోకమునఁ గంపితమైన మానవహృదయము నకు శాంతినొసఁగు తావుకాని లేదను నవివేకమునకు బుద్ధుఁడు పాల్పడియుండలేదు. పరమసత్యము, వాఙ్మనముల కతీతము నైన దేదైననున్నదాయను ప్రశ్నమునకు సమాధానము చెప్పుట కెంత

యనిష్టమును బుద్ధుఁడు ప్రదర్శించినను, నాతని కావిషయములో నేసందేహమును లేనట్లే తెలియుచున్నది. "పుట్టనిది, ఆరంభములేనిది, చేయఁబడనిది, అద్వితీయమునైన దున్నది. శ్రమణులారా! అదియే లేకున్నచో, జన్మారంభ జరామరణాదిస్థితినుండి మనకు విముక్తియే యుండఁజాలదు." ౧. అవితర్క్యమై, విశ్వసింపఁదగిన యొక పరమసత్యమే సృష్ట్యంతర్యామియై యున్నదని బుద్ధుఁ డెఱుఁగును.

౯—సంసారము

జగత్పరిణామము దృశ్యము, సత్యమునైనదా? జగత్తు నిరంతరప్రవాహమనియు, నది నిస్సత్త్వ (సత్త్వశూన్యము) మనియు, నిర్జీవ (నిర్జీప) మనియు నాతని ముఖ్యభావములు. ఉన్నదంతయు ధర్మములేక దశాసంపుటి. అది అసత్యమే కాని స్థితిలేనిది కాదు. బుద్ధుని ప్రారంభోపదేశములలోఁ గొన్ని వాక్యములవలన జగత్తునుగూర్చిన భావము కేవలవ్యక్తిగతమను నభిప్రాయమున్నది. దృశ్యమైనజగము, ద్రష్టయొక్క అవస్థపై నాధారపడియున్నది. అట్టిజగము ప్రతిమనుజునిలో నున్నది. [౧]"మర్త్యమైన యీశరీరమునకొక కొంతపైని, చేతనత్వము, మానసములతోఁగూడిన ప్రపంచమున్నది. దానికి వృద్ధిక్షీణనాశనము లున్నవి." ౧. ముక్తి లభించినవెనుక జీవ మేమగు నని యడిగిన యొక సన్న్యాసి ప్రశ్నమునకు బదులుగా బుద్ధుఁడిట్లు

౧. ఉదాననికాయము. ౮అ. 3.

౧. రైస్ డేవిడ్సు. బుద్ధసంభాషణములు. ౧అ. పుట ౨౭౯. జ్ఞానికి లోకము గోచరింపదనియుఁ జెప్పఁబడెను.

చెప్పెను; "ప్రశ్న యిట్లుండవలెను: 'ఎచట భూజలాగ్ని వాయువులు లేవో, ఎచట స్థూలము సూక్ష్మము; దీర్ఘము హ్రస్వము; సదసదాత్మకములైనవన్నియు నదృశ్యములగునో, జ్ఞాపకము లేకుండ, నెచట దృష్టి, దృశ్యము నూపట్టకుండ మాయమగునో, అది యేది?;" దానికి జవాబిది; "పూర్వస్మరణావకాశము లేకుండఁ, జేతనత్వము నశించుటచే నన్నియుఁ బోయినవి." ౨. ప్రపంచము దృష్టిపై నాధారపడియున్నది: ఆదృష్టితోనుదయించి, యాతఁడు, పోవుటతో, నదియుఁ బోవుచున్నది. మనముచూచు ప్రపంచములన్నియు మనఃకల్పితములే. లోకములో విస్పష్టసత్యములు, మనయింద్రియానుభవములు. మనభావములకు సరిపోయిన వస్తువు లున్నవో లేవో చెప్పఁజాలము. అజ్ఞాన, కర్మలశక్తివలన లోకపరిణామము జరుగుచున్నది. ప్రత్యేకత్వముగాని, వ్యక్తిత్వముగాని లేని యేకైక సత్పదార్థమున, మనముచూచు భిన్నరూపములన్నియు మనముకల్పించుకొన్న వేయను భావమును ప్రకటించినవాక్యములు కొన్నికలవు. సత్పదార్థము నొకదృశ్యముగా నూహించుటచే మనకీ భిన్నరూపములు గోచరించినవి. మొదటిభావము జగత్తంతయు స్వప్నవస్తుతుల్యమని తీసివేసినచో, నిఁక రెండవది జగత్తునొక కథావస్తువుగా మార్చి చెప్పినది. ౩. జీవించుసంకల్పమునుండియే సర్వవ్యక్తిరూపభావములు కల్పింపఁబడినవని చెప్పిన సోపెన్హోయరు తత్త్వమునకు రెండవభావము సరిపోవును.

---

౨. డాల్కే: బౌద్ధమతవ్యాసములు. పుట ౩౧౦

3. కథావత్తు.

అచ్ఛేద్యమైన విశ్వపరిణామప్రదర్శనమును, మనయజ్ఞానమును జీల్చి భిన్నవ్యక్తిరూపముల నూహించుకొనుచున్నదని కొన్ని సమయములఁ జెప్పఁబడెను. జ్ఞానిదృష్టికి సముచ్చయద్రవ్యములు నశించి, యందు మూలద్రవ్యములు గోచరించు నను వాక్యములు కొన్నియున్నవి. సముచ్చయద్రవ్యములు శిథిలములై, ఏకాత్మకవస్తువులు నిత్యములైయుండు నను లైబ్నిజ్ సిద్ధాంతమును ప్రారంభదశలోని బౌద్ధులెఱుఁగుదురు. కాని 'ఆత్మ' కూడ సముచ్చయద్రవ్యమేయనియు నందుచే నశ్వర వస్తువనియు వారు చెప్పుదురు. నాశములేని యేకాత్మకవస్తువులనగా, భూమి జలాగ్ని వాయువులు; వైభీషకు లాకాశమును గూడఁ జేర్చిరి. భూకంపములకుఁ గారణమడిగిన ఆనందుని ప్రశ్నమునకు సమాధానముగా బుద్ధుఁడుచెప్పిన వాక్యములననుసరించి, పూర్ణశూన్యస్థలముండుననికూడ భావించినట్లు తెలియుచున్నది. "ఆనందా ! ఈవిశాలమైన భూమిజలముపైని, జలము వాయువుపైని, వాయు వాకాశమందును నిలిచియున్నవి." ౧. "పూజ్యనాగసేనా ! లోకములోనికిఁ గొన్ని జీవులు కర్మవలనను, గొన్ని కారణాంతరమునను, గొన్ని ఋతువులవలనను, వచ్చినవి. ఈమూఁడుకారణములనుండికాక, యింకొకవిధముగా వచ్చిన దేదైన నున్న యెడలఁ జెప్పుము." "ఉన్నవి. ఆకాశము, నిర్వాణము రెండు నట్టివికావు." ౨. పరిణామప్రపంచమునుగూర్చిన స్పష్టమైన భావములను బుద్ధుఁడు మనకిచ్చియుండలేదు. అనేక భావములు, సూచనలు నాతఁడిచ్చిన వాని ననంతర బౌద్ధులు

౧. దీఘనికాయము. ౨౦౭ ౨. మిళిందము. ౪౫.

తమకుఁ దోఁచినట్లెల్ల పెంచి, పాశ్చాత్యార్థములఁ జెప్పిరి. నాగసేనుఁడు వ్యక్తిగతకల్పనముగా లోకమున కర్థము చెప్పినాఁడు. ఒకవస్తు వావస్తులక్షణముల సంపుటియని యాతఁడు వచించెను. మనుష్యదేహములో, క్షణికేంద్రియజ్ఞాన స్ఫూర్త్యాపరంపరలు తప్ప నిత్యమైనదేదియును లేదు. ఈస్ఫూర్త్యాపరంపరలనె మనస్సు పోగిడి, వస్తుకల్పనము చేసికొనుచున్నది. మనఃకల్పిత క్షణిక దృశ్యముల నృత్యమే పదార్థమని నాలుగుబౌద్ధశాఖలలో నొక శాఖ చెప్పినది. మనస్సే సర్వమని యింకొకశాఖ భావము; వేఱొకశాఖ శూన్యవాదము నంగీకరించి, ప్రపంచము నిజము కాదు. అసత్యమును గాదు; రెండును గాదు; రెండును గాక పోదని వాదించును. బాహ్యజగత్సత్య నిర్ణయము చేయుట బుద్ధునిపని కాదు. పరిణామదశా పరంపరాప్రవాహమునఁబడి కొట్టుకొనిపోవుచున్న మానవునకు రక్షణలేక, యల్లాడుచున్న సంగతియే యాతనికి ముఖ్యమైనది. జీవించుటకుఁ గాంక్ష యున్నంతకాలము, మానవుఁడే యగాధసంసారాంధమునఁబడి, పతనోత్పతనముల నొందుచు నుండవలసినదే. ఈఅశాంతి రూపమున జీవికి శాంతిలేదని బుద్ధుఁడు గ్రహించినాఁడు. "ప్రజ్వలించుచున్న అగ్నిమధ్యమునసుండి దహింపఁబడుచున్న వేళ, నగ్నికారణ మరయు సమయముగాదు; మంటనుండి బయటపడు నుపాయమే చూచుకొనవలసియున్నది." ౧.

౧౦ — జీవము

మనశ్శరీరముల ద్వైతము పరిణామములో నొకభాగము; పూర్ణములోని యంశములు; వస్తువులన్నియు నొకే యవిచ్ఛి

౧. మజ్ఝిమనికాయము వాల్యూము ౧. పుట ౨౯

న్న పరిణామముయొక్క భిన్న దశల సంబంధములు. జీవము నిత్యమైన దైనను, నది యెల్లప్పుడు చేతనత్వముతోఁ గలిసియుండదు. ఏయొకదశాంశమైనను, పరిభ్రమించుచున్న సర్వలోకముతో సంబంధము గలిగియుండును; అట్టి దశాంశము చేతనమైనచో, దానినే మనము జీవమందుము. వస్తుసత్యములను దర్శించుటకు సచేతనులకే సాధ్యము.

జీవమనగా మానవుని వ్యవహారజీవితము; అది మాఱుచుఁ బెంపొందుచుండును. శరీరముకాని, పరిణామముగల మనస్సుగాని 'ఆత్మ'గాదని యుపనిషత్తులు స్పష్టముగాఁ జెప్పినవి. కాని, మానసిక భౌతికగుణసంయోగముచే వ్యక్తియేర్పడుచున్నాఁడు. ప్రతివస్తువవలెనే, ప్రతివ్యక్తియు నొక సమన్వయము లేక సముచ్చయము. బుద్ధులు దీనిని సంస్కారమందురు. ప్రతివ్యక్తియందుఁగల భిన్నాంశముల కొండొంటితోఁ గల సంబంధములు నిత్యము మాఱుచుండును. వరుసగావచ్చునేరెండు క్షణములలో నది యొకటికాదు. మానవుఁడొక సజీవసముచ్చయ ద్రవ్యము; ఏరెండు క్షణములలో నది సమానముగాదు; కాని, యాత్మసమానత్వము పూర్తిగా నశింపక, అనేక జన్మపరంపరల నొందుచున్నది. ౧. మనశ్శరీరములు రెండు నెడతెగని మార్పులోనున్నను, శరీరముకంటె మనస్సునకెక్కుడు చాంచల్యము, అనిత్యత గలవు. అందుచే నీరెంటిలో నేదినిత్యమో చెప్పవలసియున్నచో దేహమనియే చెప్పవలసి

౧. చూడు. మహానిర్దేశము పు. ౧౧౭; విశుద్ధిమగ్గము వాల. డబ్లియు. బి టి. పుట ౧౫౦

యున్నది.౨ వ్యక్తిత్వమొక యస్థిరమైన పరిణామదశ. రైస్ డేవిడ్సు చెప్పినాఁడు: "సంయోగములేనిదే వ్యక్తిత్వములేదు; పరిణామములేనిదే సంయోగములేదు; ఒకపదార్థ మింకొకటికాకుండఁ బరిణామములేదు; పదార్థ నాశనములేకుండ నొకపదార్థ మింకొకటియగుట జరుగదు; ఈ నాశనమెప్పుడో యొకప్పుడు పూర్తియగును" 3. అది నిత్యత్వమేమియులేని యొక అనవరత పరిణామము. నామరూపములు ననిత్యములు. ౪. కాశిలోని, కొండన్న అధ్యక్షుఁడుగాఁగల యతిపంచకమునకు, 'ఆత్మ' లేదను రెండవయుపదేశమును బుద్ధుఁడిట్లు చేసెను; "శరీరము శాశ్వతమైన యాత్మగాదు; అది నశించును. భావన, దర్శన, జ్ఞానము లాత్మగావు. ఏలనఁ జేతనత్వమే నశించును." "మనరూపభావ,దర్శన,చిత్తవికారములన్నియు ననిత్యములు;అందుచే దోషములే; నిత్యములు, శ్రేయఃప్రదములుకావు. అనిత్యము, దోషయుక్తము, చపలమునైన దాత్మ కాఁజాలదు. అందుచే నల్పాధికములు, దూరసమీపములు, విషయావిషయములు, కాలత్రయమం దెప్పుడున్నను, అన్నియు ననిత్యరూపములే యగును గాని నిత్యమగు నాత్మకాఁజాలవు; 'ఇది నాదికాదు;

౨. సంయుక్తనికాయము ౨౫. ౯౪, ౯౭ హీనయానమునకుఁజెందిన అభిధర్మవిభాషా శాస్త్రమునను సరించి, ౨౪ గంటలలో ౬౪౦౦౦ లక్షల ౯౯ వేల ౯ వందల ౮౦ క్షణములున్నవనియుఁ బంచస్కంధములు క్షణక్షణము పుట్టుచు, నశించుచుండుననియుఁ జెప్పఁబడెను.

చూడుము. యమకమిసోజెన్ సిస్టమ్సు ఆఫ్ బుద్ధిస్టిక్ థాట్ పుట౧౧౧.
(3) ప్రపంచమతతత్త్వములు పు. ౧౪౨ (౪) మహావగ్గము ౧౫ ౬. ౩౮.

ఇది నేనుగాను; ఇది నానిత్యమైన ఆత్మగాదు."(౫) పెద్దళ్లసుత్తములో ధమ్మదిన్నుఁడిట్లు చెప్పెను; "సంస్కారములేని యజ్ఞాని ఆత్మనొక దేహరూపముగాను, లేక దేహమునందొక యాత్మ యున్నట్లును, లేక దేహమువంటి రూపముగల యొకఆత్మ స్వరూపమున్నట్లును; లేక ఆత్మయొక భావరూపమనియు, లేక భావరూప మాత్మలోనున్నదనియు లేక, భావమునందాత్మయున్నదనియుఁ దలతురు." ఆత్మకాని, పురుషుఁడుగాని, జీవముగాని, సత్త్వముగాని యేదియునులేదు. మానవునిలో మార్పులేని నిత్యమైన లక్షణమేదియు మాకు గోచరింపలేదు."(౬). పంచస్కంధముల కూర్పే యున్నది. ఉపనిషత్తుల నామరూపములనుండి బౌద్ధులు స్కంధవాదమును బెంపొందించిరి. వ్యక్తిత్వమునకుఁ గారణములైన వస్తుసంబంధమైనరూపము, మనస్సంబంధమైన నామముతప్ప, నిత్యమైనదేదియు మానవునియందు లేదు.

సురంగమసుత్తమందు, దేహములోఁగాని బాహ్యమునఁగాని, మనశ్చిత్తాదుల వెనుకకాని, ఆత్మయుండుచోటున్నదని యానందుఁడొనర్చిన వ్యర్థవాద ప్రయత్నములిందుఁ జర్చింపఁబడెను. ౧. మేధఃపదార్థమందుఁగాని, యింద్రియముల సూక్ష్మస్థానములందుఁగాని, దేహములో నేయితరభాగమునందుఁగాని నిత్యమైన యాత్మకు స్థానమున్నదని వెదకుట వ్యర్థప్రయ

(౫) మహావగ్గము ౧౮. ౨౧. (౬) సంయుక్తనికాయము ౪.౮౯౪.

౧. పశ్చిమఖండ, మనస్తత్త్వజ్ఞులు దేహములో, నరనిర్మాణములో, మెదడులో నొకచోటు నందాత్మ యున్నదని నిర్ణయింపఁబూనిరి.

త్త్మమని చెప్పఁబడెను. శరీరసంబంధములేని ఆత్మశక్తి యొక టున్నదని చెప్పుట, కర్మసిద్ధాంతమునకు వ్యతిరేకమని బౌద్ధులు తలచిరి; ఏలన. సర్వకర్మల కాయాత్మయే కారణమనితలచి, మనుజులు కర్తవ్యముల నెఱవేర్చుట మానివేయుదురు. రైస్ డేవిడ్సు సతిచెప్పినట్లు, "అనాత్మవాదము బౌద్ధులు చేయుటకుఁ గారణము, నిత్యమై, అతీతమై, అవిచ్ఛిన్నమై, ఆనందమయ మైన ఆత్మయున్నదనుట కిష్టములేక కాదు; పరమసత్యస్వరూప మైన పరమాత్మయు జీవాత్మయందే యున్నదను సిద్ధాంతము నంగీకరించుట కిష్టములేక యట్లు వాదించిరనితోచును"౧. ఉప నిషత్తులు చెప్పినయాత్మ జన్మాంతరములు గలదికాదు. ఉప నిషత్తుల 'ఆత్మ'ను గూర్చిన యింకొక అపార్థమును, బుద్ధుఁడు ఖండించినాఁడు. భేదములతో నిమిత్తములేని శుష్కమైన యేకత్వ మాత్మ యను భావమది. అదియే నిజమైనచో నది యింద్రియములకేకాక చెప్పినట్లొక శూన్యవ్యక్తిత్వమగును.

ఆత్మవిషయమున బుద్ధుఁడు మౌనము వహించుట కిం కొక కారణమున్నది. జీవాత్మయే పూర్ణమైనదని నిశ్చయించు లక్షణము మానవునిలో నధికబలమైనది. ఈలక్షణమే విశేష మైన ఆత్మసాధన దోషముగాఁ బరిణమించినది. 'అహం'కార గర్వమును, 'మమ' కారదోషమును గర్హించుటకుఁ గూడ బుద్ధుఁడు సంశయింపలేదు. ఆత్మనుగూర్చిన దురభిప్రాయ ముల నాతఁడు ఖండించెను. మనము వేనిని యాత్మరూపము లను కొనుచున్నామో, అవి యాత్మకాదని యాతఁడు చెప్పి

౧. బౌద్ధమనస్తత్త్వము. పు. ౩౧.

నాఁడు. "సోదరులారా ! ఆత్మకాని ఆత్మకుఁ జెందినదేది కాని, నిజమైనదిగా నంగీకరింపమనగా, మతద్రోహులగు వారి కిందివిధమునఁ జెప్పిన భావములోఁగాదు; "ఇది ప్రపంచము; ఇదియాత్మ; నేనెల్లప్పుడు నుందును, నాకు నాశములేదు, మార్పులేదు, నేను నిత్యుఁడనని" యీవిధముగాఁ బలుకు వారు శుద్ధమూర్ఖులుగారా ?"౧. మన పరిమితమైన జీవము, తాను శాశ్వతమని వదలువిధానమును బుద్ధుఁడు ఖండించి నాఁడు. రెండుక్షణములు మనము నిత్యముగా మార్పులేకుండ నుండఁజాలము. ఇఁక నేయాత్మకొఱకు మనము శాశ్వతత్వ మును గోరుచుండుట ?"౨. చైతన్యమున్నదెల్ల నాత్మయను తత్త్వమును బుద్ధుఁడు నిరసించెను. కన్నులకు గోచరించు గుణ ముల కాధారమై యొకయాత్మయున్నదను వాదము నాతఁడం గీకరింపఁడు; ఏలన నది మనకుఁ దెలియునదికాదు. ఈగుప్తమైన యెఱుక కందని, యెఱుఁగరాని, వస్తువును బుద్ధుఁడు న్యాయ ముగానే నిరసించినాఁడు. ఆరంభదినములలో బుద్ధుఁడు సమాధి క్రమదశావిశేషములను సుప్రసిద్ధుఁడైన "ఆలారకాలముఁడను యోగియొద్ద శిష్యుఁడై నేర్చుకొనెను. ఆయోగి, జీవుఁ డా త్మత్యాగముచే ముక్తుఁడగునని యుపదేశించినాఁడు; "తన్నుఁ దానే త్యజించి, శూన్యమును జూచును. ఆతఁడే నాస్తికుఁడు. అప్పుడొక పక్షిపంజరమునుండి వెడలునట్లు, ఆత్మశరీరము

౧. మజ్ఝిమనికాయము. ౧అ. ౧౩౮. పోల్చు భగవద్గీత ౩అ.౨౭.

౨. చూడు. ఇంజి, ప్రొసీడింగ్స్ ఆఫ్ ది అరిస్టోటలియన్ సొసైటీ వాల్యుము ౧౯, పుట ౨౭౮.

నుండి, యెగసిపోవఁగా, ముక్తిఁ బొందెనని యందురు. ఇదియే నిత్యము, మరణాతీతము, భేదరహితము నైన బ్రహ్మపదార్థము, జ్ఞానులు దీనినే మోక్షమందురు." బుద్ధుఁడీసిద్ధాంతము నంగీకరింపలేదు. ముక్తిఁబొందినయాత్మ, యెట్టిపదవిని బొందినను, నింకను, తిరిగి జన్మించుననియు, మనకుఁ బూర్ణత్వము సిద్ధించుటకు సంపూర్ణముగా నాత్మత్యాగ మవసరమనియు బుద్ధుఁడు నిశ్చయించినాఁడు.

'ఆత్మ' యేదికాదో బుద్ధుఁడు మనకు స్పష్టముగఁ జెప్పినాఁడు. 'ఆత్మ' యేదోమాత్రమతఁడు నిశ్చయముగా నుడువలేదు. కాని బుద్ధునిదృష్టిలో నాత్మయే లేదనుటకు వీలులేదు. "అప్పుడు పరివ్రాజకుఁడైన వచ్ఛగొట్టుఁడు బుద్ధుని కిట్లనెను: "గౌతమ , ఏమినిశ్చయించితివి ? 'అహం' అనున దున్నదా ?" బుద్ధుఁడింకను మౌనము నేవహించెను. అప్పుడా వచ్ఛగొట్టుఁడు లేచి తనదారిఁబోయెను. కాని పూజ్యుఁడగు నానందుఁడు బుద్ధునితో నిట్లుపలికెను: "పరివ్రాజకుఁడగు వచ్ఛగొట్టని ప్రశ్నమునకుఁ దామేల సమాధానమీయలేదు ?" "ఆనందా ! పరివ్రాజకుఁడు వచ్ఛగొట్టుఁడడిగిన ప్రశ్నకు నేను " 'అహం' అనునదున్నదియని సమాధానము చెప్పినయెడల, 'అహం' నిత్యమైనదని శ్రమణులు, బ్రాహ్మణులు నమ్ముచున్న తత్త్వమును సత్యమని నే నంగీకరించినవాఁడ నైయుందును. మఱియు, పరివ్రాజకుఁడైన వచ్ఛగొట్టుఁడు 'అహం' లేక ఆత్మ లేదా"యని యడిగినప్పుడు "ఆత్మలేద"ని సమాధానము నేనిచ్చినయెడల, ఆత్మ నాశనమగునని నమ్మిన శ్రమణక బ్రాహ్మణుల తత్త్వ

మును సమర్థించినవాఁడనై యుందును." ఈసంభాషణమును గూర్చి ఓల్డెన్బెర్గు వ్యాఖ్యానించినాఁడు; "ఆత్మలేదను వాదమును బుద్ధుఁడంగీకరింపకుండుటకుఁ గారణము, ఉన్నదని విశ్వసించు దుర్బలహృదయుల కది కఠోరమైన వార్తగావచ్చును; ఉన్నదనికాని లేదనికాని చెప్పని బుద్ధుని పద్ధతిచూడఁగా, నాతని యితరోపదేశ సాక్ష్యములనుబట్టి, ఆత్మలేదనియే యాతని విశ్వాసముగాఁ జెప్పవచ్చును."౧. బుద్ధుఁడు నాస్తికవాదమును జ్ఞానపూర్వకముగా సమర్థించుట మానెనని మేమంగీకరింపము. ఓల్డెన్బెర్గు భావము సత్యమైనచో, నిర్వాణమనగా నాశనమని తేలును. బుద్ధుఁడది యంగీకరింప లేదు. నిర్వాణమనగా, శూన్యప్రవేశముగాదు; పరిణామవిరమణము; ఆత్మ తనశుద్ధస్వరూపమును దెలిసికొనుట, దీనినుండి సహేతుకముగాఁ దేలునదేమనగా, నిత్యమైనదేదో యున్నది; అది అజ్ఞానియాత్మగాదు. ఆత్మస్కంధరూపముగాదు, పూర్తిగా వేఱునుగాదని చెప్పిన బుద్ధుని భావము దీనితో సరిపోవుచున్నది. ఆత్మ మన శరీరముల కూర్పునుగాదు; పరివర్తనములతో సంబంధము లేని నిత్యవస్తువునుగాదు. ౧. భారవాహకుఁడు, భారములను గూర్చినచర్చలో, స్కంధములు భారమనియు, పుద్గలము భార

౧. బుద్ధుఁడు. పుట. ౨౭౩

౧. పుద్గల పణ్ణత్తిగ్రంథమున మూఁడురకముల ఆత్మసిద్ధాంతములు పేర్కొనఁబడెను. (౧) శాశ్వతవాదము; ఈయాత్మ యిప్పుడున్నది ముందునుండును. (౨) ఉచ్ఛేదవాదము. ఆత్మముందుండదనియుం (౩) ఆత్మయెప్పుడును లేదనియుఁ జెప్పును.

వాహకుఁడనియు, రెండును వేఱుపదార్థములనియు స్పష్టమగును. అవి ఒకేపదార్థమైనచో భేదమే చూడనవసరములేదు. “ఓ స్వాములారా! నేను మీకు భారము, భారవాహకుని జెప్పుచున్నాను. పంచకోశములు భారము; పుద్గలుఁడు భారవాహకుఁడు. ఆత్మలేదనువాఁడు మూఢుఁడు.”౨. జన్మించుటయే భారమును మోయుట; దానిని విడిచిపెట్టుటే ఆనందము లేక నిర్వాణము.

దృశ్యముల వెనుకనున్న నిత్యాత్మనుగూర్చి, మనము ప్రసంగించునపు డతీంద్రియస్థితికిఁబోవుచున్నారమని బుద్ధుఁడు స్పష్టముగాఁ జెప్పెను. జన్మజరాదుఃఖమయ ప్రపంచమాత్మకు సముచితనిలయముగాదని యుపనిషత్తుల భావముతో నేకీభవించుచు, నుపనిషదాత్మ సిద్ధాంతవిషయమున నాతఁడు మౌనధారియయ్యెను. ఆత్మయొక్క అస్తిత్వానాస్తిత్వము లాతఁడు చెప్పలేదు. తార్కికశక్తిచే ఆత్మసత్యస్వరూపమును మనము నిర్ణయింపఁజాలము. జీవాత్మకాధారమై నిగూఢమైయున్న పరమాత్మ, మనజ్ఞానమున కగమ్యము, గుప్తమునైన రహస్యము కొందఱదియున్నదందురు; లేదనుట కితరుల కధికారమున్నది. తత్త్వపరిశీలనమునకు హద్దులున్నవని గుర్తింపఁగల తత్త్వజ్ఞులము కమ్మని బుద్ధుఁడుమనలనుగోరినాఁడు. ఆత్మాస్తిత్వానాస్తిత్వతత్త్వచర్చను మనము విసర్జించునప్పుడే నిజమగు మనస్తత్వము సాధ్యమగును. భౌతికశాస్త్రజ్ఞులు, జీవశాస్త్రజ్ఞులు, పదార్థ

౨. డబ్లియు. బి. టి. పుట ౧౬౧. సర్వాభిసమయసూత్రము. ఉద్యోతకరుని న్యాయవార్తికమునందుదాహరింపఁబడినది. 3 అ. ౧. ౧.

జీవముల నిర్వచనముచేయకుండఁ దమపరిశీలనములను సాగించి నట్లే, బుద్ధునిపద్ధతి ననుసరించి, ౧౯-వ శతాబ్దమధ్యస్థ మనస్తత్త్వపరిశీలనమును జేసిరి. మానసిక వికారరూపముల వర్ణించుటకే తృప్తిఁబొంది, ఆత్మసిద్ధాంతప్రకటనమున కాతఁడు సాహసింపలేదు. హేతువాదులైన మన తత్త్వజ్ఞులు, ఆత్మస్వభావమును; పరిమితమా కాదా యను విషయమును నిర్ణయింప యత్నించిరి.౧. తానుచేయఁ దలఁచుకొన్న వర్ణనమునకు,ఆత్మను గూర్చి ప్రసంగించుట అతిక్రమణమేయగును, వ్యవహారమున నున్న జీవాత్మయే మన మెఱుఁగినది. తదతీతమైన దింకొకటున్నదని బుద్ధుఁడెఱుఁగును. గుణసంపుటియే ఆత్మయని యాతఁడంగీకరించుట కెన్నఁడిష్టపడఁడు; అదియింకేదియో నిర్ణయించుట కాతఁడు పూనుకొనఁడు.

---

౧. ఈరెండుభావములకు భేదము, మనకుసజీవులైయున్న ఉత్తమమనస్తత్త్వజ్ఞులలో నొకఁడగు స్టౌంటు పండితుఁడిట్లు ప్రకటించెను: "ఒక వ్యక్తి జీవితములోఁ బ్రవేశించు నిత్యపరివర్తమానములగుచున్న అనేకానుభవములు, భిన్నావస్థలలో సమమైయేకమైయున్న యొక ఆత్మకుఁజెందినవని,స్పష్టముగానో అస్పష్టముగానో అందరకుఁ దెలిసియున్న విషయమే. ఈయేకత్వము, సమానత్వముగతి ఆత్మయొక్క సరియైన స్వభావస్వరూపములను, దానికిఁజెందిన యనుభవముల సరియైన సంబంధమును బరిశీలింపవలెనన్నచోఁ, బరస్పరవిరుద్ధములైన భావములను మనముగణింపవలసియున్నది. ఒకత్రిభుజము, ఒకరాగము, ఒక సజీవద్రవ్యముయొక్క భిన్నాంశముల నేకముఖముగనకుఁ దీసికొనివచ్చు సంయోగసూత్రమెట్టిదో, ఒకజీవిలోని భిన్నానుభవములనుచేర్చి యేకత్వమును ప్రదర్శించు విలక్షణమైన సూత్రమునట్టిదే. దీనిననుసరించి, ఒకకోరిక, ఒక వ్యక్తికోరికయని మనముచెప్పునప్పుడు, ఆచేతనపదార్థములకుఁజెందినదైన యేకత్వము, సమానత్వముగల అనుభవసంపుటీరూపమైన యొకప్రత్యేకమానసము

జీవాత్మకుఁగల బాహ్యకోశముల నన్నిటినొలిచివేసి, ర్వాధారభూతమగు నాత్మవస్తువు నుపనిషత్తులు కనుఁగొనినవి. బుద్ధుని భావమదియే కాని, దానినాతఁడు వక్కాణింపలేదు. వ్యవహారమున ననిత్యమైన జీవరూపము నాతఁడాత్మగా నంగీకరింపఁడు. ఆత్మ అంగుష్ఠమాత్ర పరిమాణముగలదనియు, మరణకాలమున నది, బ్రహ్మరంధ్రమునుండి దేహమునువిడిచి బయటికిఁబోవు ననియు శ్రుతిప్రమాణోక్తమయిన ఉపనిషద్భావము నాతఁడంగీకరింపలేదు. ఆత్మనిరూపించుటకు సాధ్యమైనదికాదని యాతఁడంగీకరించును. మనఅంతర్విలోకమున కది లభింపదు కాని, అదియే మనలోనున్న సర్వసాక్షియగు కర్తయని మనము గ్రహింపవలెను. అదిలేనిదే జీవాత్మయునులేదు. భావపరంపర, వస్తువుల ప్రోవు, మున్నగు నుపమానములలో సంయోగసూత్రమొకటి యుండవలెను. అంతర్వర్తియైన యీసూత్రములేనిదే మానవుని జీవితమర్థవంతముకాదు. అందుచే బుద్ధుఁడు పరిపూర్ణాత్మతత్త్వమును నిరసించును. పూర్వబౌద్ధవాదులు, బుద్ధుఁడు కాలాను

వందొక కోరికప్రవేశించినదని మనభావము. దీనికివ్యతిరేకముగా, మానవాత్మ అనుభవముల సంపుటియే కాదు. అందున్న ఒకనిత్యమైనధర్మమే యీవివిధానుభవముల నేకముఖమునకుఁదెచ్చి సంయోగమొనర్పఁగల సామర్థ్యముగలిగియున్నదని తీవ్రవాదముచేయువారుగలరు. అనేకభావముల సంపుటియే ఆత్మయనునది సత్యవిరుద్ధమని వారుద్ఘాటింతురు. అన్నిభావములకు సామాన్యమై, యేకమైన కేంద్రమే ఆత్మయనియు, నదియే వానియేకత్వమునకుఁ గారణమనియుఁజెప్పుదురు. ఈరెంటిలో మొదటిదానినే నంగీకరించి. రెండవదానిని విసర్జించుచున్నాను. ఆత్మయొక్క యేకత్వము, భావములసంపుటికి వేఱుగా నాకుఁదోఁచలేదు. (జ్ఞానసిద్ధాంతములోఁ గొన్నిముఖ్యభావములు.)

కూలమైన లౌక్యమునననుసరించి, ఆత్మయున్నది, లేదని నిర్ధారణా ముగాఁ జెప్పుటమానుకొని మౌనము వహించినాఁడని చెప్పుచు నట్టి మౌనములో నపార్థముల కవకాశములున్నవని యంగీక రించిరి.

ప్రజ్ఞాపరమితసూత్రమునకు వ్యాఖ్యవ్రాయుచు నాగా ర్జునుఁడిట్లు చెప్పెను; "కొన్ని వేళల నాత్మయున్నదనియుఁ, గొన్నిసమయముల లేదనియు, తథాగతుఁడు వచించినాఁడు. ఆత్మయున్నదని యాతఁ డుపదేశించినపుడు, నాస్తికుల ఉచ్ఛేద వాదమునఁబడిపోయి, ప్రజలు భ్రష్టులగుదురనియు తాము చేసిన కర్మలనుననుసరించి జన్మజన్మాంతరముల ఫలితముల ననుభవించుట తప్పదనియుఁ జెప్పుటకే. ఆత్మలేదని యాతఁడు చెప్పినపుడు, ప్రజలు తాము శాశ్వతాత్మస్వరూపులమని తలఁచి, పంచకోశములతోఁగూడి, పరివర్తనములపాలై అనిత్య మైన సర్వలక్షణములు నిత్యాత్మస్వరూపములేయని దుర్మతా వలంబులై చెడుదురను నుద్దేశమే. ఇపుడీ రెండుభావములలో నేది సత్యమైనది? ఆత్మలేదనునదే నిస్సంశయమైన సత్యము. ఈసిద్ధాంతము బోధపడుట కష్టము. అపరిణతబుద్ధులకును, యోగ్యతలేని వారికొఱకు నీతత్త్వోపదేశమును బుద్ధుఁడుద్దే శించియుండలేదు. ఎందుచేత? మూర్ఖులాత్మలేదని చెప్పినచో, నిజమనితలచి నాస్తికుల దుర్మతమవలంబింతురు. బుద్ధుఁడు తన రెండుభావములను రెండుభిన్నములైన యుద్దేశములతో జెప్పెను. ఆత్మయున్నదని చెప్పునపుడు, శ్రోతలకు సంప్రదాయ

ధర్మము నుపదేశించెను; ఆత్మ లేదని చెప్పినపుడు శ్రోతల కతీతధర్మము నుపదేశించెను." ౧.

౧౧—నాగసేనుని ఆత్మతత్త్వము

మనము బుద్ధుని ప్రత్యక్షోపదేశమునుండి, తద్వ్యాఖ్యాకారులైన నాగసేన, బుద్ధఘోషుల తత్త్వనిర్ణయములకుఁ బోయినచో, బుద్ధునిమౌనమును లేక సంశయాస్తిక్యమును నాస్తికపరముగా నర్థముచెప్పిన వాతావరణము గోచరించును. సంప్రదాయమను వృక్షమునుండి, బౌద్ధతత్త్వమనుశాఖను పెరికి, తార్కికక్షేత్రమునఁ గ్రొత్తగా నాటిరి. పరిణామసూత్రమును తర్కహస్తములతోఁ జివరవఱకు గట్టిగా లాగిరి. హ్యూమ్ మున్నగువారిని జ్ఞాపకముచేయు, కేవల వ్యావహారికపరిణామ ధర్మముల నపూర్వనైపుణి, చాకచక్యములతోఁ బెంపొందించి, ప్రదర్శించిరి. మనస్సుయొక్క నిర్మాణపరిశీలనము తత్త్వసమస్యాసమాలోచనమునకు వలయు సుశిక్షణవిధానమని బుద్ధుఁడు

౧. అట్లే విజ్ఞానమాత్రశాస్త్ర భాష్యమున ధర్మపాలాచార్యుఁడు చెప్పినాఁడు: "ఆత్మ. ధర్మములస్థితి, అనగా జీవము, బాహ్యప్రపంచములస్థితి మతధర్మము తాత్కాలికముగామాత్రమే యంగీకరించెను. అంతేకాని అవి నిత్యములనుభావముతో నెన్నడుచెప్పియుండలేదు." నాగార్జునుని ప్రధాన శిష్యుఁడైన ఆర్యదేవుఁడు, తనమాధ్యమికశాస్త్ర భాష్యమునందు, చెప్పినాఁడు: "బౌద్ధులు, సర్వజ్ఞులై, జీవస్వభావములను బరిశీలించి, ఒకసారి ఆత్మయున్నదనియు, నొకసారి లేదనియుఁ, బ్రజలకు సద్ధర్మము నుపదేశింతురు. బుద్ధిశక్తులు పరిణతిపొందకుండ నెవఁడును నిర్వాణమునుబొందఁజాలడు; దుఃఖమేల నిర్మూలింపబడెనో తెలిసికొనలేఁడు. ఈయున్నతదశలో లేనివారికొఱకే, బౌద్ధులాత్మయున్నదని చెప్పుచుందురు." (చూడు యమకామి సోజన్: సిస్టమ్స్ ఆఫ్ బుద్ధిస్టిక్ థాట్. పుటలు. ౧౯-౨౦)

నిర్ణయించెను. మనదృష్టి, తాత్త్వికమైన పూర్ణపదార్థనిర్ణయ మునుండి అనుభవగతమైన మానవ మానసికసీమపైఁ గేంద్రీకృతముకావలెనని యాతఁ డభిప్రాయపడినాఁడు. మానవ మానస మను నాకాశమున భావపరంపర లను మేఘములు దృశ్యాదృశ్యసంచారములు చేయుచుండును. మనోభావముల యెడతెగని సంచలన సంచారములనే మనసునందుంచుకొని, మనఃపరిశీలనముయొక్క సుస్పష్టవిధానములనే నమ్మి, నిత్య మగు నాత్మవస్తువు నిరాధారకల్పనమనియు, నవిచ్ఛిన్నమైన చరిత్రముగల గుణపరంపరా సముచ్చయమే మానవునందున్న యాత్మయనియు నాగసేనుఁడు నిర్ణయించినాఁడు. ఆత్మ లేదను నాస్తికవాద మితనివలన సుస్థిరత గాంచినది. తననామమైన నాగసేన శబ్దమునకు నిత్యమైనదేదియు లేదని యర్థముచెప్పునంతటి యావేశమును బ్రదర్శించినాఁడు. ౧. వస్తువులు మనఃకల్పిత నామములుమాత్రమే. నాగసేన నామమెట్టిదో, రథమునునది యట్టిదే. వస్తువు ప్రదర్శించు గుణములవెనుక నిత్యమైన దింకొక టేమియును లేదు; మన మనస్సుచూపు గుణముల కంత ర్వర్తియైయున్న ఏకత్వముగల పదార్థమున్నదని చెప్పుట కాధారములు దురూహ్యములు.

"మిళిందుఁ డడుగుట కారంభించెను. "మహాత్మా! తమ నామధేయము నెఱుఁగఁ గోరుచున్నాను.?"

"నాపేరు నాగసేనుఁడు. ఓరాజా! ఈమఠములోని సోదరు లీపేరుతోడనే నన్నుఁ బిలుతురు. కాని ఇది అందరకుఁ దెలి

౧. మిళింద ౨అ. ౧,౧

యుట కుపయోగించుచున్న యొకశబ్దము. ఈ పేరుగల పదార్థ ములో నిత్యమైనదేదియును లేదు.''

మిళిందుఁడప్పుడు యవనులను, నాగసేనుని శిష్యులను సాక్ష్యముగాఁ బిలిచి యిట్లనెను; "నామముగల యీనాగ సేనుని వ్యక్తిత్వమునందు నిత్యమైన (ఆత్మ) దేదియు లేదని చెప్పుచున్నాఁడు. ఆతఁడిప్పుడు చెప్పునది మనమంగీకరింప వచ్చునా?" నాగసేనునివైపు దిరిగి యాతఁడిట్లనెను; "నిత్యమైన ఆత్మ నీరూపమందు లేనియెడల, ఎవరు నీకు, నీసోదరులకు, నీ కాషాయవస్త్రముల, నాహారవసతులను, నిచ్చి, రోగులకు సౌకర్యములు చేయుచున్నది ? అట్టివస్తువు లిచ్చినపుడు వాని ననుభవించు వాఁడెవఁడు ? ధర్మజీవనము చేయుచున్న వాఁ డెవఁడు ? ధ్యానము చేయుచున్న దెవఁడు ? ఉత్తమ పదమైన నిర్వాణమును బొందువాఁడెవఁడు ? జీవములను జంపుచున్న వాఁడెవఁడు ? ఇతరుల వస్తువులను దస్కరించుచున్న వాఁడె వఁడు ? భోగలంపటుఁడై, అనృతములాడుచు, దప్పఁదాగు చు, నీజన్మముననే ఫలితములనిచ్చు పంచమహాపాతకములను జేయుచున్న వాఁడెవ్వఁడు ? ఆత్మయే లేకున్నచోఁ, బుణ్యాపాప ములు లేవు; మంచిచెడ్డలకుఁ గర్తయే లేఁడు; పుణ్యాపాప ఫలిత ములును లేవు. ఓ పూజ్యతముఁడవైన నాగసేనా ! నిన్నొకఁడు వచ్చి చంపినచో హత్యాదోషము లేదా ? అప్పుడు మీసంఘ మును లేదు, గురుశిష్యులును లేరు; నీగుర్వాజ్ఞకు విలువయును లేదు. నిన్ను నాగసేనుఁడని నీసోదరులందరు పిలుతురని చెప్పి తివి . ఈనాగసేనుఁడెవరు ? నాగసేనుని వెండ్రుకలా ?

"రాజోత్తమా! నేనట్లు చెప్పలేదు.

"లేక శరీరముపై రోమములు నాగసేనుఁడా?

"నిశ్చయముగాఁ గాదు.

"గోళ్ళు దంతములు, చర్మము, మాంసము, నరములు, మేధస్సు, నిందొకటి కాని, అన్నియుఁగాని నాగసేనుఁడా?"

ఏదియునుగాదని నాగసేనుఁడు చెప్పెను.

"బాహ్యరూపమైన శరీరమా?, వేదనలా? సంజ్ఞలా? సంస్కారములా? విజ్ఞానమా? నాగసేనుఁడ?" ఇదియుఁగాదని నాగసేనుఁడు బదులు చెప్పెను.

"ఈస్కంధ సమ్మేళనము నాగసేనుఁడా?

"రాజోత్తమా! కాదు."

"పంచస్కంధములు కాక వేరేదైన నాగసేనుఁడా!

"రాజోత్తమా! కా"దనియే నాగసేనుఁ డింకను బదులు చెప్పెను.

"ఇట్లెన్నియడిగినను, నాగసేనుఁడు దొరకలేదు. నాగసేనుఁడొక శుష్కశబ్దము. అయినచో మాకెదుటనున్న నాగసేనుఁ డెవఁడు!"

పూజ్యుఁడగు నాగసేనుఁడు మిళిందు నడిగెను; "తామిచటికి నడచివచ్చిరా? రథము నెక్కివచ్చితిరా

"నేను నడచిరాలేదు. రథమెక్కియే వచ్చితిని.

"నీవు రథము నెక్కివచ్చినచో, దయతో రథమనగా నేమో తెలియఁజెప్పుము. రథముయొక్క స్తంభము రథమా!

"నేనట్లు చెప్పలేదు."

"ఇరుసు రథమా ?" "కాదు" "చక్రములు, కూర్చుండు స్థలము, త్రాళ్లు. చక్రపత్రములు రథమా ?

"ఇవేవియునుగాదు."

"ఇవిగాక వేరేమైన రథమా ?

"కాదనియే" బదులుచెప్పెను.

"ఇట్లెన్నియడిగినను, నాకు రథము తెలియలేదు. రథ యొక్క శుష్కశబ్దము. అయినచో నీవెక్కివచ్చిన రథమేది ?" యవనులను, మతసోదరులను సాక్ష్యముగాఁబిలిచి, నాగసేనుఁ డిట్లనెను; "మిళిందరాజు తానొకరథమునెక్కి వచ్చితినని చెప్పినాఁడు. రథమననేమియో చెప్పుమనగా నాతఁడు చెప్పఁజాలఁడయ్యెను. ఈతఁడు చెప్పినది మనమంగీకరింపఁగలమా ?

"మఱియు మిళిందుఁడు చెప్పెను;" నేనసత్యమాడలేదు, యోగివరా ! స్తంభము, చక్రములు, త్రాళ్లు, మున్నగున వన్నియుఁ గలిసి, అందరకుఁ దెలియునామమైన రథముగానున్నది."

"మంచిది, నీవు 'రథము'ను సరిగా గ్రహించితివి. అదేవిధముగా, శరీరములోని ముప్పది రెండవయవములు, పంచస్కంధములుగలిసి, అందరకుఁ దెలియునామమైన నాగసేనుఁడయ్యెను. బుద్ధునియెదుట మాసోదరి వజీరాదేవి, యిట్లుచెప్పెను; "భిన్న భాగము లేక కాలమున నొకేచోటఁగూడియుండిన 'రథ' నామ మెట్లువచ్చెనో, అట్లే స్కంధములు గలియఁగా 'ఆత్మ' నామము ప్రసిద్ధమయ్యెను.౧.

౧. మిళింద. ౨. ౧.౧.

'ఆత్మను' గూర్చి బుద్ధుని మౌనమును, నాగసేనుఁడు వ్యతిరేకార్థముగాఁ దీసికొని 'ఆత్మ' లేదని నిరూపించెను. 'ఆత్మ' శబ్దమునే వాడుట మాని, అవస్థలను జెప్పెను. భావపరంపరా ప్రవాహమే 'ఆత్మ'. ఈవివిధదశలకు నొకేసామాన్య లక్షణ ముండుటఁజూచి, దానికే ఆత్మయని నామకరణము చేసిరి. ఆత్మ యున్నదను జ్ఞానముగాని స్ఫురణగానియున్నదన్నచో, నది మానసికశక్తి కందుబాటులో విషయము కాదని సమాధానము చెప్పెను. వివిధభాగముల కలయికలో రథము నిజముగా నున్నదని తలఁచినట్లే, మానసికదశల వెనుక నిత్యమైనయాత్మయున్నదని తలఁచుచున్నాము. 'ఆత్మ' భావమును శోధించినచోఁ, దేలునదేమనగాఁ, గొన్ని గుణములు కలిసియున్నవి. కొన్ని గుణములసంపుటి శరీరమెట్లో, అట్లే కొన్ని మానసికావస్థల మొత్తమును 'ఆత్మ' యను నామముతోఁ బిలుచుచున్నాము.౨. గుణములు లేనిదే యాత్మ లేదు; ఎట్లన రెండుగట్లులు, నీరు, యిసుక లేనిదే నది లేనట్లు, చక్రములు, స్తంభములు, ఇరుసు, మున్నగునవి లేనిదే రథము లేనట్లును,3. భావములకు వస్తువులకు భేదమును నాగసేనుఁ డంగీకరించును.

౨. భావముతో 'ఆత్మ' యున్నదనుటకుసాక్ష్యమని బెద్దలేచెప్పినారు. తరువాతభావమును మార్చుకొనెను. వర్క్సు. వాల్యుము ౪. పు. ౪౩౪.

3. బోధిసత్త్వుఁడు యాత్రికునితో నిట్లనెను: "వనాయాతసమీర పరిమిళితమైన గంగోదకమును త్రాగుదువా?" యాత్రికుఁడిట్లు బదులు చెప్పెను: "గంగయేది ? యిసుక గంగా ? నీరు గంగా" ఈతటము గంగా? ఆతటమా? బోధిసత్త్వుఁడెదురు పల్కెను; "నీరు, నిసుకను తటములను లేకున్న నింక గంగ యెక్కడిది?" జాతకకథలు : నెం. ౨౪౪.

ప్రతివ్యక్తిలోను, నామరూపములు, మనశ్శరీరము లున్నవి. దేహము నిత్యపదార్థముకానట్లే, మనస్సును నిత్యమైన యాత్మ కాదు. భావములు, దశలు, గుణములు, వచ్చుచుఁబోవుచుం, గొంతసేపు మనదృష్టినాకర్షించి, యదృశ్యములగును. వీనినన్నిటినిఁగలుపు నిత్యమైనఆత్మ యొకటున్నదని మనముభావింతుము. ఇది అనుభవమునకు విరుద్ధము. హ్యూమ్‌వలెనే నాగసేనుఁడును, మనయనుభవములో నాత్మ వస్తులక్షణములకు సరిపోవునదేదియు లేదని వాదించును. ఏకము, నవిచ్ఛిన్నమునైనదేదియు గోచరింపదు. ఏభావముకాని తత్సమానమైన గుణప్రదర్శనము చేయనిదసత్యమే. మనకెట్లు కనఁబడుచున్నవో అవే వస్తువులు. "నామట్టుకు నేను, నాలో నత్యంత సన్నిహితముగాఁ బ్రవేశించినపుడెల్లఁ దప్పక నేనొక గుణమునే దర్శించుచున్నాను; ఉష్ణముకాని, శీతముకాని, వెలుగుకాని చీకటిగాని, రాగముకాని ద్వేషముకాని, సుఖముకాని, దుఃఖముకాని, గోచరించును. నే నెప్పుడు ప్రయత్నించిన నేదో యొక దర్శనమేకాని వేఱేయేదియుఁ జూడఁజాలనైతిని. గాఢనిద్రవంటి సమయమున నాదర్శనములన్నియు నదృశ్యములైనపుడు, నే నాస్థితిలో నెంతసేపుంటినో అంతసేపు నేను లేనట్లేలెక్క. మఱియు, మరణముచే నాధర్మములన్నియుఁ దొలఁగింపబడినపుడు, నే నాలోచించుట, చూచుట, ప్రేమించుట, ద్వేషించుట, నాశరీరనాశనముతోఁ బోయినపుడు, నేను బూర్తిగా నాశనమైతిననియు, నాసంపూర్ణనాశనమున కింతకంటె నేదియు నవసరములేదనియుఁ జెప్పగలను. ఎవఁడైనను దనలో నావలెనే

పరివేశించి, తానింకొక పదార్థమును జూచితినని చెప్పినచో నాతనితోనిఁక నేను వాదింపను. నాయనుభవము, వాని యనుభవము వానికెంతనిజమో, నాకు నంతే నిజమనియు, నీవిషయమున మేమిరువురము భిన్నాభిప్రాయులమనియుమాత్రమే నేను జెప్పఁగలుగునది. వాఁడు తనలో నేకము నిత్యమునైన తన రూపమును జూచియుండవచ్చునుగాని నాకట్టిదేదియును గన్పట్టలేదు. ఈతత్త్వజ్ఞుల నటుంచి, మిగిలిన మానవకోటినిగూర్చి భిన్నదర్శనముల మొత్తములే మానవులని నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్ప సాహసించుచున్నాను. ఈభిన్నదర్శనము లొకదానివెనుక నొకటి వర్ణింపనలవికాని మహావేగముతో నెడతెగకుండ జరిగిపోవుచున్నవి. మనకనులలోని గ్రుడ్లు తిరుగులోపుననే భిన్నదశలు గడచిపోవుచున్నవి. మనచూపుకంటె, మనయాలోచన మధికచపలమైనది; మన యితరేంద్రియములన్నియు నిట్టి పరివర్తనమునకుఁ గారణములగుచున్నవి. ఒక్క క్షణకాలమైనను నిశ్చలముగానుండు నాత్మయనుశక్తి యేమియునులేదు." ౧. మఱియు హ్యూమ్ తరువాత నిట్లువ్రాసెను: "మనము మనస్సనుకొనునది, పెక్కుసంబంధములుగల భిన్నభావముల మొత్తమే. తెలియనివారు దానికే యేకత్వము, సమానత్వమున్నదని భావింతురు." ౨. హ్యూమ్‌వలెనే, నాగసేనుఁడును, పదము

౧. హ్యూమ్స్ వర్క్సు వాల్యుము ౧. పుట 3.

౨. యమ్ రెయిన్ పలికినాఁడు: "జరిగినవిషయములు తప్ప నాత్మలో నింకేదియును లేదు." వాట్టెరుభావములో, నాత్మయనగా, "నది అస్పష్టమైన యొకశబ్దమనియు, జీవితము,లేక జీవితమునకుఁ గారణమైనయొక నియమమనియు దానిఫలితములు మనకనుభవములైయున్నవనియుఁ జెప్పెను.

లన్నియు నర్థరహితములనియు, 'ఆత్మ' యనుపదము నట్టి శుష్కపదమేయనియు, నది వివేకసమ్మతమైన నిశ్చయమగు టచేఁ జెప్పకతీఁనిసత్యమనియు వాదించినాఁడు. భావమున కం జనిది నిజముగా లేదు. దుఃఖమున్నదనిమాత్రమే మనమెఱుఁ గుదుముకాని, దుఃఖమునను భవించు కర్తయొకఁ డున్నాఁడని యెఱుఁగము. 3. డేకార్టే, లాకేలు చెప్పినగుణముల కాధార మైన యొకవస్తువున్నదని తానెఱుఁగనని, నాగసేనుఁడు న్యాయ్యముగానే చెప్పినాఁడు. దానిభావము మాకుఁ గలుగ లేదు;ఏగుణములకది యాధారమైనదని చెప్పఁబడెనో, యాస్థితిని గూర్చి మేము చెప్పఁజాలము.ఆధునికమనస్తత్త్వశాస్త్ర మాత్మ లేని శాస్త్రమును నిర్మించినది; భిన్నభావనములయు నూహ లయు మొత్తమునకే, 'ఆత్మ' యను ముద్రవేసిరని నిర్ణయించి నది. 'ఆత్మ' యనునదొక అలంకారపదమనియు, దానికి సమ మైన సత్యవస్తువు హుళిక్కియనియు విల్లియమ్ జేమ్సు ప్రకటిం చినాఁడు. "ఆత్మశబ్దము దేనిని జెప్పదు; దేనిని నిర్ణయింపదు; దాని భావపరంపరలే మనకుఁ దెలిసినవి." కొందఱు వ్యావహా రికతత్త్వవేత్తలు, ప్రకృతిశాస్త్ర తర్కవిధానములననుసరించి, పూర్వబౌద్ధులవలెనే, ఆత్మసిద్ధాంతమును నిరసింతురు. ౧. బాహ్య ప్రదర్శనములలో నజ్ఞాతసంబంధముగలిగి, వానికిఁ బూర్తిగా వేఱైయున్న యొక నిత్యవస్తువున్నదనుట మూఢ విశ్వాసమని, వారియభిప్రాయము. "ఇంద్రియాతీత లక్షణము లన్నిటిని తోసివైచిరి. అందుచే 'ఆత్మ' భిన్నావస్థల సముచ్చ

౧. పెర్రీ : ఫిలసాఫికల్ టెండెన్సీస్ పుట ౨౭౧

యమును దెల్పు నామవాచకము. అది చేతనానుభవముల సంపుటి. ౨. నాగసేనుని తర్క మమోఘము. రథము మున్నగు వస్తువులన్నిటికి వెనుకనొక గుప్తమైన సద్వస్తువున్నదని ప్లేటో వలె నమ్మినయెడల, దర్శనసంపుటియగు మానవునం దాత్మ యున్నదని మన మంగీకరింపనవసరము లేదు.

ఇంద్రియజ్ఞానమే లోకమునుగూర్చి చెప్పు నుపకరణమైనచో, ననుభవము మన అనుక్షణ భావనయగును. ఒకక్షణములోని సంబంధములేని దర్శనమే ఆత్మ. అట్టి క్షణికదర్శమున మున్నంతసేపే మనము మనస్సులేక ఆత్మయని పిలుచుదాని ఆయుర్దాయము. ఈక్షణములోనున్న జీవస్పందనమే జీవితమని విల్లియమ్ జేమ్సు చెప్పినాఁడు. చేతనత్వ మొకప్రవాహము..... వివిధవస్తువులని మనము తలచునవి ఆప్రవాహములో వివిధ స్పందనములు." నిజముగుద్రిష్ట నిత్యుఁడుగాఁడు; ఆతనిజీవితము క్షణమాత్రమే; ఉత్తరక్షణములో నింకొకఁడుదయించి పూర్వక్షణపురుషునితో సంబంధమును గలుపుకొని పనిచేయును. ఆ క్షణమునకు ద్రిష్టకు జ్ఞానమున్నది; పూర్వద్రిష్ట అనుభవమును గ్రహించి, తనవ్యాపారమును నడపుకొనుచున్నాఁడు," ౩. ఆత్మ యీవిధముగా క్షణికచేతనుఁడు. మనము మనస్సని

౨ విశుద్ధిమగ్గమున నిట్లున్నది; "చక్రస్తంభాదికము లోకసంబంధములో నున్నప్పుడు రథమని మనము చెప్పి, ఒక్కొక్కభాగమునే పరిశీలించినయెడల, నిజముగా రథమనునది లేదని యెట్లు చెప్పనగునో, అట్లే, గృహము, సైన్యము, పట్టణము మున్నగునవి భిన్నాంశముల సంపుటము లెట్లో అట్లే, ఆత్మ, జీవములు ననుశబ్దములు, మనశ్శరీరానుభవ పరంపరలే"

(3) మనస్తత్త్వసిద్ధాంతములు.

పిలుచు దర్శనము,నిత్యమైన యింకొక మనస్సులేకఆత్మయొక్క లక్షణముకాదు; క్షణికానుభవముల విచిత్రసంపుటియై, యెడ తెగనిమార్పు లొందుచున్నది. దీనిననుసరించి, తాత్కాలిక మైన అనుభవై కత్వమునైనను జూడఁజాలము. రెండనుభవ ములకు సంబంధమున్నదనియు, నీరెండు నొకేవ్యక్తి యనుభవ ములని చెప్పుచుందుమనియుఁ, గాని ఆయొకేవ్యక్తి యనగా వివి ధానుభవసంబంధ సంపుటియని చెప్పుకొన్నచో, నావ్యక్తి యవ సరము తొలఁగిపోవుననియు బెర్ట్రాండురసెల్ వాదించినాఁడు. అవిచ్ఛిన్నత్వమున్నది కాని, ఏకత్వము లేక సమానత్వము లేదని యాతనివాదము. రెండుక్షణముల అనుభవములో సం పూర్ణసమానత్వము లేదు. పూర్వక్షణానుభవము నశించి, అదృ శ్యమైపోయినది; మనమాలోచించు చుండఁగానే మన యను భవములు పరుగెత్తుచున్నవి. ప్రతిక్షణమొక సంబంధములేని స్వతంత్రానుభవమే; ఒకటిపోయి, రెండవది వచ్చి, యట్లే మటుమాయమగుచున్నది. ఒకే చక్రపరిధి అనేకములైన ఏక దేశములున్నవి(Points in circumference)కాని యవియిక్కలి సమీపములై కలిసియుండుటచే నదియొక పరిధియని యెట్లు తలఁచుచుంటిమో, యట్లే. మనక్షణికానుభవము లత్యంత సన్నిహితములై యుండుటచే నేకత్వమున్నదను భ్రాంతిని బొం దుచున్నాము. ప్రతిమనుజుఁడు నిజముగా ననంతమనుజ పరం పరయే; ఇందొకొక్కఁ డొక్కక్షణమే జీవించి మరణించు చున్నాఁడని రస్సెల్ చెప్పినాఁడు. గతము వర్తమానమెట్లు

గును ? ౧. క్షణికత్వము, ఏకత్వము, పరస్పరవిరుద్ధములు గత కర్మఫలము వర్తమానములో వచ్చునను కర్మసిద్ధాంతము. లో నీయేకత్వమెట్లువచ్చినదో నిరూపింపఁబడలేదు.

విచిత్రమైన యీయాత్మ సులభవాదములతోఁబోవునది కాదు. అది లేదిదే దర్శనము, స్మృతి సాధ్యములుకావు. వివిధ దర్శనములే మనస్సైనచో దర్శించునదెవరు ? ఒకదర్శనమింకొక దర్శనమును దర్శింపదు. అధునాతన విజ్ఞానమునకు క్యాంటు తత్త్వజ్ఞుఁడిచ్చిన అమూల్యభావమేమన, భిన్నమానసికానుభవముల కేకత్వమును ఘటించి నడపునొక యాత్మజ్ఞానముగల వ్యక్తియున్నదనియే. ప్రత్యేకవ్యక్తులముగానున్న మనజ్ఞానమునకు, భిన్నవస్తుసంబంధముగల ప్రపంచమునుగూర్చిన జ్ఞానమునకు నట్టి వ్యక్తిత్వమే యాధారము. అనుభవపరంపరలో నొక యనుభవముకాని యొకవ్యక్తిత్వ మాయనుభవములకర్తయను భావము జ్ఞానమున కవసరము. ఆత్మవ్యాపారమైన సమన్వయము లేనిది, పరస్పరాన్వయశూన్యములైన వివిధభావపరంపరలుండి, జ్ఞానము లేకుండును. వివిధభావములుమాత్రమేగల మన యనుభవములో, భావములేయున్నవికాని, వస్తువులు లేవు. నిజమైన తత్త్వముయొక్క కేంద్రసత్యమైన యీవిషయము; క్యాంటు తత్త్వజ్ఞుని కనేకశతాబ్దములపూర్వము, భారతీయ

౧. స్మృతిని (Memory) గూర్చి, అనురుద్ధునిభావమును, అనురుద్ధుని అభిధమ్మత్థసంగ్రహమునకుఁ దానువ్రాసిన పరిచయవ్యాసమునందు 'ఆంగు' చెప్పియున్నాఁడు. ప్రతిమానసికదశ, తరువాతదశలో నాల్గువిధముల సంబంధమును గల్గియున్నది. అనంతరము, సమనంతరము, నాస్తి, అవిగతము. ఒక్కొక్కటే పూర్వదశాజ్ఞానమును ముందు దానికందిచ్చును. "పుట ౧౪.

తత్త్వజ్ఞశిరోమణియగు శంకరాచార్యునిచే విస్పష్టసిద్ధాంతముగా నిర్వచింపఁబడినది. తన వేదాంతసూత్ర భాష్యమున శంకరుఁడు క్షణికవాదమును ఖండించియున్నాఁడు.[1] మన అనుభవము క్షణికముగాదు. ఏలన, నదియొక నిత్యమగు వ్యక్తి కిఁజెందినది వ్యక్తియే లేనిచో, గతస్మరణము; స్మృతి, సాధ్యములుగావు. ఈభిన్నానుభవములొకవ్యక్తిని గోరవన్నచో, నొకక్షణములో జరిగిన విషయమింకొక క్షణమున స్మరింపఁబడుచున్నది: నిన్నటిది నేఁడుస్మరించినట్లే. అందుచే మననిర్ణయములు క్షణికములుగాక నిత్యములేయని శంకరుఁడు చెప్పినాఁడు. "ఒకఁడు నిన్న చేసినపనిని నేఁడునేను స్మరించుచున్నాను."అది నిన్న పూర్తియైనపనియే. "నిన్ననొకపని నేఁజేసియుంటినని స్మృతి కలుగుచున్నది." నిన్నజరిగినపని, నేఁటిదాని స్మృతియు సమానత్వముగల యొకవ్యక్తి అనుభవమనుట భ్రాంతికావచ్చును. ఏలన, నారెంటికివ్యక్తి లేకయే సమానత్వముండి యుండవచ్చును. కాని యీవాదము నిలువదు; రెండువస్తువులు లేనిదే వాని సమానత్వమును గూర్చిన నిర్ణయమును మనము చేయఁజాలము; క్షణికవాదమును మనమొప్పుకొన్నచో రెండుసమానవస్తువులు లేవు. కావున నిత్యద్రష్టయొకఁడున్నాఁడనియు, నాతఁడులేనిదే, భూతవర్తమానానుభవముల నేకముఖ్యమునకుఁదెచ్చి, సమానత్వనిర్వచనములుచేయ వీలుండదనియు స్పష్టమగుచున్నది. గతమును వర్తమానములో దర్శించుటకొక ద్రష్టయుండి తీరవలెను. రెండనుభవముల సమానత్వముపైనట్టి స్మృతిలభించుచున్నదను

---

1. శంకరసూత్రభాష్యము. ౨ అ. ౨. ౧౮—౩౨.

కొనినను, నాసమానత్వమునకైన నొకసమాన వ్యక్తిత్వ మవ సరము. మఱియు, ననుభవసమానత్వము సమానవిర్ణయము లకుఁ జాలుననుటయుఁ బొసఁగదు. ఏలన, నేనునిన్నఁగలిసిన యొకవ్యక్తిని నేఁడుగుర్తించినానని చెప్పినపుడు, నిన్నటి, నేఁటి, నానిర్ణయములు పూర్తిగా సమానములుకావు; నేఁజూచిన నిన్నటివాఁడును, నేఁడుచూచినవాఁడును సమానులగుటచే నిర్ణయసమత్వ మేర్పడినది. కేవలసమానత్వము స్మరణకుఁ జాలదు. మఱియు మనలను మనమేయనుమానింప నవసరము లేదు. నిన్న నేఁ జూచినదియే, నేఁడునేఁజూచుచున్నదా యని సందేహముండవచ్చునుగాని, నిన్నఁజూచిన యా 'నేనే' నేఁడు చూచుచున్న 'నే న'గునా కాదా యని సంశయింపఁబనిలేదు. ఈవిధముగా శంకరుఁడు క్షణికవాదమును ఖండించి, ద్రష్ట యొకఁడులేనిదే, అనుభవసమన్వయము, జ్ఞానము, స్మృతి, సాధ్యములుకావని ఋజువుచేసినాఁడు.౧.

నాగసేనుఁడు జ్ఞానసిద్ధాంతమునుగూర్చి ప్రసంగింపని కారణమున నీసమస్యలును విడిచిపెట్టెను. లేకున్నచో, జ్ఞానమున కవసరమగు విషయావిషయములు రెండునొకటి కాఁజాలవని వాదింపవలసి యుండెడిది.

౧౨—మనస్తత్త్వశాస్త్రము.

ఆత్మనుగూర్చిన తాత్త్వికసిద్ధాంత మేదియైనను, బౌద్ధు లందరు మానవజీవిత విషయముల నొకనిత్యాత్మ సంబంధము లేకుండ గ్రహించి యర్థము చెప్పినారు. మఱియు నాత్మకొక

౧. శంకరసూత్ర భాష్యము ౨౮. ౨.౨౫

వేళ నిత్యస్థితి నంగీకరించినను జీవితరంగములో నది క్రియా ప్రయోజనరహితమైనది. మనమిప్పుడు బౌద్ధులాత్మ నెట్లువిభజించిరో చూతము, "ఒకఁడు 'నేన'ని పలికినప్పుడు, స్కంధ సంపుటినిగాని, యేయొక స్కంధమునుగాని వచించి యది తానుగానున్న 'నేన'ని భ్రమించుచున్నాఁడు" ౨. లోకయాత్ర చేయుచున్న జీవమనగాఁ బంచస్కంధముల సమ్మేళనము మాత్రమే. ఈస్కంధములు లేక సముచ్చయ ద్రవ్యములు మానవులకైదును, నితరజీవులకుఁ దక్కువగాను నుండును. మనస్సొక నిర్మాణమునకుఁగల యేకత్వమును గలిగియున్నది. ౩. మానసికశక్తుల సంపుటీకరణమే మనస్సు.

వ్యక్తిత్వమునకుఁగల ముఖ్యాధారములు నామరూపములను రెండువిభాగములు చేయఁబడినవి. ఉపనిషత్తులందైనను, జీవాత్మలక్షణములు నామరూపములే. పరిశుద్ధమైన నిర్గుణబ్రహ్మ మీనామరూపముల ద్వారమున లోకమునఁ బ్రదర్శితమైనది. నామము మానసికావస్థలకును, రూపము భౌతికపదార్థాంశములకును జెందియున్నది. ౧. మనశ్శరీరములన్యోన్యాధారభూతములని తలఁపఁబడెను. "స్థూల మెల్ల రూపము; సూక్ష్మ మెల్ల నామము. రెండు నొకదానితో నొకటికలిసి

---

౨. సంయుత్తనికాయము. ౩అ. ౧౩౦

౩. డాక్టర్ మక్డుగల్ వ్రాసెను; "మానసికావస్థలయొక్క లేక సంకల్పముల సంయోగస్వరూపమే మేధస్సని నిర్ణయింపనగును" (మనస్తత్త్వ శాస్త్రము)

౧. రూపృతిని ప్రదర్శించును గాన రూపమనంబడినది. సంయుత్తనికాయము. ౩ అ. ౧౬.)

యున్నవి; అందుచే రెండును గలిసియే దృశ్యములగును. కోడి తనగుడ్డును వేఱుగాను, గుడ్డుపైనున్న డోలకను వేఱుగాను పరిసవింపనట్లే, రెండునత్యంత సన్నిహితసంబంధము గలిగి కలిసియున్నట్లే, నామములేనిదే రూపములేదు; రూపము లేనిదే నామములేదు. ఇవి పరస్పరాధారములై యున్నవనఁగా ననంతకాలమునుండి యట్లుండుట వానిస్వభావమైనది." ౧.

ఇతర భారతీయతత్త్వజ్ఞులవలెనే బౌద్ధులును మనస్సాక యవయవమని నమ్మెదరు. బాహ్యాభ్యంతరముల భేదమును, లేక విషయీవిషయ భేదము నీవిధముగా నొకవాక్యము చెప్పు చున్నది; "వ్యక్తిగతములైన, ఆంతర్యములైన దశలేవి? ఏదశలొకవ్యక్తియొక్క ఆత్మనుసంబంధించినవో 'నావి' యని చెప్పఁకొనున్నవి. బాహ్యములైన దశలేవి? ఏదశలింకొకవ్యక్తి గతములై అనగా నితరవ్యక్తుల అనుభవములై ఆయితర వ్యక్తులు 'మావ'ను కొనుచున్నారో యవి." అన్నియు ధర్మములు లేక మనోభావములు, దర్శనజ్ఞానములకు గోచరించు దృశ్యములు, మానవవ్యక్తిత్వము నామరూప కల్పితమైన మనోభావసముచ్చయము, ధర్మసంగణి ప్రథమగ్రంథములో, మనస్స్వభావము లేక నామస్వరూపమును దెల్పు విషయములు చర్చింపఁబడినవి. ద్వితీయగ్రంథమున, బాహ్యరూపస్వభావము లైన విషయములను వర్ణించిరి. ధర్మమనగా బాహ్యాంతరింద్రియ విషయములన్నిటికిఁ జెందినపదము. ప్రపంచదృశ్యములు రెండు వర్గములుగా విభజింపఁబడినవి. (౧) రూపినో అనఁగా రూప

---

౧. మిళిందప. ౨ అ. ౮.

ములు గలవి; నాలుగుభూతములు, వానిరూపాంతరములు. (౨) అరూపిణో—అనఁగా రూపములులేనివి; చేతన దశావిశేషములు – ఊహా, దర్శనము, సమన్వయము, బుద్ధియను స్కంధములు, రూపమనఁగా బాహ్యమునఁ జూపట్టు ప్రపంచమనియు, నది, లోనున్న మానసికప్రపంచమునకు భిన్నమైనదనియు మొదట క్రమముగా, మనకుఁ బునర్జన్మములనిచ్చు నితరలోకములని దీనికర్థము వ్యాపించెను. పూర్వబౌద్ధుఁ డీవిషయమున నింతకంటె నధికముగాఁ బరిశోధింప నిచ్ఛగింపలేదని మనముగుర్తింపవలెను; ఏలన నాతనిప్రథానాశయము నైతికము; ఆతఁడు తనభౌతికస్వరూపము ననుసరించి, జగత్ప్రకృతిని నిర్ణయింపఁ దలపెట్టినాఁడు.

నామనమునకు సంబంధించినవి చిత్తము, విజ్ఞానము, మనస్సు. నామరూపవిభాగమైదు స్కంధములుగాఁ గూడ నున్నది. (౧) భౌతికలక్షణములు (౨) వేదనములు (3) సంజ్ఞలు (౪) సంస్కారములు (౫) విజ్ఞానము లేక తర్కశక్తి. ఈపదములకుఁ బూర్తిగా నిశ్చితములైన యర్థములులేవు. [illegible] సముచ్చయరూపమైన 'ఆత్మ'ను దెలుపును. చేతన మనేకాంశములను గలిగియున్నది. 'సంస్కార' మున నూహాభావ తర్కరూపములన్నియు సామరస్యమును బొందియున్నవి. విజ్ఞానమనగా, బుద్ధిసంబంధ విషయములను గ్రహించునది. ౧.

౧. దీనికెనుబదియాఱు విభాగములున్నవి. పంచేంద్రియములును, మనస్సును, వివేకమును బ్రదర్శించునది విజ్ఞానము. ఈయెనుబదియాఱును, ౧౯-౩ అంతర్విభాగములు గలిగి, మానవునిశరీర, మనోగత, నైతికాశయ భావముల నన్నిటిని లెక్కచెప్పును. చూడుఁ. రైస్ డేవిడ్సు, బుద్ధిజమ్ పుటలు ౯౦-౯౪

దీని కింద్రియ సాహాయ్యమవసరము లేదు; మిగిలినవానికిఁ గావలెను.

విశేషపరిణామోన్నతినందిన యీ యంతరంగ దశావిభాగవిజ్ఞానము ప్రధానవిషయములలో నవీన మనస్తత్త్వసిద్ధాంతములకు సరిపోవును. మానవవ్యక్తి యొక్క బాహ్యాభ్యంతరములైన దేహమానసముల భేదముల నిది స్థూలముగా నంగీకరించినది. ఈ మనశ్శరీరమూర్తియందుఁ, గొంతపరిమితిలో నిలకడగలది దేహము. లేక రూపకాయము; ఈ నిలకడ మనస్సునకుఁ దక్కువ. మానసికరంగమున సంజ్ఞా, వేదన, విజ్ఞానములున్నవి. వేదనమనగా, నింద్రియవ్యాపారము.౨ సుఖము, దుఃఖము, రెండునులేని మానసికానుభవముల నిది, బాహ్యవస్తువులతో నింద్రియస్పర్శలచేఁ గల్పించును; తన్హా లేక తృష్ణ కిదియే కారణము. ఇంద్రియ, మానసిక దర్శనములు, తత్సంబంధములను గ్రహించుశక్తి సంజ్ఞావిభాగములోనివి.3 ఇచట మనకు స్పష్టమైన గ్రహణశక్తియున్నది. భిన్నపరిణామదశలతో నీచిత్తసంతాన పరంపరలు జనించుచుండును. సంజ్ఞావిషయమింద్రియ విషయముగాని, మానసికవిషయముగాని కావచ్చును.

బుద్ధఘోషుననుసరించి, విజ్ఞానము మొదట వస్తువును స్పృశించినవెనుక, దర్శనము, భావన, సంకల్పము జనించును. కాని యివన్నియు నొకే విజ్ఞానానుభవములోని కల్పితభేద

౨. మిళిందము ౨ఆ. 3.౧౦

3. మిళిందము ౨ఆ. 3.౧౧

ములు; నిజముగా విడఁదీయరానివి. "ఒకపూర్ణమైన విజ్ఞానానుభవములో నిది మొకటి నది తరువాత వచ్చునని చెప్పుటకు వీలు లేదు"౧. వేదనమే పూర్ణముగా విజ్ఞానమనియు, వస్త్వనుభవమనియు బుద్ధఘోషుఁడు చెప్పినది విచిత్రమే. ౨.

పూర్వబౌద్ధుల యింద్రియజ్ఞాన సిద్ధాంతము నిచట మనము చూడవచ్చును. నీలిరంగుగలవస్తు ప్రతిమ నేత్రమునకుఁ దగిలినప్పుడు, వస్తువుయొక్క నీలిమ, నేత్రేంద్రియమును, గలిసినవి. కొన్నివేళలఁ గారణప్రత్యయ భేదము చెప్పఁబడెను; దర్శనము, నేత్రము, వస్తువులమీఁద నాధారపడినదనియు, నీలిరంగునుజూచుట మాత్రము పూర్వానుభవముపై నాధారపడినదనియుఁ జెప్పిరి. ఇంద్రియ విషయములైదు;రూప

---

౧. అత్థసాలిని పుటలు ౧౪౩-౧౪౪

౨. వేదనము (౧) అనుభవము గుణముగను (౨) భోక్తృత్వము క్రియగాను, (౩) మానసిక లక్షణములరుచి, రూపముగాను, (౪) శాంతి, సన్నిహిత కారణముగను గలిగియున్నది. (౧) చతుర్విధజీవదశలందు ననుభవములేని వేదనములేదు. (౧) కేవలసుఖవేదనమనే యనుభవముకలదని మేమంగీకరింపము. సుఖదుఃఖములు, రెండునులేని యనుభవములన్నియు భోక్తకుఁజెందును. ఒకవస్తువురుచి తెలియుటకితరములైన దశలు కొలఁదిగా గ్రహించును. స్పర్శకేవలము స్పృశించుటే; దర్శనము కేవలము చూచుటే; సంకల్పము కేవలము వివిధదర్శనములను గలుపుటే; విజ్ఞానము తెలియుటే. వేదనమొక్కటే, అధికారసామర్థ్యములచే వస్తురుచి ననుభవించును. అందుచే అనుభవమే వేదన లక్షణము. (3) చేతసికము లేక మనోలక్షణమును రుచిచూచు స్వభావము గలదని వేదన చెప్పఁబడెను. ప్రశాంతమైన శరీరము సుఖముగా నుండును గాన వేదనమునకట్టిది సన్నిహితహేతువని చెప్పఁబడెను, అత్థసాలిని ఇ.టి. పు ౧౪౫-౧౪౬.

శబ్ద, గంధ, రస, స్పర్శలు. బుద్ధఘోషుఁడు వీనిని రెండువర్గ ములుగాఁ జెప్పెను. అసంపత్తరూపములు; సంపత్తరూపములు. వస్తురూపములతో దేహసాంగత్యములేనివి మొదటివి; రూప శబ్దములు; మిగిలినవి దేహసంయోగముకలవి; స్పర్శకు రూపాంతరములు. సర్వేంద్రియానుభవములును స్పర్శనుండి జనించినవని డెమాక్రిటిస్ చెప్పినాఁడు. పంచేంద్రియవిషయము లను పంచారమ్మణమని చెప్పిరి. ఇంద్రియము, నింద్రియవిష యము కలిసినప్పుడు, వేదనము జనించును. నిజమునకు, విజ్ఞాన మనగా, "నప్రియత్నముగా, నింద్రియము విషయముతోఁ గలియగా బయల్వెడలిన మానసికదశల ఫలితము. ఇంద్రియ విషయ స్పర్శ, రెండుగొఱ్ఱెపోతులు కొట్లాటకుఁ గొమ్ములు కలిపినట్లే జరుగును; నేత్రము వేఱు; వస్తువు వేఱు; సంపర్కము రెంటి కలయికయే" ౧. బాహ్యరూపము లింద్రియముల నొత్తిడి గలుగఁజేసి, వ్యక్తిలోని రూపమును మార్చుటచేఁ గలిగెనని ధర్మసంగణి చెప్పుచున్నది. నేత్రము వస్తువు పరస్పర ము నాధారపడియున్నవని చెప్పు నితరభావములును గలవు. నేత్రములేనిదే లోకములేదు; లోకములేనిదే చూచు నేత్ర మును లేదు. ౨. మానసికవిషయములు పంచవర్గములు. (౧)

---

౧. మిళిందము. ౨ అ. ౩. ౯; చూడు మజ్ఝిమనికాయము ౧ అ. 3.

౨. ధర్మసంగణిలోని యింద్రియదర్శనమునుగూర్చిన విషయమిట్లు రైస్ డేవిడ్సుసతి సంగ్రహించినది :—

అ— ఇంద్రియములు.

1. మొదట ప్రతియింద్రియము ప్రకృతిలోని చతుర్భూతముల కెట్లు సం బంధించినదో, దేహమునకేరీతి సంబంధించినదో చెప్పి, దానిఅగోచరత్వమును, నొత్తిడికలుగఁజేయుశక్తిని నిరూపించియున్నారు.

చిత్తము (౨) చేతసికములు లేక చిత్తగుణములు (౩) పదార్థ రూపములు లేక స్థూలగుణములు, సుకుమరరూపములు లేక సూక్ష్మరూపములు. (౪) పణ్ణత్తి; నామము, అభిప్రాయము, భావము, ఆలోచనము. (౫) నిర్వాణము. ఇవి ధర్మారమ్మణము. ధర్మమనగా మానసికదర్శనము, ఇంద్రియయానుభవ

౨. ఇంద్రియవ్యాపారము తద్విభజనము.

(అ) ఒకవ్యక్తిత్వము—ఒత్తిడి కనుగుణముగాఁ బ్రవర్తనము.

(ఆ) ఒకస్పష్టమైన ఒత్తిడికలుగఁజేయు లక్షణరూపము

(ఇ) (అ) (ఆ) లకు సంఘర్షణము.

(ఈ) ఫలితమైన మానసికదశాప్రవాహము. మొదటస్పర్శ సుఖదుఃఖ వేదనలను, లేక భావఫలితము, లేక రెండును ఈలక్షణము రెండుసార్లుచ్చరింపఁబడెను; పరస్పరమైనయొత్తిడి వర్ణింపఁబడెను. మొదటనీమార్పు; మార్పువలన జనించిన వస్తుదర్శనము.

(అ)—ఇంద్రియ విషయములు.

1. మొదట నొక్కొక్కయింద్రియ విషయమునకుఁ బ్రకృతితోడి సంబంధము, ప్రకృతిలోని విషయములను గొన్నివర్గములుగా విభజించుట, దాని అగోచరత్వము; గోచరించు కొన్నిరూపములు, ఒత్తిడికలుగఁజేయుశక్తి వీనిని గూర్చి సామాన్యనిర్వచనము.

2. (అ) లోవలనే విషయప్రపథమునుండి విషయవ్యాపార విభాగము:—

(అ) దేహములోని తత్సంబంధేంద్రియముపై నొత్తిడి కలిగించు నొక విధమగు లక్షణము.

(ఆ) ఇంద్రియముయొక్క యొత్తిడి.

(ఇ) దానికనుగుణమైన యింద్రియవిషయముయొక్క యొత్తిడి.

(ఈ) ఫలితమైనమానసికదశాప్రవాహము. మొదటస్పర్శ; సుఖదుఃఖానుభూతి; భావఫలము; లేక రెండును; పరివర్తనమును రెండుసార్లుచ్చరించుట; మొదటనీమార్పు; మార్పువలన జనించిన వస్తుసందర్శనము.

(బౌద్ధమనస్తత్త్వము. పుటలు. ౫౧—౫౪).

మెట్లు, అర్థభావములతోఁ గూడిన జ్ఞానముగా మాఱునో చెప్పఁబడలేదు. భౌతికావయవ మాత్రమైన మనస్సు, వేదనముల నుండి అర్థభావములను గల్పించుకొనునని చెప్పఁబడెను. అది యెట్లుజరుగునో మనమెఱుఁగము. వస్తువు, ఆలోచనము రెంటి రూపమైన చిత్తమీ వేదనములను విజ్ఞానప్రవాహముగా మార్చుకొనునట. అభిధమ్మములో నేడవగ్రంథము పత్తానపీఠక మనఁబడును. పట్టానములనగా సంబంధములు, ద్రష్టకు దృశ్యమునకు సంబంధమే విజ్ఞానమని బౌద్ధులంగీకరింతురు. కేవల బుద్ధి కార్యమైన స్మరణ (Reccgnition) యేముఖ్యకర్తవ్యమైన విజ్ఞాన వ్యాపారముగా సర్వదశలందు నున్నది. ౧.

అభినవ మనశ్శాస్త్రమున గుర్తించిన సంకల్పము (will) నకు బౌద్ధపరిశీలనములో స్థానమున్నట్లు తోఁచదు. సంకల్పమును, వేదనస్మరణములవలె ముఖ్యమైనదే. బౌద్ధసిద్ధాంతము ననుసరించి మానవజీవితమునకుఁ బ్రధానోపకరణమైన విజ్ఞానమునకు సంకల్పము ముఖ్యభాగము. పంచస్కంధముల సాంగత్యఫలితమైనదిగా బౌద్ధ మనస్తత్త్వమున సంకల్పము పరిగణింపఁబడినదని తలఁచుటకాధారము లేదు. విజ్ఞానమనగా జ్ఞానము, వేదనమనగా అనుభవము, (Feeling) సంస్కారమనగా సంకల్పమునని మనము నిర్ణయింపవచ్చును. అభినవశాస్త్రము చెప్పు సంకల్పమునకుఁ జెందిన లక్షణములన్నిటిని దననిఘంటువునందు షైల్డర్సు సంస్కారమునకుఁ జెందినవనియే చెప్పినాఁడు. వాంఛ, యత్నములు సంకల్పలక్షణములు. యత్న మన్ని సంస్కారము

౧. మిళిందము. ౨౮. 3. ౧౨.

లకు సాయపడుశక్తియని రైస్ డేవిడ్సుసతి చెప్పినది. ఆరిస్టోటలు నభిప్రాయములో సంకల్పయత్నము, కామ, రాగములకు, నిర్ణయములకు నవసరమని చెప్పెను. నేటిశాస్త్రములోవలెఁ గామరాగనిర్ణయాది విభాగములు స్పష్టముగ లేకున్నను, బౌద్ధ తత్త్వమునందు సంకల్పము, నైతికరంగమునఁ దత్ఫలితములు పూర్తిగాఁ జేర్కొనఁబడినవని రైస్ డేవిడ్సు సతి యభిప్రాయము; పిటకములందు, "సంకల్పనైతిక వ్యాపారసంబంధములు స్పష్టముగా నిర్వచించఁబడెన"ని చెప్పుచున్నది. ధర్మసంగణి యందు రెండువాక్యములందు, సంకల్పమునకుసంబంధించిన సమానార్థకపదములన్నియు, వానిలక్షణములును జేర్కొనఁబడెను. ఆరంభము, యత్నము, ప్రయత్నము, కృషి, ఉత్సాహము, పట్టుదల, ఆటంకనిరోధము, దృఢపరిశ్రమ, తీవ్రముగాఁ గాంక్షించుట, మున్నగువీర్యలక్షణ సంపద పేర్కొనఁబడెను. నైతికములు, తద్విరుద్ధములునైన మానసికలక్షణములు సంకల్పజములేయని వచింపఁబడెను. ఈశబ్దములు మనస్తత్త్వపరిశీలనమున కుపయోగించినపుడు దోషములేదని మనతోఁబాటు బౌద్ధులు నంగీకరించిరి. కాని సంకల్పజములైన పవిత్రధర్మసమాచరణ ఫలితములను జెప్పవలసివచ్చినప్పు డాపదములకే ఉచిత విశేషణముల నొసఁగి వాడియున్నారు. అహంకారము, తృష్ణ, నీచకామము, కామరాగము, రూపరాగము మున్నగునవి చెప్పఁబడెను." ౧. సర్వలక్షణములను సంకల్పవికారములనియే నిర్ణయింపఁబడెను. మానసికజీవితముయొక్క సంకల్పలక్షణము

౧. జె. ఆర్. ఎ. యస్. ౧౮౯౮. పుట. ౪౭

లేక, సహేతుకక్రియాలక్షణము నభినవ మనస్తత్త్వశాస్త్ర ముద్ఘాటించినది. సంకల్పమునకుఁ గొన్ని వేళల సిద్ధాంతప్రాముఖ్యమును, గొన్ని వేళల ననుష్ఠానప్రాముఖ్యమును బౌద్ధు లిచ్చిరి. అలెగ్జాండరుపండితుని భాషలో "మనస్సు సంకల్పించుకొన్న లక్ష్యమునందు భేదములుకలుగకుండ నుంచుకొనుట కుపయోగించున వంతరంగసంకల్ప క్రియలు; లక్ష్యములను మార్చునవి బాహ్యవ్యాపారమునకుఁ బూనుకొనిన సంకల్ప రూపములు." జ్ఞానము సంకల్పమును "ప్రతికార్యమునందు విడిగా నుండవు. కాని, ప్రతిసంకల్పవ్యాపారము మానసికరంగ, క్రియారంగములం దవసరోచితముగ రెండురూపములను బ్రిదర్శించును." ౧. సాధారణముగా సంకల్పము మానసికమయ్యుఁ గ్రియారూపమునఁ బరిణమించును. జ్ఞానవ్యాపారము లెక్కుడు క్రియాత్మకములు. ప్రతీత్యసముత్పాద వాదమునందు, దర్శనములు కామముల నుదయింపఁజేయునని చెప్పిన బౌద్ధతత్త్వము సహేతుకమైనదే. సంకల్పము దేనిపైఁ గేంద్రీకృతమైనదో యావస్తువును మనముస్మరించుట, చూచుట, ఊహించుట, జ్ఞాపకముంచుకొనుట మున్నగునవి చేయనగును. జ్ఞానము, సంకల్పము, సంకల్పముయొక్క బాహ్యాభ్యంతరక్రియారూపములని చెప్పవచ్చును. శరీరశాస్త్రమున వేదనాత్మకములు, చలనహేతువులునగు నరముల ఒకచుట్టు నేకాత్మకమైన వ్యాపారముగా గణింతురు. ఈనరములలో నంతర్ముఖములైనవి జ్ఞానమునకు, బహిర్ముఖములైనవి సంకల్పమునకు సరిపోవును. ఈ

౧. బ్రిటిషు జర్నల్ ఆఫ్ సైకాలజీ. ౧౯౧౧. పుట. ౨౪౪.

రెంటివ్యాపార మేకాత్మకముగానే గ్రహింపఁబడి,యం దివి భేద రూపములని గుర్తింపఁబడినవి. మానసికజీవిత మంతయు సంక ల్పాత్మకమైనప్పుడు, లక్ష్యసిద్ధికై చేయు ప్రయత్న మే సంకల్పమ గును. అప్పుడు సంకల్పములోనున్న కార్యము, బాహ్యసిద్ధినం దును. ఇచటనైనను సంకల్పము క్రియాత్మకమే. క్రియావ్యాపా రమున కాటంకమేదైనఁ గలిగినప్పుడు ఆలోచనాసంబంధమైన జ్ఞానము పనిచేయును. ధ్యానగమ్యమైన యానందము, సంకల్ప పరిణామమే; ఇచట ధ్యానమే ఆనందప్రదమైన సంకల్పవ్యాపా రము. భావన, సంకల్పమునుండి స్వతంత్రముగాదు. అది సర్వ క్రియలననుసరించును. మానసికదశలను త్రివర్గమొనర్చిన పూర్వాభ్యాసములను విసర్జించి, ప్లాటుపండితుఁడు, ద్వివర్గమే చేసి, జ్ఞానమునకుఁబదులుగాఁ గుతూహలమనుదానిక్రింద నీ రెం టిని వనగా, వేదనాసంకల్పక్రియలను జేర్చినాఁడు. జ్ఞానము నకుఁ బ్రత్యేకస్థితిని దొలగించి, యది సంకల్పమున కాంతరంగిక రూపమేయని నిశ్చయించినచో, మానసికజీవితమునకుఁ గేంద్ర సత్యమైన బౌద్ధుల సంకల్పమే ప్రధానమను భావము నంగీకరిం చినవార మగుదుము.

ఇంద్రియాతీతమైన 'ఆత్మ' లేకున్న నాస్థానమున యమ్. పోస్సిన్ చెప్పినరీతిని, విజ్ఞానము ప్రవేశించినది. ౧. ఒకజన్మము నుండి యింకొకజన్మమునకుఁ దోడవచ్చునది విజ్ఞానము. ౨. మనకు విజ్ఞానసంతానమున్నది. ఈవిజ్ఞానమొక నిత్యమైన,

---

౧. జర్నల్ ఏషియాటిక్ ౧౯౦౨. ఈభాగము పిటకముల తరువాతదై యుండనగును. ౨. డబ్లియు. బి. టి.—పుట ౨౦౭.

మార్పులేని, జన్మాంతరయాత్రచేయు వ్యక్తిత్వముగాదు; అనేక క్షణిక విజ్ఞానదశాపరంపరాప్రవాహము. విజ్ఞానావస్థలు, వేదనములతో సంబంధములేని స్వతంత్రావస్థలు; భౌతికావస్థల యాధారము వీని కవసరములేదు.

బౌద్ధ మనస్తత్త్వశాస్త్రము సముచ్చయాత్మకమని చెప్పవచ్చును. కొన్నిసూత్రముల ననుసరించి, ప్రతిధర్మమునకుఁ బూర్వాధారములైన లక్షణములన్నిటినవి యెట్లు విజ్ఞానకారణములగుచున్నవో వర్ణించి, ఆయుగమున కుచితములైన హేతువుల నగ్గడించిరి. కొన్నిదర్శనములు తటస్థించినపుడు తల్లుల్యములగు భావములే యేలకలుగుచున్నవను ప్రశ్నమునకు, నాగసేనుఁడిట్లు బదులుచెప్పెను;“అవి వాని స్వభావములగుటచేతను, వానిద్వారములగుటచేతను, వానియభ్యాసములగుటచేతను, వాని సాహచర్య లక్షణముచేతనునట్లు తటస్థములగుచున్నవి.” స్వభావలక్షణ మభినవశరీరశాస్త్రమునఁజెప్పిననరముల అభ్యాసధర్మమని చెప్పవచ్చును. “వర్షించినపుడు, వర్షజలమెచటికిఁ బోవును? “భూమి యెటువల్లమున్న నటుపోవును.” ‘సృష్ట్యాదిని జలమెట్లు పల్లమునకుఁ బ్రవహించెనో, యిప్పుడునట్లే ప్రవహించుచున్నది.”౧. డాక్టర్. మెక్డుగల్ వ్రాసినాఁడు;“ఏనరముల సమూహమునుండియొక యుద్రేకముప్రవహించునో,ఆనరసమూహము దానివలన తనపటుత్వమును గొంతఁగోల్పోవునని నమ్ముటకాధారములున్నవి.”భావప్రసరణముచే నరముల దార్ఢ్యము సడలునని తెలియుచున్నది.౨. నాఁడు ప్రకృతి శాస్త్రములు లేవు గావున,

౧. ౨౫. 3. 2. ౨. ఫిజియాలాజికల్ సైకాలజీ. పుటలు. ౧౨౯—౨౬

నీవిషయమును బౌద్ధులు తమమనస్తత్త్వపరిశీలనముచేతనే తెలిసికొనిరి. కాని, శరీరశాస్త్రము. మేధస్సుయొక్క భౌతికపరిశీలనమువలననుగాదు. గతస్మరణశక్తినిగూడ వారు పేర్కొనిరి.

మానసికదశల పరిణామమునుగూర్చి, చెప్పుచుఁ, బ్రతిమానసికదశకు మూఁడవస్థలుగలవనిరి. ఉత్పాదము, స్థితి, భంగములు. ఇందొక్కొక్కటియు నత్యంతసూక్ష్మకాలమైనక్షణమే యుండును. ఒకచిత్తదశ, యుదయించుట, నిలుచుట, నశించుటయు నీమూఁడునుగలిసియొకచి త్తక్షణమగును. ఒకక్షణకాలము కూడఁ బూర్తిగ నీదశయుండదని కొందరుబౌద్ధులు పలుకుదురు. ఒకదశగోచరించి నశించునేకాని అతిసూక్ష్మాంశ పరిమితికాలమైనను నిలకడదానికుండదు. విశుద్ధిమగ్గము చెప్పినది; "పూర్వక్షణమందలి దశగతించినది; అది నిలుచునదికాదు, నిలువదు. ఉత్తరక్షణదశయునట్టిదే. వర్తమానక్షణికదశ యున్నది; కాని యదిగతములో లేదు; ముందుండదు."3.

ప్రతివిజ్ఞానదశయు, ననావిష్కృతమైన యాంతర్యచేతనముయొక్క చేతనప్రవాహమే. స్మృతిహీనమైన దశను (Unconscious State) బౌద్ధమనస్తత్త్వ మంగీకరించినది. అది విధిచిత్తములేక పరిణామములేనిదనియు, విధిచిత్తమనగా జాగ్రదవస్థయనియుఁ జెప్పఁబడెను. మనోద్వారమున నీరెండును వేఱైనయవస్థలుగాఁ బరిణమించినవి. భావాంగము[1] లేక జీవవ్యాపార

3. డబ్లియు. బి. టి పుట ౧౫౦.

౧. భావము=స్థితి, అంగము=భాగము. భావాంగమనగా స్మృతిలేనిస్థితి, అన్నియు సజీవములే; కొన్నిదశలలో స్మృతియున్నది; కొన్నిట లేదు.

మణఁగియున్నప్పుడీ స్మృతిశూన్యత తటస్థించును. జాగ్రద్విజ్ఞాన శూన్యదశయే భావాంగము.౨.

ఇంద్రియ క్షోభములను భావములుగాను, భిన్నత్వములలో నేకత్వమును గలిగించు క్రియాసామర్థ్యము కేవల భౌతికసిద్ధాంతమునఁ జెప్పుటకు వీలులేదు. మానసికదశావిభాగమునిచ్చిన బౌద్ధమనస్తత్త్వము, సంకల్పము, శ్రద్ధమున్నగు వానికొకద్రష్టయవసరమగునా కాదాయను సమస్యనూహించి యుండలేదు. ఊహాలను, సంబంధములనిచ్చినదే కాని, వానినిఁ గలిపి యర్థముచేసికొనునొక చేతనవ్యక్తిత్వము సంగతి నాలోచింపలేదు. విజ్ఞానకర్తయనగా, భిన్నమానసికావస్థల మొత్తమని వారిభావము. "నామరూపములవలన వ్యాపారములు జరుగును." నామరూపములు నిత్యపరివర్తనాత్మకములు. స్పర్శననుభవించువ్యక్తి యెవఁడని యడుగరాదు; స్పర్శావస్థ కాధారమేమియని యాలోచింపవలెననియే చెప్పఁబడెను.౩. మనకు వ్యక్తిత్వమున్నదనుకొనుట భ్రాంతి; కాని 'నేను' పునర్జన్మమందుచుంటిని, నిర్వాణము నార్జించితినని చెప్పుకొనుచున్నాము.

౨. భావాంగములు ౧౯ విధములు. అందుఁ బది కామలోకమునను ఐదు రూపలోకమునను, నాలుగు అరూపలోకమునను నుండును. రైస్ డేవిడ్సు సతినను సరించి, "ఒక సజీవనిర్మాణము యొక్క మానసికస్పందనముల సముచ్చయము విజ్ఞానము: అల్పకాల పరిమితమైన జీవితములోవచ్చి, తెలియఁబడుచుఁ బోవుచున్నవి"

(బుద్ధిస్టు సైకాలజీ. పుట. ౧౬) భావాంగము వ్యక్తిగతముగాఁజూచిన స్మృతిలేనిస్థితి; బాహ్యమునుండి చూచిన నిర్వాణము.

౩. చూడుము. సంయుక్తనికాయము. ౨ అ. ౧౩.

దీనినే బుద్ధఘోషుఁడిట్లు చెప్పినాఁడు. "ఏభిన్నావస్థల సమూహ మొక వృక్షమని చెప్పి, దానికిఫలము లుదయించి నప్పు డా వృక్షముఫలించినదని యెట్లు చెప్పుచున్నామో, అదేవిధముగా నేభిన్నావస్థలసముచ్చయములైన రూపములను మానవుఁడనియు దేవతయనియుఁ జెప్పి, అవి సుఖ దుఃఖములను బొందినచో మానవుఁడు లేక దేవతసుఖదుఃఖములను గాంచెనని చెప్పుకొనుచున్నాము."౧. వర్తమానదశ, గతదశ కాకున్నను, వర్తమానము గతమునుండి వచ్చినది కనుక, దశాపరంపరా ఫలితమే యైయున్నది.౨.

నిత్యాత్మభావము లేదు కనుక పునర్జన్మవిషయము నిర్ధారణమైనది. ఏకాత్మలేనిదే, పాపపుణ్య ఫలానుభవరూపమైన శిక్ష యెవరికిఁ జెందునను సమస్యయున్నది. తప్పుచేసినవాఁడప్పుడే పోయి, శిక్షానుభవమున వేఱొకఁడున్నాఁడని చెప్పుచో నెట్లు పొసగును. కాని, శిక్షానుభవమునకువలయు జీవసమానత్వము న్నదట. ఈసమానజీవి, కేవలము నియమరహితమై. పరస్పర సంబంధములేని దశాపరంపర కాదు; అదియొక భౌతిక, మాన

౧. డబ్లియు. బి. టి. పుట ౨౪౧

౨. "ఓరాజా! ఒకఁడొకదీపమును వెలిగింపగా నది రాత్రియంతయు నుండుటలేదా?" "నిజమే, రాత్రియంతయు వెలుగుచున్నది." "మొదటి జాములోని నన్నదీపజ్వాల రెండవజాములో నెట్లుండుచున్నది?" "కాదు, ...దీపము రాత్రియంతయు నొకేపదార్థమువలనఁ గాలుచున్నది." "అదే విధముగా నోరాజా! వస్తుభిన్నదశాపరంపరలు కలియుచున్నవి. ఒకదశవచ్చి పోవునంతలో రెండవది వచ్చుచున్నది. ఆద్యంతములేని యీపరివర్తనము నడచుచున్నది. (మిళిందము)

సిక, నైతికసజీవదశాసంపుటి. మిళిందరాజు నాగసేను నడిగినాఁడు "పుట్టిన మానవుఁడు, వాఁడే యున్నాఁడా, వాఁడుమారిపోయి యింకొకఁడు జీవించునా?" "పుట్టినవాఁడునుగాఁడు, వేఱొకఁ డును గాఁడు." "ఉదాహరణపూర్వకముగాఁ జెప్పుము." "ఓ రాజా! నీవు చంటిబిడ్డగానున్నప్పుడు వీపుపైఁ బరుండిన యా బాలుఁడు, నిప్పుడు పెరిగి పెద్దవాఁడవైన నీవు నొకటేనా?" "కాదు. ఆబిడ్డను నేనుగాను." "ఆబిడ్డవు నీవుకానిచో, నీకుఁ దల్లియుఁ దండ్రియు గురువును లేఁడు." 3. చచ్చినవాఁడు పునర్జన్మమెత్తినవాఁడు కాఁడు; కాని వీరిరువురకు విశేషభేదము లేదు; చచ్చినవానినుండియే మఱలఁ బుట్టినవాఁ డుదయించును. ప్రతిదినము మనము నూతనపురుషులమేకాని, పూర్తిగా నూతనులము కాము. ఎడతెగనిమార్పులో, నెడతెగని యవిచ్ఛిన్నత్వమున్నది. బుద్ధఘోషుఁడిట్లు పలికినాఁడు:" ఏకశాసనం వరలనుండియైన నొక పూర్ణసమానవ్యక్తి లభించునేని. పులు పెక్కిన పెరుగు పాలనుండి జనించియుండలేదు. అసలు సమానత్వమే లేకుండినచోఁ, బాలులేకుండఁ బులుపుపెరుగును లభించియుండదు." పూర్ణసమానత్వముకాని, పూర్ణభిన్నత్వముకాని లేవు. అంతయు నొకదశాపరంపర. ఉత్తరక్షణసృష్టి, పూర్వసృష్టి కత్యంతసన్నిహితమగుటచే వ్యవహారమునకు రెండును నొకటేయని గ్రహింపవచ్చును. ఇట్లే కర్మయు నవిచ్ఛిన్నము; పునర్జన్మము నూత్నజన్మమే. ఉపనిషత్తులలో నైనను, నిత్యవికాసమందుచు ననిత్యమైన జీవరూపము సంసారచక్రమును సంచరించుచు, పుణ్యాపాప కర్మఫలభోక్తయగుచున్నది. పునర్జ

న్మమునకు జీవైకత్వ మవసరము. అనిత్యత, కారణధర్మముల వలన నొకక్రియాత్మకమైన జీవభావము కనుగొనఁబడినది. ఉదయించినవెంటనే నశించు ప్రత్యనుభవము నుత్తరక్షణానుభవ జీవితములోఁ గలిసిపోవుచు, నుత్తరక్షణానుభవమున నీవిధముగా గతమంతయు సూక్ష్మరూపమున నంతర్భూతమై ప్రవహించుచున్నది. బెర్గ్సన్ స్మృతి సిద్ధాంతవాక్యములను స్మరింపఁజేయుచు, బౌద్ధులు స్మృతియనునదొకటి వేఱుగా లేదనియు, వర్తమానజీవదశలో గతానుభవమంతయు నవిచ్ఛిన్నముగాఁ బ్రవహించుచుండుననియు నిర్వచించిరి. "మనబాల్యదశలో మనము కోరినది, సంకల్పించినది, అనుభవించినదియు నీక్షణమున వర్తమానమునఁ దొంగిచూచుచు, నందుఁగలిసి, విజ్ఞానద్వారమునొద్ద నిలిచి, గెంటుచున్నది. విజ్ఞానము దానిని గుమ్మమునొద్ద విడిచి ముందుకుఁబోవుచున్నది."౧. గతము వర్తమానమును గడచి, తనకాటుయొక్క యానవాలు నిచట విడిచి యదృశ్యమగును.

౧౩—ప్రతీత్యసముత్పాదవాదము

దుఃఖమయమైన జీవోత్పత్తి, తన్నాశమును, ప్రతీత్యసముత్పాదసిద్ధాంతము చెప్పును. "అప్పుడు బుద్ధభగవానుఁడు రాత్రి ప్రథమయామమునఁ గారణపరంపరపైఁ దనదృష్టిని కేంద్రీకరించి, దానిననులోమ విలోమ క్రమమునఁ బరిశీలించెను; "అజ్ఞానమునుండి సంస్కారములు, సంస్కారములనుండి విజ్ఞానము, విజ్ఞానమునుండి నామరూపములు, నామరూపముల

౧. క్రియేటివ్ ఇవల్యూషన్ పుట ౫,

నుండి, షష్టరాష్ట్రములు ననగా త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణ మనస్సులు, సప్తరాష్ట్రములనుండి, సంయోగము,నందుండి వేదనము, నందుండి కామము, నందుండిసంగము, నందుండిపరిణామము, నందుండిజన్మము, నందుజరామరణములు, వియోగ విచారదుఃఖ దైన్యాదులు జనించుచున్నవి. దుఃఖపరంపర కంతకు మూలకారణము లిట్లున్నవి. తిరిగి, అజ్ఞాననాశముచే ననగాఁ గామము పూర్ణముగా నశించుటచే, సంస్కారములు నశించును; దానితో విజ్ఞానము, దానితో నామరూపములు, నామరూపములతో షష్టరాష్ట్రములు, వానినాశముతో సంగము, దానితో వేదనము, దానితోఁ దృష్ణ. తృష్ణతోసంయోగము, దానితోఁబరిణామము, దానినాశముతో జన్మనాశనము, జన్మనాశనముతో జరామరణ వియోగవిచార దుఃఖదైన్యాదులు నశించును. ఈదుఃఖ పరంపరను నిర్మూలించు విధానమిది.”౧. బుద్ధునికాలమున రెండుమూడు పదములతోఁగూడిన యీసిద్ధాంతమునకు వివిధభావములను గలిపి, యీదీర్ఘరూపమును తరువాతఁ గల్పించిర”ని వారన్ పండితు నభిప్రాయము. మానవజీవితము సంసారచక్రమునఁ దగులొ్కని యున్నదనియు

౧. మహావగ్గము. ౧అ. ౧.౧-3; యస్.బి.ఇ. 13అ; మిళిందము. ౨అ.3.౧.

౨. అష్టబంధములకు ప్రాణవాయువు, వాక్కు, జిహ్వ, నేత్రము, శ్రోత్రము, మనస్సు, కరములు, త్వక్కు వీనియంగములు చెప్పఁబడినవి. ఇవియే బౌద్ధసిద్ధాంతమున కాధారమై యుండవచ్చును. బ్రహ్మచక్రమను మాట శ్వేతాశ్వతరమున నున్నది. (౬అ,౧) పూర్వబౌద్ధమున దీనినే భావ చక్రమనిరి. బృహదారణ్యకము 3అ.౨.

పరివాహరూపముననున్న కారణధర్మబంధములనుండి విముక్తుఁడగుటకు మానవున కవకాశమున్నదనియు దీనిభావము. ఇట్టి విధమైన సంసారచక్రము, దానినుండి బయల్పడునుపాయము నుపనిషత్తులును వర్ణించినవి. సంసారచక్రముననున్న భిన్నాంశములే భూతవర్తమాన భవిష్యజ్జీవితములు.[3]

జీవనేచ్ఛయే మనజీవితములకు మూలము. జీవనేచ్ఛానాశనమే నిర్వాణము. కాల్డరన్ వాక్యము నభిమానముతో సోపెన్హాయ రుదాహరించినరీతిని, జన్మమెత్తుటే మానవుఁడు చేసిన మహాదారుణపాపము. ఈచిన్నసత్యమే, అతివిస్తారమగు కారణధర్మముగాఁ బెంపొందింపఁబడినది. ఇది బుద్ధుఁ డుపదేశించిన ద్వితీయమహాసత్యము. తృష్ణచే దుఃఖ ముదయించుననియుఁ దృష్ణామయ జీవితావస్థలను నీసత్యము ప్రకటించెను. ఒకదానికొకటి కారణమైన ద్వాదశనిదానము లిచటఁ జేర్కొనఁబడినవి. మొదటిదైన అవిద్యయుఁ జివరిదైన జరామరణమునుగాక మిగిలిన పదియు దశకర్మలని చెప్పఁబడెను. పూర్వబౌద్ధములో నివి జీవదశలేకాని, వేఱువిషయములుగాఁ జూడఁబడలేదు. నిదానసంఖ్యకాని, క్రమముగాని నిర్ణయింపఁబడలేదు. ప్రతీత్య

3. ఈక్రిందిపట్టిక యీభేదములను జూపును. చూడు మజ్ఝిమనికాయము. ౧౪౦; మహాపదానసుత్తాంతము. ౨

౧. పూర్వజన్మమునకుఁ జెందినవి. అవిద్య, సంస్కారములు,

౨. వర్తమానజన్మమునకుఁ జెందినవి { విజ్ఞానము; నామరూపములు; షడాయతనములు లేక యింద్రియములు; స్పర్శ, వేదన, తృష్ణ ఉపాదానములు

౩. భావిజన్మమునకుఁ జెందినవి భావ, జాతి, జరామరణములు.

సముత్పాద, నిదానసిద్ధాంతములందు, సర్వజీవముల స్థితియం దును, బరస్పరాధారభూతములైనధర్మములు పేర్కొనఁబడినవి.

ఈదశాపరంపరలో మొదటిదిఅవిద్య: అసత్యమైన 'నేను' అనుభావమే స్వతంత్రజీవ వ్యక్తిత్వమునకు ముఖ్యాధారము. ఇది కర్మహేతువు, కర్మసారథియుఁగూడను. జ్వాలయొక నిప్పునెర మును, నిప్పునుప్రజ్వలింపఁజేయునదియు నెట్లో, జీవాత్మ అవిద్యా కర్మలకు సంతానమును, కారణమునుగూడనైయున్నది. జీవిత స్వభావమైన దుఃఖము నవిద్య మఱుఁగు పఱచును.౧. అవిద్య నుగ్గ డించుట బౌద్ధమతమునకే ప్రత్యేకలక్షణము గాదు. బిషప్ బట్లర్ చెప్పినట్లు, "వస్తువు లవి యేవో అవియే; వానిఫలితములు నెట్టివో యట్టివే. ఇఁకమనమేల వానిచే మోసగింపఁబడుట కిష్టపడ వలెను ?" కాని నిజముగా మనమనుదిన మాత్మవంచకులమగు చున్నాము. సత్యాంశములనెఱిఁగి, వానియర్థమును గ్రహింపు మని బుద్ధుఁ డుపదేశించుచున్నాఁడు. అసత్యమైనవానిని వాంఛింపఁజేయు నవిద్యయే జీవితమందాశ నుదయింపఁజేయుచున్నది. బ్రితికి, జీవితసుఖ మనుభవింపుమని యది మన కుత్సాహ మిచ్చుచున్నది. జీవనాసక్తి చతుర్విధమానసికోన్మాద హేతు వులలో నొకటగు హేయము నీచము, మూర్ఖమునైన తృష్ణ యని బుద్ధునిభావము. మానవుఁడు తన యిహలోకజీవితదుర్భర దుఃస్థితిని నిర్మూలించుకొనుట కుపాయ మసత్యకామమైన జీవనాసక్తిని నశింపఁజేయవలెను. అహంకారమున కజ్ఞానమే

౧. "ఈలోకమున నేదియును బాపముచేయునదే దుఃఖమనుభవింపదు" (కార్లైల్. వార్ధకవ్యాసములు.)

కారణమని పూర్వబౌద్ధ ముపదేశించినది. ప్రపంచజీవపరంపరకు సంబంధములేని తానొకస్వతంత్రవ్యక్తినని అదిభావింపఁజేయును. మనయల్పజీవము నందాసక్తిచే, ననేకశ్రమలకోర్చి దానిని బోషించి శాశ్వతముగా రక్షింప యత్నింతుము.౧

ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వ మొకదోషము, దానిబాహ్యస్వరూపమే తృష్ణ, మానవులు దుఃఖాతురులగుటకు వారు బ్రతికియుండుటే కారణము. జీవనాసక్తి సర్వదుఃఖమూలము. అవిద్యాశక్తి యమోఘబలము కలదగుటచే జీవిదురంతదుఃఖ మనుభవించియున్నను దానికి జీవనాసక్తి పెరుగుచునే యుండును.

విషయపరంపరలోని రెండవది సంస్కారము. సంస్కారశబ్దము సిద్ధమొనర్చు, నేర్పాటుచేయు ననుధాత్వర్థమునుండి వచ్చినది. అది చేయుపద్ధతికిఁ జేసిన క్రియాఫలితమునకుఁగూడ వర్తించును. వస్తువులన్నియు నింకను బరిణామదశలోనే యున్నవనియు, జీవాత్మయు నొకపరిణామపరంపరయే యనియు నది సూచించును. సంస్కారమనఁగా సమన్వయములేక అన్వయము పుణ్యాపాపఫలితములు గల కర్మయనియు దానికర్థమున్నది. విశాలమైన యర్థములో సంస్కారమనగా నూతనజన్మమునకుఁ గారణభూతమైన సంకల్పశక్తి లేక జీవశక్తియుపి చెప్పవచ్చును. మజ్ఝిమనికాయమిట్లు చెప్పినది; "శిష్యులారా! భక్తి ధర్మ

---

౧. సముద్రతరంగముపైనున్న ఫేన బుద్బుదము సముద్రమునుండి యెంతవేరైనదో, జీవశరీరములోనున్న యొక అణు వితరదేహ భాగములనుండి యెంతవేరైనదో, మనుష్యులు పరస్పరము నంతవేరైన వారను భావము నెఱుఁగరు. (రైస్ డేవిడ్సు, ప్రపంచమతతత్త్వములు. పుట ౧౭౪)

ము, సిద్ధాంతజ్ఞానమును గలిగిన యతివరేణ్యుఁడు, వివేకవిలసితుఁడై, ఆత్మార్పణబుద్ధితోఁ దనలో దానిట్లనుకొనును; "నా శరీరము మృత్యువశమై పోయినపుడు, ప్రతాపముగల యొక రాజకుటుంబమున నేను జన్మింపఁగలను." ఈభావమునే యాతఁడు సంకల్పించి, పారాయణము చేయుచుండును. ఈభావ సంస్కారము లంతరంగమునందుండి, యాతనికట్టి జన్మమునే లభింపఁజేయును. శిష్యులారా! పునర్జన్మ స్వభావమీరీతిగా నుండును." ఈవిధముగా మనుష్యదేవతా జన్మకాంక్షలను జెప్పి తుదకు నిర్వాణకాంక్ష వర్ణింపఁబడెను. సర్వసంస్కార నాశనసంస్కారమును కలుగవచ్చును. అనగా జ్ఞానమోక్ష ప్రాప్తి.

కారణ ధర్మపరంపరలలో నామరూపములకాధారమైన మూడవది విజ్ఞానము. "ఆనందా! విజ్ఞానము గర్భమునఁ బ్రవేశింపకున్నచో గర్భములో నామరూపము లుదయించునా?" "ఆర్యా! ఉదయింపవు." "విజ్ఞానము గర్భమునఁ బ్రవేశించి, తరువాతఁ దొలఁగిపోయినచో నీజీవితములో నామరూపము లుదయించునా?" "ఆర్యా! ఉదయింపవు." "బాలబాలికలకుఁ జిన్ననాఁడే విజ్ఞానము నశింపఁగా, నామరూపములు వికసించి, విస్తరించి, వృద్ధిపొందునా?" "ఆర్యా! అట్లుజరుగదు."౧. మరణమువలన శరీరవేదనదర్శనాదికములన్నియునశించునుగానిపూర్వోత్తరజన్మములకు సంధానహేతువగు విజ్ఞానము నశింపదు. నిర్వాణము లేక మోక్షముగలిగినప్పుడే అది పూర్తిగా నదృశ్య

౧. మహానిదానసుత్తము.

మగును. పూర్వదేహి పోయినప్పు డుత్తరదేహికి బీజప్రదానము చేయునదే విజ్ఞానము. ఈబీజము గర్భకోశమందుఁ దన నూతనదేహమునకు వలయు పరికరములను గ్రహించును. అవసరసామగ్రి లభింపకున్నచో విజ్ఞానబీజము పెంపొందఁజాలదు. "ఆనందా! విజ్ఞానమున కుచితములైన శరీరము, నామము నాశ్రయములుగా లభింపకపోయినచో, సర్వదుఃఖహేతువులైన జన్మజరామరణము లొకదానివెంటనొకటి బయలుదేరునా?" స్వామీ! అట్లుబయలుదేరవు" ౧.

ఏస్తుమయజగత్తు విజ్ఞానమయజీవున కెట్టయెదుటనున్నది. ద్రష్టలేనిదే దృశ్యములేదు. ఇంద్రియములు విషయముల సంబంధముగలిగి, యిచ్చిన విషయసంజ్ఞములే షట్పేంద్రియవ్యాపారములకాధారములు. ఈవిషయసంజ్ఞోత్పత్తియే జన్మకారణము, తన్నిరోధమే మరణము. విజ్ఞానము, నామరూపజగత్తు పరస్పరాధారభూతములు. వానినుండియే ఆయుక్షేత్రములైన త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణమానసము లుదయించును. తన్మూలముననే బాహ్యజగత్సంబంధమున కవసరములగు నింద్రియములును, వానికి విషయరూపములైన శబ్ద స్పర్శ రూప రసగంధములును జనించును. రూపములు నేత్రములకు గోచరించునట్లే, భావములు మనస్సునకెదుటఁ బ్రత్యక్షములగునని చెప్పఁబడెను. చూపువలన నేత్రము, వినుటవలనఁ జెవి, యీరీతి నింద్రియము లుదయించెనని కొన్ని వేళలఁ జెప్పఁబడెను.

వేదనమునుండి జన్మపరంపరలకుఁ గారణమైన తృష్ణ జనించును. జీవితమునకు, దుఃఖమునకు నిదియొకప్రధాన కార

---

౧. మహాపదానసుత్తము; సంయుత్తనికాయము. ౧.

ణము. మనముండుటకుఁ గారణము మనజీవనాసక్తియే. సుఖాసక్తిచే దుఃఖము ప్రాప్తించుచున్నది. "జగమంతయు విషసిక్తముగాఁజేసిన తృష్ణ కెవరు వశులగుదురో. వారిదుఃఖము వేగముగాఁ బచ్చికపెరిగినట్లు పెరుగును. ఎవరుతృష్ణను జయించిరో వారిదుఃఖము, పద్మపత్రములనుండి నీటిబిందువులు రాలిపోవునట్లు పోవును."౧. "వేళ్లు గట్టిగా నున్న చెట్టుకొమ్మలు నఱికినను తిరిగి చిగిర్చి, పెద్దవృక్షమెట్లగునో. అట్లే, తృష్ణమూలనాశనముకాని వారికిఁ దిరిగి తిరిగి, దుఃఖములుదయించుచునే యుండును."౨. రూపత్రయముగల యీతృష్ణయే దుఃఖకారణము ౩.

తృష్ణనుండి యుపాదానము లేక మోహము జనించును. జ్వాలయెటు వ్యాపించినన్లే దాని కింధనమును బోవుచుండును. తృష్ణను నశింపఁజేయుటే మోక్షము. వస్తువ్యామోహమే బంధము. మోహపాశములే జీవిని వస్తువులకు బంధించి యుంచునవి.

మోహమునుండి భావ ముదయించును. చంద్రకీర్తి. భావమనగాఁ బునర్జన్మకారణమగు కర్మయని నిర్వచించినాఁడు.౪ భావమునుండి జన్మము, జన్మమువలన జరామరణములు, క్లేశ దుఃఖములు హైన్యదైన్యములు నుదయించును.

ఈవిధానమంతయును నిరాధార కల్పనమే. విజ్ఞానము లేక 'అహం' కారము నిత్యమైనయొక ఆత్మలోనున్నది కాద

౧. ధమ్మపదము. ౫ అ. ౩౩౫. ౨. ధమ్మపదము. ౫ అ. ౩౩౮. ౩. చూడు మహావగ్గము. ౧ అ. ౧. ౨. ౪. పూర్వభవజనకమ్. కర్మ. మాధ్యమికవృత్తి.

నియుఁ గారణకార్య ధర్మమువలన నుత్పన్నమైన దశాపరంపర యనియుఁ జూపుట కిట్లుచెప్పఁబడినది. దుఃఖకారణ దుఃఖనిరోధములైన ద్వితీయ తృతీయసత్యములను జీవితముయొక్క వ్యర్థత మొదటఁ దెలిసికొన్నచో నావెనుక దుఃఖనివారణోపాయమాలోచింపనగును. మనము పట్టుకొని బ్రాకులాడుచున్న 'అహం' కారము ప్రథమమూల కారణమైన అవిద్యాజన్యమగు నొక అనిత్యరూపమే. అహంకారమెంతకాలముండునో అవిద్యయంత కాలముండును. జీవి దుఃఖముల నుదయింపఁజేయు కర్మల నాచరించుటకాదు; దుఃఖముయొక్క రూపమే జీవము. భ్రాంతిని జనింపఁజేయు జీవమును భ్రాంతియే. అహంకారము రోగము, రోగలక్షణమునుగూడనైయున్నది. ఉపనిషత్తుల ననుసరించి, ఆత్మనుగూర్చిన యజ్ఞానమెంతకాలముండునో జీవరూప మంత కాలముండును. థియలాజికా జెర్మానికా గ్రంథముననిట్లున్నది; "నరకములో శిక్షాగ్నితప్తమగునది వ్యక్తియొక్క స్వయంకృత సంకల్పాపరాధమే." ఈస్వయం కల్పితసంకల్ప మజ్ఞానరూప మునఁ బ్రసవించుచున్నది. ఇది కారణము కార్యమును; వంచకుఁడు వంచితుఁడుగూడనై యున్నది. అవిద్య, అహంభావము పరస్పరాశ్రయములు. అజ్ఞానమున కవకాశమిచ్చు 'అహం' భావనాశముచేగాని యజ్ఞానము నశింపదు. ప్రపంచమంతయు నవిద్యకు వశమై దుఃఖించుచున్నది. పృథ్వీశ్వరుఁడు మొదలు బిచ్చగానివఱకును, దివ్యతేజోరూపియగు దేవత మొదలు కీటకమునఱకు నందఱునజ్ఞానమువలననే దుఃఖభాగులగుచున్నారు." శ్రమణుఁడైనను, బ్రాహ్మణుఁడైనను, స్వర్గవాసియైనను, మారుఁ

డైనను, బ్రహ్మయైనను, మఱెవఁడైనను జేయలేనివైదు పను లున్నవి. రోగశీలమైనదాని ననామయముగను, మరణశీలమైన దాని నమర్త్యముగను, నశ్వరమైన దానినవినాశిగను, పోవుదాని నుండునట్లుగను జేయఁగలవాఁడు లేఁడు."౧. అవిద్యాజన్యమైన 'అహం' భావమే, సర్వదుఃఖకారణము మూలదోషమునైనది.

జగమంతయు నవిద్యపై నాధారపడియున్నది. కాని యీయవిద్యయెట్లు వచ్చినదో చెప్పలేదు. పరిణామచక్రమున కారంభము తెలియదు. ఆదికారణ మంధకార పరివృతమై యున్నదని వివేచనము లేకుండ సంగీకరింపవలెను. బుద్ధు ననుసరించి, పుట్టి, పెరిగి, ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వమును జూపు ప్రతివస్తువు నవిద్యాసంభవమనియే. జీవనమేఅవిద్యకుసాక్ష్యము. ఊగుచున్న యొక్క ఊయెలనుజూచి, దానికెవఁడో చలనమిచ్చె నని గ్రహింతుము. అట్లే, జీవపరిణామప్రవాహమునకుఁగారణ మవిద్య. అవిద్యకుఁ బూర్వమేమియును లేదు; ఏలన సృష్టిపరి ణామమునకాదిలేదు, బుద్ధుఁడజ్ఞానము శాశ్వతమని చెప్పనట్లు తోఁచును. కారణ ధర్మపరంపర కిది మొదట నుంచఁబడుటకుఁ గారణము, సంకల్ప మవిద్యనుండి జనించి, సంకల్పమునుండి 'అహం' కారముదయించినది. అజ్ఞానము దేనినిగూర్చి యని యడిగినప్పుడు, 'నేను' యొక్కస్వభావమును, చతుర్విధ తత్త్వ జ్ఞానమును సరిగాఁదెలియకుండుటయని పూర్వబౌద్ధము బదులు చెప్పినది. ఈజన్మమునకుఁగారణము చతుర్విధసత్యజ్ఞానరహిత మైన యిట్టియింకొకపూర్వజన్మమే. జీవాత్మపరమాత్మ స్వరూ

౧. అంగుత్తరనికాయము ౨ ౮ ఓల్డెన్‌బెర్గ బుద్ధుడు పు౨౧౭.

ప్రమేయను విషయము తెలియని అవిద్యయే, సర్వదుఃఖమూల మైన 'అహం' కారణమని యుపనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి. రెంటికినవిద్యయే జన్మకారణము, రక్షణసమర్థమైన జ్ఞానశూన్యతయే సత్యమును మఱుఁగుపఱచుచున్నదని రెండును జెప్పుచున్నవి.

అజ్ఞానము నిత్యమైనదని బుద్ధుని భావము కాదు. ఆత్మనాశమగుటకే యజ్ఞాన ముదయించుచున్నది. అజ్ఞానోదయకారణమైన తాత్త్వికసమస్య విడిచిపెట్టఁబడినది. దానిని మనము పరిష్కరింపఁజాలము. అవిద్య సత్యముకాదు; ఏలన నది నశించును; అది అసత్యమునుగాదు; ఏలన నసత్యమైనదైనచో నది దేనికిని గారణము కాఁజాలదు. ఏదోయొక కారణమును జెప్పవలెనని బౌద్ధమత మవిద్యను బేర్కొనలేదు; అది నిజముగా జీవస్థితికారణము. బహుశః ఉపనిషద్భావ మధికసత్యమని చెప్పనగును. నానారూపమయ ప్రపంచము, సత్యమును మఱుఁగుపఱచు శక్తి కలదియు, సత్యము నావిష్కరించుశక్తి కలదియుఁగూడనైయున్నది. అనాత్మరూపమైన యీశక్తి సత్యమును బహిర్ముఖ మొనర్చును. ఈవిధముగా సమర్థించుటకు మన మొక కేంద్రసత్యస్థితి నంగీకరింపవలసియుండును. అట్టి కేంద్రసత్యస్థితి నంగీకరింపనంతసేపు, అవిద్య, తత్కారణము దురూహ్యములై యుండును. కాని బౌద్ధమతముచెప్పిన విషయములన్నియు నుపనిషత్సిద్ధాంతమున కనుకూలములే. అవిద్య పూర్తిగా నిరర్థకమైనదికాదు. మోక్షము నార్జించు నుపాయమదియే చూపును. నిర్వాణమనగా నాశనము కాకున్నచో, సత్య

మనగా ననిత్యదృశ్యము కాకున్నచో 'అహం' వ్యక్తిత్వము కేవల మనాత్మగాదు; అది యాత్మానాత్మల మిశ్రమము; అవిద్య, జ్ఞానము లేకుండుటే కాని, అసత్యము కాదు. అవిద్య పోయినచో విద్యలేక సత్యమే గోచరించును. అశ్వఘోషుఁడు మున్నగు ననంతరబౌద్ధులు కొందఱవిద్య హఠాత్సంభవమనియు విశ్వరూపమునుండి జీవసంకల్పము తటాలుననుదయించెననియుఁ జెప్పుచున్నారు. ఏకైకవిశ్వమానసముయొక్క అసంపూర్ణ ప్రతి బింబములే భిన్నవ్యక్తులని వసుబంధుఁడు మున్నగువారు వాదించిరి. విశ్వశక్తినుండి, వివిధవ్యక్తిత్వములను అవిద్యయను శక్తియుదయింపఁ జేసెననితలఁచిరి. సత్యకేంద్రముననున్న యొక వ్యతిరేకలక్షణమే అవిద్య. దానిలోపలనున్న సత్యమును మన పరిమితబుద్ధి చూడఁజాలదు. పరిపూర్ణసత్పదార్థ తత్త్వమునంగీకరించినయెడల బౌద్ధతత్త్వము తృప్తికరము నంగీకారయోగ్యము నగును.

౧౪—ధర్మశాస్త్రము.

నిశారక్షకభటునకు, రాత్రిదీర్ఘమై తోచును;
అలసుఁడైన పథికునకు బాట కడు దీర్ఘమైకనృట్టును;
సత్యజ్యోతిని దర్శింపని వానికి జన్మపరంపరా
క్లేశము తుదిలేనిదై గోచరించును.

ఒకబౌద్ధ సామెత యిట్లున్నది. ౧. ఇహలోకజీవితము పరదేశములో నొకయాత్ర. వివేకవంతుఁడీ యాత్రను త్వరగా ముగించుకొనును. మానవ జీవితములోని వైరుధ్యమునుండి

---

౧. ఓల్డెన్ బెర్గు; ప్రాచీనభారతదర్శనము పుట ౫౪.

బయటపడు మార్గమును బుద్ధుఁడు చూపినాఁడు. దుఃఖవిమోచనమే బుద్ధుని యుపదేశసారము. అతివ్యాప్తమైన జీవితదుఃఖమునుండి విముక్తి నార్జించుటే నైతికవర్తనమునకు లక్ష్యము. మన అహంవినాశమే మోక్షము. పరమలక్ష్యము నిర్వాణమే గావున, తల్లక్ష్యసిద్ధికిఁ దోడ్పడనిపోవు కర్మలును, పునర్జన్మము నరికట్టు పద్ధతులునుగల జీవితమే యోగ్యమైనది; తద్వ్యతిరేకము లన్నియు దోషములే. వ్యవహార ప్రపంచప్రమాణములు సంస్కారమును గోరును.

బౌద్ధనీతి బౌద్ధమనస్తత్త్వముపై నాధారపడియున్నది.౧. నిశ్చయమైన తత్త్వమునకును, నిర్మలమైన నీతిధర్మమునకును, నిర్వక్రమైన మానసికతత్త్వపరిశీలన మవసరము. బౌద్ధమనస్తత్త్వము నీతిధర్మ నిరూపణముకొఱకే విస్తరింపఁబడినది. బౌద్ధశిక్షణము, సుసంకల్పనిర్మాణములకు, వేదనము లెట్లుదయించునో, శ్రద్ధ యెట్లేర్పడునో చెప్పు సిద్ధాంతమవసరము. బౌద్ధతత్త్వము మానవుని నైతికవ్యక్తిత్వమును బరిశోధించి, తత్పరిణామములో నైతికనియమనూత్రి మెట్లువర్తించుచున్నదో నిర్ణయించును. ఆత్మసిద్ధాంత నిరసనమునకుఁగూడ నొక నైతికోద్దేశముకలదు. బౌద్ధమతమునను సరించి, సంకల్పము మానవునికిఁ గల విశిష్టలక్షణమై దానిమూలముననే యాతఁడు నైతికవ్యక్తి యగుచున్నాఁడు. కర్మసిద్ధాంతము, లేక, నైతికనియమధర్మము

౧ "మనస్తత్త్వసహితమైన నీతిశాస్త్రము క్రైస్తవప్రపంచమునకుమాత్రమే చెందిన"దని చెప్పిన మార్టినో నిర్ణయము తప్పు. (టైప్స్ ఆఫ్ ఎథికల్ థియరీ వాల్యూము ౧౮ పు ౧౪.

తృష్ణయే జన్మహేతువని చెప్పెను. క్యాంటుతత్త్వవేత్తవలెనే బుద్ధుఁడును, లోకమునందేదైన విలువగలిగినదున్నచో నది సుసంకల్పమేయనియు, నైతికనియమముచే నది స్వతంత్రముగా నిర్ణయింపఁబడినదనియుఁ జెప్పెను. మానవులందఱు శ్రేయస్సం కల్పులుకావచ్చును. సంకల్పమలసి, కర్మాసక్తి నశించునపుడు 'అహం' కారము నశించును. ఇంద్రియవిషయ సుఖాసక్తి నశించినయెడలఁ గర్మయుఁ బోవును. ప్రపంచ నశ్వరత్వము నెఱిఁగినచో సుఖాసక్తియు నశించును. వివిధగుణాన్వితమైన జీవాత్మను ఛేదించి, యందుఁ గ్రొత్తగుణములు చేరకుండఁ జూడవలెను. భారతీయ విదేశీయతత్త్వములకుఁ బెక్కింటికి వలెనే, బౌద్ధతత్త్వమునకును, జన్మపరంపరనుండి నిత్యానంద స్థితిని గాంచుటే, లక్ష్యమైయున్నది. ఆర్ఫిక్కు సోదరసమితి పున ర్జన్మనాశనమునకే పరితపించినది; సత్య శివ సుందరరూపము లను ధ్యానించు నిత్యమైన జీవితమునే ప్లేటో పరమలక్ష్యమని వర్ణించినాఁడు.

కర్మ బుద్ధిసంకల్పములు రెంటికిని జెందినది. అదియొక మానసికోద్దేశము, కార్యమై ఫలించుచుండుటచే ద్విలక్షణా సంపన్నమైనది. మనస్తత్త్వము ననుసరించి, ప్రతికార్యమునకు మూడుమూర్తులు గలవు; (౧) సంకల్పోదయము (౨) కార్య ము (౩) కార్యమువలన జనించిన అసంతృప్తిలేక విచారము. మొదటిది మనోనిశ్చయము. అది కార్యము కాకున్నను వ్యర్థ ముకాదు. ప్రతినిశ్చయము, ప్రతికార్యము దానికుచితమైన విలువను గలిగియున్నది. కాలమునుబట్టి అది అనిత్యమైనదై

నను, శీలమునకు శాశ్వతమైనదే. కొన్నికర్మలకు సద్యఃఫలితములు, కొన్నిటి కనంతరజన్మమునందు నుండును. కర్మలు రెండువిధములు. (౧) పవిత్రములైనవి అనాశ్రినసములు (౨) అపవిత్రములు. పవిత్రకర్మలు రాగతృష్ణా జ్ఞానరహితములు గావున ఫలితములులేనివై, 'అహం' కారమును నశింపజేయుటకుఁ దోడ్పడును; నిర్వాణమార్గమును జూపును. చతుర్విధసత్యములనుగూర్చి ధ్యానము, అర్హాతపదవినిచ్చు పవిత్రకర్మమై, సదసత్ఫలితములు లేనిదగును. ఈదృష్టి ననుసరించి మిగిలిన కర్మలన్నియు దోషములే; ఇహపరసుఖదుఃఖకారణములైన యీదోషకర్మములనే తిరిగి, సదసత్కర్మలుగా విభజించిరి. వివిధప్రమాణము లంగీకరింపఁబడినవి. రాగ తృష్ణలను, 'అహం' కారమోహమును నిర్జించు కర్మలు యోగ్యములు; దుఃఖఫలితములిచ్చునవి దోషకర్మలు. లోకాంతర సుఖాభిలాషతోఁ జేయునవి మంచికర్మలు; ఇహలోకసుఖకాంక్షతోఁ జేయునవి దోషకర్మలు. మంచికర్మలు కోరికలను నశింపఁజేసి, యితరకర్మఫలములను రాకుండఁజేయును. సత్కర్మలు క్రమముగా ముక్తిలేక నిర్వాణము నిచ్చును. పరోపకారకములు సత్కర్మలు; స్వార్థములు దుష్కర్మలు. ఈవివిధ ప్రమాణములకు వైరుధ్యములేదు. కామమును జయింపఁజేసి, సత్కర్మజీవితమునకు దారిచూపుకర్మలు లోకకల్యాణప్రదములే. అట్టిసత్కర్మలు లోభ ద్వేష మోహరహితములు. స్వార్థము కొఱకును, నిహలోకసుఖమునకును జేయుకర్మలు భవబంధ

హేతువులు, అవి మిథ్యాజ్ఞానకామద్వేషములచే జనించినవి.౧. వస్తుస్వభావసత్యముల నెఱుఁగమియే నైతికదోషము.

బుద్ధుఁ డుపదేశించిన తత్త్వము మితిలేనిరాగము; శ్రుతిమించిన వైరాగ్యములు నిరసించును. ఆఱుసంవత్సరముల తపఃకార్శ్య మనుభవించినవెనుక, "దేహము నీరసించుటచే జ్ఞానమార్గము గోచరింప"దను నిర్ణయమునకాతఁడు వచ్చినాఁడు. "సత్యము నన్వేషింపబోవువాఁడు రెండువిపరీతపద్ధతుల నాశ్రయింపరాదు. కామములకు, నింద్రియసుఖములకు లోలుఁడగు నభ్యాసమొకటి, రెండవది, భయంకరము నిరర్థకము, హేయము నైన తపోపవాసాది కఠినపద్ధతుల నభ్యసించుటయు నైయున్నవి. తథాగతుఁడు కనుఁగొనిన మధ్యేమార్గమున్నది. ఈ మార్గము కన్నులు తెఱచి, జ్ఞానమిచ్చి, శాంతినిర్వాణములఁ జేకూర్చును. ఇదియే ఆర్యుల అష్టాంగయోగము. సక్రమవిశ్వాసములు; సక్రమాశయములు;సక్రమవచనములు, సక్రమప్రవర్తనము సక్రమ జీవనప్రవృత్తి; సక్రమప్రయత్నము; సక్రమమనఃప్రవృత్తి; సక్రమసంతోషము. ౨. ఇదియే బౌద్ధమతముయొక్క అష్టాంగనీతిధర్మము.

సక్రమవిశ్వాసము మొదటిది. మనకార్యములు మన యాలోచనములఁ దెల్పును. దోషకర్మలు దురాలోచనాఫలితములు. జీవరూపముననున్న భిన్నాంశములు చాలవఱకు మరణముచే శ్మశానభస్మరాశిలోఁ గలిసిపోవునని, మనమెఱుఁగక

౧. చూడు. డబ్లియు. బి టి. పుటలు ౨౧౬-౧౮

౨. ధర్మచక్రప్రవర్తనములోఁ బ్రథమోపదేశము.

"అహం' కారమునుఁ బట్టుకొని పాకులాడుచున్నాము. అక్రియాభావములు పోవుటకుఁ గ్రమమైన జ్ఞానమవసరము. బౌద్ధ మనస్తత్త్వమందు సంకల్పము జ్ఞానమునొకటిగాఁ బరిగణింపఁ బడెను.

సక్రియాశయము సక్రమదృష్టిఫలితము. "అదియే సర్వ సంగ త్యాగకాంక్ష; సర్వమందుఁ బ్రేమగలిగి జీవించు తలఁపు నిజమైన మానవధర్మము."3. తాను వేఱనుభావమును విడిచి, సాధకుఁడు సర్వకల్యాణమునిమిత్తము పనిచేయును. మహా యాన ధర్మముననుసరించి, నిజమైన లోకకల్యాణదీక్ష యిట్లు పలుకును: "సర్వజీవుల భారమును నేను భరింతును." ౪.

ఆశయములు కార్యరూపమును దాల్పవలెను. మనో వాక్కాయములందు సమానశుద్ధికావలెను. అనృతముపలుక కుండుట, మోసములేకుండుట, పరుషవాక్యములాడకుండుట, వ్యర్థప్రసంగము మానుట సక్రియభాషణమగును."

సక్రియకర్మ స్వార్థరహితకర్మ. బుద్ధునకుఁ బూజాపున శ్చరణములందును, మంత్రతంత్రములందును, కర్మకలాపమం దును విశ్వాసములేదు. "నూఱుసంవత్సరము లగ్నినుపాసించుట కంటె, ధర్మనిష్ఠాగరిష్ఠునొకని సేవించుటమేలు." ఒకసారి బాహుదానదిలోఁ జేయుస్నానము సర్వపాపములను హరించు నని యొకబ్రాహ్మణుఁడు చెప్పినప్పుడు బుద్ధుఁడిట్లు జవాబిచ్చెను: "ఎన్నిమాఱులు స్నానమొనర్చినను బాహుద మూర్ఖుని పాప ములను బోఁగొట్టదు. పాపద్వేషదోషకలితు నేనదియు శుద్ధు

3. సుత్తవిభంగము. (౪) వజ్రధ్వజసుత్తము.

నొనర్పఁజాలదు. పవిత్రుని కన్ని రూపములు పవిత్రమైన ఫాల్గుణమే; నిత్యోపవాసమే. సత్కర్మనిరతునికంతయు నిత్యదీక్షయే. ఓబ్రాహ్మణుఁడా! స్నానమిచటనే చేయవచ్చును. కాని అన్ని జీవులయెడ దయగలిగియుండుము. అనృతమాడక, హింస చేయక, 'నా'దను వస్తువు లేక, స్వార్థరహితుఁడవైనచో గయా తీర్థమునకరిగి దేనినార్జింతువు? ఎచ్చటియుదకమైనను గంగోదకమే యగును."౧. మూర్ఖముగాఁ గర్మలాచరించుట కాదు; నీసేవకులకు ఆశ్రితులకు దయచూపుట, పూజ్యులను గౌరవించుట, జితేంద్రియుఁడవై, కృపాంతరంగుఁడవై సర్వజీవుల నాదర బుద్ధితోఁ జూచుట, మున్నగుసత్కర్మములు సర్వస్థలములందుఁ జేయఁదగును. పవిత్రనియమములను బఠించుటకంటె ధ్యానము పవిత్రమైనది." ౨. యజ్ఞకర్మవిధానమును బుద్ధుఁడు ప్రత్యక్షముగా నిరసింపలేదు. భిన్నకర్మరూపములకు ముఖ్యమగు నైతికవృత్తినుగ్గడించి, పరోక్షముగఁ గర్మాసక్తిక్షీణింపఁ జేసెను. "క్రోధము, సురాపానమత్తత, మోసము, ద్వేషము, ఇవియే మలినములు; మాంసభక్షణమే కాదు." 3. "ఉపవాసము, దిగంబరత్వము, ముండనము, జీర్ణవస్త్రధారణము, పురోహితులకు దానము, దేవతలకు హోమములు, భ్రాంతి కలుషితుఁడైనమానవుని శుద్ధినొనర్పఁజాలవు." నీచరూపముల

౧. లక్ష్మీనరసు. బౌద్ధమతసారము. పుట ౨3౦

౨. అశోకశిలాస్తంభ శాసనము. ౭.

3. మనుష్యుని దేహములోఁ బ్రవేశించునది కాక, యాతనినుండి బయల్పడునదే యాతని గలుషితునొనర్చును.

నుపాసించు మూర్ఖవిధానములను బుద్ధుఁడు ఖండించెను. అసహజములైన దైవారాధనపద్ధతుల నాతఁడు మృదుమధురవచనములతో విమర్శించును.

ఉద్దేశపవిత్రత, వినయవర్తనము బౌద్ధమతమునకు ముఖ్యములు. నిర్వాణసాధనములైన పారమితములలో శీలము ప్రధానమైనది. నివృత్తిప్రవృత్తులకెంత భేదమున్నదో, శీలదానములకంత భేదమున్నది. అహింసాదినియమాచరణమే శీలము; దీనులకు, నిస్సహాయులకు సాహాయ్యమొనర్చు త్యాగము దానము. సర్వజీవసౌఖ్యమునకై జీవించుటే దానము. యూవాఙ్‌చ్వాంగ్ తన్నుదొంగిలించి, దుర్గకు బలియొసఁగుచుండగాఁ, జెప్పినవాక్యములుత్తమదానరూపమును బ్రకటించుచున్నవి; "నేను మఱల నీదేశమున నిచటనే జన్మించి, యీహంతకుల హృదయములు మార్చి, వారిదుర్వృత్తులనుమాన్పి, పరోపకార పరతంత్రులనుగాఁజేసి సర్వలోక శాంతికొఱకు ధర్మవ్యాప్తిచేయఁ గోరుచున్నాను.".

సక్రమకర్మ, వంచనానృతదాంభికాది ప్రవృత్తిరహితమైన సక్రమజీవితమును నిర్మించును. ఇంతవఱకు ప్రవర్తన ముగ్గడింపఁబడినది; అంతశ్శౌచమునకు మానవుఁడు వ్యక్తిగతముగా శుద్ధుఁడుగావలెను. సర్వప్రయత్నములకు లక్ష్యము దుఃఖనివారణమే. చివరివి మూడుననగా, సక్రమప్రయత్నము; సక్రమాలోచనము; సక్రమశాంతి అంతశ్శుద్ధికి సంబంధించినవి.

మానసికోద్రేకములను నిగ్రహించు నభ్యాసమే సక్రమయత్నము. దీనివలన దుర్గుణములుదయించుట మానును.

దురాలోచనముల నణఁచివేయుట, సదాలోచనములఁ బోషించుటయునని దీనిభావము. మనకిష్టములేని యొకభావమును మనస్సునుండి పారఁదోలుటకు బుద్ధుఁ డుపాయపంచకము నుపదేశించినాఁడు. (౧) ఒకమంచిభావమును స్మరింపుము (౨) దురాలోచనము కార్యరూపమునఁ బరిణమించినప్పుడు దాని ఫలితమును ధైర్యముతో నెదుర్కొనుము. (౩) దురాలోచనమునుండి మనమును దూరముచేయుము (౪) దురాలోచన కారణములను బరిశీలించి, నిరోధింపుము. (౫) శరీరబలముచే మనస్సును మార్చుము. అశుభభావనము వలన నశుభవిషయములపై నాసక్తి క్షీణించును. "పూజ్యపాదా! ఒక కాంత యిటుబోవుటఁ జూచితిరా?" "ఇటుఁబోయిన వ్యక్తి యొక కాంతయో, పురుషుఁడో నేను జెప్పఁజాలను. ఒక అస్థిపంజరము మార్గమునఁబోవుట మాత్రము నే నెఱుఁగుదును"౧. ఇదిపూజ్యపాదుని సమాధానము. సక్రియకృషి లేనిదే జ్ఞానోదయము కాదు. తన్మూలముననే మనము క్రోధద్వేష గర్వసంగముల నున్మూలింపఁగలము.

సక్రమాలోచనమునుండి సక్రమయత్నమును విడఁదీయఁజాలము. చిత్తచాపల్య నిగ్రహమునకు, నిత్యపరిభ్రమణ శీల

౧. యమ్పోసిన్ యీభావమునిట్లు స్పష్టీకరించినాఁడు; "చతుర్విధములైన దుఃఖము నెఱఁడెఱిఁగి, అల్పభావముల అసత్యమును నిర్మూలించి, ప్రపంచవస్తుకాంతా ధనాదికముల వలనఁ గలుగు సుఖలేశము త్యాజ్యమని గ్రహించుటకే యీసాధన ముద్దేశింపబడినది." (౩) చిత్తాధీనోధర్మః ధర్మా...

మగు మనస్సును స్వాధీనమునం దుంచుకొనవలెను. ౨. బౌద్ధ మునందును, స్టాయిక్కు మతము నందునుగూడ నావేశములు "అపజయములు; నైతికారోగ్యభంగములు; వానికి వశులమైనచో ఆత్మనంటుకొనియుండు దీర్ఘవ్యాధులు నగును." ఇవన్నియు సక్రమప్రయత్న నిరోధకములు. ఆత్మజ్ఞాన గర్వమును ధర్మానుష్ఠానమున కాటంకమే. "ఎవఁడు పవిత్రుఁడై, తాను పవిత్రుఁడనని యెఱిఁగి, అట్లెఱిఁగినందుకు సంతోషించునో, యాతఁడపవిత్రుఁడై, అపవిత్రభావముతో మరణించును. ఎవఁడు తా నపవిత్రుఁడై, తా నపవిత్రుఁడ నని యెఱిఁగి, పవిత్రుఁడగుటకు యత్నించునో, యాతఁడు పవిత్రభావముతో మరణించును." "ధర్మము మానసముపై నాధారపడియున్నది. జ్ఞానము ధర్మాచరణముపై నాధారపడియున్నది."౩.

ఒక జీవాత్మఁగా దీసికొనినపుడు, పంచస్కంధములు మానవుని స్వరూపమును బూర్తిగా నిర్ణయించును. ప్రజ్ఞ లేక. సిద్ధజ్ఞానమునుగూర్చి బౌద్ధతత్త్వముచెప్పు భావముల ననుసరించి, మన కీసిద్ధాంతమునఁ గొంతమార్పుగోచరించును. స్కంధములపై నాధారపడిన జ్ఞానసిద్ధాంతము కేవల మింద్రియజ్ఞాన తత్త్వమే. ప్రజ్ఞాభావమిందు మార్పును గోరును. మానవమానసము యొక్క యత్యున్నత వ్యాపారమేప్రజ్ఞ; మతదృష్టిలో దీనికగ్ర స్థానమున్నది. పాలీమత సిద్ధాంతములందును, విశుద్ధిమగ్గము నందును, ప్రజ్ఞ స్కంధములలో నొకటని నిర్ణయింపఁబ్రయత్నములు జరిగినవి. సుత్తాపీఠకములో దీనిని విజ్ఞానము వంటిదని

౨. తత్రికత్రిభినందిని.

చెప్పఁబడెను, అభిదమ్మమందు దీనిని సంస్కారములలోఁ జేర్చిరి. ఈప్రజ్ఞ లేక దివ్యదృష్టిని రూపస్కంధములోఁ జేర్చినందుకు ఖండించి, ప్రజ్ఞ యట్టిదికాదని కథావస్తువు నిర్ణయించెను. బుద్ధఘోషుని కాలమునందు, సంజ్ఞ, విజ్ఞానము, ప్రజ్ఞ మానవాలోచనముయొక్క భిన్నరూపములని తలఁపఁబడెను. ఇదియే మిక్కిలి సమంజసమైనభావము. తానువేఱైన యొక్క జీవము ననుభావముతో, వ్యక్తికిఁగల జ్ఞానమునుగ్గడించి చెప్పునట్టి వ్యావహారదృష్టియే స్కంధభావము. ప్రత్యేకజీవభావము, విశ్వజీవముతో నైక్యమగునపుడు, వ్యావహారజ్ఞానము స్థానములో ప్రజ్ఞవచ్చి చేరవలసియున్నది. అజ్ఞానులు విజ్ఞానమును, జ్ఞానులు ప్రజ్ఞను బెంపొందించుకొందురు. ఇంద్రియ జ్ఞానమునుండి, అతీంద్రియజ్ఞానమునకుఁ గ్రమపరిణామము గలదు. రెండును విడిగాలేవు; రెండవది మొదటిదాని విస్తృతియే. ప్రజ్ఞకుఫలము బోధ లేక సిద్ధి.

ఇంద్రియముల నణఁచివేయుటకాక, సత్యమునుదర్శించు నభ్యాసము వానికిఁజేయుటే మనశ్శిక్షణోద్దేశము. ఇంద్రియభావనాసుత్తమందు,ఁ బారాశర్యుని శిష్యునొకని నాతని గురువెట్లింద్రియ శిక్షణమును బోధించెనని బుద్ధుఁడడిగినాఁడు. తమ కార్యముల నిఁక నెఱవేర్పఁజాలని స్థితికివచ్చువఱకు నింద్రియములను శిక్షించువిధానము తన గురువుపదేశించెనని యాతఁడు బదులుచెప్పెను. అప్పుడికఁ గన్ను దేనినిఁ జూడదు, శ్రోత్రమేశబ్దమును వినదు. అనగా నంధులు, బధిరులు తమ యింద్రియములను జక్కగా శిక్షించియుందురని బుద్ధుఁడు పలికెను.

ఇంద్రియములకు దర్శనమిచ్చిన సర్వవస్తువులను బరిశీలించి, సత్యనిర్ణయమును జేయుట కుపకరించునట్లు శిక్షించుటే నిజమైన యింద్రియశిక్షణము. ఇంద్రియజ్ఞానము, బుద్ధిజ్ఞానముల విస్తరించి, సంస్కరించుటే నిజమగు నాత్మదృష్టి, ప్రజ్ఞావస్థలో నొకపూర్ణ సత్పదార్థమును మనము దర్శింతుమని బుద్ధుని యభిప్రాయముగాఁ దోఁచుచున్నది. "ప్రసన్నపవిత్ర తేజోమయుఁడవై నీవు గోచరించుచున్నావు; సారిపుత్రా! నీవెక్కడనుండి వచ్చితివి?" "ఆనందా! నేనేకాకినై, ప్రజ్ఞాసమాధిలో నుంటిని,...ఆస్థితిలోఁ, బ్రపంచవస్తు దర్శనమునుండి, అనంతమైన ఆత్మదర్శన సీమకుఁబోయి—యచటనుండి, శూన్యములోనికిఁ బోయితిని. అచట నాకు దివ్యదృష్టి లభించినది. అట్టి దివ్యదృష్టిలో, భూతవర్తమాన భవిష్యత్తులలో లోకములు, మనుజులెట్లు వచ్చిపోవుచున్నారో చూడఁగల్గితిని. ఇదంతయు "నేను" "నాది"యను భావము లేకుండనే జరిగినది." పరమార్థదర్శనము గలిగిన యిట్టి దివ్యదృష్టి, ఉపనిషత్తత్త్వ నిర్మాణమునకు సముచితమైనది. ఆపనిచేయుటకు బుద్ధుఁడు జంకినాఁడు; అట్టి తత్త్వ నిర్మాణము ఫలించుటకుఁ గొంతకాలము పట్టినది. దానికి బదులుగా నాతఁడు మనకుఁ గొన్ని దృక్పథములను, మానసికదశా విశేషయములను యుక్తి చమత్కారములతో నొసఁగినాఁడు. ప్రజ్ఞాదశానంతరము ధ్యానము, నిశ్చలసమాధియు నున్నవి. ధ్యానము బౌద్ధమతమందుఁ బ్రార్థనమునకుబదులుగా గ్రహింపఁబడినది. ఈపూర్వ బౌద్ధభావమును హీనయానశాఖ పెంపొందించినది. ధ్యానమునకు నాలుగుదశలున్నవి: ఏకాంతవాస

ముచే జనించు నానందము మొదటిది; ఇందుఁ బరిశీలనము, అంతర్దృష్టి, యింద్రియవ్యాపార విరతితోఁగూడిన అన్వేషణ మునుండును; రెండవదశలో నుత్సాహ, చిత్తశాంతులుండును: సర్వవాంఛోపరతి, 'అహంకార'ము లేకుండుట మూడవదశ; నాలుగవదశలోఁ బూర్ణశాంతి, పూర్ణనిగ్రహమునుండి, సుఖ దుఃఖభావములు లేకుండును. ౧. సమచిత్తత్వమును సాధించుటకు ధ్యానమే ఉత్తమమార్గము. అహంభావమును నాశమొనర్చి,సత్యములో లయింపఁజేయు దృఢప్రయత్నమే ధ్యానము. బౌద్ధసంఘ సభ్యులదైనికసాధనములో ధ్యానమునకుఁ బ్రధాన స్థానమున్నది.మనస్సును,హృదయమును శిక్షించువిధానములు, నాఁటి విశ్వాసములనుండియే వారును గ్రహించిరి.మైత్రి,కరుణ, మోదముఉపేక్షాభావముల నభ్యసింపవలెను.ఇవిబ్రహ్మవిహారముల పవిత్రములైన చతుర్విధావస్థలు. వీనినభ్యసించుటచే, సాధకులకుఁ, గ్రమముగా విశ్వమేకాక ప్రాణిలోకమంతయుఁ బ్రేమింపఁదగినదిగాఁ దెలియును. నలుబది ధ్యానవిషయములు, నాలుగుసమాధిదశలు, మన కామములను దగ్గించి, యింద్రియ విషయలోకమునుండి దూరస్థుల నొనర్చును అత్యుత్తమ

౧. చైల్డర్సు దీనినిట్లు చెప్పెను: "సాధకుఁడు మొదటనొక్క భావముపై ధ్యానమారంభించి, శాంత్యానందములుగలిగి, తానుధ్యానించుభావమును గూర్చి వివేచించును. రెండవదశలో వివేచనముమాని శాంత్యానందములుగలిగి, యుండును. మూడవదశలో ఆనందమునుగూడ విడిచిపెట్టును. నాల్గవదశలో మనశ్శుద్ధిపూర్ణమై, సర్వభావముల కతీతమై, సుఖదుఃఖాతీతమగును. ఇదియే ఉత్తమసమాధి." (డిక్షనరీ పుట ౧౬౭.)

విషయధ్యానము సత్యమును దర్శింపఁజేయును. కాని ధ్యానింప వలసిన ఆయత్యుత్తమ విషయమేదియని మనము ప్రశ్నింపకుండ నుండఁజాలము.

నిర్హేతుక దైవప్రసాదస్మరణమే బౌద్ధతత్త్వమున లేదు. స్వయంశిక్షణమే సర్వకార్యములఁ జేయును. స్వయంకృషి, స్వయంవికాసము, సర్వవస్తువులనుండి సంపూర్ణమైన స్వాతంత్ర్యమును మానవునకిచ్చును. తన్నుఁదా జయించినవాని నెవ్వఁడును జయింపలేఁడు. "తన అహంకారమును నాశనమొనర్చుకొన్నవానిని దేవతలైనను జయింపఁజాలరు." ౧. మత సంబంధము లేని, సర్వమానవప్రేమ, చిత్త శిక్షణమును బుద్ధుఁడుపదేశించియుండుటచే ఆగస్టుకాంప్టేను 2,000 సంవత్సరములు ముందుగాఁబుట్టెనని కొందఱు తలఁచుచున్నారు!

బౌద్ధధ్యానము. యోగసిద్ధాంతమునుగూడ, మానసిక శిక్షణమునకు, దేహారోగ్యనియమావసరము నుపదేశించును. దేహమును నిగ్రహించుట జ్ఞానసాధనము. తపమునకుబదులు, జ్ఞానము నిచ్చు మానసికదశాపరిశీలనమునకుఁ బ్రాధాన్యమీయఁబడినది. ఇంద్రియములను,ప్రపంచవిషయములనుండి నిర్మూలించి, అంతరంగప్రశాంతి నార్జించు నభ్యాసమన్ని యోగతత్త్వములకు సామాన్యపద్ధతియే. ధ్యానదశాచతుష్టయమునందు, లోకవిషయములనుండి క్రమనివృత్తి పద్ధతులు చెప్పఁబడెను. ధ్యానమనగా నిరర్థకమైన యేకాంతవాస విలాసముగాదు. ఇంద్రియ ద్వారములను మూసివేసి,మనశ్శక్తులను వికసింపఁజేయు

౧. ధమ్మపదము ౧౦౪.

నిర్ణీతవిధానము. యమ్. పోసీ చెప్పినాఁడు; "ఒకమృణ్మయ చక్రముపైఁ గేంద్రీకరించు నభ్యాసముగాని అట్టి యేయితరాభ్యాసముగాని, మనస్సు తనగుణములను పద్ధతులను క్రమముగా విడిచిపెట్టుటకొఱకే. సమాధినిగోరు నాతఁడు ధ్యానముతో నారంభించి, వివేకవిచారములుగలిగి, తరువాత, నాతఁడు తృష్ణ, పాపము, చాపల్యము, తర్కము, సుఖాసక్తి మున్నగువానిని విసర్జించును; ద్రవ్యము, సంగము, భేదము మున్నగువాని కతీతుఁడై, దృశ్యములేని ద్రష్టయై, శూన్యమును ధ్యానించుచు, నాతఁడుపొందుదశలో, విజ్ఞానముకాని విస్మృతికాని, లేక, తుదకు వేదనము, భావముకూడ నశించినవాఁడై, యొక్కమైమఱపులో నుండును.[౧] ఇట్టియింద్రియ వ్యాపార నిరోధము, నింద్రియ విషయనిర్మూలనములవలన, ధ్యానములోఁ జిత్తమున కధికమైన ప్రసన్నత, స్వాతంత్ర్యము లభించునో లేదో మనము నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁజాలము. అభినవ ప్రకృతిశాస్త్రమీ విషయముననింకను బాల్యదశలోనున్నది; లభించునని, యితరభారతీయ విజ్ఞానముతోఁబాటు బౌద్ధతత్త్వమును విశ్వసించును. అట్టివిశ్వాసము నేఁడునుగలదు. మానసిక వ్యాపారము నరికట్టి, యింద్రియచాపల్యము నణఁచివేసి, అహంకారమును క్షీణింపఁజేసినచోఁ, బరమాత్మయొక్క దివ్యకాంతి యధికముగాఁ బ్రకాశించునని నేటికిని భారతీయులందరును నమ్మెదరు, భిన్నమతతత్త్వములలో యోగాభ్యాస పద్ధతులు భిన్నముగానుండును. ఉపనిషత్తులకు యోగమనగా

---

౧ నిర్వాణమార్గము పు. ౧౬౪.

బ్రహ్మైక్యానుసంధానము, పతంజలి యోగశాస్త్రము ననుసరించి, సత్యదర్శనము. బౌద్ధమతములో యోగమనగా బోధిసత్త్వస్థితి. ఈస్థితిలోఁ బ్రపంచము శూన్యమని తెలియును.

స్మృతిలేని యవస్థలన్నియు యోగ్యములైన సమాధ్యవస్థలని బుద్ధుఁడుచెప్పలేదు. కామనిర్మూలనోద్దేశముతోఁ గాంచిన సమాధియే సక్రమమైనది. అతీంద్రియశక్తుల నార్జించు నుద్దేశముతో యోగాభ్యాసములు చేయువారు పెక్కురుగలరని బుద్ధుఁడెఱుఁగును. సక్రమనైతికానుష్ఠానమువలనను, జ్ఞానము వలననుగూడ నట్టిశక్తులు లభింపఁగలవనిచెప్పి, యీయోగాభ్యాసపద్ధతుల నాతఁడు సంస్కరించుటకుఁ గారకుఁడయ్యెను. ౧. ప్రదర్శనార్థము, వైచిత్ర్యములనుజేయుట బుద్ధుఁడు తనశిష్యులకు నిషేధించెను. అతీంద్రియశక్తి సంపాదనము నిజమగు నాత్మవికాసమున కుపకరింపదు. టిబెట్టులోని లామామతమునందు బౌద్ధయోగపద్ధతులు స్పష్టముగా గోచరించును.

అష్టాంగమార్గమును నాలుగవస్థలుగామార్చిరి. మానవు నిహలోకమునకు బంధించు దశవిధ బంధనములను ఛేదించుటకీయవస్థలుపయోగించును. ఇందు మొదటిబంధము సత్కాయదృష్టిలేక తానొక వేఱైన యాత్మనను భ్రాంతి. ఈభ్రాంతి అహంకారమునకు జనని. నిత్యమైన యాత్మయొకటి లేదనియు, మనము జీవాత్మయని తలఁచునది స్కంధసముచ్చయము మాత్రమే యనియు, నమ్మినచో మనకునాస్తికదృష్టికలిగి, భోగలంపటులమై చెడిపోవచ్చును. ఇచట వివేకమవసరము. రెండవ

బంధము విచికిత్స. మాంద్యదోషములకిది యొక తెరవంటిది. ప్రాయశ్చిత్తాది కర్మకాండయందు మనవిశ్వాసములను విడిచి పెట్టవలెను. రాగద్వేషాజ్ఞానములనుండి శాస్త్రకర్మలు మనలను విముక్తులను జేయవు. అహంభావదోషమును బరిత్యజించి, బుద్ధుని, ఆతనిసిద్ధాంతములను సంశయించుటమాని, కర్మకాండను నమ్ముకొనక, యెవ్వఁడుండునో వాఁడుసన్మార్గమున మొదటిదశలోఁ బ్రవేశించినాఁడు. వానిని స్రోతాపన్నుఁడు లేక ప్రవాహజలమున నడికినవాఁడని చెప్పుదురు. ఈ దశనుగూర్చి ధమ్మపదమిట్లు చెప్పుచున్నది: "పవిత్రజీవితములో నీ మొదటి ఘట్టమునఁజేరుట సర్వవసుధాతల సార్వభౌమత్వముకంటె, స్వర్గమున కేగుటకంటె సర్వలోకాధిపత్యముకంటె నధికమైన ఫలమునిచ్చును." ౧. కామప్రతిఘములు రెండును తరువాత నాటంకములు. వీనిని జయించినవాఁడు, యాత్రలో ద్వితీయఘట్టమును జేరినవాఁడు. వాఁడు సకృదాగామిలేక యీజగముననొకమారే పుట్టువాఁడు. లోపములు పూర్తిగాఁ బోకున్నను, చాలవరకుఁదొలగినవి. ప్రధానవిపర్యయములైన కామక్రోధదంభముల నెవఁడు నిర్జించునో యాతఁడొక్క జన్మమెత్తి తరువాతమోక్షమును, పొందును. పై రెండాటంకములను బూర్తిగా నాశమొనర్చినవాఁడు, అనాగామియనగాఁదిరిగి జన్మింపఁడు, ఇతని కింకను గొంత దోషమున్నను, నింకఁ బతనములేదు. ఇతఁ డింకను జయింపవల

౧. ధమ్మపదము. ౧౭౮. (౨) బుద్ధుని పూర్వకాలమున ముక్తపురుషు నర్హతుఁడనియుఁ బిలిచిరి.

సిన దోషములేవనగా, ఇహాపరలోక సుఖకాంక్ష, గర్వము, బౌద్ధత్వము, వస్తుసత్యస్వరూపాజ్ఞానమునై యున్నవి. ఈబంధములను ఛేదించినవాఁడర్హతుఁడై నిర్వాణమును బొందును. అతనిదుఃఖకారణములు నశించినవి; దోషములు తుడిచివేయఁబడినవి; ఆతనికిఁ బునర్జన్మములేదు. అర్హతస్థితి పావనమైనయానందమునిచ్చునది. బౌద్ధమతమునకునిర్వాణము లక్ష్యము; అర్హతునకది ప్రాప్తించును. అర్హత్వఫలముపాధిశేష నిర్వాణము. ఆ ర్హతుఁడింకను మనుజుఁడే; మరణముతో నాతఁడును నశించును. అప్పుడు జీవితమను దీపములోని తైలముపూర్తిగాఁ గాలిపోయినది; జీవితబీజము పొల్లుగామాఱిపోయినది. సృష్టినుండి యాతఁడదృశ్యుఁడై, పరినిర్వాణమును బొందును; అనగా జీవనిర్మాణకారణములు నశించును.[1]

బౌద్ధనీతి వ్యష్ట్యాత్మకముగాని సమష్ట్యాత్మకముగాదు. మనజీవితములలో మనము బుద్ధుననుకరింపవలెను. నియమాధికార సంప్రదాయములు ముఖ్యములుగావు. సంఘనియమములనుగూర్చి ఆనందుఁడడుగగా. బుద్ధుఁడిట్లుచెప్పెను: "మీకు మీరే జ్యోతులుకండు. మీకుమీరే గతులుకండు. మీకితరమైనచోటులం దాధారమును గోరకుఁడు."

ప్రవర్తనము యోగ్యము నయోగ్యమునని రెండుగాఁ జెప్పఁబడినది. మొదటిది స్వార్థరాహిత్యమునుండి జనించి, కృపారసమును వెలిబుచ్చు కర్మరూపమునొందును; రెండవది 'అహం' కారము నాశ్రయించి, దౌర్జన్యమును వెలిబుచ్చు

---

౧. చూడు. ప్రపంచతత్త్వములు. పుటలు. ౧౪౮-౪౯.

కర్మరూపమునుదాల్చును. దశ నిషేధములను విసర్జించుటవలన జరిగినకర్మలు మంచివి; హత్యా చౌర్య వ్యభిచారములు మూడును దేహసంబంధపాపములు; అనృత, దూషణ, ప్రలాప మూర్ఖప్రసంగములు నాలుగును వాగ్దోషములు; పరవస్తుకాంక్ష, ద్వేషము, విపర్యయము మానసికదోషములు. పాపప్రవర్తన విభాగములింకొక రీతిగాఁగూడ నున్నవి. కామము, పునర్జన్మకాంక్ష, అజ్ఞానము, తత్త్వవిచారము చతుర్విధ పాపప్రవర్తనము. ఒక్కొక్కప్పు డన్నిటినిగలిపి, చిన్నసూత్రములుగాఁ జెప్పిరి: ఏప్రాణిని హింసింపకుము; దొంగతనమువలదు; వ్యభిచరింపకుము; అనృతమాడవద్దు; మత్తుకలిగించు సురాపానము చేయకుము. ఈపద్ధతులలోఁ బంచవిధ నిగ్రహమున్నది. అనగా క్రోధమును, వస్తుసంపాదనకాంక్షను, శరీరసుఖాపేక్షను, పిఱికితనమును, ఈర్ష్యను నిగ్రహింపుమనియే దీనిభావము. దీనిఫలితమేమనఁ దానునష్టపడుట, యితరులను సుఖంపఁజేయుటయు నగును; దీనివలన ధర్మశీలము వృద్ధిపొందును. క్రోధమును నిగ్రహించుటచే వినమ్రభావమును, పరధనకాంక్షఁ నశించుటచే దానగుణమును, కామమును జయించుటచేఁ బరిశుద్ధ ప్రేమయుఁ బెంపొందును. ఆదర్శములైన ధర్మములుఁ పది యని కూడఁ జెప్పఁబడెను; దానము, విశుద్ధవర్తనము, ఓర్పు, దీక్ష, ధ్యానము, వివేకము, సక్రమసాధనసంపత్తి, పట్టుదల, బలము, జ్ఞానము. కొన్నివేళల నైతికశిక్షయనగా, ధర్మము, విజ్ఞానము, అంతర్దృష్టియని చెప్పఁబడెను. మిళిందమునందు, సత్ప్రవర్తనము ఓర్పు, శ్రద్ధ, ధ్యానము, జ్ఞానము ధర్మజీవిత లక్షణములుగాఁ

జెప్పఁబడెను. ౧. పూర్వబౌద్ధధర్మ శాసనములకును, నుపనిష న్నీతిసూత్రములకును ముఖ్యాంశములలో భేదము లేదు.౨.

ధర్మజీవనమునకు మూలోద్దేశమునుగూర్చి మనమాలోచింతము. దుఃఖనిరోధము, సుఖప్రాప్తి మనప్రవర్తనమునకంతకు మూలోద్దేశములు. నిర్వాణ మత్యున్నతసుఖము. అభినవచార్వాకులు, జీవితము నెంత యధికముగా వృద్ధిచేసిన నంత సుఖమతిశయించునని చెప్పుచున్నారు. పునర్జన్మహేతువులైన అజ్ఞాన స్వార్థభావముల నాశనములోనే సుఖమున్నదని బౌద్ధులు చెప్పుచున్నారు. తపోజ్ఞానధర్మములు తోడ్కొనిపోవుమార్గము క్షుద్రములైన ధనము, నున్నతపదవి మున్నగువాని నిచ్చునది కాక, శాశ్వతమైన మోక్షమునిచ్చునని బుద్ధుఁడుపదేశించి యున్నాఁడు. అల్పాపేక్షలవైపు దృష్టిని మరల్చుటకుఁ గారణమల్పజ్ఞానమే. లోకులందఱిట్టి యల్పజ్ఞులే." ముల్లోకములందు స్వార్థపరుఁడుకాని వానినిఁ జూచుట దుర్లభమైనవిషయమే."3 మన వ్యక్తిత్వపరిమితులెఱుఁగని యజ్ఞానమే స్వార్థహేతువు. సత్యముయొక్క సక్రమజ్ఞానము స్వార్థరాహిత్యమునకుఁ గారణము. సంకుచితమగు మమకారమును నిర్జించి విశ్వజనీన విజ్ఞానహేతువైన విశాలభావములను బెంపొందించుటవలన నిజమైన శ్రేయఃప్రాప్తి చేకూరును. పవిత్రస్వార్థమైన జ్ఞానముకొఱకు స్వార్థవిషయ వ్యామోహములను విసర్జింపవలెను. దుఃఖితమానవకోటియెడ దయార్ద్రహృదయముఁజూపుట ఔదార్యలక్ష

౧. మిళిందము. ౨౮ ౧. ౭-౧౯. (౨) ఆత్మహత్యాదోషము- అహంకారమాత్మహత్యచే నశించదు. (3) సంయుత్తము. ౧.

ణాము. ఒకేఅంతముగల జీవయాత్రలో సమానముగా దుఃఖిం చుచున్న మిత్రులము మనము. సర్వలోకములందును, గలసర్వ జీవులు నైతిక పరిపూర్ణతానూత్రమునకు బద్ధములైయున్నవి. నైతికధర్మసూత్రము దేవ మనుష్య తిర్యగ్జాతి జీవితములన్నిటిని సమానముగాబంధించును.ఇట్టి సర్వజీవసౌభ్రాతృత్వము బుద్ధుని తత్త్వము; ఇది స్పష్టముగా విశదీకరింపఁబడనిమాట సత్యమే. మానవస్వభావములోని గుణములన్నియు స్వార్థపరములుగావు. స్వార్థరహితప్రవర్తన మసహజలక్షణముగాదు. స్వార్థకర్మయే మనమెఱిఁగిన మానవవ్యాపారమంతయునుగాదు. ప్రతివ్యక్తియు నితరవ్యక్తులకు వేరైయుండెననుట పూర్ణసత్యముగాదు. సర్వ జీవములను సహచరులనొనర్చునేకసూత్రమున్నది. ఈసూత్రము మననిత్యానుభవములో సిద్ధిగాంచినపుడు జ్ఞానానంద శాంతినిల యమైన నిర్వాణము సమకూరును. సర్వజీవములతో నైక్య భావము కలుగుటే మోక్షము. "సాధకుఁడు తనప్రేమతో లోకమన్ని దిశలను నింపివేయును."[౧]. బౌద్ధధర్మమున నీతికి లోకాంతరఫలము లేకున్నను, స్వర్గసుఖప్రాప్తిభావము సామా న్యులకొఱకుంచఁబడెను.

ధర్మాచరణమునకు బాహ్యపరిస్థితులతో సంబంధములేదు నీవు చక్రవర్తివైనను, దరిద్రుఁడవైనను, జ్ఞానశూన్యత అందఱ కొకటే. ఋజుత్వముగలిగి సత్యారాధనముగల జీవితమేగణిం పఁదగినది. విధినిర్వహణముకంటె వ్యక్తిశీలపరివర్తనము ప్రధా

౧. మహాసుదర్శన సుత్తాంతము.

నమైనది. వినయదాన దయారహితమైన జీవనము జీవన్మరణ తుల్యమే.

బౌద్ధధర్మము శేముషీచాతుర్య ప్రదర్శనమను విమర్శనము పునరుక్తిగాఁ జెప్పఁబడినది. సర్వదుఃఖమునకు మూలబీజ మజ్ఞానమగుటచే జ్ఞానావసరము నుద్ఘాటించిన మాట నిజమే. సత్యాజానము మనస్సును సంస్కరించును. నిజమైనజ్ఞానముచే నిండినహృదయమున స్వార్థవాంఛలు పెంపొందవు. అందుచే జ్ఞానిలేక బుద్ధుఁడే ముక్తపురుషుఁడని చెప్పినారు. ౨. శ్రేయోజ్ఞానము సుజీవనము. కర్మచేఁ గల్పితమైన శరీరమును జ్ఞానము కేవలము నశింపఁజేయఁజాలదని బుద్ధుఁడెఱుఁగును; కాని యింకొకజన్మములో నింకొకశరీరమును నిర్మింపకుండఁ జేయఁగలదు. మఱియు జ్ఞానమనగాఁ గేవల మానసికజ్ఞానమని బుద్ధుని భావముగాదు. కేవల శాస్త్రపాండిత్యముగాని రహస్యసూత్రమంత్రజ్ఞానము కానికాదు. నైతికానుష్ఠానసహితమైన జీవితమే జానమని యాతనిభావము. కామావేశపరవశములైన భావములనుండి మనహృదయమును గాపాడి, సత్యసందీపిత మొనర్చునదే జ్ఞానము. మనబుద్ధిలో నొకమూల

(౨) 'ఇచట బ్రాహ్మణముల జ్ఞానము, బౌద్ధధర్మ ప్రవచనములకు సూచనగానున్నది...శతపథ బ్రాహ్మణమునం దాత్మనెఱిగిన వానిని 'ప్రతిబుద్ధుఁడ'ను శబ్దముతోఁ బలికిరి. అశ్వత్థవృక్షచ్ఛాయఁ గూర్చుండి యొకానొకమహూర్తమున జ్ఞానకాంతిని దర్శించి మేల్కాంచిన బుద్ధునిట్లే ప్రతిబుద్ధుఁడని చెప్పుట బౌద్ధుల కలవాటైనది. ఆశబ్దమునుండి బుద్ధ'డను శబ్దము గైకొనఁబడినది.'' (ఓల్డెన్ బెర్గు. బుద్ధుఁడు. పుట ౯౨)

నొకయరలో దాచుకొనునట్టిది జ్ఞానముగాదు. మనలోఁ బ్రవేశించి, మనయావేశములను సంస్కరించి, మనయాత్మలో లీనమై, జీవితముతో నేకమైపోవునదే జ్ఞానము బుద్ధిపీఠముపై నిలిచి, సర్వభావాశయములపై నమోఘపరిభావమును జూపు పరిజ్ఞాశక్తిరూపమై, సంకల్పమును పవిత్రమొనర్చునది. సిద్ధాంతవిజ్ఞానము జ్ఞానముకాదని తేవిజ్జసుత్తము చెప్పుచున్నది. ౧ నేనేమి చేయవలయునను ప్రశ్నమునకు బుద్ధుఁడుపనిషత్తుల పద్ధతిలో బదులుచెప్పెను. మమకార నాశనముతో మోక్షము లభించును. సత్యసముపార్జనోపాయములను బుద్ధుఁడీవిధముగాఁ బెక్కుసారు లుపదేశించినాఁడు (౧) శ్రద్ధ ౨. (౨) దర్శనము. కేవల శ్రద్ధచాలదు. ఇతరులనుండి మనము విన్నవిషయములను సత్యములని మనము చూడవలెను. "ఓయతులారా! మేము మా ఆచార్యుని నమ్ముచున్నాము; వారు చెప్పిన ధర్మములను విశ్వసింతుమని చెప్పుదురా ? మీరట్లు చెప్పరాదు. మీరు స్వయముగాఁ జూచినది, యెఱిఁగినది, గ్రహించినదే సత్యమని గ్రహింపుఁడు" 3. (3) భావన లేక మననము, అనగా సత్యముపై మనస్సు లగ్నమొనర్చి, అది మనతో అనేకమగువఱకు దీక్షబూనుట. సుశిక్షితబుద్ధి లేనివారున్నత జీవితపథమునకుఁ బోఁజాలరు. కాని అజ్ఞానభావములన్నిటిని దొలఁగించు సత్యదర్శనమే, మానవజీవిత పరమావధి. అనేక నీతిసూత్రములను జెప్పి, ఆరిస్టాటల్ తన ధర్మశాస్త్రమును ధ్యానముత్తమమార్గ

౧. 3అ.౧.౨ (౨) మజ్ఝిమనికాయము. ౧అ. ౭౧. (3) మజ్ఝిమ నికాయము. ౧అ.

మనిచెప్పి ముగించెను. ప్రజ్ఞయే అత్యుత్తమమైన ధనమని బుద్ధుఁడుచెప్పి, ప్రేమయు దయయులేక ప్రజ్ఞ లభింపదనియు, లభించినను నది నిస్సారమనియు నుపదేశించెను. సచ్ఛీలము, దానములేని యోగధ్యానము నిరర్థకము.౮

బౌద్ధనీతి సన్న్యాసినియమమని యింకొకనేరము నారోపించినారు. సన్న్యాసమనగా, కామోన్మూలనమైనచో బౌద్ధధర్మమట్టిదే. జీవగృహనిర్మాణమునకుఁ గారణము కామము. నిత్యచపలసంచారమే కామలక్షణము; దానికి శాంతిలేదు. అజ్ఞానులలోఁ గామమనగా భోగతృష్ణ; విద్యావంతులలోఁ గామము వస్తువాంఛ. కామనాశముతోఁగాని రెండునుబోవు. దీనికి దృఢసంకల్పమవసరము. బుద్ధుఁడు కేవలౌదాసీన్యము నుపదేశింపలేదు. దుష్కామములు ఉదాసీనతచేఁబోవు; వజ్రసంకల్పముతోఁ గూడిన పరమలక్ష్యమవసరము.

బుద్ధుఁడు సంకల్పనాశనమునుగాని, లోకమునుండి పలాయనమునుగాని చెప్పలేదు. కామముతోఁ దీవ్రరణమొనర్పుమనియుఁ బాపముతో ద్వంద్వయుద్ధముచేయుమనియు నాతఁడుద్ఘాటించెను. "విమర్శకుఁడు బౌద్ధధర్మములోని నిర్మాణవక్షభావములను బరిశీలించినచో బయటికి శాంతగంభీరమూర్తిగా గోచరించుచున్న బౌద్ధసన్న్యాసినిఁజూచి భ్రాంతిచెందక, బౌద్ధమతముదయింపఁజేసిన సారస్వతము, కళ, అతిశయోత్సాహసంకల్పముల నత్యద్భుతముగాఁ బ్రదర్శించుటయేకాక, మహత్తర భక్తిశ్రద్ధలను, క్రియాపాటవమును బోషించి వ్యాపింపఁ

(౮) ధమ్మపదము ౧౮౩

జేసెనని తెలియఁగలదు. మఱియు, క్షుద్రములైన మానవ కామరాగములనుండి, పరమోత్కృష్టమైన పవిత్రప్రేమభావ మునుదయింపఁజేసిన మతము బౌద్ధమతముతో సమానమైన దింకొకటిలేదు. క్రైస్తవమతము నీవిషయమున బౌద్ధమునకు సరిపోవఁజాలదు."౧. కామరాగములను నశింపఁజేయుమని బుద్ధుఁడుపదేశింపలేదు; సర్వప్రాణికోటియెడ నఖండప్రేమను జూపు జీవితము నభ్యసింపుమని కోరెను. దేదీప్యమానమగు నిట్టి శుద్ధప్రేమతో జగమంతయు నిండించి, సుహృదయతను వెదజల్లుమని యాతనిప్రబోధము. "మనమనస్సు చలింపరాదు; మనము నికృష్టవచనముల నుచ్చరింపము. హృదయకోశమున లేశమైన ద్వేషము లేని విశుద్ధప్రేమదయారసపూర్ణులమై మృదువైన పరివర్తనమును జూపుదుము. ఇట్టిపవిత్రశీలమును జూపు వానిపై మేము ప్రేమామృతధారలను గురిసి, విశ్వమంతయు నిట్టివిమలభావములతో నింపి, జగత్కల్యాణమును సాధింతుము.౨ జాతకకథలలోని యనేకగాథలు, పూర్వజన్మములలో బుద్ధుఁడు

౧. రైస్‌డేవిడ్సుసతి. జె. ఆర్. ఎ. యస్. ౧౯౨౮ పుట ౫౫.

౨. మజ్ఝిమనికాయము, ౨౧. (౧ (పుట 584)—తారానాథుని భారతీయ బౌద్ధచరిత్రయందు ఆర్యసంఘుఁడను సన్యాసికథ కలదు. తనదేహభాగమంతయుఁ గ్రిమిదష్టమైయున్న యొక కుక్క పురుగులనుజూచి మొఱుగుచు హుంకారము చేయుచున్న దాని నాసన్న్యాసి చూచి, కృపాంతరంగుఁడై తనలో నిట్లనుకొనెను: "ఈశ్వానమును జనిపేయుచున్న క్రిములను దొలగింపకున్నచో విడిచచ్చును; కానిక్రిములను దీసి పారవేసినచో నవియుఁజచ్చును." ఇట్లాలోచించి, తనశరీరమునుండి కొంతమాంసముకోసి క్రిములనుదీసి వానికాహారముగా నిచ్చెను.

ప్రాణికోటియెడ నమితకృపఁ జూపినాఁడని చెప్పుచున్నవి.౧. బుద్ధుని యుపదేశము రెండతివాదములకు మధ్యేమార్గము; పశుభోగము, హద్దుమీరిన వైరాగ్యము రెండును దోషములని యాతనిమతము. కామమును సక్రమమార్గమున నడపుకొమ్మనియే కాని నాశన మొనర్పుమని కాదు. వేదనమునుగూర్చి బౌద్ధుల పరిశీలనములు నీసిద్ధాంతమునే బలపఱచును. ఒకవిజ్ఞానభావము మంచిదో చెడ్డదో దానిఫలితముపై నాధారపడును. ఫలితము శ్రేయఃప్రదమైనచో నది సుఖహేతువు; కానిచో దుఃఖహేతువు; రెండునుగానిచోఁ దటస్థభావమే మిగులును. సర్వజీవులు శ్రేయమునే యపేక్షించును. కాని చాలవఱకు జనులిహలోక శ్రేయము నపేక్షింతురు. నిత్యశ్రేయోభిలాష కొలదిమందికే యుండును. నీచదశలో జీవించు సంకల్పమును విసర్జించి, ఉత్తమ జీవనసంకల్పమును వికసింపఁజేసికొమ్మని బుద్ధునిభావము. ఏకాంతవాస మౌనము లేకాగ్రతకుఁ దోడ్పడును గాన నవి స్తుతింపఁబడెను. సంకల్పమును నిగ్రహించి పోషింపవలెనే కాని, యణఁచివేయరాదు. సుశిక్షితసంకల్పము లేనిదే ఘనకార్యమేదియు జరుగదు. ఒకరాజకుమారుఁడు బుద్ధుని శిక్షణమెంతకాలమునకుఁ బట్టభద్రునిఁజేయునని యడుగఁగా, నశ్వారోహణ శిక్షణమువలెనే యిదియు, శ్రద్ధ, ధైర్యము, ఆరోగ్యము, తెలివి, శక్తినేర్పు ననుగుణపంచకముపై నాధారపడియుండునని బదులుచెప్పెను.౨.

౧. చూడు పుట (౫౪౪) ౨. మజ్ఝిమనికాయము. ౬౧.

మనము కామముల నన్నిటిని నిర్మూలింపఁబనిలేదు. దుష్కామములనే ప్రచండసంకల్పముతో నిగ్రహింపవలెను. 3. "హృదయములోని మలినములన్నిటిని భస్మమొనర్చుటకే నేను తపస్సాధనము నుపదేశించినాను. అట్లు చేయునాతఁడే నిజమైన తపస్వి." మఱియుఁ దపస్సనగా బుద్ధునిదృష్టిలో నంతరంగ పరిపంచమేయున్నది కాని, కేవలము బాహ్యశరీర పరిస్థితుల నాతఁడధికముగా లెక్కచేయలేదు. దేహమును శ్రద్ధతోఁ గాపాడవచ్చును గాని దేహాభిమానము పనికిరాదు. "యుద్ధ రంగమున నెప్పుడైన నీదేహము శరాఘాతము నందినదా?" "అట్టియనుభవమున్నది." "ఆగాయమునకుఁ దైలము మర్దించి, మెత్తనిగుడ్డకట్టి సంరక్షించితివా?" "అట్లుచేసితిని," "నీగాయ మును నీవు ప్రేమించితివా?" "లేదు." "అదేవిధముగా తప స్వులు తమదేహములను ప్రేమింపరు. మమకారశూన్యులై తమదేహములను జ్ఞానసాధనముగా నుపయోగింతురు."ర తనభిక్షువులకుఁ బరిశుభ్రవస్త్రములు, నియతాహారము, వసతి, ఔషధసేవ అంగీకరించెను. తత్త్వవిషయముల నెఱుఁగుటకు వలయు మనోబలమును శరీరక్లేశములు క్షీణింపఁజేయుననియాతఁ డెఱుఁగును. సదసద్వివేకముచే బుద్ధుఁడు తపస్సాధనమును సం స్కరించెను. వివేకశూన్యములైన క్షుద్రపద్ధతుల నాతఁడుతృణీ కరించెను. శక్తిని పదునైన వంచనుబట్టుకొనినచో హాని చేయును. దంభతపస్సు సాధకునధోగతిపాలుచేయును. జీవిత పరిత్యాగముకాక, జీవితమమకార పరిత్యాగమే యాతఁడుప

3. మహాపరినిర్వాణసుత్తము 2 అ, 8. మిళిందము. పుట 23.

దేశించినది. తపస్వి శరీరమును కృశింపఁజేయువాఁడు కాఁడు; చిత్తమును శుద్ధిచేసికొను నాతఁడు వస్తువాంఛాదాసత్వము నుండి, విముక్తికై, ధనదారాపుత్రపశుమందిరాదులందు మమకారము నున్మూలించుటే తపోదీక్ష. ఉపనిషత్తు చెప్పిన నచికేతుఁడు హృత్పద్మపీఠముపై నధివసించియున్న మరణాతీత బ్రహ్మసాక్షాత్కారసిద్ధికై, లోకభోగతృష్ణలన్నిటి నఖండ జుగుప్సాభావముతోఁ దృణీకరించి విసర్జించెను. సంగత్యాగము విశుద్ధ జీవనమున కతిముఖ్యము. ధర్మసారమును దెల్పుమని సన్న్యాసిని గౌతమి యడుగగా బుద్ధుఁడిట్లు బదులుచెప్పెను; "ఏయుపదేశము కామమును బ్రోదీపింపఁజేసి, శాంతినినశింపఁజేయునో; గర్వమును హెచ్చించి, వినయమును కుదించునో; కోరికలను తగ్గింపక, యతిశయింపఁజేయునో, జనసంగమాసక్తిని గలిగించి యేకాంతవాసమున కనిష్టముదయింపఁజేయునో; క్రియాపరత్వమును మందగింపఁజేసి సోమరితనమును పెంపొందించునో; నిగ్రహించుటకు సాధ్యముకాని మనస్సును వృద్ధిచేయునో, అట్టి యుపదేశమంతయు నధర్మమే."౧. చిత్తస్థైర్యము, శాంతికలుగుటకు నిర్జనప్రదేశరతి, ధ్యానము సాధనములుగాఁజెప్పఁబడెను.

బౌద్ధమతము తనజాతిపూర్వబంధములను బూర్తిగా తెగఁగొట్టుకొనఁజాలకపోయెను. వేదయుగమునుండియు, సంసారపరిత్యాగమొనర్చి, సన్న్యాసులై లోకసంచారజీవితమును గడపునాచారము భారతీయులకుఁగలదు. కొందఱు బ్రహ్మసాక్షాత్కారసిద్ధినిగోరి 'సంతానకాంక్షను విడచి, ధనార్జనా

౧. డాక్కు. బౌద్ధవ్యాసములు. పుట ౨౧౫.

వాంఛను ద్రోసిపుచ్చి, ఇహలోకశ్రేయమును త్యజించి, సన్న్యసించిపోయిన సంగతి నుపనిషత్తులలోఁ జూచియుంటిమి. విధివిహిత కర్మబాధ్యతను, నిర్వహణమును వీరికవసరములేదని ధర్మశాస్త్రము లంగీకరించినవి. చేత భిక్షాపాత్రిమునుగాని, ఎవరిని బలుకరించుటగాని, యాచించుటగాని లేనిమౌనముద్రి వహించి, వీధులవెంబడి నింటింట కేగుచు సంచరించుసన్న్యాసియే సర్వజనుల కాదర్శపురుషుఁడని, బిచ్చగాఁడు మొదలు చక్రివర్తి వఱకు నాతనికిఁ బ్రిణామముచేసి గౌరవింతురు. ఈసన్న్యాసులనుగూర్చి జాకోబి వ్రాసినాఁడు: "సన్న్యాసిధర్మములను గూర్చి వ్రాసిన నియమములనుబట్టి చూచినచో, నీవర్గమున కధికగౌరవస్థానము క్రీ. పూ. ఎనిమిదవశతాబ్దమునం దీయఁబడినదని స్పష్టమగుచున్నది." బౌద్ధసన్న్యాసులు, దారిద్ర్యవ్రిత బద్ధులై, భిక్షావృత్తిపై నాధారపడి, బౌద్ధధర్మవ్యాప్తికై దీక్ష బూనినవారు. లోకులందఱు సన్న్యసింతురని బుద్ధుఁడు తలచియుండఁడు. జనులనాతఁడు రెండువర్గములుగా విభజించి, సంసారబంధములు గలవారిని 'ఉపాసకు'లనియు, సంసారబంధవిచ్ఛేదముచేసికొననివారిని శ్రిమణులనియు నిర్ణయించెను. ౧, లోకసంబంధమైన విధివిధానములనినఁ దనకెంత గౌరవమున్నను లోకవిధి నిర్వహణమొక్కటే మోక్షమీయఁజాలదనియాతఁడు తలపోసెను. "కామరాగపరివృతమై, వైకల్యములతో నిండియున్నది సంసారజీవితము. సర్వవస్తు సంగత్యాగమొనర్చి, స్వతంత్రుఁడైనవ్యక్తి జీవితము నిరాటంకవాయుప్రిసారమువలె

౧. పోల్సు. సెయింటిఫాథుర్సిన్ సన్న్యాసిసమాజములు.

స్వచ్ఛందమైనది. గృహస్థుఁడైయుండువాని కున్నతజీవితమును గడపుట- అనగా పూర్ణమై, పవిత్రమై, అకుంఠితమైన జీవితమును గడపుట యెంతదుష్కరమైనకార్యము ! నా శిరోజములను గడ్డమును నిర్మూలించి. కాషాయవస్త్రధారినై, గృహావరణమును వీడి, విశాలజగద్రాజ్యమునఁ బ్రవేశించి విహరింతునుగాక!"౨ కాని యీభావమునంద అంగీకరింపలేదు. సన్న్యాస మవసరము లేకుండనే, మోక్షమునార్జించవచ్చునని మజ్ఝిమనికాయము చెప్పుచున్నది. బుద్ధుఁడు కఠినములైన తపోపవాసాదులను నిరసించినను, నిర్వాణమును బొందఁగోరుసాధకులకు బుద్ధుఁడిచ్చిన శిక్షణవిధానమును జూచినచో, బ్రాహ్మణములు చెప్పిననియమములకంటె నెక్కుడు కఠోరముగనున్నది. సిద్ధాంతములో నాతఁడు తీవ్రకృశత్వముతోఁ గూడినవిధానము నంగీకరింపలేదు గాని, ఆచరణములోమాత్రము కఠోరశిక్షణము తప్పనిసరి యగుచున్నది.

నిర్వాణసంపాదనమునకే బౌద్ధులందఱొక సోదరబృందముగాఁజేరిన సమాజమునే సంఘమనిరి. ఇందు విశ్వాసము గలిగి, కొన్నినియమముల నాదరించువారే సంఘసభ్యులు కావచ్చును. సర్వమానవుల కిందుఁదావున్నది. మొదట బుద్ధుఁడు స్త్రీలను జేర్చుకొనుటలో వ్యతిరేకభావములను బ్రదర్శించెను. ఒక వనితయెడఁ బురుషుఁడెట్లు సంచరింపవలెనని యానందుఁ డడుగఁగా, దానికి బుద్ధుఁడు బదులుచెప్పెను; "ఆమె వైపుచూచుటమానుము...చూచుటవసరమైన మాటలాడకుము; మా

౨. తేవిజ్జసుత్తము. ౧౩ ౮౭.

కూడుటవసరమైనచో జాగరూకుఁడవై ప్రవర్తింపుము".౧. శుద్ధోధనుని మరణానంతరమాతని పట్టమహిషి, ౫౦౦ మంది రాజసతులను వెంటఁబెట్టుకొనివచ్చి, మతస్వీకారమున కనుమతి యడుగఁగా, మూడుమారులు బుద్ధుఁడు తిరస్కరించెను. కారణము, సంఘమునఁ జేరిన పురుషసభ్యులకు మనశ్చాపల్యముదయింపవచ్చునని యాతఁడు తలఁచెను. ఇంకొకసారి వారు నడకచేనరిగి రక్తము స్రవించుచున్న పాదములతో, ధూళిదూసరిత వస్త్రములతో నేతెంచినపుఁ డానందుఁడు, "లోకమునందు బుద్ధులవతరించుటకుఁ గారణము మగవారి నుద్ధరించుటకేనా?" యని ప్రశ్నించెను. "నిశ్చయముగా స్త్రీలనుద్ధరించుటకుఁ గూడ"నని జవాబు పలికెను. అప్పుడాస్త్రీలందఱు సభ్యురాండ్రైరి. ఇహజీవిత దుఃఖమందఱకు నున్నదిగావున, బౌద్ధ ధర్మమందరునంగీకరింపవలెను. రోగగ్రస్తులు, నేరస్థులుగా నిశ్చయింపఁబడినదుష్టులు, తమసాన్నిధ్యముచేఁ గలఁతలు కలిగించు యుద్ధభటులు, ఋణగ్రస్తులు, సేవకావృత్తిలో నున్నవారు, తల్లిదండ్రుల యాజ్ఞలేని పుత్రులు, బాలురు నంగీకరింపఁబడరు. సంఘము, సన్న్యాసులయొక్కయు సాధువులయొక్కయు సోదర సమాజము. బ్రాహ్మణములు చెప్పిన సన్యాసులట్టి సంఘనిర్మాణము నెఱుఁగరు. ఎఱిఁగియుండి తమసంఘమొక పరిచారకసమాజముగాను మతాంతరులను జేర్చుకొను సంస్థగాను బౌద్ధులు నిర్మించుకొనిరి. బౌద్ధసన్న్యాసి ఆగ్రహాను గ్రహములఁ జూపు కోరికగలవాఁడుకాఁడు. వైచిత్ర్యప్రదర్శకుఁడుగాఁగాని, జీవదే

౧. మహాపరి నిర్వాణసుత్తము. ౫౨. ౨౩.

వులమధ్యవర్తిగాఁ గాని యాతఁడు వర్తింపలేదు. ఆతఁడొక నాయకుఁడు. సంఘమున సన్న్యాసులకు గృహస్థులకుఁ దావు గలదు. గృహస్థుఁడు బౌద్ధధర్మము నామోదించును; సన్న్యాసి దానిని వ్యాపింపఁజేయును. బౌద్ధసంఘనియమములు, బ్రాహ్మణగ్రంథములనుండి గ్రహింపఁబడి, పరిచారక వ్యవస్థానుగుణముగా మార్చుకొనఁబడినవి. బుద్ధునికి శిష్యునకు సంబంధము గాని, సన్న్యాసులకు ననుచరులకు సంబంధముగాని, ఆచార్య శిష్యసంబంధమే.

బుద్ధుని వర్ణధర్మాభిప్రాయమును గూర్చి విపరీతభావములు కొన్ని గలవు. వర్ణధర్మమున కాతఁడు విరోధి కాఁడు కాని యాతఁడుపనిషద్వర్ణ ధర్మము నంగీకరించెను. సంఘనాయకుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు శీలముచే బ్రాహ్మణుఁడుగాని, జన్మమాత్రముచేఁగాదు. బుద్ధునికాలమున జన్మముపై నాధారపడిన వర్ణవ్యవస్థ సంకరస్థితిలోనున్నది. "అనఘుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, మలిన గర్వనిర్ముక్తుఁడై, ఆత్మనిగ్రహముకలిగి, జ్ఞానమూర్తియై, ధర్మాచరణ దీక్షాబద్ధుఁడైనచో వానిని బ్రాహ్మణుఁడని పిలువవచ్చును. క్రోధద్వేషములకు వశుఁడై, క్రూరుఁడై, వంచకుడై మూర్ఖభావదాసుఁడై యుండువాఁడు నిజముగాఁ జండాలుఁడు; అట్టివానికి జీవకారుణ్యముండదు." "పుట్టుకచే నెవ్వఁడును బ్రాహ్మణుఁడుగాఁడు. ఎవ్వఁడును చండాలుఁడును గాఁడు; తాను చేయుకర్మలవలననే బ్రాహ్మణుఁడుగాని, చండాలుఁడుగాని యగును."[౧] మానవులందఱు పూర్ణజ్ఞానులగుట కవకాశ

౧. చూడు వసలసుత్తము వాసిట్ఠసుత్తము. ధమ్మపదము ౨౬ అ.

మున్నది. ఒకమానవుఁడు పూర్ణజ్ఞానియైన మూర్తియే బుద్ధుఁడు. ప్రతిమానవుఁడు జ్ఞానధ్యాన నిగ్రహముల నభ్యసించి బుద్ధుఁడు కావచ్చును. కొందరు మానవులు జ్ఞానహీనులై నశించిపోవుటకును, గొందరు ధర్మతత్పరులై సిద్ధిపొందుటకును బుట్టిరనుట వ్యర్థప్రలాపము. అందుచే నన్ని వర్ణములవారును సంఘములోఁ బ్రవేశమును గాంచిరి. ఈవిధముగా బుద్ధుఁడు వర్ణవ్యత్యాసము నున్మూలించెను. కాని బ్రాహ్మణధర్మమునందుఁ గూడ సన్న్యాసికి వర్ణవివక్షణము లేదని యంగీకరింపఁబడెను. బుద్ధుఁడు వర్ణభేదనాశన మొనర్చెననుటకు వీలులేదు; ఏలన నాతనిధర్మమున్నతాధికారులకే యేర్పడెను. బౌద్ధధర్మములోని సూక్ష్మముల నర్థముచేసికొను సామర్థ్యము పండితులకే కలదు. అందుచే బుద్ధుఁడు తఱచుగా శ్రమణులను బ్రాహ్మణులను నాదరించెను. మొదట బౌద్ధధర్మ్మమునవలంబించినవారు వారణాసిలోని బ్రాహ్మణులు ధనికకుటుంబములకుఁ జెందినయువకులునై యున్నారు. బుద్ధుఁడొక సాంఘికవిప్లవమును గల్పించెనని చెప్పఁజాలము. పుణ్యపరిపాకముచేతనే బ్రాహ్మణకులమున జన్మము లభించుననియు బుద్ధుఁడంగీకరించినాఁడు. ౧. బుద్ధుఁడు, దరిద్రులకు, దీనులకును జ్ఞానరాజ్యమున స్థానమున్నదని చెప్పిన యొకమతసంస్కర్త. "ఇప్పటికిని, బౌద్ధ జైనమతములు, సంస్కరణోద్యమములనియు, వర్ణభేదకాఠిన్యమును బ్రతిఘటించు నిమిత్తమవి యేర్పడెననియుఁ దలచువారి భావములు నిరాధారములు. బ్రాహ్మణ సన్న్యాసివర్గముయొక్క వర్ణభేదపరికట

౧. చూడు హార్డీ. మాన్యూయెల్ ఆఫ్ బుద్ధిజమ్. పుట ౭౭౬

నమునవి ప్రతిఘటించెను. సన్న్యాసిసంబంధములేని వర్ణవ్యవస్థను వారంగీకరించియున్నారు. వారి సంఘములందైనను, ప్రవేశించుట కందరకధికారమున్నదని చెప్పినను, నున్నతవర్ణముల వారినే విశేషముగా మొదటఁ జేర్చుకొనిరి. ఇంకొకవిచిత్ర మేమనగా, జ్ఞానవిషయమున బౌద్ధగృహస్థ శిష్యులు బౌద్ధ సన్న్యాసులనే గురువులుగా నంగీకరించినను, తమ గృహస్థకర్మ సంబంధములలోఁ బురోహితులను పూర్వబ్రాహ్మణులనే పెట్టుకొనుటకు బౌద్ధసంఘము నంగీకరించియున్నది.” ౨. బుద్ధుఁడొక సంఘసంస్కర్త గాఁడు. స్వార్థపరత్వమువలననే దుఃఖము కలుగుచున్నదని నిస్సంశయముగా నిశ్చయించుకొనినవాఁడగుటచే, నహంకారపిశాచమును సమూలనాశన మొనర్చుటకై, యాతఁడు నైతికమైన మానసికశిక్షణ ధర్మము నుపదేశించెను. బుద్ధుని దృష్టి పరలోకదృష్టి; ఇహలోకజీవితముపై నాతనికంతగా విశ్వాసము లేదు. సంఘసంస్కర్తయు, జాతీయనాయకుఁడునగుటకు వలయు నైహిక సంఘనిర్మాణోత్సాహ మాతనికి లేదు. “బుద్ధుని తత్త్వము, సంఘసంస్కర్తకుండవలయు నుత్సాహమునకు వ్యతిరేకమైనది. అణఁచివేయబడిన జాతులకుఁ బ్రాతినిధ్యము వహించి, అగ్రజాతుల నెదుర్కొని యుద్యమనాయకత్వము నహించు నావేశము బుద్ధుని తత్త్వమందే లేదు. రాజ్యము, సంఘము నల్లియుండనిండు. సంగములనుత్యజించిన సన్న్యాసికి లోకవ్యాపార తంత్రములతో నిమిత్తము లేదు. వర్ణవిభాగ మాతనిని బాధింపలేదు. ఏలన, నిహలోకసంబంధ విషయము

౨. హొలిన్లీ. కలకటారివ్యూ. ౧౯౫౯. పుట ౩౨౦

లన్నియు సమానముగా వ్యర్థములైనవే, తనపలుకుబడిని వ్యావహారప్రపంచమున వెనుకఁబడిపోయి క్లేశములననుభవించువారి కుపకారము జరుగుటకై వర్ణవిభాగదోషములను ఖండించుట కుపయోగింపలెనని యాతనికిఁ దోఁచలేదు.” ౧. విజ్ఞానప్రపంచమున నుపనిషణ్మతము, బౌద్ధముకూడ వర్ణవిభాగకాఠిన్యమును నిరసించినవి; రెండునుగూడ దీనునికి హీనస్థితిలోనున్న వానికి నుత్కృష్టతత్త్వపదవి కధికారమున్నదని చెప్పియున్నవి; కాని వేదములునిర్మించిన వ్యవస్థలను, నభ్యాసములను, వినాశమొనర్ప రెండును బ్రయత్నింపలేదు, కాని వర్ణకాఠిన్యమును సడలించుటలో నుపనిషత్తులకంటెఁ గొలదిగా నెక్కుడుఫలితమును బౌద్ధమతముగాంచినది. ఆదినములలో సంఘసంస్కారము చేయవలయునను తీవ్రావేశము నాఁటి ప్రజ్ఞావంతుల కెవరికిని కలుగలేదు. సంఘసంస్కారమునకవసరమైన ప్రజాప్రతినిధిపరిపాలన తత్త్వము నవీనప్రపంచమునకుఁ జెందినది.

వేదోక్తముగా జరుగుచున్న గార్హస్థ్యకర్మలవిషయములో బుద్ధుఁడు జోక్యము కల్పించుకొనలేదు. ౨. సిద్ధాంతవిషయములలో వేదమే పరమప్రమాణమను భావమును బుద్ధుఁడంగీకరింపలేదు. బుద్ధుఁడు సామాన్యముగా బాహ్యాధికారమునుగాని, రహస్యతత్త్వమునుగాని గుర్తింపఁడు. “ఓశిష్యులారా! ముప్పొరకు రహస్యములున్నవి.....స్త్రీలకు,హీనోప

౧. ఓల్డెన్‌బెర్గ. బుద్ధుఁడు. పుటలు. ౧౫౩-౫౪

౨. చూడు భండార్కారు. ఎపీక్ ఇన్ టు ది ఆర్లీహిస్టరీ ఆఫ్ ఇండియా.

దేశముచేయు పురోహితులకు,అసత్యసిద్ధాంతప్రచారకులకు..."[3] "గుప్తములా,బహిరంగములాయను భేదములేకుండ సత్యప్రబోధములను జేసియున్నాను. ఆనందా! సత్యములవిషయములోఁ గొన్నిటిని గుప్తముచేసి, యెవరికిఁ జెప్పకుండ గుప్పిటఁబెట్టుకొను పద్ధతినాదికాదు." ౪. బుద్ధుఁడు వేదములను నిందించియెఱుఁగడు. జీవహింసనుజెప్పు నా వేదభాగమునుమాత్రి మాతఁడు నిరసించెను; గీతాగోవింద గ్రంథకర్తయగు జయదేవ మహాకవియు, బుద్ధశతకమని పేరొందిన భక్తిశతక గ్రంథకర్తయైన రామచంద్రభారతియుఁ వైభావములతో నేకీభవించిరి.

౧౪—కర్మ. పునర్జన్మము.

కర్మసూత్రిము మానవస్వభావజమేకాని, బాహ్యశాసనముగాదు. మానసికాభ్యాసనిర్మాణము; దౌష్ట్యమునెడఁ బెంపొందుచున్న యాదరభావము, మనమెఱిఁగిన నెఱుఁగకున్నను, మనయాత్మస్వాతంత్ర్యమును క్షీణింపఁజేయు క్రియావ్యాపారముల పౌనఃపున్యము నివన్నియుఁ గర్మసూత్రిములో లీనమైయున్నవి. మనముచేసిన కర్మలఫలితములనుండి మనము తప్పించుకొనఁజాలము. భూతకాలవర్తనము వర్తమానభావిదశలలోఁ బ్రవహించుచున్నది, మానవసంబంధములలో న్యాయ్యము నొసగునదియే కర్మసూత్రిము, "తాముచేసిన కర్మలలోని భేదము:లవలననే, మనుజులందరొక రీతిగాలేరు. కొందరుచిరజీవులు; కొందరల్పాయుష్కులు; కొందరారోగ్యవంతులు; కొందరు

3. అంగుత్తరనికాయము. (౪) మహాపరినిర్వాణసుత్తము.

"రజాగ్రిస్తులు మున్నగునవి భేదములు"౧. ఇట్టిసూత్రములేనిచో మనుజులు తాముదారుణమైన అన్యాయమునకు గుఱియైతిమని తలచెదరు. దుఃఖితుఁడైనవాఁడు దుఃఖమనతిక్రమణీయమని గ్రహించును; ఏలనఁదాను దుఃఖానుభవముచేఁ బూర్వఋణమును దీర్చివేయుచున్నానని భావింప వీలగును. సుఖము ననుభవించు నాతనికీసూత్రము వినయమును బోధించును; ఏలనఁ దనసుఖము స్థిరమైయుండుట కాతఁడు పుణ్యకర్మ చేయుచునే యుండవలెను. తలపగిలి, గాయములనుండి యొడలెల్ల రక్తము కారుచు, మతాంతరుల క్రోధమునకుగుఱియైన యొకశిష్యుఁడు బుద్ధుని సమీపమునకువచ్చినపుడు బుద్ధుఁడాతనితో నిట్లనెను; "ఓఅర్హతా! అట్లేయనుభవింపుము" ఇపుడు నీకుఁగలిగినకర్మఫలమును నీవీరూపమున ననుభవింపకున్నచో నరకమున ననేక శతసంవత్సరముల దుఃఖము నీకుఁబ్రాప్తించి యుండెడిది." ప్రతివ్యక్తికి స్వకర్మబాధ్యతయును, భావిజన్మ విశ్వాసమును గర్మసూత్రమునకు వలయును. పాపఫలము, పాపముచేయువాని జీవితదశననుసరించి యుండును. నీతిహీనుఁడు, దుర్బలుఁడునైన మానవుఁడొక పాపమొనర్చినచో నాతనికి నరకము ప్రాప్తింపవచ్చును. యోగ్యుఁడైనవాఁడట్టి పాపమునే చేసినచో నల్ప దుఃఖముతో దానిఫలిత మీజన్మమునందే పూర్తియగును. "ఒకలవణ కణము నొకచిన్నజలపాత్రములోఁ గలిపినచో నందలినీరంతయు నుప్పగానుండును. ఆకణమునే గంగానదిలోఁ

౧. మిళిందము. మజ్ఝిమనికాయము. ౩౮ ౨౦౩.

౨. బుద్ధఘోషుఁడు. అత్థసాలిని. పు. ౭౭.

గలిపినచోఁ దెలియవీలగుమార్పు గంగాజలము రుచిలోఁ గోచరింపదు.౧.

కర్మసిద్ధాంతము బౌద్ధమతమునకుఁ జాలపూర్వకాలమునకుఁ జెందినదేకాని, బౌద్ధమత పరిణామవాదమున దీనికిఁ దార్కికమైన పోషణము లభించినది. కారణకార్యాత్మకమైన దీర్ఘశృంఖలమునందు మానవులు పరస్పరసంబంధములు గలిగి తాత్కాలిక వ్యక్తిత్వముగల 'లింకులు'. ఒకవ్యక్తియొక్క చరిత్రి మాతనిపుట్టుకతో నారంభించినది కాక, మొదలెఱుగని యనేక జన్మాంతరములనుండి వచ్చుచున్నది.

దేవతలకు మానవులకుఁగూడఁ గర్మసూత్రి మనుల్లంఘనీయమైనచో, మానవుని పురుషప్రియత్నమున కిసుమంతయవకాశమును లేకుండఁబోవును. ఏమిజరిగినను గర్మయే కారణమైనచో, జరిగినదానిని దేనినిగూర్చియును నెవఁడు నాలోచింపఁబనియే లేదు. కర్మయే సర్వమును జయించును. మోక్షము కర్మప్రివాహములోనిదే. ఇట్టి భావము విజ్ఞానచరిత్రిమందుఁ దఱచుగాఁ దలయెత్తుచుండును. దేవతలకు మానవులకు సమానముగా నమోఘము ననతిక్రిమణీయమునైన యొక సూత్రి మున్నది; మానవప్రయత్నముగాని ప్రార్థనముగాని దానిని మార్చలేదని గ్రీకులు భావించిరి. ఇట్టి విశ్వాసమే కాల్వినిష్టులకు, ముస్లీము కిస్మెత్తునకుఁగూడఁ గలదు. బుద్ధుఁడు తన బుద్ధత్వసిద్ధి కిదివఱకే తనకర్మఫలము నిర్ణయించినదేమో చెప్పియుండలేదు. బుద్ధుఁడు దీనికి స్పష్టమైన సమాధానమీయక,

౧. అంగుత్తరనికాయము ౧ అ. ౨౪౯

విచారణీయమైన విషయమని చెప్పి యూరకుండెను. కాని, మానవునకుఁ గర్మస్వాతంత్రమును, కర్మసూత్రమును దుదకు నిర్జించుశక్తిని బౌద్ధధర్మమిచ్చియున్నది. ౨. దోషమును దీవ్రముగాఁ బ్రతిఘటించుటకు శక్తితోఁగూడిన కృషి కావలయు నను నాతని యుపదేశము. కర్మచేయుటకు స్వాతంత్ర్యము మనకు లేదనుసిద్ధాంతమునకు వ్యతిరేకమైయున్నది. బుద్ధునుపదేశమునఁ బశ్చాత్తాపమునకు సావకాశమున్నది. కర్మసూత్రి కర్మస్వాతంత్ర్య సామరస్యమును సూచించు నీదిగువ విషయములు గమనింపఁదగినవి. కారణధర్మమే నేఁటివిజ్ఞానము నందుఁగూడ కర్మసూత్రాధి కారమును సమర్థించుటకుఁ గలకారణము. కర్మ, బౌద్ధతత్త్వము ననుసరించియొక నిర్జీవసూత్రముగాదు; అది జీవులశీలమునుండియే యు త్పన్నమైనది. జీవము వికసించులక్షణముగలది. ఆత్మయనున దొకటిలేదు. నిత్యపరిణామ మందుచు నభ్యుదయమందుచున్న దశాపరంపరలేయున్నవి. గతము వర్తమానమును బంధించి నను, భావిదశను మనసంకల్పము ననుసరించి నిర్మించుకొన వచ్చును. వర్తమానము గతముచే నిర్ణయింపఁబడుటొక యంత్ర విధానముగాదు. భూతవర్తమాన దశలమధ్యమందొక యవి చ్ఛిన్నసూత్ర మున్నదని కర్మసిద్ధాంతము చెప్పుచున్నది. అన గా వర్తమానమొక్కటే గతకర్మఫలమని చెప్పరాదు. "ఓ పురోహితులారా! ఎవఁడైనను మానవుఁడు తనకర్మల ననుసరించి ఫలమనుభవింప వలెనని చెప్పినచో, నపుడు మతజీవి

---

౨. చూడు మిళిందపఞ్హ ౪ అ ర, ౩౯-౪౧

తమున కేయవకాశమునుండదు. దుఃఖమును బూర్తిగా నిర్మూలించు నుపాయమును లేదు, కాని తాను జేసిన కర్మల కనుగుణమైన ఫలసిద్ధి చేకూరునని యెవ్వఁడైనఁ జెప్పినచో, నప్పుడు మతానుష్ఠానావకాశము నున్నది; దుఃఖమును పూర్ణముగా నాశ మొనర్చు మార్గము నున్నది."౧. కర్మసూత్రమును నిర్జీవ సూత్రముగా నర్థము చేసికొనుట వలన నీతిమతముల కవకాశము పోవును.

బుద్ధుఁడు మానసికవ్యాపారమున కిచ్చిన ప్రాముఖ్యమే యీసూత్రార్థమందలి క్లిష్టతకుఁ గారణమైనది. మనస్తత్త్వశాస్త్రమునకు లక్ష్యము పరిమితమైనదగుటచే, ఆత్మ యనగా వివిధమానసిక దశాసముచ్చయమని చెప్పుటకు బుద్ధుని కధికారమున్నది. మనస్తత్త్వశాస్త్రమునకు, వివిధమానసిక దశాపరిణామముల సంబంధమును నిర్ణయించుటే ముఖ్యముగాన, కర్మనిర్ణయ సూత్రము దానికనుగుణముగా నుండును. కాని యేకాత్మతత్త్వమున కర్థ మీసూత్రము తృప్తికరముగాఁ జెప్పఁజాలదు. ఈభిన్నదశలన్నియు నొకవ్యక్తికిఁ జెందినవని చెప్పకున్నచో నాత్మస్వభావమున కపార్థమును జేసిన వారమగుదుము. మనయాత్మ, యేసమయమునందైనను, మనము చేసినకర్మకుఁ గర్తయైయున్న కారణమున గతకర్మబంధములను ఛేదించుకొనఁగలదు. కర్మరహితమైన కర్త నిరర్థకవ్యక్తియగును. ఆత్మ యొక్క వివిధదశలే సత్యములని గ్రహించుచోఁ, గర్మసూత్రము వానిని నిజముగా బంధించునని చెప్పవచ్చును. కాని

౧. అంగుత్తరనికాయము. 3 అ. ౯౯.

వ్యక్తిత్వము సంగీకరించినచోఁ గర్మస్వాతంత్ర్యమంగీకరించి నట్లేయగును. నిష్కారణముగా నేదియును జరుగదని ఆత్మ యొక్క ప్రస్తుతావస్థ యట్టికారణము గావచ్చునని చెప్పు టకు విరుద్ధము కాఁజాలదు. మనస్సుయొక్క సక్రమవ్యాపారము నందు జోక్యముకలిగించుకొనుచునుండు నొకస్వతంత్రసంకల్ప మున్నదను నశాస్త్రీయభావమును బ్రతిఘటించుటకే బౌద్ధ ధర్మముద్యమించినది. ప్రపంచములో జడధర్మమునకంటె నధిక మైన ధర్మమున్నది; వ్యక్తియొక్క వాంఛాభావముల పూర్ణ సహజ చరిత్రమున్నది. ప్రకృతిలోనున్న యీసహజక్రమ మును, నాత్మపరిణామవికాసమును గర్మసూత్రము తెలుపు చున్నది. బాధ్యతనుగాని, ప్రయత్నావకాశమునుగాని తొల గించుటకొఱకుఁ గర్మసూత్ర ముద్దేశింపఁబడలేదు. ప్రయత్నము లేనిదే ఘనకార్యమేదియు సాధింపఁబడదు.

మనమత్యున్నతస్థితిని బొందినపుడు కర్మకుమనపై నధికా రము లేకపోవును. గతకర్మఫలములన్నియు హరించి పోవును. మోక్షావస్థ,సుకృతదుష్కృతముల కతీతమైనది. కర్మలయొక్క ఫలితమున్నంతకాలము పునర్జన్మావసరముండి తీరునుగాన, పున ర్జన్మరాహిత్యమే మోక్షముగావున. ముక్తిపొందినవానికి నీతి తో నిమిత్తములేదని చెప్పఁబడెను. పుణ్యపాపములు రెంటికి నతీతమైన పదవియే జన్మరాహిత్యము. నైతికవర్తన మట్టిపదవి నార్జించు సాధనమే. లక్ష్యము సిద్ధించుటతోఁ గృషి పూర్తి యగును. ఇంకొకజన్మమున కవసరమగుఫల కారణమైన కర్మ చేయ నవసరముండదు. ముక్తుఁడగువాఁ డేపనిచేసినను, నిస్సం

గుఁడై చేయుననిచెప్పిన యుపనిషద్భావమే యిది. కేవలము కర్మలు ఫలితముల నొసఁగవు; కర్మలవెనుకనున్న కాంక్షలిచ్చును. కాఁబట్టి పరమగతియైన మోక్షావస్థ, ధర్మాతీతము, కర్మాతీతమునైనది; కాని ధర్మకర్మలకు మోక్షముతో సమన్వయము నున్నది.

కర్మనియమ బద్ధమైన జన్మపరంపరల చిహ్నమే సంసారచక్రము. పూర్వజన్మశైథిల్యము, నూత్నజన్మోత్పత్తియే మరణము. తిరిగి పుట్టఁబోవుబిడ్డకు శ్మశానదహనజ్వాలయే ఊయెలసామగ్రి. జీవితకాలమునకుఁ బెక్కుమార్పులుగలవు. జననమరణములు పెద్దమార్పులగుటచేఁ బెద్దపేర్లు పెట్టితిమి. మన మీజన్మమందనుభవింపవలసిన కర్మసముచ్చయమయి పోవుటతోడనే మరణము తటస్థించును. కాలచక్రము, మనకింకొక జన్మావకాశము నొసఁగి, మనముకోరినచో, నుత్తరదశ నున్నతదశగాఁ జేసికొనుటకు వీలిచ్చినది. ఈసంసారచక్రమునందు మనుజులేకాక, సర్వజీవులు పతనోత్పతనముల నందుచుండును. బ్రాహ్మణముల సిద్ధాంతముననుసరించి, బుద్ధుఁడును దుర్మార్గులకు నరకమును, సజ్జులకుఁ బునర్జన్మమును జెప్పినాఁడు. స్వర్గమునుగూడ నంగీకరించెను. "మరణముచే దేహము నశింపఁగా సుకృతాత్ముఁడు స్వర్గమున జన్మించి సుఖస్థితినందును."[౧], స్వర్గనరకములు పునర్జన్మమునకుఁ బూర్వము లభించుఁ దాత్కాలికావస్థలని కొన్నిచోటులఁ దెలుపఁబడెను. బుద్ధుని పూర్వజన్మగాథల నుగ్గడించి, పునర్జన్మసిద్ధాంతమును బౌద్ధులు విశేష

౧. మహాపరినిర్వాణము ౧౮. ౨౬.

ప్రచారమొనర్చి, పూర్వజన్మాంతరములందు బుద్ధుఁడెట్లు త్యాగపరాయణత్వముచేఁ గ్రమోన్నతినంది, తుద కశ్వత్థ వృక్షచ్ఛాయ నాతఁడెట్లు దివ్యజ్ఞానసిద్ధినందెనో వర్ణించియున్నారు. మనము కొన్ని యింద్రియాతీత శక్తుల నార్జించినచోఁ బూర్వానేక జన్మముల వివరములన్నియు గోచరించునని యొక సిద్ధాంతము గలదు.

ఆత్మ దేహాంతరయాత్ర చేయుటకాని, ఒకేవ్యక్తి పునర్జన్మపరంపరల నందుటకాని బౌద్ధమతమున లేదు. ఒక మనుష్యుఁడు మరణించినపు డాతని దేహముతోఁబాటు దానిపై నాధారపడియున్న మానసికదశాసంపుటియును నశించును. చచ్చినవాఁడుకాదు తిరిగి జన్మమెత్తుట; ఇంకొకఁడు క్రొత్తగాఁ బుట్టును. వివిధ దేహములలోఁ బయనించు నాత్మలేదు. దేహాంతరములలో యాత్రచేయునది శీలము.౨ మరణముచే వేఱైన రెండుజీవితములను గర్మసూత్ర మెట్లు కలుపునో బౌద్ధధర్మము చెప్పలేదు; అదియట్లు జరుగునని విశ్వసించెను. భిన్నజన్మపరంపర, సహజకారణధర్మముచేఁ గలుపఁబడునందురు. పూర్వజన్మశీలము, నూత్నజన్మమునకు వలయు సామగ్రినిచ్చునని యుఁ జెప్పఁబడెను. కర్మబలముచే మరణించుచున్న మానవునివిజ్ఞానము నూతనజీవదశల నుద్భవింపఁజేసి, యొకసూక్ష్మదేహమును గల్పించి, దానియాధారమున నూత్నదేహపరిణామ

౨. అభిధమ్మకోశము ౩అ.౨౮.

౩. పోసిన్ నిర్వాణమార్గము పుటలు. ౭౩-౭౮

నది మరణించుచున్న మానవుని యంత్యభావమనియు, నాభావమే యాతనిజీవితముయొక్క పరివర్తనమున కంతటికి సారభూతమైనదనియుఁ దలఁపఁబడినది. మరణకాలమున నిట్టి భావశక్తియే నూతనజన్మకాంక్షయై నిలుచునని చెప్పఁబడెను. జీవితవ్యాపార సంబంధమైన కర్మశక్తియేకాక, బ్రతుకవలెనను కాంక్షలేక ఉపాదానకారణము కూడఁ బునర్జన్మకారణమని తెలియుచున్నది. జీవితమనగా భిన్నదశల సంపుటియగుటచే, నీ భిన్నములైపోయిన వివిధావస్థలును దిరిగి కలియకున్నచో జీవితములేదు. అట్టి సంయోగశక్తియే ఉపాదానము. ఇది లేనిదే కర్మ చేయజాలదు. కర్మ,సామగ్రి కొఱకెదురు చూచుచుండు నియమసూత్రమే.

"ఏదోనొక జీవితమునందొకవ్యక్తి మరణశయ్యపై నున్నప్పుడు, మరణము సహజమైవచ్చినను, దౌర్జన్యముచే హఠాత్సంభవమైనను, మరణవేదనల యాఘాతములచే దేహమందలి అల్పాధికావయవములలోని శక్తులన్నియు చెదరి, పచ్చి తాటియాకు సూర్యరశ్మివశమై యెట్లుక్రమముగా నెండిపోవునో అట్లే, క్రమముగా శుష్కించి వాడిపోవును. చూపు వినికిశక్తి, మున్నగు నింద్రియములు పనిచేయుటాగిపోవును. ఆలోచనాశక్తి చెడిపోయి, దేహపటుత్వముమున్నగునవి, కేంద్రీకృతమైన హృదయమునఁ గొంతసేపు నిలఁబడుటకు యత్నించును. కర్మబలముచే హృదయము కొంతసేపు కొట్టుకొనుచుండును. పూర్వమా వ్యక్తిచేసిన ఘనతరకార్యములును దృఢముగా నేర్పఁబడిన యభ్యాసములును, స్మృతిపథముననిలఁబడి, కర్మచేఁగల్పిత

మైన యొకరూపమును ధరించి, విజ్ఞానమై, ముందుజన్మమున కవిచ్ఛిన్నమై పోవుచుండును."

"విజ్ఞానమింకను నిలిచియుండఁగనే, జీవనతృష్ణ అజ్ఞానముకూడ నిలిచియుండిన కారణముచే, బునర్జన్మదోషమున జ్ఞానము తెలియకుండఁ జేయుచుండును; విజ్ఞానమును బునర్జన్మకాంక్ష, కోరినజన్మమువైపుకు గెంటును; విజ్ఞానమునకు బాసటయైయున్న కర్మయునట్లే చేయును. ఒకపిల్లకాలువను దాటునప్పుడు మనుజుఁడు మొదట పట్టిపై నిలఁబడి, పైనివ్రేలాడుచున్న చెట్టుకొమ్మకు గట్టినత్రాడును గట్టిగాఁ బట్టుకొని, అడుగడుగునకు నూతము చూచుకొనుచు ముందు కరుగుచుండునట్లే, కర్మచేతను, తృష్ణచేతను ముందుకుఁ ద్రోయబడిన విజ్ఞానమింకొకవిశ్రాంతి స్థానమున నిలువవచ్చును. లేక ఇంకనొక జన్మ మారంభమగును. ఇచట నశించిన పూర్వవిజ్ఞానమునే మరణమనియు, నూతనవిజ్ఞానము నూతనదేహమునందుఁ జేరుటే పునర్జన్మమనియు వ్యవహరించుచున్నాము. కాని యీప్రస్తుత విజ్ఞానము పూర్వజన్మ విజ్ఞానమునుండి జనించినదికాదు; పూర్వజన్మమునకుఁ గారణములైన ధర్మములును, నూతనజన్మాపేక్షారూపమైన తృష్ణయుఁగలిసి నూతన విజ్ఞానమైనది."౧

ఒకవంక మనుష్యులకుఁ, బశువులకుఁ, బిశాచములకు భేదము చెప్పఁబడినది; వేఱొకవంక నరకనివాసులైన దేవతలకు

౧. బుద్ధఘోషుఁడు, విశుద్ధిమార్గము ౧౭౭, చూడు. డబ్లియు బి.టి. పుటలు ౨౩౮-౨౩౯.

రాక్షసులకును భేదము తెల్పఁబడినది. ౧. దేవతలు, రాక్షసులు నగోచరరూపులై. జన్మకాంక్షచే నేదేహమునైన సంకల్పమాత్రమునఁ బొందఁగలరు. పశు, మనుజ, పిశాచముల కట్టి సామర్థ్యములేదు; వానికిఁ బునర్జన్మములకు వలయు సామగ్రి సిద్ధమైయున్ననేగాని పునర్జన్మములు లభింపవు; మరణసమయమున నిట్టి సామగ్రి సిద్ధముగలేక యాలస్యమైనచోఁ, గొంతకాలము గంధర్వరూపమున వీరుందురు. ఈగంధర్వులు, అశరీర రూపములలోనుండి, తమభావబలముచే నచిరకాలములో నూత్నజన్మముల కవసరములగు పరిస్థితులను గల్పించుకొందురు.

అవిచ్ఛిన్నదశా లక్షణమునకుఁ గారణమైన కారణధర్మమే పునర్జన్మమునకును సరిపడును. పునర్జన్మమెత్తిన మానవుఁడు చచ్చిపోయినవాని కర్మఫలభోక్త; కాని యాతఁడు నూతన పురుషుఁడే. ఇరువురు సమానులుకాకున్నను, నిరువురకు ననుబంధము పూర్తిగా విచ్ఛిన్నముకాలేదు. క్రొత్తవ్యక్తి తన కర్మలరూపమే. బృహదారణ్యకోపనిషత్తునందు, యాజ్ఞవల్క్యున కార్తభాగునితో జరిగిన సంభాషణమున నీసిద్ధాంతము సూచింపఁబడినది.

కర్మయే స్థిరమైన గుణమని బౌద్ధతత్త్వ ముఖ్యభావమైయున్నను, విజ్ఞానము నట్టిదేయని కొన్ని సమయములందు సూచింపఁబడెను. "మనము చూచునదంతయు మనవిజ్ఞాన ఫలి

౧. చూడు ఆంగు, రైస్ డేవిడ్సు. కంపెండియమ్ ఆఫ్ ఫిలాసఫీ పు.౧౩౭—౩౯.

తమే." విజ్ఞానమే మన ఆత్మయొక్క నిర్మాణవస్తు సామగ్రి యనియుఁ జెప్పఁబడెను. ౨. విజ్ఞానమునకుఁ గర్మకుఁగల సన్నిహితసంబంధమును జూపుచున్నది. ఉత్తమమైన నిర్వాణావస్థలో, మనకుఁ గర్మవిజ్ఞానములు రెండును బంధములుగావు; వ్యక్తిత్వమరణముతో సర్వదుఃఖ నాశనమగును. కర్మయే జన్మపరంపరలన్నిటిని నడపుచుండును; కర్మనాశనముతో జీవనాశనమును బూరి యగును.

౧౬— నిర్వాణము.

"ఇపుడిది దుఃఖనిర్మూలన సంబంధమైన పరమసత్యము. నిజముగా నీకోర్కెగామము నశించును; జీవనతృష్ణయుఁ బూర్ణముగా విచ్ఛిన్నమైపోవును." నిర్వాణస్వరూపమును స్పష్టముగా బుద్ధుఁడు నిర్ణయించి యుండలేదు. నిర్వాణమార్గమునకుఁ బ్రజలనాకర్షించుటే బుద్ధుఁడు కర్తవ్యముగాఁ బెట్టుకొనెనుగాని, నిర్వాణమునందుండు సుఖసంపద్వైభవముల నాతఁడు వర్ణించుటకుఁ బూనుకొనలేదు. అతనిపూర్ణదృష్టి నాకర్షించినది జీవితదుఃఖము. నిర్వాణశబ్దమునకు, నిశ్వసించుటని కాని, చల్లార్చుటయని కాని యర్థము. నిశ్శ్వసించుటలో నశింపఁజేయుట యను నర్థమున్నది. చల్లార్చుటలో నాశనము లేదుగాని, కామోష్ణతయొక్క ఉగ్రత్వము శాంతించుటయని స్ఫురించుచున్నది.

౨. వాఙ్మయతత్త్వమునందును, వ్యక్తిసమానత్వము, భిన్నభావ పరంపరలకుగల సంబంధముచేఁ గలిగినదని చెప్పుటాశ్చర్య జనకమైనది.

"ముక్తిపొందిన మనస్సు, ఆరిపోయిన దీపమువలె నున్నది."౧. మాటలలోఁ జెప్పుటకు సాధ్యముకాని నిర్వాణావస్థయొక్క సదసద్రూపముల నీభావములు వ్యక్తపఱచుచున్నవి. బౌద్ధతత్త్వముననుసరించి, నిర్వాణమనగా దైవసామీప్యముచే లభించు నానందమొసగు నవస్థకాదు; అట్టిదైనచో జీవనకాంక్షపూర్తిగా నశింపక మిగిలియుండును. నిర్వాణప్రాప్తివలన నశించునది నింద్యమగు తృష్ణకాని జీవితమే నశింపదనిచెప్పిన బుద్ధునివాక్యములనేకములుగలవు. కామద్వేషాజ్ఞానాగ్నిజ్వాల లుపశాంతించుటే నిర్వాణము. ఈయర్థమునందే బుద్ధుఁడు తన ముప్పదియైదవయేట నిర్వాణమునుబొంది యందు బోధిని గాంచెననియు, మిగిలిన నలుబదియైదు సంవత్సరములు దానుదెలిసికొనిన బోధి సందేశమును లోకము నందంతటను బ్రచురించి, మహోపకార మొనర్చెననియు మనము గ్రహింపవలసియున్నది. ఒకప్పుడు నిర్వాణము రెండువిధములని చెప్పఁబడినది. (౧) ఉపాధిశేష నిర్వాణమనగాఁ గామములు శాంతించుట (౨) అనుపాధి శేషనిర్వాణమనగా జీవనాశనము. చైల్డర్సు నభిప్రాయముతో మొదటినిర్వాణమందుఁ బూర్ణజ్ఞానియైన వానికిఁ బంచస్కంధములు మిగులునుగాని, జీవతృష్ణగాని, వస్తుకాంక్షకాని యుండ

౧. దీఘనికాయము. ౨ అ.౧౪; చూడు మజ్జిమనికాయము ౭౨. ఇందు మండుటకేమియు లేని కారణమున నారిపోయినమంటతో నిర్వాణజీవస్థితిని బుద్ధు వర్ణించినాఁడు. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు (౬ అ—౧౯) ఇంధనములేని అగ్నివలె పరమాత్మయున్నదని వర్ణించెను. చూడు. నృసింహోత్తరతాపనీయోపనిషత్తు. ౨

దనియు, రెండవరకపు నిర్వాణమునందు వ్యక్తిమరణముతో జీవనాశము పూర్తియగుననియుఁ జెప్పఁబడినది. అనగా మరణకాలమువఱకు దేహముండు టొకటి, మరణముతో సర్వనాశమగు టొకటి యని రెంటికి భేదము నిరూపింపఁబడెను. అర్హతుఁడు పరినిర్వాణమును బొంది, లోకమునుండి యదృశ్యుఁడగునని భావము.

ఉపాధిశేషానుపాధిశేషనిర్వాణములకు భేదము, నిర్వాణమునకుఁ బరినిర్వాణములకుఁ గలభేదమే; మరణము, పూర్ణమరణముల కుండు భేదమే. ౧. ఈవిషయమున నిశ్చితార్థము లేదు. ౨. పరినిర్వాణమైనఁ బూర్ణజీవనాశము కాఁజాలదు. జీవపరిపూర్ణావస్థా ప్రాప్తి దీనియర్థము. "బుద్ధయోగీశ్వరుఁడు పూర్ణమోక్షమనగా నిర్దోషవిజ్ఞానపరంపరా ప్రవాహమని భావించినాఁడు." ౩. విఘాతవైరుధ్యములులేని చిత్తశాంతియే నిర్వాణము. దుర్గుణబీజాంకుర నాశనము వలన నాత్మోన్నతి లభించును. ఈమహాజ్ఞానసాధనా ఫలితమైన నిర్వాణమఖండ ప్రమోదభరితమై యుండవలెను. అది పరిపూర్ణతాసిద్ధికాని, పూర్ణనాశనస్థితి కాఁజాలదు. అహంకార సంబంధమైన గుణనాశముతో మనము విశ్వజీవముతోఁ దాదాత్మ్యమంది జగజ్జీవితోద్దేశ భాగస్వాముల మగుదుము. అప్పుడు పరిపూర్ణత్వమనగా మూఁడుకాలములయందు నిత్యమైయున్నదానితో నేకత్వమునందుట. జీవపరిమాణము విశ్వజీవముగాఁ బెంపొందును.

౧. మిళిందము ౨అ. ౨.౪. (౨) ఓల్డెన్‌బెర్గు నిర్వాణవర్ప ౩అ.
(౩) యస్.యస్.యస్.యస్. ౨అ. ౪.౨౧.

అది అహంకారరహితమైన యొకస్థితి. కాలాతీతమైన అస్తిత్వము, పూర్ణధైర్యశాంతి సుఖానంద నిత్యప్రసన్నతా పావనత్వముల దివ్యస్వరూపము." ౪. పరి నిర్వాణానంతరము బుద్ధుఁడు లేకుండఁబోయెనని చెప్పువాక్యములు మిళిందమునఁ గలవు." బుద్ధుఁడు పునర్జన్మమున కవకాశమిచ్చు మూలములు కూడ లేనిరీతి నస్తంగతుఁడయ్యెను. బుద్ధుఁడంతమును పొందినాఁడు; ఆతఁడిక నిచ్చటనున్నాఁడని కాని, యచ్చట నున్నాఁడని కాని చెప్పుటకు వీలులేదు. ఇఁకనాతఁడు తనయుపదేశమను దేహమున జీవించియున్నాఁడు."౫. బుద్ధుఁడిక లేఁడు కనుక మనము బుద్ధు నారాధింపఁజాలము; కనుక నాతని చిహ్నములను, సిద్ధాంతములను బూజింతుము. ౬. నాగసేనుఁడు నిర్వాణమనఁ బూర్ణనాశనమని చెప్పుచు, నది చిత్తవృత్తి నిరోధము, భావనిరోధమునని పలికెనుగాని, పూర్వబౌద్ధులకు మాత్రము నిర్వాణ మనగా, జీవపూర్ణత్వమనియు, సుఖదుఃఖాతీతమైన దివ్యానంద స్థితియనియుఁ జెప్పవలసియున్నది. "ఓవచ్చా! తథాగతుఁడు దేహబంధమునుండి విముక్తుఁడై నపుడు, సాగరగంభీరతను, వైశాల్యమును, బొంది, కనుఁగొన నశక్తుఁడయ్యెను." ఖేమయను సన్న్యాసిని కోసలదేశస్థుఁడగు పసేనదితో, మరణము వలన బుద్ధుఁడు పంచస్కంధనిర్ముక్తుఁడైనాఁడని చెప్పినది. పాపనాశనముతో ముక్తుఁడును నాశమగునను మతద్రోహభావమును

(౪) మిళిందము ౨అ ౨. ౯ 3అ. ౪-౯; ౨అ. ౧.౬.

(౫) మిళిందము 3.అ ౫.౧౦ (౬) మిళిందము. ౪అ. ౨;

సంయుత్తనికాయము ౧అ.

బ్రికటించిన, యమకుని సారిపుత్త్రుఁడు దూషించినాఁడు. నిర్వాణమనగాఁ బూర్ణనాశనమని యర్థము చెప్పవలసిన వాక్యమొక్కటియు లేదని, నిర్వాణమునుగూర్చి చెప్పిన వాక్యములను సమగ్రపరిశీలన మొనర్చిన మ్యాక్సుముల్లరు, చైల్డర్సుపండితులు చెప్పినారు. అనిత్యమగు నహంకారము నశించినదనియు నిత్యమైనవ్యక్తిత్వము నిలిచియున్నదనియు దీనిభావము. ఇంద్రధనుస్సులోఁ గొంతసత్యము, కొంతకల్పనము నున్నట్లే జీవమునందుఁ గొంతయాత్మ,కొంతయనాత్మపదార్థము గూడనున్నది. కురియుచున్న వర్షబిందువులు రూపము, కాంతి రేఖ నామము, రెంటిసంపర్కము లేక భావము ఇంద్రధనస్సు. కావున నింద్రచాపమసత్యరూపము, కాని నిత్యసత్యమైన దీయసత్యరూపమున కాధారమై యున్నది. "జ్ఞేయము జ్ఞాతనైన నాకెదురైయున్నంతసేపు లోకమునాపై నాధారపడియున్నది. జ్ఞేయము రూపమేకాని, రూపమున కాధారమైనది జ్ఞేయముకాదు. కావున జ్ఞానము, బాహ్యరూపమైన జ్ఞేయమును మాత్రమే నిర్మూలింపఁగలదు. రూపమైనదంతయు వచ్చుచుఁ బోవుచుఁ బరిణామమందుచు నుండును. కాని రూపము దేనినాశ్రయించియున్నదో, అది నిత్యమైనది; ఆత్మ; ఆత్మ, అనాత్మరూపమైన పరిణామదశలలోని కెన్నఁడు నేవిధముగాను రాఁజాలదు. ఎప్పుడు నేవిధముగాను నిత్యమైనది నాశమందదు.'' ౧, ఆత్మ యొక్క శాశ్వతస్థితియే నిర్వాణము; ఏలన నది విడిపోవు లక్షణముగల గుణసముచ్చయమైన సంస్కారాదికముగాదు. అది

౧. ఢాక్కే. బౌద్ధ వ్యాసములు. పుట ౨౫౮.

నిత్యమైనది; దానిరూపములు మారుచుండును. జననమరణములకు వశమైన స్కంధముల వెనుకనున్న సత్యమిది. నిర్వాణ సత్యముపై నాధారపడి పరిణామమును భ్రాంతి జనించినది. అది సర్వమూలసారము, వచోతీతము నగుటచే బుద్ధుఁడు దానిస్వరూపమును నిర్ణయింపఁ బూనుకొనలేదు. గాఢ నిద్రావస్థతోఁ బోల్పఁదగిన నిర్వాణమునందు, ఆత్మ తన వ్యక్తిత్వమును గోల్పోయి, సత్యస్వరూపమునఁ గలిసిపోవుచున్నదని చెప్పఁబడెను. అనంతర మహాయాన గ్రంథములలో, నున్నది భావాంగమనగా జీవ ప్రవాహమని చెప్పఁబడెను. అజ్ఞానమను మారుతము దానిపైవీచి, ప్రవాహసౌమ్యతను గదలించి, జీవసాగరమునఁ దరంగచలనముల నుదయింపఁజేయును. నిద్రాణమైయున్న యాత్మచలించి, తన ప్రసన్న విశృంఖలగమనమున కాటంకమును బొందెను. అది మేల్కాంచి, ఆలోచించి, యొకప్రత్యేకభావమును నిర్మించుకొని, జీవసాగరమునుండి, తానువేఱగును. గాఢనిద్రలో నీబంధములు సడలును. తిరిగిప్రసన్నప్రవాహమునఁబడి తనపూర్వగమనమును సంపాదించుటే నిర్వాణము. జీవప్రవాహమున నిద్రలో నాలోచనాతరంగములు ప్రవాహప్రసన్నతను జెడగొట్టనట్లే,నిర్వాణమునందును మనకు శాంతి లభించును.నిర్వాణమనగా నాశనమునుగాదు,జీవయథాస్థితియునుగాదు; జగత్సత్యస్వరూపమైన సత్పదార్థములోఁ గలియుటయే; దీనిని బుద్ధుఁడు స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండలేదు. అది విజ్ఞానాతీత విషయమగుటచే నేతినేతివాక్యములచేఁ జెప్పుటకే వీలైనది.విషయావిషయ

సంబంధాతీతమైన స్థితియది. ఇందహంకార జ్ఞానము లేశమాత్రమైన నుండదు. నిమిత్తధర్మమున కతీతమయిన అవస్థయగుటచే నది సర్వబంధవిముక్తమైనది.౧. అది నిత్యమైనదియు సత్యమైనదియును, కాని. దేశకాలబద్ధమైన ప్రపంచగతముకాదు. వర్ణనాతీత మాధుర్యములైన గీతములలో దానిననుభవించిన యోగియోగినీజనులు తన్మహానీయానందమును వర్ణించియున్నారు. ప్రత్యేకజీవి, ముక్తావస్థలోఁ బ్రవేశించి, సర్వసంబంధ బంధములను విచ్ఛేదనమొనర్చి, యపరిమేయపరిశాంతిని గాంచును. ఒకయర్థములో నది జీవనాశము; వేఱొకయర్థములో నది పరిపూర్ణమోక్షము, జాజ్వల్యమాన రవికాంతిలో నక్షత్రకాంతి యదృశ్యమగుట, గ్రీష్మాకాశమండలిధవళమేఘశకలము, వాయులీనమై పోవుటవంటిది. నిర్వాణమనగా నాశనమని తలచుట క్రూరమైన మతద్రోహమ'ని౨. బుద్ధునిభావము.

నిర్వాణస్థితిలో నుత్తమ క్రియాపరత్వ ముండుననియు వచింపఁబడినను; సాధారణముగా నీయవస్థ నిష్క్రియావస్థయని తలపఁబడెను. మితిలేనియాందోళనము, విశ్రాంతిహీనకర్మబాహుళ్యముతో నిండియుండిన యుగములో, నాయాసక్లేశ పరవశులైన మానవులకు, శాంతిసౌఖ్యముల నొసగుస్థితియున్నదని వర్ణించుటెంతయు సమంజసమైయున్నది. ఎన్నటికిని జన్మపరంపరలలో మగ్నులైై విశ్రాంతియెఱుగని మానవులకుఁ బునర్జన్మరహితమై పరమసుఖదమైన స్థితియగు నిర్వాణమును

౧. శూన్యతానిమిత్త ప్రణిహితమ్. ౨. సంయుత్తనికాయము. 3అ. ౧౦౯.

బొందవచ్చునని చెప్పినసందేశమెంతయు సంతోషజనకమై యామోదింపఁబడెను.

అది జ్ఞానవిషయముకాదు కావున, నితరమత ప్రవక్తలవలెనే, నిర్వాణస్థితి స్వరూపమును నిర్ణయించుటకు బుద్ధుఁడంగీకరింపలేదు. కాని ఉపనిషత్తులవలెనే బుద్ధుఁడును భావాభావవర్ణనము నిచ్చి యున్నాఁడు. తేవిజ్జసుత్తమునందు నిర్వాణమనగా బ్రహ్మైక్యమనుటకుఁ గూడ నాతఁడామోదించినాఁడు. బుద్ధుఁడభావతత్త్వవాది యనుటకే బ్రహ్మైక్యావాదము వ్యతిరేకమగును గాన, రైస్ డేవిడ్సు దానిపై నట్లు వ్యాఖ్యానించినాఁడు; "సర్వజీవకృపాభ్యాసము వలన బ్రహ్మతో నైక్యము సిద్ధించునను నాశను గల్పించుటవలన, బుద్ధుని యభిప్రాయములో బ్రహ్మయనగా బౌద్ధబ్రహ్మయని తలఁపవలెను. అనగాఁ బూర్వజన్మవ్యక్తిత్వముతో సంబంధములేని యొక నూత్నపురుషుఁడు తాత్కాలికముగా బౌద్ధబ్రహ్మతోఁ గలిసి, సుఖానుభూతి నందునని యభిప్రాయమై యుండవలెను. తేవిజ్జసుత్తమునందలి వాక్యార్థము, "సర్వజీవదయాభావము ననుసరించి జీవించుటవలన, నీవుకోరిన నీబ్రహ్మైక్యమును లభించున"ని తలఁపవలసియున్నది. కాని తనమత విరుద్ధమైన భావమును, తన సత్యసందేశమునకుఁ దుదిభాగమున బుద్ధుఁడుపదేశించెననుట యుక్తము గాఁజాలదు.''౧. కాని బుద్ధునిదృష్టిలో నిందు మతద్రోహము లేదని రైస్ డేవిడ్సు గ్రహింపకుండుట శోచనీయము. నిర్వాణ మొక అభావస్థితి కాకున్నచో,

౧. తేవిజ్జసుత్తమున కుపోద్ఘాతము. యస్.బి.ఇ. వాల్యూము ౧౧ పుట౧౬౧.

నొక నిత్యవస్తువును మన మంగీకరింపకతప్పదు. తర్క మనుల్లం ఘనీయము. బుద్ధుఁడొక నిత్యతత్త్వము నంగీకరింపక తప్పని సరియయ్యెను. "ఓశిష్యులారా! పుట్టుక లేనిది, చేయఁబడనిది కల్పితము కాని దేదో యొకటున్నది. జన్మ రహితమైన యట్టివస్తువే లేకున్నచో జన్మమెత్తిన జీవికిఁ దరణోపాయమే లేకుండెడిది. ౨ జీవము స్కంధనిర్మిత మనునది పూర్ణ సత్యముగాదు. ఆత్మయనునది కేవల మనశ్శరీర గుణ క్రియాసముచ్చయమే యైనచో నది, విడి విచ్ఛిన్నమై పోయినచో మిగులునదింకేదియునుండదు. మనకోరికలనుజంపి, కర్మను భస్మమొనర్చి, మనమును నశించిపోవుదుము. మోక్షమనగా నాశనమగును. కాని నిర్వాణమనగాఁ గాలాతీతస్థితి; అందుచే బుద్ధుఁడు కాలాతీతస్థితిగల సత్పదార్థము నంగీకరింపవలెను. ఈ జీవపరిణామ ప్రపంచమున కంతర్గతమై, వ్యవహారప్రమాణముల కతీతమై, కార్యము లేని కారణము, స్వయంభువమునైన యొకశక్తి యున్నది. "నిర్వాణమిపుడు వచ్చినదనికాని, రాలేదని కాని, రాఁగలదనికాని, కాలగతమైనదని చెప్పఁజాలము."౧. కాలదశలన్నిటిలో నేక కాలమున నున్నదే నిర్వాణము. కాలము కాలాతీత నిత్యత్వమునఁ గలిసిపోవును. చలించుచున్న జగ మచలమైన సత్యస్వరూపమును మఱుఁగుపఱచుచున్నది. బుద్ధునినిర్వాణ మర్థవంతమగుట కిట్టిభావ మవసరము. ఇట్టి యింద్రియాతీత విషయముల నిర్వచనము నిత్యజీవితానుష్ఠానాభ్యుదయముల కవసరము లేదు కాబట్టి, బుద్ధుఁ డావనికిఁ బూనుకొన లేదు.

౨. ఉదాననికాయము. ౧ అ. 3; ఇతివృత్తకము. ౪3.—౧. మిళిందము.

మాలుంఖ్యపుత్త్రుఁ డడిగిన ప్రశ్నములకు బదులుచెప్పుచు, శాంతి, పావనత్వము, వివేకము జీవితముననెట్లు లభించునను ప్రశ్నములకే సమాధానము నిత్తుననియు, మిగిలిన పరతత్త్వవిషయము లడుగవలదనియు బుద్ధుఁడు వారించెను. కాని యిట్టితత్త్వపరిధానసమస్య నణఁచివేయుటవలనను, దిరస్కరించుటవలనను బోదు. ఈప్రశ్న మానవత్వమునకు సహజమైనలక్షణము. బుద్ధుఁడు దీనికి నిశ్చయమైనసమాధాన మీయనందున, భిన్నశాఖలవారు, భిన్నసిద్ధాంతములను గల్పించుకొనిరి. కొందరు నిర్వాణము శూన్యత యనిరి. బిషప్బిగెండిట్లు చెప్పినాఁడు : "ఒకఅర్థరహితమైన అవివేకమువలన, నైతికానుష్ఠాన జీవితమునకు ఫలము పూర్ణనాశనమని చెప్పినారు." రైసుడేవిడ్సుసతి, బౌద్ధనిర్వాణమనగా నాశనమని చెప్పినది. ఓల్డెన్బెర్గుభావమునిట్టిదే. ౨. డాల్కే యిట్లే తలచుగాఁబల్కెను. ఒకచోట నాతఁడిట్లు చెప్పెను: "దుఃఖవిముక్తి యనఁగా, శూన్యభావముగా నొక్కబౌద్ధమతమే చెప్పెను; అన్యులు దానికే ఆనందభావము నాచ్ఛాదించిరి." 3. వీరిననుసరించి నిర్వాణమనఁగా శూన్యరూపమైన నిశ; కాంతిలేని అంధకారము. బుద్ధునిభావమిట్లు పాక్షికముగా నన్వయించుట కిది మొదటిసారి కాదు. ముక్తావస్థ, భావాతీతమని ప్రకటించినవెనుక బుద్ధుఁడే, "ఇట్లుపదేశించుటవలన, నన్నన్వయ్యముగా, నిరాధారముగాఁ గొందరిట్లు దూషించిరి; "శ్రమణుఁడైన గౌతముఁడొక నాస్తికుడు. నిజమైన ఆత్మస్వరూపమే మరణించును, నశించునని బోధించి

(౨) చూడు బుద్ధుడు. పుట. ౨౭3. (3) బౌద్ధవ్యాసములు పుట౪౯.

నాఁడనిరి. నన్ను నేను కానివానిగను, నాది కానిసిద్ధాంతము నాదనియు వీరినిరసనము.౧." కొందరు, బౌద్ధనిర్వాణ మత్యంత సుఖప్రదమైనదనియు, నందుచే బుద్ధుఁడు సుఖతత్త్వము నుపదేశించెననియుఁ జెప్పుట విచిత్రమైనది. బుద్ధునివాక్యముల ననుసరించి, రెండు భిన్నసిద్ధాంతములఁ గల్పించుకొనిరి. నిర్వాణ మనగాఁ బూర్ణస్థితియనియు నది యనిర్వచనీయమైన కారణముచేదానినిగూర్చి వ్యతిరేకభావములచే వర్ణింపవచ్చుననియు, నందలి మహత్తరసిద్ధి, అనుకూలభావములచే సూచింపనగు ననియుఁగాని యీవర్ణనములన్నియు ననిర్వచనీయస్థితిని నిర్వచించు యత్నము లేయనియు బుద్ధుఁడు విశ్వసించెనని చెప్పవచ్చును.

౧౭.—దైవతత్త్వము.

బుద్ధుని యుగములో వ్యవహారమునందున్న మతము నందలి ముఖ్యభావము, మనుజులకు దేవతలకు మధ్యనుండేర్పాటైయున్న వర్తకతుల్యసంబంధము. ఉపనిషత్తులు ప్రదర్శించిన బ్రహ్మభావము మహోన్నతమైనదైనను, బహుదేవతారాధనము. గ్రహమండలములను, పంచభూతములను, వృక్షములను, జంతువులను, పర్వతములను నదులను బూజించుపద్ధతి యంగీకరింపఁబడెను. నిరంకుశభావ స్వైరవిహారము, లోకములోని నానారూపములకు దైవత్వమంటఁగట్టి, అదిచాలక, విచిత్రవికృతాకారములుగల నూత్నరూపములను గల్పించెను. విజ్ఞానప్రపంచమున నీదేవతల పదవి నుపనిషత్తులు దిగఁద్రొక్కినను, నిత్యజీవితాభ్యాస రంగమున నీదేవతల ప్రభావము మామూలు

౧. మజ్ఝిమనికాయము. ౨౨.

గానే సాగిపోవుచున్నది. సృష్టికర్తలు, నిర్వాహకులు, మనుష్యుల శుభాశుభములకుఁ గారకులు దేవతలేయని ప్రచారములు సాగించువారు లేకపోలేదు. దేవతలవలని భయము, మఱిజన్మములో రాఁబోవు శిక్షవలని వెఱపు, స్తోత్రపాఠములచే నా దేవతల సదభిప్రాయము నార్జింపవచ్చుననెడి భావముతోఁ గూడిన మానవత్వమును బానిసతనముగామార్చిన దుఃస్థితి, యివన్నియుఁ దొలఁగవలెనన్నచో, దేవతాభావ నిర్మూలనమొక్కటే మార్గమని బుద్ధుఁడు నిశ్చయించెను. సృష్టికిఁబ్రథమకారణమేమి యనుచర్చ, నైతికాభ్యుదయమున కుపకరింపదు. అట్టిచర్చ, నిష్క్రియతకును, బాధ్యతా రాహిత్యమునకును మార్గమును జూపును. దేవుఁడున్నచో నాతఁడు లోకమున జరుగు మంచికిఁజెడ్డకు నన్నిటికిఁ గర్త కావలెను; అప్పుడు మానవునకుఁ గర్తృత్వములేదు. దేవుఁడు లోకములోని దౌర్జన్యమును నిరసించి,దోషమునకుఁ దావుగర్తను గానన్నచో, నాతఁడు సర్వప్రతినిధి కాఁజాలఁడు. దేవుఁడు మనదోషములను మన్నింపఁగోరుదుము.౧. దైవప్రసాదము సర్వసమర్థమైనచో నొకక్షణములో నొకని యోగిగానో, నేరస్థునిగానో చేయఁగలదైనచో ధర్మజీవనము, పరిశుద్ధశీల నిర్మాణములయెడ మనమౌదాసీన్యము వహింతుము. సత్ప్రవర్తనాభ్యాసము వ్యర్థశ్రమయగును. ధర్మాధర్మఫలితములు స్వర్గనరకములగుట కేవల తాటస్థ్యములగును. దోషప్రవర్తనము నరకమునిచ్చుచో నరకమెచటనో యెప్పుడో తటస్థించునది; ఇహలోక సుఖ మర

౧. "దేవుఁడు నన్ను క్షమించును; ఏలన నది యాతనిపని." (హీనిం.)

చేత నున్నదని ప్రజ లూహింతురు. ఈభావములను నిరాకరించి, ధర్మము, సుఖము; అధర్మము దుఃఖము నవినాభావసంబంధములు గలవని బుద్ధుఁడు వక్కాణింపవలసియున్నది.౨. భిన్న భావవిహార కల్పనములతోఁగూడిన తత్త్వజిజ్ఞాసయు, దేవతలపైఁ దమభారమును బడవేసి, స్వయంకృషిపై నాధారపడు ధైర్యసంపదను విడనాడు మూఢాచరణపద్ధతియుఁజూచి, బుద్ధుఁడు తనయుపదేశము నీలోకవిషయములనుగూర్చియే చేసిన చాలునని తలఁచెను. విచక్షణాన్వితమైన దృష్టి కశనిపాతమునందు దేవుఁడు గోచరింపఁడు. ప్రకృతిరూపములను సహజవిధానముచే నర్థముచేసికొనినచో, మతమాహాత్మ్యములు సత్యములను భ్రాంతి నశించును, ఒకసగుణదైవముండెననుట విచక్షణ భావమునకు విరుద్ధము. అనుగ్రహము, వరప్రసాదము, నిర్హేతుక కటాక్షము మున్నగు భావములను కర్మసిద్ధాంతమంగీకరింపఁజాలదు. ఈకర్మసిద్ధాంతమునెదుట, దేవుని అమోఘ శాసనాధిపత్యము నిలువఁజాలదు. కర్మనియతి నిర్ణయింపకుండ, నొకశిరోజమును శిరమునుండిజారదు; ఒకశిలయుఁ బైనుండి పడదు. ప్రకృతిలో జరుగు విషయములను మార్పుచేయలేని దేవుఁడు దేవుఁడెట్లగును ? మఱియు దేవుఁడు దయాసింధువనుటయు, లోకమున హృదయవిదారకములైన సందర్భములున్నవనుటయుఁ బొసఁగదు. లోకమునకున్న దుఃఖమునకుఁగర్మయే కారణము కాఁగలదు. సర్వజీవరాసులలో ననఁగా దేవతలు, రాక్షసులు, నరకవాసులు, పశువులు, మనుజులు మున్నగు

౨. అంగుత్తరనికాయము ౬. ౧.

వానితో నిండియుండిన ప్రపంచమునకుఁ గర్మసిద్ధాంతమే సరియగు నర్థమును జెప్పఁగలదు. కర్మ కతీతమైనదిలేదు. ఇంద్రవరుణాది దేవతలున్నారని బుద్ధుఁడంగీకరించినను, గర్మసిద్ధాంతమునకు వీ రవసరములేదు. వీరైనను, జన్మపరంపరాత్మకమైన కర్మసూత్రబద్ధులైన కారణముచే, నైతికధర్మశాసనము నేవిధముగా మార్చుటకు నశక్తులు.౧. మనజీవకారణుఁడైన దేవుఁడొకఁడు లేఁడు. స్వకర్మవశుఁడై మానవుఁడు జన్మించును. ఎవరి కుమారుఁడై పుట్టవలెనో కర్మయే నిర్ణయించును. "నా కర్మయే నా ధనము...... నా ఔరసత్వము...... నన్ను ముందుకుఁ గొనిపోవుశక్తి...... నేను జెందుజాతి రూపము. నాకు గతి." సృష్టికర్తయైన యీశ్వరుఁడొకఁడున్నాఁడను పూర్వాచారపరుల విశ్వాసమును, వస్తువులలో సహజమైయున్న శక్తిచేతనే ప్రపంచముదయించి,నడచుచున్నదను స్వభావవాదమునుగూడ బౌద్ధులు నిరసింతురు. ప్రపంచనానాత్వమునకుఁ గారణము కర్మలే.౨. నిర్ణయాధికారముగలవే కర్మఫలములు. కర్మలే తమఫలముల కవసరమగురీతిని లోకమును నిర్మించుచుండును. ఒకవ్యక్తి, సూర్యుఁడై జన్మింపవలసియున్నచో, వాఁడట్లుపుట్టుటయేకాక, వానికివలయునిలయము, దివ్యభవనము, వేగముగలరథము మున్నగునవి యాతనికర్మఫలనిర్ణయాధికారముచే సమకూరును.౩. ఇదేవిధముగా సృష్ట్యా

---

౧. చూడు. బుద్ధసంభాషణములు. ౧౨ పుటలు ౨౮౦, ౩౦౨.

౨. కర్మజమ్లోకవైచిత్ర్యమ్. అభిధర్మకోశము. ౪౨ ౧.

౩. అధిపతిఫలము.

రంభమునందుఁగూడఁ, బూర్వసృష్టిలోని వ్యక్తుల కర్మముల ననుసరించి, పునస్సృష్టిలోని జనులెట్టిఫలితముల నందవలెనో తదనుగుణమైనలోకము సృష్టినొందెను. సర్వజీవుల కర్మఫలిత రూపమైనదే యీప్రస్తుతలోకము.

దేవుని అస్తిత్వమునుగూర్చిన సంప్రదాయవాదములను పూర్వబౌద్ధులు ఖండించిరి. ఒకగడియారము, గడియారము చేయువాఁ డున్నాఁడని యెట్లుసూచించునో, యట్లే జగము దేవుఁడున్నాఁడని సూచించునని చెప్పుతర్కమును బౌద్ధులంగీకరింపరు. మనకు జీవరూపమైన యొకకారణ మవసరములేదు. బీజము వృక్షముగామారునట్లే, ఒక దేవునియొక్క నిమిత్తములేకుండ సృష్టిజరుగవచ్చును. వస్తువులు, నాలోచనములు, సుఖదుఃఖాత్మకములైన వేదనములెట్టివో, యట్లేకర్మలమూలమున జనించినవే. గుడ్డునుండి, కోడి, కోడినుండి గుడ్డును పరంపరగా నేయితరసాహాయ్యములేకుండ నెట్లుదయించుచుండెనో, అట్లే కర్మబద్ధమైన జీవసంసారమొక తిరుగుచున్నచక్రమువంటిది. ఆచక్రసంచలనశక్తి చక్రిమలోనేయున్నది. నేత్రశ్రోత్రములు, శరీరజీవములు, ప్రపంచముతో సాంగత్యముచే వేదన, కాంక్షాప్రవృత్తుల నుదయింపఁజేయుచున్నవి; వీనిఫలితములుగాఁ దిరిగి నేత్రశ్రోత్రాదిసృష్టి యగుచున్నది. ఇదియే శాశ్వతమైన ధర్మచక్రపరివర్తనము. దానిగమనమును మనము మార్పు చేయఁజాలము. బుద్ధుఁడు విశేషముగా దేశికుఁడుగాని, రక్షకుఁడుగాఁడు; అతఁడు సత్యమును దర్శించుటకు మనకు మార్గమునుజూపినాఁడు. సంసారమునకుఁ బ్రథమకారణుఁడైన యొక

సృష్టికర్త నాతఁడూహింపఁడు. సంసారప్రవాహమునకుఁ గారణము సంసారములోనే యున్నది. సృష్టికర్త కారణము, సృష్టి యాతనికార్యము ననువాదము నిస్సారమైనది. వస్తువు లెట్లు జనించుచున్నవో తెలియుటకు, వస్తువులను దాటి వేఱొకచోటికిఁ బోనవసరము లేదు. కార్యమునకుఁ గారణము పూర్వమైనదని చెప్పువాదము నిలువకపోయినను మానవునికింతకంటె నూహించునవకాశము లేదు. నిష్కారణమైన ప్రథమకారణము స్వవిరుద్ధభావము. కారణకార్యపరంపర లనాద్యనంతములై జరుగుచున్నవనుకొన్నచో మొదటికారణసమస్యయే పోవును. అదేవిధముగాఁ, గర్తలేనిసృష్టి యెట్లుండుననువాదమును వ్యర్థవాదమే. లోకములోనిదోషముల కాకర్తయే కారకుఁడు గావలసియుండును. అట్టికర్త జీవులను బాధించుటకు సృష్టిని, కుయుక్తి చాకచక్యముతోఁ గల్పించియుండవలెను. సృష్టియందలి దుఃఖపరంపరకంటె సత్యమైన దేదియు లేదు. పరిపూర్ణుఁడైన యీశ్వరుఁడిట్టి అపరిపూర్ణజగత్తును సృజించియుండఁడు. అందుచే నొకదయాసముద్రుఁడైన దేవుఁడుకాని, యాతని లీలకాని జగత్కారణముకాదు. నిష్కారుణగాఁ బనిచేయు నొకసూత్రనియతియే సర్వసృష్టిజాలమును నడపుచున్నది. స్పినోజావలెనే బుద్ధుఁడును ప్రపంచము మంచిదికాదు చెడ్డదికాదు, కృపాహీనమైనదియుఁగాదు, అవివేకమునుగాదు, పూర్ణమైనదిగాదు, సౌందర్యనిలయమును గాదని నిర్ణయించును. మనుజుని మానవత్వసహజధోరణిచే లోకమంతయు నొకమానవత్వలక్షణముగల శక్తివలన నడచుచున్నదని తలపింపఁజేయుచున్నది. ప్రకృతి,

విజాతీయసూత్రముల ననుసరింపదు. ప్రకృతిలో నవసరనియతియే యున్నది.౧

౧౮—కర్మసిద్ధాంతము—అందలిభావములు

యంత్రమువలెఁ దిరుగుచున్న సంసారచక్రమునుండి బయల్పడుటకై మానవుఁడు తీవ్రముగావాంఛించును. సంసారస్వభావముననుసరించి, యిట్టి నిరాశాతత్త్వ ముదయించక తప్పదు. మానవుని ఆత్మాభ్యున్నతికి సాయపడురీతి నీసంసారకల్పనము దేవునిసంకల్పమని ఉపనిషత్తు లుగ్గడించినవిధమున,

౧. ఈవిషయమై బుద్ధుఁ డనాథపిండికునితో సంభాషణము నీదిగువ రీతిగాఁ జర్చించెను: "ప్రపంచ మీశ్వరునిచే సృజింపఁబడినచో లోకముఁ బరివర్తనముగాని, నాశనముగాని యుండరాదు. అన్నియు నాతనినుండియే జనించునుగాన, దుఃఖములు ప్రమాదములు, నుండరాదు; సదసద్వస్తువుల నాతఁడే చేసెనుగాన మంచిచెడుకులను భేదము నుండఁగూడదు. విజ్ఞానజీవులలో సుఖదుఃఖములు, రాగద్వేషములును జనించుచున్నవి కావున, వీనికర్త యీశ్వరుఁడైనచో, నీశ్వరునికిని సుఖదుఃఖములు, రాగద్వేషములు నుండవలెను. ఇవి యీశ్వరునిలోనున్నచో నాతఁడు పరిపూర్ణుఁడెట్లగును? ఈశ్వరుఁడే సర్వకర్తయై, సర్వజీవులాతనికి దాసత్వము చూపవలయుచో ధర్మానుష్ఠానమువలన పరమేమున్నది? సత్కర్మయు దుష్కర్మయు నొకటే యగును; ఏలన నన్నియుఁ నాతడే చేయించును; దేవుఁడు నట్టికర్మలను జేయువాఁడే యగును, కష్టదుఃఖముల కింకొక కారణమున్నచో, దేవుఁడు కారణముకాని దింకొకటి యున్నదన్నమాట. అయినచో, నంతయు నింకొక కారణమువలననే జనించునని యేలచెప్పరాదు? ఈశ్వరుఁడే కర్తయైనచో, నాతఁడొక యుద్దేశముంచియో, లేకుండనో పనిచేయును. ఆతనికొక యుద్దేశమున్నచో నతఁడు పరిపూర్ణుఁడుగాఁడు; ఏలన నుద్దేశ మొకలేనిదానినిఁగోరి, దానివలనఁ దృప్తిఁబొందఁజూచును. ఆతఁ డుద్దేశములేనివాఁడైనచో నాతఁ డున్మాదియైనను లేక స్తన్యముచేజీవించు శిశువైనను గావలయును. ఈశ్వరుఁడే కర్తయైనచో, శక్తి

బౌద్ధమతము చెప్పుటకు వీలులేదు; ఏలనఁ దాత్త్వికముగా నొకనిత్యమైన పరతత్త్వమును బౌద్ధమత మంగీకరింపదు. బౌద్ధుల కర్మసిద్ధాంతము, మనకుఁ జేసిన యుపదేశమొకటే; సృష్టివెనుక నొక మహోద్దేశముకాని ముందొకపరమలక్ష్యముగాని లేదు. కాని కర్మనియతియే నిజమైనదని చెప్పుటయు సృష్టివెనుక నొకపరమసత్య మున్నదని వచించుటయు, నొకేభావముయొక్క ద్వివిధరూపములు. కర్మననుసరించి సృష్టిలో వైచిత్ర్యములుండుట కవకాశము లేదుగాని, సృష్టిలో నిత్యమైపనిచేయుచున్న

భరితులై యాతని ధ్యానింపవలెనేకాని, తమకవసరమువచ్చినప్పుడే ప్రజలేల వానికి మ్రొక్కు పెట్టుకొందురు? అనేకదేవతలనేల పూజింతురు? ఈవిధముగా నీశ్వరాస్తిత్వ మసమంజసమని ఋజువుచేయఁబడినది; స్వవిరుద్ధభావములన్నియు నిట్లే పరిహరింపఁదగినవి." (అశ్వఘోషుని బుద్ధచరితము) "'ఆస్తికులు చెప్పునట్లు, దేవుఁడుగ్రహించుటకు శక్యముకానంతటి గొప్పవాఁడైనచో, వానిగుణములునట్లే మనభావములకతీతముగావలెను. అందుచే వానిని మనమెఱుఁగనులేము. సృష్టికర్తృత్వ మతనిగుణమనియు గ్రహింపఁజాలము. (బోధిచర్యావతారము.) "జగ మీశ్వరుని కార్యముగానిచో, నది సర్వరూపములవెనుక పూర్ణమై, అవస్థాశూన్యమై, అవిజ్ఞాతమైయున్న పరమాత్మ ప్రదర్శన మేలకారాదు? 'అనాథపిండికునితో బుద్ధుఁ డనెను'; "పరమాత్మ యనగా, లోకవస్తువులలో నెట్టిసంబంధమును లేనిదైనచో దానిని మనము హేతువాదశాస్త్రముచే నెఱుఁగఁజాలము. అన్యసంబంధము లేని వస్తువును మనమెట్లెఱుఁగఁగలము? అది యున్నదనుటెట్లు? ప్రపంచమంతయు సంబంధబంధురమని మన మెఱుఁగుదుము. సంబంధశూన్యమైనదేదియును లేదు, ముందుండదు. దేనిపై నాధారపడక, దేనికిసంబంధింపక యున్నది. పరస్పరసంబంధములుగల వస్తుజాలముల నెట్లుదయింపఁజేయును? మఱియుఁ బరమాత్మ యేకమా? అనేకమా? అదియేకమైనచో భిన్నకారణములచేజనించిన భిన్నవస్తువులు దానినుండి యెట్లుత్పన్నములైనవి? పర

యొక్క ఆత్మతత్త్వమున్నదని చెప్పినచో నది కర్మసిద్ధాంతమునకు వ్యతిరేకము గాఁజాలదు. సర్వతత్త్వ, సర్వస్వరూపియై యుండక, తన చంచలవిలాసములచే నప్పుడప్పు డచ్చటచ్చట గోచరించు దేవునిభావమును నిరసించుటకే కర్మసిద్ధాంత ముపయోగించును. ఊహలతోడను భావములతోడను బనిచేయు బుద్ధి గుణరూపములుగల లోకమును గొన్ని భావములుగాఁ గల్పనముచేసికొనును. విజ్ఞానమయమైన జీవితముతో సంబంధములేని యిట్టి బ్రహ్మపదార్థమునుగూర్చిన భావము లుపనిషత్తులందు నచ్చ

మాత్మ లనేకములైనచో, వాని పరస్పరసంబంధ మెట్టిది ? పరమాత్మ సర్వవ్యాపియై, సర్వమునునిండియున్నచో, నది ద్రవ్యములను జేయలేదు; ఏలన వానిని జేయుటకింకొక చోటియుండుటలేదు. పరమాత్మనిర్గుణమైనచో నది సృజించినవస్తువులు నిర్గుణములే కావలయును. కాని సర్వవస్తువులు గుణములనుకలిగియున్నవి. అందుచేఁ బరమాత్మ కారణము కాఁజాలదు. పరమాత్మ గుణములకు వేరైనచో, గుణగణములతోనిండిన వస్తువులలో నదియెట్లుండగలదు ? పరమాత్మ మార్పులేనిదైనచో నన్నివస్తువులు మార్పులేనివే కావలెను; కార్యము కారణస్వరూపమై యుండవలెను. కాని లోకద్రవ్యములన్నియు మార్పునకెంచుచున్నవి. పరమాత్మ మార్పులేనిదెట్లుకాఁగలదు ? మఱియు, పరమాత్మ సర్వవ్యాపియైనచో, సర్వస్వరూపము కాబట్టి, మోక్షయత్నమెందులకవసరము ? అప్పుడు మనము, పరమాత్మలమే కనుక, పరమాత్మ కల్పించిన దుఃఖముల నోర్పుతో ననుభవించుచుండవలసినదే." (అశ్వఘోషుని బుద్ధచరితము.) న్యాయవైశేషికాస్తిక్యముగూర్చి, అనంతరబౌద్ధమతమొసఁగిన వాదము యస్. యన్. యస్. యస్. ఇచ్చియున్నది. (౧) తర్కరీతిని దేవుని అస్తిత్వమును మనము నిరూపింపజాలము. (౨) దేవుఁడు లోకాధిపతియైనచో మానవుల నాతఁ డధర్మకార్యములఁజేయునట్లు ప్రోత్సహించుచున్నాఁడు. 3) మతప్రమాణగ్రంథముల కాతఁడే కర్తయైనచో బరస్పరవిరుద్ధభావముల నాతఁడెట్లు ప్రకటించెను ? (౪) అతఁడు ధర్మపరుల ప్రతినిధియైన

టచ్చటఁగలవు. అనంతమైన బ్రహ్మము వాఙ్మనములకతీతము. సత్యమునుగూర్చిన యిట్టి అతీతభావము, అనిర్వచనీయము, ౧ ఆత్మరహితము ౨ ఆధారశూన్యము 3 నైనఁ గావచ్చును. లేదా శుద్ధశూన్యమనియైనఁ జెప్పవచ్చును; ఏలన దానికి జీవితముతో సంబంధములేదు. బుద్ధుఁడట్టి బ్రహ్మపదార్థము తత్త్వజ్ఞుని మానసికకల్పనమనెను. ౪. తత్త్వచింతలోఁబడి, నీతిదూరులగుచున్న ప్రజలకిట్టి భావప్రకటనమవసరమని బుద్ధుఁడు తలఁచెను. అథమము, పరబ్రహ్మస్తిత్వము ఋజువుచేయుటకు వీలులేనిదైనకారణమున, దాని అస్తిత్వ నాస్తిత్వ నిర్ణయమును జేయుటకు మనకధికారము లేదు. మన జ్ఞానాతీతవిషయమును

చో నాతఁడు పరిపూర్ణుఁడుగాఁడు. (౫) సృష్టిచేయుటలో నాతని కేదైన కాంక్ష, స్వార్థము నున్నదా? ఉన్నచో నాతఁ డపరిపూర్ణుఁడే; లేనిచో సృష్టి నేల పనిలేక చేసినాఁడు? నిరర్థకకార్య మాతఁడు చేయునా? అతని కార్య మొకవిలాసమైనచో నాతఁడొక బాధ్యతలేని బాలుఁడగును. (౬) దేవుఁడు మానవుని నిస్సహాయతకుఁ గారణము; ఏలన దేవుని ప్రచోదనముచే మనుజులు స్వర్గనరకములకుఁ బోవుచున్నారు. (౭) దేవుని విలాసముకొఱకు మనుజులు దురంతకార్యగ్నిఁ గాగుచున్నారని చెప్పుటలో నేమిస్వారస్యమున్నది? (౮) దేవుఁడు వరదానసమర్థుఁడైనచో, నాతఁడు వానిని దుష్టులకుఁ గూర్చులకు నీయవచ్చును: సత్పురుషులను నరకమునఁ ద్రోయవచ్చును. (౯) వారుచేసిన కర్మలననుసరించి ఫలితములాతఁడిచ్చుచో, నందరు వానితో సమానులేయగుదురు. వరప్రదానశక్తి లేనిచో సర్వాధిపతినామ మెట్లు సార్థకముకాఁగలదు? (౪అ ౨3-3౯) ఇచటనుదహరించిన మూఁడుగ్రంథములు ననంతర బౌద్ధమునకుఁ జెందినవి.
౧. అనిర్దేశ్యము. ౨. అనాత్మ్యము. 3. అనిలయనము. ౪. బ్రహ్మజాలసుత్తము. ౧అ ౨౬.

గూర్చి మన మే నిర్ణయమును చేయకుండుటే వివేకమని బుద్ధుఁ డభిప్రాయపడెను. విజ్ఞానము పరిమితసత్యమైనచో, దైవమును గూర్చిన మనవిజ్ఞానమునట్టిదే. అందుచేఁ బరోక్షమైన బ్రహ్మ విచారణమును మాని, ప్రత్యక్షమైన లోకమును దాని స్వభావమును నిర్ణయించుటకుఁ బూనుకొనుట సమంజసము. జగత్పరిణామ క్రమము మనకుఁ బ్రత్యక్షము. అనాద్యనంతము, నిస్తటమునై, నానారూపకల్పితమైన మహాసాగరమువంటి యీ జగద్వస్తు పరంపర, కారణకార్యసంబంధముచే నిత్యపరివర్తమానమైయున్నదనియు, నిత్యచపల లీలాప్రవృత్తిగల యొక సృష్టికర్త దీనికిఁగారణమై నడపించుచున్నాఁడని తలపోయ నవసరము లేదనియు బుద్ధుఁడు నిశ్చయించినాఁడు కాని బుద్ధుని యీ సిద్ధాంత మర్థవంతమగుట కుపనిషత్తులు స్పష్టముగాఁ బ్రకటించిన పరమసత్పదార్థస్థితిని గుర్తించుటవసరము.; ఉపనిషత్ప్రకటనమును, బుద్ధుఁడెచ్చటను కాదనియుండ లేదు. ౧. ఉపనిషన్మత, బౌద్ధమతములు రెండును, మానవజీవితము శాంతి లేనిదనియు, నైకల్య దుఃఖ దూషితమనియుఁ జెప్పియున్నవి. కాని జీవితములో దుఃఖ మొక్కటే సత్యముగాదు. జీవితమును బ్రొక్కినైచు నీ దోషములు, దుఃఖములు, నిస్పృహము, దుఃఖ రహితమునైనదానిని సూచించును. ఇవి మానవునందు నిద్రా

౧. వాదముకొఱకైనను, బ్రహ్మశబ్దముచ్చరించిన వాక్య మేబౌద్ధ, గ్రంథములందును గానరాదు. "సర్వవ్యాపియగు బ్రహ్మశబ్దముచు, మిత్రీతుప్రభావములచేనైనను బౌద్ధులుదాహరించియుండలేదు. చతుర్ముఖబ్రహ్మ నుదాహరించిరి." (ఓల్డెన్ బెర్గు. బుద్ధుఁడు.)

ణమైయున్న ఆత్మశక్తిని మేల్కొల్పి, తద్వికాసముచే విజయ
మునార్జింపుమని యాహ్వానించుచున్నవి. రూపములలో వైరు
ధ్యము, జగమాత్మమయమని చెప్పుచున్నది. పాపరూపములైన
కామములను నిర్మూలించి, ఆత్మానందమును బొందవలెనని
బుద్ధుని యుపదేశము. క్షుద్రకామములే పరమసత్యములనియు,
జగత్కేంద్రము నిర్హేతుక చలనసంభ్రమణమనియుఁ జెప్పుట
సత్యదూరము. సహిష్ణుతాశక్తియే తత్త్వసారమనియు, సాహ
సమే సత్యశక్తిరూపమనియు బుద్ధుఁ డుపదేశించినాఁడు. దైవ
ప్రదర్శనములోని యేకైకాంశమును దీసికొని మనము నిర్ణ
యించుట న్యాయ్యమైనచో లోకమిప్పుడు నిరీశ్వరలోకమని
చెప్పవీలగును. పూర్ణజగత్పరిశీలనము, ప్రకృతి ప్రదర్శ
నము వెనుక, నిత్యమై, పరిపూర్ణమై యొకసత్పదార్థ
మున్నదనియు, నీపరిణామ పరంపరలన్నియు నాయాత్మ
శక్తి స్పందనములే యనియుఁ దెలుపును. ఇట్టి భావము
నంగీకరింపనిచో, లోక ముద్దేశ శూన్యమైన యొక యెడారి
యగును. ప్రపంచ గమనము, క్రమనైతికాత్మ వికాస
మును గాంచుచున్న దను లక్ష్యము నిరర్థకమగును.
ప్రపంచ ముద్దేశ శూన్యమైన నిర్హేతుక ప్రదర్శనమను భావ
మును బుద్ధుఁడంగీకరింపఁడు. లక్ష్యము, గమ్యము లేని కేవల
పరిణామదశాపరంపర, అర్థరహిత శబ్దాటోపము ప్రపంచము
గాదు. అట్టిభావము సర్వతత్త్వలక్షవినాశమే యగును. పరి
ణామదశల కొకలక్ష్యమున్నదని బుద్ధుఁడెఱుఁగును. మార్పులకు
లోనగుచున్న దృశ్యముల వెనుకనొక నిత్యసత్యమున్నది;

దాని నేపేరంబిలిచినను నిబ్బందిలేదు; అది కర్మ యనుఁడు, ధర్మ మనుఁడు; దాని సత్యమునకు భంగము వాటిల్లదు. దీని శాసనము నతిక్రమించు వేఱు శాసనము లేదు. వెనుక నిగూఢమై యొక నిత్యవస్తుతత్త్వమున్నదని యంగీకరింపకున్న యెడలఁ బరిణామప్రదర్శన మొక యింద్రజాల ప్రదర్శనమే యగును. కర్మశిక్షణము, చిత్తశుద్ధినిచ్చి, దోషనిర్మూలన మొనర్చునది. కర్మసూత్రపరివర్తనము, ఆత్మవికాసమునకుఁ గాంతినిచ్చునది. మానవుఁడాత్మ వికాసమున కనుగుణముగాఁ దనజీవన నియమములను గల్పించుకొనవలెను. సర్వకాలములయందు ధర్మశాసనమే లోకమును బాలించును. ఈశ్వరాస్తిత్వమును బుద్ధుఁడు సూచింపకున్నను, నీశ్వరధర్మము నాతఁడు సుస్థిరపరచెను. కర్మసూత్రము కేవల నిర్మానసికశక్తియని బుద్ధుఁడు చెప్పలేదు. అణుసమూహములను గల్పించి, వానిసమ్మేళనముచే విశ్వవస్తుజాలమును బ్రదర్శించు నాశక్తి కేవల జడశక్తి కాఁజాలదు. ప్రపంచపరివర్తనమునకుఁ గారణమై, నిత్యమై, స్వయంపోషకమైన అనంతశక్తి, లేదని బుద్ధుఁడుచెప్పిన వాక్యమొక్కటియును లేదు. ప్రపంచపరిశీలనము వలన నొకవిశ్వధర్మమున్నదనియే మనము చెప్పఁగలిగిన సత్యమైనను, అనిత్యమైన జగత్పరిణామ విధానమొక్క నిత్యమైన ధర్మమునకు నిలయమైన బ్రహ్మపదార్థమున్నదని సూచించుటకుఁ జాలును. ఈధర్మము, పరమధర్మస్వరూపుఁడైన యొక దివ్యపురుషుని మనస్సులో నుదయించినదే యని గ్రహింపవచ్చును.

లోకధర్మ క్రమమునఁ జపలచిత్తుఁడై, నిర్హేతుకముగా జోక్యము కల్పించుకొను దేవుఁడున్నాఁడను దైవతత్త్వమును కర్మసూత్రము నిషేధించును. అట్టి జోక్యము, దేవుని కనర్హమైనకృత్యము. అట్టి దైవమునందు విశ్వాసము, చంటిబిడ్డలకు, నిరక్షరకుక్షులకు నుండవచ్చును. లోకధర్మవిరుద్ధ ప్రవర్తనశీలుఁడగు దేవునియస్తిత్వమును నిరసించుట, పరిపూర్ణుఁడగు దేవుఁడు లేఁడనిచెప్పుట కాఁజాలదు. ధర్మక్రమము, ప్రకృతి క్రమగమనము, దైవత్వవిరుద్ధములుగావు. జగత్కారణము పోషకమునైన పరమాత్మస్థితి స్వరూపము మనజ్ఞానమునకతీతమై నంతమాత్రమున, మనము నాస్తికవాదము ప్రకటింపనవసరములేదు. అమోఘమైన ధర్మసూత్రమును బుద్ధుఁడంగీకరించినాఁడు. అట్టి ధర్మమూర్తియైన పరమాత్మ నాతఁడు గుర్తింపవలసియున్నను, మౌనము వహించినాఁడు. భావిదశలో నేదియు హేతువిరుద్ధముగాఁ దటస్థింపదను మనవిశ్వాసము రాఁబోవు దశాపరంపరలు నిష్కారణములై, విలయహేతువులు కాఁజాలవను మననమ్మకము, లోకప్రవర్తన మొక పరిపూర్ణజ్ఞానమూర్తి యధీనమైయున్నదను నిశ్చయజ్ఞానము వలననే నిలఁబడఁగలవు. దేవుని క్రోధము నెడ నీచమైనభయము, నాతని కటాక్షముచే దనస్వార్థమును బెంపొందించుకొను భక్తి మున్నగు క్షుద్రభావములతోఁ గూడిన జనసామాన్యమతమును బుద్ధుఁడు నిర్మూలించి, ధర్మము తప్పక రక్షించునను భావమునిచ్చి, స్వచ్ఛమతసారము నాతఁడు పోషించెనని, బౌద్ధమతము నెడ విముఖభావములు గలవారుగూడఁ జెప్పె

కొనవచ్చును. ప్రపంచము జీవరహితమైన జడపదార్థసముచ్చయము కాదనియు, సజీవమైన ధర్మకాయమనియు బుద్ధుఁడు నిర్ణయించెను. చరాచరప్రకృతి నిర్మాణసూత్రమే ధర్మమని యాతని నిర్వచనము. ప్రకృతిలోని ప్రతినిమిత్తము, లోపలఁ బనిచేయుచున్న జీవస్పందనమే జగదాధారభూతమైన విశ్వజీవతత్త్వమునెడ సంశయభావము, నిష్కామ ప్రవర్తనమున కుచ్ఛేదకము ఇట్టి విరుద్ధభావమును బుద్ధుఁడుపదేశించెనని మనము చెప్పుకొనఁజాలము.

౧౯—అనుష్ఠానమతము.

మానవుని నైజమతస్వభావ మొకదేవుని కోరును. బుద్ధుఁడెంత జాగరూకతతో నుపదేశించినను, దైనికమత వ్యవహారములో నాతనినే దేవుఁడని బౌద్ధులారాధించిరి. "ప్రభూ! తమకంటె నెక్కువజ్ఞానమూర్తి, ఘనతరుఁడునైన వాఁడెవఁడు? గతములోఁగాని, ముందుఁగాని యుండఁడనియు, సామాన్య సన్న్యాసికాని, బ్రహ్మకాని తమకుఁ జాలఁడనియు నావిశ్వాస" మని సారిపుత్త్రుఁడు పలికినప్పుడు బుద్ధుఁడిట్లు బదులుచెప్పెను; "నీమాటలు ధైర్యము నుత్కృష్టభావమును గలవి, నీవొక తన్మయావస్థలో గీతము నాలపించితివి. గతములోనున్న బుద్ధులందర నెఱిఁగియుంటివి కాఁబోలును?" "ఎఱుఁగను స్వామీ! ముందుండఁబోవు బుద్ధులనందఱ నెఱుఁగుదువా!" "ఎఱుఁగను ప్రభూ!" "నీవు నన్నైనఁబూర్తిగా నెఱుఁగుదువు; నావర్తనము శీలము, నామనస్సు, జ్ఞానము, జీవితము, మోక్షము నెఱుఁగుదువు." "ఎఱుఁగనుస్వామీ!" భూతభావి బుద్ధుల నెఱుఁగవని

నీవు గ్రహించితివి. అయిన నేల నీవట్టి సాహసవాక్యములఁ బల్కితివి ?" ౧. కాని మానవస్వభావము నణఁచివేయుట యెవ్వరితరము ? లోకచక్షువును, లోకాదర్శప్రాయుఁడును, పరిపూర్ణత్వమార్గదర్శియుఁ, దా నొకజ్ఞానిమాత్రుఁ డనియుఁ దానుగాంచిన మార్గము నితరులకు బోధించినవాఁడననియు నాతఁడే చెప్పుకొనినవాఁడునైన బుద్ధుఁడొక్కఁడే శరణ్యుఁడని, ప్రజాసామాన్య మాతఁడే దేవుఁడని పూజించిరి.౨

జనసామాన్యుల మతభావముల నంగీకరించి, బ్రహ్మాద్రాది దేవతలు,లోకాంతరములు బుద్ధుఁడు గలవనిచెప్పెను.3 దేవతలనుగూడ మర్త్యుల నొనర్చెను. ప్రపంచప్రధమకారణమును, కర్మనియామకుఁడైన సృష్టికర్తను నాతఁడు తిరస్కరించి, అజ్ఞానజను లారాధించు దేవతల విషయమున వారితో నేకీభవించి, దేవతలకు మనుజులకు సంపర్కమునుగూడ నంగీకరించెను. సరూపములు, రూపరహితములునైన యధోలోకములను సంపాదించు తత్త్వసాధనముల నాతఁ డంగీకరించెను. బౌద్ధమతమున కధికగౌరవమును జేకూర్చుటకొఱకు, బ్రహ్మేంద్రాది దేవతలును బౌద్ధమతస్వీకార మొనర్చిరనికూడఁ జెప్పఁబడెను. మోక్షమిచ్చుజ్ఞానము మనుజుల కెంత యవసరమో,

---

౧. మహాపరినిర్వాణసుత్తము. ౨. పోల్చు. "ఓబ్రాహ్మణుఁడా! అజ్ఞానమను గ్రుడ్డులో బంధితులై యలమటించుచున్న జీవులయాగ్రుడ్డును జితుకఁగొట్టి, పరమోత్కృష్టమానవసౌభాగ్యత్వమును పొందటుప్రకటించి, సత్యమును దర్శించినవాఁడను నేనే. అందుచే మొదట బుద్ధుఁడను పురాణపురుషుఁడను, పరమపూజ్యుఁడను నేనే" (ఓల్డెన్ బర్గ్. బుద్ధుఁడు పుట.3౨౫.) బుద్ధుఁడొక మార్గదర్శకుఁడు మాత్రమే. 3. చూడు మహాగోవిందసుత్తము, తేవిజ్జసుత్తము.

నంతే యవసరము. ఇదంతయు బ్రాహ్మణసంప్రదాయములోనిదే. పుణ్యకర్మాచరణము, యజ్ఞనిర్వహణము, తపోదీక్షలవలన దేవతలు తమపదవులను సంపాదించి నిలుపుకొందురని బ్రాహ్మణమత సంప్రదాయమే చెప్పుచున్నది. పుణ్యధనము స్వర్గభోగములచే క్షీణించినంతనే, దేవత లితరరూపమును ధరింతురనియు నున్నది. పదవులకొఱకు, నధికారములకొఱకుఁ గీర్తికొఱకు దేవతలు పలు పాట్లుపడిన గాథలనేకములున్నవి. దేవతల యున్నతపదవుల కొఱకు యాగతపములచే నధికపుణ్యధన మార్జింపయత్నించు వారికీ దేవతలాటంకములుగూడఁ గల్పించియున్నారు.౧. వైదికమత దేవతలనేస్వీకరించి, వారిని మోక్షజ్ఞానమిచ్చు బౌద్ధసన్యాసికి శిష్యులనుగాఁజేసి బౌద్ధమతము ప్రదర్శించినది. "బ్రహ్మ అవిద్యావశుఁ డయ్యెను; విష్ణువు వివేకింపరాని మాయామగ్నుఁ డయ్యెను; శంకరుఁడు స్త్రీకాంక్షచేఁ బార్వతిని దనదేహమందే ధరించెను; కాని యీలోకమున మునిశ్రేష్ఠుఁడైన బుద్ధుఁడొక్కఁడే అవిద్యామాయామోహములు లేనివాఁడు."౨

౨౦—జ్ఞానసిద్ధాంతము

చార్వాకులవలెఁగాకుండ బౌద్ధులు ప్రత్యక్షమునే కాక, అనుమానప్రమాణమునుగూడ నంగీకరింతురు.౩. కాని నైయా

౧. మేనకావిశ్వామిత్రుల పురాణగాథ దీనిని ఋజువు చేయుచున్నది.

౨ రామచంద్రుని భక్తిశతకము. 3. జూస్.యస్.యస్.యస్. ౩౮ ౪౪. ౧౮-౨౨. పూర్వబౌద్ధము, ఉపమానమును శబ్దమానమును గూడ నంగీకరించినట్లు తెలియుచున్నది. మైత్రేయుఁ డుపమానమును, దిఙ్నాగుఁడు శబ్దప్రమాణమును విసర్జించినారు. చూడు. జె.ఎ.యస్. బెంగాల్. ౧౯౦౯. పుట౧౭౯.

యికుల అనుమానమునకు బౌద్ధుల యనుమానమునకుఁ గొంత భేదమున్నది. కారణకార్యములకు సంబంధమును గలుపవచ్చునని బౌద్ధులు చెప్పఁగా, నైయాయికు లితరసంబంధరూపములనుగూడ నంగీకరింతురు. బౌద్ధుల ననుసరించి, కార్యములనుండి కారణములనూహింపవచ్చును. నైయాయికుల ననుసరించి, కార్యముల నుండి కారణములనేగాకుండ, సంజ్ఞలవలన, సంజ్ఞలుగల వస్తువులనుగూడఁ దెలియవచ్చును. ఈభేదమునకుఁ గారణము బౌద్ధ పరిణామవాదము. ప్రత్యేకవిషయములకు సామాన్యసత్యములకు నవినాభావసంబంధముండుటచే నట్టి సామాన్యసత్యము లెల్లప్పుడు నిజము కాకపోవచ్చునుగాని, కారణపరంపర కెట్టి దోషము పట్టలేదు. కొమ్ములుగల జంతువులన్నియు, చీల్చిన గిట్టలు గలవనుసత్యము, మనకుఁగల యనుభవములో సామాన్యధర్మమై యున్నదికాని యది శాశ్వతసత్యము కానేరదు. పొగనుండి నిప్పును దెలియు ననుమానము దోసిపుచ్చఁజాలము; అట్లు త్రోసిపుచ్చినచో జీవితమే దుర్ఘటమగును.

రెండు దృశ్యములకుఁ గారణసంబంధముల నెట్లేఱుర్పఁగలము? పూర్వబౌద్ధము ననుసరించి, 'అ'కు 'ఆ' పూర్వమైనచో, 'ఆ' అదృశ్యములో 'అ' అదృశ్యమైనప్పుడు, నితర విషయములు మార్పుచెందక యున్నప్పుడు, "అ"కు "ఆ" కారణమైన దని చెప్పవచ్చును. ఇది భేదపద్ధతి. అనంతరబౌద్ధులు, కారణమునకు వెనుక సన్నిహితకారణములను గూడ వక్కాణించి, సిద్ధాంతమును బెంపొందించిరి. ఇతరవిషయములలో మార్పు లేకుండఁ జూడవలెననియుఁ జెప్పిరి. కారణానుమానము నీవిధ

ముగాఁ బంచపదములుగల దానినిగా నొనర్చి, దానినే, పంచకారణియనిరి. (౧) మొదటఁ గారణము లేదు; కార్యమును లేదు; (౨) కారణము గోచరించును. (3) కార్యము గోచరించును. (౪) కారణమదృశ్యమగును. (౫) కార్యమదృశ్యమగును. ఒకవర్గము, వర్గవిభాగములు, పరస్పరసంబంధములు, నింకొకవిధముగా నిర్మింపవచ్చును. ఒకవర్గ మింకొకవర్గముతోఁ గలిగియున్న సంపర్కము ననేక సందర్భములలోఁ జూచినప్పుడు, నావర్గములను విడిగా నెన్నఁడు మనము చూడనప్పుడు, రెంటికి మూలసమానత్వముండవలెనని మన మనుమానింతుము. అనుమానము స్థిరమై, సామ్యమును నిర్ణయించినపుడు, సామాన్యసూత్ర మవు డుదయించును. ఒకదృశ్యమొక త్రిభుజమని మన మెఱిఁగినపుడు, దానినొక మూర్తియని పిలువవచ్చును; ఏలన మూర్తి కుండు లక్షణములు ప్రత్యేకరూపమునకు నుండవలెను. అదియొక మూర్తియైయుఁగాకున్నచోఁ ద్రిభుజమును గాఁజాలదు. కావున, దశలలోఁ గారణదశలును, నేకకాలమున నుండు వానిలో సామాన్య ప్రత్యేకవస్తువులును, సామాన్యసూత్రకారణములని బౌద్ధులు చెప్పిరి.

బుద్ధుఁడీ సత్యప్రమాణములను మన్నించెనని తలఁచుట కాధారములు లేవు. జీవిత నిరాశాతత్త్వము, సంసారమునందు నమ్మకము, స్వర్గనరకములు, తనకాలమునందు వాడుకలో నున్న విజ్ఞానశాస్త్రములనుండి బుద్ధుఁడు యథాతథముగా స్వీకరించెను. జగత్తును గూర్చిన యెంతస్వతంత్రమైన విజ్ఞానమును, గతసంప్రదాయమునుండి పూర్తిగా విడివడఁజాలదని

తెలియుచున్నది. పూర్వసంప్రదాయమును విచక్షణము చేయకుండ స్వీకరించిన యీవిషయమును విడిచిపెట్టినచో, మిగిలిన తత్త్వమంతయు సహజసమన్వయము గలదనియుఁ జెప్పవచ్చును. ప్రథమకారణములను గూర్చియుఁ, బ్రధానకారణములను గూర్చియు బుద్ధుఁడు విచారణచేయుట మానివేసెను. ఎదుట నున్న ప్రపంచమును గూర్చియేకాని, నిత్యసత్యమైన తత్త్వమును గూర్చిన చింత యాతఁడు పెట్టుకొనలేదు. ప్రపంచనిత్యత్వానిత్యత్వ తాత్త్వికవిచారణమున సంశయాకుల చిత్తుఁడైన యొక బ్రాహ్మణునితో నట్టి సిద్ధాంతములతోఁ దనకు సంబంధములేదని బుద్ధుఁడు చెప్పెను. బౌద్ధధర్మ మొక దర్శనముకాని, యొకతత్త్వముగాని కాదు. అదియొకయానము; అనగా మోక్షసాధనమైన వాహనము. ౧. అనుభవము నాతఁడు పరిశీలించి, దానిసత్యస్వరూపమును నిర్ణయించును. విభాగవిధానమును బౌద్ధులనుసరింతురు గావున వారిని విభాజ్యవాదులని చెప్పుట కలదు. దృశ్యమాన ప్రపంచమే తన పరిశీలనమున కవధిగా నిడుకొని, దేవతల విషయము నాతఁడు విడిచిపుచ్చి, తన్ను దేవతలును విసర్జింతురు గాకయని కోరెను. ఇంద్రియాతీతసత్యమునుగూర్చి, బుద్ధునిదృష్టి ప్రయోజనశీలమైన ఔదాసీన్యము. ఇట్టిదృష్టియే, అనుభవాంశములకు, హేతునిర్ణయములకు, నైతికసూత్రములకును సరిపోవుదృష్టి. ఏదియు నిషేధింపఁబడలేదు. పునర్నిర్మాణావకాశము గలస్థితిలోఁ దనదృష్టినుంచుకొనెను. దీనివలన బుద్ధుఁడు సంశయవాదియనికాని, శూన్యవాదియని

౧. మజ్ఝిమనికాయము.

కాని తలఁపరాదు. అతఁడు చెప్పినదేమన, మనము ముందరో పూర్ణజ్ఞానుల మగుటకు యత్నింతము; తరువాతఁ బరతత్త్వ నిర్ణయములు చేయవచ్చును; ఇప్పుడే వానినిఁగూర్చి, మనము కలహించుటవసరము లేదు. తాత్త్విక సిద్ధాంతములయెడ నాతని యౌదాసీన్య మెంతదృఢమైనదన, నతని ప్రథమశిష్యులు కొందఱు బ్రాహ్మణముల తత్త్వసిద్ధాంతములను నమ్మినను నాతఁ డేమియు మాటాడలేదు. బుద్ధుని భావములకు వ్యతిరేకముగా బహిరంగముగాఁ బ్రసంగించిన శిష్యులనుగూర్చి, బ్రహ్మజాలసుత్తము చెప్పుచున్నది. బుద్ధుఁడు తన యనుచరులకు, బ్రాహ్మణులకుఁ దన యుపదేశములను జెప్పెను. మనమైహిక వాతావరణములో నున్నంతకాలము, నిర్వచించుటకు శక్యము కాని తత్త్వవిషయములను చర్చించు యత్నములను మానుట మంచిదని యాతఁడు చెప్పెను. విశ్వాసములేని వారికిఁ గలిగించుటకై, బలవంతము చేయుటకుఁగాని, వైచిత్ర్యప్రదర్శనములఁ జూపుటకుఁగాని బుద్ధుఁ డనుమతింపఁడు తత్త్వజిజ్ఞాస లోపలనుండి రావలసినదే. కావునఁ బ్రేమ, దానముల నాచరణలోఁ జూపుఁడని యాతఁడు శిష్యుల కుపదేశించెను. ఆత్మశుద్ధి, తత్త్వచర్చచేఁగాక, చిత్తశాంతిచే లభించునని యాతఁడు పల్కెను. ధర్మానుష్ఠానజీవితముచే జ్ఞానజ్యోతి హృదయమందుఁ బ్రకాశించినపుడు, మనకుఁ దత్త్వమదే బోధపడును; ఇప్పుడజ్ఞానదశలోనుండి దానినిగూర్చి తెలియఁగోరు టెందులకు ?

ధర్మానుష్ఠానమునకుఁ దత్త్వసమస్యాపరిష్కార మనవసరమని బుద్ధుఁడు చెప్పినదే సుప్రసిద్ధవిషయము. బుద్ధుని మౌనమునకు సరియైన యర్థమేమి? ఆతనికి నిజముగా సత్యము తెలిసియుఁ జెప్పుట కిష్టపడలేదా? ఆత్మకాని, దేవుఁడు కాని లేఁడను నాస్తికవాదియా? లేక, తత్త్వసమస్యాచర్చ నిరర్థకమని యాతఁడు భావించెనా? లేక, తత్త్వవిచారణ ధోరణి నిరుత్సాహపఱుపవలసిన లోపమని యాతఁ డూహించెనా? బుద్ధుని ప్రియశిష్యులలోఁ జాలమంది, బుద్ధుఁడు దేవుని, ఆత్మను, పరిహరించెననియు, నాతనితత్త్వము స్పష్టముగా నాస్తికవాదమనియుఁ దలఁచిరి. నాగసేనుఁడు, బుద్ధఘోషుఁడు, బౌద్ధమతమును విమర్శించిన హిందూతత్త్వజ్ఞులును, బుద్ధుని తత్త్వము నాస్తికమని భావించిరని జగద్విదితమైన విషయమే మిక్కిలి తరుణవయసునందే, బౌద్ధతత్త్వమునకు నాస్తికతకునేకత్వము సుప్రసిద్ధమైనది. ఈనాస్తిక భావమును బుద్ధుఁడైనను సరిగా నుపదేశించి యుండలేదని, మేము వినయముతో మనవి చేయుచున్నాము; బుద్ధుని మౌనము నాతని ప్రథమశిష్యులు కొందరు నాస్తికముగా నన్వయించియున్నారు. బుద్ధుని మౌనమునకుఁ బరమార్థము నాతఁడెఱుగకయైన నుండవలెను. లేదా, తత్త్వసిద్ధాంత జ్ఞానమున్నను లేకున్నను నందరకుఁ దరణోపాయము చూపవలెనను నభిప్రాయమైన నైయుండవలెను. కావున బుద్ధుని మౌనము నాస్తికభావమును గాని, సంశయ భావమునుగాని, మానవజాతియెడ నపారమైన ప్రేమ, ధర్మావేశములనుగాని, ప్రకటించును. బౌద్ధతత్త్వమును మేము

ప్రదర్శించుటలో, నాత్మలేదను భావము నాతఁడు నిరసించెననియు, బుద్ధుని నిర్వాణ మనఁగా నాశనమను టపార్థకల్పనమనియు, నియమబద్ధమైన స్థితినుండి మనము విముక్తులమై పూర్ణమోక్షావస్థనుగాంచుటే నిర్వాణమనియు, నీ తత్త్వ మొకనాస్తికభావముచే సమన్వయించుట దుస్తరమనియుఁ బ్రసంగించియున్నారము. తాను సత్యమును దర్శించితిననియు, దానిననుసరించి, ప్రజలను మోక్షస్థితికిఁ దోడ్కొనిపోఁగలననియుఁ బుద్ధుఁడుచెప్పిన వాక్యములే యాతఁడు సంశయాత్మకుఁడు గాఁడని నిరూపించును. ఆతఁడు సత్యమునెఱుఁగనిచోఁ, దాను బుద్ధుఁడనని యాతఁడంగీకరింపక యుండెడివాఁడే. ఇఁక మిగులునది మూఁడవది. పరమార్థరహస్యములన్నియు నాతఁడెఱుఁగుననియుఁ, దనయొద్ద కేతెంచిన జనసామాన్యమున కెఱిఁగించినచో వారి విశ్వాసనిశ్చయములు వికలములగునని యెంచి, యట్లుచేయ లేదనియుఁ దెలియుచున్నది.౧. ఇదియే మాకు సంతృప్తికరమైన యభిప్రాయము. ఒకసమయమున బుద్ధుఁడు కొన్ని యెండుటాకులు తీసికొని కరతలమున నుంచి, హస్తముననున్న యెండుటాకులుగాక యింకను నున్నవా యని యడుగ నానందుఁడు, "హేమంతమునఁ జెట్లయాకులన్నియు నన్నివైపుల రాలుచున్నవి. అవి గణనాతీతములుగా"నున్నవి అనిబదులుచెప్పెను. అప్పుడు బుద్ధుఁడు చెప్పెను: "అదేవిధముగా నేను మీకొక గుప్పెడుసత్యములను చెప్పితిని. ఇవిగాక, గణనాతీతసంఖ్యగల సత్యములింకను నున్నవి." ౨.

౧. చూడు. బి. జి. ౩౮. ౨౬.

౨. ఆనందాచార్యుని బ్రహ్మదర్శనమందు దాహృతము. పుట౧౦.

తానుజెప్పిన పరిణామ ప్రపంచవిషయమేకాక, యింక నెన్నో సత్యములున్నవని యాతనిభావము. మానవుఁడు ధర్మానుష్ఠాన పరుఁడైనచో నా యితరసత్యము లన్నియు గోచరించును తానుబొందిన పరమజ్ఞానావస్థ యితరులకు లభించుటకువలయు నీతిప్రవర్తనమే ప్రధానమైనదని బుద్ధుఁడు వక్కాణించెను. ఇట్టి బుద్ధునిభావము తాత్త్వికముగా సమర్థింపఁదగినది. మానవ జ్ఞానమునకుఁగల పరిమితి నాతఁడుగుర్తించి హేతువిచారణ ముచేఁ దెలియఁదగినది, తెలియరానిది స్పష్టముగాఁ బ్రకటించెను. మనయింద్రియములు పరిణామదృశ్యములనే యెఱుఁగఁ గలవు; పరిణామవశములైన వస్తువులు సత్యములుగావు. ఉపనిషత్తులవలెనే, పరమార్థము నిగూఢరహస్యమని యాతఁడు గుర్తించెను. పరిమితమైనబుద్ధి అపరిమితమైన సత్పదార్థమును, దేశకాలములందు బంధింపయత్నించుచో భావవైరుధ్యము లేర్పడును. మన మూహాతీతమైనదాని నూహింపఁజాలము. సత్పదార్థమును దెలియుటకై చేయుప్రతిప్రయత్నమును, పరిణామములేని సత్పదార్థమును పరిణామశీలమైన దృశ్యముగా మార్చివేయును. సత్యము మానవమానసముచే గ్రహింపఁబడ రాదు; ఏలన, మానవమానసముకూడ నవిద్యాజాతమే. నేను నీవను భేదములతోఁగూడిన జ్ఞానము సంపూర్ణమైనదికాదు. మానవునకు సత్యమునకును మధ్యమందొక దృష్టినిరోధకమైన తెఱయున్నది. మనము దానిని చూడఁజాలనంత మాత్రమున నసత్యముగాదు. "జ్ఞానమెచట నున్నది నాగసేనా?" "ఓరాజా! ఎచటనులేదు." "అయినచో జ్ఞానమే లేదు."

"వాయువెచటనున్నది రాజా!" "అంతటను లేదు" "స్వామీ! అయినచో వాయువే లేదు." పరమాత్మాస్తిత్వము బుద్ధిశక్తి కందనిదని బుద్ధుడు చెప్పెనే కాని, అదిలేనే లేదని యాతం డెచటను జెప్పియుండలేదు. ఆతనిభావము గోథేకవి, ఫౌస్టు మాటలలో నిట్లు చెప్పనగును;

"దేవుని కెవడు నామకరణము చేయగలడు?
"ఆతని నేను నమ్మినానని యెవడు వచింపగలడు?
"దేవుని నేను నమ్ముటలేదని హృదయముగల
వాడెవ్వడు పలుకసాహసింపగలడు?"

బుద్ధుడు వేదప్రమాణములపై నాధారపడి, బ్రహ్మతత్త్వమును స్థాపించుట కిచ్ఛగింపలేదు; ఏలన శబ్దప్రమాణము నంగీకరించినచో నీకనంతటితో నావిషయమాగదు. అసలు ఉన్నదో లేదో తెలియక, ఉన్నచో నెచటనున్నదో, యెట్లున్నదో, దేనితో నిర్మింపబడినదో యెఱుగక, ఒకభవనముపై కెక్కుటకై, నాలుగుబాటలుకలియు నొకచోట మెట్లు కట్టించుచున్నవారితో, శ్రుతిప్రమాణముననుసరించి, బ్రహ్మసత్యమని నమ్మి బ్రహ్మైక్యముకొఱకై యత్నించువారిని బుద్ధుడు పోల్చెను. జ్ఞానాతీతమైన సత్యమునుగూర్చి లోతుగాదఱచు పద్ధతినిగూడ బుద్ధుడు నిరుత్సాహపఱిచెను. ౧. మనోబుద్ధుల కతీతములగు విషయములనుగూర్చి చర్చించి కాలమును వ్యయించుట కాతడిష్టపడలేదు. లోకాస్తిత్వమును, నీతి పరివర్తనావసరమును గూడ తత్త్వచర్చావాదములవలన విఘాత

౧. ఫ్రాన్సిస్ బేకను కూడ నట్లే చెప్పెను.

ములపాలగునని తనకాలమున దేశమందుఁ జెలరేగుచున్న శాస్త్ర వాదోపవాదములవలన నాతఁడు గ్రహించి యున్నాఁడు. అందుచే బుద్ధుఁడుఁ తత్త్వచర్చావిహాయస యానములు మాని, నిత్యజీవితమును శుద్ధియొనర్చుకొను నైతిక నియమముల నభ్యసింపుఁడని పిలిచినాఁడు. తత్త్వజిజ్ఞాసలో లోతునకుఁ బోవుటయం దిష్టముగల జనులభావముల నాతఁడు వారిప్రశ్నములవలననే గ్రహించి, తత్త్వసిద్ధాంతచర్చాభిలాష పంచమత ద్రోహములలో నొకటియని యాతఁడు ప్రకటించెను. ౧. నైతికానుష్ఠానమందలి శ్రుతిమించిన గౌరవభావమే, తత్త్వసిద్ధాంతములయెడ నింతనిరసనభావము బుద్ధునికిఁగలుగుటకుఁ గారణము. తనయుగమునందుఁ బ్రజాహృదయములో నిదివఱకే యేర్పడియున్న తత్త్వసంశయాంధకారమునకుఁ దాను నింకొకతత్త్వము నుపదేశించి, మఱికొంతసంశయమును గలుపనిచ్ఛగింపక, తెలిసినవిషయములనుగూర్చియే పరిశీలనము సాగించుట మంచిదని చెప్పెను.

తత్త్వవిషయమున క్యాంటుబౌద్ధులకుఁ గొంత సామ్యమున్నట్లు తోఁచుచున్నది. హేతుపరిశీలనముతో సంబంధములేని తత్త్వవిశ్వాస ప్రకటనమునకును, నాస్తికవాదమునకును సంఘర్షణము జరుగుచున్న యుగమందే యిరువురు జన్మించుట తటస్థించినది. తత్త్వవిశ్వాసముల కాధారములైన హేతువుల నరయుటకై నిగూఢాలోచన మవసరమనియు, ధర్మనియమానుష్ఠానములను గాపాడవలయు ననియు నిరువురు నిశ్చయించిరి.

౧. మల్లవగ్గము. ౫అ. ౧.౪.

ఇంద్రియాతీతవస్తు సత్యముల నింద్రియసాధనములచే నెఱుఁగఁ గోరు యత్నములను విడిచిపెట్టుఁడని యిరువురు బోధించిరి. బాహ్యవస్తు స్వభావములు మఱుఁగుపఱచిన సత్యమునుగూర్చి హేతువులేవనెత్తు ప్రశ్నములకుఁ దత్త్వశాస్త్రము తృప్తికరము లగు సమాధానములిచ్చి, పరిష్కరింపఁజాలదని యిరువురు నమ్మిరి. ఇంద్రియాతీత విషయములకు బుద్ధిశక్తిచే నర్థముచెప్ప యత్నించుటచే వైరుధ్యములు, నసంగత నిర్ణయములు నుదయించునని వారుతలఁచిరి. దేవతలను మనుజులను నందఱను శాసించు ధర్మసూత్రమే పరమపూజ్యమని వారు నిశ్చయించిరి. ధర్మసూత్రమును గూర్చిన విచికిత్సలేక సంశయము, మోక్షమునకు విరోధమగు మహాపాపమని యిరువురు బోధించిరి.

పరతత్త్వసిద్ధాంత పరిశీలనమును బూర్తిగా నిరసించు ధోరణిశోచ్యమైనది. మానవుఁడు తత్త్వజిజ్ఞాసను మానుకొనఁజాలఁడు. మనకుఁ దెలిసినది పరిమితమైనదని బుద్ధుఁడు చెప్పినపుడపరిమితమైన దేదియను ప్రశ్న రాకమానదు. ఈపరిమితమైన దాయపరిమితము నందున్నదా? లేక, దీనికది కారణమా? ప్రపంచమునకాది యున్నదా! ఆత్మశాశ్వతమైనదా? మానవుఁడు స్వతంత్రకర్తయా? ప్రపంచమున కొకయుత్కృష్టకారణమున్నదా? మున్నగుప్రశ్నలు, మానవుని మహోన్నతాశయములతో నవినాభావ సంబంధమును గలిగియుండుటచే నణఁచివేయఁబడునవికావు. ఈసమస్యలను బరిష్కరించుటకు మనకు శక్తిలేకపోవచ్చును. కాని, మనము వీనినడుగుట మానఁజాలము. పరమార్థము నెఱుఁగఁజాల నంతమాత్రమున

మానవునిసహజగౌరవోన్నతి చెడదు; కాని పరమార్థము నెడ నుదాసీనభావము వహించుటయు మానవుని గౌరవోన్నతికి లోపమే. పరమార్థవిషయముల లోతులకుఁబోయి యటు విలోకించు కాంక్ష యుదయించుటే దోషమని బుద్ధుఁడు పలికినాఁడు. కాని, అతీంద్రియవిషయ పరిశీలనము నాతఁడనుచితముగా ఖండించినఫలిత మాతని కనుకూలముగా జరుగలేదు. ౧. బౌద్ధమత చరిత్రమే తత్త్వజ్ఞానావసరమును నిరూపించినది. తత్త్వజ్ఞానముతోఁ గలహించుటందుఁ బ్రవేశించుటే యను పరమ సత్యమునకు బౌద్ధమతచరిత్రయే తార్కాణము.

---

౧. "అతిదూరగమ్యమగు జ్ఞానమును సంపాదించుట సాధ్యమని తలఁచినంతకాల, మట్టి జ్ఞానముతో నిమిత్తము లేకుండ జీవింపఁగలమని వివేకముతోఁ గూడిన నిర్మలచిత్తముతోఁ బ్రతిఘటించుటయు నసాధ్యమే. జ్ఞానప్రచారము చేయుటొక కర్తవ్యమనితోఁచుటయు, హేతువాదమణఁచి యుండుటయు, నిరాడంబరమైన జ్ఞానమును జూపుటకుబదులు, మానవస్వభావమునుద్ధరించుట కాటంకమైన మౌర్ఖ్యమునే చూపును. ఆత్మస్వభావము, జీవస్వాతంత్ర్యము, తల్లోపము, జన్మాంతరము మున్నగు సమస్యలు మానవులధీశక్తినంతను నాకర్షించి, తమ యల్పానుభవముల నాధారముగాఁ జేసికొని, వాదప్రతివాదములు, సూక్ష్మయుక్తి ప్రయుక్తులు ప్రదర్శింతురు. అట్టిచర్చాసముదాయమునుండి వస్తులక్షణములను, వాని మానవమనస్సంబంధములను నిర్ణయించి, నిర్ణయవిధానములను బరిశీలించు తత్త్వశాస్త్ర నిర్మాణకృషి యారంభమగుటతో, నూహాప్రపంచమునకు సరిహద్దులేర్పడి, బాటలు కల్పింపబడును. సంస్కారశూన్యులకు సులభసత్యములుగా గోచరించు విషయములలో ననేక కఠినసమస్యలిమిడియున్నవని తత్త్వశాస్త్రకృషియైనను, మనకు జ్ఞానము లభించినదను భ్రాంతిని నిర్మూలించి, వస్తువులసత్యము, మానవబుద్ధికతీతమైయున్నదని స్పష్టమగును."
(కెయిర్డు. క్యాంటుతత్త్వశాస్త్రము. వాల్యుము ౧. పుట. ౧౮౨.)

అస్పష్టభావ ప్రకటన మెల్లప్పుడు ప్రయోజన కారి కాదు. బుద్ధుని యస్పష్టతనుండియే, అతని యనుచరులనేక తత్త్వ సిద్ధాంతములను కల్పించిరి. ఆతని జాగరూకతతోఁ గూడిన యుపదేశము నాస్తికవాదముగాఁ బ్రబలి, పాక్షికతత్త్వవాదము పనికిరాదను బుద్ధుని కోరికను నిష్ఫల మొనరించెను. నాగసేనుఁడు పరమార్థము నిరాధారమైన కల్పనమని తృణీకరించుట మనము చూచియున్నాము. వేద్యావేద్యవిషయ భేదమునే యాతఁడు నిరసించినాడు. ప్రకృతి దృశ్యజ్ఞానము సంపూర్ణమైనదికాదను సత్యమునే యాతఁడు విడిచిపెట్టినాఁడు. ఇంద్రియ జ్ఞానమే సత్యము స్థిరమునైనది. మనయింద్రియానుభవమున కతీతమైన దేదియును లేదు. ఇంద్రియానుభవము, సత్యము నొకటే. అనుభవమున కతీతమై, అగోచరమై యున్నదానిని గూర్చిన భావకల్పనము కాక, మనయనుభవముతో సరిపోవు నదే నిజమైన తత్త్వజ్ఞానము. ప్రపంచము దేశకాల పరిమితులచేఁ బరిమితమైనదికాదను సత్యమును మనము గ్రహింపవలెను. ప్రపంచకారణము, ప్రపంచమునకు వేత్తయైయున్నదను భావముతో మనము వాదింపనవసరము లేదు. బుద్ధుని యితరానుచరులు, ప్రపంచమును గూర్చి బుద్ధుఁడు చెప్పిన యుపదేశములనుండి వారికిఁదోఁచిన తత్త్వసిద్ధాంతములను గల్పించిరి.

౨౧—బౌద్ధతత్త్వము—ఉపనిషత్తులు.

యుగముల వెనుకటివిజ్ఞాన ప్రవాహరూపముల సంబంధస్వరూపములను నిర్ణయించి పునర్నిర్మాణ మొనర్చుటకుఁ గోరికగల వారికొకదానివెంబడి నొకటివచ్చు పరిణామధర్మము

కాని, యొకదానినుండి యింకొకటి యుదయించు తార్కిక పద్ధతిగాని, స్పష్టమైనదేదియు లభింపదు. అజ్ఞానాంధకారము నెడ గాఢమైనద్వేషము, జ్ఞానజ్యోతియెడ నఖండాదర భావము కలిగిన బుద్ధుఁడు, రహస్యమైన దానినెల్ల విడిచిపెట్టెను. ఈ పద్ధతి సుస్పష్టమైన, సరళమైన విజ్ఞానమున కవకాశ మిచ్చినది కాని, కొన్నిలోపములు కూడ లేకపోలేదు. బుద్ధుని యుపదేశము గాంభీర్యమును, సమన్వయలక్షణమును గోల్పోయినది. అన్యోన్యసంబంధము లేక వేని కవి వేఱై యాతని భావములు నిలిచినవి. ఏకవస్తులక్షణములైన పరస్పరసంబంధములు స్పష్టముగ లేవు. భిన్నభావముల నొకసంపూర్ణ సమన్వయస్వరూపములో మేళవించు సావకాశము దృష్టి దూరమైనది. మానవుని తార్కికశక్తి, శిల్పనిర్మాణము వంటి దగుటచేఁ దనభావములను, సూత్రముల నొక నిర్మాణమునకుఁ జెందినవానినిగాఁజూడఁగోరును. బుద్ధునియుపదేశము లందంతర్యామియై యట్టి భిన్నభావసమన్వయసూత్రమున్నదని మనము చూపవలసియున్నది.బుద్ధుని ధర్మశిక్షణకనుగుణమై పోషకమైన దనుట కుపనిషత్తత్త్వమొక్కటే యున్నది.ఒకసామాన్య విజ్ఞాన ప్రవాహములో నుపనిషత్తుల తత్త్వము పూర్వము, బౌద్ధతత్త్వము పరమునైయున్నవి."ఉపనిషత్తులలోని యనేకసిద్ధాంతములు శుద్ధబౌద్ధతత్త్వభావములే;లేక,ఉపనిషద్భావములే బౌద్ధధర్మరూపమున వికసించి యభ్యున్నతినందినవి."౧. బుద్ధుఁడొక నూతనధర్మ ప్రవక్తనని తలఁపలేదు;పూర్వధర్మమునే యాతఁడు

౧. మ్యాక్సుమ్యుల్లర్. యస్. బి ఇ. ౧౫; ఉపోద్ఘాతము. పుటి ౭.

పునరుద్ధారణ మొనర్ప యత్నించెను తత్త్వనిర్ణయవిషయమున బుద్ధుఁడు నుపనిషత్తులుగూడ వేదప్రమాణమును గణించియుండలేదు. అనుష్ఠానములో రెండునుగూడఁ దమకువ్యతిరేకములైన పద్ధతులలోనైక్యమొనర్చినవి. అందు బౌద్ధము నుపనిషణ్మతమును సిద్ధాంతములో నంగీకరించినవారు నిత్యాచరణములో వైదిక దేవతారాధకులై యుండిరి. ఈవిషయములో నుపనిషత్తులు దేవతారాధనవిధానము నెడఁ జూపినంత సఖ్యతను బౌద్ధులుచూపలేదు. రెండును, హేతురహితములు, జడాత్మకములునగు క్రతుకర్మకలాపమును నిరసించినవి. యజ్ఞకర్మ నిర్వాహణమువలనఁ గాని, తపోధ్యానములచేఁగాని మోక్షములభింపదని రెండును స్పష్టపఱిచినవి. పరమసత్యస్వరూపజ్ఞానమే బంధవిముక్తినొసఁగునని రెండును జెప్పినవి. ప్రత్యేకజీవసత్యము స్థిరమైనదిగాదని యుభయనిశ్చయమైయున్నది. ఇహలోక జీవితము దుఃఖదూషితము, పరలోకసుఖప్రాప్తికే మనము యత్నింపవలెనను భావము రెంటికిసమానమే. జీవితమను కారజ్వరవిముక్తి ముఖ్యమని రెండు నుద్ఘోషించినవి. ఉపనిషత్తుల ప్రధానసందేశమైన సర్వజీవైకత్వమునుగూడ బుద్ధుఁడంగీకరించెను. రెండును జీవితమొక యాత్రయనియు నందు మన కుచ్చనీచదశాప్రాప్త్యవకాశము లున్నవనియుఁ జెప్పెను. ధర్మము సర్వలోకము నొకేరీతి శాసించునను విశ్వజనీన సూత్రము నూత్నమైనదికాదు. పరమసత్యము బుద్ధిక గ్రాహ్యమని రెండు నంగీకరించినవి. పరమసత్పదార్థము, శూన్యమును గాదు, శూన్యవిరోధమును గాదు, రెండునుగాదు, రెండునుగాకపో

దను విషయ ముపనిషత్తులలోని కొన్నివాక్యములను మనదృష్టికిఁ గొనివచ్చుచున్నది. సత్యమైన దేదియులేక, మనము శాశ్వతముగా నజ్ఞానవశులమై యుండవలసివచ్చినయెడల, తీరని జిజ్ఞాసాదాహము మనకెన్నఁడును గలుగదు. ఆత్మ, ప్రపంచము మున్నగుసమస్యలకు సమాధానములిచ్చుసందర్భములో నుపనిషత్తు లుపయోగించిన శబ్దములు, నామరూపములు, కర్మవిపాకము, అవిద్య, ఉపాదానము, అర్హతుఁడు, శ్రమణుఁడు, బుద్ధుఁడు, నిర్వాణము, ప్రికృతి, ఆత్మ, నివృత్తి, మున్నగువానినే బుద్ధుఁడు నుపయోగించెను. కొలదిమందికిమాత్రమే పరిచయాధికారముగల యుపనిషద్ధర్మమును బౌద్ధమతము ప్రజాబాహుళ్యమునెదుటఁ బెట్టినది. ఈప్రచురణావసరమునకై, జనసామాన్యమునకు దురవగాహములైన నిగూఢసత్యములను బౌద్ధమతము త్యజించినది. ఉపనిషదున్నతసందేశమును, మానవకోటి నిత్యజీవితాచరణములోఁ జొప్పింపవలెనని బుద్ధుని వ్రతమైయున్నది. ౧. ఉపనిషత్సత్యములను సామాన్యప్రజాస్వాధీనమొనర్చుటయే బౌద్ధచరిత్రకర్తవ్యమైనది. ఈవిధముగా బౌద్ధమత మొకసంప్రదాయమును సృజించి, దానిని నేఁటికిని సజీవముగానుండునట్లుచేసినది.హిందువుల చరిత్రమంతటను ప్రజాపరములగు మహోద్యమము లుదయించుట సామాన్యలక్షణమైయున్నది.మహర్షి ముఖచ్యుతమహోపదేశరత్ననిధి, కొలఁదిమంది సొంతమైన భాగ్యమైయుండఁగా, వైష్ణవాచార్యుఁడైన సుప్రసిద్ధరామానుజుఁడు, గుప్తమంత్రార్థరహస్యములను బంచి

౧. చూడు. హోమ్సు, ది క్రీడ్ ఆఫ్ బుద్ధ.

ములకుఁగూడ నుపదేశించెను. బ్రాహ్మణధర్మము, స్వీయ ప్రాతిపదిక సూత్రాచరణమునకుఁ దిరిగివచ్చుటే బౌద్ధమతమని చెప్పవచ్చును. ఉపనిషన్మతమునకు విరోధముగా బయలుదేరిన ప్రతిఘటనాతరంగశిఖరముపైనిలిచి, దిగ్విజయయాత్ర చేసిన విప్లవకారుఁడు బుద్ధుఁడుకాఁడు. ప్రజలు మఱచి నిర్లక్ష్యమొనర్చిన యుపనిషద్ధర్మములను దిరిగి బహిరంగప్రచారమొనర్చిన సంస్కర్తగా నాతఁడుపనిచేసెను. బుద్ధుఁడొనర్చిన దోషమేమనగా, నుపనిషద్ధర్మములో నొకభాగమును దీసికొని, పూర్ణసత్య మదియేయని, దానినిబెంచి అతిశయోక్తిగాఁ బ్రచరించెను. తత్త్వవిచారమనిన నాతనికిఁగల యరుచిచే నాతఁడర్ధసత్యమునేగ్రహించి, తానుగ్రహించిన సత్యమనేకములైన యితరసూత్రములపై నాధారపడియున్నదనికాని, తానుజూచిన దృష్టి కతీతమగుదృష్టియున్నదనికాని యాతఁడు దెలిసికొనలేకపోయెను.

౨౨—బౌద్ధమతము—సాంఖ్యతత్త్వము

బౌద్ధ జైనమతములు రెండును సాంఖ్యసిద్ధాంతముపై నాధారపడియున్నవని కొందరు విద్వాంసులు తలఁచినారు. సాంఖ్యసిద్ధాంతముల విస్తృతియే బౌద్ధమతమని బర్నూఫ్ తలఁచెను. సాంఖ్యకర్తయగు కపిలుఁడు బుద్ధుఁడు నొకవ్యక్తియై యుండవచ్చుననియు, దీనికి సాక్ష్యముగా బుద్ధుఁడు కపిలవస్తుపురమున జన్మించెననియు వీబరుపండితుఁడు పలికెను; జీవితము దుఃఖమయమని వీరిసామాన్యనిశ్చయము. బ్రాహ్మణమతమందలి దేవతల యారాధనము నుభయులు నామోదించి

బ్రహ్మతత్త్వమునుగూర్చి మౌనము వహించిరి. జడపదార్థ నిత్యత్వమునుగూర్చియు, వస్తుస్వభావమునుగూర్చియుఁ, బ్రళయమునుగూర్చియుఁ గొన్నిసిద్ధాంతములు రెంటికిని సమానములే. సాంఖ్యుల ద్వైతసిద్ధాంతము, తత్త్వములగణనము బౌద్ధమునకుఁ బ్రాచీనములని జాకొబి, గార్బేలు తలఁచుచున్నారు. సాంఖ్యుల సృష్టిసిద్ధాంతమునకు, బౌద్ధభావములకుఁ గొన్ని పోలికలు కలవు.౧ బౌద్ధమతముచెప్పిన చతుర్విధసత్యములును, సాంఖ్యప్రవచనభాష్యములోఁ జెప్పిన నాలుగుసత్యములకు సరిపోవును. (౧) మనము దేనిబంధమునుండి విముక్తులమగుచున్నామో అదిదుఃఖము (౨) మోక్షమనగా దుఃఖనాశనము (౩) దుఃఖకారణము ప్రకృతిపురుషసంబంధ జ్ఞానవివేకము లోపించుటే. (౪) మోక్షసాధనము జ్ఞానదర్శనమే. కపిలుఁడు, బుద్ధునివలెనే, యజ్ఞములను, ప్రార్థనములను, విధికర్మలను నిరసించెను. సాంఖ్యగ్రంథములు తమకర్తయని చెప్పికొనిన కపిలుఁ డనేకశతాబ్దములు బుద్ధునకుఁ బూర్వుఁడనియు, బుద్ధునికాలమున సాంఖ్యభావములు ప్రజలలో వ్యాప్తములైయున్నవనియు బౌద్ధులంగీకరింతురు. వస్తుస్థితినిగూర్చి అరువదిరెండు సిద్ధాంతములుగల దీఘనికాయమునందలి మొదటిసుత్తాంతములో, సాంఖ్యసిద్ధాంతమునకు సరిపడునదొకటికూడఁ గలదు. "దేనిపై నాధారపడి

---

౧. అవిద్యకుఁ బ్రధానమునకు, సంస్కారమునకు బుద్ధికి, విజ్ఞానమునకు నహంకారమునకు, నామరూపములకుఁ దన్మాత్రలకు, షడాయతమునకు నింద్రియములకుఁ బోలికలున్నవి. (చూడు కెరన్. బౌద్ధమతలక్షణములు. పుట ౪౭.). సాంఖ్యుల ప్రత్యయసంఘము, బౌద్ధుల ప్రతీత్యసముత్పాదము చాలపోలికగలిగియున్నవి.

యే కారణములవలన, సన్న్యాసులును బ్రాహ్మణులును శాశ్వత పదార్థాస్తిత్వమును విశ్వసించి, ఆత్మయు, జగత్తును శాశ్వతములని ప్రకటించుచున్నారు? సాంఖ్యతత్త్వమూలభావములను బుద్ధుఁ డెఱిఁగియుండనగును. లోకము దుఃఖమయము, మోక్షమనగా ప్రకృతినుండి వేరగుటయనుభావములు బుద్ధుని కనుకూలముగాఁ గన్పట్టియుండవచ్చును. బౌద్ధస్కంధసిద్ధాంతమునకు సాంఖ్యమానసిక దశాపరిశీలనము ముఖ్యాధారమైయుండవచ్చును. కాని అనేకశతాబ్దముల యనుభవముల సంపుటీకరణమైన సాంఖ్యతత్త్వ మనంతరకాలమునకుఁ జెందినదను విషయ మసత్యముగాదు. నిరంతరపరివర్తమాన మహాప్రవాహమున నొకటివెంబడి నింకొకటివచ్చుచుండు క్షణికస్థితిగల వే వస్తువు లనుబౌద్ధుల క్షణికవాదమును, వస్తుస్థితిదర్శనముపై నాధారపడియున్నదను సిద్ధాంతమును, శూన్యమే పరమసత్యమనుభావమును సాంఖ్యసూత్రములు (౧౮-౨౭-౪౭) ఖండించియున్నవి. మఱియు బౌద్ధమతశాఖాతత్త్వముల జ్ఞానముతోఁ దమకుఁ బరిచయమున్నట్లును, వాని కనంతరకాలమునకే యవి చెందియున్నట్లును సాంఖ్యసూత్రములు చెప్పియున్నవి.

౨౩—బౌద్ధమత విజయము;

ఇంచుమించుగా నొకవేయి సంవత్సరముల కాలము బ్రాహ్మణమతము జాతీయమతమై విలసిల్లియుండగా, బౌద్ధమతము దానిని జీర్ణింపఁజేసి, రెండుశతాబ్దములలో, భారత రాజధర్మమై ప్రకాశించినది. ప్రపంచచరిత్రమున నెచటను ప్రచారక మతములైన ముస్లిము, క్రైస్తవమతములు గూడ

నట్టి యపూర్వవిజయమును బొందియుండలేదు. బుద్ధుఁడైనను, ప్రజాసామాన్యముయొక్క కోరికలకును, నభిప్రాయములకు ననుగుణముగాఁ దనయుపదేశములనుమార్చి బోధించి యుండలేదు. పాపపరిహారమునకు నాతఁడెట్టి జనాకర్షణములైన తేలిక పద్ధతులను జూపుటకాని, మోక్షమును దాను బంచిపెట్టుచున్నానను దంభప్రకటనమునుగాని యాతఁడు చేసియుండలేదు. మానవులు సహజముగా వాంఛించు సుఖాభిలాషలన్నిటిని నిశ్చయదీక్షతో నిగ్రహించు పద్ధతిని బోధించిన బుద్ధుఁడు ప్రజాస్వార్థమున కనుగుణమగునుపదేశము నెన్నఁడును జేసియుండలేదు. బౌద్ధమత విజయకారణములు ముఖ్యముగా త్రిరత్నములు, (౧) బుద్ధుఁడు (౨) ధర్మము, (౩) సంఘము, బుద్ధుని యప్రతిమానమూర్తి, యతని మహనీయ జీవితక్రమము, మానవకోటియెడ నాతని సోదరభావము, యోగిపుంగవుల కాతని చక్రవర్తిత్వము, నివన్నియుఁ బ్రజామానసము నద్భుతముగా నాకర్షించినవి. బౌద్ధమత స్థాపకాచార్యునిఁ గూర్చి బార్తుపండితుఁడిట్లు వ్రాసెను; "ఆవిశ్వవంద్యమూర్తిని మనము సరిగా గ్రహింపవలెను......పరిపూర్ణశాంతి మాధుర్యములం రూపొందిన యాతనిలోకోత్తర సౌజన్యము, సర్వజీవరాసుల యెడ నాతని యనంతకారుణ్యము, ధర్మస్వాతంత్ర్యము, నిర్దుష్టపూర్ణభావ సమన్వితము నైనవాఁ డాదివ్యమూర్తి" ౧. "జ్ఞానప్రదములు, శ్రేయోదాయకములుకాని మాటల నాతఁడెన్న

౧. భారతీయుచుతములు పు॥ ౧౧౭.

డును మాటాడలేదు. ఆతఁడు విశ్వజ్యోతి. ౧." ఆతని యసమానౌదార్యము, ధర్మదీక్షాభినివేశము, మానవకోటి నాకర్షించియుండకున్నచో నాశ్చర్యముకలిగి యుండెడిది. అతఁడుపదేశించిన మానవసౌభ్రాతృత్వము, పెంపొందుచున్న వర్ణకాఠిన్యము నుపశమింపఁజేసెను. సంఘమునందలి శిక్షణము కూడ

---

౧. మధ్యయుగములందుఁ గూడ మార్కొపోలో బుద్ధునిగూర్చి విని యిట్లువ్రాసెను. "బుద్ధుఁడు క్రైస్తవుఁడుగాఁ బుట్టి యున్నచో నేసుక్రీస్తునకుఁ బ్రధానభక్తుఁడై యుండెడివాఁడు. ఏలన, నాతఁడు పవిత్రము, శుద్ధమునైన జీవితమును గడపెను." "రెండుమతస్థాపకులకు, నుపదేశస్వభావములలోఁ జాల సామ్యములున్నవి. ఇరువురు నపూర్వవిమర్శకశక్తిని, నఖండజ్ఞానమును గలిగియున్నారు. అన్నిటికన్న ముఖ్యముగా నిరువురును మానవజాతికి ముక్తినే వాంఛించిరి. ఉభయులును ప్రేమరాజ్యసూత్రముచే ప్రకటించిరి; మనసోదరులయెడ మనయెడఁ బ్రేమనేకాక, బుద్ధుఁడు తన ప్రేమరాజ్యములోఁ బశుజాతినిగూడఁ జేర్చినాఁడు, "ఏప్రాణిని హింసింపరాదు." సర్వమునుద్యజించి, శిష్యులు తమ్మనుసరింపవలెననియే యిద్దరును బోధించిరి. ఇహలోకసుఖైశ్వర్యత్యాగమును, ఆత్మత్యాగమును, జీవితమునకుత్కృష్టమైన భూతదయాధర్మము నిరువురు సమానముగా నుపదేశించిరి. సంకల్పభావశుద్ధియొక్క అప్రతిమాన ప్రాధాన్యము నిరువురు నుపదేశించిరి. దోషమునకు ప్రతీకారమును ద్వేషమునకు ప్రేమచే జయింపవలెననియు నిరువురుచెప్పిరి. శిశువులు, దరిద్రులు, దీనులు, పతితులు ననిన నిరువురకు నపారకారుణ్యముకలదు. మనకుఁ దెలిసినవారి జీవితగాథలలో నద్భుతసామ్యములున్నవి. అన్నిటికంటెఁ బ్రధానము, విలక్షణమునైన దేమనగా, నాకర్షకశిలాసదృశమైన వారి జగన్మోహనవ్యక్తిత్వ ప్రభావములు, మహోన్నతనీతులై ప్రజాహృదయముల నాకర్షించినవి." "క్రైస్తవేతరులలో మోక్షమార్గము సత్యము, ప్రాణమునైన క్రీస్తునకుఁ బూర్వపురుషుఁడు బుద్ధుఁడని నేను తలచెదను." బిషప్ మిల్మన్ మెమాయర్సు. పుట ౨౦౩. (డబ్లియు. యస్. విల్లీ. అనేకభవనములు పుట౬౦)

ననేకుల నాకర్షించినవి. బుద్ధునివలెనే, యనుచరసన్న్యాసులును సత్యపరిబోధము నిమిత్తము సర్వసంగములను త్యజించిరి. పవిత్రిలీమోక్షమున కర్తలను నాతని మహోన్నత నైతికోపదేశమే, సర్వపరివక్తల ధర్మసారమై యున్నది. దేవుఁడున్నాఁడని నమ్మనివారికిఁగూడ బుద్ధుఁడు సత్కర్మాచరణ మార్గము నుపదేశించెను. సర్వజీవకృపాపరత్వమును బౌద్ధధర్మము ప్రకటించిన హృదయ ప్రకంపనమొనర్చు ధోరణిలో స్వతంత్రమైన యేయితర ధర్మతత్త్వమును బోధించియుండలేదు. రక్తపాతముతోఁ గూడిన పశువధ యజ్ఞములలో నింకను నడచుచున్న దినములలో సర్వజీవదయా ప్రకటనము నిచ్చిన బౌద్ధ సందేశముత్కృష్ట ఫలితము నొసఁగెను. వైదిక కర్మకలాపమున కాతఁడు చూపిన ప్రతిఘటనము వలన నాతని సిద్ధాంతములు జనసామాన్యమునకు రుచించెను. "ఈలోకమున ద్వేషమెన్నఁడును ద్వేషముచే శాంతింపదు; ద్వేషము ప్రేమచేతనే శాంతించును." "యుద్ధవిజయము ద్వేషమును పోషించును, ఏలనఁ బరాజితుఁడు దుఃఖించును." "రణరంగమున నొక్కఁడే వేయిమందిని జయింపవచ్చును, గాని, ఆత్మజయమును గాంచినవాఁడే ఉత్తమ విజయుఁడు." "క్రోధమును దయచేతను, చెడుగును మంచిచేతను నిగ్రహింప వలెను." "జన్మముచేతఁ గాక, శీలముచేతనే యెవ్వఁడైనను బ్రాహ్మణుఁడుగాని నీచకులజుఁడుగాని యగును." నీవుచేసిన సత్కర్మలను మఱుఁగుపఱచి, నీవుచేసిన పాపములను లోకము నెదుటఁ జెప్పుకొనుము." "పుండుపై నుప్పును మర్దించినట్లు, పాపకర్మ

రొసనర్చిన వానిఁగూర్చి దూషణవాక్యముల నెవ్వఁడుపయోగిం చును ?" మున్నగు నుపదేశములనుండి బుద్ధుని బోధామృత ముయొక్క అతిలోకరామణీయకము నెఱుఁగనగును. సౌజన్య ముయొక్క ఘనతనుగూర్చి బుద్ధుని మేఘగంభీర నినాదము వంటి దింకొకటెన్నఁడును మనచెవులఁబడి యుండలేదు. జాజ్వ ల్యమానమైన ధర్మశీలప్రబోధమే బౌద్ధమత విజయమునకుఁ గారణభూతమైనది. బౌద్ధమతప్రచారక తత్త్వముకూడ బుద్ధుని యుపదేశవ్యాప్తికిఁ గొంతహేతువైనది. బుద్ధుఁడు తనశిష్యుల నిట్లాజ్ఞాపించెను. "నానా దేశములకుఁబోయి యీసందేశము నుపదేశింపుఁడు. దరిద్రులు దీనులు, ధనికులు నధికులు సమాను లని బోధింపుఁడు. సాగరములో నదులన్నియుఁ గలియురీతిని, యీమతములో సర్వవర్ణములు గలిసిపోవును." అది ప్రేమ ప్రధాన మతమగుటచేతను, చిరస్థాపిత సంప్రదాయమునకును, వైదిక కర్మకలాపమునకును వ్యతిరేకముగాఁ బనిచేయుచున్న శక్తులకు రూపమిచ్చి ప్రకటించుటవలనను, దీనులు, దరిద్రులు, దిక్కులేనివారు రక్షణార్థులను కారుణ్యసందేశము నిచ్చుట చేతను బౌద్ధమత మఖండవిజయము నందినది.

ఉపయోగించిన గ్రంథములు.

౧. బౌద్ధసూత్రములు. యస్. బి.ఇ. వాల్యూము. ౧౧

౨. ధమ్మపదము; సుత్తనిపాతము. యస్.బి.ఇ.వాల్యూము౧౦

3. మిళిందరాజప్రశ్నములు. యస్.బి.ఇ. వాల్యూములు. 3౫, 3౬.

౪. వారెన్: అనువాదములలో బౌద్ధమతము.

౫. రైన్ డేవిడ్సు: బౌద్ధమతము.
౬. రైన్ డేవిడ్సు: బౌద్ధభారతవర్షము.
౭. రైన్ డేవిడ్సు: బుద్ధసంభాషణములు.
౮. రైన్ డేవిడ్సుసతి: బౌద్ధమతము.
౯. రైస్ డేవిడ్సుసతి: బౌద్ధమనస్తత్త్వశాస్త్రము.
౧౦. రైన్ డేవిడ్సుసతి—ఆంగు. అనురుద్ధుని తత్త్వసాపుటి
౧౧. రైన్ డేవిడ్సుసతి—మాంగ్‌టిన్: ది ఎక్సుపొజిటర్.
౧౨. పోసిన్; నిర్వాణమార్గము.
౧౩. కెరన్: భారతీయ బౌద్ధధర్మపట్టిక.
౧౪. హాప్కిన్సు: భారతీయమతములు. ౧౩ అ.
౧౫. హోమ్సు: బౌద్ధతత్త్వము.
౧౬. కుమారస్వామి: బుద్ధుఁడు; బౌద్ధధర్మము.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రము

అష్టమాధ్యాయము.

పౌరాణికతత్త్వశాస్త్రము

౧. బ్రాహ్మణమత పునర్నిర్మాణము

దేశములోఁ దూర్పుభాగమునఁ బ్రతిఘటనోద్యమములు ప్రచారము చేయుచున్నను, బ్రాహ్మణులస్వస్థానమైన పశ్చిమ భాగమున నప్రయత్నముగానే పెక్కుమార్పులు జరుగుచున్నవి. విచిత్ర విశ్వాసములను బ్రకటించుచున్న నూతనజాతుల నార్య సంఘములోనికిఁ జేర్చుకొనుచున్న సమయములో, దేశమున విచ్చలవిడిగా సంచరించుచున్న నూతనజాతుల మనోభావముల కనుగుణముగాఁ బ్రాచీన వైదికవిజ్ఞానము ప్రచండపరివర్తన మందవలసివచ్చెను; లేకున్న, వారినార్యజాతులఁగా నొనర్చు కార్యక్రమము కొనసాగదు. అది విస్తరించి, నూత్నరూపములఁ దాల్పవలెను. లేదా, నశించి, యదృశ్యముకావలెను. ఆర్యుల యాభిజాత్యగర్వము, నూత్నజాతులకు యాగకర్మాధికార మొసగుటకిచ్చగింపలేదు; కాని, వారిని విడిచిపెట్టుటకు నిష్టపడలేదు. అవిచ్ఛిన్నముగాఁ దమయభ్యున్నతి కొనసాగవలెనన్నచో, నూత్నవిశ్వాసములను దమవిజ్ఞానమునందు జీర్ణించు

కొని,నవ్యజాతుల నైతికావసరముల కనుగుణముగాఁ బ్రదర్శింప వలసియున్నది. అనార్యుల నార్యులనుగా మార్చుపద్ధతి కేవలము మతసంబంధమైనది. నూత్నజాతుల విశ్వాసములు, చిహ్నములు, కథలు, గాథలుదీసికొని బ్రాహ్మణుఁడు భావాంతరములనందుఁ గల్పించి, వారినానందింపఁజేసెను. వారి దేవతల నాతఁడంగీకరించి, వైదికవిజ్ఞానముతో సమన్వయింపప్రయత్నించెను. కొన్ని అధునాతనములైన యుపనిషత్తులు, అనార్యమత విధానముల పునాదిపై వేదమతపునర్నిర్మాణమునకుఁ బూనుకొనిన యత్నములే. బౌద్ధయుగపూర్వదశలో ననార్యజాతి జన సమూహముల కార్యత్వమిచ్చు మహోద్యమము చెలరేగినకాలమున జనించినవే పాశుపత, భాగవత, తాంత్రికవిధానములన్నియు నైయున్నవి. ఆర్యప్రభావముచే నీ పద్ధతులన్నియు నెట్లు కల్పితములై పోషింపఁబడినవనఁగా, నేఁడవి వేదముల నుండియు, నుపనిషత్తులనుండియు నుదయించినవికావని నమ్ముట కసాధ్యముగానున్నవి. భారతవర్షమున నార్యుల వ్యాప్తిదశలో వైదికమతము వికసించి వ్యాపించినపద్ధతి నీ రామాయణ మహాభారతేతిహాసములు ప్రదర్శించుచున్నవి.

౨—మహాభారతము.

ఒకే భారతకుటుంబమునకుఁజెందిన రెండుశాఖల మధ్యమందుఁజరిగిన ప్రాచీనమహాయుద్ధమును మహాభారతము వర్ణించును. శతపథబ్రాహ్మణము ౧. "భారతవంశీయులుపొందిన యౌన్నత్యమును బూర్వులుకాని,యనంతరకాలజులుకాని పొం

---

౧. ౧౩. ౫ ౪.

దియుండలేద"ని పల్కుచున్నది. ఆర్.సి.దత్తు, పార్గిట్టు ౧ పండితులననుసరించి, క్రీ.పూ. పదిరెండు లేక పదుమూఁడవ శతాబ్ద ప్రాంతమున జరిగినయుద్ధములోఁ బ్రదర్శింపఁబడిన వీరవిహారములను మహాభారతమువర్ణించినది. దీనిని కోల్‌బ్రూక్ ౧౫-వ శతాబ్దమునకుఁజెందినదనెను; విల్సన్, ఎల్ఫిన్‌స్టోన్, విల్ఫర్డు లదే సత్యమనిరి. మెక్డొనెల్ యిట్లువ్రాసినాఁడు: "భారతమూలసారము, చరిత్రమునకాధారరూపమైనది, ప్రాచీన సమీపనివాసులకు నిరువురు రాజకుటుంబములవారి కనగా, కురుపాంచాలవంశీయుల కీ యుద్ధము జరిగియున్నదనుటలో సందేహము లేదు; తరువాత నీ రెండుకుటుంబములును గలిసినవి. యజుర్వేదమున నీ రెండు తెగలు కలిసియున్నవి; భారతవీరులలో ముఖ్యుఁడగు వైచిత్ర్యవీర్యుఁడైన ధృతరాష్ట్రుఁడు విఖ్యాతపురుషుఁడుగాఁ గాఠకమునఁ బేర్కొనఁబడెను. అందుచే నీ యితిహాసమునకుఁ జరిత్రబీజములు చాలపూర్వకాలమునందే, అథమను క్రీ.పూ ౧౦-వ శతాబ్దమునకైనఁ జెందునని చెప్పవలెను." 3. భీముని రక్తాస్వాదనకాంక్షయు, ద్రౌపది బహుభర్తృత్వమును, దదితరములనుబట్టి, విషయమున కాదిరూప మనార్యమని తెలియుచున్నది. కాని యచిరకాలములో నీ గాథ నార్యగాథగాఁ జేసివైచిరని తోఁచును. దేశమునందలి వివిధరాష్ట్రపతులగాథలలో నొకమహాకావ్యమై, మహాభారతము జాతీయమైన యితిహాసమైనది. సర్వప్రజలకు, వంగదేశమువారికిని, దక్షిణాపథమువారికిని, పంజాబుదేశస్థులకును, దక్కనుప్రాంతీయులకు నీయితి

౧.దత్తు.ప్రాచీనహిందూనాగరికత3.సంస్కృతసారస్వతము.పుటలు.౨౭౭-౯

హాసము సమానముగా నాదరణపాత్రమైనది. ఈ యితిహాస కల్పనము ప్రజాసామాన్యము నాకర్షించినది; అందుచేఁ బ్రజలు చెప్పుకొను కథాప్రపంచమునంతను స్వీకరించినది. జాతియొక్క పూర్వవిశ్వాసములను, సంప్రదాయముల నీయితిహాసము సంకలనమొనర్చి పోషించినది. సర్వభావసంపుటియై విస్తరించిన యీ మహాభారతమునుగూర్చి, యిందులేనిది భారతీయభూమిలో నేదియులేదని చెప్పుదురు. భారతభూమి నాశ్రయించిన భిన్నజాతుల మతసాంఘికభావముల నిది క్రోడీకరించి, తన్మూలమున భారతవర్షజాతుల కందర కేకత్వమున్న దను భావము నుద్ఘాటించినది. సోదరి నివేదిత యిట్లువ్రాసినది: "ఒకపండితుఁడు గాక, ఒక యభిమానపాఠకుఁడుగా నొకవిదేశీయుఁ డీ గ్రంథమును జదివినచో నాతనిదృష్టిని రెండులక్షణము లాకర్షించును: "మొదట భిన్నత్వములో నేకత్వము; రెండవది, నిర్మాణాత్మకమై, యేకమైన వీరసంప్రదాయమును గలిగి, యేకకేంద్రముగల భారతజాతి భావమునడి శ్రోతల శ్రోత్రకుహరములలో నిరంతరము ధ్వనించును."

३—కాలము – కర్తృత్వము

పూర్వభారతగ్రంథవిస్తరణమే ప్రస్తుతము మనకున్న మహాభారతమని యంగీకరింపఁబడెను. వ్యాసుఁడు మొదట ౨౪,౦౦౦ శ్లోకములుగల గ్రంథముగా మహాభారతమును రచించెననియు,దానినే వ్యాసుఁడే ౬,౦౦౦,౦౦౦ శ్లోకములుగా బెంచెననియు మహాభారతప్రథమాధ్యాయము చెప్పుచున్నది. అం దిప్పుడొక్క లక్షశ్లోకములే మిగిలియున్నవి. ఈభారత

మైనను, యుద్ధవిషయములనుగూర్చి సంప్రదాయసిద్ధములైన పద్యములు, పాటలు, గీతములు మున్నగువానిపై నాధారపడి యుండనగును. మహావీరులు ప్రదర్శించిన ప్రతాపములను, యుద్ధలాఘవమునుజూపిన యోధాగ్రేసరుల గూర్చిన స్తోత్రములను, రాణులసౌందర్యమును, రాజాస్థానముల మహత్తర శోభను ప్రశంసించు కీర్తనములు, గీతములు, యుద్ధనినాదము లింకను ప్రజలశ్రోత్రములలోఁ బ్రతిధ్వనించు కాలముననే రచింపఁబడియుండనోపును. అతిప్రాచీనకాలము నుండియుఁ, బశ్చిమమునఁ గురుపాంచాల దేశములందును, దూర్పునఁ గోసల సీమయందును, వారివారిజాతుల నాయకుల వీరవిజృంభణము లనుగూర్చి, గీతపాఠములు సంకీర్తనములు చేయుచునేయుం డిరి. ఈగీతములు పరంపరాగతములైన కారణమున, లిఖింపఁ బడియుండలేదు; అందుచే ననేకపరివర్తనములకులోనై యుండ వచ్చును. తమకు సంబంధింపకున్నను, బ్రాహ్మణమతము వీని నన్నిటిని విడిచిపెట్టుటకు వీలులేదు; ఆర్యవిజ్ఞానమునకును, నార్యులకును బ్రజాసముదాయములో గోచరించిన కథలు, గాథలు, గీతికలు, చారిత్రకోపాఖ్యానములు, నూహాకల్పన ములు మున్నగువానికిని సామరస్యముకల్పించి రచించినగ్రంథమే మహాభారతము. యుద్ధమునకు సమీపకాలముననే, రచింపబడియుండుటచేఁ గావ్యనిర్మాణోద్దేశముకాని, తత్త్వనిర్ణయభావముకాని లేని, వీరగీతమే మొదటభారతమై యుండ నగును. దీనిరచనాకాలము క్రీ.పూ. ౧౧౦౦, ప్రాంతమై ౧.

౧. వైద్యపండితుఁడు పూర్వభారతరచనము రమారమి క్రీ. పూ. 3,౧౦౦ గాఁదలఁచెను.

యుండును. నూత్నవిషయపరంపరచేరుచుండుటచే, దానిని నందు జీర్ణించుట కష్టకార్యమైపోయినది; కాని యీపని దిగ్విజయముగాఁ గొనసాగి, మహాభారతరూపమున ఫలించినది. పామరజనగీతములకు, నూతనజాతుల మూఢవిశ్వాసములకు నొకవంకను, నార్యులమతానుష్ఠానదీక్ష కింకొకవంకను జరిగిన అసంతృప్తికరమైన సామరస్యము గ్రంథముఖమున ముద్రితమై గోచరించును. వ్యాసుఁడు తనశక్తినంతను వినియోగించి గ్రంథరచనము చేసెను. నాఁటివాతావరణమున సంచారములోనున్న గాథాసంప్రదాయములను, వీరపూజలను, యుద్ధసంఘటనములను, హృత్కంపము కలిగించు శౌర్యప్రకటనములను, నీతినియమములులేని భిన్నదేవతలకు వైదికనామకరణమొనర్చి వానికి సమన్వయమొనర్చి విశ్వవిస్తృతిగల మహాకావ్యముగా వ్యాసుఁడు ౨. నిర్మింపఁగలిగెను. గీతారూపము మొదటిది; ఉత్తరరూపము భారతము. బహుదేవతారాధనము, కర్మకలాపము వ్యవహారములలోనున్న దినములలో నిది రచింపఁబడియుండవచ్చును. వైదికదేవతలైన యింద్రాగ్నుల యారాధనము గల భాగము లీకాలమునకుఁ జెందినవి. ఆదినములలో స్త్రీల కధికమైనస్వాతంత్ర్యమున్నది; వర్ణకాఠిన్యము లేదు. మతశాఖాతత్త్వముగాని, ఆత్మతత్త్వముగాని, అవతారవాదముగాని, నాఁడులేదు. కృష్ణుఁ డొకచారిత్రిక పురుషుఁడుగా సుప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. యవనులు, పహ్లవులు, శాకజాతివారు దేశమునందుఁ బ్రవేశించినది రెండవదశ. సృష్టిస్థితిలయకారకు

౨. ఒకేవ్యక్తి యీగ్రంథకర్త యగునని చెప్పుటసందేహాస్పదమైనది

నైన బ్రహ్మ, విష్ణువు, శివుఁడు నొకేబ్రహ్మమునకుఁ రూపము లైన త్రిమూర్తి భావము వ్యాప్తిలోనున్నది. మొదట నింద్రుఁడు చూపిన ప్రతాపశౌర్యములిపుడు విష్ణువునకు నొకప్పుడు శివు నకుఁ గల్పింపఁబడెను. మొదట వీరగాథగా నారంభమైన భారత మిపుడు బ్రాహ్మణమతగ్రంథమై, శివుఁడు, విష్ణువు వరుసగాఁ బరమేశ్వరత్వపదవిని గాంచినవారై, యొక ఆస్తిక గ్రంథముగాఁ దయారైనది. భగవద్గీత యీకాలమునకుఁ జెందినది; కాని యందలితత్త్వవిషయములన్నియు మహాభార తము చివరికాలమునకుఁ జెందియుండవలెను. ఏడెనిమిదిభాగ ములలోఁ దత్త్వము, మతము, రాజ్యతంత్రము, ధర్మశాస్త్రము మున్నగునవి చర్చింపఁబడెను. బ్రాహ్మణమతము కొలదిమంది కుద్దేశింపఁబడినకాలము గతించి, నూత్నవిశ్వాసములను, మతా చరణవిధానములను దనలో లీనమొనర్చుకొనిన సందర్భములో బూర్వవిజ్ఞానములోని తత్త్వవిషయములను నూత్నదశావసర ముల కనుగుణముగాఁ బునఃకల్పనము చేయవలసివచ్చెను. ఉపని షత్తుల అద్వైతమునకును, ప్రజల దైవవిశ్వాసములకును సమ న్వయము నిర్మించు యత్నములు జరిగినవి; స్థిరమైన సామ రస్యవిధానము నిర్ణయింపఁబడలేదు. భగవద్గీతాగ్రంథకర్త నిష్కళంకమైన యంతర్వీక్షణశక్తితోడను, సమన్వయసామర్థ్య ముతోడను, నూతనమతతత్త్వ నిర్మాణమొనర్చెను. ఇదియే తదనంతరాస్తిక తత్త్వములన్నిటి కాధారమయ్యెను. భిన్నకాల ములకుఁజెందిన భిన్నకర్తలకృతుల కాకరమై, చరిత్రమునకుఁ

గాల్పనికగాథలకు, రాజధర్మములకు నీతిధర్మతత్త్వశాస్త్రములకు నిలయమైన సర్వవిజ్ఞానస్వరూపమై ప్రకాశించినది. ౧.

౧. మహాభారత రచనాకాలము మనకు సరిగాఁ దెలియదు. బౌద్ధమతమదయించిన కాలమున మహాభారతమున్నదని నిస్సంశయముగాఁ జెప్పవచ్చును. దీని కాలస్వరూపమించుమించుగా క్రీ.పూ. ౫-వ శతాబ్దమునాటికి రచింపఁబడియుండవచ్చునని మెక్డొనల్ భావమైయున్నది. ఇందుబుద్ధుని స్మరణయే లేనికారణమునఁబై యూహకుబలము కలుగుచున్నది. పాణినికి భారతమందలి పాత్రలసంగతి తెలియును. (గవియు ధిభ్యామ్ స్థిరః ౮.3.౯.౫. వాసుదేవార్జునాభ్యామ్ వుఞ్. ౪. 3. ౯. ౮.) ఆశ్వలాయనసూత్రములు భారతమును మహాభారతమునుస్మరించి యున్నవి. (గృహ్యసూత్రములు 3.౪.౪) గుప్తచక్రవర్తులకాలములోని యొకశాసనము మహాభారతమాకాలమున నున్నదని చెప్పుచున్నది. అశ్వఘోషుఁడు తన బుద్ధచరితమునందును, సౌందరనందమునందును, భారతమునుఁబేర్కొనెను. బౌద్ధాయనుఁడు తనధర్మసూత్రములలో రెండుశ్లోకముల నుదాహరించెను. అందొకటి భారతములోని యయాతిచరిత్రములోనిది. (౨౫ ౨, ౨౬) రెండవది భగవద్గీతలోనిది (౨. ౨౨, ౯.) ఇతఁడు క్రీ. పూ. ౪౦౦ వాఁడు. ఈసాక్ష్యముల నన్నిటినిబట్టిచూడ మహాభారతము బుద్ధునికాలమునాటికి సుస్థాపితమైయున్నదని స్పష్టము. కాని మహాభారతభాగము లేయే భిన్నచరిత్రలకాలములకుఁ జెందినవో సరిగానిశ్చయించి చెప్పఁజాలము. క్రీ. పూ. ౫-వ శతాబ్దానంతరమైనను, చాలమంది రచయితలు తమవికాసమందిన నూత్న నైతికమతభావములనందుఁ జొప్పించుటకాని, తదనుగుణముగాఁ గొన్ని మార్పులు చేయుటకాని జరుగలేదని నిశ్చయింపఁజాలము. కొన్ని భాగములు పురాణకాలమునకుఁజెందినవనియు, క్రీ. వె. ౬-వశతాబ్దమువఱకును గ్రంథము పెరుగుచునేయున్నదనియుఁ గొందరభిప్రాయపడినారు. "క్రీ. వె. 3౦౦ నాటి కీమహాకావ్యము నిశ్చయముగా గుర్తింపఁబడెననియు, క్రీ వె. ౫౦౦ నాటికిది నేటిరూపమునే కలిగియుండెననియుఁ జెప్పవచ్చును." (బూలర్, క్రిస్టే, మహాభారతపఠనమునకు సాహిత్యము.) ఏది యెట్లున్నను గ్రంథము క్రీ.పూ. ౫౦౦ నాటికేస్థితిలో నున్నదో యిప్పటికినాస్థితిలో నవిచ్ఛిన్నమైయున్నది.

కొన్నివేళల మహాభారతము పంచమవేదమని వచింపఁబడినది. సాంఘికధర్మ వ్యక్తిధర్మముల నిరూపించు నధికారప్రమాణముగల గ్రంథమనియు నిది చెప్పఁబడెను. ౨. దుర్బలులకుఁ బతితులకుఁగూడ ధర్మమార్గము నిది యుపదేశించును.3 బౌద్ధమతగ్రంథము లన్ని వర్ణములవారును జదువవచ్చును: బ్రాహ్మణుల వేద వేదాంగములు ద్విజేతరులు చదువరాదు. ద్విజేతరులకుఁగూడ నుపకరించుట కవసరమై పంచమవేద మేర్పడినది.

౪—రామాయణము.

వాల్మీకిరామాయణ మొకసుప్రసిద్ధమైన యితిహాసము. భారతమువలె నిది నానామత భావసంపుటముగాదు. రామాయణవీరుఁడగు రాముఁడు ధర్మమునకవతారము, పరిపూర్ణతకు మూర్తిమత్త్వము, నగుటచే విష్ణువునవతారమని యెంచిరి. అతఁడీలోకమున సధర్మమును రూపుమాపుటకొఱకు, ధర్మమును సంరక్షించునిమిత్తము నుదయించెను. మొదట నితిహాసముగా బయలుదేరిన యీగ్రంథము, వైష్ణవతత్త్వమును బోధించునదిగా మార్పునొందినది. మహాభారతమంత విశ్వజనీన తత్త్వము నిది ప్రకటించదు. పరిపక్వరచనావైదుష్య మిందుఁ గలదు; దీనివలన నిది యేకకర్తృకమని చెప్పవచ్చును. కాని

---

౨. ఆశ్వలాయన గృహ్యసూత్రములు. 3. ౫. ౪

3. సాయనుఁడు కృష్ణయజుర్వేదభాష్యములో వేదాధికారములేని స్త్రీ శూద్రులకొఱకు మహాభారతము, పురాణములు, కల్పింపఁబడినవని వ్రాసినాఁడు. చూడు బిబ్లియోథికా ఇండియావాల్యుము ౧. పుట ౨

యిందు మనము రెండుదశలను గనుఁగొనవచ్చును. మొదటిది యితిహాసము; రెండవది మతతత్త్వప్రదర్శనము. ద్వితీయకాండ మొదలు షష్ఠకాండవరకుఁ దీసికొని, తరువాతఁ జేర్పఁబడినవని యందరంగీకరించిన ప్రథమ సప్తమకాండలను విడిచిపెట్టినచోఁ గావ్యముయొక్క ప్రధానవిషయ మైహికమని తెలియఁగలదు. రాముఁడొక సత్పురుషుఁడు, ఘనుఁడు, మహావీరలక్షణసమన్వితుఁడునై, దక్షిణదేశమును నాగరికతాపర మొనర్చుటకొఱకనాగరకజాతుల నాతఁ డుపయోగించెననియుఁ జెప్పవచ్చునే కాని, విష్ణ్వవతారముకాదని స్పష్టమగును. రామాయణము ప్రకటించు మతము బహుదేవతారాధనము, బాహ్యము. ఇంద్రాధిపత్యముగల వైదికదేవతలిందుఁ గలరు. నూత్న దేవతలైన, కామ, కుబేర. కార్త్తికేయులును ఉమా గంగా లక్ష్మీదేవులును, దేవతాస్థానములొసఁగఁబడిన సర్పరాజైన శేషఫణి, మర్కటమైన హనుమంతుఁడును, నెలుగుబంటియైన జాంబవంతుఁడును, గరుడపక్షియు, జటాయువును, శివునివాహనమైన వృషభమును ముఖ్యస్థానమును బడసినవి. యాగమే పూజావిధానము. విష్ణువునకు, శివునకు నగ్రస్థానములున్నను, సర్ప వృక్ష నదీపూజలున్నవి. కర్మయుఁ, బునర్జన్మవిశ్వాసమునున్నవి. మతశాఖలు లేవు. రెండవదశలో యవనులు, పార్థియనులు, సిథియనులు పేర్కొనఁబడిరి. రాముఁడు విష్ణ్వవతారమని స్థాపించుయత్నములున్నవి.

తత్కాలాచార విశ్వాసములను రామాయణమే విశేషముగాఁ బ్రదర్శించినను, మతతత్త్వదృక్పథములో మహాభార

తమునకుఁ గలప్రాముఖ్యము రామాయణమునకు లేదు. గృహస్థధర్మము నదిపోషించి, మోక్షసంపాదనమునకు సంసారపరిత్యాగ మవసరములేదని చెప్పినది గావున, రామాయణము బౌద్ధసన్న్యాసిమతమునకుఁ బ్రతిఘటన రూపముగా నుద్భవించిన దని కొందరు తలఁచుచున్నారు.

రామాయణము బుద్ధుఁడు నాస్తికుఁడని౧ స్మరించియుండుటచే, మహాభారత కాలమునకుఁ దరువాతనే రామాయణరచనము జరిగియుండుననియు, నందలి కథమాత్రము మహాభారత పూర్వగాథయే యైయుండవచ్చుననియుఁ దోఁచుచున్నది.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రాభిమానియైన సత్యప్రియునకుఁ గౌతుకము గలిగించు మహాభారత భాగములు, సనత్సుజాతీయము, భగవద్గీతా, మోక్షధర్మము, అనుగీతయునైయున్నవి. యుద్ధపరిసమాప్తికాలమున నర్జునుఁడు, యుద్ధారంభవేళ శ్రీకృష్ణుఁడు తనకుపదేశించిన గీతినుపదేశింపుమని కోరగా, దత్సమానమైన యోగదృష్టి తిరిగి లభించుట దుస్తరమని పలికి, దానికిబదులుగా ననుగీతనుపదేశించెను. భిన్నభావములను సమన్వయించుటకు భగవద్గీత యత్నించిన మాటనటుంచి, మహాభారతము భిన్నవిశ్వాస సంకలనమేకాని సమన్వయముకాదని చెప్పవచ్చును. అనేకములగు తత్త్వశాఖలున్నవని యనుగీత పలుకుచున్నది. "వివిధరూపములగు ధర్మనియమములు పరస్పరవిరుద్ధములుగాఁ దోఁచుచున్నవి. శరీరము నశించిన వెనుక

---

౧. అయోధ్యాకాండము.

గూడ ధర్మముండునని కొందరనుచున్నారు; ఉండదని కొందరు పలుకుచున్నారు; కొందరంతయు సంశయాస్పదమనియుఁ గొందరు సందేహమే లేదనియు వచింతురు. కొందరు శాశ్వతమనఁబడు వస్తువశాశ్వతమనియుఁగాదు శాశ్వతమేయని కొందరును వాకొనుచున్నారు. సత్యము నిత్యము వనిత్యముగూడనని కొందరువాదించుచున్నారు. కొందరు సత్పదార్థమేకమనియుఁ గొందరది ద్వైతరూపమనియు, మఱికొందరది ద్వైతాద్వైతరూపమనియుఁ జెప్పుదురు. బ్రహ్మవేత్తలైన కొందరు బ్రాహ్మణులు బ్రహ్మమేకమనియుఁ, గొందరది భేదరూపమనియు నితరులది నానారూపములు గలదనియుఁ జెప్పుచున్నారు. దేశకాలములు సత్యములని కొందరును, కాదని కొందరును వచించుచున్నారు."[1] అన్యోన్యవిరుద్ధభావము లొకచోఁ గూర్పఁబడినవి; వేదముల బహుదేవతారాధనము, నుపనిషత్తుల యద్వైతము, సాంఖ్యద్వైతము, యోగదైవత్వము, భాగవత, పాశుపతశాక్తేయుల యేకేశ్వరవాదము నిందుఁగలవు. వివిధ మత భావపరిశీలనమును భావిగ్రంథ భాగమునకు విడిచి, యిచట మహాభారత రచయితలగు వైజ్ఞానికుల తత్త్వభావములను మనము దర్శింపవచ్చును.

౫—యుగసామాన్య భావములు.

భిన్నతత్త్వలక్షణములు మహాభారతములో నుండుటచే నది యేప్రమాణముల నంగీకరించినదో విస్పష్టముగాఁ జెప్పుట కష్టము. సాధారణముగా వేదప్రమాణ మంగీకరించినది. ప్రి

---

౧. ౧. ౧౪-అధ్యాయము.

త్యక్షానుమానాగమ ప్రమాణములను గుర్తించెను. కొన్నిచో ట్ులందు న్యాయశాస్త్రమునకుఁ జెందిన నాలుగు ప్రమాణములు నిందుఁ బేర్కొనఁబడెను. ౨. వేదప్రమాణ విరోధులకె నదితప్పక ఖండించును. వేదనిందకులైన నాస్తికుల వాదమును సాంఖ్యతత్త్వాభిమానియైన పంచశిఖుఁడు ౪ నిరసించెను. లోకాయతులును ౫ పేర్కొనఁబడిరి. హేతుమంతులైన పండితులు, ఆత్మసత్యమును, నిత్యత్వమును దృఢీకరించుచు "భూమండలమంతయు సంచరించుచుండిరి." ౬. "దిగంబరుఁడై యున్మాదునివలె నొకఁడు కాశీక్షేత్రమున గంతులిడి, ప్రజలనాశ్చర్యచకితుల నొనర్చె"నను వాక్యములు జైనుల నుదాహరించినవి.౭. బౌద్ధమత ప్రతిఘటనము కన్పట్టును. "నీవంతకాంతిగలదానవగుటకుఁ గారణమేమి?" యని యొకకాంత యింకొక కాంతనడుగగా, నామెకిట్లు బదులుచెప్పెను: "నేను కాషాయ వస్త్రములనుగాని నారచీరలనుగాని ధరించలేదు; ముండిత శిరముగాని, జటాభారముకాని నాకులేదు." ౧. మతద్రోహము, వేదనింద, నరకహేతువులనియు,క్షుద్రజన్మములకుఁ గారణములనియుఁ జెప్పఁబడెను. మహాభారతములో నొకపాత్ర యిట్లు చెప్పుచున్నది; "నేను నక్కనై పుట్టుటకుఁ గారణము, పూర్వజన్మములోనే నొక క్షత్రియపండితుఁడను, దర్కవా

(౨) ౧౨అ. ౫౬.౪౧. (3) ౨అ. 3౧.20 (౪) శాంతిపర్వమ్ ౨౧౮. (౫) ౧అ. ౭౦.౪౬ (౬) ౧౨అ. ౧౮.౨3. (౭) ౧౪అ. ౬.౧౮.

౧. ౧3అ. ౧౨3.౮. చూడు౧౨అ. ౧౮.3౭

దిని, వేదవిమర్శకుఁడను; కుతర్కము, పిడివాదము చేయుచు, సభాముఖముల నుపన్యసించుచుఁ, బురోహితుల నిందించుచు, బ్రహ్మాస్తిత్వవాదములను నిరసించుచు, నాస్తికుఁడనై, సంశయాత్మకుఁడనై, నేను నొకపండితుఁడనను నహంకారముతో నుంటిని." ౨. పురాణేతిహాసములును బ్రమాణములే యని చెప్పఁబడెను. 3. వేదప్రమాణమును గూర్చి యచటచట సంశయము కూడ వ్యక్తమయ్యెను. "వేదము మోసగించునది." ౪ విధినిషేధాతీతులకు వేదమును బ్రమాణము కాదని చెప్పిన యుపనిషదభిప్రాయ మిచట సూచింపఁబడెనని తోఁచును.

మహాభారతము వేదమతము నంగీకరించి, దానిని విశేషముగ వికసింపఁజేసినది. పూర్వధర్మమును బోషించి, నూతన దేవతల ప్రవేశమున కనుకూలమొనర్చినది. ఇంద్రుఁడు దుర్బలుఁడయ్యెను; సూర్యకుటుంబ దేవతయైన విష్ణువు గుణములు శక్తులు, అగ్నిసూర్యులకు సంక్రమించినవి. యముఁడు తనఘనతను నిలుపుకొనునుగాని, ధర్మరాజగును. "కొందరు తలచునట్లు యముఁడు మృత్యువుకాడు. సుకృతుల కానందమును బాపులకు దుఃఖమును నొసఁగువాఁడు యముఁడు." ౫ వాయువరుణులు తమ గౌరవములను గోల్పోయిరి. ప్రజాపతి యథాస్థానము నలంకరించెను. విష్ణువు, శివుఁడు ప్రాముఖ్యము పొందకపూర్వము సుప్రసిద్ధుఁడై యుండెను. ప్రథమ బౌద్ధ

(౨) ౧౨అ. ౧౮౦. ౪౭-౪౯. (౩) ౧౨ అ. ౩౪౩.౧౦. (౪)౪అ ౪౨౬. ౫.౧౨ అ. ౪౨౬

పాలీ సారస్వతమున నిట్టి దశయున్నది. రెండవఘట్టములోఁ ద్రిమూర్తిభావ ముదయించెను. బ్రహ్మవిష్ణు శివులు, పరమేశ్వరుని భిన్నరూపములే; పదవిలోఁ బరస్పర సహాకారబంధము గలవారు. ఈవిషయము మెగస్తనీసుకుఁ దెలియును. స్పష్టములైన భేదలక్షణములు దెలియకున్నను, విష్ణుశివు లిరువురు దేవతాశ్రేష్ఠులైరి. ఇరువురు సులభముగా నొండొరులతోఁ గలిసిపోయిరి. ౧ ఒకగీతము విష్ణుపరముగా శివునికి, శివపరముగా విష్ణువునకుఁ జెప్పఁబడెను. ౨. మూఁడవదశలో నితిహాస వీరుఁడగు కృష్ణునకు విష్ణువుతో నైక్యము కల్పింపఁబడినది. కృష్ణతత్త్వము, ప్రకృతివస్త్వారాధనమందలి మూఢవిశ్వాసములను, గర్మకలాపమును దిగఁద్రొక్కినది. కృష్ణుని కాళీయశిరోనాట్యమునకర్థము, కృష్ణుఁడు నాగపూజను నిరసించుటయే. దీనివలన నింద్రుని పరాజయము వైదికసంప్రదాయమునకు బరాజయము, విష్ణుతత్త్వమునకు విజయము.

దేవతలందరలో శ్రేష్ఠుఁడొకఁడున్నాఁడను తత్త్వమింకను బ్రచారములోనున్నది. "నేను నారాయణుఁడను, సృష్టికర్తను, నాశకారకుఁడను, నేనే విష్ణువును, బ్రహ్మను, దేవతాధిపతియైన యింద్రుని నేనే, నేను గుబేరుఁడను, యముఁడను, శివుఁడను, సోముఁడను, గాశ్యపుఁడను, ప్రజాపతిని."3. ఉపనిషత్తుల యేకేశ్వరతత్త్వము ప్రబలమై, దేవతలందరు నొకే బ్రహ్మరూపములని వ్యక్తీకరించును. దేవుని అంతర్యామిత్వమంగీకరింపఁబడెను. ఉపనిషత్తుల నిర్గుణబ్రహ్మము సగుణబ్ర

౧. 3అ. ౧౮౯.౫. (౨) 3అ. 3౯.౭౬. (3) 3అ. ౧౮౯.౫.

హ్మమై, యీశ్వరుఁడనియు, శివ, విష్ణు, కృష్ణ ౪. నామము లను బొందెను. నిష్కామభక్తియే మహాభారత మతసారము. నిర్గుణబ్రహ్మము పూజావిధానమున కనుకూలముకాదు; అం దుచే సకల కల్యాణగుణమూర్తి యగు నీశ్వరుఁడు మహాభార తమునకు దేవుఁడయ్యెను. సగుణ నిర్గుణమూర్తులలో నిర్గుణ బ్రహ్మమే పరమసత్యమను నమ్మకమున్నది. ౫. వ్యక్తమైన వాసుదేవునికంటె నవ్యక్తబ్రహ్మమధికుఁడు. "అవ్యక్తబ్రహ్మమే పరమసత్యము, నిత్యము, అవినాశము, అవికారమునైనది." ౬. కాని ప్రాధాన్యము సగుణమూర్తియైన వాసుదేవుని కీయఁ బడెను. మతానుష్ఠాన దృక్పథములో నీభావము నుపనిషత్తు లును బోషించినవి. ౭.

భిన్నమార్గము లొకేసత్యమునకుఁ దీసికొనిపోవు నను నొకవిధమైన నిశ్చయజ్ఞానముచేఁ బ్రజాసమూహములోనున్న భిన్నవిశ్వాసములను మహాభారత మంగీకరించినది. " పంచ జ్ఞానతత్త్వములు, నారాయణ తత్త్వమునే బోధించి, భిన్నభా వములతో నర్చించినవి. జ్ఞానహీను లీరహస్యము నెఱుఁగరు" పూర్వవైదిక మతముఁ క్రమముగా నితిహాసములలో నవ్య హిందూమతముగా మారినది. అవైదికములై ఆగమవర్గము నకుఁ జెందినశాక్త, పాశుపత, శైవ, పాంచరాత్రతత్త్వములు

(౪) పతంజలి శివభాగవతులగూర్చి ప్రసంగించెను. చూడు మహాభాష్యము. ౨అ ౭౬ ౫. శాంతిపర్వము ౩౩౯. ౨౧-౨౪. (౬) శాంతిపర్వమ్. ౧౬౨ ౧౦. ౭. చూడు కఠోపనిషత్తు ౧అ. ౨.౨౦; శ్వేతాశ్వతరము ౩అ ౨౦; ౬అ. ౨౧; ముండకము. ౩అ. ౨.౩

హిందూమతములో మిళితములైనవి. దేవాలయ విగ్రహారాధనము, పుణ్యతీర్థయాత్రలు క్రమముగా వచ్చిచేరినవి. మహాభారతమునఁ బ్రసంగింపఁబడిన భిన్నతత్త్వముల జ్ఞానమును, శాస్త్రనిర్మాణ యుగమున బ్రహ్మసూత్రార్థ నిర్ణయప్రయత్నముల నర్థము చేసికొనుట కవసరమై యుండును గాన, వానిని సంగ్రహముగా మనమిచటఁ దెలిసికొనుట మంచిది.

౬—దుర్గాపూజ

మహాభారత భీష్మపర్వారంభమున దుర్గాపూజ పేర్కొనఁబడినది. యుద్ధారంభమునకుముందుగా దుర్గాదేవికిఁ బ్రణామమాచరించి, విజయమిమ్మని ప్రార్థింపుమని కృష్ణుఁ డర్జునునికిఁ జెప్పినాఁడు. ౧. మొదటిదశలో నీమె వింధ్యాద్రియందలి జాతులచేఁ బూజింపఁబడిన కన్యాదేవత. త్వరలో నేయామె శివుని భార్యయై ఉమాదేవియైనది. మార్కండేయపురాణమునందును, హరివంశములోని రెండు శ్లోకములందును, ౨. నొక గొప్పమత శాఖకు నీ దుర్గాంబ మూలాధారమైనది. ౭-వ శతాబ్ద పూర్వభాగమున బాణకవి చండీశతకమును రచించెను.

౧. ౨౩౯. ఆమెకుఁ బెక్కునామములీయఁబడెను: కుమారి, కాళి, కపాలి, మహాకాళి, చండి, కాంతారవాసిని, మున్నగునవి. విరాటపర్వమున యుధిష్ఠిరుఁడు దుర్గాప్రార్థనము చేసిన యొక శ్లోకము కలదు. (౬-౫) వింధ్యపర్వతములలో సురాపానము, మాంసభోజనము, పశుహింసలు చేయఁబడు మహిషాసురుని జంపినదానిగా స్తోత్రమున్నది. కృష్ణునివలెనే నీలమేఘశ్యామవర్ణము గలదికావున నామె కృష్ణుని చెలియలనియుఁ దలఁపఁబడెను.

౨. ౪౯, ౧౬౬౯. చూడు ఏవలెన్ (దేవీస్తోత్రములు)

శక్తిపూజ మొదట ననార్యజాతులలోనుండి, తరువాతఁ గ్రమముగా నార్యులచే నంగీకరింపఁబడినది. ఈమె భయంకర రూపిణియై, విలయశక్తుల కాధారమైనకారణమున, రుద్రుని భార్యగాఁ జేయఁబడినది. ఋగ్వేదమునందలి దేవస్వరూప ములతో నీమెనుగలుపుటకు రుద్రాణి, భవానియను నామకర ణములచేఁ బ్రయత్నములు చేయఁబడెను. సర్వజీవమూలశక్తి రూపమును స్తుతించుటకు రచితమైనదని చెప్పఁబడిన దేవీ సూక్తము 3, శాక్తేయమతమున కాధారమైనది. అందలి యీరవశ్లోక మిట్లున్నది: "బ్రహ్మద్వేషియైన దుర్మార్గుని ఖండిం చుటకు రుద్రునికొఱకు నేను ధనుస్సునెక్కు పెట్టుచున్నాను. మానవునికొఱకు నేను రణమొనర్తును. భూమ్యాకాశములు నేనావరించియున్నాను." ఆకాశమునుండి నారంభించిన యీ జగ మంతటిని బరమాత్మనుండి యావిష్కరించునట్టి శక్తి యీమె. "నేను వాయువువలె సంచరించి సర్వమును గల్పింతును." ౧. అసురులనోడించి కాంచిన జయగర్వాంధులైన దేవతలకు బుద్ధి చెప్పిన దేవిగాఁ గేనోపనిషత్తునందీమె వర్ణింపఁబడినది. తుద కామె దేవేంద్రునెదుట నొక సుందరాంగిరూపమునఁ బ్రత్య క్షమై ఉమాహైమవతి యనుపేరుతో నాతనికి జ్ఞానోపదేశ మొనర్చును. తరువాత నామె బ్రహ్మయొక్క మాయాశక్తియై నది. ఈదేవియొక్క శక్తిసాహాయ్యములేకుండ సృష్టిస్థితి లయ కార్యములను బరమేశ్వరుఁడు చేయఁజాలఁడని యొకతత్త్వ

3. ఆర్. వి. ౧౦ అ.౧౨౫.

౧. ౧౦ అ. ౧౩.ర.

వ్యాఖ్యలు బయలుదేరినది. ఈశ్వరుఁడు సృజించునపు డాతఁడు వాక్ఛక్తి చేతను, రక్షించునపుడాతఁడు శ్రీ లేక లక్ష్మీశక్తి చేతను, లయముచేయునపుడు దుర్గాశక్తి చేతను నావహింపఁబడునని చెప్పుదురు. సర్వజీవస్థితికాధారము, పోషకము, నాశకమునైన శక్తి యీశ్వరి. శక్తిమతశాఖ నార్యవంతమొనర్చుటకు యత్నములు చేయఁబడినను, నేటివఱకుఁగూడ వాడుకలోనున్న కొన్ని శాక్తేయుల యాచారములవలన లోపభూయిష్ఠమైనదని తెలియఁగలదు.

౭—పాశుపతతత్త్వము

మహాభారతమునందు శివునకుసంబంధించిన పాశుపత దైవతత్త్వము చెప్పఁబడినది. ౧. ప్రకృతి నాశనశక్తులమూర్తియైన ఋగ్వేదమందలి (౧ మం. ౧౧౪, ౮.) రుద్రుఁడు, శతరుద్రీయమునందుఁ బశుపతియైనాఁడు. బ్రాహ్మణములందు రుద్రునకుఁ బర్యాయపదముగ శివశబ్దము వాడఁబడెను. పాశుపతతత్త్వము రుద్ర—శివ సంప్రదాయమైనది.

సర్వదర్శనసంగ్రహమందును, ౧ అద్వైతానందునిబ్రహ్మవిద్యాభరణమందును, బాశుపతతత్త్వ వివరణమున్నది. తన

(౧) (శాంతిపర్వమ్. 3౮౯. ౫౬౮) నారాయణీయప్రకరణమునందుఁ బంచమత తత్త్వములలోనిది యొకటిగాఁ జెప్పఁబడెను. వనపర్వమునందర్జునుఁడు, హిమాద్రి సమానాధుఁడై, దేవగణపరివృతుఁడై,యున్న పశుపతియొద్దఁ బాశుపతాస్త్రమును బడసెననియున్నది. ఇతఁడీ ఋగ్వేదమునందలి మరుద్గణాధిపతియైన రుద్రుఁడనీ తలపవచ్చును.

౧౬.౮ అధ్యాయము

వేదాంతసూత్రభాష్యమున శంకరుఁడీద్వైతతత్త్వమును విమర్శించినాఁడు.౨. దీనిముఖ్యములైన పంచప్రమాణములునిట్లున్నవి. (౧) కారణము, జగమునకు సృష్టిస్థితిలయకారకుఁడు, శాశ్వతపరిపాలకుఁడు, పతి లేక ప్రభువైనవాఁడు కారణము. (౨) కార్యము. ఇది కారణముపైనాధారపడినది. కార్యమున విద్య, కళలు లేక నింద్రియములు, జీవులు లేక పశువులు నున్నవి. సర్వస్థితిజ్ఞానములు, పంచభూతములు, పంచగుణములు, పంచేంద్రియములు, పంచకర్మేంద్రియములు, బుద్ధిచిత్తాహంకారములు పతిపై నాధారపడియున్నవి. (౩) యోగము లేక శిక్షణము. మానవుఁడు మానసికశిక్షచే దేవునిజేరువిధానము. (౪) విధి లేక నియమములు; అనగా ధర్మానుష్ఠానమార్గములు. (౫) దుఃఖాంతము. దుఃఖనిర్మూలనమగు మోక్షము; పూర్ణజ్ఞానక్రియాశక్తులుగలస్థితి. మోక్షావస్థయందైనను, జీవి తన ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వమునుగలిగియేయుండి, స్వేచ్ఛారూపములను బొందుచు నేపనినైనను సంకల్పమాత్రమునఁ జేయఁగలిగియుండును. వైశేషికసూత్రములకు మొదటివ్యాఖ్యాతయైన ప్రశస్తపాదుండును, న్యాయభాష్యమునకు టీకవ్రాసిన ఉద్యోతకారుఁడును, పాశుపతతత్త్వవాదులు.

౮—వాసుదేవుఁడగు కృష్ణుఁడు

ఇపుడు మనము చర్చించునది మహాభారతమున సుప్రసిద్ధమైన వాసుదేవ కృష్ణతత్త్వము. ఇది భగవద్గీతకును, నభినవవైష్ణవమతమునకు నాధారమైనది. భాగవతమతాభివృద్ధిలో

౨. శంకరభాష్యము. ౨ అ. ౨-౩౭. ౩౮

నాలుగుదశలున్నవని గార్బేచూపినాఁడు. మొదటిదశలోనిది బ్రాహ్మణతత్త్వమునకు వేఱైనది. గార్బేభావములో క్రీ. పూ. 300 వఱకు వ్యాపించిన ప్రథమదశా లక్షణములేవనగా, కృష్ణవాసుదేవాత్మకమైన యేకేశ్వరవాదము, సాంఖ్యయోగములతోడి సఖ్యభావము, మతస్థాపకుని దైవముగానొనర్చిన విషయము, భక్తిభావముచే నతిశయమైన మతతత్త్వము నైయున్నవి. వేదాంతసూత్రభాష్యకారులచే విమర్శింపఁబడిన అవైదిక లక్షణములుగల యీమత మీదశకుఁ జెందినది. ఈమతము బ్రాహ్మణ భావపూరితమగుట, కృష్ణుఁడే విష్ణువనుట, విష్ణువునకత్యంతప్రాముఖ్యమునిచ్చుట విష్ణువు గొప్ప దేవుఁడనుటయే కాక, సర్వదేవతలకు నగ్రగణ్యుఁడనుటయు నీ రెండవదశకు (క్రీ. పూ. 300) జెందినవి. విష్ణువునారాధించువారు వైష్ణవులను శబ్దప్రయోగము మహాభారతమునఁ గలదు. ౧. వేదమునందలి విష్ణ్వారాధనమునకు నిర్వ్యాజ కృపాసిద్ధాంతము లేదు. మూఁడవదశ భాగవతమతము వైష్ణవమతముగా మారుట. వేదాంత సాంఖ్యయోగతత్త్వభావములిందుఁ గూర్పఁబడినవి. క్రీ. వె. ఒకటి మొదలు పదిరెండవశతాబ్దమువఱకు నిట్టిపరివర్తనముజరిగినదని గార్బేయభిప్రాయపడినాఁడు. రామానుజుఁడు వైష్ణవతత్త్వనిర్మాణముచేయుట తుదిదశ. ఇచట మనకు మొదటి రెండుదశలతోడనే సంబంధము.

హరిగీతా ౨ భగవద్గీత౩ లలోఁ జెప్పఁబడిన సిద్ధాంతము

---

౧. ౧౮౪. ౬-౯౭. (౨) ౩౪౮-౫౩. ఇదియొక ఏకాంతికమత
ము నారాయణీయము, సాత్వతము, ఏకాంతికము, భాగవతము, పాంచరా

శ్వేతద్వీపమునందుఁ బరమేశ్వరుఁడు, నారదునకుఁ జేసిన వాసుదేవనాయకమైన భాగవతమతోపదేశమే.

మహాభారతమందలి నారాయణీయ ప్రకరణములో నరనారాయణులను జూచుటకు, నారదుఁడు బదరికాశ్రమమునకుఁ బోయిన కథగలదు. అచట నారాయణుఁడు కొన్ని పుణ్యకర్మలు చేయుచుండుటగాంచి, సర్వజగత్కర్తయైన యాతఁడు కూడ దేనినిఁగోరి యట్టికర్మ నాచరింపవలసివచ్చెనని నారదుఁడడిగెను. నారాయణుఁడు తనకు నిత్యరూపమైన అవ్యక్తబ్రి

త్రిము. సమానార్థకపదములుగా వాడఁబడినవి. ఈశాఖకు ముఖ్యాధారగ్రంథములు మహాభారత నారాయణీయ ప్రకరణము, శాండిల్యసూత్రములు, భాగవతపురాణము, పాంచరాత్రాగమములు, రామానుజుని యొక్కయు నాల్వారుల యొక్కయు రచనములు. దీనికి ముఖ్యగ్రంథములుగా బ్రహ్మకవైవర్తపురాణము, భాగవతము, విష్ణుపురాణము, భగవద్గీత, మహాభారతము (౨అ. ౭.౨౮-3౨; 3అ ౧౪ ౭3; ౪అ. 3.౧౯౪)నని నారదపాంచరాత్రము చెప్పుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౨-వ శతాబ్దమునకుఁ జెందిన కారణమున రామానుజుని రచనములు మనకిచటఁ బనికిరావు. రామానుజుఁడుపనిషత్తుల అద్వైతమును, భాగవతమును సమన్వయింప యత్నించును భాగవతమైనను మన యన్వేషణమునకుపకారి కాదేలన, మహాభారతమునందు భక్తిమతమునకుఁ దానుసరియగు స్థానమీయని కారణమున భాగవతమును రచించినట్లు వ్యాసుఁడు వ్రాసికొనెను. (౧అ ౪.౫) నారదునికోరిక ననుసరించి, భాగవతమును వ్యాసుఁడు భక్తిప్రధానముగా రచించెను. నారదసూత్రములు శాండిల్యసూత్రములు మహాభారతమున కనంతరము రచింపఁబడినవి.

భాగవతమునకు నారదసూత్రములు శుక వ్యాసులను స్మరించెను. (నా. సూ. ౮3) శాండిల్యసూత్రములు భగవద్గీతనుండి (౯-౧౫) శ్లోకముల నుదాహరించెను. కావున మనకు ముఖ్యాధారము మహాభారతనారాయణీయ ప్రకరణము

ప్మామును ధ్యానించుచున్నానని నారాయణుఁడు బదులు చెప్పెను. అట్టి రూపమును జూడవలెనని కోరి, నారదుఁడు శ్వేతద్వీపమునకుఁ బోగా,ఁ దనయందుఁ బూర్ణనిశ్చల భక్తిగలవానికిఁగాని తనరూపము గోచరింపదని పరమపురుషుఁడు జెప్పెను. వాసుదేవమతము నారదునకుపదేశింపఁబడినది. వాసుదేవుఁడే పరమాత్మ, సర్వాంతర్యామి. జీవాధిపతి. వాసుదేవుని పరరూపమైన సంకర్షణుఁడు; సంకర్షణ సంజాతుఁడు ప్రద్యుమ్నుఁడు లేక మనస్సు, ప్రద్యు

లేక ఆత్మజ్ఞానము. ఈనాలుగును బరమేశ్వరుని దివ్యరూపములు. ఈరూపములు, లేక వ్యూహముల సంఖ్యాస్వభావములనుగూర్చి భిన్నభావములు గలవని మహాభారతము చెప్పుచున్నది. ౧. భగవద్గీత వీనిని స్మరింపలేదు. సృష్టిసిద్ధాంతమునకు నీవ్యూహపద్ధతి విరుద్ధముగానున్నదని వేదాంతసూత్రములు విమర్శించుచున్నవి. వరాహనారసింహ, వామన పరశురామ, శ్రీరామావతారములను జెప్పి "మధురలోఁ గంసుని నాశనమొనర్చు నవతారము జనించు"నని రచింపఁబడియున్నది. బుద్ధుఁడవతారముగాఁ జెప్పఁబడలేదు. భీష్ముఁడు యుధిష్ఠిరునకుఁ జెప్పిన ఉపరిచరవసుచరిత్రము వ్యూహములను బేర్కొనలేదు. ౨. దీనివలన రెండువిషయములు స్పష్టములగుచున్నవి:

౧. శాంతిపర్వమ్. ౩౪౮. ౫౭. (౨) మొదటఁ జిత్రశిఖండులచే స్థాపితమైన పాంచరాత్రమతమును పరిచరవసువు స్వీకరించెను భగవంతుని సాన్నిధ్యమున నీతత్త్వమును మొదట ఋషులు ప్రతిపాదించిరి. భగవంతుఁడిట్లు చెప్పెను: "మీరుత్కృష్టములగు లక్షశ్లోకములను రచించిరి. అవి

భాగవతమత మే కేశ్వరమతమనియు, నందలి మోక్షసాధనము భక్తిమార్గమనియుఁ దెలియుచున్నది. పశువధ నిరసింపఁ బడెను. పశుహింస చేయరాదని చెప్పినకారణముననే బుద్ధుఁడు విష్ణ్వవతార పురుషుఁడని చెప్పఁబడెను. భక్తికర్మాభ్యాస మేక కాలమునఁ జేయవలెనని యీమతము చెప్పును. ౩. సంసార పరిత్యాగముతోడి సన్న్యాస మీమతమంగీకరింపదు. ౪.

భగవంతుని మొదటి ప్రసిద్ధనామము వాసుదేవుఁడు.౫. "నిత్యుఁడు, ప్రేమనిలయుఁడు, దయాసముద్రుఁడు, అబోధ్యుఁడునైన దేవుఁడే వాసుదేవుఁడు." ౬. ఈనామము భాగవత

వేదానుకూలములై, మానవులకవసరములగు సర్వనియమములను గలిగియున్నవి. కర్మ ధ్యానమతమార్గముల రెంటినవి చెప్పును. ఈశాస్త్రము గురుశిష్యపరంపరవలనాలమున బృహస్పతికఅరువచ్చును. బృహస్పతినుండి వసురాజు దీనిని గ్రహించి, నా భక్తుఁడగును." వసురాజశ్వమేధము చేయగా బృహస్పతి పురోహితుఁడగును. ఏకత, ద్విత, త్రితులు యాగసదస్యులగుదురు. అందు పశువధ లేదు. దేవుఁడు వసురాజునకేదర్శనమిచ్చి యాతనిహోమమును స్వీకరించును. బృహస్పతి కోపగించును. సదస్యులు దైవకటాక్షములేనిదే దైవసాక్షాత్కారములభింపదని చెప్పుదురు. అపుడు వారు శ్వేతద్వీపమున చంద్రనిభకాంతి గల భక్తులుగలరనియు, వారికిందిద్రియములు లేవనియు, వారు నిరాహారులనియు, సూర్యతేజోవిరాజితుఁడగు దేవునియందు మగ్నులైయున్నారనియు, చెప్పిరి. తామచటనే భక్తిగలవానికేఁగాని దైవముప్రత్యక్షముగాఁడను జ్ఞానమును దెలిసికొనిరనియుఁ దెల్పిరి. (చూడు. భండార్కరు. వైష్ణవమతము)

౩. శాంతిపర్వము. ౩౩౪-౩౫౧.

౪. పోల్చు: ప్రవృత్తి లక్షణశ్చైవ ధర్మో నారాయణాత్మకః (శాంతి పర్వము. ౩౪౭-౮౦-౮౧)

౫. చూడు. భ. గీ. ౭అ. ౧౯. (౬) భీష్మపర్వము.౬౬-౮౩

మంత్రములోనున్నది. ౧. భగవన్నామము, పూర్వవైదికమత మునుండివచ్చినదే భాగవతధర్మమని సూచించుచున్నది. వేద ములలో భగుఁడను వరప్రసాదియైన యొకదేవుఁడు చెప్పఁబడి నాఁడు. భగమనగా శ్రేయమనియు, సంస్కృతవ్యాకరణమునను సరించి, శ్రేయముగలవాఁడు భగవంతుఁడనియు నర్థము వచ్చెను. అట్టిదేవము నారాధించుటే భాగవతమతమైనది. విష్ణుపురాణము భగమనగా నైశ్వర్య, ధర్మ యశస్సంపత్ జ్ఞాన వైరాగ్యములను షడ్గుణసంపత్తియనియు నిదిగలవాఁడు భగవం తుఁడనియుఁ జెప్పినది. ౨. క్రమముగా వాసుదేవుఁడే, నారా యణుఁడు విష్ణువునయ్యెను.

---

౧ ఓం నమోభగవతే వాసుదేవాయ.

౨. విష్ణుపురాణము. ౬౪ ౫౯, ౭౮. వాసుదేవునికి సాత్వతుఁడను నామము యీయబడినదికావున భాగవతమతము సాత్వతమతమనియు సుప్రసిద్ధము. (ఆదిపర్వము. ౨౧౮-౧౨.) భగవంతు నర్చించువారు సాత్వతులని భాగవతము చెప్పినది. (౧, ౧౪, ౨౫; 3, ౧, ౨౯.) మెగస్తనీసీవిషయమును స్మరిం చెను. అనార్యుల నార్యులఁజేయుపద్ధతిలో వాసుదేవుఁడు నారాయణుఁడై విష్ణువయ్యెను. భగద్గీతాకాలమున విష్ణువు పరమేశ్వరుఁడుగా గుర్తింపఁబడిన విషయము సంశయాస్పదము. అందు విష్ణు వాదిత్యులలో నొకఁడు. మహా భారత నారాయణీయప్రకరణమున వాసుదేవుఁడు నారాయణుఁడునొకఁడే. జీవాత్మపరమాత్మలకు లేక నరనారాయణులకుఁగల అవినాభావసంబంధతత్త్వము మిత్రములైన రెండుపక్షుల వేదమందలి కథననుసరించియే పెంపొందియుండ వచ్చును. సాక్షిమాత్రుఁడు నారాయణుఁడు. ఫలభోక్తనరుడు. సర్వప్రపంచ నిలయుఁడైన విశ్వాత్ముఁడే నారాయణుఁడు (మ. భా. ౧౨౪ ౩౪౧) నరస్ అనగా జలమనియు, జలనివాసుఁడైనకారణమున నారాయణుఁడయ్యె ననియు మనువు చెప్పినాఁడు. (౧౪. ౧౦ చూడుము. ఆర్. వి. ౧౦౪. ౯౨ ౫, ౬.) సర్వప్రపంచాధిపతియై యాతఁడు క్షీరసాగరమున శేషశయానుఁడై యున్నాఁడు. అలంకారమునటుంచి అనాత్మవ్యతిరేకుఁడైయున్న పరమే

ఆరంభమునుండియు విష్ణువునకు భావిదశ యుత్కృష్టమైనది లభించునని సూచనలున్నవి. వేదములందు విష్ణువు త్రిపాదుఁడని చెప్పఁబడెను. 'పక్షులైన నెగిరిపోఁజాలని' దివ్య కాంతిమయ ప్రదేశములో నాతఁడు గుప్తుఁడైయుండును. ౩ మహోన్నతమైన విష్ణుపదమును జేరుటే ఉపనిషత్కాలమునాఁటి మానవుని ముఖ్యకాంక్ష. ౪ వేదములందుఁగూడ దుఃఖసాగరమునుండి మానవునుద్ధరించు కార్యము విష్ణువునకీయఁబడినది. ౫ శతపథబ్రాహ్మణమునందు మానవులందరు 'విష్ణువు' లని చెప్పఁబడెను. ఐతరేయబ్రాహ్మణమునననుసరించి, అసురులతోఁ బోరాటమున దేవతలకు సాహాయ్యముచేసిన మహోపకారి విష్ణువు. అసురులనుండి భూమిని తిరిగి దేవతలకొఱకై సంపాదించియిచ్చుటకు విష్ణువు వామనుఁడై యవతరించెను. ౧ నారాయణశబ్దము, విష్ణుసంబంధముగాకున్నను, మొదటిసారి శతపథబ్రాహ్మణమునఁ౨ బేర్కొనఁబడెను.౩.

శ్వరుఁడే యాతఁడు. అతనినుండియే నారదుఁడు తనయేకేశ్వరతత్త్వజ్ఞానమును బొందినాఁడని చెప్పఁబడెను. ౩. ఆర్. వి. ౧౮. ౧౫౫-౫ ౪. కఠోపనిషత్తు ౧. ౩. ౯. ౫. ఆర్. వి. ౬. ౪౯. ౧౩. ౬. ౫౮. ౨.౫.౨-౩.

౧. శతపథబ్రాహ్మణము ౧౮. ౨, ౫, ౫; తైత్తిరీయబ్రాహ్మణము ౧౮. ౬. ౧. ౫. (౨) ౧౨ ౮. ౩, ౪, ౧.

౩. తైత్తిరీయారణ్యకమునందు నారాయణుఁడు "శాశ్వతపరమదైవమై" 'హరి' నామమును బొందెను. (౧౦ ౮. ౧౧. ౧.) మహాభారతమునందు నారాయణుఁడొక సనాతనఋషి. (చూడు. ఆర్. వి. ౧౦, ౯౦; యావ్: ఓ; ౫౮. ౪౯ ౫-౨౦; ౭౮. ౨౦౦. ౫౭.) బ్రాహ్మణములకాలమున నారాయణుఁడు విశ్వవిష్ణుత్వముఁబొంది, మహాభారతమునందు విష్ణువుతో నేకమైనాఁడు. ఈవిధముగా మహాభారత భీష్మపర్వమునందు నారాయణ, వాసుదేవ, విష్ణు నామములు పర్యాయపదములైనవి. (అధ్యాయములు. ౫౫, ౫౬.)

వాసుదేవ నారాయణశబ్దములతోఁ గృష్ణునకుఁగల సంబంధ మెట్టిది ? మహాభారతమునం దప్పుడప్పుడు వీరికి భేదము న్నట్లు చెప్పఁబడెను. ౪ కాని వెంటనే యాతఁడు పరమపురుషుఁడుగా నిర్వచింపఁబడెను. క్రీ. పూ. ౩౦౦ లకుఁజెందిన చంద్రగుప్తుని యాస్థానమునకు రాయబారిగావచ్చిన మెగస్తనీసు కృష్ణుఁడానాఁడు మధురలో దేవుఁడుగా నారాధింపఁబడుచున్నాఁడని వ్రాసెను. కృష్ణుని పూర్వచరిత్రమును మనముగుర్తింపలయుచో, నాతఁడొక వైదికఋషియనియు, నొకమంత్రికర్తయనియుఁ దెలియుచున్నది. ౫. ఆతఁ డాంగిరసవంశీయుడు. ౬. ఛాందోగ్యోపనిషత్తునందు, దేవకీసుతుఁడైన కృష్ణుఁడు, ఆంగిరసకులజుఁడగు ఘోరునిశిష్యుఁడుగాఁ జెప్పఁబడెను ౭. వేదమంత్రికాలమునుండి యుపనిషత్కాలమువఱకు కృష్ణుఁడొక వైదికవిజ్ఞానవేత్తయను సంప్రదాయమున్నది. కాని ఋగ్వేదమునం దింకొకవాక్యమున, నిందునితో యుద్ధముచేయుటకు, పదివేలసైన్యములో నంశుమతీ నదీతీరమునఁ గృష్ణుఁడు సంసిద్ధుఁడై యున్నట్లు చెప్పఁబడెను. ౮. ఒక బాలదేవునర్చించిన ఆభీరు

---

౪. ౭ అ. ౩౩౪, ౧౮. ౫. ఆర్. వి. ౮ అ. ౭౪.

౬. చూడు. కౌషీతకిబ్రాహ్మణము ౩౩అ. ౯; పాణిని; ౪అ. ౧, ౯౬.

౭. ౩అ. ౧౭

౮. ౮అ. ౯౬. ౧౩-౧౫. తరువాత కథలో నింద్రునిపూజను గోపకులచే మానిపించుటు, నందుచేనింద్రుఁడు కోపించి శిలావృష్టిఁగురియుటు, గోపసంరక్షణమునకై కృష్ణుఁడు గోవర్ధనపర్వతము నెత్తుట, మున్నగునవన్నియు ఋగ్వేద కథపై నాధారపడియుండనోపును. అథర్వసంహితలోఁ గృష్ణుఁడు కేశియను రాక్షసునిజంపినట్లు వర్ణింపఁబడెను. బౌద్ధగ్రంథములలోఁ గృష్ణుని

లను గొల్లవాండ్రజాతి యొకటున్నదని సర్. ఆర్. జి భండా
ర్కరు పండితుఁడు నుడివినాఁడు. ౧. నాగరికతలేని యొక అనా
ర్యజాతి యది యని తెలియుచున్నది. ఈసంచారముచేయు
జాతులనుండియే కృష్ణుని కాంతావిహారగాథలు బయలుదేరిన
వని తోఁచును. ౨. వైద్యపండితునభిప్రాయములో, నార్యుల
రెండవదండయాత్రలో వచ్చిన యాదవులను క్షత్రియకులమునకుఁ
గృష్ణుఁడు చెందినవాఁడనియు, నీ వంశీయులకు యమునా నదీ
తీరము నిలయమైనదనియు, వారికింకను బహుసంతతినిఁ బోషిం
చి పెంచు నాచారమున్నదనియుఁ దెలియుచున్నది. ౩ ఇతర
ప్రాచ్యవిజ్ఞానవేత్తలు, వీబరు, దత్తు మున్నగువారలు, పలువు
రొకేభార్యను వివాహమాడు నాచారముగల యనార్యజాతి
జనులు పాండవులని తలఁచిరి. ఈజాతులందు కృష్ణమతమున్న
దనియు, కృష్ణునిసాహాయ్యమునఁ బాండవులు యుద్ధమున జయ
మందిరనియు మహాభారతగ్రంథకర్త చూపయత్నించెను.
బ్రాహ్మణమతమునకు విజాతీయులయిన పాండవులయుద్ధములు
గాథలు నొక మహోద్దేశముతో మహాభారతేతిహాసమునందు
సంక్రమింపఁజేసి క్రమముగాఁ బాండవుల నార్యులనొనర్చి, భార
తీయులని నామకరణముచేసిరి. బుద్ధునికి రెండువందల సంవత్సర

కూర్చిచెప్పబడెను. (చూడు లలితవిస్తారము) జైనమతము తలయెత్తునప్పటికే
కృష్ణపూజ వ్యాప్తిలోనున్న సాక్ష్యమున్నది. సుప్రసిద్ధయాదవుఁడైన ౨౨-వ తీర్థం
కారుఁడు అరిష్టనేమిచరిత్రమును జెప్పుచుఁగొన్నిమాహాత్మ్యములతో కృష్ణునిచరిత్రమంతయు
వర్ణించెను. (చూడు యస్.బి.ఇ.వాల్యూము ౨౨ పుటలు ౨౭౬-౭౯)

౧. మౌసలపర్వము ౭ అ. ౨. వైష్ణవమతము పుట ౩౬-౩౮

౩. పౌరాణికభారతవర్షము. ౧౮అ.

ములు పూర్వము కృష్ణుఁడు జీవించినట్లును, వసుదేవ సుతుఁడనియు, నేకేశ్వర సంబంధ నైతిక మతము నాతఁడు స్థాపించెననియుఁ, గ్రమముగా నాతఁడు వాసుదేవునిగా భావింపఁబడి పూజింపఁబడెననియు, వాసుదేవపూజ నాతఁడే స్థాపించెననియు గార్బేపండితుఁ డభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. నాటికి నిలిచిన సంప్రదాయములన్నియుఁ గలిసి, మహాభారతమునందుఁ గృష్ణుఁ డనార్య వీరుఁడుగను, తత్త్వదేశికుఁడుగను, స్వజాతిదేవుఁడుగను వర్ణింపఁబడెను.

కృష్ణుఁడు పరమేశ్వరుఁడుగా గుర్తింపఁబడిన క్రమ విధానమును మహాభారతము చెప్పుచున్నది. కొన్ని చోటులందాతఁడు మహాదేవునర్చించుచున్నట్లు చెప్పఁబడినది. ౪. అతనిదైవత్వము లోపించిన కొన్నిసందర్భములు గలవు. ౫. సభాపర్వమునందు కృష్ణుని దైవత్వమును శిశుపాలుఁడు నిరసించును; భీష్ముఁడు సమర్థించును: "కృష్ణుఁడు దేవుఁడు కాఁడనిచెప్పువాఁడు మందబుద్ధి." కృష్ణుని దేవునిగా నంగీకరించుటకు వ్యతిరేకులున్నారని స్పష్టము. ద్వారకాపురాధీశుఁడైన యుద్ధనాయకుఁడని కొన్ని చోటులఁ జెప్పఁబడెను. భగన్నామముగల యేకేశ్వరారాధనముపదేశించిన ప్రవక్తగా నప్పుడప్పుడాతఁడు గోచరించును. ఒక్కొక్కప్పుడాతఁడే భగవంతుఁడని చెప్పఁబడెను. అనేకయుగముల భావపరంపరలు, కృష్ణుఁడొక చారిత్రికపురుషుఁడను భావముతో నారంభించి, విష్ణ్వవతారముగా నిశ్చయించు తత్త్వ-

(౪) చూడు ద్రోణపర్వము.

౫. మ్యూయిర్ ఓ. యస్. టి. ౪ఆ. పుటలు ౨౦౫.

మువఱకు నాతని ననేకదశలలోఁ జూపిన భిన్నావలోకనములు మహాభారతము ప్రదర్శించును.

అవైదికశాఖలు పెచ్చుపెరుగుచున్నకాలమున వానిని ప్రతిఘటించుటకు, నొకవ్యక్తిని లోకోత్తరపురుషునిగాఁ జిత్రింపవలెనని తలఁచి మహాభారతమును రచించినకర్త లాలోచించినట్లు తోఁచుచున్నది. వారికెదురుగా లభించినది కృష్ణుని మూర్తి. గోపికలతో రాసలీల, జలక్రీడ, గోపికావస్త్రాపహరణాము మున్నగునవికొన్ని కృష్ణునిదైవత్వమున కనుచితములుగాఁ గన్పట్టుచున్నవి. వీనికర్థాంతరములు కల్పింపవలసియున్నది. శుకయోగిని బరీక్షిత్తు తన సందేహమును బోఁగొట్టుమని కోరినాఁడు! "అధర్మనాశనముకొఱకు ధర్మస్థాపనకొఱకుఁ బరమేశ్వరుఁ డవతరించినాఁడు. మతసూత్రముల నాతఁడు ప్రదర్శించి, పోషించి, రక్షించి, వ్యభిచారప్రవర్తనములచేఁ దానే వానినుల్లఘించినాఁడా?" శుకుఁడిట్లు బదులుచెప్పెను: "అపవిత్రపదార్థములను దహించుటచే నగ్ని యపరిశుద్ధముగానట్లే, మతసూత్రములనుల్లఘించుట, సాహసకార్యములొనర్చుట దేవతలకుఁ బాపహేతువులుగావు, కాని దేవతలుకానివా రట్టికార్యములను మానసికముగానైనఁ జేయరాదు. శివునివలె మానవుఁడు విషముమ్రింగినచో వెంటనే మరణించును. దేవతల వచనములెల్లప్పుడు సత్యములే; వారిపనులొకప్పుడు ధర్మములు కాకపోవచ్చును" ౧. బ్రాహ్మణునియుక్తి దీనితోనాగలేదు. కృష్ణునికార్యముల కంతరార్థములుఁ కల్పించి, తత్ప్రకరణముల

---

౧. భాగవతము. దశమస్కాంధము. 33 ౨౬-౨౮.

నతి నిగూఢరహస్యార్థములతో నింపును. గోపికలనఁగా బాండిత్యముతో నిమిత్తములేక దేవుని భక్తితోఁగొలచిన మానవులు. గృహ బంధు సంతానాదికములఁ బరిత్యజించివచ్చిన గోపికాస్త్రీలుత్తమవరుఁడైన దేవునిగోరి యాత్మార్పణమొనర్చిన జీవులు, బృందావనము మానవునిహృదయమే. రాధాదులైన గోపికలు, లోకసాంగత్యమను మాయావశులైరి. కృష్ణుని మురళీగానము దేవునిపిలుపు. వానిననుసరించుట పేరుప్రఖ్యాతులను త్యజించుట, ఆత్మగౌరవము, ప్రత్యేకత్వమును ద్రోసిపుచ్చుట, గృహ బంధు బంధములను ద్రెంపివైచుట. సాంఘికగౌరవము, గృహశాంతి మున్నగువానినిఁ గోరువారు దేవుని యాహ్వానము నాలకింపఁజాలరు. దేవునిప్రేమించుటనగాఁ బ్రజలచే నవమానములను భరించుటే. జీవాత్మయనుకన్యక పరమాత్మయను పెండ్లికుమారుని – అందరకునొకే వరుఁడైనను నొక్కొక్కని కొక్కొక్కరూపమున గోచరించు వరుఁడు – ప్రేమించుటనగా గృహము, భర్త మున్నగువానిని విసర్జించుటే. ఈతత్త్వము భారతీయులకే ప్రత్యేకమైనదికాదు. అన్నిటిలోఁ బ్రియతమమైన దానిని త్యజించినఁగాని, దైవప్రీతి కలుగదు. వైష్ణవగీతములలో నిత్యము మనము వినుచుందుము. "నీకొఱకు నేనొక యనాథనైతిని" అనేకజాతులలో నిట్టికథలున్నవి. నీతివిరుద్ధ ప్రవర్తనములును, ఆత్మదైవ సంబంధములుగాఁ జమత్కరింపఁబడినవి. కాని మనమెంత సదుద్దేశముగలిగి, అర్థాంతరకల్పనములుచేసి, లోపములను గప్పిపుచ్చుటకుఁ బ్రయత్నించినను, బురాణముల లోని కృష్ణుని జీవితవిధానమును మన మంగీకరింపఁజాలము.

కృష్ణునిజీవితములో నిట్టిసందర్భములు, నాతని బాల్యక్రీడలు, సురాపానలాలసుఁడైన బలరాముని ప్రవర్తనము, కృష్ణుఁడనార్యుఁడని విశదపఱచును. కృష్ణుఁడు నేఁడు భారతీయులచే నేకగ్రీవముగాఁ బూజింపఁబడుటకుఁ గారణము, భగవద్గీతాకారుఁడాతనినొక యద్భుతతత్త్వోపదేశికునిగాఁ బ్రదర్శించియుండుటయే. కృష్ణుఁడు దేవుఁడగుటతోఁ గేశవ జనార్దనాదినామములు వాసుదేవునికొసఁగఁబడెను. ఆతఁడు దేవకీసుతుఁడు మున్నగు గాథలును మొదటివాఁడైన వాసుదేవునకే చేర్పఁబడెను. నేఁటికిని కృష్ణునిఁగూర్చి పరస్పరవిరుద్ధ వర్ణనములున్నవి. ఆతఁడొక మహాత్ముఁడనియుఁ నిగూఢతత్త్వజ్ఞానియనియుఁ గొంత ధర్మలోపమున్నను, ప్రజాభినందనపాత్రుఁడగు వీరుఁడనియు నెన్నోరీతుల వర్ణనములున్నవి.

వాసుదేవ కృష్ణార్చనముతోఁగూడిన భాగవతతత్త్వము పాంచరాత్రమతమనియుఁ జెప్పఁబడును. ఈనామమున కుత్పత్తి యెట్లో మనకుఁ దెలియదు. పద్మతంత్రమునం దిట్లున్నది. "దీనితోఁ బోల్చినచో నితరపంచశాస్త్రములు నంధకారము నిచ్చునవియే. అందుచే నిది వాడుకచేఁ బంచరాత్రమని పిలువఁబడెను." ౧. పంచసిద్ధాంతములను జెప్పుటచే నీపేరువచ్చియుండనగును. మహాభారత నారాయణీయ ప్రకరణమునందైనను, బరిశుద్ధమైన యీ మతప్రతిపాదనమున్నదని చెప్పఁజాలము; ఏలన వేదభావములప్పుడే యిందును సంక్రమించినవి.

---

౧. ౧౯. ౧. ౬౫, ఈనామోత్పత్తినిగూర్చి భిన్నభావమునకు చూడు ష్రేడర్: పాంచరాత్రమున కుపోద్ఘాతము.

ఆళ్వారులలో నతిప్రథముఁడైన యాల్వారు దక్షిణదేశమున క్రీ. పె. ౫-వ శతాబ్దమునకుఁ జెందును. ఆతఁడీ మతమును స్వీకరించెను. ఆల్వారుశబ్దమునకు దైవభక్తిమగ్నుఁడని యర్థము. అన్ని వర్ణములనుండి తీసికొనఁబడిన పన్నిద్దరాల్వారులున్నారు. తమిళములోఁ బ్రబంధములనఁబడు వీరిగ్రంథములు విష్ణునేదో రూపమున స్తుతించిన భక్తిపారవశ్యమును బ్రకటించును. ఇవియే వైష్ణవుల వేదములు. నమ్మాళ్వారుచే నుపదేశము పొందిన నాథమునితో నారంభించిన గురుపరంపరలో సుప్రసిద్ధ వేదాంత సూత్రభాష్యకారుఁడగు రామానుజాచార్యుఁడారవవాఁడగుటచే ననంతరదశకుఁ జెందినవాఁడు. భాగవతులు వైష్ణవమతమునకుఁ బూర్వవిశిష్టపురుషులు. మొదటఁ బాంచరాత్ర మతానుచరులు వైదికమత పూజావిధానముల నాచరించుట కనుమతింపఁబడ లేదు. వారిపద్ధతులు పాంచరాత్రాగమములపై నాధారపడి యున్నవి.౧

చర్చనీయాంశముల నాగమములు నాలుగువిధములుగా విభజించినవి. (౧) జ్ఞానము (౨) యోగము (౩) విగ్రహ నిర్మాణ స్థాపనక్రియలు (౪) కార్యములు లేక సంస్కారములు చతుర్వ్యూహములతోఁ గూడిన వాసుదేవ కృష్ణుఁడే ప్రధాన దైవము. కృష్ణు నంతర్యామిత్వమును ముఖ్యమే. "తృణ

౧. వేదాంతదేశికుని పాంచరాత్రరక్షలో ననేకవిధానములు పేర్కొనఁబడెను. ఇదియును, ౧౦ వ శతాబ్దమునకుఁ జెందిన యామునాచార్యుని ఆగమప్రామాణ్యమును, వేదాంతసూత్ర పాంచరాత్ర ప్రకరణమును (౨అ. ౨, ౪౨-౪౫) ఈతత్త్వమునకాధారగ్రంథములు. నారాయణుఁడే తనమతమును ప్రసాదించెనని వైష్ణవుఁడు వీని కాలనిర్ణయముకొఱకుఁ బాటుపడఁడు.

బ్రహ్మ పర్యంతము సర్వము కృష్ణమయమే. ౨. విష్ణుదేవుఁడు తనకుఁగల క్రియాభూతులను శక్తివలన సర్వజగమును సృజించును. వస్తుగుణములకుఁగల యవినాభావసంబంధమే పరమేశ్వరునకు శక్తికిఁగల సంబంధము. పాంచరాత్రి సిద్ధాంతముననుసరించి, రామానుజుఁడు బ్రహ్మము, జీవులు, ప్రపంచము నున్నవని యంగీకరించును. యాగవిధానములుపోయి, దేవతానిలయములలో విగ్రహపూజలారంభమైనవి. మతమావేశపూరితమగును. భక్తిముఖ్యమని వక్కాణింపఁబడును. ఈతత్త్వము నుండి జనించిన అధునాతనవైష్ణవమతమునకుఁ బ్రధానలక్షణము ప్రపత్తి లేక సంపూర్ణాత్మసమర్పణము. అనన్యసక్తులై దేవుని పాదపద్మముల నమ్మినవారిని దేవుఁడు సంరక్షించును. ధర్మమూర్తియైన దేవుఁడెట్లు పాపాత్ముల రక్షింపఁగలడనుప్రశ్న యుదయించును. ఈతత్త్వము లక్ష్మీదేవిని మధ్యవర్తినిగానేర్పాటుచేయును. దేవునిధర్మశాసనము లక్ష్మీదేవిదయతో మేళవించును. లక్ష్మీదేవి శిక్షించుటెరుగదు. ౩. మధ్యవర్తి దైవస్వరూపమే; భక్తునిపిలుపునందుకొని సాయపడును. దేవుని కృపకంటె లక్ష్మీకటాక్షమే ప్రధానమైనది. పూర్వకర్మదోషములన్నియును క్షమింపఁబడును.

జీవాత్మ ముక్తిపొందుటకుఁ బ్రపత్తియే మార్గము. ఇది సాంఖ్యయోగ మార్గములవలెనే రక్షింపఁగలదు.౧. విష్ణు

౨. ఆబ్రహ్మస్తంబ పర్యంతమ్ సర్వం కృష్ణశ్చరాచరమ్ [నారద పాంచరాత్రిమ్] ౩. నిత్యమ్ అజ్ఞాతనిగ్రహః.

౧. శాంతిపర్వమ్ ౩౪౮-౬౪.

భక్తులలో వర్ణభేదము లేదు. జాబాలబ్రాహ్మణమిట్లు చెప్పును: "హూణ కిరాతాదిజాతి జనులును, విష్ణుభక్తుని సాంగత్యముచే సర్వపాపవిముక్తులగుదురు." స్మార్తులవలె వీరు వర్ణాశ్రమాచార నియమములనంతగాఁ బాటింపలేదు.

పాంచరాత్ర, భాగవత, సాత్వతమతమార్యమతమో అనార్యమతమో చర్చనీయాంశము. దీనిపూజావిధాన మవైదికమగుటచే నిదిఅనార్యమని కొందరు వాదింతురు. ఇది వేదకర్మలనుగాని సంస్కారములనుగాని యంగీకరింపలేదు; సంకర్షణుఁడే జీవుల జన్మకారకుఁడనుసిద్ధాంతము వేదమతవిరుద్ధము. యామునాచార్యుఁడు తనఆగమప్రామాణ్యమునందు, ఆగమప్రమాణవిరోధవాదము లన్నిటినిఁ బేర్కొని పరిహరించును. వేదవిరుద్ధభావము లిందుఁగలవనియు, నివి యగ్నిహోత్రజ్యోతిష్టోమాదికర్మల నుపదేశింప వనియు, మఱియు నివి వేదముల దూషించుననియు, ద్విజులు వీనినంగీకరింపలేదనియుఁ బ్రతికక్షులభావములు. మఱియు నివి అనార్యజాతివారైన సాత్వతులచే నాచరింపఁబడినవి.౨. ఇందు విశేషముగా నైంద్రజాలికవిద్యలు, మూఢవిశ్వాసములు గలవు.3. సంప్రదాయసిద్ధాంతములలో నిదిపేర్కొనఁబడలేదు. బాదరాయణుఁడైన నీతత్త్వమును సమర్థింపలేదని శంకరుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు. చక్రాంకితముద్రలు మున్నగువిచిత్రకర్మకలాపములు దీనియందుఁగలవు. ఈయభ్యంతరములకు యామునాచార్యుఁడు బదులుచెప్పినాఁడు. ఈతత్త్వము వేదములకు సంబం

(౨) మనుధర్మశాస్త్రమ్. ౧౦.౨3.గ (3) ఋుద్రవిశ్వాప్రచురతా.

ధించినదే; దీనిని బాదరాయణుఁడు మహాభారత భాగవతములం దంగీకరించినాఁడు. మఱియు సుప్రసిద్ధఋషిపుంగవులైన భృగు భరద్వాజు లంగీకరించిరి; భాగవతులంద రుత్తమ బ్రాహ్మణులే; సాత్వతులనగా నొకజాతికాదు; సత్వగుణ మధికముగాఁగలిగిన భక్తులని యర్థము. రామానుజుఁడు యామునాచార్యు నంగీకరించెను; ఈతత్త్వము సమర్థింపవలసివచ్చుటచేతనే యిది వేద సంబంధమతమని యంగీకారమును బడయుటకుఁ గొంతకాలము పట్టియుండునని చెప్పవచ్చును. అభినవవైష్ణవమతములో ముఖ్యములైన విగ్రహార్చనము, చక్రాంకితము, ఊర్ధ్వపుండ్రధారణము పాంచరాత్రమతములోనివే. ఏనామముతోఁ బిలిచినను పాంచరాత్రమతము పురాతనమతమనియు, బౌద్ధమతకాలము నాటిదనికాని, యంతకంటెఁ బూర్వమున్నదనికాని చెప్పవచ్చుననియు, మహాభారతనారాయణీయప్రకరణము శ్వేతద్వీపమునకు నారదుఁడుచేసిన యాత్రలనుగూర్చియు, శ్వేతద్వీపవాసులందరు నేకేశ్వరవాదులు లేక యేకాంతికవాదులనియు వర్ణించెను గాన నీమతము క్రైస్తవులనుండి గ్రహింపబడెననియుఁ గొందరు వాదించువారు లేకపోలేదు. డాక్టరు. సీలు పలికినాఁడు; "కొందరు భారతీయవైష్ణవులు, ఈజిప్టు, ఆసియా మైనరు దేశములకు నిజముగాఁ బయనించినసాక్ష్యములు నారాయణీయప్రకరణమున లభించుచున్నవి. భారతీయులకుఁగల సహజ సర్వమతాభిమానాదరదృష్టితో వీరు, కొంతకాలముపోయిన వెనుక గౌతమబుద్ధు నవతారములలోఁ జేర్చినట్లే, క్రీస్తును గూడ నవతారవర్గమునఁజేర్చి,నారాయణావతారముగాఁ బరిగ

శింప యత్నించిరని తేలుచున్నది."౧. వీబరుకూడ నిదేయభి ప్రాయమును బ్రకటించెను.౨. లాస్సేను వీరితో నేకీభవించెను. భారతవర్షమునకుఁ బశ్చిమోత్తరదిశనున్న దేశములలో క్రైస్తవ మత మున్నదని తెలిసి, కొందరుబ్రాహ్మణు లచటికేఁబోయి, క్రైస్తవమతభావములను గొన్నిటిని సంపాదించి తెచ్చియుండవ వచ్చునని యీతఁడభిప్రాయపడెను. కాని వీ రేగినదేశము పార్థియా దేశమనియు, నచట మతప్రచారకుఁడగు థామస్ క్రిస్తుసందేశమును ప్రచురించెనను సంప్రదాయము ప్రాచీన మైనదనియు నీతఁడు భావించినాఁడు. కాని యేకేశ్వరతత్త్వము వేదములకుఁ దెలియనిదికాదు. నారదుఁడు నేర్చుకొనినశాస్త్ర ములలో నేకాయనతత్త్వ మొకటియని ఛాందోగ్యోపనిషత్తు పలుకుచున్నది 3. భాగవతమతము, భారతీయ మూల తత్త్వభావములకు విరుద్ధములైన భావములను గలిగి యుండలేదు. "ప్రాచీనభారతీయ విజ్ఞానజీవితముతోఁ బరి చయముగల వ్యక్తికి, భక్తితత్త్వము భారతీయ దృష్టినుండి జనించినదే యని స్పష్టముకాఁగలదు." ४. గార్బేభావ ములో "క్రైస్తవమతమునుండి భక్తితత్త్వము గ్రహింపఁబడెనని చెప్పుట కవసరము సాక్ష్యము నేటికి లేశమాత్రమైనను లభించి యుండలేదు. భక్తిశబ్దార్థము సూచించుతత్త్వము క్రైస్తవ మతమున కొక్కదానికే విలక్షణమైనదికాదు. ఇతరములైన

౧. వైష్ణవ, క్రైస్తవమతములు పుట 30. (౨) ఐ. ఎ. ౧౮౭४. కృష్ణజన్మాష్టమీ ఉత్సవోత్పత్తి పరిశోధనము." (3) ౭అ. ౧.४.
(४) గార్బే. ప్రాచీనభారతీయతత్త్వము. పుట. ౭४.

యేకేశ్వరవాదతత్త్వములలో దేవునియందు భక్తివిశ్వాసములు క్రమాభ్యున్నతినొందుటయే కాక, యేకేశ్వరవాదము నతిక్రమించిన తత్త్వములందుఁగూడ నీభక్తివిశ్వాసములుసహకారముతోఁ బెంపొందినవి. ముఖ్యముగా భారతవర్షములో భక్తి మతము స్వజాతీయమని చెప్పుటకు వలయు లక్షణము లన్నియు నున్నవి. బార్తుపండితుఁడు వచించినట్లు, భారతవర్షమున ఋగ్వేదకాలమునుండి, నేటివఱకుఁగల మతచరిత్రలో నన్నిదశలందు నేకేశ్వరభావములుండి, అవిచ్ఛిన్నముగాఁ బెంపొందుటవలన, విశేషదైవభక్తి విశ్వాసతత్త్వము భారతీయులే కల్పించుకొనసమర్థులని నిర్ణయింపవచ్చును. శ్వేతద్వీపమనగాఁ బత్కాలభూగోళ శాస్త్రముననుసరించి, మేరుపర్వతమున కావలనున్న భారతవర్షభాగమే. క్రైస్తవమతము భారతవర్షమునకు వచ్చినది క్రీ. వె. రెండు మూడు శతాబ్దములలో మాత్రమే. ఏకేశ్వరతత్త్వము దీనికంటె నతిపురాతనమనుటకు వలయునంత సాక్ష్యమున్నది. వాసుదేవనామము పాణిని వ్యాకరణములో నున్నది ౧ భండార్కరు పండితునభిప్రాయములో "ఇంకను బూర్వికుఁడుగాకున్నను క్రీ. పూ. ౭-వ శతాబ్దారంభకాలమునకే పాణిని చెందియున్నవాఁడు." ౨. బౌద్ధ జైన మతగ్రంథములు భక్తిమార్గము నుదాహరించినవి. 3. తేరగాథలోని భక్తిమార్గ శబ్దమును బౌద్ధులు పూర్వభారతీయ మతగ్రంథముల నుండి తీసికొనిరని యమ్. సెనార్టు తలఁచినాఁడు. "అత్త

౧ ౪అ. 3, ౯౮. (౨) బొంబయిగెజెటీర్ వాల్యుము౧ భా౨ పు. ౧౪౧ (3) తేరగాథా. 3౭౦

పూర్వమే యోగసిద్ధాంతములు, విష్ణుగాథలు, భగవంతుఁడని యర్చింపఁబడిన విష్ణు కృష్ణచరిత్రముగల తత్త్వములే దేశమున లేకుండినయెడల బౌద్ధమతము పుట్టియుండెడిదే కాదు." ४. బార్తు పలికినాఁడు: "దేవకీపుత్రుఁడైన కృష్ణుఁడే దేవుఁడుగాఁ బూజింపఁబడి, కృష్ణునిచే నుపదేశింపఁబడిన భాగవత. సాత్వత, లేక పాంచరాత్ర మతము క్రీ. పూ. ౮–వ శతాబ్దమునకుఁజెందిన జైనమతమునకంటెఁ జాలపూర్వమైనది."౫. పాణిని సూత్రములకుఁ దానురచించిన భాష్యములోఁ బతంజలి వాసుదేవుఁడనగాఁ బూజ్యుఁడగు దేవుఁడని రచించెను.౬. భాగవతమతము, క్రైస్తవమతమునకుఁ బూర్వదశలోనిదని తెల్పు భూగర్భశాస్త్ర పరిశోధనలసాక్ష్యముకూడనున్నది. భాగవతుఁడైన హెలియోదొర వాసుదేవునికిఁ గృతజ్ఞతాపూర్వకముగా నొక ధ్వజస్తంభమును గరుడవిగ్రహముతో, స్థాపించెనని క్రీ. పూ. ౨–వ శతాబ్దమునకుఁజెందిన బేశనగరశాసనము చెప్పుచున్నది..౭ భగవంతుఁడైన సంకర్షణవాసుదేవపూజనుగూర్చి ఘోసుండి శాసనము చెప్పుచున్నది. క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దమునకుఁ జెందిన యింకొకశాసనము సంకర్షణలేక వాసుదేవస్తోత్రమును గలిగియున్నది. ఈసాక్ష్యములనుబట్టిచూడగా, భారతవర్షములోని యేకేశ్వరతత్త్వము స్వదేశీయమైన స్వతంత్రతత్త్వమని

---

४. ఇండియన్ ఇంటర్ ప్రెటర్. ౧౯౧౭ పుటలు ౧౭–౭౮.

౫. ఐ. ఎ. ౧౮౯౪. పు. ౨४౮.

౬. జె. ఆర్. ఎ. యస్. ౧౯౧౦. పుట ౧౬౮.

౭. ఎపిగ్రాఫికా ఇ డికా వాల్యుము. ౧౦.

యు, నది సహజమైన జాతీయజీవితవిజ్ఞానములనుండి సముద్భవించినదే యనియు స్పష్టమగుచున్నది.

౯—పౌరాణిక ప్రపంచస్వరూపము.

యథాస్వరూపముగాఁ గాకున్నను, మహాభారతము సృష్టిక్రమము విషయములో సాంఖ్యసిద్ధాంతము నంగీకరించినది. పురుషుఁడు ప్రకృతిబ్రహ్మ స్వరూపములని నిర్ణయింపఁబడెను. ప్రపంచము పరబ్రహ్మమునుండి యావిష్కృతమైనదనియు వచింపఁబడెను. ఆత్మనుండి ప్రకృతినిర్మాణము చేసిన గుణములన్నియు సాలెపురుగునుండి దార ముదయించినట్లు విసృతమైనదని పలుకఁబడెను.౨ ఈవిధముగా బ్రహ్మము సృష్టికారణమని యితరరూపములలోఁ గూడఁ జెప్పఁబడెను. సృష్టి చేసిన చతుర్ముఖ బ్రహ్మ, ఒకస్వర్ణాండమునుండి జనించెనని యుఁ దీనికిఁ గారకుఁడు పరబ్రహ్మమనియు నాయండమందే సర్వజీవరాసులు నుండుననియు వచింపఁబడెను. బ్రహ్మాండభావము నేఁటికిని నిలిచియున్నది. సాంఖ్యద్వైతతత్త్వములనుగొన్ని తావులందు మహాభారతము స్పష్టముగా వివరించెను. ప్రకృతి పురుషునకు వేఱైనది. కాని పురుషుఁడు సర్వస్వరూపి. పురుషుఁడు ప్రకృతియు నొకేతత్త్వమునుండి జనించినవి. పురుషాధీనమై ప్రకృతిసృజించును; ౩ లేక ప్రకృతిలోని సృజనశక్తులను పురుషుఁడు ప్రోత్సహించి క్రియాన్వితము లొనర్చును. ౪. కాని యితరస్థలములందుఁ గ్రియాశక్తి యంతయుఁ బ్రకృతి యందే యున్నదనియుఁ బురుషుఁడేపనియుఁ జేయఁడనియుఁ

౨. ౭౮. ౨౦౫.౪౦౩. ౧౨౮. ౩౧౪, ౧౨. (౪) ౧౨౮. ౩౧౫. ౧౭.

బురుషుఁడు తాను గర్తయని తలఁచినచో నది భ్రాంతి య నియుఁ జెప్పఁబడెను. ౫. సృష్టిలయములు ప్రకృతికర్మలే య నియుఁ, బ్రకృతి పురుషునుండి జనించినదే యనియు, నందుచేఁ బ్రకృతిపురుషునందుఁ గాలాంతరములందుఁ బ్రవేశించుచుండు ననియు నచ్చటచటఁ జెప్పఁబడెను. ౬. గాఢముగాఁ దప్ప, మహాభారతమున మాయాసిద్ధాంతము స్పష్టముగాఁ బ్రతిపాదిం పఁబడియుండలేదు, సాంఖ్యసిద్ధాంతము ననుసరించియే సృష్టి పరిణామక్రమము మహాభారతమున వర్ణింపఁబడెను.౧.

ఈదశలో సాంఖ్యతత్త్వ నిర్మాణము జరుగకున్నను, సాంఖ్యభావములు పరిపక్వమందుచున్నవి. మహాభారతము నందు గోచరించిన సాంఖ్యతత్త్వముయొక్క ముఖ్యలక్షణముల నిట మనము గ్రహింపవలసియున్నది. ఏలన, ననంతరవిజ్ఞాన మంతయు నీసాంఖ్యతత్త్వమును, మతమును నంగీకరింపకున్నను సాంఖ్యమనస్తత్త్వమునుసృష్టితత్త్వమును నంగీకరించినవి.సాంఖ్య లొసగిన భూతములసంఖ్యనే మహాభారతమంగీకరించినది. ౨ అను గీతయొసగిన పరిణామక్రమము సాంఖ్యశాస్త్రీయసిద్ధాంత మునకు సన్నిహితముగా నుండును. 3. అవ్యక్తమునుండి మహ త్తు, మహత్తునుండి యహంకారము నందుండి పంచభూతములు,

౫. ౧౨అ. ౨౨౨. ౧౫-౧౬. (౬) ౧౨అ. 303. 3౧. చూడు బి. జి. ౬. 32.

౧. చూడు అశ్వమేధపర్వము. 3౫అ. ౨౦-౨3; ౪౭అ. ౧౨-౧౫.

౨. చూడు శాంతిపర్వము 303-30౬; అనుగీత; ౯అ. ౫౦.౮; ౧౨అ. 30౬. 3౯-౪౦

3. ౧౪అ. ౪౦-౪౨.

నందుండి శబ్దస్పర్శరూప రసగంధములును, పంచప్రాణములును, మఱియు నహంకారమునుండి పంచకర్మేంద్రియములు, పంచజ్ఞానేంద్రియములు, మనస్సును నుదయించినవి. పదునారు గుణములతోఁ గూడిన పురుషుఁడు పదునేడవ వాఁడని లెక్కింపఁబడెనే కాని, యిరువదియైదు తత్త్వములు లేనందున, సాంఖ్యతత్త్వము పూర్తిగా లభించియుండలేదు. మహాభారత మిరువదియైదు తత్త్వములకు పెక్కుతావుల నీశ్వరునిఁ గూడఁ గలిపి యిరువదియారు లెక్కించెను.౪ దీనివలన సాంఖ్యసమస్యల విషయమై ప్రజలు విశేషముగా నాలోచించుచున్న కాలమది యని తెలియుచున్నది.

మహాభారతము గుణతత్త్వము నంగీకరించినది. సత్త్వరజస్తమోగుణములు ప్రకృతిలక్షణములు. భిన్నపరిమాణములలో నీగుణములు సర్వవస్తువుల యందు నున్నవి. జీవులు దేవతలుగాను, మానవులుగాను, జంతువులుగాను, నొకవిభాగము నేగుణమధికముగా నున్నదో దానినిఁబట్టి చేసిరి. ౫ ఈ మూఁడుగుణములు నాత్మబంధనములు, అవి కలిసి కనిపించును. పరస్పరసంబంధము గలిగి, ఒకదానినొకటి యనుసరించును. సత్త్వమున్నంతకాలము తమము నుండుననుటకు సందేహము లేదు. సత్త్వతమము లున్నంతకాలము రజోగుణము నుండును. అవి కలిసి యాత్రచేసి, కలిసియే సంచరించును." ౧. దీనిపై వ్యాఖ్యానించుచు నీలకంఠుఁడిట్లు వ్రాసెను. "సత్త్వమెంత పెం

(౪) శాంతిపర్వమ్, ౩౦౮; చూడు ౩౦౬. ౨౯; ౩౧౦-౧౧
౫. అనుగీత ౧౪౯. ౩౬-౩౮.
౧. అనుగీత. ౨౪౯.

పొందినను, దానికిఁ దమస్సు నిరోధకమైయుండును. ఈవిధముగా నభివృద్ధి నిరోధకశక్తులు మూడుగుణములయందు నవిచ్ఛిన్నముగాఁ గలిసియుండును. వానిబలములో భేదమున్నను నవి యెల్లప్పుడును కలిసియుండును." తమస్సు మానవునిలో మాంద్యలక్షణము, దానిలక్ష్య మింద్రియసంతృప్తి, సుఖసంపాదనము, దాని పరివృత్తి అజ్ఞానము. దానిని నిగ్రహించు మానవుఁడు సౌమ్యుఁడనఁబడును. రజస్సు ఉద్రేకశక్తి; కోరికల నతిశయింపఁజేయును. అది మానవున కశాంతినిచ్చి, విజయమును, నధికారమును సంపాదించునట్లు చేయును, దానిని నిగ్రహించినపుడది మృదువైన ప్రేమ, దయ, కరుణారూపముల గోచరించును. అజ్ఞానాన్నృతములకుఁ దోడ్పడునట్టి తమస్సునకును, సత్యదృష్టినిఁ బెంపొందఁజేయు సత్త్వమునకును మధ్యస్థమైనది రజోగుణము. మానవునిలో జ్ఞానభాగము సత్త్వము. అది నిశ్చలమైన సచ్ఛీలవికాసమొనర్చి, యోగ్యతను బోషించును. మానవులను సక్రమముగా నడపుశక్తి సత్త్వగుణమే, దానిధర్మము క్రియాత్మకమైన జ్ఞానము, సక్రమవిధి నిర్వాహణము గుణత్రయాధీనుఁడు గానివాఁడు లేఁడు. మనస్సుసత్త్వమునకు, జీవితపరివృత్తికి రజస్సు దేహమునకుఁ దమస్సు నిలయములు. తమస్సు మనభౌతికస్వభావమునందును, రజస్సుచేతనస్వభావమందును, సత్త్వము మానసిక స్వభావమునందును నుచ్చదశలో గోచరించును. మనమానసిక నిర్మాణమునందు మూడును భిన్నాంశరూపక సంయోగమును గలిగియే యుండును. విజ్ఞానజీవితమందలి సంకల్పభాగమును దీసికొన్నచో,

నెడతెగని కోరికలయొక్కయు వాని ననుభవించుటయొక్కయు పునరావృత్తి గలిగిన క్షుద్రజీవిత ప్రవృత్తిలోఁ దమస్సు బలావత్తరమైయుండును. అధికారలాభ జయాదికము లైన కామములందు రజోగుణము విజృంభించును. రజస్తమములకు సామరస్యముచేకూర్చి, జీవమునకు లోకమున కనుకూలసంబంధమును గలిగించి, ఆంతరంగిక సమన్వయమును సాధించునది సత్త్వగుణము. ౨. ఈమూడు గుణములు పరస్పరసంయోగముచే మానవుని శీలమును నిర్ణయించును. కావున మానవులందరు సాత్త్వికులు, రాజసికులు, తామసికులుగా వర్గీకరింపఁబడుదురు. ద్విజులలో వైశ్యు లధములు; స్పర్ధక్రియాపరతంత్రులగు క్షత్రియులు మధ్యములు; బ్రాహ్మణు లుత్తములు. ఈ గుణముల ననుసరించి దైవలక్షణములను జెప్పినపుడు, బ్రహ్మవిష్ణుశివులు మూడుగుణములకుఁ బ్రతినిధులు. దేవునియందీమూడుగుణములును సామరస్యము నొందియుండుటే కాక, దైవ ప్రవృత్తి హేతువులు నైయుండును. దేవునియందు సత్త్వము స్వయంజ్యోతి రూపమైన దివ్యకాంతి, రజస్సు సర్వవ్యాపారసంకల్పశక్తి, తమము కర్మనివృత్తిసూచకము. ఈత్రివిధశక్తులు ప్రకృతిలో సర్వవ్యాపారములకుఁ గారణములై యున్నవి. ఈ మూడుగుణముల వ్యాపారమే లోకనాటకము. "గుణములు గుణములనుండి పుట్టి, గుణములలోఁ గలిసిపోవును.౧."

౨. పోల్చు, ప్లేటో మూడు గుణములు; కామము, క్రియ; హేతువు. దీని ననుసరించి మూడురీతులు మానవవర్గీకరణము.

౧. శాంతిపర్వమ్. ౩౦౫-౨౩.

సాంఖ్యతత్త్వాచార్యులు కపిలుఁడు, ఆసురి, పంచశిఖుఁడు-అనని చెప్పుదురు. కాని పంచశిఖుని తత్త్వమునకు సాంఖ్యతత్త్వమునకు భేదములున్నవి.3. పౌరాణికతత్త్వము, వేదాంతతత్త్వమునకును, సాంఖ్యతత్త్వమునకును మధ్యమదశను గల్పించిన దను డహ్యాసేను నభిప్రాయమును మేమంగీకరింపము. పురాణములు రెంటిని. స్వీకరించినవి. పురాణములలో సాంఖ్యతత్త్వము సమగ్రముగా లేకున్నను, ముఖ్యాంశములన్నియు నున్నవి. యోగసిద్ధాంతమంతయు స్వీకరింపఁబడునుగాని, పతంజలియోగశాస్త్రపదములు మాత్రము పూర్తిగాఁ వాడఁబడలేదు.౪.

పంచభూతములైన భూమి జలముఅగ్నివాయువుఆకాశముల కనుగుణములైన పంచేంద్రియములను. త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాఘ్రాణములను మహాభారత మంగీకరించినది. ఇంద్రియమునకింద్రియ విషయసంయోగమాత్రముచే దర్శనము లభింపదు. ఇంద్రియ వేదనమును మనస్సు స్వీకరించి బుద్ధికందిచ్చి బుద్ధి ఆత్మకు సమర్పింపవలెను. "మనస్సాహాయము లేనిదే నేత్రము చూడఁజాలదు. ౫. మనస్సు వార్తలనందించునదే కావున బుద్ధి నిర్ణయించునది. ౬. ఆత్మ స్వభావమునుగూర్చి, కొందరు, ప్రకృతికార్యములకు, సాక్షిమాత్రమనియు, వేదజ్ఞానముల కాధారమనియు,స్వయముగా నచంచలమనియు సాంఖ్యులభావ

(౨) అనుగీత ౧౨౮ ౩౧౯, ౫౯;౧౨౮ ౨౧౭, ౧౪.
3. చూడు కీత్ సాంఖ్యతత్త్వము పుటలు ౩౯-౪౦
(౪) ౧౨౮. ౨౩౭, ౬-౭. (౫) శాంతిపర్వమ్ ౩౧౧, ౧౭.
(౬) శాంతిపర్వమ్. ౨౫౧, ౧౧.

ములను నమ్మిరి. ఆత్మ అణుస్వరూపమను భావములుగూడ నంగీకరించినది. జీవాత్మల అస్తిత్వము నేకాక, పరమాత్మ లేక పురుషోత్తముఁడున్నాఁడనియు భారతము విశ్వసించును. దేహాబుద్ధుఁడైన ఆత్మ, క్షేత్రజ్ఞుఁడనియు, దేహగుణశూన్యుఁడగు నప్పుడాత్మయే పరమాత్మయనియు భావింపఁబడెను. లింగశరీర భావమును భారతము చెప్పుచున్నది. ౨.

౧౦—ధర్మశాస్త్రము.

సుఖసాధనమైన ధర్మసూత్రమునకు మహాభారతముచ్చస్థానమునిచ్చినది. "జీవులందరు దుఃఖనివారణమును సుఖప్రాప్తిని గోరుదురు." 3. "మనము కోరునది సుఖము; ద్వేషించునది దుఃఖము" ౪. లోకమున సుఖదుఃఖములు రెండును గలిసియున్నవి. ౫. కాని సుఖదుఃఖములు రెండు ననిత్యములే. ఏస్థితియందుండి సుఖదుఃఖములరెంటిని నిర్వికారప్రశాంతచిత్తులమై గ్రహింపఁగలమో, ఆస్థితినిసంపాదించుటే మానవప్రవృత్తికిఁ బరమావధి. ౬. మానవునకు సంపూర్ణ సంతృప్తి నొసగుటకు నిశ్చలస్థితిని ధర్మమే ప్రసాదింపఁగలదు. ఇహాలోకమునందు శాంతి సుఖములను, ననంతరము మోక్షమును ధర్మమీయఁగలదు.

ధర్మము మోక్షమునిచ్చునుగాని మోక్షము సిద్ధి, ధర్మము సాధనముగాఁ జెప్పఁబడెను. మానవుని పురుషార్థము

౧. చూడు శాంతిపర్వము. ౧౮౭-౨౪ (౨) వనపర్వము ౨౯౬-౧౬
3. శాంతిపర్వము ౧౩౯, ౬౧. (౪) శాంతిపర్వము ౨౯౫, ౨౭.
౫. శాంతిపర్వము ౧౯౦-౧౪; ౨౫-౨౩; వనపర్వము ౨౬౦, ౪౯
౬. శాంతిపర్వము ౨౫-౧౬

లైన ధర్మార్థ కామ మోక్షములలో నీ రెంటికి భేదముచూపఁబడినది. మోక్షసాధనసూత్రములు మోక్షధర్మములు. సంకుచితార్థములో ధర్మమనగా నీతిసూత్ర సముచ్చయము; కాని యిందు మోక్షభావముకూడ నిమిడియున్నది.

సార్వజనిక నియమములైన అహింసా సత్యములుగాక, ధర్మము సంఘపరిస్థితులపై నాధారపడియుండునది. ధర్మమునకెల్లప్పుడు సంఘసంబంధమున్నది, సంఘమునేకముగా బంధించి చూపునది ధర్మము. ౭. మనము ధర్మమును బోషింపకున్నచో సాంఘికముగా నరాజకము సంభవించి, సంపద, కళ నశించును. సమాజస్థితికి ధర్మమాధారము. ౮. ధర్మమే సర్వసృష్టియొక్క క్షేమమునుగూర్చును. ౯. "సంఘక్షేమమునకు వ్యతిరేకమైనదానిని దేనినాచరించుటవలన నీవు లజ్జాన్వితుఁడవుకావలసివచ్చునో దానినిఁ జేయకుము." ౧౦. "నీకేది యహితమని తలచుచుంటివో దాని నితరులకును జేయకుము." ౧౧. అను నీసూత్రమున సర్వధర్మసార మిమిడియున్నదని మహాభారతము చెప్పుచున్నది. వర్ణధర్మములు ధర్మసాధనములుగా శాసింపఁబడినవి." తాను మిండితుఁడుగాక, రాజ్యమును తనవీర్యముచే రక్షించువే

(౭) "ధారణాద్ధర్మ మిత్యాహుః ధర్మో ధారయతే ప్రజాః" కర్ణపర్వము ౬౯-౫౯

౮. లోకసంగ్రహము లేక సమాజధారణ.

౯. సర్వభూతహితమ్.

౧౦. శాంతిపర్వము ౧౨౪, ౬౬, ౨౬౧, ౯, ౧౦౯, ౧౦.

౧౧. పండితపత్రిక ౧౮౭౧. పుట ౨౩౮.

క్షత్రియునిధర్మము." ౧. వర్ణధర్మములకంటె సర్వజన సామాన్యములైన నీతిధర్మము లధికములు. "సత్యము, ఆత్మ నిగ్రహము, తపము, ఔదార్యము, అహింస, నియమవ్రతము, ఇవియే కార్యసిద్ధిహేతువులు. కులవర్ణములుగావు." ౨. "ప్రాణ ముకంటెను మోక్షముకంటెను ధర్మమేఅధికమైనది. రాజ్యము పుత్రులు, యశము, సంపద యివన్నియు సత్యముయొక్క విలువలోఁ బదునారవవంతును గావు." ౩. స్త్రీలకు వైదిక కర్మాధికారములేకున్నను, పుణ్యతీర్థయాత్ర, పురాణపఠనము, భక్తివిశ్వాసములతో దేవుని భజించుట మున్నగునవి చేయ నచ్చును. ౪.

ధర్మమిహలోకసుఖైకసాధనముగా నేర్పాటుచేయఁబడి నదికాదు. కామసంతృప్తియే దానిలక్షణముగాదు. కామాను భవము నిత్యసుఖప్రదముకాదు. "సుఖకాంక్ష సుఖానుభవము వలనఁ దీరదు." ౫. మనకేది ప్రాప్తించినను మనయాశ పెరుగు చునేయుండును. "జిలుగు సాలెపురుగు తనయైశ్వర్యముచే మర ణించుచున్నది." ౬. అనంతమైనదానిని గోరు కోర్కెను సాంత మైనదేదియును తృప్తిపఱుపఁజాలదు. అవసరమైనచో ధర్మము కొఱకు మనము క్లేశము లనుభవింపవలసి యుండును. శాశ్వతా

---

౧ "దండ ఏవహి రాజేంద్ర క్షాత్రధర్మోనముండనమ్." శాంతిపర్వము ౨౩, ౪౬. (౨) ౩అ. ౧౭౧-౪౨ (౩) ౩అ. ౩౪, ౨౨

౪. ౩అ. ౩౮, ౩౩; ౩అ. ౭౪, ౭౩.

౫. "నజాతుకామః కామానాముపభోగేన శామ్యతి" ఆదిపర్వము, ౭౫, ౪౯. చూడు మనువు ౨అ. ౯౪. (౬) ౧౨అ. ౩౩౦, ౨౯.

నందసంపాదనమునకు దుఃఖానుభవమే మార్గము. ౬. అసంతుష్టి యభ్యుదయమునకు దోహదము. ౭. మనము మన మనస్సులను నిగ్రహించి, కామము లుద్రేకము పొందకుండఁ జూడవలెను. మనకుఁ జిత్తశుద్ధిగలిగి, సత్యము లభించినచో, మానవులకుఁ గష్టముగాఁ దోఁచుననిగాని, మనకు శ్రమకలుగుననికాని తలఁచి ధర్మాచరణమును మానము. మనస్సంకల్పముల శిక్షణము వలన నిట్టిదృష్టి పెంపొందును. కొన్ని తావులందుఁ దీవ్రజపము బోధింపఁబడెను. సుఖదుఃఖములు మిశ్రమమైయుండుటచే వీని బంధములనుండి విముక్తినందుమార్గము తృష్ణానాశనమే. ౯. సుశిక్షణముచే మనకు లభించుస్థితి కామసంతృప్తి కంటెను, మహేంద్రపదవికంటెను నగణ్యముగా నతిశయమైనది. ౧౦. మహాభారతమునందుఁ దపోయోగములనుగూర్చి సక్రమమైన పద్ధతి యేదియు నిర్వచింపఁబడలేదు. ఏకపాదముపై నిలుచు ఋషులను, తమపై వల్మీకములు పెరుగుచున్నను సమాధిగతులై యుండువారిని, ఉగ్రకోపాంధులైన దుర్వాసుడు, మున్నగు ఋషు లనుగూర్చియు వినియుంటిమి. తపోమార్గమునకుఁ బ్రాముఖ్య మీయఁబడినదికాని, దానినిగూర్చి ప్రతిఘటనములును గలవు. "కాషాయాంబరధారణము, మౌనవ్రతము, దండత్రయధార ణము కమండులువును స్వీకరించుటయు నివి తప్పుదారినిబట్టించును. ఇవి మోక్షసాధనములు గావు." ౧౧. తర్కించిన త్రివిధా

౬. వనపర్వము ౨౬౩, ౮. (౭) సభాపర్వము ౫౫-౧౧ "అసంతోషః శ్రియో మూలమ్." (౯) శాంతిపర్వము ౨౫, ౨౨; ౧౭౮, ౧౬.
౧౦. శాంతిపర్వము ౧౭౮, ౮౭; ౧౭౭, ౮౯.
౧౧. శాంతిపర్వము ౩౨౧, ౮౬

శ్రీమధర్మములు నిర్వర్తించునందాక లోకమునుపీడి సన్న్యసించుట కంగీకరింపఁబడలేదు. త్యజించుటకుముందు లోకమున జీవించి యనుభవమును సంపాదించుటే ప్రధానమను విషయమును దెల్పుగాథ యొకటి మహాభారతమునందుఁ గలదు. వివాహముచేసికొనకుండ ముందుగనే సన్న్యసించిన యొకఁడు తిరిగి తిరిగి యొకఘోరమైన నరకకూపమును జేరెను. అచటనాతఁడు తన తండ్రిని తాతను, నింకనితరతరముల బంధువులను నొకరివెనుకనొకరు ఘోరాంధ తమఃకూపమున నున్ముఖులై యున్నవారిని గాంచెను. వారందరు పట్టుకొని వ్రేలాడుచున్న త్రాడు నొకకాలశక్తియను నెలుక నెమ్మదిగాఁ గొరికివేయుచున్నది. చిన్ననాఁడు తానువినిన జ్ఞాపకముగలవారి కంఠనాదములు "మమ్మురక్షింపు"మని యఱచుచు వినఁబడినవి. వీరందరికి మోక్షమిచ్చి కాపాడుటకు వారివంశములో నొకపుత్రుఁడుదయించుటే. సన్న్యాసి దానియర్థమునుగ్రహించి, యింటికిఁ దిరిగివచ్చి వివాహమాడెను.

ఒకసంఘములోని వ్యక్తులమై సంఘమునెడ మనవిధ్యుక్త ధర్మములను నెఱవేర్పవలయుచో, మనవిధులేవో తెలిసికొనుటెట్లు? పవిత్రులు పరిపూర్ణులు, వారికి వారే శాసనములు. పరిణతినొందనివారందరు నితరులుకల్పించినట్టియు సంఘమంగీకరించినట్టియు నియముల నంగీకరింపవలెను. ఆచారము ప్రధానమగు నియమము.౨. నియమములు మనలోని స్వభావదోషములను నిరోధించునవికావున నవి శాసనరూపములను దాల్చి

౨. అనుశాసనపర్వము ౧౦౪, ౧౫౯; మనువు ౧౮. ౧౦౭.

బాధించునవిగా గోచరించును. ౩. కర్తవ్యములకు వైరుధ్య మేర్పడుచో నప్పుడు మనము మహాత్ముల ననుసరింపవలెను. మనలనుత్సాహపఱచి, ధర్మోద్యుక్తులమగునట్లు చేయుట కొక ప్రేమపాత్రుఁడగు వ్యక్తి యవసరమని గుర్తింపఁబడినది. తర్కము స్థిరమైనది కాదు; ధర్మశాస్త్రములు భిన్నభావముల నుపదేశించును. ఏఋషివాక్యమును నిశ్చయముకాదు; ధర్మ సూక్ష్మ మతి గుప్తమైనది; అందుచే మహానుభావుల దారినిఁ బోవలెను.” ౪. మహానుభావులనగా నాత్మజ్ఞానులే. కొన్ని సామాన్య ధర్మములున్నవి. ‘అతివాదములను విసర్జింపవలెను’ మున్నగునవి. ౧. అతిశయమైన సహిష్ణుతాభావమును దోషమే. ౨. సత్యము, అహింస ప్రధానధర్మములని చెప్పినను వానికిసవరణలను మహాభారతము ప్రకటించినది. ౩. సత్యము పలుకుటలో స్థిరమైనవిలువలేదు. మానవజాతికల్యాణమే సత్య వచనమునకు ఫలప్రాప్తి. ౪. కాని నియమమున కనుబంధ ముల నంగీకరించుటవలన ప్రమాదములనుగుర్తించి, మహాభా రతము, సత్యవిరుద్ధముగాఁ బ్రసంగించినవారికిఁ బ్రాయశ్చిత్త ములను నియమించినది.౫.

౩. చూడు మీమాంసాసూత్రములు ౧అ. ౧, ౨; శాంతిపర్వము ౫౯ ౪, ౨౯. (౪) వనపర్వము ౩౧౨, ౧౧౭.

౧. అతి సర్వత్ర వర్జయేత్ ౨. వనపర్వమ్. ౨౮.౬,౮. (౩) శాంతి పర్వమ్. ౧౦౯, ౧౭-౧౬ ౪. యద్భూతహితమ్ అత్యంతమేతత్సత్యమ్ మతమ్ మమ. శాంతిపర్వము ౩౨౯. ౧౩; ౨౮౭. ౧౬. (౫)౮౬. ౧౦౪-౧౦౯

పాపము, పశ్చాత్తాపముతోఁ గూడిన తప్పు నొప్పుకొనుభావము నంగీకరింపఁబడెను: నిజముగాఁ బశ్చాత్తప్తుఁడైన వాఁడిట్లు చెప్పవలెను. "నేనట్టి తప్పు నికెన్నఁడును జేయను." దేవునియందు నిశ్చలమైనభక్తి, ధర్మసంశుద్ధమైన పరివర్తనమునకు సాధనము. ఎంత పుణ్యకర్మనొనర్చినను, జ్ఞానము వలనఁ గాని పరమార్థము లభింపదని చెప్పు కొన్ని వాక్యములునుగలవు. "మోక్షప్రాప్తికవసరమగు నేకాగ్రతాభ్యాసము నందున్న పవిత్రత నార్జింపనంతకాలము మనము తిరిగితిరిగి జన్మించుచుండవలసినదే."౧.

మహాభారతము కర్మకు శక్తి గలదని, యనగాఁ జేసిన కర్మ యనుభవించి తీరవలెనను విషయమును విశ్వసించును. సర్వజీవులు కర్మబద్ధులనియు, జ్ఞానమువలనఁ గర్మబంధ విచ్ఛేదమగుననియుఁజెప్పు నుపనిషద్భావమును మహాభారత మంగీకరించినది. ౨ పితరుల కర్మఫలము సంతతికిఁగూడఁ బ్రాప్తించుననియుఁ గొన్ని తావులఁ జెప్పఁబడెను. ౩. వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యమునకుఁ గర్మబంధమునకు సామరస్యము కల్పింపయత్నములు జరిగినవి. కఠోరమైనకర్మనియతితోఁబాటు వ్యక్తిస్వాతంత్ర్యమున కవకాశముండఁజాలదను భావమే ప్రధానముగాఁ జెప్పఁబడినను, గొన్నిసవరణలు లేకపోలేదు. మానవప్రయత్నము కర్మను మార్పుచేయఁగలదు. కర్మ అగ్నివంటిది; దానిని విసరి

(౧) అనుగీత 3అ. ౨౩. (౨) కర్మణాబధ్యతే జంతూః విద్యయాతు ప్రముచ్యతే. శాంతిపర్వము. ౨౮౦,౨, ౩. శాంతిపర్వము ౧౫౯; మనువు, ౪అ. ౧౭౦; ఆదిపర్వము ౩౦.3

జ్వాలగా నొనర్పవచ్చును; ఆర్పివేయవచ్చును. కర్మ మూఁడు విధములు; ప్రారబ్ధము, సంచితము, ఆగామి. ఈదేహమనుభ వింపవలసిన యీజన్మములోఁ బూర్వజన్మ కర్మ ఫలసంస్కా రములేవి యారంభమగునో యవి ప్రారబ్ధములు. ఇతరపూర్వ జన్మవాసనలు సంచితములు; అనగా బీజరూపసంస్కారములు. ఈజన్మములోఁ జేసిన కర్మఫలసంస్కారము లాగామికర్మలు; ప్రాయశ్చిత్తములచేతను, జ్ఞానముచేతను, సంచితాగామి కర్మలు నాశనమగునుగాని, ప్రారబ్ధములుపోవు. దైవకృపచేఁ గూడ సంచితాగామికర్మలు నశించును. ఏదైననొక కార్యసిద్ధి కర్మవలననేకాక, సముచితయత్నమువలనఁ గూడనగును. కర్మ నియమ వ్యాపారము దేవునికధీనమై యున్నది. దేవుని స్వభావ ప్రకటనమే కర్మసూత్రము. కర్మసూత్రమును ధరించువాఁడు, ఆధారము, శక్తి యీశ్వరుఁడే. ౧.

ముందు జన్మమునుగూర్చి, మహాభారతములో స్పష్ట మైన భావములేదు. పితృయాన దేవయానములు, నరకమును న్నవి. అమరత్వమనగా, "నొకచక్రవర్తివలె నైశ్వర్యము నను భవించుటకాదు; ౨ ఆకలిదప్పులు, జరామరణములు మున్నగు దుఃఖములులేని, పుణ్యలోకమున ననుభవించు నిత్యానందమే అమరత్వము. అది మహాయోగికి లభించు బ్రహ్మానందము. యోధునకు దేవేంద్రుని స్వర్గము లభించును. ఇహలోకదేహ ములను విడిచిన మునీశ్వరులయాత్మలే నక్షత్రములని చెప్పఁ

౧. మహాభారతము ౮౫. ౧౨౯.

౨ ౭.౫. ౭౧. ౧౭.

బడెను. యుద్ధరంగమున నసువులఁ గోల్పోయిన వీరుల మూర్తులే నక్షత్రములుగా నర్జునుఁడు గ్రహించినాఁడు. దైవముతో నైక్యానుసంధానమే పరమలక్ష్యము. ప్రకృతితో సంబంధము లేని పురుషుఁడు తానని మానవుఁడు గుర్తించుటతో సర్వప్రకృతిబంధములనుండి విముక్తి కలుగునని చెప్పిన సాంఖ్యభావమొకొక్కచోఁ బేర్కొనఁబడెను. "దేహధారియైన జీవుఁడు స్వచ్ఛమైన యాత్మదర్శనము పొందినచో నవ్వాడాతనిని శాసించువాఁడెవఁడును లేఁడు. ఆతఁడే త్రిలోకాధినేత; ఆతఁడిచ్ఛవచ్చిన దేహములను బొందఁగలఁడు...ఆతఁడు బ్రహ్మైక్యము పొందును." 3

౧౧—శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు

అనంతరకాలమునకుఁ జెందిన యుపనిషత్తు లీదశకుఁ జెందినవి. ఇవి పూర్వోపనిషద్భావములనే పునఃప్రకటనమొనరించును. ఇవికొంతవిశేషవిజ్ఞానమును బ్రదర్శించును; మధ్యమకాలమున దేశములోని ప్రజల మనోవికాసమును సూచించును. ఇవియొక మతమునకుఁగాని, యొకశాఖకుఁగాని చెందును. కేవల యోగాభ్యాసములను, లేక సాంఖ్యతత్త్వమును, లేక వేదాంతతత్త్వమునుగొన్ని కొన్నియుపనిషత్తులు ప్రత్యేకముగా బోధించును. మనము తీవ్రతపమొనర్చి, సర్వకామములను నిర్మూలమొనరింపవలెనని జాబాలోపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. మైత్రిఉపనిషత్తు నిరాశాతత్త్వమునే ప్రదర్శించును౧.

3. అనుగీత ౪

౧. మైత్రి ఉ. ౧అ. ౨-౪.

సాంఖ్యయోగసిద్ధాంతముల కిది సామరస్యము కల్పించును. సాంఖ్యమతము చెప్పిన యిరువదినాలుగు తత్త్వములు పరబ్రహ్మమునుండి జనించినవని నిరూపించుయత్నము కన్పట్టును. మైత్రి, ధ్యానబిందు, యోగతత్త్వోపనిషత్తులు యోగతత్త్వమును గొనియాడును. భిన్నప్రదేశము లొకేవిశ్వదేశములోని భాగములైనట్లు, జీవులు బ్రహ్మములోని భాగములని అమృతబిందూపనిషత్తు చెప్పుచున్నది. ఇది యద్వైతార్థమును బ్రకటించును. "విజ్ఞానాతీతమై నిష్కలుషమై భాగములులేనిదే బ్రహ్మస్వరూపము. నేనే బ్రహ్మమునని తెలిసికొన్నవాఁడే, అవినాశి యగును." ఉపాధికారణముచే నొకటే యనేకముగా గోచరించును. చంద్రునివలెను, జలములోఁ జంద్రుని ప్రతిబింబమువలెను, బ్రహ్మమొకటిగాను, ననేకముగాను గూడఁ గనఁబడును." ౨. మోక్షమునకు సన్న్యాసమొక్కటే మార్గమని కైవల్యోపనిషత్తు చెప్పును. 3. జ్ఞానము ౪ ప్రధానమని చెప్పి, ఆత్మవస్తువులపై నాధారపడదని వాదించును. "జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థలు మూడింటిలోను, భోక్త, అనుభవము, పదార్థములు వీనినుండి వేఱై. నిత్యసచ్చిదానంద సాక్షిమాత్రుఁడనైన వాఁడనే నేను." ౫. ధ్యానము, సగుణారాధనము, రూపధ్యానములను గొన్ని యుపనిషత్తులు చెప్పును. విష్ణువు లేక శివుఁడు పరబ్రహ్మమనియు వానియెడ భక్తిమార్గమును గొన్నియుపనిషత్తులు బోధించును. ఇట్టివే మహానారాయణము, రామతాపన్నీయము, శ్వేతాశ్వతరము, కైవల్యము మున్నగు నుప

(౨) ౮-౧౦ (3) కైవల్యోపనిషత్తు ౧౬. ౧. (౪) ౯-౧౦ (౫) ౧౮.

నిషత్తులు. ఈయుపనిషత్తులన్నియుఁ జాలవఱకు, సాంఖ్యయోగ వేదాంత తత్త్వభావములను సమన్వయింప యత్నించినవి. సాంఖ్యాదిశాస్త్రముల నిర్మాణానంతరమే యీ యుపనిషత్తు లుద్భవించినవి. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్సిద్ధాంతముల నిట వివరించు టవసరము; ఏలన భగవద్గీతవలెనే యదియును, భిన్నతత్త్వముల సమన్వయమునకై యత్నించినది. ఒకభేదము మాత్రమున్నది. దీనికి శివుఁడే పరమదైవము.

సాంఖ్యయోగతత్త్వముల శాస్త్రీయపద పరిచయము జూపెనుగాన, నీయుపనిషత్తు బౌద్ధయుగోత్తరకాలమునకుఁ జెందినది. కపిలనామము నిది యుచ్చరించినది; కాని శంకరుఁడీ కపిలనామము హిరణ్యగర్భుని కర్థమని చెప్పినాఁడు. త్రివర్ణములుగల ౬. అజమును గూర్చియుండుటచే నివి సాంఖ్యగుణత్రయమని కొందరు భావింతురు. కాని శంకరుఁడు మూఁడు రంగులుం సాంఖ్యగుణములను గాక, ఉపనిషత్తులు చెప్పిన మూలభూతములగు భూమిజలాగ్నులను దెల్పునని చెప్పినాఁడు. ఇందలి ద్వితీయాధ్యాయము, యోగతత్త్వమును గూర్చి విశేషముగా వివరించినది. న్యాయశాస్త్రభావములో లింగశబ్దముపయోగింపఁబడినది. ౧. బౌద్ధభావములైన కాలకర్మస్వభావ పురుషాదులతోఁ బరిచయమును వెలిబుచ్చుచున్నది. పరమసత్యమును దెల్పుటకై, యిందు హరుఁడు, రుద్రుఁడు, శివుఁడు మున్నగు

(౬) ౪౫. ౫.

౧. ౬౫. ౯.

నామములుపయోగింపఁబడెను. ౨. బ్రాహ్మణమత సగుణదైవ మునకు నిర్గుణబ్రహ్మ లక్షణము లారోపింపఁబడెను.

శ్వేతాశ్వతరము "ఆస్తికమతమునకు గొప్పనిర్మాణ" మని డ్యూసేన్ పండితుఁడు పలికినాఁడు; ఏలన సృష్టికర్తయుఁ, బోషకుఁడు, ధర్మమూర్తియైన సగుణదైవము నిదియిచ్చెను. జీవులకు, ప్రకృతిపదార్థమునకుఁ బ్రభువు హరుఁడు. జగత్కారణము స్వభావమను భౌతికవాదము నిది నిరసించును. ౩. వస్తువులకుఁగల గుణముల ననుసరించి, పరస్పరసంయోగము చేతనే జగ ముత్పన్నమైనదని భౌతికసిద్ధాంతవాదము. ఈసిద్ధాంత మునకు దేవుఁడవసరము లేదు.

ఈశ్వరాస్తిత్వమును దర్కము ఋజువుచేయఁజాలదు. భక్తిధ్యానములకే యది సాధ్యమగును. ౪. "ధ్యానసమాధిగతుఁడైన యోగి, తన ఆత్మయొక్క స్వచ్ఛస్వభావమువలన దివ్యజ్యోతిస్వరూపమైన బ్రహ్మమును దర్శించును. అజము, శాశ్వతము, ప్రకృతిస్వభావాతీతమునైన బ్రహ్మమును దర్శించినవాఁడు సర్వబంధ విముక్తుఁడగును." ౫. "పరబ్రహ్మము నకు దృశ్యమానమగు రూపములేదు; ఎవఁడును దననేత్రము లతో నాతనిఁ జూడలేఁడు. ఎవరాతఁడు హృత్పద్మముపై నధివసించియున్నాఁడని యనుభవజ్ఞానముచేఁ దెలిసికొందురో, వారు మృత్యువును జయింతురు." ౬. పరమేశ్వరుఁడగు నాతఁడు ప్రకృతికి నాత్మకు నధిపతి; బంధమోక్షముల కారణము, సర్వ

(౨) ౧అ. ౧౦; ౩అ. ౪,౭; ౪అ. ౧౦. ౧౨ (౩) ౬ అ. ౧.
(౪) ౬అ. ౧౩. (౫) ౨అ. ౧౫. (౬) ౪అ ౨౦.

వస్తువులలో నిత్యమైనవాఁడు, స్వయంభువుఁడు.” ౭. దేవుని యంతర్యామిత్వము నంగీకరింపఁబడెను. ఆతఁడు మానవుని హృదయాంతర్వర్తియై సర్వజీవులలో నుండువాఁడు. “నీవు కాంతవు, పురుషుఁడవు, నీవు యువకుఁడవు, నీవు యువతివి, చేతి కఱ్ఱనూఁతగాఁ గొని వణకుచున్న వృద్ధువు నీవే, నీవు విశ్వముఖుఁడవు.” ౮ నిర్గుణబ్రహ్మమే సత్యమనియు, నీశ్వరుఁడు లోకము, ఆత్మ దానిలక్షణములే యనియు శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తునకుఁ దెలియును. “ఎచ్చటఁ జీకటి లేదో, అచటఁ బగలు రాత్రియు లేవు; అస్తిత్వనాస్తికత్వములు లేవు; అది యేకైక సత్స్వరూపము.” ౧. ఆతఁడు నిర్గుణుఁడే; కాని దైవతత్త్వజ్ఞులు నిర్గుణుఁ డనగా దోషగుణవర్జితుఁడని యర్థమును జెప్పుదురు.౨ పరిణామజగత్తున కతీతుఁడై, ౩. దేశాతీతుఁడై” ౫. కారణధర్మాతీతుఁడై నిర్వికారుఁడైన పరబ్రహ్మాస్తిత్వమును శ్వేతాశ్వతర మంగీకరించుననుటకు సందియము లేదు. అది శుద్ధమూల విజ్ఞానరూపము; దానికాంతిచేతనే సర్వము ప్రకాశించుచున్నది. ౬. “దానికి భాగములు లేవు, ప్రవృత్తి లేదు. కల్మషము లేదు, అజ్ఞానము కాని దుఃఖముగాని లే”దని౭ వర్ణింపఁబడినది. ఈపరమాత్మనుండి, మూఁడురూపము లుదయించినవి; సర్వజ్ఞుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు, అపరిపూర్ణమైన ఆత్మ, సుఖదుఃఖాను

---

(౭) ౬అ.౧౬; ౬అ.౭. ౬అ. ౧౩. (౮) ౩అ. ౧౧, ౧౪, ౧౬, ౪అ. ౩. చూడు మహానారాయణము ౨,౭; కైవల్యము. ౯, ౧౦.

౧. ౪అ. ౧౮. (౨) ౬అ.౧౧ (౩) ౩అ.౧౪ (౪) ౩అ.౨౦ (౫) ౫అ.౧౩; ౬అ.౫ (౬) ౬అ. ౧౪. (౭) ౬అ.౧౯

భవసామగ్రిలో నిండియుండిన ప్రకృతిప్రపంచము, ౮. మూల ములో నీమూఁడింటికి నెట్టిభేదమును లేదు. ఏకబ్రహ్మమునకు మూఁడురూపములవి. ౯. ఉపనిషత్తుల పరబ్రహ్మము పురుషు లందరలోఁ బురుషోత్తముఁడైనాఁడు. సగుణదైవమూర్తి, జీవ ప్రకృతుల కాధారమైన దివ్యస్వరూపి. ౧౦. ఆస్తికధర్మము లన్నిటికి నిట్టి వ్యంగ్యార్థమున్నది. మానవవిజ్ఞానమునకు, సర్వ శరణ్యు౧౨ఁడు, సర్వార్థప్రదుఁడు ౧౩ మిత్రుఁడు, యోగ్యుఁ డునైన పరతత్త్వమూర్తియవసరము. నిర్గుణబ్రహ్మారాధనము దుస్తరము కావున, సగుణమూర్తి యొకఁ డూహింపఁ బడెను. ౧౪ "బ్రహ్మము పూర్ణజ్ఞానమూర్తి, అవిభాజ్యుఁడు, అశరీరి, భక్తిసాధనలోనున్న భక్తుని యుపకృతికొఱకు రూపగుణకల్ప నము చేయఁబడెను." ౧౫ నిర్గుణసగుణ బ్రహ్మరూపము లొక టేయనియు, సగుణమునకు నిర్గుణమే కారణమనియు శ్వేతా శ్వతరము చెప్పుచున్నది. ప్రపంచము నందలి వ్యక్తులనిమిత్తము నిర్గుణబ్రహ్మము సగుణమూర్తి యగుచున్నది. వ్యక్తి తానొక ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వమును గలిగియుంటినని యెంతకాలము తలఁ చునో, అంతకాలము పరమాత్మ వేఱుగా నుండిన కారణమున సగుణమూర్తి కాక తప్పదు. తనవ్యక్తిత్వమును మానవుఁడు కేవలభ్రాంతియని తెలిసికొనఁగానే జీవాత్మ పరమాత్మ లేక మగుదురు.

(౮) ౧అ.౯ (౯) ౧అ.౧౨ త్రివిధమ్ బ్రహ్మమేతత్ చూడు౧అ.౭ (౧౦) సంయుక్తమేతత్ (౧౧) ౩అ.౫. (౧౨) ౩అ.౧౭ (౧౩) ౪అ.౧౧ (౧౪) కైవల్యము ౨౪. (౧౫) రామతాపనీయోపనిషత్తు౧అ.౩; చూడు కైవల్యము ౧౮.

ఇందు మాయాసిద్ధాంతమున్నది. మాయ దేవుని స్వాధీనము. కొన్ని మార్పులతో సాంఖ్యతత్త్వ మంగీకరింపఁబడినది. ప్రకృతి స్వతంత్రమైనదను భావముపోయి, దేవుని స్వరూపమగును. ౧. దేవుని యాత్మశక్తివలన లోకము సృజింపఁబడినది. ౨. "తన దేహమునుండి వచ్చినదారముతో సాలెపురు గెట్లు తన గూడుకట్టుకొనునో, అట్లే యొకఁడైన దేవుఁడు తన లోని పదార్థమునుండియే లోకమును సృజించి, దానిని తన స్వరూపముచేతనే కప్పినాఁడు" ౩. దేవుఁడొకటి ననేకముగాఁ గల్పించెను. ౪. ప్రపంచము మిథ్యయను భావము లేదు. మన దృష్టికి గోచరింపకుండ లోకము సత్యము నడ్డుపెట్టుచున్నదని చెప్పఁబడినది. ౫. ప్రపంచము మాయయే; ఏలన నిర్గుణబ్రహ్మమునుండి సగుణదైవమూర్తి, లోకము, జీవులు నెట్లు వచ్చినవో మనమెఱుఁగము. మాయ దైవశక్తి యనియు నంగీకరింపఁబడెను. ఆత్మజ్ఞానమూర్తియైన యీశ్వరుఁడు అనాత్మ శక్తిచే లోకమునంతను గల్పించెను గావునఁ బ్రకృతియు మాయయే. మాయయనగా నవిద్యాభావము నంగీకరింపఁబడెను; ఏలన జగత్ప్రదర్శనము తదంతర్గత సత్యము నాచ్ఛాదించుచున్నది. ఈభిన్న భావములు పరస్పరవిరుద్ధములుగావు; కాని వీనిని సరిగా నర్థముచేసికొనకున్నచో ఫలితము సంశయమే యగును.

తుదిలేని సంసారభావమునకు, నుపనిషత్తుల సృష్టిసిద్ధాంతమునకు మధ్యేమార్గముగాఁ గల్పసిద్ధాంతము కల్పింపఁబడి

---

౧. ౪౮. ౯.౧౦ ౨ ౧౮.౩ (3) ౯౮.౧౦ ౪. ౬౮. ౧౨. ఏకో రూపమ్ బహుధా యః కరోతి ౫. ౫౮.౧

నది. దీనిననుసరించి, ప్రతిజీవితముయొక్క కర్మఫలములు ముందు జీవితములోఁ గలుగుచుండును. ప్రతిజీవితము పూర్వ జన్మఫలితమగును; మొదటిజన్మ మనునది దీనికి విరోధమగును. అందుచే, నొకానొకకాలమున సృష్టి యారంభించెనని చెప్ప వీలుండదు. కాని సృష్టిప్రారంభించిన యుగములు, ప్రళయములు క్రమగతి ననుసరించి వచ్చిపోవు చుండునని చెప్పఁబడెను. ఒకసారి జరిగిన సృష్టి ఒకకల్పకాలముండి,తరువాతఁ బరమేశ్వరునిలో లయమయి, తిరిగి యావిష్కరణము పొందుచుండును. పునస్సృష్టికిఁ గారణము జీవుల కర్మ సంస్కారములన్నియు మిగిలిపోయి, వాని యనుభవమునకుఁ బునర్జన్మములను గోరును. ఈకల్ప సిద్ధాంతమును, భగవద్గీతయు, శ్వేతాశ్వతరమును, బురాణములు నంగీకరించినవి. ౧. "దేవుఁడు సర్వజీవులలోనుండి, లయకాలమందుఁ గ్రోధాగ్నితప్తుఁడై, జగద్వస్తు జాలమునంతను విచ్ఛిన్న మొనర్చి వైచును" ౨. "ఆతఁడొకటి వెనుక నొకటిగా సృష్టియంతయు నాచ్ఛాదనములచేఁ గప్పి, తిరిగితిరిగి వానినిఁ దనలోనికిఁ దీసికొనుచుండును" ౩. మిగిలిన యుపనిషత్తులు దీనికి విశేషార్థము నిచ్చినవి. "జగత్ప్రళయము సంభవించినపుడీ పరమేశ్వరుఁడొక్కఁడే సాక్షిమాత్రుఁడై యుండి, తిరిగి తన దివ్యమూర్తి గర్భమునుండి పవిత్ర జీవుల నుద్భవింపఁ జేయుచుండును." ౪ ఉపనిషత్తులు చెప్పిన

౧. బి.జి. ౯అ.౭; ౮అ.౧౭–౧౯. (౨) శ్వేతాశ్వతరము ౩అ.౨
(౩) ౫అ.౩. ౬అ. ౩-౪ (౪) మైత్రి ఉ. ౬అ. ౧౭.

యేకసృష్టికిఁ గాలాంతరసృష్టికల్పనసిద్ధాంత మీవిధముగా జీవుల కర్మఫలాను భవముకొఱకు నిర్మింపఁబడినది.

ఏకేశ్వర మతమగుటచే దేవునికి జీవాత్మకు భేదము స్వభావములోఁ గాకున్నను, బరిణామములో నున్నదని శ్వేతాశ్వతర ముపదేశించినది. ౫. దైవధ్యానారాధనములచే నజ్ఞానము నశించును. ౬. భక్తిప్రధానమైనది; దైవకృపచే మానవునికి స్వతంత్రకర్మాధికారమున్నది. ౭. కాని భగవంతుఁడు చపలుఁడుగాఁడు; తన కటాక్షమును గొన్ని నియమముల ననుసరించియే చూపును. ఆత్మ సమర్పణములేక ప్రపత్తిమార్గ ముపదేశింపఁబడెను.౮. ధ్యానార్చనములకు విరోధము సూచింపఁబడినది.” పరమాత్మ నిత్యుఁడనియు, మన యంతరంగమున వసించుచున్నాఁడనియుఁ దెలియవలెను; ఆతఁడు తప్ప వేఱేమియు నులేదు; జీవాత్మయే, కర్తృభోక్తృభోగ, విషయస్వరూపమైన పరమాత్మగా నెఱిఁగినవాఁడు ముక్తిఁ బొందును.”౯

మరణానంతరజీవి మూఁడు మార్గములలో నొకదారిని నడువవలసియుండును; జ్ఞానముచే దేవయానమును, సత్కర్మచేఁ బితృయానమును, బాపకర్మలచే నరకమార్గముపట్టి పయనింపవలసియుండును. ౧. జగన్నాథు నెఱిఁగినచో సర్వబంధవిముక్తి కలుగును. ౨. అంతవఱకును మనకామముల ననుసరించి, భిన్నరూపములు గల దేహములను ధరించుచు జన్మించుచుండ

(౫) ౪అ. ౬-౭. ౧అ. ౮. (౬) ౧అ. ౧౦; ౪అ. ౪-౬ (౭) ౩అ. ౨౦; ౧అ ౧౬,౨,౨,౩౧౨. ౬;౨౧. (౮) ౬అ. ౧౮. (౯) ౧అ.౧౨.

౧. ౫అ.౭. (౨) ౫అ.౧౩

వలెను." సర్వజీవాధారము, గతియునైన యీబ్రహ్మచక్రము నందు, జీవుఁడను యాత్రికుఁడు, తాను వేఱు దేవుఁడు వేఱను భావమున్నంతకాలము పరిభ్రమించు చుండవలెను. దైవకృపచే నాతఁడుద్ధరింపఁ బడినపుడు మోక్షసిద్ధి నాతఁడు గాంచును."౩.

౧౨—మనుధర్మశాస్త్రము

మనము భగవద్గీతా విచారణము చేయుటకు ముందు స్మృతులలో నుత్తమస్థాన మీయఁబడిన మనుధర్మశాస్త్ర మునుగూర్చి సంగ్రహముగాఁ బరిశీలింతము. వేదములోఁ జెప్పఁబడిన మనువే దీని కర్తయని ఋజువుచేయుటకుఁ బ్రయత్నములు చేయఁబడినవి. ౪. ఋగ్వేదము నందాతనిని జనకుఁడైన మనువని పిలిచిరి. ౫. సాంఘికనైతిక క్రమమును స్థాపించి, ధర్మనిర్ణయము చేసిన వారిలో మొదటివాఁడు మనువు' మానవజాతియంతయు మనుసంభూతము. ఆతఁ డేకైకధర్మకర్త కాకున్నను, నతని ధర్మశాస్త్రము విశేషగౌరవముతో నాదరింపఁబడెను. "మనువాక్యములకు విరోధముగాఁ జెప్పిన స్మృతి ప్రమాణముకాదు." ౬.

మనుధర్మశాస్త్రము క్రీ.పూ. ౧ ౨౫౦ నాటికిఁ చెందిన దని సర్. విల్లియమ్‌జోన్సు నిర్ణయించినాఁడు. ష్లెగల్ దాని కాలము క్రీ.పూ. ౧౮౦౦ తక్కువ కాదనినాఁడు. మానియరు విల్లియమ్సు క్రీ.పూ.౫౦౦ అని నిర్ణయించెను ౭ మహాభారతము

౩. ౧అ.౬ ౪ ఋవే. ౮మం. ౨౭. ౫ ఋ.వే. ౧.మం ౮౦.౧౬. ౧ మం. ౧౨౪.౨; ౨ మం. ౩౩. ౧౩. ౬. చూడు. తైత్తిరీయసంహిత ౨ అ. ౨.౧౦.౨;౩అ. ౧.౯. ౪. ౭. ఇండియన్ విస్డమ్ పుట ౨౧౫.

లోని అధునాతన భాగములకంటె నిటీవలిదని వీబరుపండితుఁ డూహించినాఁడు. మనువు వేదసారస్వత పరిచయము గలిగి, పూర్వధర్మకర్తలను, సంప్రదాయములను స్మరించియున్నాఁడు. పూర్వము గద్యములోనున్న గ్రంథమునకుఁ దరువాతఁ జేసిన పద్యరూపమే నేఁటి మానవధర్మశాస్త్రమని, వీబరు, మ్యాక్సుముల్లరు, బర్నెల్ భావించుచున్నారు. "ఇది మానవులకు సంబంధించిన శాస్త్రము. కృష్ణయజుర్వేదశాఖకుఁ జెందిన మైత్రాయణీయ షడ్వర్గములో నొక వర్గమునకు సంబంధించినది. ఈ శాఖవారింకను బొంబాయి రాష్ట్రమునఁ గొలఁదిమంది గలరని తెలియుచున్నది." ఈభావమును సమర్థించుటకు బర్నెల్ విట్నీ వాక్యముల నుదాహరించినాఁడు. ౧. భాషాశైలి స్వభావముల ననుసరించి మనుధర్మము పౌరాణిక యుగమునకుఁ జెందినదని కొందరందురు. మహాభారతము, తదితరపురాణముల వలెనే యిదియు వేదాధికారము లేనివారి కుపకృతినొనరించు ప్రజాదరపాత్రతగన్న గ్రంథము. ధర్మశాసనమునకు మతమునకుఁ గలసంబంధమిది తెలుపును. దాని ప్రధానోద్దేశము తత్త్వశాస్త్రము కాదు. ఇందలి తాత్త్వికభావములు కేవల పరిచయ వాక్యములని మేధాతిథి భావించినాఁడు. ప్రథమద్వితీయాధ్యాయములలోఁ గల తత్త్వభావములు పురాణములలోనివే. పౌరాణికసాంఖ్యము, వేదాంతము మనుధర్మమున సమ్మిళితములైనవని కోల్బ్రూక్ చెప్పినది సత్యము. ౨. సృష్టిసిద్ధాంత

---

౧. బర్నెల్ మనుస్మృతి—ఉపోద్ఘాతము పుట ౧౮ ౨. వివిధవ్యాసములు, వాల్యుము ౧. పుట ౨౪౯.

మును గూర్చి మనువుచెప్పిన దానిలో విశేషమేమియును లేదు. 3. సృష్టినిగూర్చి చెప్పిన ఋగ్వేదమంత్రముపై నది యాధారపడియున్నది. పరమసత్యస్వరూపము పరబ్రహ్మము. ఆతఁడు స్వయంస్థితిగల హిరణ్యగర్భునిగను, నంధకారముగను రెండు రూపముల ద్యోతకమయ్యెను." తనశరీరమునుండి య నేకవిధములైన జీవములను సృజింపఁగోరి, యాతఁడు మొదట జలమును సృజించి యందు బీజమునుంచెను. ఆబీజము సూర్య సమకాంతి గల యొకహిరణ్మయాండమయ్యెను. ఆయండము నుండి తానే బ్రహ్మగాఁబుట్టి, సృష్టికర్తయయ్యెను. ఆయండ మునసున్న యాదైవము దానిని రెండుగా విభజించి, వానినుండి భూలోక స్వర్గలోకములను, వానిమధ్యమం దాకాశమును. అష్టదిశలను, జలమునకు స్థిరనివాసమును గల్పించెను. తరు వాత నందుండి మనస్సును, అహంకారమును, ఆత్మను, సత్త్వ రజస్తమో గుణాత్మకములైన సర్వవస్తువులను, విషయములను దర్శించు పంచేంద్రియములను సృజించెను." మనుధర్మశాస్త్ర ముయొక్క ప్రధానతత్త్వముయొక్క స్వభావమీ క్రిందివాక్యా ర్థముపై నాధారపడియున్నది. "ఇది అదృశ్యమైనట్టియు స్పష్ట ములైన లక్షణములు లేనిదియు నగు తమోరూపమునసుండి. తర్కమున కతీతమై, జ్ఞానమున కందనిదై సుషుప్తిమగ్నమైన దానివలెనున్నది."4. తమస్సనగా సాంఖ్యుల మూలప్రకృతి యని యర్థము, 'తమోభూత'మనగా మూలప్రకృతి మగ్నమైనదని

---

3. ౧౦ అ పుట ౫. ౪. ఆసీదిదమ్ తమోభూతమ్ అప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్ అప్ర తర్క్యమ్, అవిజ్ఞేయమ్, ప్రసుప్తమివసర్వతః ౧అ.౫.

భావము. వేదాంతభాష్యకారుఁడగు రాఘవానందుఁడు, తమ స్సనగా నవిద్యయని చెప్పినాఁడు. హిరణ్యగర్భుని కారణ సామర్థ్యముచే నంధకారమునుండి సాంఖ్యతత్త్వ క్రమము నను సరించి, జగముద్భవించినది. ప్రపంచము హిరణ్యగర్భుని శరీర మనియు, జీవు లాతఁడు సృజించినవనియుఁ జెప్పఁబడెను. సృష్టి సిద్ధాంతార్థము విమర్శకుల దృష్టిననుసరించి భిన్నరూపముల నుండును. గుణత్రయ సిద్ధాంతము ౧. త్రిమూర్తిభావము ౨. సూక్ష్మశరీరతత్త్వము 3 కూడనిందున్నవి.

మనువురచించిన గ్రంథము ముఖ్యముగా ధర్మశాస్త్రము. ఆచారధర్మములను నిరసించుచున్న దినములలో నిది వానిని బోషించెను. సంప్రదాయ గౌరవము క్షీణించుటతో శాస్త్ర ధర్మాధికారభావములు క్షీణించినవి. నిరంకుశ స్వైర భావప్రచారమునకు సమాధాన మాచారధర్మమును గౌరవించునట్లొనర్చెను. గంగానదీతీరములనున్న హిందూసంఘములలోనున్న యాచారసంప్రదాయములనే మనువు తన శాసనములకాధారములుగా స్వీకరించెను. వైదికయాగము ౪ ల నాతఁడంగీకరించి, వర్ణధర్మ మీశ్వరకల్పితం౫ మని విశ్వసించును, తపోమార్గము నాతఁడంగీకరించి, ధర్మవిరుద్ధ కామములను విసర్జింపుమని బోధించును. ౬. ఇందుఁ గొన్నిలోపములున్నను, నిరుపమాన ప్రతిభాప్రజ్ఞ లిందు గోచరించును, "తల్లులగుటకు స్త్రీలును, తండ్రులగుటకుఁ బురుషులును సృజింపఁబ

౧. ౧౨అ. ౨౪. (౨) ౧అ. ౧౦. (3) ౧౨అ. ౧౬-౧౭
౪. ౩అ. ౭౬. (౫) ౧అ. 3౧. (౬) ౪అ. ౧౭౬.

డిరి." ౭. "భార్య, సంతానము తాను గలిసినవాఁడే పూర్ణ పురుషుఁడు." భార్యాభర్త లేకవ్యక్తిరూపములే, ౮. గృహస్థ ధర్మాచరణము ప్రథమము ప్రధానమునైన ధర్మము. "వేదాధ్యాయనముచేయకుండ, వివాహమాడి సంతతినిగాంచకుండ, యజ్ఞకర్మలు నిర్వర్తించకుండ నేద్విజుఁడు మోక్షము నపేక్షించునో యాతఁ డధోగతినందును." ౯. "బ్రాహ్మణునకు వేదాధ్యయనదీక్షయే తపస్సు, క్షత్రియునకు దుర్బలసంరక్షణము, వైశ్యునకు వర్తక వ్యవసాయములు, శూద్రున కితరవర్ణముల సేవయుఁ దపస్సులు." ౧౦

పునర్జన్మావసరము లేకుండఁ జేయునది, సత్త్వగుణాధిక్యముగలది ధర్మప్రవర్తనము. ౧. సర్వమును జయించిన వాఁడె ధర్మవీరుఁడు. పరవశమైనదంతయు దుఃఖము; ఆత్మవశమైనదంతయును సుఖము. ౨. "సర్వభూతములలోఁ దనయాత్మను, దనయాత్మలో సర్వభూతములను జూచి, తనయాత్మకే సర్వార్పణ యజ్ఞమొనర్చువాఁ డాత్మాధిపతి, స్వయంప్రకాశము గలవాఁడగును." ३. మనముచేయుకర్మలు భావిజీవితమునందెట్టి ఫలితములనిచ్చునో, దానిపై ధర్మమాధారపడి యున్నది. ముందు మంచిజన్మము నొసగునది సత్ప్రవర్తనము. నీచజన్మ

౭. ౯అ. ౯౬ (౮) ౯అ. ४౫ (౯) ౬అ. ३౭.

౧౦. చూడు భగవాన్‌దాసు. హిందూసాంఘికవ్యవస్థ; ఇంటర్నేషనల్ జర్నల్ ఆఫ్ ఎథిక్సు. అక్టోబరు. ౧౯౨౨. 'హిందూధర్మము.'

౧. ౧౨ అ. ౭౯ (౨) ४ అ. ౧. ౧౬౦. సర్వంపరవశం దుఃఖమ్, సర్వమాత్మవశం సుఖమ్. (3) ౧౨ అ. ౯౧; ౧౧౮

మునిచ్చునది నీచకర్మయునగును. కాని యీ రెండునుగూడ జన్మరాహిత్యమును మోక్షమునిచ్చుకర్మకు న్యూనములే.

సంప్రదాయసిద్ధమగు ధర్మమునే మనువు బోధించె ననియు నూత్నవికాసమున కవకాశము నాతఁడొసగలేదనియు మేము చెప్పఁజాలము. మంచిచెడ్డలను నిర్ణయించుటకాతఁడు నాలుగు మార్గములను జెప్పినాఁడు. శ్రుతి, స్మృతి, ఆచారము, అంతఃకరణము. సాంఘికవ్యవస్థయొక్క సక్రమగతి మొదటి మూఁటిపై నాధారపడును; కాని దానియభ్యుదయము నాల్గవ దానిపై నాధారపడును. అంతఃకరణవృత్తి కనుగుణముగా మనము ప్రవర్తింపవచ్చును. ౪. మనకు సహేతుకమని తోఁచిన దానినిఁగూడ మనము చేయవచ్చును.౫.అంతరాత్మప్రచోదనము లేక అంతర్వాణియే దైవవాణియని మను వంగీకరించినాఁడు.౬.

ఉదాహృతగ్రంథములు

౧. తెలాంగ్. భగవద్గీత, అనుగీత మున్నగునవి. యస్.బి. ఇ. వాల్యుము ౮.
౨. హాప్కిన్సు: ది గ్రేట్ ఎపిక్ ఆఫ్ ఇండియా.3వ అధ్యాయము.
3. సి. వి. వైద్య. పౌరాణిక భారతవర్షము. అ౧,౭.
౪. ఆర్.జి భండార్కరు. వైష్ణవ, శైవమతములుమున్నగునవి.
౫. హేమచంద రే చౌదరి. తరుణవైష్ణవచరిత్రము.
౬. బూలర్. మనుస్మృతి. యస్.బి.ఇ. వాల్యుము-౨౫

---

౪. ౨ అ. ౧౨. (౫) మనఃపూతమ్ సమాచరేత్. ౬అ. ౪౬.
౬. ౪అ. ౧౬౧.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రము

నవమాధ్యాయము.

భగవద్గీత — ఆస్తికమతము

౧—భగవద్గీత

మహాభారతములో భీష్మపర్వభాగమగు భగవద్గీత, సంస్కృత సారస్వతములో నత్యంత సుప్రసిద్ధమైన ఆధ్యాత్మిక గీతము. "ప్రపంచమునందేభాషలోఁగాని, యింత అప్రతిమాన మనోహరమైనట్టియు, యథార్థమైనట్టియుఁ దాత్త్వికగీత మింకొకటిలేదు."౧. భగవద్గీత మతతత్త్వ నీత్యుపదేశములు చేయు గ్రంథము. ఇదియొకశ్రుతిగాదు; స్మృతిగా నంగీకరింపఁబడినది. ప్రజాదరమే యొకగ్రంథ ప్రాశస్త్యమును దెలుపునదైనచో భారతీయవిజ్ఞానములో గీత కసమానప్రజాదరముకలిగినది. ఇందలి మోక్షసందేశ మతిసులభమైనది. ధనికులుమాత్రమే యజ్ఞ, కర్మలొనర్చి దేవతలను స్వాధీనము చేసికొనఁగలరు: సంస్కృతిగలవారే జ్ఞానమార్గము ననుసరింపఁగలరు. కాని యందర కందుబాటులోనున్న భక్తిమార్గమును గీతబోధించినది. గీతాగ్రంథకర్త, గీతోపదేశికుడు సాక్షాత్పరమేశ్వరుఁడే

౧. విల్లియమ్ వాన్‌హంబోల్టు.

లోకమున నవతరించెనని చెప్పినాఁడు. మానవజాతిలో నుత్తముఁడైన నరుఁడు, తనజీవితములో నొకసందిగ్ధదశలో నున్నప్పుడు, కృష్ణుఁ డుపదేశము జేసినాఁడు. తాను బూనుకొనిన కార్యము ధర్మమైనదని నిశ్చయించి, శత్రువునెదిరించుట కర్జునుఁడు రణరంగమున కేతెంచినాఁడు. కర్మాచరణ ముహూర్తమే తెంచినపు డాతఁడు విధ్యుక్తధర్మ విముఖుఁడైనాఁడు. ఆతని యంతఃకరణము చలించినది; హృదయము విషాదపరిప్లుతమైనది; "విప్లవములో మునిఁగిన యల్పరాజ్యము పొందువేదన" నాతని మనస్సుపొందినది. చంపుట పాపమైనచోఁ బ్రేమపాత్రులు, పూజ్యులైన వారినిఁజంపుట దారుణమైన పాపము. ప్రపంచ రహస్యము నెఱుఁగక, దుర్భరజీవితభారమును సహింప నసమర్థుఁడైన మానవమూర్తియే యర్జునుఁడు. తనకామములు కాంక్షలు నసత్యములని తెలిసి, ప్రపంచముయొక్క యథార్థస్వరూపము నెఱుఁగఁగల నిశ్చలచిత్త విజ్ఞానమయ కేంద్రము నాతఁడింకను నంతరంగమున నిర్మించుకొని యుండలేదు. అర్జునుని విషాదము కాంక్షావైకల్యముచేఁ దాత్కాలికముగా నుదయించినదికాదు; జగద్వస్త్వనిత్యతవలన జనించు హృదయ నైరాశ్యము జీవిత వ్యర్థత్వమువలన నదిసంభవించినది. అవసరమైనచోఁదన జీవితమును నిరర్థముగాఁ బరిత్యజించుట కాతఁడు సంసిద్ధుఁడైనాఁడు, కాని తాను నిర్వహింపవలసిన కర్తవ్యమేదో యాతనికిఁ దెలియలేదు. ఆతని నగాధమైన వ్యామోహ మెదుర్కొని, హృదంతరమున వచింపనలవిగాని విషాదాగ్ని విజృంభించినది. ఆతని విషాదము స్పష్టమైనదేకాని, ప్రచండమైనది; అది మా

నవజన్మముయొక్క విషాదమే; తాత్కాలిక ప్రవృత్తినాటకము నతీతమైన దృష్టిగలవారికిది సువిదితము కాఁగలదు. ప్రథమాధ్యాయములో నర్జునుఁడు ప్రదర్శించిన విషాదయోగము, జీవయాత్రలో నమావాస్యరాత్రి; ఇది పురోగమనమున కవసరమైన దశయని యోగులు చెప్పుదురు. తరువాతఁగలిగిన జ్ఞానవికాసముతోఁగూడిన ఆత్మసిద్ధిదశలు సంభాషణములోఁ గ్రమముగాఁ బెంపొందును. ద్వితీయాధ్యాయారంభమునుండి తత్త్వపరిశీలన మారంభమగును. మానవునిలోఁ బ్రధానమైనది శరీరముకాని, యింద్రియములుగాని కావు; మార్పులేని యాత్మయే ప్రధానమైనది. అర్జునుని మానసమునకొక నూత్నమార్గము చూపఁబడెను. కురుక్షేత్రమే జీవితరంగము. కౌరవులాత్మజ్ఞానవికాసమునకుఁ బ్రతిబంధకములు. మోహముల నణఁచివైచి కామములను నిగ్రహించి, యింద్రియములపై నాతని ప్రభుత్వము నార్జింప నర్జునుఁడు యత్నించును. అభ్యుదయమార్గము స్వార్థమును త్యజించు క్లేశకరమైన మార్గము. అర్జునుఁడీ కఠోర క్లేశకరపరిస్థితినుండి, ప్రజ్ఞావాదములచేతను, దర్కప్రసంగ యుక్తులచేతను దప్పించుకొన యత్నించును. హృదయదౌర్బల్యమున కాహుతికావలదని యర్జునునికిఁ గృష్ణుఁడు హృదయోత్కంపము కలిగించు దైవవాణీ విలాసముతో నుపదేశించెను. మానవ హృదయమునందు మూలమూలల దాగుకొని యుండు క్లిష్టభావములు, స్వార్థప్రేరణములు, తామసిక సంస్కారములు, కృష్ణుని దివ్యదృష్టిలో విస్పష్టముగా గోచరించినవి. కొంత సంభాషణము జరుగునప్పటికి విచిత్రనాటక లక్షణము లదృశ్య

ములైనవి; రణరంగ ప్రతిధ్వనులు సమసిపోయి, నరునకు నారాయణ దర్శనమే మిగులును. యుద్ధరంగమున కుచితమైనరథమే, పరమాత్మతత్త్వవిచారణమున కనువగు నేకాంత వన గుహాంతరసీమయై తోఁచును. ఘోరయుద్ధరంగ భీకరధ్వనులు వారిచెవుల సోకవు. గీతోపదేశికుఁడు భారతీయుల కత్యంతప్రియుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు; లీలామానుషవిగ్రహుఁడైన మానవుఁడు. ఆతఁడు పరమశృంగారనిధానము, పావనపరిపూర్ణప్రేమ నిలయుఁడు. పక్షిసంఘముల కలనాదములలో, మనోజ్ఞసుమదళవర్ణకాంతిలో, సర్వసుందరవస్తు జాలములలో శ్రీకృష్ణుని దివ్యలావణ్యమూర్తి నాతనిభక్తులు దర్శింతురు. దేవుఁడే తానే లోకమున స్వయముగా నవతరించి యెట్లుమాటాడునో కవి చక్కఁగా విశదపఱచును. కృష్ణుఁడు తానే బ్రహ్మస్వరూపుఁడనని చేయు ప్రసంగములను గవి సమర్థతతోఁ బోషించును. ఇంద్రుఁడు తానే బ్రహ్మస్వరూపమని చెప్పిన వేదవాక్యమునకు, దేవేంద్రుఁడు తనలోని యాత్మయే బ్రహ్మమనుభావముతోఁ బలికియుండెనని వేదాంతసూత్రము లర్థము చెప్పినవి.[౧] 'నన్ను పూజింపుము' నియింద్రుఁడుచెప్పిన దానికి 'నేను బూజించు దేవునిఁ బూజింపు' మనియే యర్థము. ఇదేవిధముగా వామదేవుఁడు తానుమనువు, సూర్యుఁడునని చెప్పినదానికి నర్థముచెప్పఁబడినది. మఱియుఁ గామము భయము నశించి, జ్ఞానాగ్నిచేఁ బునీతుఁడైన వ్యక్తి దేవుఁడేయగునని గీత బోధించినది. గీతాచార్యుఁడైన కృష్ణుఁడు సాంతమైన వానియందిమిడియున్న యనంతతత్త్వమును, త్యాగిం

౧. ౧౮. ౧. ౩౦.

దిియాదులచే నాచ్ఛాదింపఁబడి మానవునిలో డాగియున్న పరమేశ్వరుఁడనియు గీత చెప్పుచున్నది.

గీతోపదేశము విశ్వజనీనము. జనసామాన్యమునకుఁ దెలిసిన హిందూమతమున కాధారభూతమైన తత్త్వము. గీతా గ్రంథకర్త మహోత్కృష్ట సంస్కృతిగలిగి, విమర్శాలక్షణము కంటె నెక్కుడు విశాలభావముగలవాఁడు; ఆతఁడు కల్పించిన దొక ప్రచారకోద్యమముకాదు; ఆతఁడు సంబోధించునదొక మతశాఖకాదు; ఆతఁడొక తత్త్వనిర్మాణమును జేయఁదలఁచుకొనలేదు; కాని, తన మందిరద్వారమును సర్వతత్త్వభావములకును దెఱచియుంచెను. సర్వమతారాధన విధానములకాతఁ డాదరముచూపి యుండుటచే హిందూమతార్థ ప్రవచనమున కాతఁడర్హుఁడని ఋజువుచేసికొని యున్నాఁడు. విజ్ఞానము విభాజ్యమనియు, నందుఁ గొన్ని యోగ్యభాగములున్నవనియుఁ గొన్ని నిరసింపఁదగినవనియు నిట్టి పాక్షికభావ దృక్పథమునుండి హిందూతత్త్వమునకు విజాతీయమైనది. ౧. గీత మనకుఁ దన విజ్ఞానబలముచేతను, మహోన్నతదృక్పథముచేతనే కాక, భక్త్యావేశ పారవశ్యముతో ఆత్మజ్ఞానావేశ మాధుర్యముతోడను దివ్యోపదేశముచేసినది. అమానుషాచారముల నిర్మూలించి, ఉత్తమ దైవారాధనపద్ధతిని నెలకొల్పుటలో గీత చిరస్మరణీయమైన మహోపకారముచేసియున్నను, దన అన్యభావనిరసనమునకిష్టములేని దృష్టివలన దుర్మతాచారములను గొన్నిటినిఁ బూర్తిగాఁ దొలగింపలేకపోయినది.

---

౧. భ. గీ. ౩అ ౨౬.

గీతాకంత మతివాదధోరణి కొంతకలిగియున్నది. గీతాగ్రంథకర్త తాను తప్పుచేయుట కవకాశము లేదని నమ్మినాఁడు. సత్యము నాతఁడు దర్శించినరీతి నుపదేశించెను; సత్యము నాతఁడు పరిపూర్ణముగాను, సర్వతోముఖముగాను దర్శించినాఁడు. తానుజూచిన సత్యము రక్షించుశక్తి గలదని యాతఁడు విశ్వసించినాఁడు. "గీతారూపమునఁ బలికినవాఁ డొకఋషి; తన మనోహృదయములు జ్ఞానావేశములచే నిండి పొరలినవే కాని, యాతఁడొక శాస్త్రవేత్తవలె నొక మతశాఖా విద్యయందు సుశిక్షితుఁడై, యొకలక్ష్యముఁ బెట్టుకొని, తత్త్వవిషయములను విభాగించి, క్రమనిర్మాణ మొనర్చినవాఁడు కాఁడు."[౧] ఒక తత్త్వశాస్త్రమునకును, గావ్యనిర్మాణమునకును గీత మధ్యమస్థానము నాక్రమించును. ఇం దుపనిషత్తులకుఁగల అనంతస్ఫురణ లభింపదు; ఏలన నిది జీవితసమస్యాపరిష్కారమునకు బుద్ధిపూర్వకముగాఁ జేయఁబడిన మేధాశక్తి ప్రయత్నము. క్లిష్టమైన యంతఃకరణప్రవృత్తి, మానసికాందోళనములతోఁ గూడిన యొకపరిస్థితి నెదుర్కొనుటకుఁ గల్పింపఁబడిన గ్రంథమిది.

గీతయొక్క ప్రధానతత్త్వ ముపనిషత్తత్త్వమే; భేదమేమన మతవిషయమెక్కువ ప్రాముఖ్యమీయఁబడినది. ఉపనిషత్తులలోని సూక్ష్మములైన తత్త్వభావములు బహుముఖములైన మానవహృదయావసరములను తృప్తిపరుపఁజాలవు. జీవితరహ

౧. ఇండియన్ ఆంటిక్వెరీ. ౧౯౧౮ పుట. 3 గార్బేరచించిన భగవద్గీతోపోద్ఘాతము.

స్యమును స్పష్టపఱుచుట కుపయోగింపఁబడిన యితరపద్ధతు లన్నియును ఆస్తికతత్త్వపద్ధతులే. మనుజులందరును దర్క-పద్ధతినే ప్రేమించునట్లు చేయుట సాధ్యముకాని పని యని గీతాగ్రంథ కర్త తలఁచినాఁడు. అందుచే నాతఁ డుపనిషత్తులను బ్రమాణ ముగాఁ దీసికొని, వానియందలి మతభావములను విశదీకరించి, జనసామాన్య విశ్వాసములను, జాతీయభావములను మేళవించి, నిర్మాణ మొనర్చెను.

౨-కాలము

భగవద్గీతాకాలమును నిర్ణయించుట సులభము కాదు. ఇది మహాభారతములో నొక భాగమైనను, దరువాత నెవరో దీనిని రచించి మహాభారతమునఁ జేర్చియుందురాయని కొందరు సంశయించిరి. "యుద్ధ ప్రథమదివసమున నుభయపక్షసైన్య ములు రణరంగమున నిలిచి, నొండొరుల నెదుర్కొననుంకిం చుచున్న యవసరమున,కృష్ణార్జునులొక దీర్ఘమైన తత్త్వచర్చా సంభాషణమునందుఁ బ్రవేశించి, వివిధ మోక్షమార్గములను గూర్చి చర్చించుచుండిరనునది" అసహజముగా గోచరించు చున్నదని వీబర్ పండితుఁడు నుడివినాఁడు. తెలాంగు పండితుఁ డీభావముతో నేకీభవించుచు, భగవద్గీత యొక స్వతంత్రగ్రంథ మనియు, దీనిని మహాభారతగ్రంథకర్త తనయుద్దేశముల కవస రముగురీతి నుపయోగించుకొనెననియుఁ దెలిపినాఁడు. ౧. యుద్ధారంభకాలమున నొకతత్త్వమునుగూర్చిచర్చించుట కారం భించుట సమంజసమైనను, యుద్ధరంగమువంటి విపత్పరిస్థితుల

౧. యస్. బి. ఇ. వాల్యూము ౮ ఉపోద్ఘాతము. పుటలు ౫ ౬

లోనే ఆలోచనాపరులకుఁ బరమార్థ సమస్యలుదయించుట కవకాశముగలదు. అట్టిసందర్భములందే, తత్త్వాన్వేషణాపరాయణులైనవారు తమ యింద్రియావధుల నధిగమించి, యంతరంగ సత్యదర్శనముచేయుటకు వలయు చిత్తైకాగ్రతను బొందుదురు. అర్జునికిఁ దనమిత్రుఁడైన కృష్ణుఁడు క్లుప్తముగాఁ జెప్పినయుపదేశము ననుసరించి, కవి యేడువందలశ్లోకములను గల్పించి యుండవచ్చును. మహాభారతగ్రంథకర్త, అవకాశములభించినపుడెల్ల ధర్మప్రబోధముఁ జేయఁదలఁచియుండుటచే నిట్టితరుణమునఁగూడ నాపని యే చేసియుండనగును.

భగవద్గీత నుదాహరించు సాక్ష్యములు మహాభారత గ్రంథముననే కలవు. వీనివలన మహాభారత రచనాకాలము నుండియు, గీత యందొక భాగముగా నమ్మఁబడెనని స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నది. ౨. మహాభారతముయొక్కయు, గీతయొక్కయు శైలీ సామ్యములు, రెండు నొకే గ్రంథములోనివని తెలియఁ జేయుచున్నవి. ౩. ఇతరమతతత్త్వములగూర్చి, రెండును జెప్పు భావములు చాలవఱ కేకీభవించుచున్నవి. అకర్మకంటెఁ గర్మ శ్రేష్ఠమని యంగీకరింపఁబడెను. ౧. వైదికయాగములనుగూర్చిన నిదృష్టి. ౨. సృష్టిక్రమమునుగూర్చిన నిర్ణయములు ౩. సాం

౨. ఆదిపర్వము. ౨. ౬౯; ౧. ౧౭౯; ౨. ౨౪౭.

౩. తిలక్: గీతారహస్యము. అనుబంధము. యస్. బి. ఇ. వాల్యూముతో ఉపోద్ఘాతము.

౧. భ.గీ. ౩అ; వనపర్వము. ౩౭ అ.

౨. శాంతిపర్వము ౨౬౭: చూడుము మనువు. ౩అ

౩. భ.గీ. అధ్యాయములు ౭,౮ శాంతిపర్వము ౨౩౧

ఖ్యగుణ సిద్ధాంతవర్ణనము ౪. పతంజలియోగమునుగూర్చిన ప్రసంగము౫, విశ్వరూపవర్ణనము ౬ నించుమించుగా రెంటిలో సమానముగానున్నవి. మఱియు సమన్వయవిధానమునందు గీత చూపిన ప్రత్యేకత్వమును లేదు.

గీత మహాభారతములోని నిశ్చయమైన భాగముగా మనము నిర్ణయించినను, దానికాలము స్పష్టము కాఁజాలదు; ఏలన మహాభారతమునం దనేకభాగము లనేక కాలములకుఁ జెందియున్నవి. భగవద్గీతకుఁ దానురచించిన విద్వదుపోద్ఘాతము నందు తెలాంగ్ పండితుఁడు, గీతోపదేశమును గూర్చియు, దాని ప్రాచీనశైలినిగూర్చియు, నందలి శ్లోకచ్ఛందస్సునుగూర్చియు, గ్రంథాభ్యంతరసాక్ష్యములను గూర్చియుఁ, బ్రసంగించి క్రీ. పూ. ౪-వ శతాబ్దముకంటె గీత కొంత పూర్వగ్రంథమనివాదించినాఁడు. అధమమది ౪-వ క్రీ.పూ. ౪-వ శతాబ్దమునకైన జెందునని సర్. ఆర్. జి. బండార్కరు వ్రాసినాఁడు. గీతాప్రథమరచనము క్రీ.పూ. రెండవశతాబ్దమునకును, నేఁడు మనకుఁ గల రచనము క్రీ.వె. రెండవశతాబ్దమునకును జెందునని గార్బే తలచినాఁడు. క్రీ. వె. తొమ్మిదవ శతాబ్దమునకుఁ జెందిన శంకరుఁడు గీతాభాష్యము వ్రాసినాఁడు; కాళిదాసునకు గీతాపరిచయ

౪. భ.గీ. అధ్యాయములు ౧౩,౧౪; అశ్వమేధపర్వము ౩౬-౩౯; శాంతిపర్వము ౨౧౫; ౩౦౦.౩౧౧.

౫. భ.గీ. ౬అ; శాంతిపర్వము ౨౩౯, ౩౦౦

౬. ఉద్యోగపర్వము ౧౭౦; అశ్వమేధపర్వము ౫౫; శాంతిపర్వము ౩౩౯ వనపర్వము ౯౯.

మున్నది. కాళిదాసుని రఘువంశమునందు ౭ గీతాశ్లోకముతో సమానమైన యొకశ్లోకమున్నది. బాణుఁడు గీత నుదాహరించును; కాళిదాస బాణు లిద్దరును క్రీ.వె. పంచమ సప్తమ శతాబ్దములకుఁ జెందినవారు. క్రీ.వె. రెండవశతాబ్దమునకుఁ జెందిన పురాణములు భగవద్గీతవంటి గీతల ననేకములను గలిగియున్నవి. భాసుని కర్ణభారము నందొకవాక్యము గీతాశ్లోక ప్రతిధ్వనివలెఁ గన్పట్టును, ౮ కొందరు భాసుఁడు క్రీ.వె. రెండవ లేక నాల్గవశతాబ్దము వాఁడనియుఁ గొందరాతఁడు క్రీ.పూ. రెండవశతాబ్దము వాఁడనియుఁ జెప్పుచున్నారు. మొదటి గణనము ననుసరించినను, గీత దానికంటెఁ బూర్వగ్రంథమైయుండవలెను. బోధాయన గృహ్యసూత్రములకు వాసుదేవారాధనా పరిచయముండుటేకాక, భగవానుని వాక్యమొకటి గీతాశ్లోకమును స్ఫురింపఁజేయుచున్నది.౧. బోధాయనుని పితృమేధ సూత్రములు నిట్టివే. ఆపస్తంబుఁడు క్రీ. పూ. మూఁడవ శతాబ్దమువాఁడైనచో,౨. బోధాయనుఁడాతనికంటె నొకటి రెండు శతాబ్దములు పూర్వికుఁడు. అందుచే క్రీ. పూ, ౫–వ

౭. ౧౦.౩౧. పోల్చు భ గీ. ౩అ. ౨౨

౮. హతోఽపిలభతేస్వర్గమ్ జిత్వాతులభతేయశః పోల్చు భ. గీ.. ౩౭.

౧. ౨. ౨౨. ౯. పోల్చు. భ.గీ. ౯అ. ౨౬.

౨. యస్. బి. ఇ వాల్యూము ౨. ఉపోద్ఘాతము. పుట ౬౩. పోల్చు. గాల్యూము [౧౪-పుట ౬౩

శతాబ్దము గీతాకాలముగా నిర్ణయించుచో, మననిర్ణయము విశేషదోషమును గలిగియుండఁ జాలదు.3.

3—ఇతర తత్త్వసంబంధము.

తనయుగమున నున్న భావములన్నియు గీతాగ్రంథకర్త హృదయమునఁ బనిచేసినవి; తాను నివసించుచున్న ప్రపంచము నందలి మతసిద్ధాంత కిరణజాలముల నొకచో నాతఁడొక దివ్య జ్యోతిగాఁ గేంద్రీకరించి ప్రదర్శించినాఁడు. ఒకవైపున గీతకును, వేఱొకవైపున వేదములకు, నుపనిషత్తులకు, బౌద్ధమతమునకు, భాగవతమతమునకును, సాంఖ్యయోగ తత్త్వములకునుగల సరి యగు సంబంధములను మనము తెలిసికొనవలసిన యవసర మున్నది.

గీత వేదప్రమాణమును దిరస్కరింపదు. ఒకవిజ్ఞాన సీమయందున్న ప్రజలకు వేదవిధులు నిస్సంశయముగా సత్యము లని చెప్పవచ్చును. వేదోక్తవిధి ననుసరింపని వారికి మోక్షము లభింపదని గీతచెప్పుచున్నది. క్రతు కర్మలన్నియు నిష్కామ ముగాఁ జేయవలెను.౪. ఒకయున్నత దశకు వచ్చినవెనుక పరమార్థప్రాప్తికి వేదకర్మజాల మాటంకమే యగును. వైదిక దేవతల కీయఁబడిన మహోచ్చస్థానములను గీత యంగీకరింప లేదు. వేదకర్మలు మనకధికారైశ్వర్యముల నొసఁగినను, నవి మనకు సూటిగా ముక్తినొసఁగఁజాలవు. మోక్ష మాత్మదర్శ

3. ధర్మసూత్రములలోని యుదాహరణములు, ప్రక్షిప్తములని తలచి నచో, గీతాగ్రంథకాలము క్రీ.పూ. 3 వ శతాబ్దమని చెప్పవచ్చును.

౪. ౧౮. ౧౨.

నముచేతనే లభించును. మోక్ష జ్ఞాన రహస్యము హస్తగత మైనపుడు, వైదికకర్మాచరణమున కవసరము లేదు.౫.

గీతయొక్క మూలతత్త్వ ముపనిషత్తులనుండి స్వీకరింపఁ బడెను. కొన్ని శ్లోకము లుపనిషత్తులలోను గీతయందును సమానముగానున్నవి.౬. క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ, క్షరాక్షరచర్చ లుపనిషత్తులపై నాధారపడినవే. పరమతత్త్వమునుగూర్చిన యంశము లుపనిషత్తులలోనివే. గీతయందలి భక్తి, ఉపనిషత్తులందలి ఉపాసనమునుండి సూటిగాఁ బె పొందినది. పరమేశ్వరునెడభక్తి, పూర్ణత్యాగమును గోరును, "ఈప్రపంచములో జీవింపవలసియుండగా మనకు సంతానమువలనఁ బ్రయోజనమేమి ?"౧. పరమేశ్వరభక్తి, ఆత్మనిగ్రహము, శాంతిసమత్వములుగల పదవి నార్జించుట మున్నగుభావములు నాఁటి వాతావరణములో నున్నవి. నిష్కామకర్మ, ఉపనిషత్తులలో సమర్థింపఁబడినది.౨. ఆత్మకున్నతస్థితిలో నిస్సంగదృష్టి లభించునని ఉపనిషత్తులే చెప్పినవి.3 ఉపనిషత్తులలోని తత్త్వమతానుష్ఠానభావములను గీత పెంపొందించెను గాని, వానికి విరోధములేకుండఁ జూచెను. ఉపనిషత్తులుచెప్పిన పరిపూర్ణ పరమసత్యము జీవితమును మార్పు

---

౫. ౨అ. ౪౨-౪౫; ౯అ. ౨౦—౨౧.

౬. భ. గీ ౨అ. ౨౯; కఠోపనిషత్తు ౨. ౭. భ గీ. ౨.౨౦, ౮. అ౧౧. కఠోపనిషత్తు ౨అ. ౧౯; ౨అ ౧౫, భ.గీ. 3అ. ౪౨; కఠోపనిషత్తు 3 అ. ౧౦; భ గీ.౬-౧౧ శ్వేతా. ఉ. ౨.౧౦; భ.గీ. ౯-౧3; శ్వే. ఉ.౨.౮.

౧. బృ.అ,ఉ. ౪అ. ౪,౨౨ (౨) ఈశోపనిషత్తు (3) ఛాందోగ్యము ౪అ, ౧౪.3; బృ,అ.ఉ. ౪ అ. ౪.౨3,

చేయుటకు వలయు నుత్సాహము నొసంగజాలదు. భాగవత సంప్రదాయమును దృష్టిలోనుంచుకొని, ఉపనిషన్నిర్గుణ బ్రహ్మమునకొక తేజోవంతమైన వ్యక్తిత్వమును గీతకల్పించెను. ఆతఁడే శివ, విష్ణురూపములచేఁ దెలియఁదగిన సగుణమూర్తి. కాని గీతాగ్రంథకర్త విస్మరింపఁబడిన ప్రాచీనతత్త్వమునే తిరిగి యుద్ధరించుచుండెననియు, నూతనతత్త్వము నుపదేశించుట లేదనియు నెఱుఁగును. "ఈయక్షర బ్రహ్మయోగమును నేను వివస్వంతునకుఁ జెప్పితిని; వివస్వంతుఁడు మనువునకు, మనువుఇక్ష్వాకువునకుఁ జెప్పెను." దీనినే యిప్పు డర్జునునకుఁ గృష్ణుఁ డుపదేశించెను.[౪] దీనివలన గీతారహస్యమును గాయత్రీమంత్రద్రష్టయు మూఁడవ మన్వంతర ఋగ్వేదఋషియునైన విశ్వామిత్రుఁడు మొదట రామున కుపదేశించెను. క్రమముగా నది సూర్యవంశరాజులైన కృష్ణుఁడు, గౌతమబుద్ధుఁడు, మున్నగు వారికి లభించెను. అధ్యాయాంతమందుఁ జెప్పినరీతిని గీత యొక్క పూర్తిపేరు భగవద్గీతా నామముగల ఉపనిషత్తు. సంప్రదాయము చెప్పు గీతోపనిషత్సంబంధము సువిదితము; "ఉపనిషత్తులు గోవులు, దోగ్ధ కృష్ణుఁడు, అర్జునుఁడు వత్స. గీతోపదేశమే అమృతమువంటి క్షీరము."

భాగవతమతమే గీతయందలి సమన్వయ తత్త్వమున కాధారభూతమైనది. భాగవతసిద్ధాంతము గీతోపదేశము నొకటేయని సూచింపఁబడినది. దీనిని హరిగీతయనియు నందురు.[౫] బౌద్ధమతస్మరణము గీతలో లేకున్నను, గీతలోని కొన్ని భావ

(౪) భ.గీ. ౪అ. ౧-౩ (౫) శాంతిపర్వము ౩౪౮-౧౦

ములు బౌద్ధభావములవలె నున్నవి. రెండును వేదముల అప్రతిహత ప్రమాణమును ధిక్కరించును. వర్ణవిభాగకాఠిన్యమును రెండును గొంతసడలించును. కర్మమతమునకు నిరసనరూపకముగానే రెండు తత్త్వములునుదయించినను, గీత, బౌద్ధమతముకంటె నెక్కుడు సంప్రదాయాను గుణమైనదగుటచే నెక్కువ ప్రతిఘటనము చేయలేకపోయినది. మధ్యేమార్గమును బుద్ధుడు ప్రకటించెను గాని, తనయుపదేశములలో నాతఁడు స్వీయనియమాతిక్రమణ మొనర్చెను. వివాహమునకు బదులు బ్రహ్మచర్యమును, మృష్టాన్నమునకుబదు లుపవాసమును బోధించుట మధ్యేమార్గము కాఁజాలదు. సన్యాసుల మతోన్మాదమును; ఆనందమునకు బదులు దుఃఖమును, దినమునకు బదులు నిశాంధకారమును మంచివని స్వీకరించిన యోగులను గీత నిరసించినది. గుహాంతర సీమలందుఁ గుములుట, మృత్యువును గోరుట మున్నగువానితో నిమిత్తముఁలేని మోక్షసాధనలున్నవని గీత పలికినది. నిర్వాణ ౧ శబ్దము గీతలోనున్నది కాని యిది బౌద్ధమతమునుండి స్వీకరింపఁబడినట్లు తోఁచదు; ఏలన నిది బౌద్ధమతమే చెప్పిన శబ్దముకాదు. నరోత్తముని లక్షణములను గూర్చి గీతయు బౌద్ధమతమును జెప్పినభావములు సమానములే౨. ఒకతత్త్వముగాను, మతముగాను బౌద్ధమతముకంటె గీత యెక్కుడు పూర్ణమైనది; బౌద్ధతత్త్వము శూన్యభావమున

౧. గీత. ౬ అ. ౧౫. (౨) భ.గీ, ౨అ. ౫౫-౭౨; ౪అ. ౧౬-౨౩; ౫ అ. ౧౮-౨౮; ౧౨ అ. ౧౩-౧౬. పోల్చు. ధమ్మపదము, ౩౬౦-౪౨౩; సుత్తనిపాతము, మునిసుత్తము ౧అ. ౭, ౧౪.

కెక్కువ ప్రాముఖ్యమిచ్చినది. బౌద్ధధర్మముల నీతిసూత్రములను గీత స్వీకరించి, బౌద్ధులతత్త్వమే సర్వదోషములకు నవిశ్వాసములకును మూలకారణమని పరోక్షముగా ఖండించెను. పూర్వసంప్రదాయ సంబంధములను తెగఁదెంపుకొనని కారణముచేతనే బౌద్ధమతమునకు వలెఁగాక గీత కెక్కువ చిరప్రాముఖ్యము లభించినది.

గార్బే ననుసరించి, "సాంఖ్యయోగ శాస్త్రములందలి యుపదేశములే భగవద్గీతయందలి తత్త్వప్రసంగములకుఁ బూర్తిగా నాధారభూతములైనవి. వానితోఁ బోల్చినచో వేదాంతమునకు ద్వితీయస్థాన మీయఁబడినది. సాంఖ్యయోగము నామములు పెక్కుచోట్ల నుదాహరింపఁబడెను. కాని వేదాంత శబ్ద మొక్కమారే స్మరింపఁబడెను. (వేదాంతకృత్ ౧౫ అ, ౧౫) అదియైనను నుపనిషత్తు లేక సిద్ధాంతప్రవచన భావములో వాడఁబడినది. కావున, మనము, నేఁడుమనకులభించియున్న గీతాగ్రంథమునఁ దత్త్వశాఖలన్నియు నెట్టిస్థానమును గలిగియున్నవని తలఁచినప్పుడును, సాంఖ్యయోగ సిద్ధాంతములకును, వేదాంతమునకునుగల సమన్వయావకాశము లేని సందర్భమును గమనించినప్పుడును, భగవద్గీతలోని వేదాంతము ప్రథమగీతాగ్రంథమునకుఁ జెందినదికాదని తోఁచుచున్నది. తాత్త్వికముగాఁ గాని, మతదృష్టిలోఁగాని మనము పరిశీలించినను నీసత్యమే బయల్పడఁగలదు," గీతలో నుపయోగించిన సాంఖ్య యోగ శబ్దములు సాంఖ్యయోగ శాస్త్రములకు సంబంధించినవికావు. మోక్షసాధనములలో సాంఖ్యమనగా విచారణమనియు, యోగ

మనగా ధ్యానవిధానమనియు నర్థము.౧. మఱియు భగవద్గీత కాలమునందు, సాంఖ్యయోగ శాస్త్రములకు వేదాంతమునకు స్పష్టమైన భేదనిర్వచనము చేయఁబడి యుండలేదు. గార్బె పండితు నభిప్రాయమునకట్టి స్పష్టనిర్వచన మవసరమైయున్నది. "ఉపనిషత్తులందును, భగవద్గీతయందును, దదితర ప్రాచీన హిందూమత గ్రంథములందును అనేకపరిణామములకు లోనైన పెక్కుతత్త్వసిద్ధాంతములు మిళితములై యున్నవి. విడఁదీసి వానిని భిన్నశాస్త్రములుగాఁ జెప్పుకొన్నచో, నవి పరస్పర సమన్వయమున కనుకూలములుగావు. సాంఖ్యము, వేదాంతము నవి అనేకయుగములనుండి మనము వాడుచున్న యీ తత్త్వములెన్నఁడో చెప్పుటకు శక్యము కాని కాలమున నవి వేఱుగా నిర్మింపఁబడియుండవలెనని౨ చెప్పిన ఫిడ్జిఎడ్వర్డుహాలు భావము సత్యదూరముగాదు. సాంఖ్య మన సత్త్వము, సృష్టి క్రమము గీతచే నంగీకరింపఁబడెను. కాని గీత సాంఖ్యతత్త్వ సిద్ధాంతముల, నిర్వచనముల నంగీకరింపలేదు.3. కపిలునిపేరు గీతలోనున్నది. కాని పతంజలి నామములేదు. గీతలో స్మరింపఁబడిన కపిలుఁడు సాంఖ్యతత్త్వకర్తయైన కపిలుఁడని చెప్పఁజాలము. ఒకవేళ నట్లయైనను సాంఖ్యతత్త్వ వివరములన్నియీ స్పష్ట

౧. భ.గీ. ౨.౩౯; 3.3: ౫.౪-౫; ౮-౨౪; ౧౮-౧3 లో సాంఖ్యమునకు వచనమున్నది. వ్యాసస్మృతినుండి మధ్వాచార్యుఁడు సాంఖ్యమును స్మరించిన యొకశ్లోకము నుదాహరించి, సాంఖ్యమనగా ఆత్మతత్త్వవిజ్ఞానమని యర్థము చెప్పెను. భ.గీ.౨అ. ౪౦-వ శ్లో.ముపై మాధ్వభాష్యమునుజూడుఁడు.

౨. సాంఖ్యసారమున కుపోద్ఘాతము. పుట ౭.

3. భ.గీ. ౨.౧౧-౧౬; ౧౮-3౦; ౨. ౨౭-౨౯; ౫-౧౪; ౭.౪;౮.౫...

ముగా నాఁటికి నిర్వచింపఁబడియుండలేదు. మనోబుద్ధ్యహంకార శబ్దములు తఱచువాడఁబడినను, సాంఖ్యభావములో వాడఁబడి యుండలేదు. ప్రకృతిశబ్దము భిన్నార్థముతోనే వాడఁబడెను,౧. దైవాస్తిత్వ సమస్యను సాంఖ్యము ప్రయత్నపూర్వకముగా నుపేక్షించియుండఁగా, గీత దానిని స్థాపింప నధికశ్రద్ధ చూపి యున్నది.

ప్రకృతిపురుష భేదమును గుర్తించినను, గీత వానిద్వైత భావమును సమన్వయించినది. పురుషుఁడు స్వతంత్రుఁడుగాఁడు, దైవప్రకృతిలోనొక యంశమే పురుషుఁడు. మానసికశక్తి ఉన్నత ప్రకృతిరూపము. మనము సాంఖ్యమునుగూర్చి చర్చించు నప్పుడు, ప్రకృతివిషయములన్నియుఁ బురుషునికొఱకు నిలిచి యున్న ప్రదర్శనములని తెలియఁగలము. ప్రకృతి అచేతన మైనను, నాత్మకు మోక్షమును జేకూర్చు మహోద్దేశమును గలిగియున్నది. ఉద్దేశపూర్వకములైన ప్రకృతి వ్యాపారము వలనఁ, బ్రకృతి యచేతనమైనదని చెప్పుటకువీలులేదు. గీతలో నీలోపము తొలఁగింపఁబడినది. ప్రకృతి వ్యాపారమున కాధా రమై యొకపరమార్థమున్నది. సాంఖ్యతత్త్వములోవలె నిచటఁ బురుషుఁడు లేక జీవి స్వతంత్రవ్యక్తిగాఁడు. పురుషుని స్వభావము ప్రకృతి వ్యాపారమును గుర్తించుట మాత్రమేకాక ఆనందిం చుటయుఁగలదు. జీవులు నిజముగా వేరువేరుగా నున్నవను భావమును గీత యంగీకరింపదు.౨. ఒకయుత్తమ పురుషుఁడు

౧. ౩అ. ౩౩; ౪-౬; ౭.౪; ౯-౮; ౧౧. ౫౧; ౧౩-౨౦: ౧౮.౫౯.

౨. ౭అ. ౪; ౧౩ ౨౦-౨౨; చూడు వేదాంతసూత్రములు, ౨.౧.౧; దానిపై శంకరభాష్యము.

లేక పరమాత్మ స్వరూపుఁడుగలఁడని గీతచెప్పుచున్నది. కాని, జీవాత్మలక్షణములను, జీవాత్మకుఁ బ్రకృతితోఁగల సంబంధ మునుబట్టి చూడఁగా సాంఖ్యసిద్ధాంతము కొంతవఱకుఁ దన ప్రభావమును గీతపైఁ జూపినదని చెప్పవచ్చును.3. పురుషుఁడు సాక్షియేకాని కర్తకాఁడు. ప్రకృతియే సర్వముఁ జేయును. "నేను చేయుచున్నా"నని తలఁచువాఁడు పొరపడుచున్నాఁడు. పురుషునికిఁ బ్రకృతితో సంబంధములేదని తెలియుటే జీవిత లక్ష్యము. గుణత్రియ సిద్ధాంతమంగీకరింపఁబడెను. "ప్రకృతిజ మైన గుణత్రియాధీనము కాని వస్తువు లోపమునఁగాని దేవత లకు నిలయమైన స్వర్గమందుఁగాని యేవియులేదు.౧. త్రిగుణ ములే జీవుని బంధించుపాశము. గుణత్రియమునకు మనమెంత కాలము బద్ధులమైయుందుమో యంతవఱకు సంసారచక్రమునఁ బరిభ్రమించుచుండవలెను. గుణత్రయాతీత స్థితియే మోక్షము. సాంఖ్యసిద్ధాంతము చెప్పినట్లే, యింద్రియములు, వానిగుణ ములు నిందును జెప్పఁబడినవి.౨.

యోగాభ్యాసములను గూర్చియు గీత ప్రసంగించినది. చంచలస్వభావముగలిగి దుర్నిగ్రహమైన మనస్సు నెట్లునిగ్ర హింపవలయునని యర్జునుఁ డడుగఁగా, నభ్యాసవైరాగ్యములచే మనోనిగ్రహము సాధ్యమని కృష్ణుఁ డుపదేశించియున్నాఁడు.3.

ర—గీతోపదేశము

మానవుని పరమగతినిగూర్చియుఁ, బరమసత్యమును గూర్చియు గీతాకాలమున ననేకభావములు వ్యాప్తిలోనున్నవి.

---

3. సాంఖ్యకారికా ౬౨; భ.గీ. ౧3. 3ర.

అనుభవజ్ఞానముచే ఆత్మదర్శనముపై నాధారపడిన ఉపనిషత్సం ప్రదాయములు, ప్రకృతి సంబంధమునుండి విముక్తి గాంచుటయే ముక్తియని చెప్పిన సాంఖ్యతత్త్వభావములు, మననిత్య నైమిత్తిక కర్మానుష్ఠానమువలననే పరిపూర్ణత సిద్ధించునని చెప్పిన పూర్వమీమాంసా ధర్మములు, హృదయమును భక్త్యావేశపరవశమొనర్చినచో బ్రహ్మదర్శనానందము లభించునని పలికిన భక్తిమార్గవిధానములు, లోకవస్తుజాలమునుండి మరలి, అంతర్ముఖమైన దృష్టివలనఁ గలిగిన చిత్తశాంతివలననే మోక్షజ్ఞానముచేకూరునని వచించిన యోగతత్త్వసందేశములు నాకాలమున దేశమునందు వ్యాపించియున్నవి. పరమసత్యమైన సత్పదార్థము నిర్గుణముగాను, సగుణమూర్తిగను గ్రహింపఁబడినది. ఇట్టి భిన్నభావములన్నిటి నొక సమన్వయతత్త్వములోనికిఁ దెచ్చి, ప్రకటింప గీత యత్నించినది. అందువలననే మోక్షసిద్ధాంతమునుగూర్చియు, సాధనములనుగూర్చియు బాహ్యదృష్టికి విరోధములుగా గోచరించుభావములతో గీతనిండియున్నది. ఏకైకసిద్ధాంతప్రతిపాదనము గీతయందు గోచరింపనికారణమున గీతాతత్త్వమునుగూర్చి, రచయితలు భిన్నసిద్ధాంతములను నిర్మించిరి. భిన్నశతాబ్దములలో భిన్నవ్యక్తులు గీతాగ్రంథరచనములోఁ బాల్గొనిరని గార్బే, హాప్కిన్సు పండితు లభిప్రాయపడిరి. గీతామూలస్వరూపములో నొక యాస్తికగ్రంథముగా

---

౧. భ. గీ. ౧౫-౪౦: ౧౪-౫. ౨. ౩అ. ౪౦-౪౨; ౧౩-౫.

3. చూడు భ. గీ. ౬అ. 33-3౪. ౧౦-3౭లో న్యాయతత్త్వము స్మరింపఁబడెనని శంకరునభిప్రాయము. చూడు శంకరగీతాభాష్యము.

సాంఖ్యయోగ తత్త్వములననుసరించి క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్దమున రచింపఁబడినదనియు, నుపనిషదద్వైతవాదులు తమసిద్ధాంతమును సమర్థించుటకు క్రీ. వె. రెండవశతాబ్దములో నందు వేదాంతభావములను జొప్పించిరనియు గార్బేతలఁచినాఁడు. "ఈరెండు సిద్ధాంతములును, ఏకదైవ సర్వదైవతత్త్వములు రెండును గలిసిపోయినవి. రెండు నొకదానినొకటి యనుసరించి కొన్నితావుల సంబంధములేకుండగను, గొన్నిచోటుల దుర్బల సంబంధముతోను గీతలోఁ బ్రదర్శింపఁబడినవి. ఇందొకటి బాహ్యమైన హీనధర్మముగను, రెండవది రహస్యమైన ఆంతరంగికధర్మముగనుగూడఁ జెప్పఁబడలేదు. పరమసత్యజ్ఞానమునకేకదైవతత్త్వము మార్గదర్శకమగు నారంభదశయనికాని, సర్వము బ్రహ్మమేయను వేదాంతతత్త్వమే తుదిసత్యమని కాని యెచ్చటను బేర్కొనఁబడి యుండలేదు. భాషలోఁగాని, భావములోఁగాని రెంటికి నెట్టిభేదము లేనట్టుగనే గీతలో నన్నిచోటులందుఁ జెప్పఁబడెను." ౧. అధునాతనోపనిష ద్రూపమున నున్న యొక విష్ణుగీతమే, కృష్ణప్రోక్తమైనగీతగా మారినదని హాప్కిన్సు పలికినాఁడు. అది మొదట శ్వేతాశ్వతరమువంటి యొక ఉపనిషత్తేయనియుఁ, దరువాత దీనిని కృష్ణమతశాఖవారు తమకనుగుణముగా మార్చుకొనిరనియు కీత్ పండితుఁడు చెప్పెను. ఒక అద్వైతగీతమును విష్ణుభక్తులు తమకనువగునట్లు తీర్చిదిద్దిరని హోల్ట్సుమన్ అభిప్రాయము. గీతాగ్రంథకర్త హృదయము భిన్నతత్త్వ ప్రవాహములచేఁ గలఁతఁబొందెనని బార్నెట్టు

౧. ఐ. ఎ. డిసెంబరు ౧౯౧౮.

తలంచినాఁడు. ఉపనిషత్తుల మహోన్నతమైన అద్వైతశిఖరము నుండి, నిమ్నగమన మొనర్చిన సంకుచితత్త్వమే గీతయనియు, నేకదైవతత్త్వమునుండి, నాస్తికతత్త్వములు బయలుదేరిన సంధి కాలమునకు గీతచెందుననియు డ్యూసేన్ పండితుఁ డూహించి నాఁడు.

పై పండితులభావములను వేనిని మనమంగీకరింప నవసరము లేదు. మహాభారతకాలమున బయల్వెడలిన నూతన సందర్భముల కనుగుణముగా రచింపఁబడిన ఉపనిషన్మతమే గీతోపదేశము. ఏకదైవతత్త్వాభిమానుల కుపనిషత్తులలోని యుత్కృష్ట తత్త్వమునుండి, యొకమతానుష్ఠాన నిర్మాణమును గీత కల్పించినది. అంతర్దృష్టిపై నాధారపడి బ్రహ్మతత్త్వమును బ్రకటించిన ఉపనిషత్తులలో నేకేశ్వరభజనముచే లభించు భక్తిభావామృతమునకుఁగూడఁ దావుగలదని గీతబోధించినది. నిర్గుణ నిరాకారబ్రహ్మము ధ్యాన భక్తిమార్గములలో నున్న వారికనుగుణముగా గోచరించెను. సిద్ధాంతమునుండి యనుష్ఠానమునకుఁ దత్త్వమునుండి మతమునకు దృక్పథములోని మార్పులర్వాచీనోపనిషత్తులందుఁ గాననగును. వీనియందు రక్షకుఁడొకఁడు సగుణరూపములో గుర్తింపఁబడెను. జీవితానుష్ఠానముల కవసరమై, ఉపనిషత్సత్యాధారమైన, తత్త్వసమన్వయమును గీత కల్పించి, భారతీయజీవితరక్తమునందుఁ బ్రసరించునట్లు చేసెను.

వివిధ తత్త్వభావసిద్ధాంతములను సమగ్రమైన యొక పూర్ణతత్త్వములోనికిఁ దెచ్చి గీత సమన్వయింపఁగలిగినదా

యను విషయమును ముందు మనము చూడఁగలము. సామరస్యమున కవకాశములేని భిన్నభావములు గీతయందుఁ గలవని భారతీయ సంప్రదాయమే కలదు. దేదీప్యమానములైన కొన్ని భావములు సమన్వయమున కెంతమాత్రి మనుకూలింపవని పశ్చిమ పండితుఁడు నిశ్చయముగఁ జెప్పుచున్నాఁడు. సామరస్యముమాట నటుంచి, సామరస్యమున కవసరములగు విషయములనుగూర్చియే మనము తీర్పులు చెప్పనవసరము లేదు.౧.

---

౧. గీతనుగూర్చి అనేక భారతీయ భాష్యములున్నవి. వృత్తికారుఁడు, శంకర, రామానుజులు మాధ్వులు. వల్లభనింబార్క జ్ఞానేశ్వరులు ముఖ్యులు వేదాంతసూత్రములకు విపులవ్యాఖ్య రచించినవృత్తికారుఁడగు బోధాయనుఁడు గీతపైనొకవృత్తిని రచించెనని ఆనందగిరి వ్రాసినాఁడు. [(౨అ.౧౦) శంకర గీతాభాష్యమున కానందగిరి వ్యాఖ్యచూడుఁడు.] గీతజ్ఞానకర్మ సముచ్చయ మార్గము నుపదేశించునని యాతనియభిప్రాయము. రెంటిలో నేయొంటియు మోక్షమీయఁజాలదు. జ్ఞానమే పరమసాధనమనియు, జీవబ్రహ్మైకత్వము కేవలమనుభవైకవేద్యమనియు శంకరుఁడు భావించినాఁడు జగములోని అనేకత్వము మనఅసంపూర్ణజ్ఞానముచే గోచరించుచున్నది. అసత్యమైనద్వైతముపై నాధారపడినది కావున సర్వకర్మలు బంధహేతువులు. నిజమైన జ్ఞానము ద్వైతభావము నున్మూలించినప్పుడు, ఆత్మసిద్ధి చేకూరును; తరువాత నైష్టికకర్మయు నవసరములేదు. అన్యములైనకర్మ భక్తియోగములు జ్ఞానసాధనములు. (చూడు శంకరగీతా భాష్యము, ౩అ. ౧.) చిత్ అనగా జీవుఁడు, అచిత్ జగత్తు, ఈశ్వరుఁడు మూఁడు పదార్థములున్నవనియు, చిదచిత్తు లీశ్వరుని దేహమనియు రామానుజుఁడు పల్కినాఁడు. రామానుజతత్త్వము విశిష్టాద్వైతము, మతము భక్తిమతము, వర్ణవిభాగముండవలెనని పరోక్షముగనాఁతఁడు సూచించినాఁడు. శంకరరామానుజు లిద్దరు కర్మకు ద్వితీయస్థానమును భిన్నోద్దేశములతో నిచ్చియున్నారు. మధ్వుఁడు మాయావాదమును నిరసించి, పరబ్రహ్మము, జీవుఁడు శాశ్వతముగా వేరని నిర్ణయించెను. ఇతఁడును

గీతోపదేశ సందర్భమునుబట్టి చూచినచో, జీవితసమస్యను పరిష్కరించి, సక్రియకర్మానుష్ఠాన మార్గమును సూచించుటయే ప్రధానోద్దేశమని తెలియఁగలదు. అదిముఖ్యముగా నొకధర్మనిర్ణయము లేక యోగశాస్త్రమునని స్పష్టము. ధర్మసూత్రములకుఁ బ్రాధాన్య మొసఁగిన కాలమునందు గీత వ్రాయఁబడిన కారణముచే ధర్మప్రాధాన్యమును గీతయును స్వీకరించినది. యోగశబ్దమున కెన్నియర్థములున్నను, గీత కర్మయోగమునకుఁ బ్రాధాన్యమిచ్చినది.౧. యోగమనగా దేవుని సాన్నిధ్యము; దైవభక్తియే ఉత్తమమోక్షమార్గమని నిశ్చయించెను. శుద్ధాత్మయు బ్రహ్మము నొకటే యని వల్లభుఁడు పలికినను, జీవుఁడు బ్రహ్మములో నంశమనిచెప్పెను. జగత్తు మాయకాదు. మాయపరమేశ్వరుని శక్తియే, అతనిసంకల్పముచే నదివేరైనది. అవ్యాజ దైవకృపయే మోక్షకారణము. ప్రపంచము. జీవులు సూక్ష్మరూపములలో దేవునియందుండెననియు, నిదిద్వైతాద్వైతమనియు నింబార్కునభిప్రాయము. పతంజలియోగమునే గీతబోధించినదని జ్ఞానేశ్వరుని వాదము. గీతనుగూర్చి సమర్థులైనవారిన్ని భిన్నభావములను గలిగియుండగా, గీతార్థము గ్రహింప యత్నించు విద్యార్థికి విశేషకష్టమున్నది. గీతయిచ్చిన సమన్వయములు, సామరస్యములు విద్యుత్తరంగములవలెఁ బ్రకాశించును.

కాని యెట్టిపరస్పరవిరుద్ధ భావములకు సమన్వయ మేర్పడెనో వివరములు మనకు లభింపవు. గీతఆత్మజీవితమునుద్ధరించినది. మనముమతవిశ్వాసముపై నాధారపడినంతకాలము, మనకదిమహోజ్జ్వలకావ్యముగానెన్నో జ్ఞసై యుండును. కాని విమర్శకుఁడు దానిలోని భిన్నాంశములను శ్రద్ధతోఁ బరిశీలింపకున్నచో సునిశ్చితమైన తత్త్వమందుగోచరించదు.

౧. యోగమభ్యాసము; సాంఖ్యము జ్ఞానము. చూడు. శ్వే. ఉ. "సాంఖ్యయోగాధిగమ్యమ్." యోగమనఁగాఁ గర్మయనియు నర్థమున్నది. చూడు. గీత. 3.౭; ౫.౧,౪;౯,౨౨; ౧౩.౨౪. యోగమనగా బరమేశ్వరు నద్భుతశక్తియనియు నున్నది. చూడు ౯.౫;౧౦.౭; ౧౧-౮. లేని వస్తుప్రాప్తియోగమనియుఁగలదు. చూడు. ౯-౨౨;

నకుఁ బోవుట; సృష్టినిగల్పించిన మూలశక్తితో సంబంధమును సంపాదించుట, పరమాత్మదర్శనము, చిత్తమనస్సంకల్ప శక్తుల నన్నిటిని దేవునికి సమర్పించుటయే కాని యేయొకశక్తినో యిచ్చుటకాదు. యోగమనగా మానవుఁడంతరాత్మతోఁ దాదాత్మ్యమునుబొందుట. అంతరంగమును సుశిక్షితమొనర్చి, సుఖాధికార కాంక్షలను దృణలీల నెదుర్కొని విసర్జించు నిశ్చల చిత్తబలమును సంపాదింపవలెను. లోకములో మనకుఁ దటస్థించు విపత్ప్రమాదములు మనయాత్మకంటని రీతిని ప్రవర్తింపఁ గల విధముగా మనము చిత్తశిక్షణాభ్యాసము చేయుటే యోగ మని చెప్పవచ్చును. యోగమీవిధముగా మోక్షోపాయము. బుద్ధినిబ్రసన్నమొనర్చి, చిత్తమును విభ్రాంతులనుండి క్షాళనముచేసి, సత్యదర్శనముచేయుట కనువగురీతి నాంతరంగిక శిక్షణముఁబొందుటే పతంజలి యోగవిధానము. ఆవేశోద్రేకములను మనమునిగ్రహించి, పరమాత్మదర్శనము చేయుటకు దేవునకాత్మ సమర్పణముచేయుటే సాధనము. మనజీవితమంతయు నొకయవిచ్ఛిన్న దైవసేవార్పణముగా నగునట్లుగా మనసంకల్పమును మనము శిక్షింపవచ్చును. మనజీవితప్రవృత్తిలో దేవుని మనము చూడవచ్చును; అదియొక కిరణముగా గోచరించి, క్రమముగాఁ బెంపొంది అనంతజ్యోతియై ప్రకాశించును. ఈ వివిధయోగములన్నియు నీశ్వరసంయోగమునుగూర్చు యోగముగాఁ దుదకు ఫలించును. కాని కేవల ధర్మోపదేశము, తత్త్వసిద్ధాంతముల యాధారములేక నిలువఁజాలదు. అందుచే గీతలోని యోగశాస్త్రము బ్రహ్మవిద్యపై నాధారపడియున్నది.

ఈవిధముగా గీత జీవితతత్త్వమును, ధర్మసూత్రమును, బుద్ధిగతమైన సత్యాన్వేషణమును, నిత్యానుష్ఠానరంగమునఁ బ్రతిఫలించు సత్యమునుగూడనైయున్నది. ప్రతఅధ్యాయము తుదను దీనినే గీతపేర్కొనినది; బ్రహ్మవిద్యాయామ్ యోగశాస్త్రే అనగా బ్రహ్మవిద్యానుగుణమైన మతశిక్షణమని యర్థము.

౫—పరమసత్యము.

ఉపనిషత్తులలోవలెనే పరమసత్యాన్వేషణము బాహ్యాభ్యంతరతత్త్వవిభాగ పరిశీలనములననుసరించి చేయఁబడినది. ద్వితీయాధ్యాయమున దన తత్త్వనిర్మాణసూత్రము నీవిధముగాఁ బ్రకటించుటవలన గ్రంథకర్త తత్త్వాభిలాషప్రత్యక్షమగుచున్నది; "అసత్యమునందు సత్పదార్థము లేదు ; సత్యమునంద సత్పదార్థములేదు." ౧. వస్తువు, ఛాయ; అక్షరము క్షరముల భేదమును నిర్వచించుటతో సత్పదార్థపరిశీలనమారంభమగును, "లోకముననాశనమగుక్షరము, నవినాశమగు నక్షరమును రెండుస్వరూపములున్నవి. మార్పులేని దక్షరము," ౨. ఇచట నక్షరమని చెప్పఁబడినదే పరమాత్మయనుటకు వీలులేదు. ఏలన దీనితరవాతశ్లోకమునందే. "అన్యుఁడొకఁడు పురుషోత్తముఁడు లేక పరమాత్ముఁడున్నాఁడనియు, నాతఁడే మూడులోకములందువ్యాపించి, వానినిరక్షించుచున్నాఁడనియు 3; జెప్పఁబడినది. గీతాగ్రంథకర్త మొదట సర్వపరిణామములకుమూలమై

౧. "అవ్యక్తమైనదింకొక బ్రహ్మస్వరూపమున్నది. అదినిత్యమై, జగత్సృష్టి వినాశముతో నది నాశముకాదు." (౮-౨౦)

౨. ౮ అ. ౨౧. (3) ౮ అ. ౨౨. చూడు. ౮-౨౦.

ఆధారభూతమైన శక్తినిగూర్చి నిర్వచించినాఁడు. మనయనుభవములోనున్న యీదృశ్యమాన ప్రపంచమందే, క్షరాక్షరములైన రెండులక్షణములునున్నవి. లోకములోని వికారములతోఁ బోల్చినచోఁబ్రకృతి యంతకంటె స్థిరమైనదేకాని, ప్రకృతి యెవనిపై నాధారపడియున్నదో యాపరమేశ్వరునితోఁ బోల్చినచో నదియునవిత్యమైనదే.౧ ఈయుత్తమ పురుషునియందే నిజముగా నమరత్వము, నిత్యత్వమునిలిచియున్నవి. ౨ రామానుజుఁడు తనసిద్ధాంతమునకనుగుణముగా, క్షరమనగాఁ బ్రకృతియనియు, నక్షరమనగా జీవాత్మయనియుఁ, బురుషోత్తముఁడనగా నీరెంటికినతీతుఁడైన పరమాత్మయనియు నర్థముచెప్పినాఁడు. నిత్యానిత్యములఁగూర్చి మనముచేయునూహా ప్రసంగములుమాని, పురుషోత్తముఁడనగా సగుణసాకారమూర్తియనియర్థముచెప్పుకొనవచ్చును. పరిమితజగత్తున కాధారభూతమైనదని బ్రహ్మమునుగూర్చిచెప్పి, యట్టిబ్రహ్మము నిరాకారనిర్గుణమని వచించుట సమంజసముకాదు. గీతనిత్యానిత్యవస్తువులభేదమును నిర్ణయించును. ఏదిపరిమితమున నిత్యమో అదిపత్యముకాదు. పరిణామశీలముగలదంతయు స్వవిరోధలక్షణయుక్తమైనది. మార్పునకులోనైనదాత్మకాదు. ఆత్మకుమార్పులేదు. లోకద్రవ్యములన్నియుదాముకానిదగుటకు మార్పునొందఁ బరిశ్రమించుచున్నవి కావుననవియన్నియు నసత్యములే. లోకములోనిసర్వవస్తువులు 'అనిత్యతా ముద్రి'తములు, వీనివెనుకమార్పులేమియుఁ బొందనిదేదోయొకటున్నదని మనయంతర్వాణి చెప్పుచున్నది. ఏలననేదియు శూన్యమునుండిజనించదు. పరమాత్మ, నిత్యపరి

కామవశమగు ప్రకృతికాఁజాలదు, అది పరబ్రహ్మము, ప్రపంచ మనాది ప్రవాహరూపమైనది, పరబ్రహ్మ కూటస్థమైనది. "ఎవఁడు పరమాత్మసర్వవస్తువులలోనుండి, అవినశించినను, నశించకుండనుండునని తెలియునో,యాతఁడే తెలిసినవాఁడు."3. ఈపరబ్రహ్మము సర్వస్వరూపమై యుండుటచే వానినుండి గుణ రూపమునభేదించదు. అనంతమైనపరతత్త్వము, సర్వలోకవస్తు జాలముల కాధారభూతమై, వానియునికికిఁగారణమై, పోషించు చున్నదని గీతభావించెను.

జీవాత్మ తనస్థితికసంతుష్టినొంది, తనకిప్పుడు లేని పదవిని దేనినో పొందవలెనని తపించుచున్నది. తనకుఁ బరిమితత్వ మున్నదని భావించు జీవునిభావమే, అపరిమితమైనవస్తువున్నదని సూచించుచున్నది. తన పరిమితమైన దుస్థితినుండి అతీతమైన స్థితి నార్జింపవలెనని యత్నించుచున్న జీవి తనయవస్థలో సత్య ముగాదు. సత్యమైనఆత్మ అవినాశస్వభావముగలది, జీవాత్మలో నిత్యమై,ద్రష్టయే కాని దృశ్యము కాని శక్తినికనుగొన గీత యత్నిం చినది. క్షేత్రమనగా దృశ్యము; క్షేత్రజ్ఞుఁడనగా ద్రష్ట లేక ఆత్మ. ౧. మనకు విదితమైన దాత్మలక్షణము కాదు. మానవుని యందంతరంగమున ద్రష్టయొకఁడున్నాఁడు; మానవుఁ డెన్ని మార్పులఁబొందినను, ద్రష్టమారఁడు. ఆద్రష్ట నిత్యుఁడు, అనంతుఁడు, కాలాతీతస్థితియుఁ గలిగినవాఁడు. దేహమనో బుద్ధ్యాదులసంపుటిని విడఁదీసి, యెన్నడు మారకుండనుండు లక్షణమునందు గీత కనిపెట్టినది. దేహమంతవంతమైనది. కావు

౧. ౧౩. ౧, ౫-౬

నను క్షణికముగావుననునది యనిత్యము. ౨. ఇంద్రియజీవితము నాశస్వభావముగలదియు క్షణికమునుగూడ నైయున్నది. ౩. మానసము విద్యుచ్చంచలము. ఇవన్నియు నొక ద్రష్టకు దృశ్యములు; ఆత్మకుపకరణములు. అవిస్వయంస్థితిగలవి కావు. సర్వజ్ఞానమునకును మూలాధారమైనశక్తి "ఇంద్రియమనోబుద్ధుల కతీతమైనద" ని గీతచెప్పినది. ఇది సర్వశక్తులను మేళవించి, సుషుప్త్యాది సర్వావస్థలలోనుండునది. ఈ మేళవించు సంయోగశక్తి, యింద్రియములకుఁగాని, మనస్సునకుఁగాని, బుద్ధికిఁగాని, వీనియన్నిటికిఁగలిపికాని లేదు. ౫. దృశ్యమైన ప్రపంచమునకును, జీవాత్మకునుగూడ ద్రష్టయైనట్టియు నాధారభూతమైనట్టియు నొకశక్తి యున్నదనునదే ప్రధానవిషయము. ద్రష్టలేనిచో దృశ్యమును లేదు. కాని దృశ్యము లేకున్నను, ద్రష్ట యెప్పుడునుండును. అమరమైన యీశక్తినిగూర్చి గీత మహోజ్జ్వల వర్ణనములిచ్చినది. అది దేహమున కధిపతి. "ఆతఁడు జన్మించలేదు; మరణించఁడు; ఇంతవరకునుండి యిఁక ముందుండనివాఁడును గాఁడు. అజుఁడు, నిత్యుఁడు, శాశ్వతుఁడు పురాణపురుషుఁడు, శరీరమునశించునప్పు డాతఁడు నశించఁడు."౬ "ఆయుధములాతని స్పృశింపవు; అగ్ని యాతనిఁ గాల్పలేదు; వాయువు శుష్కింపఁజేయలేదు; జలమాతనిఁ దడుపలేదు. అతఁడచ్ఛేద్యుఁడు, అదాహ్యుఁడు..... అవిచ్ఛిన్నుఁడు;

౨. ౨అ. ౧౩. ౧౧. ౧౮. ౩. ౨అ. ౧౪.
౪. ౩అ. ౪౨. ౫. ౧౩అ. ౬. ౬. ౨అ. ౨౦.

సర్వవ్యాపి, స్థాణువు, అచంచలుఁడు, పురాణతముఁడు." ౧.

పరమాత్మస్వరూపమునుగూర్చి గీత చెప్పినది శంకావహముగనున్నది. "అచ్యుతమైన యీపరమాత్మ, శరీరమందధివసించియున్నను, ననాదియైనది, నిర్గుణమైనదియు నగుటచే, నేకర్మయుఁ జేయదు; ఏకర్మయు దానినంటదు." ౨. పరమాత్మ సాక్షిమాత్రమని యభిప్రాయము. ఆత్మ కర్త గాదు. పరిణామ జగన్నాటకమంతయు దృశ్యమునకుఁ జెందినదే. ఇంద్రియ మనోబుద్ధులు అచేతనప్రకృతినుండి జనించినవి. అచేతనప్రకృతినుండి చేతనలక్షణములుగలయివన్నియు వెనుకనున్న ఆత్మ శక్తివలన సాధ్యమగుచున్నవి. మనలోనున్న ద్రష్టయైన యాత్మ, సమతాప్రసన్నతలుగలిగి బాహ్యప్రపంచమున కాధారము నంతర్యామియునైనను, వానిచే ననక్తమైయున్నది.

లోకములో జీవించుచున్న జీవులలో విషయీవిషయములు లేక ఆత్మానాత్మలు గలిసియున్నవి. ౩. జీవాత్మలనగాఁ బ్రకృత్యావరణములోనున్న పరమాత్మయే. ప్రపంచమున విషయీవిషయము లెప్పుడును గలిసియే గోచరించును. దృశ్యము మాత్రము పరమసత్యస్థితిలేనిది. దృశ్యముకంటె నధికమైన ద్రష్టపై దృశ్యమాధారపడియున్నది. "బహురూపాత్మకమైన జగత్తు తనలోనున్నట్లును, దనలోనుండియే జనించినట్లును దెలిసికొనువాఁడు పరబ్రహ్మైక్యమును బొందును" ౫. విషయ సాంగత్యము వలన జనించిన అజ్ఞానము నశించుటవలనఁ బ్రతి

(౧) ౨. ౨౨-౨౫ (౨) ౧౩. ౩౧. (౩) ౧౩. ౨౭
(౪) ౧౩. ౨-౨౧ (౫) ౧౩-౩౦

వ్యక్తి లోనున్న ఆత్మయు నొకటేయని తెలియఁగలదు. మరణించు వారికొఱకు దుఃఖింపనవసరము లేదని యర్జునునకుఁ గృష్ణుఁడుపదేశించినప్పుడాతని యభిప్రాయములో మరణ మనగా నాశనముగాదు. దేహరూపములు మారునుగాని, దేహిమారఁడు. పరిపూర్ణత లభించువఱకు వ్యక్తిత్వముండును. ఎన్నిపర్యాయములు శరీరములు నశించినను, లోనున్న ఆత్మ తనప్రత్యేకత్వమును నిలుపుకొని, నూత్నశరీరములను ధరించుచుండును. ఈ విశ్వాసముచే ధైర్యముపొంది, మానవుఁడు బ్రహ్మజ్ఞానము నార్జింప యత్నింపవలెను. మన నిత్యత్వము మన అవినాశత్వముచేతను, బరిపూర్ణత్వముచేతను స్థాపితమగుచున్నది. మనలో గర్భితమైయున్న అనంతశక్తి యావిష్కరణ మందుచున్నది. ఆత్మయొక్క అస్తిత్వము నీవిధముగా నిశ్చయించుట చేతను, ఉపనిషత్తుల అనుభవజ్ఞానమును సమర్థించుటచేతను, శరీరము భస్మమునఁ గలిసిపోయినను, ఆత్మకు నాశములేదని యుపదేశించి, కృష్ణుఁడర్జునుని మానసికాందోళనమును శాంతింపఁజేసెను.

"ఆత్మయెన్నఁడునుబుట్టియుండలేదు; ఆత్మయెన్నడు లేకుండనుండదు. అదిలేనికాలము లేదు; ఆత్మకాద్యంతములులేవు. జన్మరహితము, మరణరహితము, పరివర్తనశూన్యమునై ఆత్మయెల్లప్పుడుండును. ఆత్మకునిలయమైన దేహమునశించినను, మృత్యువాత్మ నెన్నఁడునంటఁజాలదు. ౧.

౧. సర్. ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డు అనువాదము.

ఆత్మయేబ్రహ్మము, బ్రహ్మమేఆత్మయని ఉపనిషత్తుల వలెనేగీతయు నుద్బోధించినది. నశ్వరములగు నింద్రియములకు మనస్సునకు వెనుకఆత్మయున్నది; నశ్వరములైనలోకవస్తుజాలము వెనుకబ్రహ్మమున్నది; రెండునొకేస్వభావముగలవికావున రెండునొకటే. దీనిసత్యమును బ[illegible]యుఁదనయనుభవములోఁ దెలిసి, నమ్మవలసినదే. మార్పులేనిదానిని మార్పుగలదానిఁగా నిర్వచింపయత్నించుటవ్యర్థమగును. కాని అనుభవైకవేద్యమగు పరబ్రహ్మను, తార్కికముగాలోకమునకు మూలాధారమను భావమునుగీతచెప్పుటకు యత్నించియుండలేదు; కాని యీభావము గీతలోనిమిడియున్నది. లోకమర్థరహితప్రదర్శనము కాకుండ సక్రమానుభవయోగ్యముకావలసియున్నచో దానికాధారముగ సర్వావస్థాతీతమగు పరబ్రహ్మ మవసరమైయున్నది. కాని యీనిత్యానిత్యవస్తువులుపరస్పరము వేఱైనవికావని స్పష్టముగాగుర్తింపవలెను. అట్లుగుర్తింపకున్నచో నిత్యవస్తువును గూర్చిమనకపార్థముకలుగును. మనకు మొదటక్షణికమైనఅనిత్యపదార్థమును, నిత్యమైనవస్తువును వేరుగాఁదోచును. కానియిదియే పరమసత్యమైనచో, ననంతమైన నిత్యవస్తువుపరిమితమై, అనిత్యవస్తువుగామారవలసివచ్చును. పరిచ్ఛిన్నపదార్థమునుండి యవిచ్ఛిన్నపదార్థము సంపాదింపఁబడినదని తలఁచుటయుక్తము కాఁజాలదు. నిత్యపదార్థమే అనిత్య పదార్థములోని సద్రూపము. అనంతపదార్థము సాంతపదార్థమునకు వేఱుగా నొకచో నిలిచియుండలేదు. పరిమితవస్తువులోని యనంతశక్తిని మనముగమనింపనిచో, సంసారమొక యంతములేని ప్రవాహమై

మనకులభించును. ఈసంసారముయొక్క అనంతత్వమే, అనిత్య పదార్థములో నిత్యపదార్థమున్నదని సూచించుచున్నది. అనిత్య వస్తువు,అనిత్యవస్తురూపముననున్న నిత్యవస్తువునుప్రకటించును. రెంటికి భేదమును జూచుదృష్టి,వివేకహీనమైనది.నిజముచే ననంతవస్తు వొకటేయున్నది; దానిని మనము ప్రకృతిబంధములచే ననిత్యము నల్పమునైన దానినిగాఁ జూచుచున్నాము. అతీతత్వము, అంతర్యామిత్వము మున్నగుపదములే దోపార్థముల నిచ్చునేలన,ఁ బరమాత్మకుఁ 'వేరైన' పదార్థమున్నట్లుగా నివి సూచించును. పరమాత్మను దెలుపుట కేబుద్ధిప్రమాణమును సరిపోదు. అందుచేఁ బరమాత్మ, స్థితిగలదని కాని లేనిదనికాని, వ్యక్తమనికాని అవ్యక్తమని కాని చెప్పవీలుపడదు. ౧. దేశకాల నిమిత్తాత్మకమైన జగత్తున కాధారభూతమై, అవి నాశమై స్వయంస్థితిగల శక్తియే సత్యవస్తువని ఉపనిషత్తులు చెప్పిన భావమునే గీతయు నుద్ధరించినది.

అద్వైతతత్త్వమునే గీత ప్రతిపాదించినది. అవినాశమైన పరమాత్మస్వరూపమే పరబ్రహ్మము. వేదాంతులు వర్ణించిన యీబ్రహ్మమును తపోనిధులు పొందుదురు. జీవాత్మపొందనగు నుత్కృష్టపదవి; ఈపదవి క్రొత్తగా నార్జింపఁబడదు; అదివఱకే జీవులలోనిత్యమై, ప్రకాశించుచున్నది. అట్టి పరబ్రహ్మమందే చరాచరజగత్తంతయు నిమిడియున్నది. పరబ్రహ్మమువలననే చరాచరములన్నియు నున్నవి; అదిలేనిదే యివియు నుండఁజాలవు; కాని పరబ్రహ్మ దేనికిని గారణముకాదు; ఏమియుఁ

౧. ౧౩, ౧౨.

జేయదు, దేనిని సంకల్పింపదు. బ్రహ్మమును జగత్తును లక్షణములలో వేరుగానున్నటులు తోఁచును. సంసారమసత్యమని మనము నిరసించి యది ఛాయామాత్రమనినను, నది యొక సత్పదార్థముయొక్క ఛాయ. సంసార మనిత్యమని, తా నతీతమైన స్థితికిఁ బోవలయునన్న కాంక్షతోఁ జేయు నాందోళనము వలననే తెలియుచున్నది. కాని పరబ్రహ్మమునకట్టి దోషమేదియును లేదు. పరిణామప్రపంచము పరబ్రహ్మాధారమైన కారణముచే నది నిత్యానిత్యలక్షణములుగలదని చెప్పఁబడినది. సంసారములోనున్న అనంత వైరుధ్యములు, భేదములు. భేద వైరుధ్యములులేని దివ్యపదవివైపు మానవ మానసమునాకర్షించుటకొఱకే యున్నవనియు, నున్నతజ్ఞానసిద్ధిలో నివన్నియు నదృశ్యములగుననియుఁ జెప్పఁబడెను. సర్వభేద సంబంధములు పరబ్రహ్మపై నాధారపడినను,నవి వానికి వ్యతిరేకములుగావు; ఏలన వీనికన్నిటికి మూలతత్త్వమే పరబ్రహ్మము, సంసారజగత్తు పరబ్రహ్మముపై నెట్లాధారపడినదో మనకుఁ దెలియదు; కాని యాధారపడినమాటనిజము; ఏలన, నదిలేనిదే యిదియుండఁజాలదు. ప్రశాంత సుషుప్తి నొందుచున్న వ్యక్తియు, గంభీరఘోషావృత సాగరమును గూడ నున్నవి. రెంటికిఁగల సరియైనసంబంధమును మన మెఱుఁగము. మనఅజ్ఞానమును మాయాశబ్దముచే వెలిబుచ్చుచున్నాము. రెండునొకటే; కాని యవివేరుగానున్నట్లు తోఁచుచున్నది; ఈ వేరుగాఁ దోచుట యేమాయ, లోకాతీతమైన సత్యము, మార్పులులేనిదైనను, మార్పులు దానివలననే కలుగు

-చున్నవి. తాత్త్వికముగా మనజ్ఞానమింతటితోసరి. "దీనినిఁ బ్రత్యక్షముగా నెవఁడు చూడఁగలఁడు. ఈసృష్టి హేతువైన యాసత్యము నెవఁడు వాకొనఁగలఁడు ? బహుళమైన యీసృష్టి యేలనున్నదో యెవఁడు నిర్ణయింపఁగలఁడు ?"౧

దీనినే జీవాత్మసమస్యగాఁ జూచినప్పుడు, విషయీ విషయసమస్య యగును. నిత్యసాక్షిరూపమైన పరమాత్మకును, నిత్యపరిణామరూపమైన లోకమునకు నెట్టిసంబంధమున్నదో మనకుఁదెలియదు. ఈసమస్యా పరిష్కారమునకు శంకరుఁడ ధ్యాస కారణమును జెప్పినాఁడు. విషయీ విషయములకు సంయోగము వర్తింపదేలన, విషయియందు భాగములు లేవు; సమవాయసంబంధమును వర్తింపదేలన,ఁ గారణకార్య సంబంధ మీరెంటికిని లేదు. అందుచే శంకరుఁడిట్లు నిర్ణయించినాఁడు; "రజ్జుసర్పభ్రాంతివలెను, ముత్తెపుచిప్పను జూచి వెండి యనుభావనయునువలెనే, వివేకము లోపించుటచేత, నొకదాని లక్షణము లొకదాని కున్నవను నధ్యాస మనకుఁ గలుగుచున్నది. ఆత్మానాత్మలు కలిసియున్నవను మిథ్యాజ్ఞానము, సకరిమజ్ఞానప్రాప్తిచే నశించి, దానితోఁబాటు పరబ్రహ్మమొక్కటే దర్శింపఁబడును." ౧. ఈసిద్ధాంతము గీతలో నిర్వచింపఁబడలేదు; కాని యందు గర్భితమైయున్నదని వాదించువారు గలరు.

---

౧. తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణము ౧౮. ౪-౯.

౧. శంకర గీతాభాష్యము ౧౩. ౨౬

ఉపనిషత్తులందలి తత్త్వజ్ఞానమును, గీత, యేకేశ్వరమతముగాఁగల్పించి, భక్తిశ్రద్ధాప్రార్థనముల కవకాశమును గల్పించెను. మనకు నిర్గుణ బ్రహ్మజ్ఞానము లేనంతకాలము, మనము పరిణామజగత్తులో, బనిచేయుచున్నంతకాలము, పురుషోత్తముఁ డొకఁడు జగత్కారణుఁడని విశ్వసింపక గత్యంతరము లేదు. పరమాత్మయొక్క నిర్గుణనిరాకారరూపమొక్కటే మానవుఁ డూహించి యూరకుండనక్కర లేదు. ఉపనిషత్సిద్ధాంతమును మానవకోటి నిత్యజీవితములో ననుష్ఠాన యోగ్యమగునట్లుగాఁ జేయ నుద్యమించిన, గీతయొక పరమపురుషుని వ్యాపారముచే లోకము నడచుచున్నదని నిర్ణయించెను. మానవవ్యక్తిత్వమున కంతటికిఁ బూర్ణతృప్తినిచ్చు దైవమునుగల్పించి, యట్టిదైవలక్షణము కేవల నిర్గుణాత్మయును గాదు, కేవల జగత్తును గాదనియు, రెంటికి నతీతమైనదనియు నిరూపించెను. సర్వప్రాణిలోకము నావరించియున్న పరమాత్మయే జగత్కారణము, మూలము నైయున్నది. తత్త్వలక్షణములతో ధర్మలక్షణములు కూర్పఁబడెను. ౧. విభాగములనగా సంబంధమేమియు లేక వేరైనవను నపార్థమునకు గీత గురికాకుండ, విజ్ఞానముకొఱకుఁ జేయఁబడిన విభాగములనన్నిటిని సమన్వయమొనర్చెను. భేదములను గల్పించి, సమన్వయించు లక్షణములేనిదే విజ్ఞానముండఁజాలదు. మనము నిర్గుణపరబ్రహ్మమునుగూర్చి యాలోచించిన క్షణమందే, అనుభవజ్ఞానమును బుద్ధిజ్ఞానముగా మార్చివేయుచున్నాము. అనగా మనబుద్ధిజ్ఞానమున కందనిదికావున నిర్గుణ

---

౧. భ. గీ. ౭. ౪-౯, ౧౩

బ్రహ్మము పోయి, శూన్యము లభించినది. నిర్గుణబ్రహ్మము సర్వత్ర యున్నదే కావున, నిర్గుణపరమాత్మయు శూన్యమును మనకు మిగిలినవి. ఈయాత్మానాత్మైకత్వము, మన బుద్ధిజ్ఞానమెంతసత్యమో అంతే సత్యము. నిర్గుణపరమాత్మయైన పరబ్రహ్మము విశ్వమును సృజించి కాపాడు పరమేశ్వరుఁడెట్లయ్యెనో గీత మనకు వివరించియుండలేదు. ఈసమస్యకు మనబుద్ధి పరిష్కారమును నిర్మింపఁజాలదు. మన మనుభవస్థితికిఁబోయినపుడు, బుద్ధికల్పితసమస్యా కాఠిన్యములన్నియు నదృశ్యములగును. నిర్గుణపరబ్రహ్మము సగుణమూర్తియైన విషయము రహస్యము లేక మాయ. జగత్తు పరబ్రహ్మ మంతసత్యము గాదనియు మాయాశబ్దమున కర్థము.

పరబ్రహ్మజగత్సంబంధమును మనము తర్కశక్తిచే నర్థముచేసికొన యత్నించితిమేని, బ్రహ్మమున కొకశక్తియున్నదని మనము చెప్పుకొందుము. నిర్గుణనిష్క్రియాత్మకమును, ఏదృశ్యసంబంధములేనిదియు నగు బ్రహ్మము, తర్కములే, ప్రకృతిసంబంధమునుండి, శక్తివంతుఁడైనట్టియు, క్రియాత్ముఁడైనట్టియు సగుణమూర్తిగాఁ గల్పింపఁబడినది, 'జలముపైఁ దపోమగ్నుఁడైన నారాయణుఁడు' మనకుఁ గలఁడు, శాశ్వతమైన "నేను" మిథ్యారూపమైన "నేనుకా"దను దాని నెదుర్కొని యాతఁడు తపించుచుండెను. అనాత్మయనఁగాఁ బ్రకృతి, ఇదియే మిథ్యాహేతువు, ఇదియే మానవదృష్టినుండి సత్యమును మఱుఁగుపఱచును. ప్రపంచమునకుఁ బురుషోత్తమునితో నవినాభావసంబంధమున్నది. పురుషోత్తముఁడు మొదలిడి, సర్వవస్తువులకాత్మ

నాత్మసంబంధమున్నది. మన మనాత్మతత్త్వము నొక దానిని పరబ్రహ్మములోఁ బ్రవేశింపఁజేసి, అందు గర్భితమైయున్న రూపమును బ్రకృతిపరిణామరూపమున బహిర్గతమగునట్లూహించుచున్నాము. పురుషోత్తమునిహృదయ మందొక ప్రవృత్తికాంక్షనుదయింపఁజేసి, త్రికాలముల రూపము లాతనియందుఁ గలవని తలఁచి యాతఁడే యీశ్వరుఁడని భావించుచున్నాము. విశ్వరూపము నొకదృశ్యముగా నర్జునునకుఁ గృష్ణుఁడు చూపినాఁడు. ౧. ఆయీశ్వరుని శాశ్వతదివ్యతేజోరాశియం దర్జునుఁడు, బ్రహ్మాండగోళములు, అనంతవస్తురూపములు దర్శించెను. అభ్యుదయమునకు వైరుధ్యమే ముఖ్యాధారము. దేవుని యందుఁగూడ నతని స్వాధీనమందున్నను, మాయాశక్తి యున్నది. పరమేశ్వరుఁడు తన ప్రకృతినుండి జీవులను సృజించును. జీవులు తమ స్వభావములననుసరించి, తమ కుచితదశలనందుచుండును. ఇదంతయుఁ బరమేశ్వరుఁడు తన స్వీయశక్తిచే నవిత్యప్రపంచమునఁ బనిచేయుచున్నను, దేనితో సంబంధములేని యింకొక ప్రకృతి యాతనికున్నది. ఆతఁడు నిర్గుణపరబ్రహ్మమును, సర్వాంతర్యామియైన సంకల్పమును గూడనైయున్నాఁడు. ఆతఁడనిమిత్తకారణుఁడు, అచలుఁడై సర్వమును జనింపఁజేయువాఁడు.

"ఆతఁడు సర్వవస్తువులకు లోపల, వెలుపల నున్నాఁడు. అచలుఁడు, కాని చలింపఁజేయువాఁడు: ఆతఁడతిసూక్ష్మబుద్ధికి సర్వత్ర యెల్లప్పుడు గోచరించును. అందరకు నతిసమీపమున

౧. భ.గీ. ౧౧అ; ౬అ, ౨౯; ౭అ. ౪-౯; ౪అ ౫౨; ౧౦అ.

నుండియు నతి దూరస్థుఁడు. ఆతఁడద్వితీయుఁడైనను, సర్వస్థుఁడు. అన్ని వెలుఁగులకు నాతఁడే వెలుఁగునిచ్చువాఁడు; అంధకారగర్భమునఁ నున్నవాఁడు; శాశ్వత స్వయంప్రకాశస్వరూపి," ౧. లోకమునఁ " చేతనాచేతన రూపములువలెనే, భగవానుఁడు పరాపరరూపములు గలవాఁడు. అతనిలోని అపరప్రకృతి, సర్వ జగత్పరిణామ భేదములకుఁ గారణము. ఆతని పరప్రకృతి చేత నాత్మక జీవకోటికిఁ గారణము, రెండు ప్రకృతులు నొకేబ్రహ్మ రూపములు. మధ్వాచార్యుఁడీయర్థము నిచ్చు నొక శ్లోకము నుదాహరించినాఁడు: "దేవునికి జడాజడప్రకృతులు రెండుగలవు, జడప్రకృతి; అవ్యక్తప్రకృతి. జడప్రకృతియనగా జడప్రకృతిని పోషించు శ్రీశక్తి, శ్రీదేవినారాయణుని రాణి. హరి, యీరెండు ప్రకృతులచే లోకమును గల్పించును".౨. అవ్యక్తజడపదార్థము నుండి, భిన్నరూపములతోఁ గూడిన లోకముద్భవించినదని సాంఖ్యతత్త్వనిర్ణయమును గీతయు నంగీకరించును; పురుషుని సాన్నిధ్యముచే నిట్టి సృష్టివ్యాపారము నడచుచున్నదని సాంఖ్యతత్త్వము చెప్పఁగాఁ, బురుషప్రకృతుల సమ్మేళనముచేతనే యట్టి సృష్టి జరుగుచున్నదనియు, ద్రష్టలలోఁ జేతనత్వము, జడములలో నచేతనత్వము నధికముగా గోచరించుచున్నదనియు గీత చెప్పు చున్నది. రెండు నొకేపరమేశ్వరుని దివ్యరూపములు; జగన్ని

౧. ౧౩అ. ౧౫-౧౮. సర్ ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డు అనువాదము.

౨. ౭౪-౫వ శ్లోకముపై వ్యాఖ్యానము.

ర్మాణ మూలశక్తులు. 3. అందుచేతనే పరమేశ్వరుఁడు సర్వ జగదాధారమును, సర్వజీవాంతరంగ జ్యోతియు నని చెప్పఁ బడెను. పరమేశ్వరునికిఁ గల యీ రెండు ప్రకృతులలో నొకటి మొదట జడపదార్థమై, దానినుండి యీ వెనుక జీవరూపముద్భ వించి, జగత్పరిణామములో రెండు నన్యోన్యవైరుధ్యము గలిగి యెట్లు పరివర్తించుట సాధ్యమైనదో వివరములేమియు గీత మనకుఁ జెప్పియుండలేదు. ౧.

మానవు నంతరంగమందును, ప్రకృతియందును నివసిం చియు రెంటికి నతీతమై భగవానుఁడు వర్తించును. అఖండమైన బ్రహ్మాండ మనంతాకాశము నాక్రమించి, భగవానునియందు విశ్రమించియున్నది కాని భగవానుఁ డందు లేఁడు. దేవుని బా హ్యరూపము మారవచ్చును గాని, యాతనిలో నొకమూల సత్తా, సర్వపరివర్తనముల కాధారమై మార్పులేనిదై యున్నది.

(3) రామానుజుఁడిట్లుచెప్పినాఁడు: "జడప్రకృతికిని, నందుంచఁ బడిన చేతన బీజమునకునుగల్గిన సంపర్కముచే, దేవతలు మొదలు, జడపదా ర్థములవఱకుగల సర్వవస్తుజాలములు సృజింపఁబడినవి. (రామానుజగీతాభాష్య ము౧౩-౨) కాని జీవులీశ్వరునుండి వేరగు స్వతంత్రస్థితిగలవని రామానుజుఁడు వాదించినాఁడు; కాని గీత, అవ్యక్తబ్రహ్మము నిజముగా నపరిచ్ఛిన్నమని యు, విభక్తమువలె గోచరించుననియు స్పష్టముగాఁ బల్కినది. (విభక్త మివ ౧౩-౧౬)

౧. పురుషోత్తమునిగూర్చిన గీతాభావమును, బెర్గసన్ చెప్పిన నిత్యవస్తు భావములతోఁ బోల్చుటకు వీలులేదు; పురుషప్రకృతులనుగూర్చిన గీతా భావమును, బెర్గసన్ చెప్పిన చేతన జడపదార్థముతోడను బోల్చుటకు సాధ్యముకాదు.

నానాత్వముతోఁ గూడిన జగత్తాతని యేకత్వమున కేలోపమును గలిగింపఁజాలదు. ౨.

"వాయువు సర్వగతమై, ఆకాశము నాధారముగాఁ జేసికొనియున్నట్లే, సర్వరూపములు నాయందున్నవి." ౩. చలించు వాయువులు లేకున్నను, నాకాశమున్నట్లే, సృష్టిపరిణామ పరివర్తనములంటక, భగవానుఁడు నిత్యశుద్ధుఁడై యుండును. భగవంతునిచేఁ బ్రకటింపఁబడిన సృష్టి యాతని స్వయం సంపూర్ణతకు లోపమును గలిగింపదు. కాని యాతనిసృష్టి ద్వారముననేగాక, భగవంతునిస్వరూపమును మనమెఱుఁగఁ జాలము. జీవపరిణామ జ్ఞానాభ్యుదయ సంకలితమైన జగత్తును భగవానునుండి తీసివేసినచో మిగులు దేవునిస్వస్వరూపము మనజ్ఞానమున కతీతమైనది కావచ్చును. మనమీ జగత్ప్రదర్శనమందు మగ్నులమైయున్నచో, మనము సత్యమును జూడలేకపోవచ్చును. దృశ్యములతో సంబంధములేని భగవానుఁడెట్లుండునో, తానుగారణమైన సర్వవస్తుపరిణామములమధ్యమందుఁ దనస్వస్వరూపమున మార్పులేకుండ నెట్లునిలచునో, మనము తెలిసికొనవలసియున్నది. వస్తుసంబంధము లున్నంతమాత్రమున, సృష్టియొక్క యేకత్వము చెడునని మనము తలఁపనవసరము లేదు. పరమాత్మ ప్రదర్శించు జగద్రూపమే పరమాత్మయని భ్రమించినచో గీతోపదేశము జగద్బ్రహ్మవాద మగును. గీతాకారుఁడట్టి భావములను స్పష్టముగా నిరసించినాఁడు. బ్రహ్మాండ

౨. మహాభారత శాంతిపర్వము. ౩౩౯-౩౪౮.

మంతయు నాతని యేకాంశముచేఁ బోషింపఁబడుచున్నది.౧ దశమాధ్యాయమునఁ దనవిభూతిలో నొకయంశమునే ప్రదర్శించినానని కృష్ణుఁడు వచించినాఁడు. నిర్గుణబ్రహ్మముయొక్క అవినాశిత్వము, సగుణమూర్తియగు నీశ్వరుని క్రియాశక్తియుఁ గలిసి పురుషోత్తముఁడైనాఁడు.

మతానుష్ఠానదృష్టిననుసరించి, విషయావిషయసంబంధములకుసంబంధములేని నిర్గుణబ్రహ్మముకంటె, సాకారసగుణమూర్తియైన పురుషోత్తముఁ డధికుఁడు. ఆతఁడు పక్షపాతములులేని ధర్మమూర్తి; ఆర్తశరణ్యుఁడు. ఆతఁడు కొందరను గొన్ని సమయములలో దండించినంతమాత్రమున నాతఁడు నిర్దయుఁడని మన మూహింపరాదు. శ్రీధరుఁ డొకశ్లోకము నుదాహరించినాఁడు: "తనబిడ్డ నాదరించినను, మందలించినను, తల్లి నిర్దయురాలు కానట్లే, మంచిచెడ్డలునిర్ణయించు నీశ్వరుఁడు నిర్దయుఁడు గాఁడు."౨ మతానుష్ఠానాభ్యాసముల నిమిత్తము నిర్గుణనిరాకారబ్రహ్మము సగుణ సాకారపురుషోత్తముఁడుగా స్వీకరింపఁబడెను. దుర్బలుఁడైన మానవుఁడు పురుషోత్తమభావము, నెఱుఁగక స్వీకరించి ఆత్మవంచనచేసికొనలేదు. హేతుజ్ఞానదీపమున సత్యము నిర్గుణాత్మకముగా గోచరించినను, ననుభవజ్ఞానజ్యోతిలో సగుణ నిర్గుణోభయాత్మకుఁడైన యీశ్వరుఁడు ప్రకాశించును. వీని సామరస్యవిధాన ముపనిషత్తులందుఁగలదు. ఈశోపనిషత్తుననుసరించి, సత్పదార్థము చల స్థిరస్వభావములు రెండును గలది. ఒకటి విడిచి రెండవదానిని వేఱుగాఁ దెలియ

౧. ౧౫. ౬; ౯, ౧౦ ౨. ౧౦. ౪౨.

యత్నించుట అజ్ఞానతిమిరమందుఁ బ్రవేశించుటే. అవినాశమైన పరమాత్మను, ననిత్యమైన జగమును సమన్వయింప గీత యత్నించినది. సర్వశక్తియుక్తుఁడైన అధ్యాత్మమూర్తియే పురుషోత్తముఁడు. అతఁడే నిత్యనిష్క్రియుఁడైనప్పుడు నిర్గుణబ్రహ్మము. శంకరానందుఁ డుదాహరించిన శ్లోకమిట్లు వచించును: "వ్యక్తావ్యక్తరూపములు రెండు వాసుదేవునికిఁగలవు. అవ్యక్తము పరబ్రహ్మము; చరాచరాత్మకప్రపంచ మంతయు నాతనివ్యక్తరూపము."3. ఒకేపరబ్రహ్మమునకువ్యక్తావ్యక్తములగు రెండులక్షణములున్నవి; ప్రకృతిలక్షణమును జెప్పినప్పుడు వ్యక్తమునకుఁ బ్రాముఖ్యమునిచ్చి జీవమందొక యంశమని చెప్పఁబడును."౪. ఈ యభిప్రాయమునే కృష్ణుఁడిట్లు చెప్పెను, "ఎచ్చటెచ్చట విభూతి, సత్త్వము, సంపద, ఊర్జితమునుండునో అవి యన్నియు నా తేజోంశసంభవములని యెఱుఁగుఁడు." ౧. మనమాతని భక్తులముకావలయునని, కృష్ణుఁ డుద్బోధించునప్పుడును, విశ్వరూపమును బ్రదర్శించునపుడును, 'నేను' కర్తృత్వపదము నుచ్చరించినపుడును, నివియన్నియు నిర్గుణబ్రహ్మము యొక్క వ్యక్తస్వరూపమునకుఁజెందినవి.౨.ఇట్టివ్యక్తబ్రహ్మమే, సృష్టివ్యాపారహేతువై, కాలచక్రమునందును, బరిణామప్రవాహతరంగములందును వ్యవహరించును. దీనికతీతమైనది నిర్గుణనిష్క్రియాత్మక పరబ్రహ్మరూపము. దీనిపై నింకేదియును లేదు.

3. భ. గీ. ౪. ౮. పైభాష్యము.
౪. భ. గీ. ౪. ౧౧. పైభాష్యము.

౧. ౧౦. ౪౧, ౨. ౯.౩౪; ౧౪.౭౭; ౧౮. ౬౫.

రెండునుగలిసి పురుషోత్తముఁడయ్యెను. సగుణమూర్తియైన యీశ్వరుఁడే పరమతత్త్వ సత్యమని తలఁచినచో మనకు బోధపడును. "ఏది అనాద్యంతమో, ఏదియున్నదని, లేదని చెప్పఁజాలమో, దేనినెఱిఁగి, మనము మోక్షమునార్జింతుమో అట్టి స్వచ్ఛమైన బ్రహ్మమే నేనుచెప్పఁబోవు జ్ఞానవిషయము."[3] వ్యక్తిస్వరూపమంతయు నీశ్వరుఁడు తన యోగమాయచే స్వయముగాఁ బ్రదర్శించెనని గీతాకారుఁడు పెక్కుమారులు వచించియున్నాఁడు. ౪. వివేకహీనులు, నాయొక్క తరుగులేని అతీతస్వభావము నెఱుఁగక, నాస్వస్వరూపమును దర్శింపఁజాలనివారై, నేను బూర్ణదర్శనమిచ్చితినని తలంతురు." ౫. సరియైన తాత్త్వికదృష్టిలో నిర్గుణబ్రహ్మము పురుషోత్తమాకృతిఁదాల్చుట సత్యమునకుఁగొంత కొఱతయే యగును. అందుచే నీశ్వరుఁడే నిర్గుణబ్రహ్మముకంటె నుత్కృష్టుఁడని గీతాతాత్పర్యముగా వాదించుటతప్పు. మతాభ్యాసావసరములకొఱకు, సగుణమూర్తియైన పరమేశ్వరుఁడు పరిపూర్ణదైవమని గీతబోధించిన విషయము వేఱు.

మనము గీతచెప్పిన సృష్టిస్వభావమునుగూర్చి ప్రసంగించుటకు ముందు, బురుషోత్తమునకుఁ గృష్ణునికిఁగల సంబంధమునుగూర్చి చర్చింతము. ఇందవతార సమస్య యిమిడియున్నది.

పురుషోత్తముఁడే కృష్ణుఁడై జన్మించెనా, లేక కృష్ణుఁడు పురుషోత్తము నంశావతారమాయను విషయములో భేదాభిప్రాయములున్నవి. అవతార సిద్ధాంతము గీతలోనున్నది.

3. రామానుజగీతాభాష్యము ౧౩.౧౨. ౪. ౭.౨౫. ౫. ౭.౨౪.

"నేనజ్ఞుఁడను, అవ్యయాత్ముఁడను, సర్వజీవాధిపతినైనను, నా ప్రకృతి నధిష్ఠించి, నామాయాశక్తివలన నేనే జన్మించు చున్నాను."౬. అవతారములు సామాన్యముగా భగవానుని పరిమితస్వరూపములు. కాని యొక్క కృష్ణుఁడుమాత్రము పూర్ణావతారమని భాగవతము చెప్పుచున్నది; "కృష్ణస్తు భగవాన్ స్వయమ్." కృష్ణుని స్వరూపమే యాతని సర్వతోముఖ పరిపూర్ణతను సూచించును. ఆతఁడు శిరస్సునధరించిన నెమలి పింఛములోని రంగులు మానవుని నేత్రములకు మిఱుమిట్లు గొల్పును; ఆతని శరీరవర్ణము నీలాకాశవర్ణము; ఆతఁడు ధరించిన పుష్పమాల, గ్రహనక్షత్రజాల కాంతిపుంజముల సూచించును; ఆతఁడు గానమాలపించు మురళి యాతని దివ్యసందేశము నిచ్చును; ఆతఁడు ధరించిన పీతాంబరము, విశ్వాకాశ తేజోరూపము; ఆతనియురమందలి మచ్చ, తనభక్తులు తనకుఁ జూపు భక్తిచిహ్నము; భక్తులయెడఁ దనకుఁగల యాదరభావమును సూచించును; ఆతఁడు భక్తులహృదయముల నివసించును; ఆతనికృప అపారమైన దగుటచే నొకపాదముపై నింకొక పాదమును మోపి, తనపూర్ణకటాక్షమును బ్రసాదించు సూచనగా నిలఁబడినాఁడు. శంకరుఁడు, ఆనందగిరియుఁ గృష్ణుఁడు పరమేశ్వరు నంశావతారమనియే చెప్పిరి.౧. గీతాకారు నభిప్రాయ

౬. ४.౬.

౧. 'అంశేన సంబభూవ'శంకరుఁడు. దీనిపై వ్యాఖ్యానించుచు నానందగిరి, 'స్వేచ్ఛానిర్మితేన మాయామయేన స్వరూపేణ' యనిపల్కెను.

ములోఁ గృష్ణుఁడు సాక్షాత్పురుషోత్తముఁడనియే, "నేను మనుజదేహము ధరించినందున, సర్వజీవాధిపతినైన నన్నెఱుఁగక, మూర్ఖులు నన్నల్పునిగాఁ దలఁచుచున్నారు."౨.

అవతార సిద్ధాంతము మానవజాతికొక నూత్నతత్త్వ సందేశము నిచ్చుచున్నది. అవతారములలో భగవానుఁడు యోధాగ్రణియై పాపకలుష మృత్యునాశనములతోఁ బోరుచున్నాఁడు. "ఎప్పుడెప్పుడు ధర్మగ్లానియు నధర్మవృద్ధియునగునో, నేనప్పుడు నన్ను నేనేసృజించుకొనుచుందును. దుష్టశిక్షణము కొఱకు, శిష్టసంరక్షణమునకు, ధర్మసంస్థాపనము నిమిత్తము ప్రతియుగమందు నేనుజన్మించుచుందును.''3. ఈవాక్యములు ప్రపంచమందు దైవశాసనమెట్లు ప్రవర్తించునో రసస్ఫూర్తితో వర్ణించుచున్నవి. దేవుఁడు మానవుని రక్షకుఁడుగాఁ జెప్పఁబడినప్పుడు మానవలోకములో నధర్మశక్తులు విజృంభించి, మానవాభ్యుదయమున కాటంకము కల్గించినపుడు, తానవతరించి ధర్మమును రక్షింపవలెను. హిందువుల పురాణముల ననుసరించి, తామసికశక్తులు లోకములోఁ బెచ్చుపెరిగినపుడొక రావణుఁడో, కంసుఁడో ప్రజలను బీడించునపుడు, భూదేవితోఁగలిసి బ్రహ్మేంద్రాదులందరు వైకుంఠమునకుఁబోయి, మొఱపెట్టుకొందురు. పరమేశ్వరునకు లోకసంరక్షణము నిత్యకర్తవ్యమేయైనను, కొన్నిసమయములలో నాతఁడెక్కువ తొందరగా రక్షింపవలసిన యవసరమేర్పడుచుండును. లోకమున నధర్మమధికముగాఁ బ్రబలిహద్దులుమీరినపుడు, సహజమైన దేవునిశక్తి

౨. ౯.౧౧. 3 ౪౮. చూడు తేవిజ్జసుత్తము; మహానిర్వాణతంత్రము ౪౮.

ప్రదర్శనముచాలక, ప్రత్యేకశక్తి నాతఁడు ప్రకటింపవలసి వచ్చును. దేవుఁడప్పుడు మానవునిలోఁ బ్రవేశించుటే యవతారము; మానవుఁడు దేవుఁడగుటకాదు. ప్రతిమానవుఁడట్టి దైవావతారమే యైనను, నిచటి దైవశక్తి యాచ్ఛాదితమై యున్నది. ఆత్మజ్ఞానపూర్ణుఁడైన యీశ్వరావతారమునకును, నజ్ఞానావృతుఁడైన మానవాంతర్గత దైవమునకును భేదమున్నది. మానవుఁడైనను, మాయాతీతుఁడై, తనయజ్ఞానమును నిర్మూలించుచో, నతఁడు నవతారసముఁడగును. సృష్టికర్తయైన పురుషోత్తముఁడు తానుసృజించిన జీవులకు వేరుగాలేఁడు, లోకమున నాతనికర్తవ్యములను నెఱవేర్చుచునేయున్నాఁడు. తనలోనున్న దైవత్వము నావిష్కరించుకొన్నచో మానవుఁడు పూర్ణజ్ఞానియగు దేవుఁడేయగును. అందుచే దేవుఁడు మానవుఁడుగాఁ బరిచ్ఛిన్నుఁడగుచున్నాఁడని చెప్పినను, మానవుఁడు తన స్వస్వరూపమైన దైవత్వమున కవరోహణముచేయుచున్నాఁడని చెప్పినను భేదముండదు. కాని, సామాన్యముగా నవతారమనఁగా, భగవానుఁడొక మహోద్దేశమును నిర్వర్తింప భూమిపై జన్మించి తన సంకుచితరూపమందైనను, బూర్ణజ్ఞానమునుగలిగి యుండెనని యే భావింపఁబడెను.

తాత్త్వికబుద్ధి అవతారములను, లేక పరిపూర్ణతారూపములను, లోకపరిణామాభ్యుదయ శిఖరములుగా నన్వయించును. మహాత్ములైనవా రాయాయుగధర్మప్రతినిధులై, విలక్షణమైన దైవశక్తిని తమజీవితములలోఁ బ్రతిబింబించిరి. పూర్ణనిగ్రహసమర్థులై, తమయందణఁగియున్న దైవాంశము నావిష్కరించి,

ప్రదర్శించిన మహాత్ములజీవితములే, సాధకులైనవారి కెక్కువ ప్రోత్సాహజనకములైయుండును. వారినిస్మరించి మానవులు ధైర్యముగొని, వారివలె నున్నతపరిణతినొంద యత్నింతురు. జిజ్ఞాసువులైనమానవు లట్టిమహాత్ముల యడుగుజాడల నడిచి, దైవసాన్నిధ్యమునొంద యత్నింతురు. మానవమాత్రుఁడైన యొకఁడు క్రీస్తుగా బుద్ధుఁడుగాఁ బెంపొందినట్లే, ప్రతిమానవుఁడు పెంపొందవచ్చును. భూమిపై మన జన్మమును బునీతమొనర్చుకొని నిరంతరకృషికాని లేక, మనలో దైవమును మూర్తీభవింపఁజేసికొను యత్నముకాని వివిధదశాపరిణామములతోఁగూడి యున్నది. విష్ణుమూర్తి దశావతారములు దశ పరిణామావస్థలను దెల్పును. అమానుషావస్థలో, ననగాఁ బశుజన్మమునకుఁ బ్రతినిధులుగా మత్స్య, కూర్మ, వరాహములు చెప్పఁబడినవి. నృసింహావతారము, పశు మానవదశా సంధిని దెల్పును. వామనావతారమున మానవత్వవికాసము పూర్తి చెందలేదు. మానవత్వములో మొదటిఘట్టమునకుఁ బ్రతినిధి. అనాగరికౌద్ధత్యము, క్రోధావేశమును బ్రదర్శించిన పరశురాముఁడు, లోకమునంతను నిర్మూలన మొనర్చెను. తరువాత నాత్మజ్ఞానపూర్ణుఁడై, కుటుంబమును, జీవితమును, బంధుప్రేమను త్యాగమొనర్చిన రామావతారము, నావెనుక, జీవితరణరంగమునఁ బ్రవేశింపుమని యుద్బోధించిన కృష్ణావతారమును, ననంతరము, సర్వజీవరాశియెడ నపారమైన యనుకంపగలిగి, మానవజాత్యుద్ధరణకై తనజీవితమును సమర్పించిన బుద్ధభగవానుఁడు, నుదయించిరి. దశమమైన కల్క్యవతార

మింకను రావలసియున్నది; ఇతఁడు కృపాణహస్తుఁడై, ధర్మద్వేషులను, దోషములను నాశమొనర్చును. మానవాభ్యుదయమునందు, విషమపరిస్థితు లేర్పడిన ఘట్టములకీ యవతారములు సంబధించియున్నవి.

౬—పరిణామప్రపంచము.

గీత మాయాసిద్ధాంతమున కెట్టిస్థానమిచ్చినదో తెలిసికొనుటకు, నందు మాయాశబ్ద మేయర్థములలో నుపయోగింపఁబడినదో, గీతాతత్త్వమునకు వానికి నెట్టిసంబంధమున్నదో మనము పరిశీలింపవలసియున్నది.

(౧) జగద్వ్యవహారములతోఁ బరబ్రహ్మమునకు సంబంధములేనిచో, నివన్నియు నెచటనుండి యుదయించినవను విషయము నిర్వచనమునకు సాధ్యముకాని రహస్యమగును. ఈ యర్థములో గీతాకారుఁడు మాయాశబ్దము నుపయోగించియుండలేదు; ఈభావమాతని యభిప్రాయములో గర్భితమైయున్నదేమో ! మొదలు లేనట్టియు, నిజము కానట్టియు నవిద్య, జగన్మిథ్యాత్వహేతువనుభావము గీతా గ్రంథకర్తకు మనస్సులో లేదు.

(౨) సగుణసాకారమూర్తియైన యీశ్వరునియందే సదసద్రూపములు రెండు నిమిడియున్నవి.(౧) అసద్రూపమును ప్రదర్శించున దాతని మాయాశక్తి; లేక ఆత్మవిభూతి. ఈయర్థములో నీశ్వరుఁడును మాయయుఁ బరస్పరాధార భూతములై,

(౧) ౯. ౧౯.

రెండును మొదలు లేనివైయున్నవి. ౨. ఈశ్వరునియీశక్తియే మాయయని గీతార్థము. ౩.

(౩) ఈశ్వరుఁడు తనకుఁగల ప్రకృతి పురుషశక్తుల రెంటి చేతను లోకమును సృజించియున్నాఁడు, కావున నవి దేవుని మాయాస్వరూపములని చెప్పఁబడెను.౪. క్రమముగా మాయ యనగా జడప్రకృతియని యర్థము సంభవించినది. భగవానుఁడు పురుషుఁడను బీజమును ప్రకృతి గర్భమందుంచి, దానివలన లోకము నావిర్భవింపఁజేసినాఁడు.

(౫) వ్యక్తప్రపంచము, మానవులదృష్టినుండి సత్యమును మఱుగుపఱచును గావున, నది మాయాలక్షణము గలదని చెప్పఁబడెను. ౫. ప్రపంచము మిథ్యకాదు. అది దేవునితో సంబంధములేని యచేతన రూపమని మనము భావించినచో నందుఁ గలదైవత్వమును మనము గోల్పోదుము. అందుచేనది భ్రాంతిజనకమగును. దైవమాయయే అవిద్యామాయయగును. అజ్ఞానదశలోనుండి, సత్యదర్శనము లేనికారణమున నది మనకే యట్లగపడును. దీనినంతను నెఱిఁగి, తనస్వాధీనములో నుంచుకొనునుగాన నిది దేవునికి "విద్యామాయ"యే యగును. మానవునకు మాయ దుర్భర దుఃస్థితిహేతువు; ఏలన నది పూర్ణ సత్యమును జూచుటకు శక్తిలేని యల్పజ్ఞానమునే మానవుని

(౨) చూడు శాండిల్యసూత్రములు; ౨౫. ౧౩.౧౫

(౩) ౧౪-౬౧: ౪.౬

(౪) ౪.౧౬.

(౫) ౭. ౧౪: ౭. ౨౫

కిచ్చును. భగవానుడప్రమేయమగు మాయాకోశముచేఁ గప్పఁబడినాఁడు. ౬.

(౬) ఈశ్వరుఁడు కర్త; జగత్తు కార్యము, కార్యమునకంటెఁ గర్త లేక కారణమెల్లప్పుడు నధికమైనదే; అందుచే; జగము, దేవునికంటెఁ దక్కువసత్యమైనది. ప్రపంచముయొక్క యిట్టి అసత్యస్వరూపము, ఆత్మవిరుద్ధ స్వభావముగల ప్రపంచపరిణామ లక్షణమే సూచించుచున్నది. వ్యవహారప్రపంచమునఁ జేతన జడపదార్థముల కన్యోన్యవిరోధమున్నది. పరమసత్యము దీనికతీతమైనది. ౧.

కాని, లోకమందలి పరిణామములన్నియు నసత్యములని గీత సూచించియుండలేదు.౨. శంకరాద్వైతముకూడ లోకపరిణామములు నిజముగా జరుగుచున్నవనియేచెప్పెను; బ్రహ్మము నుండి మొట్టమొదట జగదుత్పత్తియే వివర్తమని యాతఁడు వాదించెను. ప్రపంచము పురుషోత్తమునుండి నిజముగా జనించినది.కాని పరమార్థదృష్టిలో నది నిజముకాదు.ఏలన,నది స్వవిరుద్ధ ప్రదర్శనము. "ప్రపంచము మిథ్య; దానికొక స్థిరమైనయాధారమేదియును లేదు; దానికొక నాథుఁడులేఁడు; శుక్రశోణితసాంగత్యముచేతనే లోకముదయించిన"దను 3 భావమును గీత నిరసిం

౬ అవిద్యాహేతువు కాని మాయసాత్త్విక మాయ యనఁబడును.అది కలుషితమైనపుడవిద్యనుదయింపఁజేయును. సాత్త్విక మాయలోఁ బ్రతిఫలించిన వాఁడీశ్వరుఁడు; తామసికమాయలోఁ బ్రతిఫలించువాఁడు జీవుఁడు. ఇది అర్వాచీన వేదాంతము. చూడు పంచదశి ౧-౧౫-౧౭ ఈభావము గీతలోలేదు.

౧. ౨.౪౦;౭.౨౫. ౨. ౩.౨౦;౪.౬; ౭.౧౪; ౧౪.౨౩. ౩. ౧౬.౮.

చును. ఈశ్వరాధిష్ఠితమై లోకము నిజముగా నభివృద్ధినొందు చున్నది. మనము జీవించియున్నంతకాలముమాత్రమే లోకము నిజమని గీతచెప్పియుండలేదు. దేవునిభుజములపై గోచరించు, స్వప్నతుల్యమైన అసత్యరూపమేలోకమనియు గీతవచించియుండ లేదు. పరిణామజగత్తులోనుండియు, నిత్యమైన అమృతత్త్వ మును బొందవచ్చునని గీతోపదేశము. దీనికి లోకమందుండియు నిస్సంగుఁడై పనిచేసినపురుషోత్తముఁడే మనకుత్తమమైన యుదాహరణము, మనము మాయాతీతులమైనంతనే దేశకాలనిమిత్తములు నశించిపోవు; ప్రపంచ మదృశ్యముకాదు; దానిసరియైన యర్థము నీకుగోచరించును,

పురుషోత్తముఁడనగా నెవరికందుబాటులోలేని అతీతస్థితి కాదు; పురుషోత్తమస్థితి, ప్రతిపదార్థమునందును, ప్రతివ్యక్తి యందును, గర్భితమైయున్నది. సర్వవస్తుజీవస్థితుల కాతఁడాధారము. జడపదార్థజీవములతోఁగూడిన ప్రపంచము పరమేశ్వరుని స్వభావజము. భగవానుఁడు లోకమును శూన్యమునుండి సృష్టింపలేదు; లోక మాతనిస్వరూపములోనిదే. ప్రళయకాలమందు, సర్వజీవరాశితోనిండిన ప్రపంచమంతయు సూక్ష్మరూపములో దేవుని గర్భమందుండును. వ్యక్తస్వరూపములో నీజీవులన్నియుఁ దాము వేఱనియు, దేవునితో సంబంధము లేదనియు నజ్ఞానవశులై భావించును. ఇది దేవునిరాజయోగము. ప్రపంచ మూర్ధ్వమూలము, నధశ్శాఖమునని వర్ణింపఁబడినది.[౪] ప్రకృతి యనగా జగత్సామాన్యలక్షణము. అనంతములైన పరస్పర

౪. ౧౫.౧.

విరోధరూపములు, పరస్పరాహారజీవవ్యాపారములు, పరిణామ, భేద, నిర్మాణ, వికాసప్రవృత్తు లన్నియుఁ బ్రకృతి కర్మలు. "భూమి వాయుజలాకాశాగ్నులును, మనోబుద్ధ్యహంకారము లును గూడిన నాప్రకృతి అష్టభాగములుగలది." ఇది దేవుని అపరరూపము లేక ప్రకృతి. దీనిని చైతన్యవంతమొనర్చి, పోషించున దాతనిపరరూపము లేక పరప్రకృతి. ౧. రామానుజుఁడు వచించినాఁడు; "ప్రకృతి లేక జడాత్మకమైనలోకము, భోగద్రవ్యము; దీనికన్యమై, జీవముగలదింకొకవర్గమునకుఁ జెందినది. ఇవి భోగద్రవ్యము ననుభవించుజ్ఞానముగలజీవులు." కొన్ని యద్వైతభావములను విడిచిపెట్టి, జీవ, పదార్థములను వానికధీశ్వరుఁడైన పురుషోత్తమునిఁ దీసికొన్నచో గీత రామానుజ మతమును సమర్థించునదిగానున్నది. కారణకార్యములగు రెండు రూపములలోను నున్న చేతనాచేతనవస్తుజాలమంతయు నా దేహము. సర్వవస్తువులు, జీవులు హారములోని మణిగణముల వలెనున్నవి. వానిలోనుండి బంధించుసూత్రమును నేనే." యను నీమణిగణసూత్రోదాహరణము రామానుజుని సిద్ధాంత మును బలపఱచునని యాతఁడు చెప్పినాఁడు.౨.

జీవాత్మ భగవానునిలో నొక యంశమని చెప్పఁబడెను. "మమైవాంశః" ౩. ఇచట "అంశ"యనగా నజ్ఞానదృష్టిలో గోచరించు "భాగ"మను నర్థమేకాని, సత్యమని యర్థము లేదని

౧. ౭.౪,౫. చూడు రామానుజగీతాభాష్యము ౭.౪-౫.

౨. రామానుజగీతాభాష్యము ౭. ౭.

౩. ౧౫. ౭.

పాదించుటలో శంకరుఁడు గీతా గ్రంథకర్త యుద్దేశమునకు వ్యతిరేకమైన యర్థమును గల్పించినాఁడు. జీవాత్మ పురుషోత్తముని నిజమైనయంశ; బ్రహ్మానువిభక్తమను భావములో శంకరుఁడు చెప్పినది సహేతుకమైనదే; కాని యప్పుడు పురుషోత్తముఁడును గల్పితభావమే; ఏలన నాతనియందు ననాత్మలక్షణము కూడనున్నది. మానవుఁడు కర్త; పరిశుద్ధాత్మస్వరూపి గాఁడు; జీవాత్మ; యనగా దైవాంశస్వరూపము. దేహమనోబుద్ధీంద్రియములచే బద్ధమైన కారణమున జీవాత్మయంశగాఁ జెప్పఁబడినది. ప్రకృతికిఁ గాలము, చలనము, వ్యాప్తియు నున్నట్లే, పురుషునికి విజ్ఞానరూప వ్యాప్తియున్నది. పరమాత్మ ప్రాణమయాన్నమయ విజ్ఞానమయ కోశకల్పితమగు నుపాధిచేఁ బరిమితుఁడైనాఁడు, "పురుషుఁడు ప్రకృతితోఁ గలిసి, ప్రకృతి సంజాత ద్రవ్యముల ననుభవించును. సదసద్రూప జన్మమున కిదియే కారణమై, గుణసంబంధము కలిగియుండును."౧.

౭—జీవాత్మ

జీవులందరు బాహ్యరూపాకృష్టులై, మాయను వశులై యున్నారు. ౨. సంసారమందు జన్మమున కవిద్య కారణము. సత్యము నెఱుఁగ నంతకాలము, సంసారచక్రమునందు జనన మరణములు పొందుచుండుట తప్పదు. మనము మాయనధిగమించి, మన స్వస్వరూపము నెఱిఁగినప్పుడు మన జీవప్రత్యేకత్వము నశించును. ఈలోపుగ నేరూపము ధరించినను నది యదృశ్యము గాక తప్పదు. జీవుఁడు తాను గాని దేదియో

(౧) ౧౩. ౨౧. (౨) ౭. ౧౩, ౨౬, ౨౭.

కావలెనని నిత్యము యత్నించుచున్నాఁడు. కాని యీ ఉపాధిగత జీవితములోఁ బూర్ణాత్మస్వరూపము వ్యక్తముకాదు. పరిణామము తుదముట్టి, జీవాత్మ పరమాత్మలో లీనమగువఱకు నీప్రయత్నము సాగుచునేయుండును. ఈప్రకృతి ప్రపంచము తుదిలేనిపరిణామము గలిగి, అనంతత్వమును బొందు అవకాశమున్నదై, అవిచ్ఛిన్నముగాఁ బెంపొందుచున్న లక్ష్యమును సాధించుననవరతసాధనముతోఁ గూడినదైయున్నది. అనగాఁబరిణామముపై నాధారపడిన భేదములన్నియుఁ, బ్రకృతితోఁగల సంబంధము లన్నియు ననిత్యములని స్పష్టమగుచున్నది. పురుషోత్తమ భావవిజ్ఞానదశలోఁ బురుషుల నిత్యత్వము, ననేకత్వమును గీత యంగీకరించినది. కావున జీవులనఁగా బురుషోత్తము నంశలే మూర్తిమంతములైనవి. పరబ్రహ్మ సత్యదృక్పథము నుండి చూచినచో, జీవుల స్థితిదృశ్యములపై నాధారపడియున్నది. ఈలోకమునందైనను, ప్రత్యేక జీవవ్యక్తిత్వముల సూచించు వ్యాపారములు, నిష్క్రియాత్మకమైన పరబ్రహ్మ కర్మలుగాక, ప్రకృతి కార్యములే, "ప్రకృతిజములైన గుణములే ప్రతివ్యక్తిచేఁ గర్మలజేయించును." 3. పురుషులు నిత్యులైనచో వారు వేర్వేరు కర్తలనుట దోషముకాదు. గీత యిట్లనుచున్నది; "ప్రకృతిగుణములచే జరుగుచున్న కర్మలకు, అహంకార భ్రాంతిమగ్నుఁడైన మనుజుఁడు తానే కర్తనని తలఁచుచున్నాఁడు." "గుణములు గుణములందుఁ జరించుచున్నవి."౪. దృశ్యసంబంధము జీవునికిఁ బ్రత్యేకవ్యక్తిత్వ భ్రాంతినిగలుగఁ

(3) 3.౫ (౪) 3.౨౭.౨౮.

జేయుచున్నది. అనాత్మయే యీభేదబుద్ధికిఁ గారణము; నిజముగా మనయందరలో నున్నట్టి యాత్మయు నొక్కటే; శ్వానములోనున్నను శ్వపాకునిలో నున్నను, ౧. భేదము లేదు. ఇట్టి వాక్యములన్నిటి నద్వైతపరముగా నన్వయించుట శంక రుని కతిసులభము, శంకరుఁడు చెప్పినాఁడు, "జీవు లంత్యవిశే షములనగా, సత్యముగా వేఱైయున్నవని ఋజువుచేయు సాక్ష్య ములును మనకు లేవు. కావునఁ బరబ్రహ్మము, ఏకము నవిభ క్తము." ౨. ప్రత్యేకజీవులకు నిర్వచింపరాని ప్రత్యేకలక్షణ ములు లేవని చెప్పనవసరము లేదు. ఉపాధిగతములైనవి కనుక జీవులు వేఱని చెప్పవచ్చును. మహాభారత మిట్లు చెప్పుచున్నది; "గుణబద్ధుఁడైనవాఁడు జీవాత్మ; గుణవిముక్తుఁడైనవాఁడే పర మాత్మ." ౩. జీవబ్రహ్మైకత్వమును దెలుపు వాక్యములకు రామానుజుఁడీరీతిగా నర్థముచెప్పును. బ్రహ్మమున కనంతము లైన బాహువులు పాదములు నున్నవను దానికి రామానుజుఁ డిట్లు వ్రాసెను; "పరిశుద్ధమైన ఆత్మ, అనగా దేహేంద్రియా ద్యుపాధి రహితమైనప్పుడు, సర్వవ్యాపిత్వము గలిగియున్నదని భావము". ౪. మఱియు నందరలోనున్న పురుషుఁడు "సాక్షి, పోషకుఁడు, భర్త, సర్వాధిపతి, పరమాత్మ"యని గీత చెప్పిన దానికి రామానుజుఁ డుద్విగ్నమనస్కుఁడై, వ్రాసెను; "అట్టి పురుషుఁడు, తనకుఁగల ప్రకృతి గుణసంబంధముచేత, శరీర

---

౧. గీ. ౧౮; ౧౩. ౨.౨౨. ౨. శంకరగీతాభాష్యము గీ.౧౯

౩. శాంతిపర్వము. ౧౮౭.౨౪. ౪. రామానుజగీతాభాష్యము౧౨.౧౩

మును బరిపాలించు ప్రభువయ్యెను; పరమాత్మయన్నను, దన దేహాధిపత్యమునే సూచించును." ౫.

అచ్చటచ్చట నుదాహరింపఁబడిన యేకవచన బహువచనరూపములనుబట్టి, జీవుని యథార్థరూపమిదియని నిశ్చయింపఁజాలము. వ్యవహారప్రపంచదృష్టితో బహువచనము చెప్పఁబడెను. "నేనెప్పుడు నభావమునుబొందలేదు; నీవుకాని యీరాజన్యులుకాని యెన్నఁడును లేనివారుకారు. మనలో నెవ్వరమును ముందుండనివారము కాఁజాలము." ౬. దీనినిబట్టి శాశ్వతమైన అనేక జీవసిద్ధాంతమును బోషింపవచ్చును; రామానుజుఁడిట్లు భావించెను: "జీవులు వేరని, దేవుఁడు జీవుల నుండి వేరని, భగవానుఁడే ప్రకటించినాఁడు." దీనికివ్యతిరేకముగా శంకరుఁడిట్లు రచించినాఁడు; "మన మాత్మస్వరూపులముగా నిత్యులము, భూతవర్తమాన భావికాలములందెల్లప్పుడు నుందుము."

భిన్నోపాధులననుసరించి, భిన్నరూపములుగా జీవులు గోచరింతురని గీత బహువచనము నుపయోగించినదని శంకరుఁడూహించినాఁడు. ఇది సత్యమని తరువాత శ్లోకమే చెప్పుచున్నది; అందుఁ బునర్జన్మము స్మరింపఁబడినది. కావునఁ బరమార్థదృష్టిలో నాత్మయొక్కటే. ౧.

---

౫. రామానుజగీతాభాష్యము. ౧౩.౨౩; ౧౩.౩౩.

౬. రామానుజగీతాభాష్యము; శంకరభాష్యము. ౨.౧౨

౧. ౮. ౪; ౧౩. ౩౧

బ్రహ్మైక్యము లభించువఱకుఁ బునర్జన్మముతప్పదని గీత చెప్పినది. మనయజ్ఞానమువలన జన్మము. దానివలన మరణము తిరిగి తిరిగి సంభవించును. బాల్య కౌమార యౌవన వార్ధక దశలవలెనే, జననమరణదశలును గలుగుచుండును.

"చినిఁగిన వస్త్రములను బారవైచి, నూతనవస్త్రములను ధరించురీతినే, ఆత్మ జీర్ణదేహమును విసర్జించి నూతనశరీరమును దాల్చుచుండును." ౧.

మరణము నివాసమునుమాత్రమే మార్చును. ఆటలాడు నాతఁడు తానాడాడుటకుపయోగించు నుపకరణమును సరియైన స్థితిలోనుంచుకొనును. వార్ధక్యమునఁ గ్రమముగా దుర్బలములగుశక్తులు, రోగములచేఁ దాత్కాలికముగాఁ గలుగునీరసము, స్థూలశరీమునకు సంబంధించినవైనను, మానసికావస్థపైఁ దమప్రభావమును జూపును. శరీరము మృతినొందినప్పుడొక నూతనోపకరణ మీయఁబడును. శరీరమృతితో జీవము మృతినొందదు; ఒకదేహముపోయిన నింకొక దేహమువచ్చును. మనకు లభింపఁబోవుజన్మము మనశీలముపై నాధారపడియుండును. మనప్రవర్తనమునందు సత్త్వ రజస్తమోగుణముల పరిమాణమునను సరించి, మనకు దేవ మనుష్య పశు పక్ష్యాది జన్మములు లభించును. మనము ముందుకువేసిన ప్రతిపదము మనకు సంరక్షింపఁబడును. ఈజన్మములో యోగసిద్ధిపొందలేని వారిగతి యేమగునని యర్జునుఁ డడిగినప్పుడు, సత్క్రియాపరుఁ

౧. ౨.౨౨. సర్. ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డు అనువాదము. చూడు ౨.౧౩;. ౨. ౨౭.

డెన్నఁడు నశింపఁడనియుఁ, "దానుబూర్వజన్మములోఁ జేసివిడిచిన జ్ఞానకృషినిగలిగి, తిరిగి జన్మించి, మోక్షము పొందువఱకు నున్నతాభ్యాసముచేయు నవకాశము లభించుచుండుననియుఁ గృష్ణుఁడు బదులుచెప్పినాఁడు. 3. కర్మఫలము లెల్లప్పుడును గాపాడఁబడుచునేయుండును. దైవమార్గమునుబట్టి నడచువాఁ డెన్నఁడు నపమార్గమునకుఁ బోఁడు. మోక్షసిద్ధి లభించువఱకుఁ బునర్జన్మము కలుగుచుండును. ౪. మనోబుద్ధీంద్రియాదులతోఁగూడిన సూక్ష్మశరీరము, స్థూలదేహము నశించినవెనుక పూర్వజన్మసంస్కారములను భరించి, దేహాంతరప్రాప్తి నొందును. ౧. మనము పరిపూర్ణులమగుటకుఁ బునర్జన్మము శిక్షణోపాయము. సన్న్యాసులకు లభించు దేవయానమునుగూడ గీత చెప్పియున్నది. ౨. పాపులుపోవు మూడవమార్గమును బ్రకటింపఁబడినది. 3.

౮—ధర్మశాస్త్రము.

జీవులు వేఱువేఱుగా గోచరించుట, వానియల్పత్వము, ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వము, నివి కారణాంతరసంభవములేకాని, స్థిరసత్యములుగావు. తాను స్వతంత్రవ్యక్తిని, సంపూర్ణుఁడ ననుభావము పూర్తిగానశించినఁగాని, నిశ్చలశాంతినిత్యత్వములు లభింపవు. మోక్షమనగా మహోన్నత జీవాతీతస్థితిలేక బ్రహ్మైక్యము; ఇది జ్ఞాన, భక్తి, తపస్సాధనములచే లభించును. మన లక్ష్యము బ్రహ్మసంస్పర్శములేక బ్రహ్మములో నేకమగుట.

---

3. ౬.౪౪-౪౫ ౪. ౭. ౧౯.

౧. ౧౫.౮. ౨. ౮.౨౩-౨౬ 3. ౯.౧౨;౧౬.౧౯-౨౧.

ఇదియే నిజముగా సాధింపఁదగినది. పాపమును బరిహరించి, దేహజములైన కల్మషముల భస్మమొనర్చి, మనలోని క్షుద్ర ప్రకృతిని జయించి, కామబంధములనుండి యింద్రియముల విడిపించి ముందుకుఁబోవు నవకాశ మందరకుఁగలదు. సాధకుఁడైన ప్రతివ్యక్తియుఁ దననేత్రములతో సత్యమునుదర్శించి, తన బుద్ధితో దానిని నిర్ణయించి, తనహృదయముతో దాని నర్చింప వలెను. ఇతరులుచెప్పిన పూర్ణసత్యమును వినుటకంటె, మనము స్వయంకృషిచే నార్జించిన సత్యాంశమైనను నధికమైన విలువ గలది.౮.

బుద్ధిసంకల్పహృదయముల సంపుటియే మానవుఁడగుటచే, నాతఁడు సర్వతోముఖసంతృప్తి నందఁగోరును. పరమాత్మజ్ఞానముచేఁగాని, పురుషోత్తమునందలి పరిశుద్ధభక్తిసేవాదికములచేఁగాని, తనసంకల్పమును దైవసంకల్పమున కర్పించుటవలనఁగాని మోక్షము లభించును. ఈమార్గములన్నిటిలోను, దన యల్పమగు 'నహం' భావము నతిక్రమించి, పురోగమనము చేయు ననివార్యమైనకాంక్ష ప్రతిజీవియందుఁగలదు. మన మేమార్గమునుబట్టిపోయినను మనముజేరుపరమావధి యొకటే. ఈభిన్నశక్తిసమన్వయసామర్థ్యమువలననే, సత్యశ్రేయస్సౌందర్యములు మనకులభించును. ఇందేభాగము నుపేక్షింపఁదగదని గీత స్పష్టముగా వక్కాణించినది. సర్వతోముఖదైవపరత్వము వలన సమన్వయ జీవితమేర్పడును. భగవానుఁడును సచ్చిదానంద స్వరూపుఁడు. పరబ్రహ్మము జ్ఞానులకు మధ్యాహ్న

౮. ౬,౨౦,౨౩,౨౭,౨౮.

వేళ వెలుఁగొందు సూర్యునివలె, లేశమాత్రము నంధకారము లేకుండ, దివ్యతేజోరాశియై ప్రకాశించును; ధర్మతత్పరులగు వారికిఁ బక్షపాతములేని స్థిరమైన ధర్మమూర్తిగా గోచరించును; ప్రేమోన్మాదులకు, బరమపావనమైన శాశ్వతప్రేమ సౌందర్యనిధానమై ప్రత్యక్షమగును. భగవానుఁడెట్లు తనలో సత్తును, చిత్తును, ఆనందమును సమన్వయించెనో, అట్లే మానవులును దమజీవితములో సమన్వయానుష్ఠానమును జూపవలెను. మనము గమ్యస్థానమును జేరినవెనుక, మార్గమధ్యముననున్న యవరోధములు మనకు వర్తింపవు, సాధకుఁడైన వానికి, ధ్యానకర్మలు విరోధములుగాఁ దోచవచ్చును. ఇట్లు తోఁచుట మన అసంపూర్ణజ్ఞానచిహ్నము. భిన్నమార్గములలో ననుసరింపఁదగిన దేదియని యర్జునుఁడడిగినప్పుడీ సమస్యను గూర్చి మనము తాపత్రయ పడనవసరము లేదని స్పష్టముగాఁ గృష్ణుఁడు చెప్పినాఁడు; ఏలన, నీభిన్నమార్గములు తుదియందు వేరుగావనియు నివి మధ్యకాలమున నొకటితోనొకటి కలియుట విడిపోవుట జరిగినను, జివరకన్నియు నొకేచోటఁ జేరుననియు వక్కాణించినాఁడు. మానవుఁడు తాను విభాగములై పనిచేయఁడు. అభ్యుదయమనగా భిన్నలక్షణ వికాససామరస్యము కాని, సంబంధములేని భిన్నాంశముల పెంపుగాదు. జ్ఞానసంకల్ప నిశ్చయములొకే ఆత్మవికాసములోని యంశములు.

గీత, తనకాలమందున్న భిన్నభావములను, నిర్దుష్టములొనర్చి సమన్వయింపఁ జూచినది. జ్ఞానపరిశీలనము, సంపూర్ణస్వార్థత్యాగము, ఉజ్జ్వలభక్తిభావము, యోగాభ్యాసము,

వైదికకర్మాచరణము దైవప్రీతిసాధనములని యానాఁడు విశ్వసింపఁబడెను. ౧. యథోచితస్థానముల నిచ్చి వీనినన్నిటిని గీత సమన్వయించినది. అన్నిటిని మేళవించి జీవితరంగమున రణ మొనర్చుట సత్వరమోక్షసాధనమని గీత విశ్వసించినది. పురుషోత్తమాధిష్ఠితమైన యీవిశ్వమునందు సర్వసాధన సమ్మిళిత మార్గమువలన, సాధకుఁ డమోఘబలసంపన్నుఁడై. చరింపఁ గలఁడు.

కర్మ, ఉపాసనము, జ్ఞానమునను నుపనిషత్ప్రతిపాదితములైన మూఁడుమార్గములను గీత బోధించినదనియు, నొక మార్గమున కాఱుచొప్పునఁ బదునెన్మిదధ్యాయములు రచించెననియు మధుసూదన సరస్వతి తలఁచినాఁడు. సత్యమేదియైనను, విజ్ఞానజీవితము త్రిపథములుగా విభజింపఁబడినది. పరమాత్మ సాక్షాత్కారమునకు భిన్నవ్యక్తులు భిన్నపద్ధతులలో బయనించిరనియు, ధర్మసూక్ష్మరహస్య సమస్యావిచారమునఁ గొందరు, తార్కికసంశయ నివారణ విధానముచేఁ గొందరు, భక్త్యావేశ పరవశత్వముచేఁ గొందరు తత్సిద్ధిని గాంచిరని గీత యంగీకరించినది.

౧. పోల్చు ప్లాటినస్, "ఆత్మజ్ఞానమును సాధించుటకు భిన్నమార్గము లున్నవి; కవియున్నత శ్రేణికిఁ గొనిపోవు సౌందర్యప్రేమ; ఏకేశ్వరునర్చించు భక్తి, తత్త్వవేత్తకోర్కె దీర్చు శాస్త్రాభ్యుదయము; పరమపావనమైన విశ్వాసముతోఁ గూడిన భక్తిప్రార్థనములు; ఇవి వ్యవహారరంగమునకుఁ బ్రత్యేక వ్యక్తిత్వమునకు నతీతమైన పరిపూర్ణసత్యమునకుఁ దోడ్కొనిపోవు రాజమార్గములు."

౫—జ్ఞానమార్గము

తార్కికమానసము, పాక్షికదృష్టితో సంతృప్తిపొందక వస్తుసంపూర్ణ జ్ఞానసంపాదనమునకై యత్నించి, సత్యదర్శనమగువఱకు విశ్రాంతిగాంచనేరదు. పరమసత్య సాక్షాత్కారము తనకు సాధ్యమను మృతిలేని విశ్వాసముచే నది ధైర్యమునుగాంచును. ౧. గీత రెండువిధములగు జ్ఞానముల నంగీకరించినది; ఒకటి బుద్ధిచే బాహ్యప్రపంచ స్వరూపము నర్థము చేసికొనునది; రెండవది ప్రకృత్యభ్యంతరమున సర్వదృశ్యములకాధారమైయున్న పరమసత్యము ననుభవముచేఁ దెలియునది. బుద్ధి తర్కమునకు వశమైనప్పుడు మానవునిశక్తి ప్రకృతియందు లగ్నమై, ప్రకృతివ్యాపారములతోఁ దాదాత్మ్యమును బొందును. పరమసత్యస్వరూపముయొక్క స్వస్థితి నంతరంగమందుఁ దిలకించుటకుఁ, దానుగాని వానితో సంబంధములను మానవుఁడు విసర్జింపవలెను. జగద్వ్యాపారవివరములను బుద్ధిచే గ్రహించుట విజ్ఞానమనియు, సర్వవస్తు సర్వతోముఖజ్ఞానమునకది వేరైనదనియుఁ జెప్పఁబడెను. విజ్ఞాన, జ్ఞానములు రెండు నొకేవృత్తియొక్క ద్వివిధరూపములు, సర్వజ్ఞానము దైవజ్ఞానమే. భౌతికశాస్త్రము, తత్త్వశాస్త్రము రెండును బూర్ణ సత్యస్వరూపము నాత్మరంగమునఁ జూడయత్నించునవే. శాస్త్రజ్ఞానము రజోగుణాధిక్యముచేతను, తత్త్వజ్ఞానము

---

౧. "ఆనందము దేవునిఁబ్రేమించుటలోనున్నది. ప్రేమ జ్ఞానము వలన జనించును." (స్పైనోజా) "కొంతమందికి, దైవానుభవమునకు ముఖ్య మార్గము లోకము నర్థముచేసికొనుబుద్ధి ప్రయత్నమునందేయున్నది. (బ్రాడ్లే)

సత్త్వగుణాధిక్యముచేతను బ్రకాశించును. భౌతికశాస్త్రము లొసగు సత్యాంశములు, తత్త్వశాస్త్ర మొసగు పూర్ణసత్యము లని భ్రమించినచోఁ, దమోగుణప్రధానమైన క్షుద్రజ్ఞానమే మనకు లభించును. ౧. మనము శాస్త్రజ్ఞానరంగమున నున్నంతకాలము, సత్యము మనకొక కల్పితభావమే. అనంత పరిణామము, సత్పదార్థమును గప్పివేయును. మనస్సునకు దుర్భరముగానున్న యంధకారమును శాస్త్రము దొలగించును. తాను నిర్మించిన ప్రపంచ మసంపూర్ణమైనదని ప్రకటించును; దీనినతిక్రమింపవలయునని యుద్బోధించును. శాస్త్రము పూర్ణ జ్ఞానమీయదుగావున, వినయసంపత్తి నిచ్చును; గతమునుగూర్చిన మఱపు, అనాగతమునుగూర్చిన యజ్ఞానము రెండుప్రక్కలనుండి మన కుత్తలపాటునుకలిగించును. వస్తువుల ప్రథమ కారణములను దెలిసి, మానవజాతి పరమలక్ష్యమునుగాంచుటకు శాస్త్రమువ్యాళులూరుట నిరర్థకకాంక్షయని శాస్త్రమే యంగీకరించుచున్నది. పరమసత్యము నెఱుఁగుటకు శాస్త్రమున కింకొకవిధమైన శిక్షణ మవసరమైయున్నది, పరిప్రశ్నతో సేవనుమేళవింపవలెనని గీత చెప్పుచున్నది. ౨. మనస్సునకుఁ గల సహజవిలోకనము నింకొకవైపునకుఁద్రిప్పి, అంతర్ముఖత్వమును వికసింపఁజేయవలెను. తన చర్మచక్షువులతో నర్జునుఁడు సత్యమును దర్శింపలేక, దివ్యదృష్టినొసగుమని కృష్ణుని కోరియున్నాఁడు. 3, ఈశ్వరదర్శనానుభవముచేఁ దనలో సర్వ

(౧) ౧౮-౨౦, ౨౨. (౨) ౪. ౩౪. (3) పోల్సు, ప్రశక్తమాటలు: "ఓభగవాన్; అతఁడు చూడఁగలుగుట కాతని నేత్రముల విప్పుము."

వస్తువులనుజూచుటే విశ్వరూపసందర్శనము; కవి దీనినతిశయో క్తిగా వర్ణించినాఁడు. ఇట్టి సాక్షాత్కారము లభింపవలెనని నచో, మానవుడు తన మానసమును లోనికిఁజొప్పించి, యీశ్వరునిపైఁ గేంద్రీకరింపవలెనని గీత చెప్పినది. మనకు సత్యమును గోచరింపకుండఁజేయునది కేవల బుద్ధిలోపముమాత్రమే కాక, స్వార్థపరతాహంకారముగూడ నైయున్నది. అజ్ఞానమనగా బుద్ధిలోపమేకాదు; ఆత్మదర్శనములేని యంధత్వము. దీనినిఁ దొలగించుటకు, మనయాత్మకు దేహేంద్రియాదుల సాంగత్యముచేఁ గలిగిన కలుషములను క్షాళనమొనర్చి, వస్తువులనొక నూతన దృక్పథములోఁ దిలకించు నాత్మదృష్టిని వికసింపఁజేయవలెను. కామాగ్నిజ్వాలల నార్పివైచి, తృష్ణయొక్క విజృంభణము నణఁచివేయవలెను. ర. అస్థిరము చపలమునైన మనస్సు నొక ప్రసన్నకాసారమువలెఁ జేసినందున నందు సత్యమను రవిబింబము చక్కగాఁ బ్రతిఫలించును. వివేకనిర్ణయశక్తిగల బుద్ధియు సుశిక్షితముకావలెను. ౫. బుద్ధి పూర్వకర్మములననుసరించి పనిచేయును. దానిని సుశిక్షితమొనర్చి, ఆత్మదృష్టిగల దానినిగాఁ జేయవలెను.

చిత్త శిక్షణసాధనముగా యోగపద్ధతిని గీత స్వీకరించినది. మనపరిమిత జీవితమునకతీతమైన యేస్థితినుండి, సర్వవస్తు సంబంధముల మూలరహస్యముల నెఱుఁగఁగలమో, యట్టి స్థితినిఁ బొందుటకు వలయుసాధనములను యోగశాస్త్ర

(ర) ౪.౩౯. (౫) ౨. ౪౪.

మిచ్చును. యోగశిక్షణమందలి ముఖ్యఘట్టములు: (౧) భగవానుఁడు వచ్చి నివసించుటకు వలయునంతపరిశుద్ధిని మన కేంద్రియములకు సంపాదించుట, (౨) విషయములపైఁ బరుగిడు చిత్తమును నిగ్రహించి, అంతర్ముఖమొనర్చి, యేకాగ్రతతో భగవానునిపై నిలుచునట్లుచేయుట, (౩) సమాధ్యవస్థలో దేవునితో నేకమగుట. పతంజలియోగములోవలె గీత సూత్రములనన్నిటిని విశదముగాఁ జెప్పలేదు. కాని, వివిధసాధనముల నుదాహరించినది. ౧.

భిన్నభావములు గల వైజ్ఞానికుల కందర కంగీకారయోగ్యములైన కొన్ని సర్వసామాన్య ధర్మములను గీత మనకిచ్చినది. మనము శ్రద్ధ౨. నభ్యసించి, యింద్రియవిజృంభణము నరికట్టి, దేవునిపై మనస్సును లగ్నమొనర్పవలెను. నిశ్చల శాంతి ప్రసన్నత లాత్మదృష్టికి ముఖ్యావసరములు. ఇంద్రియ నిగ్రహముచే లభించు ప్రశాంతచిత్తమున కంతరాత్మయొక్క వాణి వినఁబడును. స్వచ్ఛమైన యోగమనఁగా సమత్వము.౩. "కుంభగత దీపశిఖవలె నెచట మనస్సు చలింపకుండునో; ఆత్మ దర్శనముచే నాత్మ యెచట సంతృప్తిగాంచునో; ఇంద్రియముల కందని యేస్థితియందునిలిచిన, బ్రహ్మానందానుభవము గలిగి, సత్యమునుండి మానవుఁడు చలింపఁడో, యేస్థితికి మించినదేదియు లేదని తెలియునో, యెచటనుండినచో ఘోరవిపత్తులను బాధింపఁజాలవో, అట్టి దుఃఖరహితమైనస్థితియే యోగము".౪

ఆత్మదృష్టికొఱకుఁ బ్రతివ్యక్తియు యోగాభ్యాసముచేయ నవ

౧. ౬౮. ౨. ౪. ౩౯. ౩. ౨.౪౮. ౪. ౬-౧౯-౨౩ గీ.

సరము లేదు. వశిష్ఠవాక్యమును మధుసూదన సరస్వతి యిట్లుదాహరించినాఁడు. "అహంకార సమన్వితమైన మనస్సును నిగ్రహించుటకు, యోగము, జ్ఞానము నను రెండు పద్ధతులున్నవి. యోగమనఁగాఁ జిత్తవృత్తినిరోధము; జ్ఞానమనగా సమ్యగవేక్షణము, కొందరకు యోగాభ్యాసము సాధ్యముకాదు; కొందరకు జ్ఞానమార్గమలవడదు" ౫. అనుభవజ్ఞానము కర్మోపాసనములచేఁగూడ లభించును. ౬. కొందరకు యోగాభ్యాసముచే నాత్మదర్శన లాభముండునని గీత యంగీకరించినను, గీత యోగవిధానమునందలి ప్రమాదముల నెఱుఁగనిదికాదు. ౧. తపోపవాసాదికములచే, నింద్రియశక్తులు పటుత్వమును గోల్పోయి, నీరసించినను, విషయకాంక్షాబలము తరుగక యే యుండును. ముఖ్యమైన దింద్రియనిగ్రహము, విషయములయెడ నౌదాసీన్యమును, ఇది జ్ఞానమువలన లభించును.

అనుభవజ్ఞానము ప్రత్యక్షరూపమైన దగుటచే నది హేతురహిత నిశ్చయముకాదు. శాస్త్రనిర్ణయము దానికిఁ బోషకమైనది. దీక్ష, తీవ్రపిపాసలతోఁగూడిన జ్ఞానమది; అచట సంశయ లేశమునకును దావులేని పూర్ణానుభవము; ఆస్థితిలో మనకు నిశ్చల విశ్రాంతియు నాత్మశాంతియు లభించును. 3.

పూర్ణమైన అనుభవజ్ఞానము సిద్ధించుటతో, మనసంకల్పావేశములు కూడ నందుఁ బాల్గొనును. ఆత్మప్రకాశముతో

---

౫. గీతాభాష్యము ౬. ౨౯. ౬. ౪-౪౨

౧. ౨. ౫౮-౬౧. ౨.౯ ౨ ప్రత్యక్షావగమమ్. 3. ౪. 3౫; ౫. ౧౭-౨౧.

నిండిన యీశ్వరసాక్షాత్కార మానందామృతరస ఝరీపరంపరల నుదయింపఁజేయును. పరమేశ్వరారాధనమే యెడతెగని సర్వజీవితాశయమగును. బ్రహ్మజ్ఞాని భక్తుఁడేకాక భక్తాగ్రగణ్యుఁడు ౪. "నన్నెఱిఁగినవాఁడు నన్నారాధించును." ౫. భగవానునెఱుఁగుటనగా, మనహృదయముల నాతని కర్పించుటయు నాతని నర్చించుటయును. ౬. మన మాత్మస్వస్వరూపము నెంత పూర్ణముగా నెఱిఁగిన, నితరుల యవసరముల నంత యధికవివేకముతో గుర్తింతుము. "శ్రేయఃప్రదమైనది జ్ఞానమునకు మూలాధారమైన శిలవంటిదేకాక, సచ్ఛీలమునకు ధ్రువతారవంటిది కూడ నగునని" సుప్రసిద్ధుఁడైన నేటిల్‌షిప్పు పండితుని వాక్యము. నలుబదియేండ్ల కాలమును మానవోపదేశోద్ధరణములకై ప్రేమతో సమర్పించిన ఉత్తమజ్ఞానమూర్తియైన గౌతమబుద్ధుని జీవితమే దీనికుదాహరణము.

జ్ఞానము ధర్మమునెడ శ్రద్ధచూపదని కొందరు వాదించిరి; సత్ప్రవర్తనమునకు జ్ఞానము ముఖ్యావసరమును గాదనిరి. బుద్ధివలన మన నిర్ణయములలో దోషములుండవచ్చును; ధర్మానుష్ఠానలోపముచేఁ బ్రబలదోషము లుండును. బుద్ధి స్వతఃమంచిదికాదు; చెడ్డదియునుగాదు; దానిని మనము సచ్ఛీల నిర్మాణ నిర్మూలనముల రెంటికి నుపయోగింపవచ్చును. విభాగపరిశీలనోపలక్షితమైన బుద్ధికిది యంతయు సక్రమమైనదిగానే తోఁచవచ్చును. గీత యుపదేశించిన జ్ఞానము, మనలన సమగ్రభావములనుండియు, సంకుచితదృక్పథములనుండియు నతీతమైన

(౪) ౭. ౧౭. (౫) ౧౫-౧౯. (౬) ౧౦. ౮-౯.

స్థితికిఁ దోడ్కొనిపోయి, సర్వాంగపరిపూర్ణమైన సత్యమును జూపి, మానవులకుఁగల భేదములు శాశ్వతములు గావనియు, నట్టి యసత్య భేదములపై నాధారపడిన ప్రివర్తనము యోగ్యమై నదికాఁజాలదనియుఁ దెలియఁజేయును. సర్వమానవ జీవితము లకు మూలమొకటేయనియు, సర్వజీవులయందొకే స్వయం స్థితిగల శాశ్వతబ్రహ్మశక్తి పనిచేయుచున్నదనియు మనము గ్రహింతుము. ఈరహస్యమును మనమెఱిఁగినపుడు, మన యింద్రియవ్యామోహములు, అహంకార కాలుష్యములు తొలఁగిపోవును. ౧.

౧౦–భక్తిమార్గము.

మానవుని హృదయావేశముయొక్క సక్రియవ్యాపార ధర్మమును దెల్పునదే భక్తిమార్గము. భక్తి, జ్ఞానమునకును గర్మకును వేఱైన ఆవేశసాంగత్యమును జూపును. ౨. వ్యక్తుల మధ్యమందుండు సజీవసంబంధమును జూపున దావేశము; మానవుని దేవుని బంధించు మతానుష్ఠానమును బ్రకటించునపుడది శక్తివంతమై యుండును. మనము ప్రేమించి యారాధించుట యెఱుఁగనిచో, మన మహంకార కారాగృహమున బద్ధులమై యుందుము. ఈమార్గము సక్రియానుష్ఠానముచే నీశ్వరదర్శన ప్రాప్తి హేతువగును. దుర్బలులకు నల్పులకు, పామరులకు నజ్ఞానులకు, నందరకిది యందుబాటులోనున్న మార్గమును, నత్యంత సులభమార్గమును నైయున్నది. 3. ప్రేమార్పణము, మనసం

(౧) ౨.౫౯. (౨) శాండిల్యసూత్రములు ౧.౪,౫,౭,
(3) ౯.3౨; ౧౧.౫3-౫౪.

కల్పమును దైవోద్దేశమునకు స్వాధీనమొనర్చుట, తపశ్శిక్షణ
ము, అధికక్లేశముతోఁగూడిన బుద్ధిప్రవృత్తి మున్నగువాని
యంతకష్టమైనది కాదు. కాని అన్యమార్గముల వలని ఫలితము
దీనికిని లభించుటే కాక, దీని కితరమార్గముల కంటె నాధిక్యము
గూడఁ గలదని చెప్పుదురు; ఏలన, భక్తియే ఫలస్వరూపము;
అన్యములు ఫలసాధనములు.

భక్తిమార్గమున కాది యెప్పుడనున దత్యంత పురాతన
కాలాంధకారగర్భమునఁ బడిపోయినది. ఉపనిషత్తుల యుపాసన
మార్గము, భాగవతుల భక్తిమార్గము గీతాగ్రంథకర్తకుఁ బ్రేర
ణహేతువులైనవి. ఉపనిషత్తులు విస్పష్టముగా నిర్వచింపని
కొన్ని భక్తిభావముల నుపనిషద్భావ పరిణతితోఁ దుల్యమగు
రీతినిఁ బ్రకటింప గీతాగ్రంథకర్త యత్నించినాఁడు. నిర్గుణబ్ర
హ్మము గీతయందు "జ్ఞానుల జ్ఞానముగాను, బ్రహ్మర్షుల తేజ
స్సు(౧)"గాను, మనుజులకును దేవతలకు నాదిపురుషునిగను, బ్ర
హ్మర్షుల కగ్రగణ్యునిగను, సర్వభక్షకుఁడైన మృత్యుస్వరూ
పునిగాను వర్ణింపఁబడెను. ౨. అవ్యక్తబ్రహ్మారాధనము మోక్ష
సిద్ధినిచ్చునని యంగీకరించి, అది క్లేశతరమని గీతాకారుఁడు
వచించినాఁడు. ౩. జ్ఞానమార్గమునఁ గాలునిలుపు స్థలమును
సామాన్యమానవుఁడు గాంచనేరఁడు. ఒకవస్తువునకు మనయం
దుఁగల ప్రేమలో భేదబుద్ధికొంతయున్నది. ప్రేమయెంత సన్ని
హిత సంయోగకారణమైనను, ప్రేమించువ్యక్తియుఁ బ్రేమ
పాత్రుఁడైన వ్యక్తియు వేరుగా నుండకతీరదు. విజ్ఞానమునందు

(౧) ౭.౧౦. (౨) ౧౦. ౨౦-౨౫; ౩.౮. (౩) ౭. ౫.

వలెనే భక్తియందువలెనే మనము ద్వైతముతోఁ దృప్తిఁబొంద వలెను. కాని, ద్వైతము నధిగమించు నద్వైతము దీనిఁ కంటెఁ గ్రిందిమెట్టని వర్ణించుట సమంజసముకాదు. పరిపూర్ణానంద సౌందర్యమూర్తియగు నొకసగుణదైవము భక్తిమార్గమున కవసరము. మనమనః ప్రతిబింబమును మన మారాధింపఁజాలము. వ్యక్తిత్వమనఁగా మిత్రిత్వమునకు, లేక సాంగత్యసంయోగముల కనువగు నొక మూర్తి కావలెను. సాకారులమైన మనకు సాయపడుసాకారమూర్తి యుండవలెను. అందుచే, నే దేవునియందు మనప్రేమాన్విత హృదయము ప్రవేశించునో, యట్టివాఁడు, రక్తపాతమును విలాసముగఁగొని వినోదించు నాతఁడుగాని, దుఃఖభారములను వహింపఁజాలక మొఱవెట్టు దీనుల యార్తనాదములను వినకుండ, సుఖసుషుప్తిఁ గాంచు నాతఁడుకాని కాఁజాలఁడు. ప్రేమయే దేవుఁడు.[౪] ఎవఁడు తన సర్వస్వమును దేవునికర్పించి, దేవుని పాదపద్మములఁ బట్టుకొనునో, యాతని కీశ్వరనివాసద్వారములు తెఱువఁబడి యుండును. దైవవాణి యిట్లు పలికినది; "నాభక్తున కెన్నఁడును నాశనములేదని నేను ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను."[౫]

ఇచ్చిపుచ్చుకొను కఠినసూత్రముచే దేవుఁడు లోకమునకు బద్ధుఁడుకాలేదు. కర్మఫలితములు దైవభక్తిచే నశించిపోవును. ఇది కర్మసూత్రోల్లంఘనము కాదు; ఏలన దైవభక్తియను కర్మకును ఫలితముండవలెను. కృష్ణుఁడిట్లు వచించినాఁడు; "దుష్ప్రవర్తనముగల పాపియైనను, ననన్యభక్తితో నన్నుపాసిం

(౪) శరణాగతవత్సలః (౫) ౯. ౩౧.

చినయెడల,నాతని నేను శాపమునుండి విముక్తునొనర్తును". ఏలన నాతఁడు నిశ్చయసంకల్పముతో దైవోన్ముఖుఁడై, ధర్మతత్పరుఁడైనాఁడు. దేవుఁడు స్వయముగా నెవనిపుణ్యపాపములను భరింపఁడు. ౧. కాని ప్రతికర్మయు దానికుచితమైన ఫలితమునిచ్చు రీతినే యాతఁడు జగద్ధర్మనిర్మాణము చేసినాఁడు. ఒకవిధముగా భగవానుఁడేఁ 'అందరు చేయుయజ్ఞములను, దపములను' సంతోషముతో స్వీకరించును. "నాకిష్టులు, ననిష్టులు నెవరును లేరు." "నాభక్తులు నాకుఁ బ్రియులు"౨. మున్నగు వాక్యముల లోని పరస్పరవిరుద్ధభావముల నీరీతిని సమన్వయించుకొన వలెను.

'మూగవాఁడు తాననుభవించు రుచినిఁ జెప్పఁజాలనట్లే భక్తియొక్క స్వభావమును వర్ణించుట సాధ్యముకాదు. ౩. కాని యీ భక్త్యావేశముయొక్క ప్రధానలక్షణములను గొన్నిటిని మనము చెప్పవచ్చును. సర్వాంగపరిపూర్ణమైన యొకవస్తు వారాధింపఁబడుచున్నది. లక్ష్యము పరిపూర్ణతకావున, నపరిపూర్ణమైన దేదియు నారాధ్యము కాదు. నారదుఁడు తనభక్తిసూత్రములలో మానవప్రేమకు సామ్యమును జెప్పి, సామాన్యమానవుఁడుకూడఁ దన ప్రేమపరిణామములోఁ దన్నే తానతిక్రమించి, యొకలక్ష్యమును జేరయత్నించును. లక్ష్యమే తన స్వరూపము నాచరణమందుఁ బ్రదర్శించును. భక్తికి లక్ష్యమైన యాతఁడు పురుషోత్తముఁడు. ఆతఁడు సర్వాత్మాంతర

(౧) ౯ అ. ౫-౧౫ (౨) ౯-౨౯-౧౨. ౧౪-౨౦, ౧౬-౧౬
(౩) నారదభక్తిసూత్రములు ౫౧-౫౨ (౪) నా. భ. సూ. ౨౩

జ్యోతియు, సర్వసృష్టికాధారమగు చైతన్యకాంతియు నై యున్నాఁడు. కృత్రిమదృష్టికి సత్యములుగాఁగోచరించు పంచభూత లక్షణములుగాని, మీమాంసకులు తలంచురీతిని యజ్ఞభోక్త కాని దేవుఁడుకాఁడు. ప్రకృతిశక్తులకు మానవుఁడుకల్పించిన మూర్తిస్వరూపుఁడు నాతఁడు గాఁడు. ఆతఁడు సాంఖ్యపురుషుఁ డును గాఁడు. ఇవన్నియు నాతఁడేకాని, వీనికంటె నతీతుఁడు (౫) దేవుఁడెట్లు సర్వజీవాంతర్వర్తియై యున్నాఁడో గీతాగ్రంథకర్త విశదముగా నుద్ఘాటించి యున్నాఁడు. పరమేశ్వరుఁడు జీవా త్మకు విజాతీయుఁడైనచో, నాతఁడారాధింపఁదగినవాఁడు కాఁజా లఁడు; జీవాత్మకు దేవునకు భేదము లేశమాత్రమును లేకున్నచో నప్పుడారాధనమే యవసరము లేదు. దేవుఁడు కొన్నిజీవలక్ష ములుకలిగి, కొన్ని విశేషలక్షణములను కలిగియున్నాఁడు. కాం క్షింపఁదగిన సర్వైశ్వర్యనిధానమైన ప్రకృతి లేక లక్ష్మీనాథుఁ డైన పరమేశ్వరుఁడాతఁడు. ఆతనితోడి సంయోగావకాశమును, ప్రమోదభరితమైన దృష్టినొసఁగును. "నీ మనస్సును నాయందు లగ్నమొనర్పుము; నీబుద్ధిని నాయందుఁ జొప్పింపుము; అట్లు చేయుటచే నీవు నాతోఁగలిసి, యూపైని జీవింపఁగలవు." (౧) ఇట్టి పరమోత్కృష్టమైన ప్రేమకుఁ దదితరప్రేమరూపము లన్నియు న్యూనములైనవి. వానిలోనున్న నిత్యదైవలక్షణము వలన నితరవస్తువులు మనకుఁ బ్రియములగుచున్నవి. భక్తుఁ డత్యంత వినయపరిపూర్ణుఁడు. తానర్చించు దేవునియెదుటఁ

(౫) ౮–౪

(౧) ౭, ౮.

దాసాణుమాత్రుఁడనని యాతఁడు తలఁచును. అట్టి సంపూర్ణమైన ఆత్మసమర్పణము నిజమైనభక్తికి ముఖ్యలక్షణము, దేవుఁడు వినమ్రతను గోరును. ౨. దైవకటాక్షములేని తనబ్రతుకు వ్యర్థమని భక్తుఁడు నమ్మును. ఆతనిభక్తి దేవునియందుఁ బ్రీతిగనో, దైవసందర్శనములేని దుఃఖమును దెల్పు విరహముగనో పరిణమించును. తా నారాధించుచున్న దైవముయొక్క అనుగ్రహము నందలివిలువను గుర్తించుభక్తుఁడు తనజీవితమును తృణప్రాయముగాఁ జూచుటలో నాశ్చర్యములేదు. దైవానుగ్రహముపై నాతఁడు పూర్తిగా నాధారపడును. సంపూర్ణసమర్పణమే దీనికి మార్గము. "నీ మనస్సును నాయందు లగ్నమొనర్పుము. నాభక్తుఁడవు కమ్ము; నా పాదపద్మముల నాశ్రయింపుము; అపుడు నీవు నాయందుఁ జేరఁగలవు. నీవు నాకుఁ బ్రియతముఁడవని నేను ప్రతిజ్ఞచేయుచున్నాను. సర్వధర్మములను బరిత్యజించి, నన్నే శరణుపొందుము; దుఃఖింపకుము; నిన్ను సర్వపాపములనుండి విముక్తునిఁ జేయుదును." 3. మననుండి భగవానుఁ డేకాగ్రభక్తినిఁ గోరును. మన జ్ఞానాజ్ఞానములను మనయల్పత్వముల నాతఁడు తొలఁగించి, మన జీవితముల నాతఁడు దివ్యతేజోమయములుగను, లోకకల్యాణప్రదములగుటకు వలయు పావనమూర్తులుగను మార్చెదనని, యభయహస్తమిచ్చినాఁడు. మఱియుఁ బరమేశ్వరునిసేవ నెల్లప్పుడు చేయు కోరిక యుండును. భక్తుఁడు, తనకత్యంతప్రియుఁడగు దేవునే దర్శింపఁగోరును; మాటాడఁగోరును. తలఁపఁ

(౨) నా. భ. సూ. ౨౭ దైన్యప్రియత్వమ్. (3) గీ. ౧౮-౬౬.

గోరును." ౪. ఆతఁ డేకర్మచేసినను దైవప్రీత్యర్థమే చేయును. ఫలాసక్తి లేని నిష్కామకర్మయే యాతఁడుచేయును. అది భగవంతునికి నిర్విశేషమైన ఆత్మార్పణము. ౫. భక్తుఁడు తాను దైవాధీన సర్వస్వుఁడైనప్పుడది కేవల మందవిశ్వాసావేశము కాదు. అది అకలుషితమైన ప్రత్యక్షసమర్పణము. ఇందు జీవితమంతము మహదావేశపులకితమైనది. ఆతని హృదయమును సంపూర్ణముగా నీశ్వరాధీనమొనర్చినాఁడు; ఆతని కేకోర్కెయును లేదు. దుఃఖమునులేదు; సమాధిగతుఁడై యాతఁ డఖండశాంత్యానందముల ననుభవించును. ౧, దేవునినమ్మి, ప్రేమించి, యర్చించి, యాతనియందుఁ బ్రవేశించుటయే సద్భక్తియని గీత వచించినది. అట్టిభక్తికి భక్తియే ఫలితము.

సద్భక్తికి ముఖ్యలక్షణము శ్రద్ధ. పరమేశ్వరుని మనము ముందు విశ్వసింపవలెను; తరువాతఁ గ్రమముగా భక్తుని మానసకాసారమునఁ బ్రతిఫలించును. ౨. శ్రద్ధ ముఖ్యమైనదికావునఁ గొందరు దేవతలనునమ్మినచో నా దేవతలంగీకరింపఁబడిరి. మానవుల అభ్యాసములందు, మనఃప్రవృత్తులందు ననంత భేదము లుండుట కవకాశమున్నది కావున, నుపాసనమునందు, భావమునందు వ్యక్తులకు స్వాతంత్ర్యమొసఁగఁబడినది. అసలు లేకుండుటకంటె నేదోయొకవిధమైన ప్రేమయుండుట మంచిది, ఏలన మనము ప్రేమ లేనిచో, స్వార్థపరులమగుదుము. పరమేశ్వరుఁడు భిన్నవ్యక్తులకు భిన్నరూపములలో దర్శనమిచ్చును. దేవత

(౪) నా. భ. సూ. ౫౫ (౫) భ.గీ. ౯. ౨౭

(౧) నా. భ. సూ. ౪-౭. మత్తః స్తబ్ధః, ఆత్మారామః (౨) ౪. ౪౦.

లాతని యంశస్వరూపులే. పురుషోత్తమునికంటె నవతారములు న్యూనములని గీతభావము. బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులు, సృష్టి స్థితి లయకారకులు గాకున్నచో, వారును బురుషోత్తముని కంటె నల్పులే. ౩. వైదిక దేవతోపాసన మంగీకరింపఁబడెను. ౪. గీత కజ్ఞానులయందుఁగలకృపచే, క్షుద్రదేవతార్చనములు నంగీక రింపఁబడినవి. భక్తితో నేదేవత నర్చించినను, చిత్తశుద్ధిగలిగి, ఉన్నతసత్యము నెఱుఁగు నవకాశము నిచ్చును ౫.

ఇట్టి వివిధభక్తిభావములకుఁ దాత్త్వికాధారములు వివ రింపఁబడకున్నను, సూచింపఁబడినవి. ఎట్లుభావించునో మాన వుఁడట్టి వాఁడగును; ఎవఁడు దేనినర్చించునో దానినేపొందును. ప్రపంచము మహోద్దేశ కల్పితమగు ధర్మవ్యవస్థ; అందెవఁడేది కోరునో యదియే యాతనికి లభించును. “దేవవ్రతముగల వారు దేవతలనే పొందుదురు. పితృవ్రతముగలవారు పితృదేవ తలనే పొందుదురు.” ౬. “ఎవఁడే దేవతనెట్టి భక్తితో నర్చించు నో, ఆతనికట్టి భక్తియారూపమందు నిశ్చలమగునట్లు నేను జేయుదును. అట్టి భక్తితో నాతఁడు తానర్చించిన దేవతనుండి కాంక్షితార్థములఁ బొందును; నిజమున కాయర్థముల నేనే యిచ్చుచున్నాను.” ౭. రామానుజుఁడిట్లు చెప్పెను; “తృణ బ్రహ్మపర్యంతము సర్వజీవులు కర్మవలనజన్మమరణముల నొందు చున్నవి. అందుచే నవి ధ్యానయోగములుగావు.” నిజముగా సత్యమూర్తియగు పురుషోత్తముఁడొక్కఁడే పూజ్యుఁడు.

---

౩. ౧౧. ౩౭. ౪. ౯. ౨౩. ౫. ౭. ౨౧-౨౩ ౬. ౯. ౨౫; ౧౭. ౩.
౭. ౭. ౨౦-౨౧.

న్యానమార్గములన్నియు నుత్తమమైన భక్తికి సోపానములే. దశమాధ్యాయమునందు, విశేషబలకాంతులను బ్రదర్శించు వస్తువులపై మనము మనదృష్టిని కేంద్రీకరించు నభ్యాసముచేయ వలయునని గీతబోధించియున్నది. దీనినే ప్రతీకోపాసనమందురు. ఏకాదశాధ్యాయమునందు, విశ్వమంతయు దేవునిరూపమని చెప్పఁబడినది. ద్వాదశాధ్యాయమున సర్వలోక ప్రభువగు దేవుని వర్ణనమును గాంతుము. సర్వోత్కృష్టుఁడగు దేవుఁడే మనకు ముక్తినీయఁగలఁడు. అన్య దేవతారాధకు లల్పఫలము లను, పరమేశ్వరోపాసకులు మోక్షమును బొందుదురు.౨.

భగవంతుని శక్తి జ్ఞానకల్యాణ గుణములను ధ్యానించుట, భక్తి హృదయముతో నాతనిని నిత్యస్మరణచేయుట; భక్తబృందముతో నాతనిగోష్ఠి సలుపుట; తోడిమిత్రులఁగలిసి యాతని సంకీర్తనముచేయుట; సర్వకర్మలీశ్వర సమర్పణబుద్ధితోఁ జేయుట మున్నగునవి భక్తియొక్క భిన్నరూపములు.3. దీనికి నిశ్చితసూత్రము లెవ్వియునులేవు. ఈభిన్నపద్ధతులచే మానవుఁడు దేవుని సామీప్యమును గాంచును. అనేకవిధములగు శిక్షణములు, రూపకల్పనములు మనస్సును దేవునియెడఁద్రిప్పుటకు గల్పింపఁబడినవి. ఇంద్రియ విషయ వాంఛలను మనము పూర్తిగాఁ ద్యజించినఁగాని, పరిశుద్ధ భక్తి సాధ్యముకాదు. అందుచే నొకప్పుడు యోగాభ్యాస మంగీకరింపఁబడెను.౪. మన

---

౨. అంతో బ్రహ్మాదిభక్తానామ్ మద్భక్తానా మనంతతా”......మాధ్వభాష్యము. గీత. ౭.౨౧. 3. నా. భ. సూ. ౧౬–౧౮.౪. నా. భ సూ. ౪౭–౪౯.

యుత్సాహమే రూపమునైనఁ బొందవచ్చును. ప్రతీకోపాసనముతో నారంభించి, మనతాపత్రయములను దొలఁగింపుమని ప్రార్థించుటవఱకుఁ బోవచ్చును. సర్వవిషయములను విడిచి, దేవునొక్కనే ధ్యానింపుమని యప్పుడప్పుడు గీతచెప్పును. ఇది వ్యతిరేకమార్గము.౫. విశ్వమంతయు జగదీశ్వరుని అనంతదివ్యరూపముగాఁ బ్రార్థింపుమని యొకచోటఁగలదు.౬. అంతరంగమందును, బాహ్యప్రకృతియందునుగూడ మనము దేవునిఁ జూడవలెను; అట్లు చూచి, మనపరివర్తనములో మనలోనున్న దైవత్వము నావిష్కరింపవలెను. భక్తిప్రవృత్తి లోకేపద్ధతియొక్క రెండురూపములు. అనంతరూపుఁడైన దేవు నేరూపములోనైన నేపద్ధతిలోనైన నర్చింపవచ్చును. ఇట్టి సహనశీలము వలననే హిందూమత మనేకారాధనానుభవముల సమన్వయస్వరూపమై, భిన్నమతశాఖావిశ్వాసముల సామరస్యమై, ఒకే సత్యమనంతముఖములు గలదను సూత్రముపై నాధారపడిన ఆత్మసాధన విధానమై ప్రకాశించినది.

భక్తియొక్క మహోచ్చస్థితిలో దైవాస్తిత్వ ప్రసాదములనుగూర్చి మనకు నిశ్చయస్థైర్యము లేర్పడును. అట్టి యనుభవము స్వయంసంతృప్తి హేతువగును; అదిస్వయం ప్రమాణశీలముగలది. తార్కికచర్చలు నిరర్థకములు. దేవునిఁగూర్చి, నిరర్థకవాదములను భక్తుఁడు గణింపఁడు.౧.ఇదిఉత్కృష్టమైనభక్తి

౫. గీత. ౬. ౧౧. ౫.

(౧) నా. భ. సూ. ౫౮. ౭౫.

దీనిపై నింకొక మెట్టులేదు. ఇదినిరంతర నిర్హేతుకభక్తి.౨. ఇట్టి నిర్హేతుకభక్తుల సంఖ్యయత్యల్పము. దేవునియందు భక్తికిఁ బ్రాధాన్యమిచ్చి, జ్ఞానసంకల్పములను నిరసించు నావేశ మత విధానముల దౌర్బల్యమునకు గీత వశము కాలేదు. దేవునికి భక్తులందఱును బ్రియులేకాని, జ్ఞానియగుభక్తుఁడాతనికిఁ బ్రియతముఁడు.3. మిగిలిన త్రివిధభక్తులును, ఆర్తుఁడు, జిజ్ఞాసువు, అర్థార్థియు తమవాంఛాసిద్ధికై, దేవునిఁబ్రేమించి, అవసరము తీరినవెంటనే మానివేయుదురు; కాని జ్ఞాని, పరిశుద్ధాత్ముఁడై యెల్లప్పుడాతని నర్చించును.౪.అట్టిస్థితిలోని భక్తి లేక తీవ్రప్రేమ జాజ్వల్యమానాగ్నియై,పరిమితోపాధిబంధములను గాల్చి భస్మ మొనర్చును. సత్యమపుడు సాక్షాత్కరించును. ఇట్టి తత్త్వజ్ఞాన హీనమైన గీతామతము కేవల ముద్రేకమతమై, భక్తి కేవల మాదేశోత్సాహప్రదర్శనమై యుండెడిది.

ప్రశాంతమైన ప్రార్థనతో నారంభించినభక్తి, క్రమముగా నీశ్వరసాక్షాత్కార కాంక్షయై, దుద కమోఘమైన యానందప్రేమ రసోన్మాదముగఁ బరిణమించును. ఇందు భక్తుఁడు భగవానుఁడు నేకమగుదురు. “వాసుదేవ స్సర్వమితి” యను వాక్యార్థమాతని యనుభవములో ఋజువగును. ప్రపంచములోఁ దాను వేఱైనయొక నిరర్థకవ్యక్తినను భావము సమసి పోయి జగత్కళ్యాణసంధాతయైన భగవానునికిఁ దానొక ప్రతినిధినని గ్రహించును. ౫. మానవజాతిలో మహోత్కృష్టుఁ

(౨) భ. గీ ౭. ౧౭-౧౮; ౮ ౧౪.౨౨ భాగవతము 3అ. ౨౯-౧౨.
(3) ౭. ౧౭. (౪) ౧౮. ౫. (౫) భ. గీ. ౧౮-౪౬; ౭-౧౯; ౮. ౭.

డైనవాని వ్యక్తిత్వమూ దైవస్వరూపములోని యంశమాత్రమే ప్రతిమానవుని నిజమైనస్వరూపము. దేశకాలములం దావిష్కృతమగుచున్న పరమాత్మయే జ్ఞానభక్తులు పరస్పరాధారభూతములు. ౧. యథార్థమైనభక్తి సచ్ఛీలమున గోచరించును. భక్తుఁడు, సర్వజీవకోటియెడ ననవరతజ్వాలారూపమై ప్రకాశించు పరమకృపాంతరంగముగలిగి, పొంగిపొరలుచున్న తన కృపారసమునకుఁ బ్రతిఫలమపేక్షింపఁడు. అది దేవుని ప్రేమవంటిదే; దేవుఁడు ప్రపంచమును సృజించి, పోషించి, తిరిగి దానినిఁ దన్నుఁజేరున ట్లుద్ధరించుచున్నాఁడు. భక్తుఁడేమియుఁ జేయఁడు; దైవశక్తియే యాతనిలోనుండి లోకహితార్థము పనిచేయును. తనజీవితమును దేవునికర్పించి, దైవార్పణబుద్ధి సర్వకర్మలు చేయునాతఁడే ఉత్తమభక్తుఁడు. అట్టిభక్తునియం దుత్తమతత్త్వజ్ఞానమును, పరిపూర్ణపరిణతినందిన మానసశక్తియు నుండును. కొందరుభక్తులు భక్త్యావేశపరవశులై, లోకవ్యవహారములలో జోక్యముకలిగించుకొనకున్నను, గీతననుసరించి, పరిశుద్ధ భక్తుఁడైనవానియందు భక్తి, జ్ఞానసంస్కృతిచేఁ గాంతిమంతమై, మానవకళ్యాణముకొఱకుఁ దాను స్వయముగాఁ గ్లేశమనుభవింపఁ దీవ్రనిశ్చయముతో సంసిద్ధుఁడగును. తిలక్పండితుఁడు విష్ణుపురాణమునుండి యీశ్లోకము నుదాహరించెను: “ఎవరు తమకర్తవ్యములను నిర్వహించుటమాని, కృష్ణస్మరణముచేయుచుఁ గూర్చుందురో, వారునిజముగా హరిద్రోహులు,

(౧) శా. భ. సూ. ౭౮-౭౯.

పాపులు. పరమేశ్వరుఁడుకూడ ధర్మసంరక్షణకొఱకు మనుష్యుఁడై జన్మించినాఁడు." ౨.

భక్తియే ఆత్మసాధనలో నుత్తమమైనదని తలఁచువారికి నిర్గుణబ్రహ్మైక్యప్రాప్తి కాక, సగుణసాకారమూర్తియగు పురుషోత్తమునితో నైక్యము లభించును. కాని నిర్గుణభక్తియే సర్వవిధభక్తులలో నుత్తమభక్తియని గీత వక్కాణించినది. అప్పుడు నిర్గుణబ్రహ్మమే పరమప్రమాణమగును. 3. భక్తి, పూర్ణపరిణతి నందినప్పుడు, భక్తుఁడును భగవంతుఁడు నేకబ్రహ్మానందరసమగ్నులై, యొకే జీవితముయొక్క రెండు రూపములుగా గోచరింతురు. ద్వైతముతో నారంభమై పెంపొందిన భక్తిమతమున కద్వైతతత్త్వమే సంపూర్ణతనిచ్చును.

౧౧—కర్మమార్గము

ఈశ్వరసేవ లేక కర్మమార్గమువలనఁ గూడ మనకు మోక్షములభించును. దేనివలన నిర్గుణమైనది సగుణమగునో యది కర్మ యనఁబడును. ౧. కర్మ కారంభకాలము లేదు; ఏవిధానముచే జగత్కర్మ, ఆరంభమై, నడచుచున్నదో తెలియుటకు దురూహ్యమైనది. ౨. జగత్ప్రళయకాలమున సూక్ష్మ కర్మబీజరూపముననుండి, పునస్సృష్టికాలమున నంకురించునని చెప్పఁబడినది. 3 సృష్టిక్రమమంతయు నీశ్వరునిపై నాధారపడియున్నది. కావున, భగవానుఁడే కర్మాధ్యక్షుఁడని చెప్పవచ్చును. ౪

(౨) భ. గీ. ౯. ౩౦. పోల్చుచూ ౨-౯-౧౧. ౪. ౧౮-౨౦
(3) భాగవతము. ౩-౨౯; ౬-౧౪

(౧) ౬. ౨౪-౨౫, (౨) ౪.౧౬. (3) ౮. ౧౮-౧౯. (౪) ౬.౨౨

మన కేదోయొకకర్మబాధ్యత యొసఁగఁబడును. మనప్రవర్తనము ధర్మపోషకమగునట్లుగను, నొకేసమయమున నాత్మశాంతియుఁ దృప్తియు నొసఁగునదిగను నుండుటవసరము. సేవానక్తచిత్తుఁడైన మానవుఁడు తరించు ప్రవర్తనావిధానము కర్మమార్గము.

గీతాకాలమున సత్కర్మనుగూర్చి యనేకభావము లున్నవి. యాగాదికకర్మల నుపదేశించిన వైదికసిద్ధాంతము, సత్యాన్వేషణకర్మ నుపదేశించిన యుపనిషద్విధానము, సర్వకర్మలను నిరసించిన బౌద్ధమార్గము, దైవసేవారూపమగు కర్మను బోధించిన ఆస్తికవాదము మున్నగునవి కలవు. వీనియన్నిటి నుండియు నొక సమన్వయతత్త్వమును గీత నిర్మించినది.

కర్మవలననే మనకు లోకముతో సంబంధమేర్పడినదను విషయమును గీత గుర్తించినది. మానవజాతియందే ధర్మమర్థవంతమగుచున్నది. జగద్వస్తుజాలమునందు బాధ్యతను గుర్తించినవస్తువు మానవుని ఆత్మయొక్కటే. మానవుఁడాత్మ సుఖమును వాంఛించునుగాని, దాని నాతఁడు భౌతికపదార్థములలో గనుఁగొననేరఁడు, మానవుఁడు కోరుసుఖము బహురూపమైనది. విభ్రాంత చిత్తమువలనను, అక్రమాశాకాంక్షల వలనను లభించుసుఖము తమోగుణాధిక్యముగలది; ఇంద్రియములవలని సుఖము రజోగుణాధిక్యముగలది; ఆత్మజ్ఞానసంభవమైనసుఖము సత్త్వసంశుద్ధమైనది. (౧) భగవానుఁడే తనయపారకృపావిశేషముచే ప్రపంచమును నడపుచున్నాఁడనియుఁ, దాను స్వతం

(౧) ౨.౭౧; ౬.౨౨, ౧౧,౨౮; ౧౨, ౧౨; ౧౭. ౬౨; ౧౮-౩౬౩౮

త్రికర్తనుగాననియు విశ్వసించినప్పుడే మానవునకుత్కృష్టానందము లభించును, మానవునియాత్మ సర్వజగద్వస్త్వంతర్వర్తియై యున్న ఆత్మను దర్శించినప్పుడే తృప్తిగాంచును.[౬] మానవునికి బంధవిముక్తి నొసఁగునది, ఆత్మపరిపూర్ణతను జేకూర్చునది సత్కర్మయనఁబడును.

దేవునితో, మానవకోటితోఁ, బ్రకృతితో యథార్థమైన యేకత్వమును బ్రదర్శించునదే సక్రమప్రవర్తనము; ఇట్టి ప్రధానమైన లక్షణము లోపించుటయే దుష్ప్రవర్తనము, జగము యొక్క ఏకత్వము మూలసూత్రము, పరిపూర్ణతను సమీపింపఁజేయునదే మంచిది; తద్విరుద్ధమైనదెల్ల చెడ్డదే. బౌద్ధగీతామతముల కిదియే ముఖ్యమైన భేదము, ఉత్తమజీవితమునకు ధర్మమునే బౌద్ధమతము కేంద్రముగాఁ జేసినదికాని, ధర్మశీలమునకు, నాత్మసిద్ధికిఁగాని, జగత్కల్పనోద్దేశమునకుఁగాని గల సంబంధము నుగ్గడింపలేదు. మనకృషిలో మనము సిద్ధిగాంచమన్నను, ప్రధానమైన దేవుని మహోద్దేశము చెడదని గీత వచించినది. సర్వాంతర్యామియైన ఆత్మ, బాహ్యదోషములెన్ని గోచరించినను, తన స్వచ్ఛతను గోల్పోవఁజాలదు. దేవుని సంకల్పము నెఱిఁగి, తన కర్తృత్వమునందు లయమొనర్చిన కొలఁదియు మానవుఁడు తన పరమార్థమును సాధించును.

పరిచ్ఛిన్నులగు జీవులందరును, దా మవిభక్తమగు నొక శక్తికిఁజెందిన వారమని యెఱిఁగి, సర్వజీవక్షేమము కొఱకై ప్రవర్తింపవలెను. తాను సర్వస్వతంత్రుఁడ ననుభావమును, దాను

(౬) ప్లేటో రిపబ్లిక్ ౪.

జీవానేకత్వముచే బద్ధుఁడనను భావమును మానవుఁడు త్యజింప వలెను. లోకసంగ్రహమే నిజమగులక్ష్యము. సృష్టిశక్తియే లోకమునందుఁ బనిచేయును. సత్పురుషుఁడైనవాఁడు, దానికి సహకారియై, విశ్వక్షేమంకర ప్రవర్తనమును జూపవలెను. ౧. జీవుల స్వతంత్రవ్యక్తిత్వమును గీత నిరసించినది. అత్యుత్తము లైన వారత్యున్నత భారములను వహింపవలసినవారే పరిచ్ఛిన్న జీవుల ప్రయత్నములు, దోషపూరితములగుటచే శుద్ధినిఁగో రును. పాపములను, నధర్మములను నిర్మూలించుటకు మన ముపేక్షచూపరాదు. యశోవాంఛతోఁగాని, రాజ్యలోభముచేఁ గాని, కాక, ధర్మరక్షణ పరత్వముతో యుద్ధము చేయుమని కృష్ణుఁ డర్జునున కుపదేశించినాఁడు. కాని మన మధర్మ నాశనము నకై పోరాడునపుడు, దుఃఖవ్యాకులత్వములకుఁ గారణభూతము లగు రాగద్వేషములు విడిచి, జ్ఞానులమై, సర్వజీవదయాభావ ముతో యుద్ధమొనర్పవలెను. ౧.

ఇంద్రియనిగ్రహము సత్పురుషలక్షణము. కామము

(౧) ౫.౨౫; ౧౨.౪.

...నిగ్రహింపని యింద్రియ ములకు స్వేచ్ఛ నిచ్చినచో, దేహాంతర్వర్తియైన యాత్మను బానిసగా నొనర్చును. ౨. కర్మఫలకాంక్ష లేని నిశ్చలచిత్తమును సమత్వము నలవఱచుకొమ్మని గీత యుపదేశించినది. ౩. ఇదియే నిజమైనసన్న్యాసము. అజ్ఞానముచేఁ జేయు కర్మత్యాగము

(౧) ౧౧.౫౫ (౨) ౬. ౪౬; ౮. ౨౭. (౩) ౬. ౪౬; ౮. ౨౭.

తామసికత్యాగము. శరీరక్లేశాది భీతివలనఁ జేయు కర్మత్యాగము రాజసికత్యాగము. అసక్తచిత్తముతో, ఫలితములవలన భయములేని చిత్తముతోఁ జేసిన కర్మ, సత్త్వసంపన్నమై ఉత్తమ కర్మయగును. ౪.

కర్మవిషయములో సరియగు గీతాభావమును మనము గ్రహింపవలెను. సన్న్యాసిధర్మము నది యంగీకరింపదు. బౌద్ధుల కర్మనిరసనసిద్ధాంతమును గీత అర్థవంత మొనర్చెను. కర్మత్యాగ మనఁగాఁ గర్మఫలత్యాగము, కర్మస్వభావమును శోధించి, బాహ్యకర్మస్వరూపమునకు వెనుకనున్న మానసికసంస్కారములను వేఱుపఱచి, స్వార్థనివృత్తిచే వానిని గ్రహింపుమని గీత బోధించినది. ౫. కర్మమానుట లేక నైష్కర్మ్యము నిజమైన ధర్మసూత్రము కాదు; నిష్కామకర్మ చేయుటే కర్మయోగము. ౬. నరకద్వారములైన కామక్రోధాసూయల నిగ్రహింపవలెను. ౭. కామములన్నియు దోషములుగావు. ధర్మాచరణకాంక్ష దైవప్రీతికరము. ౮. కామముల నున్మూలించుట కాక వానిని శుద్ధిచేయుటే గీతోద్దేశము. అన్నమయప్రాణమయ కోశములనుశుద్ధిచేసి మనోమయ విజ్ఞానమయకోశములను నిర్మాణ మొనర్పవలెను. అప్పుడు మనలో నాత్మస్వభావము సంతృప్తిఁ గాంచును. ౯. కర్మస్వాతంత్ర్యమనఁగా కర్మమానుట కాదు.

---

(౪) ౧౭.౭-౯,౧౧-౧౨. (౫) ౧౮. ౧౮ (౬) ౫.౧౧;౧౮.౪౯

(౭) ౨. ౬౨-౬౩; ౧౬. ౨౧. (౮) ౭. ౧౧.

(౯) ప్రాణమునకుఁ బుష్టి; విజ్ఞానమునకుఁ దుష్టి, ఆత్మకు శాంతి లభించును.

"దేహధారు లొకక్షణమైనను కర్మచేయకుండ నుండఁ జాలరు. ౧.

"నేత్రము చూడకుండ నుండఁజాలదు;
వినవలదని శ్రోత్రము నాజ్ఞాపింపఁజాలము;
మనకిష్టమున్నను లేకున్నను, మన దేహము
లకు స్పృశించులక్షణము పోదు." ౨.

మనకు భూమిపై విశ్రాంతియెన్నఁడును లేదు; నిత్య క్రియాత్మకమే జీవితము. కర్మయే జగచ్చక్రమును నడపు చున్నది; ప్రతిజీవియునందుఁ దనశక్తి ననుసరించి పాల్గొనక తప్పదు. 3. గీతబయలు దేరిన ప్రకరణమంతయుఁ గర్మోపదేశ మునే సూచించును. మనకు మోక్షములభించుసందాక కర్మ తప్పదు. మనము మోక్షముకొఱకుఁ గర్మచేయవలెను; మోక్షముపొందినవెనుక, మనమీశ్వరకర్మయందుఁ బాల్గొన వలెను. అప్పుడు, చిత్తశుద్ధి, శిక్షణములకవసరములగు కర్మలు చేయనక్కఱలేదు. సిద్ధపురుషులకు విధినిషేధములు లేవు; వారి విలాసముననుసరించి వారు ప్రవర్తింతురు; కాని ముఖ్యవిషయ మేమనగా వారేదోయొక కర్మచేయుదురు. ४.

కర్మ యెట్లుచేసిన బంధింపదో యట్టికర్మచేయుమని గీతోపదేశము. లోకసంగ్రహార్థము పరమేశ్వరుఁడును కర్మ చేయుచున్నాఁడు. నిర్గుణబ్రహ్మ భావముననుసరించి, భగవా

(౧) ౧౮-౧౧ (౨) కర్ణామృతము. (3) 3, ౧౦, ౧౬.
(४) బృహదారణ్యకోపనిషత్తు. ౬. ४. ౨౨; శంకరగీతాభాష్యము. 3. 3౨.

నుఁడు స్వయంసంపూర్ణుఁడు. నందుచే వాంఛాతీతుఁడు; కాని ప్రపంచక్రమమునాతఁడు నడపుచుండకతప్పదు. అట్లే యర్జునుఁడును యుద్ధరూపకమైన కర్మ చేయకతప్పదు. ముక్తపురుషుఁడైనను దమవలెనే యితరులు ముక్తిఁగాంచుటకు సాయపడవలెను. మానవసేవయే భగవత్సేవ. ౫. లోకహితార్థమును, దైవప్రీత్యర్థమును స్వార్థరహితుఁడై, ఎవఁడు నిష్కామకర్మ చేయునో యాతనినిఁ గర్మ బంధింపదు. "కర్మసంఘములేని యున్నతజ్ఞానపీఠమునందున్న నన్నును గర్మలు బంధింపవు. ౬. సన్న్యాసత్యాగములకు భేదమును గీత యిట్లు చెప్పినది: "కామ్యకర్మలు విసర్జించుట సన్న్యాసము; సర్వకర్మఫలత్యాగము త్యాగము."౭ సన్న్యాసముకంటె త్యాగము శ్రేష్ఠతరము మన నిత్యజీవితవ్యాపారమును మానుకొమ్మని గీత చెప్పలేదు; స్వార్థ కాంక్షలనణఁచివేయుమనియే బోధించినది. ప్రవృత్తి నివృత్తి సమన్వయమార్గమునే గీత పోషించినది. కేవల నివృత్తి సన్న్యాసము కాఁజాలదు. హస్తములు బనిచేయకుండవచ్చునుగాని, మనస్సులోని కాంక్షలు కలఁతపెట్టుచుచేయుండును. బంధించునది కర్మ కాదు; కర్మోద్దేశము. ''కర్మనువిడిచిన అజ్ఞానులు నిజముగాఁ గర్మచేయుచునేయున్నారు; జ్ఞానిచేయుకర్మ నిజముగా నకర్మయే."౮. అంతరంగమున జ్ఞానము, బాహ్యమునఁ గర్మప్రవృత్తియు నన్యోన్యవిరుద్ధములుగావు. గీత ఉపనిషద్వా

(౫) ౧౮. ౪౬. (౬) ౯. ౯; ౪. ౧౩-౧౪ (౭) ౧౮-౨

(౮) అష్టావక్రగీత. ౧౮. ౬౧

వముతో నీ రెంటిని సమన్వయించినది. గీతచెప్పునది నైపుణ్యము గల కర్మ. "యోగః కర్మ సుకౌశలమ్." ౨.

మనము బాహ్యశాసనములకులోంగి కాక, అంతర్వాణినాదాజ్ఞననుసరించి కర్మ చేయవలెను. ఇదియే ఉత్తమ కర్మ. అరిస్టోట లిట్లుపలికినాఁడు; "స్వీయాంతరంగ నిశ్చయము ననుసరించి కర్మచేయు నాతఁ డుత్తముఁడు; ఇతరులుచెప్పిన గ్రహించి చేయువాఁడు మధ్యముఁడు." 3. సంస్కారము లేనివారికి శాస్త్రములే ప్రమాణములు. వేదములుచెప్పు విధులు బాహ్యములే; ఆత్మజ్ఞానముచే నుత్తీర్ణులమైనప్పుడు మన మంతస్సాక్షి ననుసరించి కర్మచేయునపుడు, వేదవిధి మనకు వర్తింపదు.

పరిశుద్ధమైన యుద్దేశముతో మనము సర్వకర్మలను జేయవలెను. స్వార్థపరత్వముయొక్క సూక్ష్మతర చ్ఛాయలను మనమునుండి తొలగించి, యిష్టానిష్టకర్మలను మమకారమును త్యజించి, కీర్త్యభినందన కాంక్షలను నిర్మూలింపవలెను. మనము జ్ఞానమున పేక్షించుచో నిట్టి సత్కర్మచేఁ జిత్తశుద్ధిని సాధింపవలెను. స్వార్థపరుఁడు నహంకారమూఢుఁడునగు నాతఁడు, తానే లోకమునకుఁ బ్రభువనితలఁచి, యింద్రియవిషయులోలుఁడై పరిభ్రమించు రాక్షసుఁడై, నాస్తికవాదమే తత్త్వార్థముగను, నింద్రియసుఖమే ధర్మముగను నిర్ణయించును. ४.

(౨) ౨.౫౦, ४౭; ౩. ౩; ४. ४౨;౬. ౩౩, ४౬ (3) ధర్మ ప్రము. ౧౨. ४.౭ (४) ౧౬. ౭,४౨

గీతాధర్మమునందు, గుణత్రయసిద్ధాంతమున కున్నతస్థానము చూపఁబడినది. ౧. గుణములకు మానవుఁడు బద్ధుఁడగుటచేఁ బరిచ్ఛిన్నత్వము కలిగినది. మానసికములైన బంధముల నాత్మకంటగట్టుట తటస్థించినది. సత్త్వసంశుద్ధమైన దుత్తమ కర్మయని చెప్పినను, నదియు బంధించును; ఏలన, నుత్తమకాంక్ష సాత్త్వికాహంకారము నుద్భవింపఁజేయును. మోక్షప్రాప్తి కన్నిరకముల యహంకారములును నశింపవలెను. ఎంత సాత్త్వికమైనదైన నహంకారమవరోధమై, ఆత్మను జ్ఞానానందములకు బంధించును. సర్వగుణముల కతీతుఁడై, నిర్గుణబ్రహ్మస్థితి నార్జించుటే, మానవుని కుత్తమస్థితి. ౨.

వైదికయజ్ఞ కర్మభావమును మార్చి, ఉత్తమజ్ఞానములో గీత సమన్వయించినది. 3. ద్రవ్యయజ్ఞ మాత్మశుద్ధినే సూచించును. యజ్ఞము లాత్మనిగ్రహమును, ఆత్మార్పణమును నేర్పు ప్రయత్నములే. ఇంద్రియసుఖ కాంక్షలను త్యాగముచేయుటే నిజమైన యజ్ఞము, మన మెవని నుద్దేశించి యజ్ఞములు చేయుచున్నామో, యాతఁడు పరమేశ్వరుఁడైన యజ్ఞపురుషుఁడు. ౪. ఈలోకములోని సర్వవస్తువులును, పురుషార్థసాధనము నిమిత్తమీశ్వరుఁడు నిర్మించెనని యెఱిఁగి, యీశ్వరార్పణ బుద్ధితో సర్వకర్మలను జేయవలెను. మనము భుజించినను, త్రాగినను, మనమేమిచేసినను సర్వేశ్వరార్పితముగాఁ జేయవలెను. యోగి దేవునియందుండి పనిచేయును; కావున నాతఁడే మనకను సరణీయుఁడైన కర్మయోగి ౫.

---

(౧) ౧౪.౫ (౨) ౧౮.౨౩. (3) ౧౪.౧౯. (౪) ౪.౨౪,౨౭ (౫) ౪.33

మానవపరివర్తనమును శిక్షించు కొన్ని సామాన్యధర్మసూత్రములను గీత ప్రవచించినది. కొన్ని వాక్యములలో మధ్యమార్గ ముపదేశించినది. ౬. గీత వర్ణాశ్రమధర్మముల సంగీకరించినది. హీనస్థితిలోనున్న వారొక్కసారిగా నుత్తమస్థితిని బొందఁజాలరు. జీవితాభ్యాసములు పరివర్తనమందుటకుఁ జాల కాలము పట్టును; జన్మాంతరములు కూడఁబట్టవచ్చును. ఊర్ధ్వగమనమున కవసరమగు చతురాశ్రమముల కనుగుణముగాఁ జతుర్వర్ణవిభాగమును గీత చేసినది. వర్ణము గుణప్రధానమగుని చెప్పి, యేవర్ణమునకుఁ జెందినవ్యక్తి తానావర్ణధర్మము నాచరింపవలెనని బోధించినది ౭. స్వధర్మమనగాఁ దనవర్ణమున కనుగుణమైన ధర్మము. నియత ధర్మాచరణమే యీశ్వరారాధనము. ౩. సమాజక్షేమమునకై, ప్రతిమానవుఁడు కొంత కర్మనుచేయుట దైవోద్దిష్టము. వర్ణాశ్రమధర్మ సంకలితమైన జాతి యీశ్వరకల్పితమని గీత నిర్ణయించినది. ప్లేటో యిట్టిభావమునే సమర్థించినాఁడు. "జగత్పరిపాలకుఁడైన యీశ్వరుఁడు సర్వవస్తువులను, సర్వజీవసంరక్షణమునకును, సర్వజీవోద్ధరణమునకును గల్పించినాఁడు. ఇందుఁ బ్రతిజీవికి సముచితమైన కర్మయుఁ గామమునున్నది...ప్రతివైద్యుఁడు, ప్రతినిపుణ కళాకోవిదుఁడు, సర్వజీవసుఖము నిమిత్తమై తనతన పనిఁ జేయుచున్నాఁడు. వ్యష్టి,సమష్టిక్షేమము కొఱకై పనిచేయవలయునే

(౬) ౩.౨౧ (౭) ౬.౧౬, ౧౭.

(౧) ౪ ౧౩ (౨) ౨.౩౧. (౩) ౧౮. ౪౬-౪౭.

కాని, వ్యష్టికొఱకు సమష్టిపనిచేయదు" ౮. ఆరంభములోఁ గుణప్రధానమైనను, దరువాతఁ గ్రమముగా వర్ణము జన్మప్రధానమైనది. ఎవనికెట్టి గుణములున్నవో నిర్ణయించుట సుసాధ్యముకాదు. దీనిని నిర్ణయించుటకు జన్మమొక్కటే సాధనము. జన్మగుణ మిశ్రమముచే, వర్ణముయొక్క పరమార్థభావము నశించినది. ఒకవర్ణములో జనించిన వారి కాలక్షణములే యెల్లప్పు డుండుననుట కవకాశములేదు. వర్ణవిభాగతత్త్వమునకును, వ్యవహార సత్యమునకును, భేదముండుటచేఁ గ్రమముగా వర్ణవ్యవస్థశిథిలము కాఁజొచ్చినది. నేఁటి మన విజ్ఞానము ననుసరించి, వర్ణవ్యవస్థను నిరసించుట సులభమేకాని, పరస్పర సహాకార సద్భావములతోఁ గూడిన యొకసంఘమును నిర్మించి, యందు ద్వేషస్వార్థలకవకాశము లేకుండఁజేయుటకై చేయఁబడిన యత్నము వంద్యమైనదనుటకు సందియములేదు. ధనమునకుఁ బ్రాధాన్య మొసగక, వర్ణవ్యవస్థ జ్ఞానమునకుఁ బ్రాధాన్యమిచ్చినది. ఈనిర్ణయము పూజ్యమైనదే.

ఆశ్రమ చతుష్టయములో నాల్గవది సన్న్యాసము. ఇందు మానవుఁడు జీవిత వ్యాపారమునుండి విరతిపొంద నాహ్వానింపఁబడినాఁడు. ౯. వార్థకమునందు, దేహముకృశించి కర్మ చేయుటకు సామర్థ్యము తగ్గిపోయినపు డీయాశ్రమము స్వీకరింపఁదగినదని కొన్నితావులఁ జెప్పఁబడినది. ౧. స్వార్థవాంఛలను

(౮) ధర్మములు ౧౦.అ.౯౦3. బి. జోవెటల్ వెర్షన్ ౨.౮౮.3.౨౮౧.౧౯:
(౯) మనువు ౬.అ. 33-3౭ మహాభారతము, శాంతిపర్వము.

(౧) మనువు. ౬అ. ౨; మహాభారతము. ఉద్యోగపర్వము. 3౬,3౯

విడిచిపెట్టుటే నిజమగుసన్న్యాసము; ఈపని గృహస్థులును జేయవచ్చును. ౨. సన్న్యసింపనిదే మోక్షములేదను భావమును గీత యుపదేశించినదని చెప్పుట సత్యముగాదు. గీతచెప్పిన పద్ధతిలోఁ జేసినకర్మవలన జ్ఞానముసిద్ధించును. ౩. అహంభావము తొలగి, యీశ్వరకర్తృత్వభావము పెంపొందును. మనసంకల్పమును మనమనుసరించినచో నీ సిద్ధాంతము బోధపడును. ఈ యవస్థలోఁ బూర్ణదైవభక్తియునుండును. కర్మమార్గమందీవిధముగా భక్తిజ్ఞానసంకల్పములు మూడునుగలవు.

మనము పేర్కొనిన భావములననుసరించి, సేవా మార్గమున మోక్షప్రాప్తియున్నది; కాని పూర్వమీమాంసార్థములోఁ గర్మకాదు వైదికయాగనిర్వాహణము మోక్షము నీయదు. అవి సాధనమాత్రములే. ఉన్నతజ్ఞానమునకు యజ్ఞములు సోపానములు. కాని దైవార్పణబుద్ధితోడను, స్వార్థరహితముగను నిష్కామముగను చేసినకర్మ, స్వతంత్రముగా మోక్షమునీయఁగలదు; దీనినిజ్ఞానాంగముగా శంకరుఁడు ప్రకటించుటయు, భక్త్యంగముగ రామానుజుఁడు పల్కుటయు ననుచితమే. వారిసిద్ధాంతములను సమర్థించుకొనుటకే, శంకర రామానుజాదులు, కర్మమార్గము గణ్యాతరమార్గమని యర్జునున కుపదేశించుటలో, నాతనిని రణోన్ముఖునిచేయుటకై కృష్ణుఁడు ప్రియసంభాషణచేసెనేకాని, కృష్ణునియుద్దేశ మదికాదని వాదించిరి. ౪. కృష్ణుఁడసత్యబోధనముచే నర్జునునిచే యుద్ధము

(౨) భ. గీ. ౫అ. ౩. (౩) ౪అ. (౪) శంకరగీతాభాష్యము. ౩౬, ౩౯, ౬, ౧-౨; ౧౮.౧౧; రామానుజగీతాభాష్యము. ౫. ౧; ౩. ౧.

చేయింపఁబూనెనని మే మంగీకరింపఁజాలము. చిత్తశుద్ధికై కర్మచేయవలయు నజ్ఞానమునందు నర్జునుఁడు లేఁడు. జనకుఁడు మున్నగువారు, జ్ఞానలోపముచేఁ గర్మలోపములను జేసినవారనియు మేము భావింపఁజాలము. మోక్షసిద్ధ్యనంతరము కర్మకవకాశము లేదనితలఁచుటకును సాధ్యముకాదు. జ్ఞానాగ్నిచే స్వార్థకాంక్షలను గాల్చి, కర్మచేయుటే శ్రేష్ఠమను మతము తనకుబోధింపఁబడినదని జనకుఁడు చెప్పినాఁడు. జ్ఞానసిద్ధికలిగిన తరువాతఁగూడ దేహపోషణావసర కర్మలు మిగిలియుండునని శంకరుఁడు నంగీకరించినాఁడు. ౧ కొన్నికర్మ లంగీకరించినపుడు ముక్తపురుషుఁ డెంతకర్మచేయుననునది నిర్ణయింపఁజాలము. ముక్తపురుషుఁడు తిరిగి కర్మచేయుటవలనఁ గర్మబంధమేర్పడునని భయపడి మానివేసినయెడల యాతనిజ్ఞాన మసంపూర్ణమైనదని చెప్పవలెను. ౨. బ్రహ్మపదార్థమునకుఁ బ్రపంచముతో నిమిత్తములేనట్లే, ఆత్మకు దేహముతో నిమిత్తము లేదని యంగీకరించినను, దేహముకర్మాచరణము చేయుట కాటంకమేమి యున్నది ౩ మానవప్రకృతిలో భిన్నత్వముగలదనియుఁ, గొందఱకు నివృత్తి, కొందరకుఁ బ్రవృత్తి రుచించును గావున, వారి వారి స్వధర్మములననుసరించి వారు కృషిచేయనగుననియు గీత యంగీకరించినది. ౪.

ఈప్రకరణమును ముగించుటకుఁబూర్వము, మానవునకుఁ గర్మస్వాతంత్ర్యమునుగూర్చి గీతాభావములను దెలిసికొన

(౧) ౩. ౮. (౨) ౧౮. ౭; ౩. ౬. (౩) ౪. ౨౧; ౫. ౧౨.
(౪) మహాభారతము శాంతిపర్వము ౩౩౯–౩౪౦.

వలసియున్నది. పూర్వజన్మ కర్మ, వంశలక్షణము, శిక్షణము, పరిస్థితులు, మానవుని సంకల్పమును నిర్ణయించును. విశ్వమంతయు, నొక వ్యక్తిలోఁ బ్రతిఫలించును. పరోక్షముగా, ఁ బ్రకృతి కల్పించుబంధము దైవశాసనముకాదు. "సర్వవస్తువులును దమ ప్రకృతిననుసరించుచున్నవి. నిగ్రహ మెట్లుసాధ్యమగును ?" ౫. సృష్టియను తెరవెనుకనుండి యంత్రికారుని వలె దేవుఁడు జీవులందరను బొమ్మలవలె నాడించుచుండఁగా మానవ ప్రయత్నము వ్యర్థమనితోఁచును. ౬. సంకల్పము ప్రకృతిబద్ధమైనచో మానవున కేస్వాతంత్ర్యమును లేదు. బౌద్ధు లాత్మయే లేదనియుఁ గర్మయే పనిచేయుచున్నదనియుఁ జెప్పుచున్నారు. ప్రకృతి పరీతమైన సంకల్పమున కతీతమగు నాత్మ యొకటున్నదని గీత చెప్పుచున్నది. ప్రకృతి యెట్లుబంధించినను, ధర్మాంగమున సంకల్పమునకు నిర్ణయస్వాతంత్ర్యమున్నది. మానవునకుఁ గర్మస్వతంత్రతగలదని గీత విశ్వసించినది. తాను జేయఁదలఁచిన తత్త్వబోధ పూర్తియైన వెనుక, కృష్ణుఁ డర్జునునితో. "నీ యిచ్చవచ్చినరీతిని జేయు"మని చెప్పెను. ౧. ప్రకృతి కాత్మపై నధికారముగల శక్తి లేదు. ప్రకృతినియమములను మనము పాటించితీరవలెనను నియమము లేదు. మనసంకల్ప వికల్పములే ఆత్మవికాసనిరోధకములని చెప్పఁబడెను. ప్రకృతిలో మనము నిరోధింపఁజాలని శక్తులు కొన్నియు, నిరోధింపఁగలవి కొన్ని చంచలప్రసరణములు నున్నవని చెప్పఁబడెను. దృఢ

(౫) ౧౮. ౫౯-౬౦; 3, 33-3౬. (౬) ౧౮, ౬౧.

(౧) "యథేచ్ఛసి తథాకురు." ౧౮, ౬3.

చిత్తులుగానివారినే ప్రకృతి చలింపఁజేయును. విజ్ఞానవిలసితు లగు మానవులు ప్రకృతినియమముల నతిక్రమింపఁగలరు. విజ్ఞానమయమైన సంకల్పముచే వారు సర్వమును నిర్ణయింతురు. పరిశీలనలేని పశుజీవితమును వారు గడపరు; "ఒకరహస్యమైన శక్తివంటిది మానవునిచేఁ బాపముచేయించునదేదియో యున్నదా ?" దీనికి జవాబు, "కామమే యట్లు పాపములను జేయఁ బ్రోత్సహించుచున్నది. కామమే మానవుని భూలోకశత్రువు." ౨. కామమును నిగ్రహించి, జ్ఞానముచే శీలమును దిద్దుకొనుటకు మానవునకవకాశమున్నది. శంకరుఁ డిట్లువ్రాసియున్నాఁడు: "శబ్దాదికములైన యింద్రియవిషయములలో, నొక్కొక్క యింద్రియమున కిష్టపదార్థాసక్తియు, ననిష్టపదార్థవిరక్తియు జనించును. ఈసందర్భములో నెచట మానవుని కర్మాధికారమునకును, శాస్త్రోపదేశమునకును దావున్నదో నేను జెప్పుచున్నాను. శాస్త్రోపదేశము ననుసరింపఁదలచునాతఁడు ప్రప్రథమముననే యిష్టానిష్టములను బరిత్యజింపవలెను." ౩. కర్మ యొకదశయే కాని, పరమావధికాదు. కర్మ నైదుభాగములొనర్చు యందదృష్ట మొకభాగమని చెప్పిన గీతావాక్యమువలన నిది స్పష్టమగుచున్నది; అధిష్ఠానము, కర్త, కరణము, చేష్ట, దైవము పంచలక్షణములు ప్రతికర్మకుఁ గలవు. తుదిదైన దైవలక్షణమే, అతి మానుషమైనశక్తియు, సృష్టిలోని సర్వజీవుల కర్మల నుచితరీతినిమార్చి, ఫలితములీయఁ గలదియు నైనది.

(౨) 3, 32; ౬, ౫-౬ (౩) శంకరగీతాభాష్యము. 3-3౪

౧౨—మోక్షము

జ్ఞానభక్తి కర్మమార్గములలో మనము దేనిననుసరించినను, జీవబ్రహ్మైక్యానుసంధానమే అన్నిటికి నేకలక్ష్యమై యున్నది. చిత్తము శుద్ధమై, అహంకారము నశించిన యెడల నాత్మపరమాత్మలతో నైక్యమగును. మనము మానవసేవతో నారంభించినయెడల, గర్మానుభవములందే కాక, ప్రాణిజీవములందుఁగూడ మనము పరమాత్మసాయుజ్యమును బొందుటతో మనయాత్ర పూర్తియగును. భక్తివలన నానందసమాధి లభించి యందు బ్రహ్మైక్యము తటస్థించును. ఏబాటనుబట్టి పోయినను, దుదకీశ్వరదర్శనానుభవసాయుజ్యప్రాప్తి నిశ్చయము, ఇదియే ఉత్తమమైన మతము; ఆత్మజీవితము; లేక పూర్ణజ్ఞానావస్థయని చెప్పవచ్చును.

సిద్ధావస్థలోఁగలుగు ననుభవజ్ఞానము, సిద్ధిలేనివాని జ్ఞానము వేఱు, మోక్షము లేక యీశ్వర సాక్షాత్కారము భక్తిఫలము కాని, కర్మఫలము కాని, యెంత సాన్నిహిత్యమునకుఁ దోడ్పడఁగల్గినను, జ్ఞానము కాని కాఁజాలదని శంకరుఁడు చెప్పినది యథార్థము, అది అనుభవజ్ఞానము లేక ప్రత్యక్షజ్ఞానము. ఇట్టి ప్రత్యక్షానుభవమునకే భిన్నమార్గములు కల్పింపఁబడినవి. సాక్షాత్కారసిద్ధినొసగు భిన్నమార్గములవిలువను నిజసరిగా నిర్ణయింపలేము. "నన్నుఁ దెలిసికొనుటకు యత్నింపుము. నన్ను ధ్యానింపలేకున్నచో యోగము నభ్యసింపుము, ఇట్టి యభ్యాసమునకసమర్థుఁడవగుదేని, నీవుచేసిన సర్వకర్మములను నాకర్పించి, నన్ను సేవింపుము. ఇదియు నీవుచేయలేకున్నచో, ఫలాసక్తి

ని విడిచి, నీస్వధర్మము నాచరింపుము."౧. మఱియు, "నిరతాభ్యాసము కంటె జ్ఞానముత్కృష్టతరమైనది; ధ్యానము జ్ఞానము కంటె శ్రేష్ఠతరము; ధ్యానముకంటెఁ, గర్మఫలత్యాగము శ్రేష్ఠతరము; త్యాగముచే శాంతిలభించును."౨. ప్రతిమార్గ మొకప్పుడు శ్రేష్ఠతరమని చెప్పఁబడెను.3. గీతాకారునభిప్రాయములో నేమార్గమైనను బనికివచ్చును; ఎవనికేమార్గము మంచిదో, గీతనిర్ణయింపక, వ్యక్తులకే విడిచిపెట్టెను. "కొందరు ధ్యానముచేతను, గొందరు తత్త్వవిచారణచేతను, గొందరుకర్మ చేతను, గొందరు సేవచేతను, మృత్యువును దరింతురు."౪.

మోక్షమే పరమగతి. జ్ఞానము, మోక్షము, మోక్షమార్గముకూడ ననునర్థములో వాడఁబడినది. జ్ఞానశబ్దమున కిట్లర్థద్వయమున్నదను సంగతినెఱుఁగక కొందరు, జ్ఞానమార్గమితర మార్గములకంటె శ్రేష్ఠతరమైనదనియు, సమాధ్యవస్థలో బ్రహ్మానుభవజ్ఞానమే మిగిలి, భక్తి కర్మ లదృశ్యములనియు వాదించిరి. ఈవాదనకు సమర్థనీయమగు నాధారము లేదు.

మోక్షమనగాఁబరమాత్మతో నైక్యము, దీనికే, ముక్తి, బ్రాహ్మీస్థితి, నైష్కర్మ్యసిద్ధి, నిస్త్రైగుణ్యపదవి, కైవల్యము, బ్రహ్మభావము మున్నగు నామములుపయోగింపఁబడినవి. ఇట్టి బ్రహ్మానుభవస్థితిలో సర్వైకత్వభావము కలుగును. "ఆత్మలో సర్వజీవులు నున్నవి. సర్వజీవులలో నాత్మయున్నది."౧. వైదిక

(౧) ౧౨. ౯-౧౧. (౨) ౧౨. ౧౨.
(3) ౬.౪౬;౭.౧౬.౭.౧౨. (౪) ౧౩.౨౪-౨౫;౧౮.౫౪-౫౬.
(౧) ౬.౨౯.

కర్మాచరణము, యజ్ఞకలాప నిర్వహణము, మున్నగు సత్క్రి యాజాలమువలన లభించుఫలము మోక్షఫలముతో సరిపోదు(౨).

సిద్ధావస్థలో గర్మకెట్టి స్థానమున్నదను విషయములలో భిన్నాభిప్రాయములున్నవి. అట్టి స్థితి(ప్రజ్ఞావస్థలో జీవుని ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వము నిలిచియుండునో లేదో గీతసుస్పష్టముగా వచించి యుండలేదు. గీత, మోక్షావస్థనే, సిద్ధి యనియు, పరాసిద్ధి, పరాంగతి, 'పదమనామయమ్' 'శాంతి' 'శాశ్వతిమపదమవ్య యమ్' మున్నగు మాటలతో జెప్పెను.(౩). ఈనామములవలన నాస్థితిలో వ్యక్తిత్వమున్నదో లేదో స్పష్టముకాలేదు. ముక్త పురుషులకు వ్యవహారప్రపంచవ్యాపారములతో నిమిత్తముండ దని చెప్పువాక్యములు కొన్ని కలవు. వారికి(బ్ర)త్యేకవ్యక్తిత్వమే లేదు గనుక కర్మావకాశమును లేదని చెప్పనగును. ద్వైతమున్నశ్యే మగుటచే గర్మకవకాశమే పోయినది. ముక్తపురుషుడు సర్వ ఙుడు. ఆతడు పరమాత్మతో నేకాత్ముడగును.(౪). ప్రకృతియే కర్మ చేయుచున్నదనియు, బరమాత్మను(బ్ర)కృతి పరిణామకర్మ లతో సంబంధము లేదనియు మనము నిశ్చయించినచో నన్నాడు సిద్ధావస్థలో నహంకారముకాని, సంకల్పముకాని వాంఛకాని లేదని చెప్పవచ్చును. సిద్ధావస్థ గుణరూపాతీత మైనదియు, బూర్ణశాంతి స్వాతంత్ర్యములు గలదియునగును. అది కేవల ము మృత్యువును జయించునదే కాదు; ఏస్థితియందాత్మ తినను

(౨) ౮.౨౮. (౩) ౧౨.౧౦; ౧౬.౨౩; ౧౪.౧; ౬.౪౫; ౮.౧౩; ౯.౩౨; ౧౬.౨౨-౨౩; ౨.౫౧; ౪.౩౯; ౫.౧౨; ౧౮.౬౨; ౧౮.౫౬.

(౪) ఆత్మోప. ౭.౧౮; మద్భాగవతము ౮.౫; ౮.౭.

జన్మమృత్యువులు లేవనియు, బరిణామదశలకతీతమైన, అనంత శాశ్వతబ్రహ్మాత్మభావము లభించినదనియు, నెఱుఁగునో యా బ్రాహ్మీస్థితిసిద్ధించును. శంకరుఁ డిట్టి వాక్యములను గైకొని, గీతలోని మోక్షమును సాంఖ్యులకైవల్యావస్థలో సమానమైన దిగాఁ బ్రకటించినాఁడు. ముక్తి పొందిన వెనుక మనకింకను దేహము నిలిచియున్నచోఁ, బక్వఫలము యొక్క డోలక రాలిపోవు నట్లు, దేహము పతనమగువఱకుఁ బ్రకృతియే దాని యందుఁబని చేయుచుండును. అప్పుడు సిద్ధాత్మ దేహకర్మలతో నెట్టి సంగము లేక యుండును, దేహమున్నంతకాలము, కర్మవ్యాపారముండు నని శంకరుఁడు నంగీకరించెను. ప్రకృతి కల్పితోపకరణములనుండి మనము విడివడఁజాలము. జీవన్ముక్తుఁడు సదేహుఁడై, బాహ్య ప్రపంచ పరిణామముల నెఱిఁగియు నందుఁజిక్కుపడఁడు, కాని ముక్తపురుషుని స్వరూపము పూర్ణదైవస్వరూపముగా మార్పు నొందునను సూచన గీత యిచ్చియుండలేదు. ఆత్మశరీరములు పూర్ణసామ్యములేని భిన్నస్వరూపములు; దేహాభిమాన నాశనముతో నాత్మ పరిపూర్ణత నందును. ఈభావములో, నిర్గుణ బ్రహ్మావస్థకుఁగర్తృత్వమును మన మాపాదింపఁజాలము; ఏలన, సర్వకర్మ ప్రవృత్తికి హేతుభూతమైన అహంకారము, సగుణ వ్యక్తిత్వము నిచట నశించినది. అహంకార పూర్ణనాశనముతో నభ్యుదయమునకుఁ జరమదశ ప్రాప్తించును. కాని నిర్గుణ బ్రహ్మావస్థను గూర్చిన మనభావములు పూర్ణములుగావని శంకరుఁడు స్పష్టపఱిచెను. మనుజజ్ఞానదృక్పథము నుండి పూర్ణబ్రహ్మావస్థను మనము గ్రహింపఁజాలము, ఈయుద్దేశముతో, జీవానేకత్వ

మును జెప్పుగీతాశ్లోకములు నిర్గుణబ్రహ్మావస్థను వర్ణించునవి కావని యాతఁడు నిశ్చయించెను.

సిద్ధపురుషులకును గర్మావకాశమున్నదని చెప్పుకొన్ని శ్లోకములును గలవు. పూర్ణజ్ఞానులైన మహాత్ము లీశ్వరుని వలెనే, తాము లోకమునఁ గర్మచేయుదురు. ౧. సిద్ధావస్థ బ్రహ్మమందు లయమగుటకాదు; ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వముండును. ముక్తాత్మ, పరమాత్మస్థితుఁడయ్యు, సందేశాంశమాత్రవ్యక్తిత్వమును గలిగియుండును. సర్వసృష్టి వస్తుజాలమందు నిండియుండినను, పురుషోత్తముఁ డెట్లు కర్మ చేయుచున్నాఁడో, అటులే, ముక్తపురుషులును జేయవలెను. ఉత్తమగతి పురుషోత్తమసాయుజ్యమే.౨. ఈగతిని బొందినవానికిఁ బునర్జన్మము లేదు. వాఁ డీశ్వరసదృశుఁ డగును. ౩. మోక్షమనగా, జీవ శాశ్వత నాశనముకాదు; దేవునిసాన్నిధ్యమునందుండి స్వేచ్ఛానందము లనుభవించుస్థితియే "నాభక్తులు నన్నుఁ జేరుదురు"౪. మోక్షమునందుఁగూడ, జ్ఞాని ప్రత్యేకవ్యక్తిత్వమును గలిగి యుండునని గీతాకారు నభిప్రాయము. ఈశ్వరసారూప్యము.౫ కలుగునని చెప్పినగీతావాక్యములు కొన్నియున్నవి. మోక్షము దేవునితో సమానత్వముకాక, సాదృశ్యమే.అమృతత్వమనఁగా దేవునిదివ్యకాంతిలో నుండఁగలుగుట. ముక్తావస్థలో మనము

(౧) ౪, ౧౪-౧౫. (౨) నిబశివ్యాసి మద్యోత్ర.
(౩) ౧౮. ౨౧; ౪. ౧౦. మద్భావమాగతాః
(౪) ౭. ౨౩; ౯. ౨౫; ౪. ౯.
(౫) ౧౪. ౨. మమసాధర్మ్యమాగతాః.

వేఱుగానే యుందుము; కాని క్షాళితసర్వకిల్బిషులమై, సర్వసంగ సర్వసంశయబంధ విచ్ఛేదముచేసి, స్వాధీనాత్ములమై, జగత్కల్యాణక్రియాపరతంత్రులమై యుందుము. మన మపుడు నిర్గుణులము కాము;రజస్తమముల నడఁచి,సత్త్వగుణైకదీప్తులమై యుందుము. ౬. రామానుజుఁ డీభావమును సమర్థించి, ముక్తపురుషుఁడు దైవముతో నిత్యయుక్తుఁడై, తనజీవితమునందట్టి మహిమను బ్రదర్శించునని వాదించినాఁడు. అతనిదివ్యతేజమునుండి జ్ఞానము ప్రవహించును; దేవునియందలి భక్తి ప్రేమలలో నాతఁడు నిమగ్నుఁడైపోవును. ఇచట సిద్ధావస్థలో మన మున్నతము, సంశుద్ధమునైన ప్రకృతిలక్షణములను గలిగియుందుము. మనము దేవునియం దుండి, దేవునియందుఁ బనిచేయుదుము. అనగా, కర్మకేంద్రము, జీవక్షేత్రమునుండి దైవక్షేత్రమునకు మాఱును. దైవశక్తి, సర్వవస్తురూపములు ధరించి, వానిలో స్పందించుచున్నట్లు మనకు గోచరించును. ప్రతిజీవియుఁ దన కేంద్రావధుల నీశ్వరునియందున్నవని యెఱుఁగును. బ్రహ్మానుభవస్థితిలోఁగూడ జీవికిఁ బరిశుద్ధాత్మ వ్యక్తిత్వ మున్నదని రామానుజసిద్ధాంతము.

ముక్తపురుషుఁడు నిర్గుణబ్రహ్మమందు లయమంది, ప్రపంచఘోషాతీతమైన శాంతిని బొందునని యొకభావమును, ఈశ్వరసాన్నిధ్యమును మాత్రమే పొంది, క్షుద్రకాంక్షలచే జనించు దురంతదుఃఖముల కతీతమైన నిత్యసుఖప్రాప్తి గలిగి, శుద్ధాత్మలమై యుందుమని యింకొకభావము నితరేతర విరోధములై

(౬) శాంతరజసమ్. ౬. ౨౭.

యున్నవి. గీత మతగ్రంథమగుటచే సగుణదైవమూర్తిమత్త్వ ము నంగీకరించి పోషించినది; మానవునిలోని యాత్మ, జ్ఞాన శక్తులు, ప్రేమౌదార్యములు పూర్తిగాఁ గలదైన సద్వృత్తిస్థితినం దుట కర్తవ్యమని యుపదేశించినది. దీనినిబట్టి గీతాతత్త్వము ఉపనిషద్విరుద్ధమని తలఁపరాదు. ఇంతలి విరుద్ధమైన దృక్పథమంశ మును గూర్చి మాత్రమే, నిర్గుణబ్రహ్మమూ సగుణదైవమూ పరమసత్య మనునది. గీతాతత్త్వచర్చా సందర్భములో గీత, ఉపనిషత్ప్రతిపాదితమైన నిర్గుణనిరాకార బ్రహ్మభావమునకు వ్యతిరేకము గాదనియు, మన మతానుష్ఠానదృక్పథము నను సరించి, నిర్గుణబ్రహ్మమే సగుణమైన పురుషోత్తమ రూపమున గోచరించుననియుఁ జెప్పియున్నాము. పరిమితమైన మానవబుద్ధి కింకొక యుపాయము లేదు. అందుచే, నీ రెండు భావములును, నిర్గుణబ్రహ్మమును గూర్చిన బుద్ధి, జ్ఞాన, అనుభవజ్ఞానములచేఁ గల్పితములైన ద్వివిధరూపములని మనము చెప్పుకొనవచ్చును. మన అజ్ఞానదృష్టికి నిర్గుణబ్రహ్మము నిష్క్రియాత్మకమైన లోకసంబంధములేని యొకతత్త్వముగ నుండి, కర్మ కవకాశము లేనట్లు తోపించును. మానవదృక్పథమునుండి మనము దానిని గ్రహింపవలయు నన్నచో రామానుజుని తత్త్వమే తప్ప గత్యం తరము లేదు. నిర్గుణసగుణ బ్రహ్మలొకటే యని చెప్పుటకుగీత, పూర్ణానుభవావస్థలో మాత్రమే యట్టి యేకత్వము గోచరించు ననియు, నది యెట్లో చెప్పుట సాధ్యము కాదనియుఁ జెప్పినది. నిర్గుణబ్రహ్మము వలెనే ముక్తపురుషులు నిర్గుణత్వమునొంది నను, సగుణదైవమువలెనే, ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వములను బడి

ర్శింతురు. ఈవిధముగా గీత, నిరాకారనిర్గుణ శాంతబ్రహ్మ భావమును, సాకారసగుణ క్రియాత్మకశక్తి రూప పురుషోత్త ముని భావమును సమన్వయించినది.

మరణానంతరము ముక్తజీవావస్థ యెట్టిదైనను, దేహావసాన పర్యంతము ముక్తపురుషుఁడేదో కొంతకర్మ చేయవలసి యున్నది. ఈకర్మ ప్రకృతియే చేయునని శంకరాచార్యుఁడును దేవుఁడే చేయునని రామానుజుఁడును జెప్పిరి. కర్తృత్వాహంకార రహితమైనకర్మ నిట్లు రెండువిధములుగాఁ జెప్పిరి. విశృంఖలమైన స్వేచ్ఛతో, నంతరంగమున నానందము, శాంతియు వెల్లివిరియుచుండ,ఁ దానుజేయు కర్మకు బాహ్యోపకరణములపై నాధారపడక, ముక్తపురుషుఁడు తనకర్మను నిర్విఘ్నముగాఁ గొనసాగించును. ముక్తపురుషులకు సంశయసంజాత క్లేశభార మిసుమంతయు నుండదు. వారిముఖ విలాసములో నజ్ఞానాంధకార లేశమునకుఁ దావుండదు. వారు తమజ్యోతిర్మయావలోకనములచే, నిశ్చయ గంభీరకంఠధ్వనిచే, వారి యనుభవ విశ్వాసము లమోఘములని స్ఫురింపఁజేయుదురు. దేహావసరములు కాని, కామములుకాని, వారిని స్వాధీనమొనర్చుకొనఁజాలవు. సంపద్విపత్తులు వారికి గర్వదైన్యముల నొసఁగవు చిత్తచాంచల్య భయ క్రోధములు వారెఱుఁగరు. వారు నిత్య ప్రసన్న మనస్కులై, స్వచ్ఛబాల్యముఖ సరోజ విరాజమానులై యుందురు. ౧.

(౧) బాలభావస్తథా భావో నిశ్చింతో యోగ ఉచ్యతే. జ్ఞానసంకలినీ ము.

ముక్తజీవి పుణ్యపాపముల కతీతుఁడు, పరిపూర్ణతచే ధర్మము నాతఁ డతిక్రమించినాఁడు. ఆతఁడాత్మజ్ఞాన పరిపూర్ణతచే విశ్వవిశాలమగు నౌదార్యము, సామర్థ్యము, తేజము కలిగి, నీతి సూత్రములకతీతుఁడై ప్రవర్తించును. పునర్జన్మ హేతువగు నేదేని పాపకర్మ నాతఁడాచరించినను దానివలన నాతఁడు బద్ధుఁడు కాఁడు, సామాన్య మానవసమాజమును బంధించు నియమము లాతనికి వర్తింపవు. ముక్తపురుషుఁడు, పూర్ణ నిరంకుశస్వాతంత్ర్య మును గలిగియుండునని గీత భావించినది. నీట్షేతత్త్వజ్ఞుఁడు ప్రకటించిన మానవాతీత పురుషునివలె (Super man) దుర్బ లులు, నల్పులు, నసమర్థులునగు వారియెడనోర్పుచూపఁజాలని ప్రవర్తనము నీముక్తపురుషులు లోకములోఁ బ్రదర్శించినయెడల దీనిసిద్ధాంతము ప్రమాద సంభరితమైనదగును. గీతచెప్పు ముక్త పురుషులు సాంఘిక నియమములను పాటింపకున్నను, నవి గౌర వింపఁదగినవని నిస్సంశయముగాఁ బ్రకటించిరి. ముక్తులైన మహాత్ములు తాము క్లేశము నొందకుండు టేకాక, యితరులకు నే క్లేశములను గలిగింపరు ౧. లోకహితార్థము జీవించుట వారి ప్రకృతిగా నుండును. లోకములోని సర్వజీవులయెడల నీ మహాత్ములగు ముక్తపురుషులు సమత్వమును గలిగి యుందురు. వారు సజీవమగు నాత్మజ్ఞాన చేతస్కులై, సాంఘిక నియమా నుష్ఠానముచే మానవు లాత్మవికాస పరిపూర్ణత నందవలెనని బోధింపఁజూతురు. వారిలో దైవసంకల్ప మెట్లు గోచరించిన నట్లు నియత కర్మాచరణ మొనర్చుచుందురు.

(౧) ౧౨. ౧౫.

గీత యొక నైతికసమాజము నంగీకరించినను, ధర్మసమాజమునొకటిఁ బ్రకటించెను. సంఘముతో సంబంధము లేని అనంతాభ్యుదయావకాశము వ్యక్తికిఁగలదని గీత బోధించెను. సన్న్యాసి, సంఘవర్ణధర్మములన్నిటికి నతీతుఁడు. ఇది మానవుఁడు సంపాదింపఁగల మహోత్కృష్టపదవి. భార్యాసుతాదిక సర్వబాహ్యసంబంధములను విసర్జించి, తానుఁదన యీశ్వరుఁడుగలిసి, వనగుహాంతరమున నేకాంతవాసియై, సంపూర్ణసంతుష్టి నొందఁగలశక్తి మానవునకిచ్చిన దీసన్న్యాసి ధర్మము. ఇది సంసారమునుండి పలాయనధర్మముకాదు; ఆతఁడు సంఘమునకు దూరస్థుఁడైయున్నను, సర్వజీవ కృపాపరతంత్రుఁడై జీవించును. కైలాసశిఖరముపై ధ్యానగతుఁడై యున్న పరిపూర్ణసన్న్యాసి చక్రవర్తియగు శివునివలె, లోకకల్యాణముకొఱకు విషమైనఁ ద్రాగును.

పరిశీలిత గ్రంథములు

౧. తెలాంగ్; భగవద్గీత, యస్. బి.ఇ. వాల్యూము ౮
౨. క్: గీతారహస్యము.
3. అరవిందఘోషు: గీతారహస్యములు.

భారతీయ తత్త్వశాస్త్రము

దశమాధ్యాయము.

బౌద్ధమత స్వరూపము

౧—బౌద్ధమతశాఖలు

బుద్ధుని జీవితకాలమునందే, అనుచరులలో ౧. భేదాభిప్రాయములుద్భవించినవి కాని, యాతని మహత్తర వ్యక్తిత్వ ప్రభావముచే వృద్ధి నొందఁజాలకపోయినవి. ఆతని మరణానంతరమా భేదములు బహిర్గతములైనవి. రాజగృహమందు మొట్టమొదట సంకలనము చేయఁబడినవియు నేఁటికిని సిలోనునందు నిలిచియున్నట్టియు త్రిపిటకములు ధేనువాదములోనివని హీనయాన శాఖస్థులు నమ్ముదురు. ఈప్రథమసంఘ సమావేశము, విభేద ప్రతిఘటనమున్నప్పటికిని, సన్న్యాసి ధర్మశాసనమును గొంత సడలింప యత్నించినది. దీని యనంతరమొక నూరేండ్లకు వైశాలియందు రెండవసంఘ సమావేశము జరిగినది. ఈసభయందు వినయ సిద్ధాంతాచరణములు పరిశీలింపఁబడి, నియ

---

(౧) దేవదత్తుని యత్నములనవలోకింపుఁడు.

మాతిక్రిమణాచారముల నేమైన నంగీకరింప వలెనా లేదా యనువిషయము చర్చింపఁబడెను. తీవ్రివివాదమైన వెనుక, సంప్రిదాయవాదులైన స్థవిరులు ౨. లేక వృద్ధులు, నియమో ల్లంఘనములను నిరసింపఁగల్గిరి. అభ్యుదయపక్షమైన మహా సాంఘికులు, సభలోఁ దామోటుపడినను, నధికసంఖ్యాకమైన యనుచరవర్గమును గలిగియుండిరి. వీరందఱును గలిసి మహా సంగీతి యనునొక సభనడిపిరి. ఈసభాంశావర్ణనము, సనాత నుల దృక్పథమునుండి రచింపఁబడినది. దీపవంశ గ్రింథమునఁ గలదు. 3. ఈసభ మతమును ధ్వంసమొనర్చెననియుఁ బూర్వ మతగ్రంథములను విచ్ఛేదమొనర్చెననియు, నికాయములందలి సిద్ధాంతప్రివచనములను దాఱు మాఱొనర్చెననియు, బుద్ధోప దేశమందలి యుద్దేశమును నాశమొనర్చెననియు వర్ణింపఁబడి నది. సనాతనాభ్యుదయ వర్గముల మధ్యమందు వివాదాంశము లలో ముఖ్యమైనది బుద్ధత్వప్రాప్తివిషయము, వినయధర్మముల మార్పులేని సక్రిమానుష్ఠానముపై నది యాధారపడియున్న దని స్థవిరులు వాదించిరి బుద్ధపదవి ప్రతిమానవుని యందంత ర్నిహితముగా నున్నదనియు, దానిని సక్రమావిష్కరణము చేయుటచేఁ బ్రతివ్యక్తియుఁ దథాగతస్థితిని బొందవచ్చుననియు నభ్యుదయ వర్గీయులు వాదించిరి. స్థవిరవాదము పరంపరగా వచ్చిన నేఁటిసిలోను బౌద్ధులధర్మమని చెప్పుదురు. బౌద్ధమతము తన రెండవశతాబ్దమునందే, పదునెనిమిది శాఖలుగాఁజీలి

(౨) పాళీభాషలో థేరులు.

(3) గీ.

ప్రతిశాఖయుఁ దనదే సరియైన ప్రాచీనబౌద్ధమని సమర్థించెను. తరువాత నశోకునికాలము ౧. వఱకు బౌద్ధమతమెట్లు నడచి నదో మనకుఁ దెలియదు. బుద్ధునికి రెండున్నర శతాబ్దముల యనంతరము, మౌర్యచక్రవర్తియైన అశోకుఁడీమతమును స్వీకరించుటతో నిది విశేషవ్యాప్తి నొంద నారంభించెను. బుద్ధుని మరణానంతరము మూఁడుశతాబ్దములవఱకు, నొక హిందూ మతశాఖగానున్న బౌద్ధమతము, ముఖ్యముగా నశోకచక్రవర్తి కృషివలనఁ బ్రపంచమతమై విలసిల్లినది. ౨. కాబూలు ప్రాంతమునుండి గంగానదీముఖ ప్రదేశము వఱకును, హిమాలయములనుండి వింధ్యపర్వతశ్రేణివఱకును వ్యాపించినఁ దనరాజ్యమందంతటను, శాశ్వతములై యుండఁగల స్తూపములను నిర్మింప నశోకుఁ డాజ్ఞాపించెను. కాశ్మీరమునుండి సిలోనువఱకుఁగల దేశములోని వివిధభాగములకును, దనరాజ్యములో లేని యితర ప్రాంతములకును, నాతఁడు మతప్రచారకుల నంపెను. మత ప్రచారకుల నాతఁడు సిరియాప్రభువు రెండవ అంటియోకస్ వద్దకును, ఈజిప్టుపరిపాలకుఁడగు రెండవ టాలెమీ వద్దకును, మాసిడోనియా చక్రవర్తి ఆంటిగోనస్ గోనటాస్ వద్దకును, సైరిన్ రాజగు మాగస్ వద్దకును, ఎపిరస్ సార్వభౌముడగు రెండవ అలెగ్జాండరు వద్దకును బంపెనని పదమూడవశాసనము చెప్పుచు

(౧) "బుద్ధుని మరణానంతర నొకటిన్నర శతాబ్దముల కాలమందు బౌద్ధమత మెట్లునడచినదో, చెప్ప స్వజాతీయ విజాతీయాధారములెవ్వియుఁ గానరావు." రైస్ డేవిడ్సు బౌద్ధభారతవర్షము పుట ౨౧౯.

(౨) చూడుము. వి. స్మిత్ అశోక. పు. ౨౨.

న్నది. క్రీ.పూ. ౩-వ శతాబ్దమున బౌద్ధమతము కాశ్మీరము సిలోనులందుఁ బ్రవేశించి, క్రమముగా నేపాళము, టిబెట్టు, చైనా,జపాన్, మంగోలియా దేశములలో వ్యాపించెను. అశోక పుత్రుఁడగు మహేంద్రుఁడు, సిలోనునందలి బౌద్ధమతాధిపతిగాఁ జేయఁబడెను. బౌద్ధమతమునఁ దలలెత్తుచున్న నూత్న భావములను జూచి, అశోకుఁడు బౌద్ధమతములోని ధర్మము నెక్కుడుగాఁ బ్రచారము చేసెను. ౧. బౌద్ధమత సన్న్యాసులకుఁ గల్గిన గౌరవప్రతిష్ఠలఁజూచి, వంశీయశీలురు పెక్కురిందుఁ జేరిరి. మహావంశగ్రంథము చెప్పినరీతిని, "మతద్రోహులు స్వార్థప్రయోజనము లాసించి, కాషాయాంబరముల ధరించి, తమకుఁ దోచిన భావములనే బౌద్ధమతధర్మములని ప్రకటించి, తమకుఁ గలిగిన సంకల్పమే ధర్మమని ప్రచురించిరి." ౨. మొగ్గలిపుత్రుఁడైన టిస్సాఅధ్యక్షతక్రింద మూఁడవమత మహాసభ, మతమును శుద్ధిచేసి కాపాడునిమిత్తము పాటలీపుత్రమందు సమావేశమయ్యెను.

చాలవఱకు దేశాంతరులై భారతవర్షమును బరిపాలించుచున్న యవనులు, శాకులు, క్షాత్రప, శాతవాహన, పహ్లావకుషాణాదులు వెంటనే బౌద్ధమతావలంబులైరి. దక్షిణ పశ్చిమదిశ

(౧) అశోకుఁడు శిలాశాసనములలో నొకదానియందు, కనకముని స్తూపమును రెండవమారు స్థాపింపుమని యాజ్ఞాపించినట్లు చెప్పినాఁడు. స్తూపనిర్మాణములు, తీర్థయాత్రలు మున్నగువానికిఁ బ్రజలలవాటుపడియున్నట్లు తెలియుచున్నది. కనకముని పూర్వబుద్ధుఁడను విశ్వాసమువలన, బుద్ధపరంపరయందుఁ బ్రజలకప్పుడే విశ్వాసమేర్పడియుండెనని స్పష్టము.

(౨) ౩౮-౩౯

లందు బ్రాహ్మణమతప్రతినిధులగు భూపాలురు గొందఱున్నను, నధికసంఖ్యాకులు బౌద్ధులైరి. క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దములో రాజ్యముచేసిన గుప్తులకాలమున బ్రాహ్మణమతము పునరుజ్జీవితమైనది. చంద్రగుప్తుని మధురశాసనములు, స్కందగుప్తుని బీహారుశాసనములు సముద్రగుప్తుఁడొనర్చిన అశ్వమేధమును వర్ణించినవి. బ్రాహ్మణమత పునర్విజృంభణమును దెల్పు నితరాధారము లనేకములున్నవి. శివ విష్ణుమతశాఖలు జనసామాన్యములో వ్యాపించినవి. వాసవదత్తలో సుబంధుకవి, జైమిని శిష్యులు బౌద్ధసిద్ధాంతమును ఖండించిరని వ్రాసియున్నాఁడు.(౪) బౌద్ధుల ముఖ్యభాషయగు ప్రాకృతము. సంస్కృతభాషచే నతిక్రమింపఁబడెనని, నాఁటి బౌద్ధ సంస్కృతశాసనములే తెల్పుచున్నవి. బ్రాహ్మణమతము ననుకరించి, బౌద్ధమతము బుద్ధునే దేవునిగాఁ జేసినది. బుద్ధునివిగ్రహములను స్థాపించి, సగుణమూర్తి కారాధనములు బయలుదేరి, కనిష్కుని సమకాలికుఁడగు నాగార్జునుఁడిట్టివిధానమునకు రూపమొసఁగి, మహాయాన బౌద్ధశాఖను స్థాపించెను. ఇతనికిఁబూర్వమే యిట్టి పూజాపద్ధతులు పెంపొందియున్నవి. థేరవాదులనుండి మహాసాంఘికులు చీలిపోయినయుద్యమము మహాయానబౌద్ధశాఖగాఁ బరిణమించినది. పూర్వ బౌద్ధక్షీణదశ, మహాయాన శాఖాసముద్భవము బ్రాహ్మణమత పునర్వికాసము నేకకాలమునందే జరిగినవి. కనిష్కునికాలమున పంజాబులోని జలంధరునగరమున జరిగిన

(3) ౫౫౦ క్రీ. శ.

(౪) కేచిజ్జైమిని మతానుసారిణా ఇవ తథాగత మతధ్వంసినః

సభలోని సిద్ధాంతములను మహాయాన మనుసరించును. మూల సిద్ధాంతమును విస్తరించి, నూత్న భావములను జేర్చి, జనసామాన్యుల మూర్ఖవిశ్వాసవైచిత్ర్యముల లిందు విశేషముగాఁ గల్పించియున్నారు. హీనయానము పాళీభాషాన్వితమైన పూర్వశాఖ; మహాయానము సంస్కృతభాషాంచితమైన నూతనశాఖ. ఆది బౌద్ధమతముయొక్క మూలరూపమును, బుద్ధుఁడుపదేశించిన వైజ్ఞానిక, సన్న్యాస, పవిత్రధర్మములను, తాను రక్షించి, పోషించుచుంటినని హీనయానము చెప్పును. మహాయానము యోగ, దైవ, భక్తితత్త్వముల నభివృద్ధిచేసెను. సిలోను బర్మాలలో హీనయానము తన యౌన్నత్యమునిలుపుకొనఁగా, మహాయానము నేపాళ, చైనా దేశములం దభివృద్ధిపొందెను. బాహ్యప్రపంచముతో సంబంధములేని యాంతరంగికదృష్టి హీనయానమునకును, లోకపరిస్థితులననుసరించి, వ్యవహారదృష్టిగల మహాయానమునకును నిట్టిభేదము,బౌద్ధమతచరిత్రములోఁ దుదివఱకుఁ గోచరించును. మహాయానము సర్వజనోపకారియైన మార్గము; హీనయానము కొలఁదిమందికే పొందసాధ్యమగు నల్పమార్గము. హీనయానమును ముఖ్యమతముగా నంగీకరించిన దక్షిణాపథము కనిష్కుని సభ నంగీకరింపలేదు. దక్షిణమున సిలోను మున్నగు చోటులందు వ్యాప్తిగాంచిన కారణమున హీనయానము దక్షిణబౌద్ధమనియు, నుత్తరదేశములందు మహాయానము టిబెట్టు, చైనా, మంగోలియా, కొరియా, జపాన్ మున్నగు చోటులందు వ్యాపించిన కారణముచే నుత్తరబౌద్ధమనియుఁ బిలువఁబడెను. కాని యీవిభాగము స్థిరమైనదికాదు. రైస్ డేవిడ్సు ఇట్లు వ్రీక

టించినాఁడు: "దక్షిణోత్తర బౌద్ధశాఖల లనఁబడు వానియందు, నేఁడుకాని, పూర్వముకాని, భాషయందుఁగాని, భావములందుఁ గాని యెట్టి ఆంతరంగికసమన్వయము లేదు."౧. బౌద్ధ వాఙ్మయ మంతయునుత్తరదేశముననే జన్మించెననియు, రెండుశాఖలు నెట్టి సంబంధము లేని ప్రత్యేకమతములుగావనియు, వీని కన్యోన్యభావ సంక్రమణ మున్నదనియు మనము గుర్తించినచో వీనికి దక్షిణోత్తరశాఖానామము లనవసరములని బోధపడును. కాని హీనయాన మహాయానములకుఁ గొంతభేదము క్రీ. వె. ౪-వ శతాబ్దమునకుఁ బూర్వమే బ్రబలియుండెను. ఫాహియాన్, యువాన్ చ్వాంగులు హీనయానమును స్మరించిరి, లలితవిస్తారమునందు నిది పేర్కొనఁబడినది.

హీనయానము పాళీమత గ్రంథముపై నాధారపడియున్నది; బౌద్ధమతసంస్కృతగ్రంథములన్నియు మహాయానమునకుఁ జెందినవి. మహాయానమతమున కొకప్రత్యేకమత గ్రంథము లేదు; ఏలన నదియొక ప్రత్యేకశాఖాభావములను గలిగియుండలేదు.౨.

౧. బౌద్ధభారతవర్షము పుట ౨౭3.

౨. మహాయానశాఖకు ముఖ్యగ్రంథము లీదిగువ తొమ్మిదియునై యున్నవి. (౧) అష్టసాహస్రికా ప్రజ్ఞాపారమితము (౨) గండవ్యూహము (3) దశభూమీశ్వరము (౪) సమాధిరాజము (౫) లంకావతారము (౬) సద్ధర్మపుండరీకము (౭) తథాగతగుహ్యకము (౮) లలితవిస్తారము (౯) సువర్ణప్రభాసము. క్రీ.వె. 200 లకుఁజెందిన ప్రజ్ఞాపారమితము బోధిసత్త్వుని ఆఱుసిద్ధులనుగూర్చియు, నందు ముఖ్యముగా నత్యున్నతమైన శూన్య సిద్ధాంతజ్ఞానమునుగూర్చియుఁ జెప్పినది. దీనిసంగ్రహరూపము తనమాహాత్మ్యమిక

౨—హీనయాన బౌద్ధమతము

మతగ్రంథసిద్ధాంతముల కనుగుణమైన వికాసమే హీనయాన బౌద్ధమతము. వీనియందుఁ బ్రకటింపఁబడినవి శాస్త్రపద్ధతిలేనిభావములు, మిళిందమునందును గోచరించును; అనంతరము వీని నభిధర్మములుగా వైభాషికులు లేక సర్వాస్తివాదులును, బుద్ధఘోషుఁడు తనగ్రంథములందును, అభిధర్మసంగ్రహమునందును విస్తరించిరి. హీనయానము ననుసరించి, సర్వ

సూత్రముల కనుగుణముగా నాగార్జునుఁడు రచించెనని వాడుకగల మహాయానసూత్రములు. గండవ్యూహము బోధిసత్త్వమంజుశ్రీస్తవమును, శూన్యతధర్మకాయము, బోధిసత్త్వులచే లోకసంరక్షణమునను మూఁడుసిద్ధాంతముల ప్రకటించును. దశభూమీశ్వరము (క్రీ.వె. ౪౦౦) బుద్ధత్వసిద్ధికిఁగల పదిదశలను వర్ణించును. బోధిసత్త్వుఁడుత్తమగతినిబొందు ధ్యానదశావిశేషములను వర్ణించునది సమాధిరాజము. లంకావతారసూత్రములు (క్రీ.వె; ౪౦౦) యోగాచార లక్షణముల వర్ణించును. సద్ధర్మపుండరీకము (క్రీ.వె. ౨౫౦) బుద్ధుని సర్వదేవతాధిపతినోఁ జర్చి, యాతఁడు పూర్వయుగసహస్రములందుండెననియు, ముందెల్లప్పుడుండుననియు రచించెను. ఈగ్రంథమునను సరించి, బుద్ధోపదేశమును విని, సత్కర్మాచరణ మొనర్చినచోఁ బ్రతిమానవుఁడు బుద్ధుండు కాఁగలఁడు. బుద్ధస్మరణ చిహ్నములైన స్తూపాదికములు నిర్మించినవారు నుత్తమగతినిఁ బొందుదురు. లలితవిస్తారము బుద్ధలీలను వర్ణించును. బుద్ధునిజీవితకర్మ పరమేశ్వరలీలగాఁ జెప్పును. దీనిననుసరించియే ఎడ్విన్ ఆర్నాల్డు "ఆసియా కాంతి' గ్రంథమును రచించెను. సువర్ణప్రభాసమందలి విషయములు కొన్ని తాత్త్వికములు, కొన్ని గాథలు; ఇందుఁదాంత్రికప్రక్రియగలదు. సుఖావతీవ్యూహము, అమితాయుర్ధ్యానసూత్రము, వజ్రచ్ఛేదికము జపానులో విశేషప్రచారమును గల్గియున్నవి. సుఖావతీవ్యూహము (క్రీ.వె. ౧౦౦) స్వర్గమును వర్ణించి, అమితాభుని స్తుతించెను. హిందూపురాణ సామ్యముగల కారండవ్యూహము అవలోకితేశ్వరుని స్తుతించును. పరమేశ్వరుఁడధోముఖుఁడై,

వస్తువులు క్షణికములుగా. స్థిరమైనవని చెప్పఁబడిన దేశము, నిర్వాణము నిజముగా లేనివస్తువులు. అవి కేవల నాస్తికభావనామములు, క్షణికములైనధర్మములు, వస్తుస్వరూపము వ్యక్తి లేనిభావములు; కర్త లేనియూహలునున్నవి. ఈతత్త్వము వ్యక్తులు కాని వస్తువులుకాని లేవనుక్షణికదశాప్రదర్శనవాదము.౨. అల్పములు క్షణికములునగు ధర్మములే, కారణకార్యములుగాఁ గలిసి, నామమాత్రములగు నసత్యద్రవ్యములను బ్రదర్శించుచున్నవి.

జీవితముయొక్క-లక్ష్యము నిర్వాణము లేకజీవనాశనము, మనజీవనమంతయు నేదోయొకకోరికకలది; అందుచే బంధము.౩ నిర్వాణము ప్రాప్తించినవెనుక మిగులునదేమైన నున్నదాయను విషయములో హీనయాన మాలోచింపదు.

జీవలోకమునందనంత కృపాపూర్ణుడై, సర్వప్రాణులు మోక్షముపొందువఱకు దానను బొందననియుండువాడు. సర్వజీవులు మోక్షముపొందవలెనను తీవ్రకాంక్షయందు గోచరించును. మహావస్తువు హీనయానగ్రంథమందును. బుద్ధుని లోకోత్తరపురుషునిగా విశ్వసించు మతవిరోధమైన లోకోత్తరవాదుల గ్రంథమిది. ఇందు మహాయాన సిద్ధాంతము లనేకములున్నవి. అశ్వఘోషుని బుద్ధచరితము (క్రీ. శ. ౧౦౦) మహాయాన మహితగ్రంథములలో నొకటి. సౌందరనందకావ్యము నితఁడే వ్రాసెను. వజ్రసూచియు నితనిగ్రంథమందురు. ఆర్యశూరుఁడనుకవి (క్రీ. శ. ౪౦౦) సుప్రసిద్ధజాతకమాలా గ్రంథమును రచించెను. శాంతిదేవుని (క్రీ. శ. ౭౦౦) శిక్షాసముచ్చయము మహాయాన సిద్ధాంతగ్రంథము. బోధిచర్యావతారము త్కృష్ట మతగీతము, ఇంకను వివరములకు చూడుము సంస్కృతబౌద్ధసారస్వతచరిత్ర—నారిమన్, రాజేంద్రలాల మైత్రా నేపాళ బౌద్ధసాహిత్యము. ఇచటనిచ్చిన తేదీలూహింపబడినవి.

౧. యత్ సత్ తత్ క్షణికమ్. ౨. పుద్గలనైరాత్మ్యమ్. ౩. దట్లియు. బి. టి. పుట. ౧౬౨.

హీనయానమునకుఁ బ్రధానమైనది అర్హతాదర్శము, ఈపదవి స్వయంకృషివలన లభించునని హీనయానసిద్ధాంతము. సత్యచతుష్టయమునుగూర్చి తపోధ్యానములే సాధనములు.౪. అర్హతస్థితినందినవారికి బుద్ధత్వము లభించునా యను విషయమునుగూర్చి హీనయానము మౌనము వహించినది. ప్రతిప్రాణి కిని బుద్ధత్వము ప్రాప్తించునాయను విషయమునుగూర్చియు నది స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండలేదు. అర్హతపదవియే లక్ష్యముగాఁ గల కేవలస్వార్థపరమైన యీయాదర్శము, కృపాకారుణ్యసముద్రుఁడైన బుద్ధుని యాదర్శమునకు విరుద్ధమును, నిరుపయోగమునైనది. మఱియు హీనయానము బుద్ధుఁడే రక్షకుఁడను విశ్వాసమును గలిగియున్నది; ఈవిశ్వాసము మంచిదే కావచ్చును గాని, అసలు బుద్ధుని యుపదేశమునకు విరుద్ధమైనది. ఇబ్సేనువాక్యములలో హీనయాన బౌద్ధమతము నిటు సంగ్రహింపవచ్చును; "ప్రపంచచరిత్ర మంతయు నొక మహావిధ్వంసక కార్యమనితోఁచు క్షణములుగలవు; కావున నొకటే ప్రధాన విషయము; ప్రతివ్యక్తియుఁ దన్నుఁదాను గాపాడుకొనుటే."

అర్హతపదవియే మహోత్కృష్టపదవి. అచటఁగామాగ్ని చల్లారి, పునర్జన్మబంధ హేతువగు కర్మ లేకుండును. తన యుపదేశారంభకాలమున బుద్ధుఁడిట్టి పదవిని బొందెను. భూమిపై నాత్మనిగ్రహముచే నిర్వాణము నార్జించుట కేమానవాతీతశక్తియు నవసరములేదు. జీవకోటిలో నుతమోత్తముఁడగు

౪. దర్శనభావనములు.

బుద్ధుని మనము గౌరవించుటకుఁ గారణమాత్రఁ డీటిస్థితిని బొందిన మార్గదర్శి; తత్సాధనవిధానము నుపదేశించినవాఁడు, అంతకంటె విశేషమేమియును లేదు. మానవప్రవృత్తి కలాపమునకు దూరమైన, యేకాంతగుహాంతరములందు ధ్యానయోగముచే నిర్వాణము నార్జింప హీనయానస్థులు ప్రయత్నింతురు. ఖగ్గవిసాణసుత్తమందు సంసారసమాజ సంబంధములు పూర్తిగా నిషేధింపఁబడినవి. "సంఘజీవితము సల్పువానికి మమకారముదయించును; దానివలన దుఃఖము సిద్ధించును."౧. హీనయానమతానుచరులు రాజమార్గములఁ బోవునపుడు, బాహ్యసౌందర్యములచేఁ దామాకృష్టులుగాకుండ ముకుళితనేత్రులై పోవలయునని నియమముగలదు. వివేకవంతుఁడు "మండుచున్న అగ్నికణములను వలె దాంపత్యజీవితమును విసర్జింపవలెను."

"ప్రపంచసంగము వలన మనఃక్లేశముదయించును;
గృహస్థజీవనములోఁ జిత్తవిక్షేపకారణ పాంసుపటలి చెలరేగును,
గృహ బంధుమిత్రాది బంధనిర్ముక్తమైన స్థితియే,
సన్న్యాసి నిత్యముఁ గోరు నేకైకపదవి."౧.

విశుద్ధిమగ్గము ననుసరించి నిర్వాణము పొందఁగోరువాఁడు, మహత్తర ధర్మబోధక పాఠశాలయనఁదగు శ్మశానవాటికకుఁబోయి, ప్రపంచము, జీవుఁడు నివన్నియు ననిత్యము

(౧) ౨౪.

(౧) సుత్తనిపాతములోని మునిసుత్తము. ౧౪. ౧౨. మిలిందప్రశ్న మాహాత్మ్యము. ౪౪ ౫.౧.

లని యది బోధించు నుపదేశమును వినవలెను. మమకార క్రియాన్వితమైన జీవితమువలన మనము లక్ష్యమును సాధింపఁజాలము. కామపేర్మిలు లేని అస్వార్థతాదర్శ ముత్సాహజనకమైనదికాదు. సరియైన సంఘనిర్మాణములేని యాదినములలో నీభావముల కెక్కుడు ప్రాధాన్య ముండి యుండవచ్చును. కాని ప్రపంచ మొక మఠముగా మాఱఁజాలదు. బలవంతముగా నాబాల గోపాలమును, శాసనముచే సన్న్యాసులను జేయఁజాలము. మానవజీవితము, జీవితమునందు జుగుప్సాభావ మొక్క దానితో నిండినదికాదు. నిజమగు సన్న్యాసము ప్రపంచదుఃఖముల యెడ నౌదాసీన్యము వహించుటకాదు; ఘోరప్రవృత్తి రంగమధ్యమున నిశ్చంచలమై యుండఁగల యొక ప్రశాంత కేంద్రములను నిర్మించుకొనుటే. కఠోరప్రపంచ నినాదముల మధ్యమందు, సన్న్యాసి యేకాంతమందిరమునందే కాకుండ, మన మచంచలస్థిర చిత్తమునుగల్గి ప్రవర్తించుశక్తిని బొందియుండఁ గలుగుటే నిజమగు వేదాంతము. మూలబౌద్ధము, హీనయానమువలెఁ గాక, దురంతదుఃఖ దూషితుల నివాసములందును, నిరంతర ప్రవృత్తిలంపటులైన జనసమూహములందును, సేవావకాశముల సంపాదింపుమని బోధించినది.

జనసామాన్యము నమ్మిన బహుదేవతారాధనముపై నాధారపడిన యొకవిధమగు మనుష్యధర్మ రక్షితమైన దైవభావమును, నుపదేవతాభావమును హీనయానము పెంపొందిం

---

౧. సుత్తనిపాతములోని మునిసుత్తము, ౧ అ. ౧౨. మిళిందమునందు ఉదాహృతము. ౪ అ. ౫. ౧.

చెను. ఈ దేవతలు సర్వజ్ఞత్వ సర్వవ్యాపకత్వములు లేనివారు. శిక్షణమునకు ధ్యానమొక ముఖ్యాంగము కావున నీ దేవతలను గల్పించిరి. చారిత్రకవ్యక్తియైన బుద్ధుని మహిమాన్వితునిఁ జేసి, దైవముగా నొనర్చి, యుపాస్య దేవతల కవసరమున్నదని నిశ్చయించిరి. బుద్ధునిజన్మమరణకాలములందు దేవతలువచ్చి, బుద్ధునిస్తుతి నొనర్చిరి. బుద్ధుఁడు దేవతలకు దేవుఁడు, జ్ఞానము, శక్తిపూర్ణముగాఁ గలవాఁడు. కాని, ఉపాస్యోపాసక సంబంధము స్పష్టపడుటలేదు. అసలు, బుద్ధుఁ డొకమతప్రవక్త, మార్గదర్శకుఁడును. అతఁడు దేవుఁడును గాఁడు, మానవాతీతుఁడును గాఁడు. బుద్ధుఁడు బోధిజ్ఞానముసందిన యితర సిద్ధులవంటివాఁడు కాఁడు; అతఁడు మోక్షమార్గముఁ గనుఁగొనుటయే కాక, లోకమునకుఁ బ్రకటించెను. ప్రాచీన హీనయానముననుసరించి బుద్ధుఁడు మనుజులలో నొకమనుజుఁడు; సామాన్యులకంటె నధికమైన జ్ఞానశక్తులు కలవాఁడు. బుద్ధునిఁ బూజించుటాతని స్మరణము కొఱకే. ఈమతములోని కొందరు పూర్వసంప్రదాయవాదులు, మనము బుద్ధుననుకరింపవచ్చును. కాని బుద్ధుని పరిపూర్ణత మన కసాధ్యమని చెప్పుదురు.౧. అందుచే వారు మరణించిన వెనుక నేపుణ్యలోకమునందో జనించి, యాజన్మమందు బోధిపదవిఁ బొందుట కింకొకయాత్రచేసి ముగింతురని విశ్వసించిరి. ఇంద్రియాతీత విషయములనుగూర్చి తెలిసికొన యత్నింపవలదని గౌత

౧. హీనయానులలో నొకశాఖయగు లోకోత్తరవాదులు బుద్ధుఁడు లోకోత్తరుఁడనియు, నపుడపుడు లోకకల్యాణము కొఱకవతరించిపోవు చుండుననియు వీరు వచింతురు.

ముండుచెప్పిన యుపదేశమును హీనయానస్థులు పూర్తిగా విస్మ రించిరని స్పష్టమగుచున్నది. మొదట బుద్ధునంగీకరించి, బుద్ధత్వ మార్గమున నీమునులు ప్రవేశించి, తరువాత హిందూదేవతల నారాధించు నీవిధానము బహుదేవతారాధనమగును. తాత్త్వి కముగా క్షణికవాదము, ఆచరణమందు బహుదేవతారాధ నము, నల్పాధిక తారతమ్యము నిందు గోచరించుచున్నవి. సిద్ధాంతమునందు దేవుఁడు లేఁడని చెప్పి, ఆచరణమునందు బుద్ధో పాసన మంగీకరించు విస్పష్టతత్త్వము లేనిమతమే హీనయానము. సజీవదైవము నంగీకరించు భక్తి కిందుస్థానము లేదు. హీనయాన బౌద్ధమతము నిర్వాణమార్గము నొకటే చెప్పునదికాదు; పరమ పవిత్రులైన మునీశ్వరుల కటాక్షమున బ్రహ్మలోకములో జనించు మార్గమునిది యుపదేశించును. స్వర్గనరకములున్నవి. హీనయాన మతభావ మంతము లేని పరిణామకోలాహలము వలని జుగుప్స, అలసటలచేతను, ప్రవృత్తి విరమణమువలని విశ్రాంతిచేతను బయలుదేఱినది. ఇది దృఢమనస్సంజాతమైన మతముకాదు. ఒకవిధమైన లోకద్వేషమే యీమతమునకు ముఖ్యోద్దేశము. ఈమతము తాత్త్వికముగా నాస్తికము, నిస్సం శయమునగు నిర్వచనమును గోరును; మహాయానము ఆస్తిక మత వికాసములను గోరును. మహాయానముకంటె హీనము విశేష విశ్వాసముతో బుద్ధుని చారిత్రక సంప్రదాయములను బోషించినది. మహాయానము ప్రజాసామాన్య హృదయాభ సరముల కనుకూలమతమును గల్పించి,సంతోషపెట్టఁజూచును. నాస్తికులు నూహాకల్పితములు నగు భావములచే హీనయా

నము నిర్జీవవిజ్ఞానమున కవతారమై యాత్మబంధన హేతువై నది. మన మనుష్ఠించుట కొక నిశ్చయ విశ్వాసమునుగాని, సాధించుట కొక లక్ష్యమునుగాని హీనయాన మొసఁగియుండ లేదు.

3—మహాయానము.

బౌద్ధమతారంభ కాలము మొదలు, అశోకుని కాలము వఱకునుగల సిద్ధాంతములు పూర్వబౌద్ధమును దెలిపినచో, నశోకుని కాలమందలి భావములు హీనయానసిద్ధాంతమును బ్రకటించును. అశోకుఁడు మొదలు కనిష్కుని కాలము వఱకు నున్నట్టియుఁ దరువాతఁ బెంపొందినట్టియు భావములు మహాయాన మతమునకుఁ జెందినవని చెప్పవచ్చును. మతాచారణము లేని, నిరుత్సాహజనకమగు తత్త్వసిద్ధాంతము చిరకాలము త్సాహసంతోషములను లోకులకుదయింపఁ జేయఁజాలదు. హీనయానము మానవుని పరచింతాపరత్వమును గణింపక, ఆధ్యాత్మికదృష్టి కపకృతియొనర్చినది. హీనయానముయొక్క నాస్తికతత్త్వము, పెట్టెలోఁ బెట్టిన యస్థిపంజరమువలె, సుందరకుసుమమందున్న రోగగ్రస్త కీటకమువలె నుండెను. అపకృతినందిన మానవుని కాంక్షలు, తేకెత్తి, చెలరేగి, హీనయాన నిరుత్సాహతత్త్వము ను, బ్రచండప్రతిఘటనముతో ఢీకొని, పోరాడెను. సముచిత జ్ఞానాహారములేక కృశించుచున్న జీవాత్మ, నాఁటి పరిబాహ్య బాహుళ్యమతములోని, భావస్ఫూర్తినిచ్చు సాంకేతికతత్త్వములం దుండి పోషణము నన్వేషింప యత్నించినది. బుద్ధుని జీవితము దేశికము నుదయింపఁజేయఁగలదు. అందుచే బుద్ధుఁడో

దేవుఁడుగా నిశ్చయింపఁబడెను. ధర్మానుష్ఠానసిద్ధికి మూర్తియు, ధర్మావతారమునై యాతఁడు గోచరించెను. తత్త్వదృష్టిగల హీనయానమతస్థుఁడు బుద్ధోపదేశమందలి గౌరవముచే, బుద్ధు నవతారముగాఁ దలఁచుటకు సంశయించి, హృదయ దౌర్బల్య మను యవనికను జించివైచి, బుద్ధుఁడు నొకమానవుఁడే యని ప్రకటించి యుండును. కాని, భక్తిజ్వాలను రగుల్కొల్పఁజాలని మతము, మాఱ్పునైనఁ బొందవలెను లేదా రణమునైన నను భవింపవలెను.

ధర్మరంగమునందు, లోకసంబంధము లేకుండుట వలనఁ గలుగు దుష్ఫలితములతోఁ గూడిన సన్న్యాసిమతము, మానవ సహజములైన వాంఛాసుఖములను బలవంతముగా నణఁచివే యువిధానము, ప్రకృతిస్వభావమును రూపుమాపఁగోరు నిరర్థక ప్రయత్నము, తీవ్రాసంతృప్తి హేతువులైనవి. మానవుఁ డేప్రపంచమునుండి పలాయన మొనర్పఁదలఁచెనో దానికి బంధిం పఁబడియున్నాఁడు. ఆత్మ కానిదానికి దాస్యమునుండి విముక్తి యనఁగా నాత్మనాశనమే యైనచో, మరణమే మనకుఁ బరమ లక్ష్యమగును. మోక్షమనఁగా, నాత్మేతరమును జయించుటే కాని, యాత్మనాశనమని బుద్ధుని భావముకాదు. మహాయాన మతస్థులు బుద్ధుఁడు తపోవిధానము నుపదేశింప లేదందురు. బుద్ధుఁడు నిర్వాణముపొంది, కన్నులుమూసికొని కూర్చుండలేదు. జ్ఞాననేత్రములతో నాతఁడు లోకమునుజూచి, లోకము ముక్తి మార్గమునుబట్ట జ్ఞానదీపమును జూపినాఁడు. "సిద్ధిపొందనివా రికి నేను రక్షకుఁడను; ముక్తిమార్గమున యాత్రచేయు వానికి

నేను మార్గదర్శకుఁడను; నౌకను; వినిర్మలకాసారమును, సంసారసాగరమున కవ్వలియొడ్డుఁ జేరువారికి సేతుబంధనమును. అంధులకు నేనొక దివ్వెను, అలసులకు నేను విశ్రమించుపాన్పును; నాసేవను గోరువారికి నేను బానిసను." (౧) నిర్వాణమనగా జీవనాశనమని హీనయాన మర్థకల్పనము చేసినది. నాశనమును లక్ష్యముగాఁగొని కౌఁగిలించుకొను స్వభావము మానవసహజలక్షణము గాదు.

హీనయాన నాస్తికతత్త్వము జనసామాన్య మతముఁ గాఁజాలదు. బౌద్ధమతము విశ్వవ్యాప్తమై, జనసముదాయముఁ నాకర్షించినపుడు, హీనయానము నిష్ప్రయోజనమైనది. హీనయానముకంటె నుదారమైనది; బలవత్సన్న్యాసము నుపదేశింపనిది యగు నొకమతము కావలసివచ్చినది. బౌద్ధమతము దేశమంతెల్లెడలను, దేశాంతరములందును వ్యాపించినపుడది దేశమునలేని సనాతన మతమునకు విరోధమును విడిచిపెట్టి, అనేకనూత్నరూపములను ధరించినది. మహాయాన బౌద్ధమతారంభకాలమునందు, విదేశములనుండి, అనాగరికజాతులు దేశమందుఁ బ్రవేశించి, నూతనోద్యమహేతువులయ్యెను. అల్పనాగరికతగల జాతులు పంజాబులోఁ గొంతభాగమును, కాశ్మీరము నాక్రమించెను. ౧. ఈదేశాంతరులలోఁ సిథ్యనుండి,

(౧) బోధిచర్యావతారము.

౧. చైనాదేశమున వ్యాపించినది మొదట హీనయానమో, మహాయానమో నిర్ణయింపఁబడలేదు. కాని క్రమముగా మహాయాన మతము పరిణామమంది, నేఁటికి నున్నతస్థాన మాక్రమించి యున్నది.

తాము జయించిన బౌద్ధుల సంస్కృతి విజ్ఞానములను, భాషా మత నాగరికతలను స్వీకరించిరి. నాఁటి రాజులలో నగ్రగణ్యుఁడగు కనిష్కుఁడు బౌద్ధుఁడయ్యెను. అధికార కేంద్రము తూర్పు భాగమునుండి పశ్చిమమునకు మారెను. పాళీభాషస్థానమును సంస్కృతమాక్రమించెను. నాగరికతా శూన్యులైన జాతులు బౌద్ధమతస్వరూపమును దమకు నచ్చినరీతిని మార్చుకొని యంగీకరించిరి. ఉత్కృష్టమైన బౌద్ధమతమును, వారి లఘుప్రజ్ఞాసీమకు సరిపోవునట్లు కల్పించుకొనిరి. మహాయాన బౌద్ధమునకు బ్రాహ్మణ మతమునకు సిద్ధాంతములలో విశేషభేదములున్నను మహాయానమతము దాల్చిన రూపము ప్రజలిదివఱకు విననిది కననిదికాదు. పూర్వబౌద్ధము ప్రకటించిన కొన్ని నిరుత్సాహకర భావములను విసర్జించి, ప్రజాహృదయము నాకర్షించు మతతత్త్వమును బ్రదర్శింపకున్నచోఁ దాను జయప్రదము కాఁజాలదని మహాయానము నిశ్చయించెను. హిందూమతమునకుఁ జెందిన యోగతత్త్వము, ఉపనిషత్తత్త్వము, భగవద్గీతాతత్త్వము, నెట్లు పురాణ నవీనభావ సామరస్యములను గల్పించి ప్రజాహృదయమును జూరఁగొనినవో, యట్లే తానును జేయుట యుక్తమని మహాయానము విశ్వసించెను.

దేవునిఁగూర్చియు, నాత్మనుగూర్చియు, మానవుని పరమార్థమునుగూర్చియు మహాయానమతము కొన్ని సుప్రసిద్ధ భావముల నిచ్చినది. "పూర్వబౌద్ధమైన హీనయానముకంటె నధికతరమైనదని చెప్పుటకు మహాయానమని తదనుచరులు నామకరణమొనర్చిరి. జ్ఞాన భక్తివిశ్వాసములవలన సర్వలోక

సర్వజీవులకు మహాయానము ముక్తిమార్గమును జూపును. దుర్వార సంసారమున కవ్వలియొడ్డుననున్న నిర్వాణము బాహ్యమత సాహాయ్యముగాని, ఉపాసనాదికమొసఁగు మనశ్శాంతికాని యవసరములేని కొలఁదిమంది ధీరులైనవారికే సాధ్యమని హీనయానోపదేశముయొక్క సారాంశము. నియత మార్గములేని నిర్గుణ బ్రహ్మోపాసనమువలె హీనయానము దుస్సాధ్యమైనది.; మహాయానము సులభమార్గము. మానవులందఱు వెంటనే సంసారమును, లోకబంధుత్వమును విచ్ఛేదమొనర్చుకొని సన్న్యసింపనవసరములేదు. బుద్ధుని లోకసంతానమున కవసరమైన రీతిని ధర్మకాయమును మార్చినదని మహాయానము చెప్పినది; ఆత్మసాధనమునందు వృద్ధులైనవారికే హీనయాన ముపకరించును. మోక్షజ్ఞానము ప్రధానమైనదనియు, నాత్మసాధనము వ్యక్తిగతమనియు హీనయానాభిప్రాయము; నిర్వాణ రహస్యస్వరూపమునుగూర్చి యది ప్రసంగింపఁదలఁచుకొనలేదు. మహాయానము భక్తికెక్కువ ప్రాముఖ్యమునిచ్చి, సర్వజీవకోటికి నిర్వాణముపొందుట కవకాశమున్నదనియు, నిర్వాణమనఁగా నేకైక సత్స్వరూపమనియు, నది మనవ్యవహారానుభవములోఁగల జీవాత్మయందు నేలక్షణములును లేని శూన్యగుణరూపమనియు వక్కాణించినది." ౧. పవిత్రమైన బుద్ధోపదేశమును లోకావసరముల నిమిత్తమై మహాయానము కలుషితమొనర్చినదని హీనయానము భావించినది.

(౧) ఆనందకుమారస్వామి బుద్ధుఁడు, బుద్ధఘోష, పుటలు. ౨౨౬–౨౨౭.

యెట్లైనను, పరమార్థసాధనమునకు జ్ఞాన ముత్తమమార్గమని లోకమునకు హీనయానము బోధింపఁగా, మహాయానము, మనము లోకమునందు సత్కార్యానుష్ఠానముచే నూత్న సాంఘిక మతాదర్శములను బ్రకటింపవలెనని యుపదేశించినది. ప్రకృత్యతీతమైన దేదియును లేకుండుట, ఊహాసంతృప్తి కవకాశము లోపించుట, జీవిత ముఖ్యసమస్యలను నిరాశాతత్త్వముతో సవరింపఁజూచుట, నిర్వాణమనఁగా నాశనమని యుపదేశించుట ధర్మజీవనమనఁగా, కేవల మతవైరాగ్యమనుట, వీనివలన హీనయానము కొలఁదిమంది పరిజ్ఞానవ్రతులకే యుపయోగించు మతమైనకారణముచే, భక్త్యుపాసనా పరతంత్రుల సంతృప్తికై, యొక నూతనోద్యమ ముదయించుట కవకాశమేర్పడెను.

౪—మహాయానతత్త్వము

ముందు మనము మహాయాన సామాన్యతాత్త్విక సిద్ధాంతములనుగూర్చి వివరించి, తదంతర్గతములైన శూన్యవాద మనఁగా సర్వము శూన్యమనువాదమును, విజ్ఞానవాద మనఁగా విజ్ఞానేతరప్రపంచము శూన్యమను వాదమును వానివివరములను భావిప్రకరణమందుఁ బరిశీలింతము. హీనయాన మాత్మ యనగా క్షణికదశాసముచ్చయము లేక స్కంధసమూహమని చెప్పఁగా, నీ స్కంధములు నసత్యములేయని మహాయానము వచించును. దీనియర్థము సత్యమైనదేదియు లేదనికాదు. మూలాధారమైన సత్పదార్థ మొకటున్నదని యంగీకరింపఁబడెను. దీనికే 'భూతతథతా' లేక 'సత్సారమని' పేరు. దీని మత సూత్రములకు ధర్మకాయమని నామముగలదు. అన్ని పరస్పర

విరుద్ధభావముల సమున్నత సమన్వయరూపమే యిది. విచ్ఛిన్న హృదయుల కిది యనంతశాంతినిచ్చునది కావున నిర్వాణ మనియుఁ బిలువఁబడెను. ఇదియే బోధి లేక జ్ఞానము. ఇదియే ప్రపంచక్రమమును నడపి, సర్వరూపకారణ మగుచున్నది. మహాయానతత్త్వము నద్వైతసామ్యముకలదు. సర్వజగద్వస్తువు లొకేసత్పదార్థ స్వరూపములు. సత్పదార్థస్వరూపము భాషాతీతము ననిర్వచనీయము నైయున్నది. "వస్తువులు స్వస్వరూపములు జ్ఞానమున కందుబాటులో లేనవి. ఏవాగ్రూపములు వానినివర్ణింపఁజాలవు. అవి దర్శనాతీతములు, గుణాతీతములు. అవి పూర్ణసమానత్వముగలవి; వానికిఁ బరిణామనాశనములు లేవు. ఇవన్నియు నేకేరూపాత్మస్వరూపములు. ఈ సత్తునకే 'తథత' యను నామాంతరమున్నది." ౧. "అప్పుడు వాక్కుగాని వాచ్యవిషయముగాని లేదు. భావముకాని, భావింపఁబడునదికాని లేదు. తథతాజ్ఞానముకలిగి, 'అహం' భావమును సంపూర్ణముగా నశింపఁజేసికొన్నచో నీ కపుడంతర్దృష్టి కలిగినదని చెప్పనచ్చును." ౨. సత్పదార్థము సంబంధమునకు, నహంకారమునకు, నవస్థలకు నతీతమైనది; అది స్వయంస్థితిగలిగి, సర్వాధారమై, యున్నది. అది "సర్వజ్ఞాన జ్యోతిస్వరూపము; బ్రహ్మాండదీపము, సమగ్ర యథార్థజ్ఞానము; పరమపావనమైన శుద్ధచిత్తస్వరూపము; నిత్యము, అసంగరూపము, పవిత్రము. స్వయంప్రభుతగలది, అవినాశము, నిత్యముక్తమునైనది" 3.

(౧) సుజుకి యనువాదము; భక్తిజాగృతి. పుట ౧౬.

(౨) ,, పుట ౧౭; (3) ,, పుట ౯౬.

వ్యవహారజగత్తు సత్యముకాదు; బుద్ధికల్పితమే. అది స్వప్నమువంటిదే కాని అర్థరహితముకాదు. జగము మాయ, మరుమరీచిక, విద్యుల్లత, బుద్బుదము వంటిదని మహాయానబౌద్ధులు చెప్పుదురు. ౮. ప్రపంచములోని సర్వవస్తువులకును మూడు లక్షణములున్నవి; (౧) మూలసారము (౨) గుణములు (౩) కర్మలు, మృణ్మయపాత్రిలోని మృత్తు మూలసారము, గుణము పాత్రిరూపము, కర్మజలమును నిలుపుట. గుణకర్మలు జన్మమరణములకు వశమైనది; మూలసారమవినాశము. సముద్రిమందలి తరంగములు పెద్దవి, చిన్నవి కావచ్చునుగాని, సముద్రిజలపరిమాణము పెరుగదు, తరుగదు. ప్రపంచమంతటికి నిత్యానిత్య లక్షణములున్నవి. నిత్యము భూతతథత; ఇది సర్వకాల సర్వదేశములందుండి, సర్వాధారమై, నిత్యమై వెలయుచుండును. నిత్యమై సర్వాంతర్గతమైయున్న యీనిత్యపదార్థ ముపనిషత్తులలోని బ్రిహ్మ పదార్థమే. ౯ ఇది తప్ప వేఱొక—పరమార్థము లేదు. కాని తాత్త్వికసత్యమైన సంస్మృతిలేక జగత్తునందు, ఏకమైన సత్పదార్థమనేకమై నామరూపములు దాల్చినది. సత్పదార్థమవస్థాతీతము, నవస్థాంతర్గములునైన రెండు రూపములను గలిగి యున్నది. ప్రపంచస్థితినిగూర్చి మహాయానము మధ్యేమార్గము

(౮) లలితవిస్తారము. (౯) మహాయాన మతస్థులు తమ భావములకుపనిషద్భావములతోఁగల సామ్యము నెఱిఁగియున్నట్లు తోఁచును. లంకావతార సూత్రిమిట్లుచెప్పినది; 'ఆత్మ సిద్ధాంతమునందు మూఢవిశ్వాసము గల వారిని మనమతమున కాకర్షించు నిమిత్తమూ, పరమసత్యము తథాగత గర్భమందున్నదను భావము కల్పింపఁబడినది.'

నవలంబించినది. జగత్తు సత్యమునుగా దసత్యమునుగాదు. అనుభవములో లోకము నిజముగానున్నదికాని, పరమార్థమున లేదు. తరంగములున్నవి; నిత్యములుగావు. ప్రపంచమొక యనిత్యదృశ్యము, పరిణామవశమైనది. సత్పదార్థము సర్వాంతర్గతమైయున్న కారణమునఁ, బ్రతివస్తువు వస్తుతః పూర్ణవస్తువే; మతభాషలోఁ బ్రతివ్యక్తియు స్వస్వరూపమున బుద్ధుఁడే. అవతంసకసూత్రమిట్లు చెప్పుచున్నది. "ప్రతిప్రాణియందును తథాగతుని పూర్ణజ్ఞాన మిమిడియున్నది. అజ్ఞానభావములవలనను, మమకారములవలనను దీనిని జీవుఁడు తెలిసికొనలేకున్నాఁడు." పరమాత్మయొక్క వివిధరూపములే జీవులు. తరంగముల మూలద్రవ్యము జలమైనరీతిని జీవుల స్వస్వరూపము తథత. జన్మపరంపరలకు వశమైనదహంకారము; ఇది అవినాశమైన యాత్మగాదు. అనిత్యమైన జీవాత్మలో సత్స్వరూపమున్నది. అస్తి సృష్టిలోని సర్వద్రవ్యములందు జననమరణాతీతమైన సత్స్వరూపమున్నది. "ఒకజీవమునందే, ముక్తాత్మయు, సంసారగతాత్మయు నున్నవి. రెండు నవినాభావసంబంధముగలిగి, విడిగా నుండఁజాలవు." ౧.

ప్రపంచోత్పత్తి మామూలుగా నుపమానములచేఁ జెప్పఁబడెను. ప్రపంచమునకుఁ గారణ మవిద్య. మన యహంభావజన్యమైన యవివేకముచే సర్వవస్తువులు వ్యక్తిత్వమును గలిగియున్నవనుభ్రాంతి జనించుచున్నది. మన అహంభావము నశించినచో, లోకములోని వ్యక్తిత్వలక్షణములన్నియు నదృశ్య

౧. సుజూకీ; భక్తిజాగృతి. పుట ౫౫.

ములగును. అపుడు వస్తురూపమునఁగల లోకము నదృశ్యమగును. ౨. వస్తుతః శుద్ధ ముక్తస్వరూపములైన జీవమానస మజ్ఞానవాత్యోపహతిచేఁ జలించి, భిన్న మానసరూపములు దర్శింపఁబడుచున్నవి. మనస్సు, అజ్ఞానము, భిన్నవ్యక్తిత్వ భ్రాంతియు నిత్యపదార్థములుగావు." ౩. జీవత్వముకాని బాహ్య ప్రపంచముకాని సత్యములుగావు. "అహం" భావము నిర్మూలింపఁబడినప్పుడు,మన మేకము నద్వితీయమునగు నాత్మనిత్యమై శాశ్వతమై, అవినాశమై, సర్వవస్తు మూలరూపములను దనయందుఁ గలిగి, ప్రకాశించుటఁ గాననగును." ౪. ప్రపంచము నిజముగా లేదు; అజ్ఞానముచే నది చూపట్టుచున్నది. అభావరూపమైన యీ యజ్ఞానమెచటనుండి జనించినది ? దీనికి సమాధానములేదు. అది యెట్లోయున్నది; శాంతస్వరూపమైన సత్పదార్థమును జలింపఁజేసినది;ఏకసత్పదార్థము నేకమై,సంసార చక్రము తిరుగుట కారంభమైనది. ఈయవిద్యాశక్తి, సత్పదార్థమందున్నదని భ్రాంతివశులమై యూహించినాము. వ్యవహార

౨. ,, ,, పుట ౩౬.

౩. సుజుకి పుట ౬౮.

౪. సిద్ధావస్థలో సర్వవస్తువులు లోకేసత్యస్వరూపములని దర్శింతుము. అశ్వఘోషుఁడిట్లు వ్రాసినాఁడు: "మిథ్యారూపములన్నియు సృష్ట్యాదినుండియు నట్లేయున్నవి. వానిమూలశక్తి ఆత్మయే. అజ్ఞానులు వస్తుసంగదోషముచే సర్వవస్తువులు పరమార్థరూపములని తెలియలేకున్నారు. బుద్ధతథాగతులు నిస్సంగులగుటచే, వస్తుస్వస్వరూపములను దిలకించి, అహంకారనాశనమొనర్చి, సర్వజ్ఞత్వముఁ బొందుదురు." (సుజుకి. భక్తిజాగృతి పుటలు ౬౦; ౪౨౬.)

జగత్తు, ఆత్మ, అవిద్యావశమున గోచరించిన రూపము. అవిద్య అనిత్యమైనదైనను, నేదోరూపమున తథతయందుండవలెను. అవిద్య, అగాథమైన సత్పదార్థగర్భాంతమందలి యొక నెరసుగా నశ్వఘోషుఁడు వచించినాఁడు. అదియే విజ్ఞానమని యాతఁ డూహించెను. ఈవిజ్ఞానజాకృతియే స్వయంపూర్ణమైన తథత నుండి ప్రపంచోత్పత్తి కారంభమైన ప్రథమసోపానము. అప్పుడు విషయీ విషయభేదము లుదయించినవి. మూలసత్పదార్థమొక్కటే; అందు ద్రష్ట, దృశ్యము నేకమైనవి. అది శూన్యముమాత్రము కాదు కాని, తర్కబుద్ధి దానిని వర్ణింపఁ జాలదు. బోధిదశనుండి మనము బయటకువచ్చినంతనే, వైవిధ్య వైరుధ్యములతోఁ గూడిన లోకమునఁ దిరిగి గోచరించును. అవిద్యయే ప్రపంచోత్పత్తి కారంభకారణము. మనబుద్ధిశక్తి ననుసరించి 'అభావ' స్వరూపమైన అవిద్య సత్పదార్థ గర్భమం దున్నదని చెప్పవలెను. ఎందుచేత? అట్లున్నదిగనుక; మణి పద్మమునందున్నది; (౧) స్వయంసృజనశక్తి సత్పదార్థమునం దున్నది. పారమార్థికముగా, సత్యాసత్యములొకటే. అవి యొకేవస్తువుయొక్క రెండుముఖములు, ప్రపంచము సత్పదార్థముయొక్క రూపాంతరముగాకున్నయెడల, నది పూర్తిగా నర్థరహితము, నసత్యమునగును. జన్మ మృత్యు ప్రవర్తనసరం గము సత్పదార్థముయొక్క బాహ్యప్రకటనము. సత్పదార్థము దేశకాలములలో దృశ్యమానమగుచున్న ప్రపంచరూపము. పరమసత్యమైనది సర్వసత్త్వము లేక సర్వాత్మస్వరూపము, "ఈ

(౧) ఓమ్ మణిపద్మేహుమ్.

శుద్ధరూపము, జననమరణాత్మక సంసారమై, సత్త్వము, గుణము కర్మరూపమున మహాయానము లేక మహాసత్త్వమగుచున్నది. (౧) మొదటిసత్త్వముయొక్క మహత్త్వము. మహాయానము యొక్క మూలసత్త్వము, పరిశుద్ధాత్మరూపమున సర్వవస్తువుల లోనుండి, పవిత్రులలోను, నపవిత్రులలోనుండియు మార్పు లేనిదై, వృద్ధిక్షీణ్యములులేక, భేదాతీతమైయున్నది. (౨) రెండవది గుణమహాత్త్వము. ఇది తథాగతుని గర్భకోశము. ఇందగణ్యపుణ్యములరాశి, సద్గుణరూపముననున్నది. (౩) మూడవది కర్మమహత్త్వము. ఇది లోకసంబంధ లోకాతీత సత్కార్మాచరణ హేతువైనది. ౧.

౫—మహాయానమతము.

మానవుఁడు తన స్వభావమును చిరకాలము ప్రతిఘటింపఁజాలఁడు. విమర్శాదృష్టియొక్క నిర్నిరోధగమనమార్గమునకు, మానవుని హృదయావసరము లవరోధములై నిలుచును. మతగ్రంథములందే, మానవహృదయమునకు సంతుష్టినొసఁగు వాక్యములనేకములు గలవు. మజ్ఝిమనికాయము (౨౨) నందు "మార్గములందుఁ బ్రవేశింపని వారికిని" "నాయందు భక్తి శ్రద్ధలు చూపినచో" స్వర్గము లభింపఁగలదని చెప్పఁబడెను. ఇది గీతాభక్తి మార్గమునకుఁ బ్రతిధ్వనియై యున్నది. మహాయాన మిట్టివాక్యముల నాధారముగాఁజేసికొని, రక్షకుఁడైన దేవుఁడున్నాఁడని విశ్వసించును. మహాయానమతములో నేకత్వము లేదు. మతసంబంధ మూర్ఖవిశ్వాసముల నది సహిం

౧. సుజుకి; భక్తిజాగృతి. పుటలు ౫౩-౫౪.

చినది. ఇది యెచ్చట వ్యాపించినను ఇండియా, చైనా, కొరియా, సయామ్, బర్మా, జపాన్ దేశములలో నచటి జాతీయ మతములను సహించి, ప్రజలకు జీవితము నెడ నొక నూత్న గౌరవము, పశుపక్ష్యాదులందు దయ, దైవార్పణ బుద్ధియు ముఖ్యములని బోధించినది. ప్రజలు నైతికసూత్రముల నంగీకరించి, సన్న్యాసవర్గమునకు గౌరవము చూపినయెడల వారి మూఢమతాచారములను, బౌద్ధబోధకులు ఖండింపనవసరము లేకపోయెడిది. నీవు సత్పురుషుఁడవై యున్నంతకాలము నీవే దేవతారాధనము చేసిన నిబ్బందిలేదు. ఎచట వ్యాపించినను మహాయానమతము పుష్టికలిగి వర్ధిల్లుట కిదియే కారణము. అది ప్రవేశించిన ప్రతిదేశమందును, నొక విశిష్టచరిత్రము, నూత్నసిద్ధాంతాభివృద్ధియుఁ గలిగినవి.

భారతదేశావరణముల దాఁటి దేశాంతర వ్యాప్తిగాంచిన బౌద్ధమత చరిత్రము లెట్టివో వర్ణించుట మనకుఁ బ్రస్తుతాంశము కాదు. బౌద్ధమతము తీవ్రము, లోకవిముఖము, నాత్మనిగ్రహాము నైన నియమసంపుటితో నారంభమై, ఆలయశాసన మందిరములు శిథిలములై, కూలి, నశించుటతో నంతమొందుటఁ జూడఁగా దాని సహనశీలము వ్యక్తమగుచున్నది. నాగరికత, సంస్కృతియు లేని జాతులు తమపద్ధతులను త్యాగము చేయకుండ బౌద్ధమతమును స్వీకరించి యాదరించుట దుస్సాధ్యము. మత విషయమున వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యము నాదరించుట మహాయాన తత్త్వమునకు సముచితమైనదే. నానామతములు నొకే ధర్మకాయముయొక్క భిన్నరూపములై, ఒకే సత్యమును దెలుపును.

ధర్మము సర్వవ్యాప్తమై నట్టియు, జీవిత పరమార్థరహస్య రూపమైనట్టియు నఖండశక్తి. ధర్మము మూర్తీభవించు ప్రయత్నములో మొదటిరూపము "ఆదిబుద్ధ" రూపము, లేక ప్రథమకారణము, శాశ్వతమైన పరమేశ్వర స్వరూపము, ప్రథమబుద్ధరూపము, నిస్తులము, నిరుపమానము నైనది. ౧. ఈయాదిబుద్ధస్వరూపమైనను, జీవితానుభవములతో సంబంధము కాని, తాను సృజించిన లోకముతో సంబంధము కాని కలిగినదికాదు. మహోత్కృష్టజ్ఞాన ప్రేమసాగరులగు బుద్ధులే లోకసంరక్షకులు, గతములో నిట్టి బుద్ధులసంఖ్య గణనాతీతము, నట్లే భావికాలమునను వీ రగణితసంఖ్యాకులై వెలయుదురు. ప్రతిమానవునకు బుద్ధత్వమే లక్ష్యముగాన బుద్ధు లనేకు లుండుట కవకాశమున్నది. వీరు తమ మోక్షసిద్ధి హస్తగతమై యున్నదనియెఱిఁగి లోకసేవచేయుట కొఱకు సిద్ధి పొందకుందురు. ఈబుద్ధరూపములన్నియు తాత్కాలికములైన యేకసత్పదార్థముయొక్క భిన్నరూపములు. గౌతమబుద్ధుఁ డట్టి పరమేశ్వరావతారములలో నొకఁడైన ధర్మావతారము. అతఁ డేకమై, అద్వితీయమైన సత్స్వరూపుఁడు గాఁడు; అనేక దేవతాస్వరూపులలో నాతఁ డొకఁడు. అమృతాభుఁ డొకవైపునను, దన కటాక్షముచే భక్తుల రక్షించుచున్న అవలోకితేశ్వరుఁ డింకొకవైపునను గూర్చుండి

౧. సూత్రాలంకారుఁ డాదిబుద్ధసిద్ధాంతమును ఖండించినాఁడు. విశేషపుణ్యజ్ఞాన సంభారము నార్జించినకాని బుద్ధత్వము ప్రాప్తింపదనియు నందుచేఁ జాలకాలము గతించినఁగాని ఆదిబుద్ధుఁడుండుట సాధ్యముకాదనియు విమర్శింపఁబడెను.

యున్నారు. ౧. పరమేశ్వరుఁడు భిన్నమానవుల కవసరమగు భిన్నరూపములలో గోచరించును. "జీవుల భిన్నదశలను, మనః ప్రవృత్తులను స్వభావముల ననుసరించి, ధర్మమునే ననంతరూపములలోఁ బ్రదర్శించుచున్నాను." ౨. వైదిక దేవతలు చాల మంది పరమేశ్వరుని భిన్నరూపము లగుదురు. నాగార్జునుఁ డుపదేశానుష్ఠానములచే హిందూదేవతలైన బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులు, కాళికాదేవియు హిందూశాస్త్రములలోఁ జెప్పిన గుణములను గలిగియున్నవి కావునఁ బూజింపవలసినవని యుపదేశించెను. సంప్రదాయసిద్ధములైన హిందూదేవతల నొక నూతనప్రణాళికలోఁ జేర్చి, వారికి నిర్ణీతస్థానములు, నధికారములు నిచ్చిరి. 3. అనేకసంఖ్యగల బోధిసత్త్వులను, దేవతా శ్రేష్ఠులను, మునివర్గములను గలిగియుండుటచే నీమతమును మహాయానమని పిలిచిరి. వీరిలోఁ జాలమంది వైదికార్య

(౧) అశ్వఘోషుఁడు, సుజుకి యనువాదము. ఫిక్కి బాగ్చి. [illegible]

(౨) పోల్చు. భగవద్గీత ౪. ౧౧; సద్ధర్మపుండరీకము. ౨౪.

(3) ఇంద్రుఁడు శతమన్యువు, వజ్రపాణియునై, శక్రుఁడునైన త్రయాస్త్రింశ లోకాధిపతియయ్యెను. బ్రహ్మ మహాబ్రహ్మ స్థానభోక్తగా మారెను. సరస్వతి యాతని భార్యలలో నొకతెగా నేయున్నది; లక్ష్మి యింకొకభార్య. అవలోకితేశ్వరుఁడు లేక పద్మపాణి, విష్ణువు లేక పద్మనాభుని గుణములను గలిగియుండెను. విరూపాక్షనామము శివనామములలో నొకటి; కాని బౌద్ధపురాణములలో నాతఁడు నాల్గు చక్రవర్తులలో నొకఁడు. గణేశుని వినాయకునిగాను, రాక్షసుఁడైన వినటకునిగానుగూడఁ దీసికొనిరి. సప్తర్షులు సప్తతథాగతులు. అజితుఁడు, అవలోకితేశ్వరుఁడు శాక్యమునియుఁ గలిసి దేవతాత్రయమయ్యెను.

దేవతలే, స్వల్ప నామభేదములతో బౌద్ధదేవతలైరి. భక్తిమార్గమున కున్నతస్థాన మిచ్చియుండుటచే, యోగ తంత్రవిధానములు విశేషముగా నందుఁ జేరుట కవకాశమేర్పడెను.౪.

మహాయానాద్వైత తత్త్వము, బహుదేవతారాధనమునకుఁ దావిచ్చినదికాని, దేవతావర్గమంతయు నేకపరమేశ్వరుని భిన్నరూపములని స్పష్టపఱచిన విషయమును మనము మఱవరాదు. ఈ దేవతల యేకత్వము మహాయానస్థుల త్రికాయసిద్ధాంతముతోఁ గలిపినచో మనకు విషయము సువిదితమగును. కాలావస్థాతీతమైన యాత్మతత్త్వధర్మమే ధర్మకాయము. ఏకైకచారిత్రపురుషుఁడగు బుద్ధునిగా గోచరించినది సగుణవ్యక్తిత్వముగల యీశ్వరుఁడుగాఁడు; సర్వాంతర్గతమైన మూలాధారశక్తి, యెట్టిమార్పును లేకుండ బహురూపముల ధరించినది. ధర్మకాయ ముపనిషత్తుల నిర్గుణబ్రహ్మమునకు సరిపోవును. అది కేవల ధర్మశరీరముకాదు; సర్వస్థితిమూలమైన అనంతసత్పదార్థము. ౧. ఇది నామరూపములను ధరించి సంభోగకాయమైనది. ఇందలిమార్పులేని సత్పదార్థము భోగకర్తయైనది. నిర్గుణబ్రహ్మ యీశ్వరుఁడుగా మాఱెను. అతఁడు స్వర్గాధిపతియు నామరూపధారియునగు దేవుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడు, సర్వస్వరూపి, సర్వశక్తివంతుఁడు, సర్వబుద్ధుల కగ్రగణ్యుఁ

(౪) పోల్చు. కల్నల్ వాడెల్ వర్ణము. మహాయానబౌద్ధము యోగ తంత్రము, నాస్తికతర్కమునని చెప్పెను.

౧. దీని నామాంతరముల వలన నిది స్పష్టమగుచున్నది. స్వభావకాయము; తత్త్వము; శూన్యము; నిర్వాణము; సమాధికాయము.

ద్దైన యోగాదిబుద్ధమూర్తి, మనము నిర్వాణకాయమున కేతెంచు నప్పటికి, యేకైకక్రియాశక్తియొక్క రూపములుగా నవతారములను గాంతుము.

ప్రతి బుద్ధుఁడు త్రికాయస్వభావమును గలిగియుండును. బుద్ధుని సహజస్వభావము బోధిలేక జ్ఞానజ్యోతి, కాని యాతఁడు పూర్ణనిర్వాణము నొందువఱకు బోధిసత్త్వరూపమున సంభోగకాయమును గలిగి కర్మఫలముల ననుభవించు చుండును. చరిత్రలోఁ జూపట్టిన బుద్ధులు, నిజముగానున్న బుద్ధులే, స్వర్గలోకాధిపతులై, మానవకోటిని రక్షించు నిమిత్తము భూలోకమున నుదయించిరి. "బుద్ధపరంపరలో నేనొకఁడను. నాకుఁ బూర్వము చాలమంది యుండిరి;ముందు ననేకులు జన్మింతురు. దౌష్ట్యదౌర్జన్యములు లోకమున మితిమీఱినపుడు, భూమిపై ధర్మరాజ్య సంస్థాపనార్థము బుద్ధుఁ డుదయించుచుండును." ౧. "బహుజనులకు మోక్షమిప్పించుటకును, సుఖప్రాప్తి లభింపఁజేయుటకును, లోకులపై నమితకృపచే, మానవకోటికిని దేవతావర్గమునకు నానందప్రదాత, మోక్షాశీర్వచన వదాన్యశేఖరుఁడునై మహాత్త్వసంపన్నుఁడగు బుద్ధుఁ డుదయించును." ౨.

మహాయాన మతవిధానములను బరిశీలించినచో, భగవద్గీతా మతమునకును దీనికిని భేదమేమియును గోచరింపదు. సర్వోత్కృష్టమైన ధర్మకాయతత్త్వము, గీతయొక్క బ్రహ్మ

౧. పోల్చు. గీత. ౪అ. ౭,౮.

౨. అంగుత్తరనికాయము.

తత్త్వమునకు సరిపోవును. కృష్ణుఁడు తాను బరదైవతమని చెప్పు కొనినట్లే, బుద్ధుఁడు నద్వితీయబ్రహ్మమని చెప్పఁబడెను. బుద్ధుఁ డొక సామాన్యదేవుఁడు కాఁడు; దేవాతిదేవుఁడు. ౩. బోధి సత్త్వులందరి నాతఁడే సృజించును. ౪. గయాక్షేత్రమందు బుద్ధుఁడు బోధిజ్ఞానము పొందెనని తలఁచువా రజ్ఞానులు. "నేను స్వయంసంభూతుఁడనగు జగత్పితను. మూర్ఖతచే నవసవ్యజ్ఞా నులగు వారు దీని నెఱుఁగరు కావున, నేను మృత్యువశుఁడనై నట్లు నటింతును." ౫. బుద్ధుఁడనాది పురుషుఁడు. దహింపఁబడు చున్న గృహోపమానముచే మానవకోటియందాతనికిఁ గల యనంతప్రేమ నిరూపింపఁబడెను. ౬. సర్వజీవరాశియు నాతని సంతతి. ౭. "లోకత్రయము నగ్నిజ్వాలయందు నిడిచి, వనై కాంతసీమ తథాగతుఁడు ప్రశాంతచిత్తుఁడై యుండి, మూఁడు లోకములు నారాజ్యము; సర్వజీవులు నాబిడ్డలు; ప్రపంచమం తయు దుర్భరదుఃఖాలయమై యున్నది; వారి మోక్షము కొఱకు నేనే ప్రయత్నించి సాధింతునని తలఁచుచుందును." "నన్ను నమ్మినవారికి శ్రేయఃప్రదుఁడను; నన్ను శరణుఁజొచ్చిన వారం దఱు నామిత్రులు." ౮.

౩. సద్ధర్మపుండరీకము, ౭౦, ౩౧
౪. ,, ,, ౧౪౦.
౫. ,, ,, ౧౫. ౨౧: భ.గీ. ౪,౯
౬. పద్మము. ౩౦; మహావగ్గము. ౧౦ ౨౧.
౭. పద్మము. పుట ౮౯.
౮. లలితవిస్తారము. ౮౦. పోల్చు భ.గీ. ౭. ౧౬.

కాయత్రయ సిద్ధాంతమునకు వ్యక్తిగతార్థము చెప్పఁబడినది. సర్వజీవులందు ధర్మకాయమున్నది; దానిపై సంభోగకాయమున్నది; అనగా నాత్మ అహంకార వ్యక్తిత్వమును బొందినది; కలుషితచిత్తరూపము మూఁడవదైన నిర్మాణకాయము.

౬—ధర్మశాస్త్రము.

హీనయానమున కర్హతపదవివలె, మహాయానమునకు బోధిసత్త్వపదవి నార్జించుటే ధర్మలక్ష్యము. బోధిసత్త్వుఁడనఁగా "పూర్ణజ్ఞానసత్త్వము గలవాఁడని" యర్థము, కాని చారిత్రకముగా "పూర్ణజ్ఞానము పొందుమార్గముననున్న వాఁడనియుఁ, గాఁబోవు బుద్ధుఁడనియు" నర్థము, గౌతమబుద్ధుఁడు సత్యాన్వేషకుఁడైనప్పుడీపదమాతనికి మొదటిసారి వాడఁబడినది. కాఁబట్టి యీజన్మమునఁగాని భవిష్యజ్జన్మములలోఁగాని బుద్ధపదార్హత గలవానికీశబ్దము వర్తించును. నిర్వాణసిద్ధితో భూలోకసంబంధము పూర్తిగా నశించును. బోధిసత్త్వుఁడు దుఃఖపంక మగ్నమైన మానవజాతి యందమితదయారసముచే నిర్వాణసిద్ధి నందుట కిచ్ఛగింపఁడు. దుర్బలమానవుఁడు, దుస్సహదుఃఖవశుఁడై యొక మార్గదర్శకునిఁగోరును; నిర్వాణమార్గమునఁ జరింపనర్హులగు నీమహాత్ములు, మానవులను నిర్వాణమార్గమునకు నడపింతురు. హీనయానాదర్శమైన పూర్ణనివృత్తి లేక అర్హతత్త్వము, నిస్సహాయుఁడై యొంటరిగా నిర్వాణమునకుఁ జేయు ప్రయాణము, దీనివలనఁ గలుగు నానందము, మహాయానము నను

సరించి, యాత్రికునికి మారుఁడు కల్పించు నాకర్షణమని చెప్పఁబడెను. ౧.

బుద్ధత్వము నార్జించు కోరికగలవాని జీవితము పూర్వబౌద్ధమునం దష్టవిధమార్గముగా వివరించియుండఁగా నిందు దశభూములు లేక ఘట్టములుగా వర్ణింపఁబడెను. బోధి లభించునను భావమునుదయించిన ప్రముదితాభావము మొదటి ఘట్టము. ౧. ఈఘట్టమునందే బోధిసత్త్వుఁడు, తన భావిగమనమును నిర్ణయించు నమోఘప్రతిజ్ఞలను లేక ప్రణిధానముల నొనర్చును. భూలోకమందున్న సూక్ష్మతమ రజోలేశము కూడ ముక్తిపొందనిదే నేను నిర్వాణమును బొందననిచేయు నవలోకితేశ్వరుని ఘోరప్రతిజ్ఞ యిట్టిదే, హృదయము శుద్ధమై జీవభ్రాంతి నశించినచిత్తము లభించు నంతర్దృష్టి క్రమముగా వికసించును. వస్తువుల అనిత్యత్వమును గుర్తించుటవలన జిజ్ఞాసువుయొక్క భూతదయ పెంపొంది, హృదయనైర్మల్యము సిద్ధించును. ఈదశలో ధర్మాచరణము, విచక్షణశక్తియు వృద్ధిపొందును. తరువాతఘట్టములో బోధిసత్త్వుఁడు, క్రోధద్వేషవిపర్యయాదుల నశింపఁజేయు వివిధభావనములందు నిష్ణాగరిష్ఠుఁడై భక్తి, దయ, దానము, నిష్కామత్వములను బెంపొందించు

(౧) అష్టసాహస్రికా ప్రజ్ఞాపారమితము ౧౧ అ.
మనోహారవాక్యములలోఁ జెప్పఁకొనినచో, సృష్టిలోని జీవరాసులన్నియుం ముక్తిపొంది, తుదకొక గొద్దింక, అసంతుష్టప్రేమబద్ధమై నిలిచియున్నచో బోధిసత్త్వుఁడు విచారించునుగాని, అర్హంతుఁడు తనధ్యానమునుండి చలింపఁడు.

(౧) చిత్తోత్పాదము.

కొనును. ఇది ప్రభాకారియను మూఁడవఘట్టము; ఇందు జిజ్ఞాసువు సహనశీలప్రకాశమును గలిగి వర్తించును. బోధిసత్త్వుఁడిచట, నహంకారాంకురములన్నియు నశించుకొనుటకు, సత్క్రియాచరణమునందు సుశిక్షితుఁడై, బోధిపక్షధర్మములను సంపాదించును. ఇది నాల్గవదియైన అర్చిష్మద్దశ. ఇఁక నాతఁడు సత్య చతుష్టయమును సక్రమరీతి నర్థము చేసికొనుటకై, శ్రవణమననములందుఁ గృషిచేయును. ఇది పంచమ సుదుర్జయఘట్టము. ధ్యానసమాధులిందు ముఖ్యములు. ధర్మాచరణ ధ్యానముల ఫలితముగా బోధిసత్త్వుఁడు ప్రపంచోత్పత్తి తత్సార శూన్యత్వములను గ్రహించును. ఇది అభిముఖిఘట్టము. ఇచ్చట ప్రజ్ఞ ప్రధానము. కాని యింక నాతఁడు నిష్కాముఁడు కాలేదు. తాను బుద్ధుఁడు కావలెననియు, మానవకోటిని రక్షింపవలెననియుఁ గోర్కెలు గలిగియుండును. సర్వజీవ మోక్షమును సాధింపఁగల జ్ఞానసంపాదనమున కాతఁడు కృషిచేయును. ఇది సప్తమమైన దూరంగమఘట్టము. ఆతఁడు ప్రత్యేక కాంక్షలను విడుచుటచే, వస్తువ్యామోహము నశించి, అచలుఁడగును. ఇదియే అష్టమఘట్టము. ఇందాతఁడు "అనుత్పత్తిక ధర్మచక్షువై" తథతాగర్భస్థములై సర్వవస్తువులునున్నవని దర్శించును. ఇచట బోధిసత్త్వుని ప్రవృత్తి స్వార్థరహితము, ద్వంద్వశూన్యమునగును. ప్రశాంతచిత్తుఁడై యుండుట శంగీకరింపక, ధర్మబోధప్రవృత్తినిమగ్నుఁడగును. ఇది సాధుమతీ మార్గమైన నవమఘట్టము. ఇందాతఁడు పూర్ణనిష్కాముఁడై పనిచేయును. గౌతమబుద్ధునిగూర్చి యిట్లు చెప్పఁబడినది; ఈ

యిహలోకమున నేదో యొక జన్మములో, బరోపకారార్థమై తన ప్రాణపరిత్యాగముచేయుటకై బుద్ధుఁడు సంసిద్ధుఁడు కాని ప్రదేశ మొక యంగుళమైనను లేదు. మహాయాన బోధిసత్త్వుఁ డుపనిషత్తులుచెప్పు జ్ఞాని, క్రైస్తవమతములోని రక్షకుఁడు, నీషే చెప్పిన లోకోత్తరమానవుఁడు; ఏలన, స్వశక్తి వలనఁ దరింపలేని లోకము నాతఁడు తరింపఁజేయఁగలఁడు. దశమ ఘట్టములో బోధిసత్త్వుఁడు తథాగతుఁడగును. తథాగతుఁ డనఁగా ధర్మమేఘము. నిర్వాణమనగా ధర్మజీవనము. ప్రాణి కోటియెడ నిరుపమాన దయాదాక్షిణ్యములుచూపుటే ధర్మజీవ నము. మహాయాన మతమునను సరించి, అర్హత్వమునకుఁ బైని రెండుఘట్టములున్నవి; అవి బోధిసత్త్వ బుద్ధఘట్టములు. మహాయానమునందు బోధిసత్త్వ సిద్ధాంతమున కుత్కృష్ట ప్రాముఖ్యమిచ్చియుండుటచేఁ గొందరు దీనిని బోధిసత్త్వయాన మని పిలుతురు.

దాన, వీర్య, శీల, క్షాంతి, ధ్యాన, ప్రజ్ఞలు ధర్మజీవన నియమములు, మతజీవన కాఠిన్యము సడలింపఁబడినవి. ఒక వ్యక్తి సన్న్యాసియగుట ఆతని స్వభావశీలములపై నాధారపడి యున్నది. వివాహితుఁడయ్యు మోక్షముసాధింప వీలున్నది. సన్న్యాసదారిద్ర్యములు హీనయానమునందుఁ బ్రధానములే కాని, యిం దప్రధానములు, బుద్ధునుపదేశములననుసరించిన మోక్షము లభించును. దైవవిశ్వాసము భక్తియుఁగూడ ముఖ్య ములే. ప్రజ్ఞాపారమితవ్యాఖ్యానములో నాగార్జునుఁడిట్లువ్రాసెను: "బుద్ధుని ధర్మసాగరమునకు విశ్వాసమే ద్వారము; ఆ సాగర

మును దరించుటకు జ్ఞానమే తరణి." మానవుఁడు తనశక్తిచే మోక్షముఁబొందు నవకాశమున్నదని మహాయానము నమ్మదు. ఒకరక్షకుని సాహాయ్య మవసరము. మనము సిద్ధిపొందినవెనుక కాకున్నను, మార్గమున యాత్రికులమై యున్నంతకాలము పూజా ప్రార్థనాదిక మవసరము. పుణ్య పాపానుభవరూపమైన కర్మసిద్ధాంతము, విశ్వాసముచే మోక్షములభించు విధానములోఁ గొంతదయాన్వితమై నడచినది. శ్రావకులు లేక వినువారు, ప్రత్యేకబుద్ధులు, బోధిసత్త్వులునని మూఁడురకములవా రంగీకరింపఁబడిరి. శ్రావకులు ధర్మమును, ప్రత్యేకబుద్ధులు, జ్ఞానమును, బోధిసత్త్వులు భక్తిని స్వీకరించిరి. ౧.

సన్న్యాసమార్గమునఁ గొలఁదిమందికే నిర్వాణప్రాప్తి యున్నదని హీనయానము చెప్పఁగా, బుద్ధుని యందు భక్తి గలిగి, ధర్మాచరణము చేసిన ప్రతిమానవుఁడు, హీనకులజుఁడైనను బోధిసత్త్వుఁడు కాఁగలఁడని మహాయానము బోధించినది. మహాయానము బోధించు విశ్వజనీనమైన ధర్మమార్గము పూర్వబౌద్ధపద్ధతి కనుగుణమైయున్నది. సర్వమానవకోటికి నిర్వాణసుఖ ప్రధానమొనఁగుటయే బుద్ధుని ప్రధానోద్దేశము. "ఓ భిక్షుకులారా! మీరుపోయి అనేకుల కుపకృతిఁజొనర్చి, అప్రిమేయకారుణ్యముతో మానవకోటిసేవ చేయుఁడు, వాగర్థముల నమూల్యమై, ఆదిమధ్యాంతములం దేకమాధుర్యరస విలసితమై ప్రకాశించు దివ్యోపదేశమును లోకులందరకును బోధింపుఁడు. హీనయానస్థులకు ధర్మమనఁగాఁ, జిత్తమును ప్రావం

౧. అంగుత్తరనికాయము. ౨౦. ౨౮౫.

చిక సుఖకాంక్షలనుండి శుద్ధియొనర్చి నిర్మలముగా నుంచుటే. కాని బోధిసత్త్వాదర్శ మున్నతభావ సమన్వితమైనది. ధర్మాచరణ ఫలితమైన పుణ్యమును పరోపకారార్థము దానమొనర్చుట యను నీపరివర్తసిద్ధాంతము ముఖ్యమైనది. జీవైకత్వముపై నాధారపడిన పరుల పాపముల భరించుటయను సిద్ధాంతము దీనివలన స్మరింపఁబడుచున్నది. ఏమానవుఁడును దనకొఱకే జీవించుటలేదు. ఒకనిగుణదోష ఫలితములు సర్వజీవకోటికిఁ జెందును.

భూమిపై నేదియు సత్యముకాదను తత్త్వసిద్ధాంతమును, పరోపకారము నిమిత్తమే మనము జీవింపవలెనను ధర్మసూత్రము నెట్లు సమన్వయించుటో యనునది మాధ్యమిక తత్త్వసమస్యయై యున్నది. మహాయానమందలి బోధిసత్త్వుఁడు, లోకమును దాను రక్షింపవలెనను వ్యామోహబద్ధుఁడై యున్నాఁడు.

మహాయానమునందు నిర్వాణమునకంటె, బోధిజ్ఞాన విలసితమైన మునీశ్వరత్వమున కెక్కువ ప్రాముఖ్యమీయఁబడినది. నిర్వాణ మాత్మమోక్షము శాశ్వతత్వముపైఁ గేంద్రీకృతమైన సుఖస్థితియని క్రమముగా నర్థము మారినది. మరణాతీతమైన శాశ్వతానందమును గోరు మానవ హృదయమునకుపశాంతినిచ్చు నిమిత్తము బ్రాహ్మణ మతగ్రంథములందు వలెనే కర్మముక్తి విధానము బోధింపఁబడినది. బుద్ధు లిహలోకయాత్ర ముగించినవెనుకఁ గూడ నుందురని యంగీకరింపఁబడెను. నరకమునకు వ్యతిరేకమైన స్వర్గలోకము నిర్వాణమునకు బదులుగా

నిర్మింపఁబడినది. బోధిసత్త్వావస్థ ప్రాప్తించులోపున, నూర్ధ్వ లోకాంతరములలో ననేకజన్మము లంగీకరింపఁబడినవి. మహాయానము వీని కతిశయ ప్రాముఖ్యము నిచ్చి, నిర్వాణప్రాప్తిని కట్టకడకుఁ ద్రోసివైచినది. కాని తదవస్థాస్వరూపమును వర్ణింపుమని నప్పుడు, సంప్రదాయ బౌద్ధమత సమాధానములనే యిచ్చినది. నిర్వాణమనఁగాఁ బునర్జన్మరాహిత్యము, ౧ జన్మపరంపరాపాశమును ఛేదించుట, ౨. కామద్వేషాజ్ఞానములను నిర్మూలించు 3 లేక సర్వావస్థాతీతపదవి ౧ యని చెప్పఁబడెను. మనజీవితములవస్థా బద్ధములుగావున నిర్వాణము తదతీతమైనది. కాని యది స్థిత్యభావముకాదు; అజ్ఞానమును బోనాడిన మోక్షపదవియే, బోధిసత్త్వుఁడు బుద్ధుఁడైనపుడేమి తటస్థించును? ఆతఁడు నిర్గుణ సత్పదార్థములో లయుఁడైపోవునా? లేక తన వ్యక్తిత్వమును వేఱుగా నిలుపుకొనునా? ఈవిషయమున మహాయానము స్పష్టముగాఁ జెప్పియుండలేదుగాని, రెండవ భావమునే విశేషముగాఁ బోషించినది. బుద్ధుఁడగుట యనఁగా, సత్పదార్థముతో నేకమగుటయే. పూర్ణసిద్ధినశ్వఘోషుఁడిట్లు

౧. పునర్జన్మనివృత్తి అశ్వఘోష బుద్ధచరితము ౧౪ అ. ౩౦
౨. నాగార్జునుఁడు.
3. రత్నకూటసూత్రము.

౧. వజ్రచ్ఛేదికా' బోధిచర్యావతారము ననుసరించి, దీని భావము లోకమును, నహంకారమును విసర్జించుటే. రత్నమేఘసూత్ర నిర్వచనము నంగీకరించెను. ప్రజ్ఞాపారమితము నిర్వాణమనగా మహత్తరాగాధ స్వరూపమని చెప్పినది. నిర్వాణమనగా శూన్యతయనియు, ననగా సర్వమోహములను దొలగించునదనియుఁ జంద్రకీర్తిభావము.

వర్ణించినాఁడు; "అది శూన్యప్రదేశము వంటిది; దర్పణము యొక్క మెఱుఁగువంటిది: అనఁగా నిత్యము, సత్యము,నుత్కృష్టము నైనది; సర్వవస్తువులకుఁ బరిపూర్ణత నిచ్చునది; అవినాశమైనది; ప్రపంచములోని సర్వజీవదశలునందుఁ బ్రతిఫలించునది. దానిలో నేదియుఁ బ్రవేశింపదు; దానినుండి పోవునదేదియును లేదు; అందేదియు నశింపదు. అదియు నేకము నద్వితీయము నైన నిత్యాత్మస్వరూపము; వికల్పములు దానినిఁ గలుషమొనర్పఁజాలవు;అది ప్రజ్ఞాసారము". నిర్వాణమనగా మహాత్మలేక పరమాత్మతో నైక్యభావమని యసంగుఁడు చెప్పినాఁడు. నిర్వాణము నాశనముగాదని మహాయాన మతస్థులు సమర్థింపనాతిము జూపిరి.

౭—భారతభూమిలో బౌద్ధమత పతనము.

బౌద్ధమతము భారతభూమిలో నదృశ్యమై పోవుటకు ముఖ్యకారణము, వైష్ణవశైవతాంత్రిక హిందూమత శాఖలతో దీనికిఁ గలభేదము ప్రజలకు గోచరింపకుండుటే. తన మనోజ్ఞత్వముచేఁ బ్రజాహృదయమునకు సంతృప్తి నొసఁగఁగల యింకొక మతశాఖ దేశములో విస్తరించియున్నది. దేవుఁడు లేఁడనియు, మానవునకు మృతత్వముఁబొందు నవకాశము లేదనియు, జీవితమంతయు దుఃఖమయమనియు, జీవితకాంక్షయే ఘోర దోషమనియు, మరణమనఁగా సంపూర్ణ జీవనాశనమనియు, బోధించిన పూర్వబౌద్ధమతము, తన ప్రభావమును గోల్పోయినది. మహాయానమతము పూర్వబౌద్ధమత ప్రఖ్యాతిని తిరిగి యార్జింపలేక పోయినది; అందుచే బ్రాహ్మణ మతముతోఁ

దనకుఁ గలిగిన పోరాటములలో దుర్బలమై సంశయావస్థకుఁ బాల్పడినది. మఱియు దానివ్యాప్తి అధికమైన కొలఁదియు దౌర్బల్యమును బెంపొందినది. మూఢవిశ్వాసముల నతివిస్తారముగాఁ బెంపొందించుటచే నీనియెడ లోకుల కసంతృప్తి జనించెను. తాను వ్యాపించిన చోటులందెల్ల మహాయానము పరమతముల నణఁచివేయుటకు యత్నింపక, తన ధర్మప్రచారమును వానియందుఁ జొప్పింపఁజూచెను. అన్ని దేశములం దన్నిరకముల మనుజుల నది సంతృప్తిపఱుపఁజూచిన కారణముచే నూతన స్వర్గములను, మూఢవిశ్వాసములను విశేషముగాఁ గల్పింపవలసి వచ్చినది. పరమతములలోఁ జొత్తుచేయఁ జూచుట మహాయానమున కొకవిధముగా బలమునిచ్చి, యింకొకవిధముగా దుర్బలత్వమాపాదించెను. అశోకుని పదిరెండవ శాసనములోఁ జెప్పిన, "ఆత్మమతస్తవము, పరమతనిందయుఁ బనికిరాదు. పైగా, నితరమతముల కేకారణముచే గౌరవమున్నను మనము దానిని గుర్తించి గౌరవింపవలెను." ఈయుదారభావము మహాయాన మత ప్రధానలక్షణమైనది. యూదులకు యూదుఁడై, ఏమతము వారి కామతస్థుఁడై, కొలఁదిమందినైనను దనమతమున కాకర్షింపవలెనని యత్నించిన సెయింట్ పాల్ యుక్తిని మహాయాన మవలంబించినది. మహాయానము దేశమున కొకరూపమును ధరించినది. ౧. భక్తిమోక్షముల

౧. బౌద్ధమతమునుగూర్చి హాక్మన్ రచించిన గ్రంథములో మహాయాన భిన్నరూపములు వర్ణింపఁబడినవి. బౌద్ధచరిత్రకారుఁడు అవతంసక, ధ్యాన, మంత్రశాఖలను, చైనీయుల టింటీశాఖను జపానీయుల నిఛిరేన్ శాఖను గూడ స్వీకరింపవలెను.

కది స్థానమిచ్చుటంతో మూఢవిశ్వాసముల కన్నిటికిఁ దావిచ్చి
నది. క్షుద్రారాధన విధానముల నన్నిటినో కుయుక్తులతో
సమర్థింపవలసి వచ్చినది. క్షుద్రయోగప్రక్రియలు పవిత్రమైన
బుద్ధుని మహోపదేశములోఁ బ్రవేశమును గాంచినవి. అద్భు
తములను జూపుట, దూరశ్రవణము, భూతపిశాచాదికముల
దర్శించుట మున్నగువిధానముల కాశ్రయమిచ్చె. మహాయా
నము నిరసించినది. ఏకాకియై, నిర్మలినాత్ముఁడై, నిరాడంబర
కాషాయాంబరధారియై, రక్తాశూన్యపాదములతో, వినమ్ర
శిరస్కుఁడై కాశీనగరమునకుఁ బోవుచున్న యాబుద్ధుని దివ్య
విగ్రహముచుట్టును, గారడీప్రదర్శనముల నాధారము చేసి
కొనిన శిష్యవర్గము చేరినది. బుద్ధుని వ్యక్తిత్వము నెడ లోకము
నకు గౌరవము కలిగించుటకు నిర్మలనియమ జీవనులగు బౌద్ధ
మత ప్రచారకులు తమ గురూత్తముని భావములకు విరుద్ధమైన
చరిత్రమును గల్పించుటకుఁ గారకులైరి. బుద్ధుఁడొక మనుష్య
మాతృని పుత్రరత్నమని నమ్ముటకు దుస్సాధ్యమయ్యెను.
ఆతనిని దేవునిఁ జేయుటకై పుక్కిటిగాథలు కల్పింపఁబడినవి.
“అనారోగ్యములైన వీరి యూహాకల్పనముల మఱుఁగున గౌత
మబుద్ధుని మహనీయ ధర్మోపదేశము లాచ్ఛాదితములైనవి.
క్రొత్తసిద్ధాంతముల సంఖ్య పెరిగినది. కల్పితమైన యొకభావ
మును సమర్థించుట కింకొకభావమును గల్పింపవలసి వచ్చినది.
బౌద్ధమతాకాశమంతయుఁ జోరబుద్ధికల్పనములతో నిండిపోయి
నది. మెఱుఁగులు తీర్చిన అసత్యగాథా కల్పనముల కడుగునఁ
బడి, పరమపావనములు, సమున్నతములు నైన బుద్ధుని పుణ్యో

పదేశము లదృశ్యములైనవి."౧. బౌద్ధసన్న్యాసులు తమ పూర్వ ప్రబోధావేశములను గోల్పోయిరి. బౌద్ధమత సన్న్యాసివర్గము, అవినీతికరమైన పరివర్తనమునకు లోనైన పురోహితబృందము ననుకరించినది. "పవిత్రజీవితదీక్షాబద్ధులైన నిరాడంబర సన్న్యాసులకు మారు; రాజప్రాసాదములవంటి మఠములు; భోగపుష్టి గల యతులు; ప్రజల ధార్మికాధ్యాత్మిక చింత నుత్సాహ పఱచు నిర్మలోపదేశములు కావు; శిక్షణము, తత్త్వములను గూర్చిన కుయుక్తి ప్రసంగములు గలిగి బౌద్ధ మీస్థితికి వచ్చి నది."౨ మూఢవిశ్వాస, స్వార్థపరతా, భోగలాలసత్వములు బౌద్ధమతజీవిత కంఠపాశములైనవి. యువాన్‌చ్వాంగు భారత వర్షమునకు యాత్రికుఁడై యేతెంచి నప్పు డాతఁడు పూర్వ బౌద్ధధర్మ మసత్యగాథాకల్పనము లనుమలిన పదార్థములచేఁ గప్పబడిపోయి యుండుటఁ గాంచెను. అశోకుని కాలమునందు సముజ్జ్వలమతమై, కనిష్కునికాలము నాటికైన నుత్సాహ పూరిత మైయుండి, తరువాత ననంతబుద్ధుల సిద్ధాంతము, వారి అయథా నిజత్వతత్త్వములు మున్నగు వైచిత్ర్యములతోఁ గల్పితమైన కీ కారణ్యములఁబడి యదృశ్యమైనది.

బౌద్ధమతము స్వీయదోషములచే క్షీణించుచుండఁగా దేశమునఁ బ్రాచీనమైన మత మూలము స్పష్టముగనే నిలిచి యున్నది. ప్రజాసామాన్యజీవితము బ్రాహ్మణమత ప్రభావము నకు వశమైయున్నది. పూర్వబౌద్ధమతమును బ్రోత్సహించినవా

(౧) రైస్ డేవిడ్సు. బౌద్ధమతము.

(౨) హాప్కిన్సు.

దేవతలు గలరు. బౌద్ధమతములలో నవీనముగాఁ జేరినవారు తమ దేవతలయెడ గౌరవభావమునుగూడఁ దోఁచుకొనిపోయిరి. హీనయానము బ్రహ్మ, విష్ణు, నారాయణు లను నామము లఁగూడనే స్వీకరించెను. మహాయానము, హిందూసిద్ధాంతాచారముల నెన్నఁ డెదుర్కొనియుండలేదు. దేవతావర్గమును, వారి యల్పాధిక తారతమ్యముల నంగీకరించి, మహాయాన మాదిబుద్ధుని సర్వదేవతాధిపతిగాఁ జేసినది. బ్రాహ్మణులు బుద్ధుని విష్ణ్వవతారముగా గౌరవింపఁగా, బోధిసత్త్వ పద్మపాణియగు నవలోకితేశ్వరుఁడే విష్ణువని బౌద్ధులు గౌరవించిరి. మతము వ్యక్తివ్యాపారమైనది. బ్రాహ్మణమతసన్న్యాసులు బౌద్ధశ్రమణుల సోదరులే యని భావింపఁబడిరి. బ్రాహ్మణ మతము, మహాయానమతము ననేకమతతత్త్వసిద్ధాంతముల నంగీకరించెను. భారతీయమానసిక సహజమైన యభినివేశ లక్షణముచేఁ, దార్శనికముగా నద్వైతము నంగీకరించి వ్యక్తిగతముగా నిష్టదేవతారాధనా స్వాతంత్ర్యము నిచ్చెను. మహాయాన తత్త్వమతములు, అద్వైతతత్త్వమును దన్మూలమగు నేకేశ్వరారాధనమునకును సరిపోవును. బహుళసంఖ్యాకమైన ప్రజాసామాన్యముయొక్క అవసరముల కనుగుణముగా బోధింప వలసివచ్చుటచే మహాయానమత ప్రచారము గీతయొక్క హీన ప్రతిమాకృతి వహించెను. క్రమముగా మహాయానభావము లన్నియు హిందూతత్త్వమునందు లయమై, యవసరోచిత పరివర్తనములంది, కొంతకాలమునకు మహాయానమనఁగా వైష్ణవ

మతములోని శాఖాంతరమని తలఁపఁబడెను. ౧. సన్న్యాసివర్గమున కధిక ప్రాముఖ్య మొసఁగిన హీనయానము జైనమత శాఖాంతరముగా భావింపఁబడెను. బౌద్ధమతమునకుఁ దాను బ్రత్యేకముగా బోధింపవలసిన దేదియు లేకుండెను. సర్వభూతదయ, దైవభక్తి ముఖ్యము లనియు, బుద్ధుఁడు విష్ణ్వవతారములలో నొకయవతారమనియు బ్రాహ్మణమతము ప్రచారముచేయ నారంభించుటతో భారతవర్షమున బౌద్ధమత మృతికి ఘంటానాదము ప్రయోగింపఁబడెను. బౌద్ధమతము హిందూమతమునందలి గుణదోషముల రెంటిని స్వీకరించి ప్రచురించెను. భారతవర్షీయానంతకాల సంప్రదాయశక్తి, తన సహజవిశ్వాసభావములతోఁ దిరిగి ప్రజానీకమును స్వవశముచేసికొనెను. బౌద్ధమతము హిందూమతగర్భమునఁ జేరి జీర్ణమై, యదృశ్యమయ్యెను.

బౌద్ధమతము భారతభూమిలో సకాల మృతినందెను. ౧. మతాభినివేశముగల పురోహితబృందము [illegible] సైన్యముఁ జూపి, పోరాడి బౌద్ధమతమును నాశనమొనర్చెనని స్వార్థభావపరులుచెప్పు విషయము. కుమారిలుఁడు, శంకరుఁడు బౌద్ధ

(౧) బౌద్ధమతము వైష్ణవమతముగా మారిన పద్ధతి ఒరిస్సాలోని పూరీ క్షేత్రమునఁ జూడనగును. అచట మొదట గౌతమబుద్ధునికొఱకు నిర్మింపఁబడిన యొక దేవాలయమునందిపుడు జగన్నాథస్వామి ప్రతిష్ఠితుఁడు న్నాఁడు. ఆలయములోఁ బచితమైనయన్నము సర్వవర్ణములవారు జగన్నాథప్రసాదముగా స్వీకరించునాచారము పూర్వబౌద్ధాచారసూచకము

(౧) మోనియర్ విల్లియమ్సు. బౌద్ధమతము. ౭౮- అధ్యాయము.

మతసిద్ధాంతములను ఖండించినమాట నిజమే కాని, బ్రాహ్మణ మతము బౌద్ధమతము నెడఁ జూపిన ప్రతిఘటనము, ప్రాచీనమతము, తనయందుద్భవించిన యొక శాఖ, నిజముగా లేని నూత్నత్వమును దనసిద్ధాంతముల కున్నదని ప్రచురించినప్పుడు సహజముగాఁ జూపుప్రతిఘటనమువంటి దే. భారత దేశము నుండి బౌద్ధమతము దౌర్జన్యముగా నశింపఁజేయఁబడినదని చెప్పు ప్రచార మాధారము లేనిగాథ యే. బౌద్ధబ్రాహ్మణ మతములు పరస్పరము సన్నిహితములై కలిసి, కొంతకాల మిదేదో తెలియకుండునట్లు నడచి, తుద కేకమైనవి. బౌద్ధమత పతనమునకుఁ గారణములు క్రమజీర్ణము, శాంతియు నౌదాసీన్యము లే కాని, పురోహిత బృంద కాఠిన్యము కాని, నిర్మూలన కార్యక్రమఫలితము కాని కాదు.

జీవితముయొక్క ఒకానొక క్లిష్టసమస్యవిషయములో బౌద్ధమతచరిత్రము సునిశ్చితమైనది. సముచిత తత్త్వాధారములు లేకుండఁ, బరిశుద్ధ ధర్మస్థాపనము చేయువలయు దుస్సాధ్య విధానము నది ప్రకటించినది. బౌద్ధ మతము నిరాడంబరనిర్మల ధర్మము నమితప్రభావముతోఁ బ్రచురించినను, భారత దేశమున కది నిజమైన యధ్యాత్మిక విమోచనము నొసఁగఁ జాలదయ్యెను. పూర్వబౌద్ధము ప్రాచీనసంప్రదాయ లోపములను బ్రతిఘటించు వారికందఱకును నివాసకేంద్రము నొసఁగినది. హీనయానము, తన అతిశయ వాదములచే, బౌద్ధమతమందలి ప్రధానలోపములను బయటపెట్టినది. హీనయానము ప్రవర్తించిన దోషములను సవరించు నుద్దేశముతో మహాయానము

మఱియొక వక్రమార్గమును ద్రొక్కి, నిర్మలాధ్యాత్మిక జీవితము పేర మూఢవిశ్వాసములకుఁ దావొసఁగి, తన మూలమును బుద్ధుని మహత్త్వాశయములనే రూపుమాపెను. ధర్మాచరణా సూత్రము నెడ నిర్దుష్టమైన దృఢదీక్షయే బౌద్ధమత రహస్యబలమైయుండఁగా, జీవితతాత్త్విక పరమార్థలక్ష్యము నది గుర్తింపని కారణమున నది విఫలమై పోయెను.

౮—భారతీయవిజ్ఞానము - బౌద్ధమతప్రభావము.

బౌద్ధమతము భారతీయసంస్కృతిపై నొక శాశ్వతమైన ముద్రను లిఖించి పోయినది. దానిప్రభావము సర్వాంగము లందును గోచరించును. బౌద్ధధర్మములో నుత్తమభాగమును హిందూమతము జీర్ణించుకొన్నది. జీవితము నందొక నూతన గౌరవము, జంతుసంతానమందు దయ, బాధ్యతగల ప్రవర్తనము, పరజీవిత లక్ష్యసాధనమునం దుత్సాహము ప్రధానాంశము లయ్యెను. బ్రాహ్మణమత తత్త్వములు, బౌద్ధమతప్రభావమున మానవకోటి క్షేమమునకు, హేతువునకు విరుద్ధములు గానున్న కొన్నిభావముల నుద్ఘాటించుట మానుకొనెను. ౧. [illegible]

౧. శంకరుఁడను నొకనిచే రచితమైన "ఆచారమయూఖ" గ్రంథమున నీదిగువ చెప్పఁబడిన పంచదోషములు నిషేధింపఁబడెను (౧) అగ్నిహోత్రహోమములు (౨) యజ్ఞములందు గోవధ (౩) శరీరకార్యముతోఁ గూడిన జపతపాదులు (౪) పితృదేవతా యజ్ఞ సంతర్పణములలో మాంసభోజనము (౫) సోదరునిమరణానంతర మాతనిభార్యను వివాహమాడుట. "అగ్నిహోత్రమ్ గవాలంభమ్, సన్న్యాసమ్ పలపైతృకమ్, దేవరేణ సుతోత్పత్తిః కలౌ పంచవివర్జయేత్." చూడు నిర్ణయసింధువు ౩ అ. అగ్నిహోత్రముబదులు అశ్వాలంభమని పాఠాంతరము.

మతములోని సద్భావములు మహాభారతమునందుఁ బ్రతి ధ్వనించెను. "యుద్ధములో జయించుటవలన ద్వేష మతిశయించును. ద్వేషమువలన ద్వేషము నశింపదు." ౨. బౌద్ధమతానంతరము, ప్రపంచమునుగూర్చి భారతీయవిజ్ఞానమున కుత్సాహము కలిగియుండుట దుస్సాధ్యముగాఁ గన్పట్టెను. నాఁటి నజీవ మానవులకు సంతుష్టినొసఁగిన ప్రమాణములు సమర్థించుట కష్టసాధ్యమయ్యెను. మానవజీవితము దోషకలుషితము. ముక్తియే కలుషాపహారమైనది. అర్వాచీన తత్త్వములన్నియు దీని నంగీకరించినవి. జన్మము, ప్రవృత్తియు దోషములని న్యాయశాస్త్ర మంగీకరించినది. ౧. పుణ్యపాపములు రెండును బునర్జన్మహేతువులు కావున వాంఛితములు కావు. మన మిహలోకమునఁ దిరిగి జన్మించి, పుణ్యమనుభవించుటో, పాపమునకు శిక్ష ననుభవించుటో జరుగును. జన్మించుట మరణించుట కొఱకే, జన్మరాహిత్యమే సుఖము, బుద్ధుని కాలమునుండి, భారతీయవిజ్ఞాన చరిత్రములో నాత్మ ప్రకృతిని ప్రతిఘటించు తత్త్వము సృష్టిపొందెను. బుద్ధుని యనంతరమువచ్చిన వైజ్ఞానికులందఱు వైరాగ్యచ్ఛాయలందు జీవించిరి. కాషాయాంబర ధారణమే జీవితచరమ దశాలక్షణము, కామదోష మతిశయోక్తిగా వర్ణింపఁబడెను. ౨. ప్రపంచము తృష్ణాబద్ధమైనది. 3. జీవితముయొక్క అస్థిరత్వము, ప్రపంచముయొక్క అనిత్యత్వము

---

౨. ఉద్యోగపర్వము. ౭౧. ౫౯. ౬౩

౧. న్యాయసూత్రములు. ౧౯. ౨; ౪.౧౯.

౨. జన్మదుఃఖమ్ జరాదుఃఖమ్ జాయాదుఃఖమ్ పునః పునః ఆశాపాశః పరమందుఃఖమ్, నిరాశాః పరమంసుఖమ్. ౩. ఆశయాబద్ధ్యతేలోకే,

బుద్ధుని యుపదేశములు. ఈభావములను భారతీయ విజ్ఞానము గుర్తింపక తప్పనిసరియైనది. కొన్ని బుద్ధునకు గల్గిన అపార్థములు, కొన్నియాతని మహోజ్జ్వలభానములు [illegible] విజ్ఞాన ప్రవాహగమనమును మాన్పఁగలిగినవి. ప్రపంచములో నుత్తమ వస్తువులు తిరిగి జన్మించుటకు ముందు నశింపవలసి యున్నట్లుగనే, పరిశుద్ధబ్రాహ్మణ మత[illegible] తిరిగి జన్మించుటకు ముందు బౌద్ధమతము మరణింపవలసివచ్చినది. పూర్వ సంప్రదాయములను విసర్జింపని భారతీయులలో నేఁడును బుద్ధుఁడు జీవించియే యున్నాఁడు. బుద్ధుని ప్రభావ మనేక[illegible]ములందు నవ్యాహతముగా నిలిచియున్నది. సర్వజనులచే దేవుఁడుగాఁ బూజింపఁబడుచుఁ, బౌరాణిక ప్రపంచమున నాతఁడుత్కృష్టస్థానము నాక్రమించినాఁడు. [illegible] పహతమై పౌరాణిక సంప్రదాయము నశింపకుండ నిలిచి యుండునంత కాలము,హిందువు లర్చించు దేవతలలో నొకఁడుగ బుద్ధుఁడు భారతదేశమునఁ బ్రకాశింపఁగలఁడు. బుద్ధుని నీతి సందేశములు సర్వమానవ సమాజమునకు [illegible] [illegible]ల కుపశాంతి నొసఁగి, [illegible] [illegible]కమై, జనసామాన్యమున కుత్సాహప్రదమై విలసిల్లును.

పరిశీలిత గ్రంథములు.

౧. సద్ధర్మపుండరీకమ్. యస్. బి. ఇ. ౨౧.

౨. బౌద్ధమహాయాన గ్రంథములు. యస్. బి. ఇ. [illegible].

౩. సుజుకి; మహ

౪. సుజుకి; ది అవేకనింగ్ ఆఫ్ ఫెయిత్.

౫. కుమారస్వామి; బుద్ధుఁడు; బుద్ధోపదేశము.

DUE DATE SLIP

C. P. BROWN MEMORIAL TRUST

LIBRARY, CUDDAPAH.

Accession Number

This book may be kept for not more than 7 days

OPINIONS.

"I am in receipt of the 1st Volume of your translation of Dr. RadhaKrishnan's 'Indian Philosophy'. I do not think your translation requires any opinion because the original is so famous all over the world and your scholarship in Telugu is equally well-known to the Telugu speaking world."

P. V. RAJAMANNAR,
CHIEF JUSTICE,
MADRAS.